

ธรรมะเล่มน้อย

ของ

พุทธทาสภิกขุ

คำบรรยายวันเสาร์ ภาคมาฆบูชา ๒๕๒๘
ณ ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกफलทุน 'ธรรมทานปริวรรตน์'

เป็นการพิมพ์ครั้งที่สอง ของหนังสือชุดธรรมโมษณ์ หมวดชุมนุมธรรมบรรยาย
หมายเลข ๔๐ ปกิณณกบรรยาย บนพื้นแถบสีน้ำเงิน จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๓๘

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

มูลนิธิธรรมทาน ไชยา
จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๘	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่สอง	๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

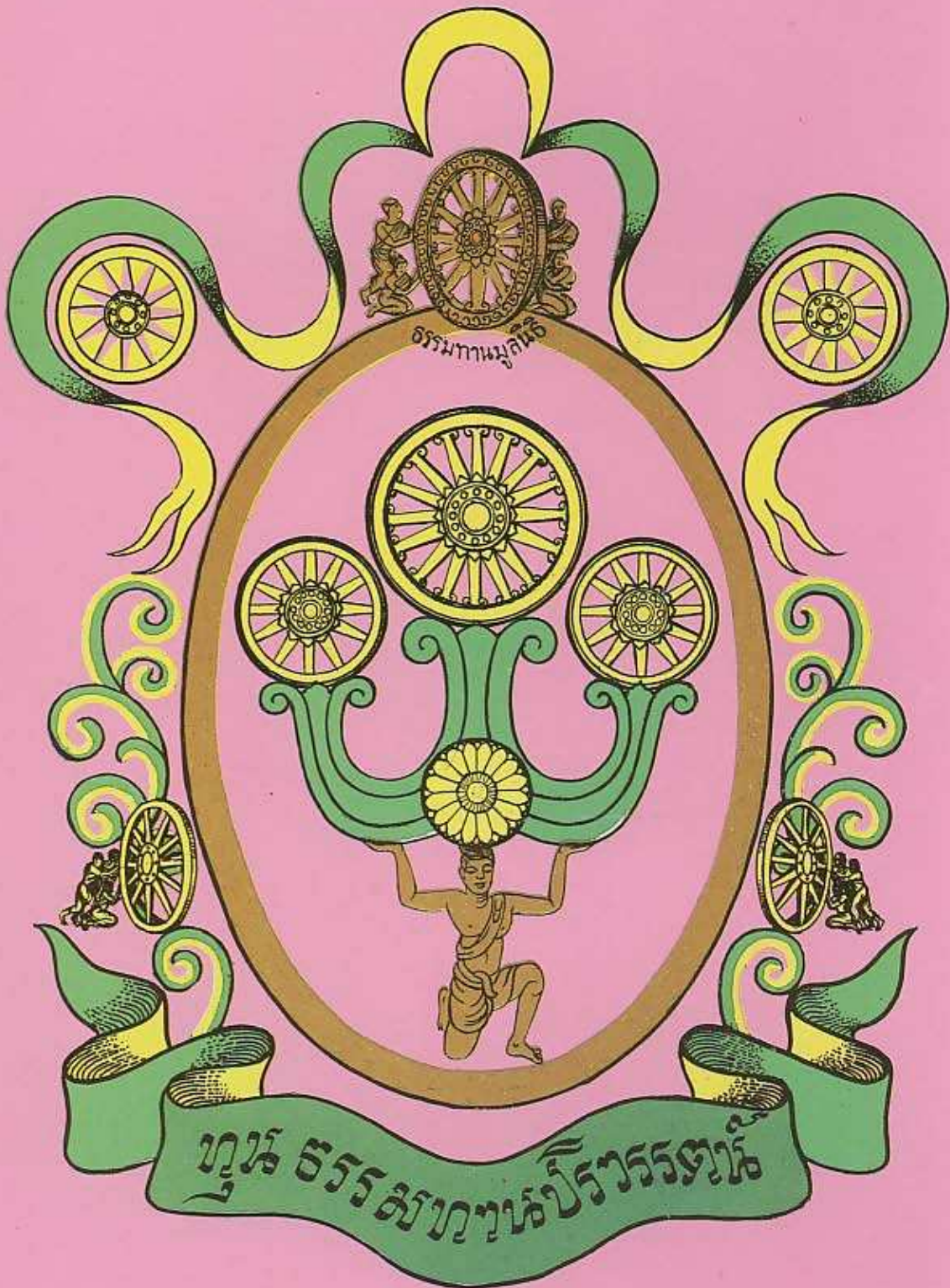

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ล่าเอียง
นั้นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงตีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญญัติของคัมภีร์พุทธไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย
แม้ฉันตายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสทหาย
ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
มีอะไรมาเขี่ยไค้ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเด็ด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนัดสนทนาอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินทปญโญ

ล่อง = ร่มมือกัน อบอุ่นใจได้. กิจกรรมธรรมในธรรม
กำลัง ดำเนินไป เพื่อวัตถุประสงค์ประสงค์ ดังกล่าวนี้.

สิ่งที่ต้องระมัดระวัง ตั้งแต่ล่องเกิดเป็นไฟแสง
ส่องสว่าง ก็คือ เรายังคิดทำกันได้แต่เพียง "รู้" ธรรมะ;
แต่ "ไม่ลง" ธรรมะ, ยังไม่ลงธรรมะใช้ 4 นกกร แก้ว
วิเศษหนึ่ง อยู่ในเพลิงทอง. เรายัง บังคับตัวเรา ให้
มีธรรมะ อย่างที่เราได้เรียนรู้, เรายัง ไม่ละตาย ใน
การที่เรามีธรรมะ, เรายัง ไม่กล่าวอินตราชัย ขึ้นเกิด
ขึ้นจากพระที่เรามีธรรมะ; นกสองและ นกเวียน
ธรรมะ ยังเป็นสิ่งที่ มีผล ไม่คุ้มทุน. กิจกรรมธรรม-
ในธรรม ล่องลงไป 4 นกกร = คำ 4 ใช้ ธรรมะ ซึ่ง
กว่านี้คือเพียงแต่ใช้ รู้ ธรรมะเท่านั้น.

กุรตักขร = ขบ "สุนัขหมาหาย" แห่งโลกยุคปัจ-
จุบัน นั้น นอกจากไม่สอนธรรมะ, มันสอนแต่ของ
อื่น ๆ กับวิชาอื่น แล้ว ยังสอนไปในทาง ไม่ให้บังคับ
ตัวเรา ปล่อย ปล่อยพระที่แท้ เป็นพระที่เสียอิสรภาพและ
สติหลักจิตวิทยา; ผลโลกยุคปัจจุบัน ล่องอยู่ใน
ฐานะ ที่ยาก ที่จะมีธรรมะ มากยิ่งขึ้นทุกที เพราะผล
อิสรนิยม แห่งพระที่เสียตัวเรา อันเป็นข้อที่
ธรรมะ. คนที่ในยุคปัจจุบัน ขูดดูดเอาของอย่าง
ตา - หู - จมูก - ลิ้น - กาย - ใจ แทนพระที่พระ-
เจ้า, ทั้งคนแก่และเด็ก, ทั้งที่ขบและที่คารย,

อนโหมทนา*

ข้าพเจ้า ขออนโหมทนา ในทิวทัศน์ดงกรรมากร แล้วยังจากท่าน-
 มุลนิธิ และผู้ก่อตั้งอื่น ๆ ได้มีจิตอาสาบริจาคทรัพย์ร่วมมือกัน จัด
 ตั้งทุนที่มีชื่อคือ "ทุนธรรมทานปรีชาธรรม" นี้ขึ้น เพื่อสนับสนุนการ
 ศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนต้น และ
 มัธยมศึกษาตอนต้น ให้ได้มีผู้ตั้งขึ้นไว้ ทุน
 ชื่อคุณคุณ หรือชื่อสกุลหนึ่ง ๆ ก็ตาม, แต่ท่าน และผู้ตั้งท่านทั้งนี้ที่มี
 อยู่ในสังคมได้โปรดกัน ใจดีแท้.

ทุนนี้ นอกจากจะมีประโยชน์เป็นอันมาก ในทางช่วยให้นัก-
 ศึกษาระดับมัธยมศึกษา หรือชื่ออื่น ๆ ในพระมหากรุณาธิคุณ ที่ได้บริจาค
 ทรัพย์ออกมาเผยแพร่ ได้มีใจกุศลถูกนำมาเผยแพร่มากขึ้น และโปรด
 เรือยนต์ขึ้น เป็นแห่งหนึ่ง. อีกเหตุผลหนึ่ง ก็เป็นโอกาสให้ผู้บริจาคทรัพย์
 ราวปีละปี แต่มีจิตอาสาประสงค์มุ่งหมาย ให้ได้ใช้ไปในกิจการดี ธรรม-
 ทุนที่โปรดใช้ทุนมาก ใจดีจริง, ละได้รับคุณคุณคุณ คุณใจดี. และ
 อีกเหตุผลหนึ่ง เป็นการศึกษาแก่การศึกษาในกิจการดี ของมูลนิธิ นี้
 โปรด ในทางรวบรวมเงินที่ได้รับมา จากการศึกษาแห่งหนึ่ง หรือบางส่วนของ
 ของบางโรงเรียน มารวมกันเป็นทุนนี้ เพื่อทุนนี้จะมีประโยชน์สืบไป.
 ด้วยนี้ การปรีชาธรรมในนี้ มีชื่อใช้ปรีชาธรรมแต่ท่าน หากแต่เป็น
 การปรีชาธรรมของธรรม นี้เผยแพร่ นี้โปรด ซึ่งคุณคุณปรีชาธรรมไป
 งามงอกโลก แห่งสังคมนี้.

โลกสมัยใหม่ กำลังขาดธรรม ใจดีเพราะในนี้ที่ดั่งธรรม ด้วย
 เหตุต่างๆ กัน, ซึ่งเกิดจากความระส่ำระสาย, แล้วก็เกิดใจดีทุกด้าน ทั้ง-
 ขาดแคลนในด้านนี้ไม่ได้ : ขาดกันไม่รู้จักชื่อ ทั้งอาชีพในอาชีพ และ ๑-
 และ๒๓๓. วิถีขาดต่างๆ ในโลกนี้ ตั้งขึ้นมา แต่ใจดีเพราะใจดีเพราะ
 ใจดีนี้เอง ไม่ได้ และขาดวิสัยขาด, แม้จะเป็นวิสัยขาดที่ต่างกันว่า
 ดี ก็ยังขาดขาด เหมือนกันกับขาดไปเสียแล้ว ทั้งนี้ขึ้นมาด้วยใจดี
 ใจดีนี้เอง, โปรดทราบนี้. เพราะฉะนั้นจึงโปรดใจดีท่านทั้งนี้ ซึ่ง

* อนโหมทนาเมื่อพิมพ์ครั้งแรก.

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ข้าพเจ้า มีความยินดีที่... ธรรมทาน... ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

อะไรคือ...? หรือได้ไม่ไปตัดลงบนพระ...? มี
อะไรที่...? หรือ...? หรือ...?

โดยที่...? หรือ...? หรือ...?

หรือ...? หรือ...? หรือ...?

พุทธทาส อินทปัญโญ

ไม่ถนอมธรรม, เชน
๖๖ พฤษภาคม ๑๙

แถลงการณ์ของคณะกรรมทาน

หนังสือธรรมโฆษณ์ ของพุทธทาส ได้พิมพ์เผยแพร่มาตามลำดับ ด้วยการ 'เอากุศลเป็นกำไร' หรือในราคาที่เอากุศลเป็นกำไร ตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๓๗) มีจำนวน ๖๑ เล่ม. งานโฆษณ์ ประกาศพุทธธรรมของพุทธทาสภิกขุ ที่ท่านได้ดำเนินมา มีทั้งที่เป็นงานแปล งานเขียน งานสาธิต งานเกี่ยวกับภาพวาด-แกะสลัก งานสาธารณประโยชน์ งานอบรม-เทศนา-ตอบปัญหา-อภิปราย งานบรรยาย-ปาฐกถา ซึ่งมีทั้งในสถานที่ต่างๆ และประจำสำนัก. เหล่านี้เป็นต้น. งานเหล่านี้ ส่วนที่บันทึกไว้ในเส้นลวดเทป ในม้วนเทป REEL มีจำนวนมาก ได้มีผู้ทำเป็นวีดีโอเทปไว้ก็มี. และผลงานเหล่านี้ บางส่วนได้นำมาทำเป็นหนังสือชุดปกดำ เรียกชื่อว่า หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส เล่มขนาดใหญ่ มี ๕๐๐ หน้าโดยประมาณ ปกแข็งสีดำลายทอง (ดังกล่าวข้างต้น) ที่ทำเป็นม้วนเทป CASSETTE เป็นต้น ก็มี.

ผลงานเผยแพร่ชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส ส่วนมากถอดมาจากเทปบันทึกเสียง (ที่ยังมิได้ถอดมาทำเป็นหนังสือยังมีอีกมาก) ได้มีผู้มีจิตศรัทธาเป็นทานบติบบริจาคทรัพย์พิมพ์ขึ้นไว้ในพุทธศาสนา เนื่องในโอกาสต่างๆก็มี ตั้งเป็นกองทุนไว้ที่สวนอุคคมูลนิธิและธรรมทานมูลนิธิเพื่อการนี้ก็มี ซึ่งมูลนิธิทั้งสองนี้ได้ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของเจ้าภาพนั้นๆตลอดมา; คณะศิษย์ผู้จัดทำหนังสือได้พยายามจัดทำด้วยอุตสาหกรรมวิริยะอันใหญ่หลวงจริงจังมาตลอด ควรแก่การอนุโมทนาอย่างยิ่ง.

เนื่องจากท่านพุทธทาสท่านกล่าวว่า 'พุทธทาสจักไม่ตาย จะคงอยู่คู่ศาสนา รับใช้เพื่อนมนุษย์ตลอดไป' พร้อมกับบอกวิธีที่ทำให้ไม่ตายไว้ด้วย (ดังคำกลอนของท่านที่มีบันทึกเสียงท่านพูดเองอยู่ในเทป ซึ่งได้นำมาใส่ไว้ได้รูปท่าน ตอนต้นเล่มหนังสือนี้) และท่านถือว่าหนังสือธรรมโฆษณ์ ธรรมบรรยาย เทศนาปาฐกถาฯ เป็นเสมือนตัวแทนท่าน กายธรรม ที่จะอยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ตลอดไป สมกับที่ท่านรับใช้พระพุทธร่องค์ตลอดมา หนังสือธรรมโฆษณ์บางเล่มได้มีการพิมพ์มาหลายครั้ง อาจจะมีผิดพลาดขาดตกบกพร่องจากที่ท่านพูดท่านประสงค้มุ่งหมายไปบ้าง ทั้งที่คณะศิษย์ผู้จัดทำได้พยายามทำอย่างเต็มความสามารถแล้วก็ตาม ในการพิมพ์ครั้งนี้ ก่อนส่งพิมพ์ทางเจ้าหน้าที่แผนกหนังสือ ได้เอาหนังสือธรรมโฆษณ์ที่จะใช้เป็นต้นฉบับมาตรวจสอบเทียบกับเทปที่ท่านพุทธทาสพูดไว้อีกหลายครั้ง เพื่อให้เป็นหนังสือที่ถูกตรงเต็มตามประสงค์ที่ท่านพูดแสดงและมุ่งหมาย ตรงที่ใดมิได้ตรงกับเทปก็ได้ทำเป็นบันทึกท้ายเล่มไว้ที่ท้ายเล่มหนังสือนี้ ให้รู้ว่าตรงนั้นตามเทปบันทึกไว้ว่าอย่างไร โดยจะไม่แก้ไขลงในหนังสือต้นฉบับที่ใช้พิมพ์ หนังสือเล่มนี้จึงเหมือนต้นฉบับเดิม. ถ้าท่านอ่านข้อความในหนังสืออยู่ เกิดสงสัยว่าตรงนี้จะถูก

หรือผิด อยากทราบว่าท่านพูดจริงไว้อย่างไร ก็ขอได้เปิดไปดูที่ **บันทึกท้ายเล่ม** เทียบเคียงดูตรงในช่องที่ว่าด้วย **ถ้อยคำในเทพ** โดยเทียบเลขหน้า-บรรทัด-คำในหนังสือให้ตรงกัน. ถ้าเห็นว่ามีบันทึกไว้อย่างไร ก็ให้ทราบว่าท่านได้พูด-มุ่งหมายไว้อย่างบันทึกนั้น; แต่ถ้าไม่พบว่ามีการบันทึกไว้ก็ขอได้ทราบว่าท่านได้พูดไว้ตรงตามที่มีในหนังสือนั้น. หรือถ้าเป็นไปได้ ก่อนอ่านท่านจะเขียนเฉพาะข้อความที่อยู่ในช่อง **ถ้อยคำในเทพ** ลงที่หน้านั้นๆเสียก่อน แล้วจึงอ่าน ก็จะเป็นการสะดวกดี (จะช่วยให้ไม่ต้องสงสัยว่าท่านพูดไว้อย่างไร); และจะได้ชื่อว่าผู้อ่านได้อ่านข้อความในหนังสือตรงตามเทพตรงตามประสงค์ที่ท่านมุ่งหมายไว้สมบูรณ์ทุกประการขึ้นไปอีก. ทั้งนี้เพราะผู้ทำต้นฉบับเพื่อการพิมพ์เดิมและผู้สอบทานเทพได้ทำการสอบทานกับเทพที่ท่านพูดไว้หลายครั้งดังกล่าว (แต่ถ้ามีม้วนเทพของเรื่องนั้นๆฟังประกอบด้วยก็ยิ่งดี).

ถ้าท่านผู้อ่านได้อ่าน (หรือฟัง) ด้วยสติสัมปชัญญะ พินิจพิจารณาเทียบเคียงดูตามเหตุผลข้อเท็จจริง แห่งข้อความนั้นๆด้วยดี ปฏิบัติตาม **และ**สามารถปฏิบัติตามจนทำให้แจ่มที่สุดได้ มองเห็นอยู่ประจักษ์ชัดแก่ใจ ก็นับว่าเป็นเหมือนกับได้กำลังอยู่กับท่าน ฟังเสียงสั่งเสียงพลอด คำชี้แจง สนทนากับท่านฯ **และ**ไม่ตายเหมือนท่านโดยแท้ เพราะการกระทำได้ดังนั้น เป็นการสอดคล้องกับนัยแห่งคำกลอนได้รูปท่านข้างต้น.

อนึ่ง ในบันทึกท้ายเล่ม ผู้สอบทานเทพต้นฉบับ ได้เสนอความเห็นเป็นหมายเหตุไว้ ในช่องหมายเหตุฯ ที่หน้า-บรรทัดนั้นๆ (เฉพาะแห่ง บางแห่ง) ไว้ด้วย เช่นว่า คำนั้นตามในหนังสือกับเทพคำไหนควร หรือต่างกันอย่างไร เป็นต้น ซึ่งอาจจะอำนวยความสะดวกแก่ผู้อ่านได้บ้าง. ขอผู้อ่านได้ใคร่ครวญพิจารณาดูประกอบอีกครั้ง. ขอบอกกล่าวอีกอย่างว่า ท่านผู้อ่านได้เปิดไปเห็นข้อความในบันทึกท้ายเล่มแล้ว เห็นว่ามีมากตั้งหลายหน้า (บางเล่มน้อย) อาจคิดว่าทำไมหนังสือจึงไม่ตรงกับเทพที่ท่านพูดมากขนาดนั้น. ขอชี้แจงว่า เนื่องจากหนังสือแต่ละเล่มของท่านพุทธทาส ประสงค์จะให้ตรงตามที่ท่านพูดไว้และถูกตามต้องการของท่านให้มากที่สุด ตามที่ผู้สอบเทพบอกว่าได้ฟังมาจากท่านว่าท่านประสงค์จะให้หนังสือท่านเป็นสำนวนพูดท่านโดยเฉพาะ ไม่ประสงค์ให้เป็นอื่น เว้นแต่ท่านจะทำเอง ผู้สอบเทพจึงสนองประสงค์ท่าน คำใดที่เห็นว่าไม่ตรงกับท่านพูดจึงบันทึกบอกไว้เป็นส่วนมาก จึงทำให้ดูมาก อีกอย่างน่าเห็นใจผู้ถอดข้อความจากเทพมาทำต้นฉบับ ผู้สอบทานต้นฉบับนั้น และผู้ทำต้นฉบับที่ต้องจัดวรรคตอน ย่อหน้า ทำเครื่องหมาย ตั้งหัวข้อยกกลางหน้า เป็นต้น เพราะเสียงในเทพมีฟังไม่ค่อยชัดบ้างเป็นงานละเอียดลึกซึ้งทำได้ยากบ้าง. แต่อย่างไรก็ดีส่วนที่ข้อความในเทพกับในหนังสือ แม้จะต่างกันโดยคำพูดแต่มีความหมายเหมือนกัน หรือไปกันได้ก็มีอยู่ไม่น้อย ผู้อ่านนอกจากสงสัยข้อความในหนังสือเปิดสอบดูในบันทึกท้ายเล่มแล้ว. ถ้าประสงค์จะเขียนคำในช่อง **ถ้อยคำในเทพ** ลงในเล่มหนังสือ ขอได้

ใคร่ครวญดูเองว่าจะนำเขียนลงหมดทุกคำดี หรือคำใดเห็นว่าไม่ต้องเขียนลงจะเขียนลงแต่คำสำคัญๆ ที่ต้องแก้ ก็สุดแต่พิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการเองเถิด. แต่ถ้าต้องการอ่านข้อความที่ตรงเหมือนท่านพูดไว้ทุกตัวอักษร ก็ควรเขียนคำในช่อง *ถ้อยคำในบท* ลงในเล่มหนังสือให้หมดทุกคำ.

การอ่าน (หรือฟัง) ด้วยดี หลายหน ย่อมเกิดประโยชน์อย่างมาก เช่น ช่วยให้มีความรู้ความเข้าใจ เห็นแจ่มแจ้งละเอียดเพิ่มขึ้นๆ ในแต่ละครั้งที่อ่านหรือฟัง. ผู้อ่านอ่านแล้วไม่เข้าใจตอนไหน ขอได้พยายามอ่านซ้ำไปมาหลายๆ เที่ยว พร้อมกับพิจารณาใคร่ครวญตามไปด้วย ให้ความมีความหมายอย่างไร นำไปปฏิบัติอย่างไร เทียบกับความจริงที่มีอยู่จริงในชีวิตของตน ของผู้อื่น หรือแม้สังคมเป็นต้น ส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติก็ปฏิบัติตามไปด้วย เพราะถ้อยคำที่ท่านนำมาพูดบรรยายนั้นๆ ล้วนแต่เป็นความจริงที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลสันติสุขทั้งนั้น ในแง่พื้นที่ทั่วไป เข้าใจมองเห็นได้ง่ายบ้าง ในแง่ลึกซึ้งบ้าง. การอ่านศึกษาด้วยวิธีดังกล่าว ย่อมให้เกิดความรู้เข้าใจเห็นแจ่มแจ้งแห่งตลอดเพิ่มขึ้นๆ ได้โดยแท้. สำหรับท่านผู้อ่านที่เข้าถึงสังขธรรมหรือกฎของธรรมชาติที่เรียกว่า บรรลุธรรมแล้ว [ไม่ว่าจะบรรลุถึงที่สุดหรือยังไม่ถึงที่สุดก็ตาม (คือทั้งผู้ถึงที่สุดและผู้ยังไม่ถึงที่สุด)] ก็จะมีวิจรรย์เข้าใจมองเห็นประจักษ์ในสังขธรรมกฎธรรมชาติเป็นต้นที่ท่านนำมาพูดบรรยายนั้นได้อย่างง่ายดาย อ่านเข้าใจง่าย มองเห็นชัดได้ทุกแห่งทุกตอนโดยถ่ายเดียวอย่างไม่มีข้อสงสัยในพระธรรม; ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่ท่านได้เข้าถึงเป็นอันเดียวกับสังขธรรมนั้นๆ แล้ว (ส่วนที่ควรกำหนดรู้ก็ได้กำหนดรู้ได้, ส่วนที่ควรละก็ได้ละได้, ส่วนที่ควรรู้ถึงทำให้แจ้งก็ได้รู้ถึงทำให้แจ้งได้, และส่วนที่ควรเจริญอบรมทำให้เกิดมีก็ได้เจริญอบรมทำให้เกิดมีได้) นั้นเอง จึงเป็นการง่ายที่จะมองเห็นชัดแจ้งธรรมในที่ที่ฟัง อย่างละเอียดลึกซึ้งกว้างขวาง มีความมั่นใจบริสุทธิ์ ไม่มีความลังเลสงสัยในธรรม. เป็นต้น.

คำปรารภ*

ธรรมโฆษณ์ฉบับชื่อ ธรรมะเล่มน้อยนี้ เป็นคำบรรยายของท่านอาจารย์ พุทธทาสภิกขุ บรรยายประจำวันเสาร์ภาคมาฆบูชา ระหว่างวันเสาร์ที่ ๑ มกราคม ถึง ๒๖ มีนาคม ๒๕๒๖ รวม ๑๒ ครั้ง ที่ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จัดพิมพ์ด้วยเงินธรรมทานปริวรรตน์ที่คงไว้ทางสวนอุสมมูลนิธิ ร่วมกับเงินบริจาค จำนวนหนึ่ง ซึ่งคุณพิไลวัน สินธุโสภณ ส่งถวายท่านอาจารย์ ในโอกาสบำเพ็ญกุศล ทำบุญวันมรณะ ให้แก่พลเรือตรีศรี สินธุโสภณ กับคุณหญิงเพื่อน สินธุโสภณ ผู้เป็น บิดามารดา. ท่านอาจารย์ได้มอบเงินการกุศลนี้ ให้สวนอุสมมูลนิธิ จัดพิมพ์หนังสือ เรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นอนุสรณ์แก่ท่านผู้วายชนม์.

โดยอาศัยเหตุที่ท่านทั้งสองคงกล่าว ได้เคยเมตตาเอื้อเฟื้อ เป็นอุปัฏฐาก แก่สวนโมกขพลารามมานานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๖ ตลอดจนอายุขัยของท่าน. สวนอุสมมูลนิธิ กำลังจัดงานพิมพ์ธรรมโฆษณ์ฉบับธรรมะเล่มน้อยอยู่ จึงพิจารณาเห็นสมควร นำเงินบริจาคส่วนนี้สมทบใช้จ่ายเป็นการกุศล ร่วมกับสวนอุสมมา ในงานสร้างหนังสือ ธรรมะอันเป็นพุทธศาสตร์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา.

ธรรมโฆษณ์เล่มนี้ ท่านอาจารย์บรรยายมุ่งหมายให้เป็นธรรมะเล่มน้อย เล่มเดียวจบ คือได้สรุปรวมหลักการศึกษาศุทธธรรมไว้อย่างรวบรัด ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ. ท่านผู้ใช้นี้ จะได้รับประโยชน์ สะดวกในการศึกษากันคว้าต่อไป

สวนอุสมมูลนิธิ

๓๑ กรกฎาคม ๒๕๒๘

* คำปรารภ เมื่อพิมพ์ครั้งแรก.

สารบาญ ธรรมะเล่มน้อย

	หน้า
๑. ภาวะธรรมดาแห่งชีวิตมนุษย์ — — — — —	๑
๒. จิตตภาวนาคือชีวิตพัฒนา — — — — —	๓๔
๓. ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน — — — — —	๗๔
๔. ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน (ต่อ) — — — — —	๑๐๐
๕. จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์ — — — — —	๑๓๐
๖. แนวสังเขปทั่วไปของการพัฒนา — — — — —	๑๖๖
๗. มงคงุปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม — — — — —	๑๙๙
๘. พฤษษาแห่งชีวิตชนิดสมบูรณแบบ — — — — —	๒๓๕
๙. อะไรๆ ในชีวิต สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว — — — — —	๒๖๙
๑๐. อะไรๆ ก็เป็นสักแต่ว่าธาตุ — — — — —	๓๑๒
๑๑. สังขารและวิสังขาร — — — — —	๓๓๙
๑๒. สรุปความธรรมะเล่มน้อย — — — — —	๓๗๒

โปรดดูสารบาญละเอียดในหน้าต่อไป

สารบัญละเอียด

ธรรมะเล่มน้อย

๑. ภาวะธรรมตาแห่งชีวิตมนุษย์.

การบรรยายชุดนี้ แต่ละครั้งครบทุกเรื่องที่ควรมี	—	—	—	—	๑
เรื่องแรกนี้จะให้เข้าใจธรรมชาติของชีวิตเพื่อพัฒนาตามทางธรรมะ	—	—	—	—	๒
มนุษย์มีปัญหारे่องตัวกู— ของกู, หมกบ้ญหานี้ก็หมกทุกข์	—	—	—	—	๓
แต่มีปัญหาคือจะจงคนให้หมกบ้ญหาไต่ยาก จึงกิตพุดเรื่องนี้	—	—	—	—	๔
ธรรมชาติแห่งชีวิตมนุษย์ตามธรรมคามีหลายประเด็น :—					
ข้อที่ ๑ ชีวิตมีหลายแบบตามเหตุบ้ญจัย	—	—	—	—	๕
เราจะเลือกเอาที่ค้ที่สุดได้ ถ้ารู้จักเลือกที่ต้อการ	—	—	—	—	๖
อาจทำชีวิตไม่มีทุกข์เลยก็ได้ เมื่อเห็น “เป็นเช่นนั้นเอง”	—	—	—	—	๗
ต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจ, ศึกษาธรรมะให้พอ, ทำอะไรให้เป็นศิลปะ	—	—	—	—	๘
ต้องฉลาดพอ, สร้างความพอใจขึ้นมาให้ได้ในงานทุกชนิดที่ไม่เป็นอกุศล	—	—	—	—	๙
อย่าต้องเสียใจว่าอัชฌา, อยู่แต่พอค้, สงบ, จะสุขทุกอิริยาบถ	—	—	—	—	๑๐
ข้อที่ ๒ รู้จักธรรมชาติของชีวิต คือบ้ญหาอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ					๑๑
ตัวบ้ญหาอยู่ที่ผัสสะ, อายตนะเป็นบ่อเกิดของทุกสิ่ง	—	—	—	—	๑๒
ความทุกข์อยู่ที่ทำผิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ต้องศึกษาเรื่องนี้	—	—	—	—	๑๓
อายตนะภายในสัมผัสกับภายนอก เป็นฐานของทุกเรื่องในชีวิต	—	—	—	—	๑๔
เมื่อสัมผัสแล้วจิตใจจึงเกิดปัญหานานาชนิด, ต้องสนใจเรื่องนี้	—	—	—	—	๑๕
ข้อที่ ๓ เรามีร่างกายและจิตใจได้ โดยไม่ต้องมีตัวตน	—	—	—	—	๑๖
กายกับใจทำหน้าที่ปรุงแต่งตามธรรมชาติเปลี่ยนแปลงเรื่อย	—	—	—	—	๑๗
กายกับใจมีอยู่ โดยไม่ต้องมีอ้ตตา, อบรมค้ขึ้นพัฒนาตัวเองได้	—	—	—	—	๑๘

ข้อที่ ๔	รู้เรื่องธรรมชาติของจิต ซึ่งเป็นธาตุประภัสสร	—	—	๑๙
	โดยเนื้อแท้จิตไม่มีกิเลส แต่กิเลสครอบจิตโดยทำผิดทางอายตนะ	—	—	๒๐
	แยกกิเลสจากจิตได้ โดยทำจิตตภาวนา, ต้องรู้จักวิธีการอบรมจิต	—	—	๒๑
ข้อที่ ๕	ต้องเข้าใจเรื่องจิตให้ถูกต้อง มิฉะนั้นจะหลงไสยศาสตร์			๒๒
	ไสยศาสตร์เกิดจากสัญชาตญาณแห่งความโง่, บัญญาอ่อน	—	—	๒๓
	เมื่อเข้าใจผิดต่อสัจจะ, ธรรมะ, แล้วก็เกิดระบบไสยศาสตร์ขึ้นมา	—	—	๒๔
	ศึกษาหลักของอายตนะแล้วจะรู้ความจริง, จิตรู้ผิดจึงมีกิเลสมาก	—	—	๒๕
	เด็กโตขึ้นมาท่ามกลางความหลอกลวง นี่เป็นบาปดั้งเดิมจึงต้องทนทุกข์	—	—	๒๖
	เห็นแก่ตัวจนเกิดกิเลสเพิ่มขึ้นเคยชินเป็นอนุสัย ยากในการแก้ไข	—	—	๒๗
	ต้องควบคุมกิเลส ทำตามพระพุทธเจ้า, ไม่บูชากิเลส	—	—	๒๘
	ต้องศึกษาปฏิบัติธรรมอย่างสันติปฏิริโก, อย่าฝันหลักกาลามสูตร	—	—	๒๙
	ต้องศึกษาอายตนะทั้งคู่, ซึ่งเกิดผัสสะเวทนา, ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ	—	—	๓๐
	พุทธบริษัทอย่าละเลยในเรื่องสันติปฏิริโกในคำพระธรรม	—	—	๓๑
	ธรรมะเป็นไปเพื่อดับทุกข์ต้องเป็น สันติปฏิริโกฯ ... บัณฑิตตั้งเวทิตัพโพ	—	—	๓๒
	ต้องมีเทคโนโลยีในพระธรรม แล้วจะสำเร็จประโยชน์	—	—	๓๓

๒. จิตตภาวนา คือ ชีวิตพัฒนา.

	ข้อมูลของมนุษย์คือจิต ต้องรู้จักต่อไปว่าควรทำอะไรในเรื่องนี้	—	—	๓๔
	การทำจิตให้เจริญคือชีวิตพัฒนา, ไม่ใช่พัฒนาไปทางโลก	—	—	๓๕
	จิตทำหน้าที่สืบต่อระหว่างอายตนะ, โดยสัมผัสแล้วเกิดความรู้สึก	—	—	๓๖
	เกิดเวทนาแล้ว โง่ต่อไป ก็เกิดค้นหา—อุปาทาน ยึดมั่นในตัวตน	—	—	๓๗
	ทำไปตามอุปาทานแล้ว เกิดความทุกข์ ฉะนั้นตั้งต้นเรียนศาสนาที่อายตนะ	—	—	๓๘
	ต้องรู้ว่าอายตนะทำหน้าที่เกิดและดับตลอดเวลา	—	—	๓๙
	ไม่มีอะไรที่ไม่เกิดไม่ดับ เพราะเป็นสังขาร, ศึกษาให้รู้จักระบบของอายตนะ	—	—	๔๐

โลกในภาษารธรรมระบุไปยัง ทา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับคู่ของมัน	—	—	๔๑
นรก สวรรค์ พระนิพพาน ก็ปรากฏที่ ทา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ	—	—	๔๒
ต้องศึกษาจิตอย่างวิทยาศาสตร์, เรียนจากของจริง	—	—	๔๓
ทา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นทั้งจุดตั้งต้น และจุดสุดท้าย	—	—	๔๔
จะต้องควบคุมจิต ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ ที่ตา ...ใจ ให้อยู่ในความถูก	—	—	๔๕
จงศึกษาพุทธศาสนาให้ถูกต้อง อย่าเรียนอย่างปรัชญาซึ่งไม่ถูกต้อง	—	—	๔๖
จะควบคุมอายตนะให้ได้ ต้องควบคุมจิตให้อยู่ในภาวะถูกต้อง	—	—	๔๗
เมื่ออายตนะพบกัน จะเกิดผัสสะผลิตผลเป็นเวทนาแสดงบทบาทรุนแรง	—	—	๔๘
ผัสสะชาตวิชชา เวทนาจักชาตด้วย จึงต้องอบรมจิตให้มีวิชาเพื่อควบคุม	—	—	๔๙
จะควบคุมจิตต้องมีปัญญา, วิชา, รู้จักรธรรมชาติของจิต	—	—	๕๐
ธรรมชาติของจิตมีความเป็นประภัสสร, จะหมองมัวเมื่อกิเลสถึง	—	—	๕๑
กิเลสมีได้มีอยู่ตลอดเวลา จึงทำจิตทภาวนาอบรมจิตได้	—	—	๕๒
การอบรมจิต ต้องทำให้เจริญทั้งในส่วนศีล ปัญญา สมาริ	—	—	๕๓
ระดับศีล ต้องถือศีลได้, ระดับปัญญาให้ครบทุกขได้ สมาริต้องทำให้มัน	—	—	๕๔
พึงทราบว่าจิตมี ๓ ระดับ : สัตว์, โสยศาสตร์, พุทธศาสตร์	—	—	๕๕
การพัฒนาจิตต้องอบรมให้เลื่อนขึ้นสู่ระดับพุทธศาสตร์	—	—	๕๖
เจริญสมาริให้ถูกต้อง แล้ว ศีลปัญญา จะมีเป็นผลพลอยได้	—	—	๕๗
จิตเป็นสมาริแล้ว ความรู้ต่างๆ จะไหลออกมาเอง	—	—	๕๘
โดยธรรมชาติ ศีล สมาริ ปัญญา ไม่อาจแยกกัน, ต้องมีพอกัน	—	—	๕๙
ลักษณะของการสมาริคือ ปริสุทฺธโร—สมาหิโต—กัมมณีโย	—	—	๖๐
หลักปฏิบัติในการทำสมาริเริ่มแต่ ปริกัมมะ—อุปจาระ—อัปปนา	—	—	๖๑
องค์ประกอบที่จะเป็นสมาริ เป็นเทคนิคมีมากแบบ, ต้องรู้จักเลือกใช้	—	—	๖๒
เนื้อแท้ของสมาริทุกแบบจะตรงกันคือ ๑. สิ่งแวดล้อมเหมาะสม	—	—	๖๓
๒. มีกัลยาณมิตรที่จะคอยให้ความช่วยเหลือ	—	—	๖๔

๓. กำหนดอารมณ์ในขั้นแรกที่เรียกว่า ปริกัมม ภาวนา	—	—	๖๕
การฝึกขั้นปริกัมมภาวนาต้องทำซ้ำ ๆ จนกว่าจิตจะเริ่มสงบและสงบได้	—	—	๖๖
ถึงขั้นอัปปนา, เข้าฌานอยู่ในสมาบัติ, จิตเป็นสมาธิ มีอำนาจมาก	—	—	๖๗
สมาธิในขั้นแรกสงบจิตเรียกว่า สมถะ, ขั้นต่อไปเห็นแจ้งเรียกว่า วิปัสสนา	—	—	๖๘
ทำสมาธิเพื่อกำจัดนิวรณ์เป็นขั้น คู้, จิตสงบแล้วเป็นขั้นที่ เห็น	—	—	๖๙
ดูจนเห็น ก็จะได้เห็นสุญญตา, ไตรลักษณ์, ทดตา	—	—	๗๐
ถ้าเห็นธรรมะ, ทดตาแล้ว จะไม่เป็นทุกข์, สนุกในการทำงาน	—	—	๗๑
อบรมจิตให้สมบูรณ์ทั้งส่วนศีล สมาธิ ปัญญา แล้วไม่ทุกข์อีก	—	—	๗๒
ทุกสิ่งรวมอยู่ที่จิต จึงต้องพัฒนาจิตให้ถูกต้องให้ทันขณะจิต	—	—	๗๓

๓. ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน.

ผลของจิตตภาวนาที่เป็นมรรค ผล นิพพาน ต้องศึกษาให้ละเอียด	—	—	๗๔
ความหมายของคำ มรรค ผล นิพพาน อยู่ที่ว่า ทำอะไรให้สำเร็จ	—	—	๗๕
มรรค ผล นิพพาน มีความหมายทั้งชนิดชาวบ้านและภาษาธรรม	—	—	๗๖
ทำความเข้าใจให้สมบูรณ์ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม	—	—	๗๗
นิพพานความหมายว่าเย็น, เย็นที่สุดต้องสิ้นกิเลสสิ้นกรรม	—	—	๗๘
ความหมายของ มรรค ผล นิพพาน มีตั้งแต่ต่ำถึงสูงสุด	—	—	๗๙
ชีวิตจะเย็นต้องอยู่ด้วยมีความรู้เรื่องสุญญตา อย่าอยู่ด้วยความหวัง	—	—	๘๐
ถ้าหวังต้องเป็นทุกข์, ต้องทำด้วยสติปัญญาตามความคำวิญญูต้อง	—	—	๘๑
ต้องวินิจฉัยคำว่าจิตตภาวนาว่า ทำจิตให้ดีขึ้นทุกวิถีทาง	—	—	๘๒
การทำอะไรด้วยความระมัดระวังสุขุมรอบคอบ ก็เป็นจิตตภาวนา	—	—	๘๓
จิตนี้เป็นสิ่งที่ปรับปรุง ฝึกฝนอบรมได้ เปลี่ยนได้ถ้าทำให้ถูก	—	—	๘๔
นิสัย โสภรค์ โกรธ หลง ก็อบรมให้ลดได้ถอนได้โดยควบคุมไว้	—	—	๘๕
จิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ โดยปฏิบัติจิตตภาวนาซึ่งเข้าใจพื้นฐานให้ถูก	—	—	๘๖

นิสัยที่สั่งสมมานานนั้นหรือทั้ง เปลี่ยนได้ แล้วจะไม่มีทุกข์เลย	—	—	—	๘๗
จิตที่พัฒนาขึ้นมาโดยลำดับ จะรู้จักระมัดระวัง ปรับปรุงแก้ไขตัวเอง	—	—	—	๘๘
จิตโน้มไปอย่างไร กายจะโน้มไปตาม, บังคับจิต กาย วัตถุได้	—	—	—	๘๙
จึงต้องรู้ ต้องเข้าใจ พยายามพัฒนาจิตให้ถูกวิธี	—	—	—	๙๐
ปัจจุบันนี้พัฒนาจิตสู่ทางวัตถุไม่ได้ เพราะหลงวัตถุ, ผิดมาแต่แรก	—	—	—	๙๑
มนุษย์หลงทางวัตถุ มีธรรมะไม่พอ จึงเป็นอุปสรรคแก่จิตตกาวา	—	—	—	๙๒
การพัฒนาจิตต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา ไม่แยกกัน ในชีวิตประจำวัน	—	—	—	๙๓
คนธรรมดาก็ต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา อย่างถูกต้อง จึงจะเป็นอยู่ถูกต้อง	—	—	—	๙๔
ชีวิตต้องมีไม่สามขา คือศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ในตัวชีวิตประจำวัน	—	—	—	๙๕
การพัฒนาจิตประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จะได้ชีวิตที่ถูกต้อง	—	—	—	๙๖
ก่อนนี้ชีวิตร้อน เมื่อพัฒนาแล้ว ชีวิตใหม่จะเย็น ไม่มีกิเลสนิวรณ์	—	—	—	๙๗
ระบบชีวิตใหม่โดยตรงก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา	—	—	—	๙๘
ได้ชีวิตใหม่นั้นจะเป็นมรรค ผล นิพพาน ในชีวิตประจำวัน	—	—	—	๙๙

๔. ผลของจิตตกาวาคือมรรค ผล นิพพาน (ต่อ)

การบรรยายครั้งนั้นต่อจากครั้งก่อน ซึ่งพูดอย่างธรรมคาสามัญญ์	—	—	—	๑๐๐
จงช่วยกันพิจารณาว่าเรายังไม่มีความรู้หรือมีผลของธรรมะกัน	—	—	—	๑๐๑
ขอให้มีการฟังด้วยดี เริ่มแต่ว่าชีวิตเป็นสิ่งพัฒนาได้	—	—	—	๑๐๒
ทำความเข้าใจตนเองดูว่า เราเข้าใจ มรรค ผล นิพพาน อย่างไร	—	—	—	๑๐๓
ถ้าไม่มีมรรค ผล นิพพานได้ ก็เสียที่ที่เป็นพุทธบริษัท	—	—	—	๑๐๔
พัฒนาจิตแล้ว เราจะได้ชีวิตระบบใหม่	—	—	—	๑๐๕
ชีวิตใหม่ กิเลสและนิวรณ์จะมากครอบงำจิตไม่ได้	—	—	—	๑๐๖
คนธรรมดา โลภะ โทสะ โมหะ, นิวรณ์ มารบกวนเป็นประจำ	—	—	—	๑๐๗
นิวรณ์ข้อ ๑ กามฉันทะ, ข้อ ๒ พยาบาท จะมารบกวนทั้งกลางวันกลางคืน	—	—	—	๑๐๘

นิเวศน์ข้อ ๓ ถิ่นนิเวศน์, ข้อ ๔ อุทธัจจกุกกุจจะ, ๕ วิจิกิจฉา, รบกวณจิตทั้งนั้น	—	—	—	—	๑๐๘
นิเวศน์ร้ายเหมือนแมลงหวี่ทอมให้รำคาญ, กิเลสเหมือนเสือ กัดแล้วตาย	—	—	—	—	๑๑๐
ชีวิตใหม่จะปราศจากกิเลส, ประกอบอยู่ด้วยมรรค ผล นิพพาน	—	—	—	—	๑๑๑
ชีวิตที่เป็นอิสระจากกิเลสและนิเวศน์เรียกว่าหลุดพ้น	—	—	—	—	๑๑๒
มรรค ผล นิพพาน เป็นผลของจิตพัฒนา	—	—	—	—	๑๑๓
อานิสงส์ของจิตภาวนาข้อ ๑ จะมีผลเป็นความสุขเมื่อไรก็ได้	—	—	—	—	๑๑๔
ข้อ ๒. มีความสามารถเหนือมนุษย์ คือเรื่องปาฏิหาริย์	}	—	—	—	๑๑๕
ข้อ ๓. มีความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะทั้งทางโลกทางธรรม					
ข้อ ๔. จะเป็นไปได้เพื่อความสันติอาสวะ					
มนุษย์ที่สันติอาสวะเป็นยอดมนุษย์ ไม่เกิดกิเลส อนุสัย นิเวศน์	—	—	—	—	๑๑๗
มรรค ผล นิพพาน ต้องใช้อยู่กับเนื้อตัว, กำจัดความทุกข์ได้ทุกระดับ	—	—	—	—	๑๑๘
ควรเอาธรรมะมาใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ทุกวัน, อย่าฝากไว้ในคัมภีร์	—	—	—	—	๑๑๙
เข้าใจความหมายให้ถูกต้อง มรรค ผล นิพพาน จะมาอยู่ในคนทุกคน	—	—	—	—	๑๒๐
มรรคคือปัญญา, ตัดกิเลส, ผลคือรู้จักผลของการตัด, นิพพานคือสงบเย็น	—	—	—	—	๑๒๑
ความหมายของมรรค ผล นิพพาน แทรกอยู่ในกิจกรรมทุกอย่าง	—	—	—	—	๑๒๒
ขอให้ตัดความโง่ออกไปก็จะได้รับผลพอใจแล้วได้นิพพาน	—	—	—	—	๑๒๓
พระอรหันต์พัฒนาจิตจนเป็นพระอรหันต์, ปุถุชนไม่อวดดีก็ปฏิบัติตามได้	—	—	—	—	๑๒๔
พัฒนาจิตแล้ว จะมีสรณาคมน์อันแท้จริง	—	—	—	—	๑๒๕
สรณาคมน์จะมีอย่างตามธรรมเนียม, อย่างไสยศาสตร์, และรู้จักตัดกิเลสนิเวศน์	—	—	—	—	๑๒๖
สรณาคมน์จะมี ๓ ชั้น : ตามธรรมเนียม, ไสยศาสตร์, พัฒนาจิตแล้ว	—	—	—	—	๑๒๗
ควรรู้ว่าพุทธบริษัทปฏิบัติมานานถึงขั้นไหนบ้าง?	—	—	—	—	๑๒๘
ต้องรู้แจ่มแจ้งในเรื่อง มรรค ผล นิพพาน จิตก็จะเจริญถูกต้อง	—	—	—	—	๑๒๙

๕. จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์.

ทบทวนเรื่องของธรรมะเป็นเรื่องของจิตโดยเฉพาะ	—	—	—	—	๑๓๐
การรับนับถือกันมาผิด ๆ เป็นเหตุให้ถือไสยศาสตร์	—	—	—	—	๑๓๑
เราไม่เจริญตามทางของพระศาสนา เพราะไสยศาสตร์รุกเข้าในจิต	—	—	—	—	๑๓๒
ไสยศาสตร์มีกำลังมาก เพราะมาจากความโง่สืบมาในสายเลือด	—	—	—	—	๑๓๓
ความกลัวอย่างงมงายทำให้คนเชื่อไสยศาสตร์	—	—	—	—	๑๓๔
ไสยศาสตร์มีประโยชน์ทำนองยาแก้ปวด ไม่เข้าถึงความจริง	—	—	—	—	๑๓๕
ไสยศาสตร์มีความหมายว่าดีกว่าไม่รู้เสียเลย, ไม่ถึงขนาดตัดกันเหตุ	—	—	—	—	๑๓๖
คนที่มีความต้องการมาก, ไม่ศึกษาธรรมะ, รับเอาไสยศาสตร์ง่าย	—	—	—	—	๑๓๗
ความเป็นอริยบุคคลชั้นแรกต้องละไสยศาสตร์ตั้งเรียกว่าสัลลพัตคปรัมมาส	—	—	—	—	๑๓๘
ควรศึกษาให้รู้จักไสยศาสตร์ตั้งแต่สมัยคนป่าจนปัจจุบัน	—	—	—	—	๑๓๙
จิตตภาวนาที่กระทำไปผิดย่อมส่งเสริมไสยศาสตร์ทั้งนั้น	—	—	—	—	๑๔๐
ตลอดเวลาที่ไม่มีพุทธศาสตร์จะงมงาย เลื่อนชั้นไม่ได้	—	—	—	—	๑๔๑
ขอให้เปรียบเทียบศาสตร์หลักกับศาสตร์ที่น้อยอยู่เสมอ	—	—	—	—	๑๔๒
เหตุผลที่มนุษย์ถือไสยศาสตร์ได้ โดยง่าย:—					
๑. ไสยศาสตร์เข้ากันได้กับสัญชาตญาณที่ไม่รู้อะไร	}	—	—	—	๑๔๓
๒. ไสยศาสตร์เหมาะแก่สัญชาตญาณฟังผู้อื่น					
๓. ลงทุนน้อย ๔. เหมาะสำหรับคนปัญญาอ่อน	—	—	—	—	๑๔๔
๕. ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้	—	—	—	—	๑๔๕
๖. มีการกระทำที่พลิกเพลงไปตามความงมงาย	—	—	—	—	๑๔๖
๗. ไสยศาสตร์ยึดจิตใจคนไว้ได้มาก, ทำไปตามความงมงาย	—	—	—	—	๑๔๗
ลัทธิไสยศาสตร์มาจากอินเดียถือความศักดิ์สิทธิ์อย่างพระเจ้า	—	—	—	—	๑๔๘
มนุษย์สร้างลัทธิตามความพอใจ จึงมีลัทธิปนกันมาก	—	—	—	—	๑๔๙
เรากำลังถือศาสนาปน จึงไม่ได้รับประโยชน์จากสิ่งดีที่สุด	—	—	—	—	๑๕๐

ควรพยายามแยกของปนออก เหลือแต่ของจริงจะดีกว่า	—	—	—	—	๑๕๑
ไสยศาสตร์ยังมีกำลังมาก ควรรู้ไว้ อย่าให้ครอบงำเราได้	—	—	—	—	๑๕๒
ศึกษาพรหมชาลสูตรจะแยกไสยฯ จากพุทธได้	—	—	—	—	๑๕๓
สนใจเรื่องอิทัปปัจจยตาปฏิบัติจนอุปบาทแล้วไสยฯ จะหมดไป	—	—	—	—	๑๕๔
อิทัปปัจจยตา จะถอนความคิดเห็นว่าตัวตนออกไปเสียได้	—	—	—	—	๑๕๕
ไสยศาสตร์จะถูกถอนรากเพราะธรรมะที่ชื่ออิทัปปัจจยตา	—	—	—	—	๑๕๖
ต้องมีการศึกษาถูกต้อง มีปัญญา กล่าวหาญ จะเปลี่ยนไสยฯ เป็นพุทธได้	—	—	—	—	๑๕๗
ถ้าเรากล่าวหาญศรัทธาในพุทธศาสนาจริงไสยศาสตร์จะหมดไป	—	—	—	—	๑๕๘
ทำจิตตกาวนาให้เจริญถูกต้องจะละไสยศาสตร์ได้โดย ๑. ต้องกล่าวหาญ	—	—	—	—	๑๕๙
ความต้องการโดยสัตยชาตญาณนั้นส่งเสริมไสยศาสตร์, ต้องเปลี่ยนเสีย	—	—	—	—	๑๖๐
ควรรู้ทันทีคือ ๒. คนต้องการบัจจยสี ต้องการได้โดยวิธีง่าย	—	—	—	—	๑๖๑
๓. ทุกคนต้องการอำนาจเหนือผู้อื่น, ไสยศาสตร์ก็เป็นอย่างนี้					} ๑๖๒
และ ๔. ทุกคนอยากให้คนอื่นรักตน					
๕. ไสยศาสตร์ได้เปรียบ เพราะเข้ากันได้กับสัตยชาตญาณมนุษย์	—	—	—	—	๑๖๓
บูชาไสยศาสตร์จะเพิ่มปัญหา, ปฏิบัติอย่างพุทธศาสตร์จะลดปัญหา	—	—	—	—	๑๖๔
จิตตกาวนาทำได้ทั้งรูปพุทธและไสย, ต้องทำอย่างพุทธ, อย่าเป็นไสยเลย	—	—	—	—	๑๖๕

๖. แนวสังเขปทั่วไปของการพัฒนา.

ที่บรรยายมาแล้วทั้งหมด พุทฺโดยย่อ, ครั้งนี้จะกล่าวถึงแนวทั่วไป	—	—	—	—	๑๖๖
จะดูกันที่การพัฒนาจิต ให้ถูกต้องเป็นขั้นตอนติดต่อกันไป	—	—	—	—	๑๖๗
การพัฒนาจะแยกเป็น ๒ ชั้น ชั้นนอกคือพัฒนาคน	—	—	—	—	๑๖๘
เรื่องที่ ๑ พัฒนากายนอกคือพัฒนาคนที่เป็นไปเองตามธรรมชาติแวดล้อม	—	—	—	—	๑๖๙
ต่อมาถึงขั้นพัฒนาด้วยการศึกษา ซึ่งเรียนถ่ายทอดจากผู้อื่น	—	—	—	—	๑๗๐

เรียนตามประเพณี ซึ่งเป็นเรื่องที่มีประโยชน์	}	—	—	—	๑๗๑
สถานการณ์อันเลวร้ายบีบบังคับให้ต้องต่อสู้, ฐานะไร่มากขึ้น					
ลักษณะแต่ละคนต่างกันมาก ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย		—	—	—	๑๗๒
ตามคัมภีร์แยกลักษณะบุคคลเป็น ๔ พวก :	}	—	—	—	๑๗๓
๑. อุกมตัตถุญญ เจียบแหลม ฉลาดมาก					
๒. วิปจิตถุญญ นี้ต้องการอธิบาย					
๓. เนยยะ บัญญาทิบ แต่พอจะลากดูกันไปได้					
๔. ปทปรมะ เหลือที่ใครจะนำไปได้		—	—	—	๑๗๕
การพัฒนาค้นต้องเข้าใจทุกชั้นตอน, ต้องพากเพียรเองและผู้อื่นช่วย		—	—	—	๑๗๖
เรื่องที่ ๒. การพัฒนาจิต เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ยาก ลึกซึ้ง		—	—	—	๑๗๗
การพัฒนาจิตเป็นเรื่องต้องต่อสู้กับอุปสรรค, ความทุกข์ ฯลฯ		—	—	—	๑๗๘
ต้องพัฒนาเชื่อมต่อดะหว่างชาติ แม้ที่เรียกว่าชาตินี้ชาติหน้า		—	—	—	๑๗๙
ต้องสนใจชาติในความหมายที่เกิดจากอุปาทานว่าตัวกู— ของกู		—	—	—	๑๘๐
ความโง่ในทุกกรณีมันเชื่อมกันหมด, เอาความทุกข์เป็นครู		—	—	—	๑๘๑
การบำเพ็ญบารมีระหว่างชาติ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของธรรมชาติ		—	—	—	๑๘๒
การพัฒนาทางจิต, วิญญาณ มีผลมาจากพัฒนาจิตตามธรรมชาติ		—	—	—	๑๘๓
ต้องพัฒนาจิตที่นี้และเดี่ยวนี่ ตามระบบของพระพุทธเจ้า		—	—	—	๑๘๔
ระบบพรหมจรรย์ทั้งหลาย เดี่ยวนี่ยังใช้ได้และมีประโยชน์		—	—	—	๑๘๕
ระบบมีหลายรูปแบบ, ที่พัฒนาจิตแท้ๆคือระบบสมาธิภาวนา		—	—	—	๑๘๖
จิตนี้จะฝึกให้อยู่ในสภาพ หรือภพภูมิอย่างไรก็ได้		—	—	—	๑๘๗
ฝึกจิตให้เห็นเช่นนั้นเองแล้วจะแก้ปัญหามาไม่ให้ทุกข์ได้		—	—	—	๑๘๘
ศึกษาเรื่องภพ, ภูมิของจิตไว้บ้าง ซึ่งมีถึง ๓๑ ภูมิ		—	—	—	๑๘๙
อธิบายภูมิมี ๔ : นรก เปรต เถรจันาน อสุรกาย		—	—	—	๑๙๐
ภูมิมนุษย์ ๑, เทวตาพรหมชั้นต่างๆ มี ๒๖ ภูมิ		—	—	—	๑๙๑

๓๑ ภูมินี้เป็นสังขตที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งไปตามแบบนั้น ๆ	—	—	—	—	๑๕๒
จิตมีสัญญามั่นหมายอะไรก็อยู่ในภูมินั้น	—	—	—	—	๑๕๓
สัญญาเป็นเครื่องวัดว่าจิตอยู่ระดับใด, สามารถเลื่อนขึ้นได้	—	—	—	—	๑๕๔
พวกที่เป็นสัญญาเวทิตนโรธ คับสัญญา—เวทนาได้	—	—	—	—	๑๕๕
การคับสัญญาทำได้ตามลำดับถึง ๕ เรียกว่า อนุப்புพสมาบติ	—	—	—	—	๑๕๖
การฝีกอยู่ในภูมิตริหรือคับ มีอุปสรรค เรียกว่าอนุப்புพพาพาส ๕	—	—	—	—	๑๕๗
การทำจิตทภาวนาดูกวิธีจะบรรลุมรรค ผล นิพพานได้	—	—	—	—	๑๕๘

๑. มองคูปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม.

จะให้มองเห็นธรรมะรอบทุกด้าน	—	—	—	—	๑๕๙
ดูอย่างปริทัศน์เรื่องธรรมะ, ไม่มีตัวคน, ต้องมองด้วยตาปัญญา	—	—	—	—	๒๐๐
ต้องมีธรรมจักขุ มองให้เห็นความเป็นเช่นนั้นเอง	—	—	—	—	๒๐๑
ถ้ามองไม่เห็น ก็ลุ่มอยู่ด้วยความโง่, เป็นกิเลสไปรอบ	—	—	—	—	๒๐๒
ต้องใช้ธรรมะกับชีวิตให้ถูกต้องแล้วชีวิตจะเป็นสุขสงบ	—	—	—	—	๒๐๓
ต้องมองชีวิตโดยรวม, และรู้ว่าเกี่ยวข้องกับธรรมะอย่างไร	—	—	—	—	๒๐๔
ธรรมะมีมากเหมือนสวนดอกไม้ ต้องรู้จักเลือกเก็บ	—	—	—	—	๒๐๕
จะเอาธรรมะข้อไหนมาแก้ปัญหาก็ให้ทันเวลาต้องเลือกให้ถูก	—	—	—	—	๒๐๖
ความคับทุกข์ต้องคับที่ ๆ มีความทุกข์จึงต้องดูชีวิตให้รอบ	—	—	—	—	๒๐๗
ถ้าทำผิดกฎของธรรมชาติจะต้องอยู่อย่างทุกข์ทรมาน	—	—	—	—	๒๐๘
ควรปรับจิตชีวิตให้มีการเปลี่ยนแปลงถูกต้องเพื่อไม่เป็นทุกข์	—	—	—	—	๒๐๙
ศึกษาชีวิตให้รู้จักในรูปแบบที่เป็นวิฎฐสงสาร	—	—	—	—	๒๑๐
ประเภท ๑ อยู่ใต้ปัจจัยปรุง, อีกประเภท ๑ บัญญัติปรุงไม่ได้	—	—	—	—	๒๑๑
อาการของวิฎฐสงสารจะหม่นอยู่แต่เรื่องเกิด—ตาย ๆ	—	—	—	—	๒๑๒
วนเป็นวงกลมอยู่ที่ทุกข์—ว่าง, แล้วทุกข์—ว่างตามปัจจัย	—	—	—	—	๒๑๓

วิภวสงสารมีอยู่ในดวงใจเป็นคำ ๆ — ขาว ๆ จนกว่าจะพัฒนาได้	—	—	—	๒๑๔
จิตหมุนเวียนอยู่ในความปรุง—ไม่ปรุง, วุ่น ๆ ว้าง ๆ, ยังโง่งอยู่	—	—	—	๒๑๕
เกิดทุกข์แล้วจะแสวงหาสิ่งดับทุกข์ก็ประพศิไปในส่วนดับทุกข์ได้	—	—	—	๒๑๖
การแสวงหาวิธีดับทุกข์ไปตามลำดับ นี่จะออกจากวิภวสงสาร	—	—	—	๒๑๗
เมื่อตกอยู่ในวิภวสงสาร นี่ชีวิตประกอบด้วยวิชา, ต้องรู้จัก	—	—	—	๒๑๘
วิภวสงสารมีอยู่ทั่วไปทุกประมาณ พิจารณาจะเห็น	—	—	—	๒๑๙
จิตล้วน ๆ ก็มีการหมุน เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เป็นวงกลม	—	—	—	๒๒๐
ทั้งกายทั้งจิตหมุนเป็นวงกลมอยู่ตลอดเวลา	—	—	—	๒๒๑
การหมุนเป็นวงกลมทำให้ทุกสิ่งทรงตัวอยู่ได้	—	—	—	๒๒๒
ตัวอย่างการหมุนเวียนทางวัตถุมีมาก	—	—	—	๒๒๓
วงกลมทางจิตใจจะมี เป็น กิเลส—กรรม—วิบาก, หยุกไม่ได้	—	—	—	๒๒๔
ทั้งนี้เกิดขึ้น เพราะความไม่รู้จัก แล้วไปยึดถือตัวตน	—	—	—	๒๒๕
ชีวิตต้องหมุนเวียนไปตามวงกลม ต้องครอบค้ำจึงจะเห็น	—	—	—	๒๒๖
เราดู—เห็น—รู้จักแล้วจะเปลี่ยน, ไม่เกิดความทุกข์อีกต่อไป	—	—	—	๒๒๗
ถ้าไม่เห็นตามที่เป็นจริง จะเดินไม่ถูกทาง, เต็มไปด้วยทุกข์	—	—	—	๒๒๘
ที่ไม่เห็นเพราะอวิชชาปิดบัง, ต้องอบรมให้มีสัคคิบัญญัติจะได้	—	—	—	๒๒๙
พวกอวิชชามีมาก เช่น มหะ ปมาทะ โมหะ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ	—	—	—	๒๓๐
มองดูให้เห็นพวกอวิชา, ให้เห็นเหตุปัจจัยของความทุกข์	—	—	—	๒๓๑
ชีวิตที่มีอะไรปรุงแต่งคือสังขตธรรมย่อมเป็นทุกข์	—	—	—	๒๓๒
การเจริญสมณธรรมแบบต่างๆ ก็เพื่อเห็นรอบค้ำตามจริง	—	—	—	๒๓๓
ชีวิตต้องประกอบด้วยธรรมะแล้วจะเอาชนะทุกข์ได้	—	—	—	๒๓๔

๘. พุทธยาแห่งชีวิตสมบูรณ์แบบ.

พยายามทบทวนทำความเข้าใจจากคำบรรยายก่อน ๆ ด้วย	— — — ๒๓๕
มีปัญหาที่ควรทราบไว้ว่า เราศึกษาธรรมะกันมาอย่างไม่มีระบบ	— — — ๒๓๖
ที่ว่าเป็นระบบ จะดูลักษณะของต้นไม้มาเปรียบเทียบ	— — — ๒๓๗
จะอุปมาในเรื่องการปลูกต้นไม้ กับการศึกษาธรรมะ	— — — ๒๓๘
การปลูกต้นไม้มีเทคนิคเฉพาะขั้นตอน ต้องรู้จักใช้เทคนิค	— — — ๒๓๙
ต้นไม้ชีวิตนี้ต้องมี ๔ ระบบ : กาย จิต ปัญญา สังคมคือเมตตา	— — — ๒๔๐
ต้นไม้จะมีชีวิตอยู่อย่างไร, กาย จิต สติ ปัญญา ของคนก็คล้ายกัน	— — — ๒๔๑
ทุกระบบต้องถูกต้อง ทางร่างกายก็ต้องถูกหลักธรรมชาติ	— — — ๒๔๒
ทางกายต้องบริหารถูกต้องตามธรรมะมาตั้งแต่เด็ก	— — — ๒๔๓
ต้องศึกษาเกี่ยวกับกายตามธรรมชาติแล้วจัดให้ถูก	— — — ๒๔๔
ความถูกต้องทางกายเนื่องมาถึงระบบ สติ, ปัญญาด้วย	— — — ๒๔๕
มีความถูกต้องทางกายแล้ว ร่างกายจึงจะหมกบ่ปัญหากระทั่งจิต	— — — ๒๔๖
ศึกษาเรื่องจิตให้รู้เหตุปัจจัยปรุงแต่งที่ควรรู้ เพื่อพัฒนาให้ได้	— — — ๒๔๗
ระบบจิตนั้นตั้งต้นเมื่อทารกรู้สึกต่อเวทนา, ปัญญาก็เป็นไปตามปัจจัย	— — — ๒๔๘
การทำไม่ถูกต้อง ก็เพราะเป็นไปตามเหตุปัจจัย, ความยึดมั่น	— — — ๒๔๙
ตามธรรมชาติมนุษย์เกิดมาไม่มีความถูกต้องที่จะคับทุกข์	— — — ๒๕๐
ต้องศึกษาธรรมะให้ถูกต้องเต็มระบบทั้งทางจิต ปัญญา	— — — ๒๕๑
ความรู้ทางธรรมะต้องสมบูรณ์, เอาไปใช้ทั้งระบบ กาย จิต ปัญญา	— — — ๒๕๒
การศึกษาธรรมะให้เรียนถูกต้องเท่าที่จำเป็น เริ่มที่ ทา หู จมูก ฯ	— — — ๒๕๓
ให้ศึกษาอย่างระบบวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ไสยศาสตร์	— — — ๒๕๔
ความจำเป็นที่ควรรู้ ก็เพื่อไม่เียงเมื่อมีผัสสะ, เวทนา, ก็พอแล้ว	— — — ๒๕๕
เคยวันการทำสมาธิชนิดถูกต้องยังไม่เป็นที่รู้จัก, ยังไม่รู้เรื่องจิต	— — — ๒๕๖
ระบบจิตศึกษา อบรมให้ถูกต้องจะเป็นประโยชน์, คับทุกข์ได้	— — — ๒๕๗

จิตที่ถูกรบกวนในวิภวสงสารเจ็บปวด แล้วมองเห็นเอง นี้จะเกิดปัญญา	—	—	—	—	๒๕๘
ระบบปัญญาจะพัฒนาได้ เมื่อสองปฏิบัติผ่านมาเห็นจริง	—	—	—	—	๒๕๙
ความทุกข์ที่ได้รับมาเรื่อย ๆ จะทำให้เกิดญาณ กระทั่งนิพพิทา	—	—	—	—	๒๖๐
ระบบปัญญาเกิดได้ด้วยการพัฒนาประพาศิมาตามระบบ	—	—	—	—	๒๖๑
ต้องสอนกันอย่างให้มีเหตุผลเพียงพอที่จะดับทุกข์ได้	—	—	—	—	๒๖๒
ส่วนสังคมต้องมีระบบเมตตา, ทำให้ทุกคนเป็นมิตรกันหมด	—	—	—	—	๒๖๓
ระบบเมตตาความหมายกว้างเป็นการกระทำเพื่อรักษาผู้อื่นเช่นทาน ฯลฯ	—	—	—	—	๒๖๔
ความถูกต้องของมนุษย์ควรมีทั้ง ๔ ระบบ พัฒนาพร้อมกันไป	—	—	—	—	๒๖๕
พุทธบริษัทควรทำให้ถูกต้องทั้ง ๔ ระบบ : กาย จิต ปัญญา เมตตา	—	—	—	—	๒๖๖
ขอให้เปรียบระบบธรรมะของคน เหมือนต้นไม้, ให้สมบูรณ์ทุกทาง	—	—	—	—	๒๖๗
ทำให้ทุกระบบถูกต้อง, รู้และเข้าถึงความไม่มีตัวกู, กิเลสก็ไม่เกิด	—	—	—	—	๒๖๘

๘. อะไร ๆ ในชีวิต สักว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว.

ขอให้จับใจความให้ได้ว่า เรื่องของชีวิตเป็นเรื่องจิตสิ่งเดียว	—	—	—	—	๒๖๙
จิตมี ๓ ระยะ : ล้วน ๆ, มีกิเลส, หมคกิเลส	—	—	—	—	๒๗๐
จิตล้วนคือประภัสสร, แล้วเพิ่มด้วยกิเลส, แล้วกลับตัวได้	—	—	—	—	๒๗๑
ทั้งต้นจากไม่มีตัวตน, แล้วมีตัวตน, แล้วหมคตัวตน	—	—	—	—	๒๗๒
สิ่งที่เรียกว่าตัวตนนั้นจิตคิดเอาเอง, ฉลาดขึ้นก็ละตัวตนได้	—	—	—	—	๒๗๓
ธาตุที่เป็นจิตคือวิญญาณธาตุ, เป็นธาตุ ๑ ในกลุ่มธาตุ ๖	—	—	—	—	๒๗๔
คน ๆ หนึ่งประกอบด้วย ๖ ธาตุ, ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ	—	—	—	—	๒๗๕
ศึกษาคูณสมบัติ. ส่วนประกอบของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ	—	—	—	—	๒๗๖
วิญญาณธาตุ, ธาตุจิตนี้มีอุปการณคือกาย, มันรู้สึกคิดนึกได้	—	—	—	—	๒๗๗
อากาศธาตุเป็นธาตุรองรับฝ่ายกาย—จิต, รวมเป็นธาตุ ๖	—	—	—	—	๒๗๘
ธาตุ ๖ รวมเป็นคนหนึ่ง, แยกเป็นกาย จิต และความว่าง, หรือ นามรูป	—	—	—	—	๒๗๙

ตอนที่ ๑ นี้ จิตล้วน ๆ เป็นจิตประภัสสร, พร้อมทั้งจะเสerahมอง	— — —	๒๘๐
จิตล้วนอาศัยกาย เกิดการปรุงแต่ง จนเป็นจิตมีกิเลส	— — —	๒๘๑
ตอนที่ ๒ จิตมีกิเลส เริ่มเมื่อทารกู้จักเวทนา	— — —	๒๘๒
เด็กรับสัมผัสพอใจ—ไม่พอใจ เป็นธรรมชาติทางตา—กาย	— — —	๒๘๓
เด็กมีเวทนาทั้งพอใจ—ไม่พอใจ ทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ	— — —	๒๘๔
ระยะนี้จิตเกิดกิเลส ไม่มีเจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ, มิวิชชา	— — —	๒๘๕
การเกิดขึ้นของชั้น ๕ อันเนื่องมาจากธาตุ ๖ ปรุงทีละชั้น	— — —	๒๘๖
ชั้น ๕ เกิดทีละชั้นแล้วมีสัมผัสทางอายตนะเกิดวิญญาณชั้น	— — —	๒๘๗
จิตโยงยึดถือเอาชั้น ๕ แต่ละชั้นเป็นตัวตน—ของตน,	— — —	๒๘๘
เกี่ยวนี้จิตยึดถือเป็นตัวตน—ของตน, ไม่ใช่จิตล้วน ๆ	— — —	๒๘๙
เมื่อจิตไปจับฉวยอะไรเป็นตัวเรื่องก็ยึดอันนั้นเป็นตัวตน —ของตน	— — —	๒๙๐
ตัวตนมิได้มีอยู่จริง เป็นเพียงสิ่งที่จิตคิดเองด้วยวิชชา	— — —	๒๙๑
เราไม่เห็นมายาของตัวตน เพราะไม่ฉลาดมาแต่เด็ก, คิดนึกผิด ๆ	— — —	๒๙๒
พอจิตมีกิเลสก็เกิดความเคยชินสะสมเป็นอนุสัย, ไหลออกเป็นอาสวะ	— — —	๒๙๓
อนุสัยมี ๓ ชื่อ : รากานุสัย ปฏิฆานุสัย อวิชขานุสัย	— — —	๒๙๔
มนุษย์มีกิเลสแล้วทำกรรม มีผลของกรรม เวียนเป็นวัฏฏสงสาร	— — —	๒๙๕
เวียนในวัฏฏสงสารน่ากลัวที่สุด, อยากแล้วทำ, เวียนอยู่อย่างนั้น	— — —	๒๙๖
ในวัฏฏะทุกสภาพเป็นทุกข์ทั้งนั้น	— — —	๒๙๗
ถึงเวียนอยู่ในภพภูมิใดก็ยึดถือตัวตน เป็นทุกข์	— — —	๒๙๘
จิตล้วน ๆ เกี่ยวนี้กลายเป็นมีกิเลสมีความทุกข์อย่างเต็มที่	— — —	๒๙๙
เมื่อทนทุกข์ไปนาน จึงคิดมองไปทางกลับกัน เริ่มสนใจฝ่ายไม่ทุกข์	— — —	๓๐๐
ปัจจุบันนี้มีสิ่งดวงให้หลงกองทุกข์มาก, พังอริยสัจไม่รู้เรื่อง	— — —	๓๐๑
คนหลงในของยั่วตั้งแต่เด็กจนผู้ใหญ่, ธรรมะเข้าช่วยไม่ได้	— — —	๓๐๒
ตอนที่ ๓ นี้ จิตเข้าใจชีวิตและความทุกข์, ปฏิบัติศีล—สมาธิ—ปัญญา	— — —	๓๐๓

จิตถึงวิสังขาร กลับประภัสสรตลอดกาล ไม่มีกิเลสเกิด	—	—	—	—	๓๐๔
จิตถูกอบรมจนกิเลสเกิดไม่ได้ บริสุทธิ์ต่างกว่าตอนแรก	—	—	—	—	๓๐๕
ปัญหาเกี่ยวกับตัวตนในพุทธภพชาติ ก็เพราะจิตยึดถือเป็นตัวตน	—	—	—	—	๓๐๖
ในพุทธศาสนา ไม่มีตัวตน มีแต่จิต, จิตหมกบังจาย ก็ดับ	—	—	—	—	๓๐๗
เมื่อจิตใจไม่มีปัญญา ก็เต็มไปด้วยตัวตนและมีทุกข์	—	—	—	—	๓๐๘
จิตมีธรรมชาติที่คิดนึกได้ บังจายถูกก็คิดทางถูก, ไม่เป็นทุกข์	—	—	—	—	๓๐๙
อะไรๆเกี่ยวกับชีวิต สักว่าเป็นเรื่องของจิต เท่านั้น	—	—	—	—	๓๑๐
ตั้งแต่ต้น จนบรรลุนิพพาน ก็เป็นเรื่องจิตล้วนๆ ใจ, แล้วนิพพาน	—	—	—	—	๓๑๑

๑๐. อะไรๆก็เป็นสักว่าธาตุ.

ซ้อมความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า ธรรมะเล็กน้อย	—	—	—	—	๓๑๒
ทบทวนเรื่องก่อน ที่ว่าอะไรๆก็สักว่าเป็นเรื่องของจิต	—	—	—	—	๓๑๓
หัวข้อต่อไป จะพูดถึงคำว่าธาตุ คือสิ่งที่แยกออกไปเป็นส่วนๆ	—	—	—	—	๓๑๔
ธาตุมี ๒ พวก ทางวัตถุ คือธาตุแท้กับธาตุผสม	—	—	—	—	๓๑๕
ธาตุในภาษาธรรมมีมากกว่าจำนวนทางวัตถุ	—	—	—	—	๓๑๖
ธาตุเกี่ยวกับจิตแยกเป็น สังขตะ, อสังขตะ	—	—	—	—	๓๑๗
ไม่มีอะไรที่มีใช่ธาตุ อย่าเกิดเข้าใจผิดยึดถือเป็นตัวตน	—	—	—	—	๓๑๘
แม้ความว่าง เขาก็จัดเป็นธาตุ, ธาตุสำคัญที่เป็นประธานมี ๖	—	—	—	—	๓๑๙
สิ่งมีชีวิตประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ : ทางกาย ๔ จิต ๑ ธาตุว่าง ๑	—	—	—	—	๓๒๐
จิตรู้สึกได้ แต่ความรู้สึกไม่ถูกต้อง เป็นไปตามอวิชชาธาตุ	—	—	—	—	๓๒๑
จิตประกอบด้วยอวิชชาธาตุ ก็เกิดทุกข์ธาตุ ธาตุแห่งทุกข์	—	—	—	—	๓๒๒
ธาตุที่จะยกมาพูดมี ๒ พวก แยกได้พวกละ ๓ หมวด	—	—	—	—	๓๒๓
พวกสังขตธาตุ แยกเป็นธาตุ กาม, รูป, อรูป	—	—	—	—	๓๒๔
ธาตุทั้งสังขตะอสังขตะแบ่งอีก ๓ หมวดเรียกรูปธาตุ อรูปธาตุ นิโรธธาตุ	—	—	—	—	๓๒๕

จิตประกอบด้วยอวิชชาธาตุนั้นเอง ต้องใช้วิชาธาตุมาดับจะหายไฉน	—	—	—	๓๒๖
คุณภาพของจิตเป็นสิ่งปรุงได้ไม่จำกัด จึงมีเรื่องน่าเกลียดน่าชังมาก	—	—	—	๓๒๗
หลักพุทธศาสนาต้องมองให้เห็นทุกอย่างเป็นสักว่าธาตุ	—	—	—	๓๒๘
ธาตุทั้งหลายประชุมปรุงกันเข้าเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ตามกฎอิทัปปะ	—	—	—	๓๒๙
ทุกอย่างเป็นสักว่าธาตุเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย, พุทธว่ามีหลักอย่างนี้	—	—	—	๓๓๐
ถ้าจิตยึดถือตัวทวนเวียนอยู่ในกิเลสก็เพราะไม่รู้จักธาตุ	—	—	—	๓๓๑
การเกิดแห่งธาตุเป็นการเกิดแห่งทุกข์	—	—	—	๓๓๒
เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ นี่เป็นยอดของการปฏิบัติธรรม	—	—	—	๓๓๓
เห็นสิ่งทั้งปวง สักว่าธาตุตามธรรมชาติ ก็จะไม่ยึดมั่นถือมั่น	—	—	—	๓๓๔
ขอให้วัดตัวเองดู ว่ารู้จักเรื่องธาตุหรือไม่? หลงเวทนาอยู่หรือไม่?	—	—	—	๓๓๕
ต้องรู้จักธรรมธาตุ, เห็นอนัตตา, แล้วจะถึงขั้นหลุดพ้น	—	—	—	๓๓๖
ที่จมอยู่ในกองทุกข์ ก็เพราะไม่เห็นไม่รู้จักธาตุ, หลงธาตุ	—	—	—	๓๓๗
จิตที่หลุดพ้น เข้าถึงนิพพานธาตุ ไม่มีการปรุงแต่งใดๆ	—	—	—	๓๓๘

๑๑. สังขารและวิสังขาร.

ธรรมะเล่มน้อยนี้ ได้ผูกสรุปรวมหลักพระพุทธศาสนาไว้	—	—	—	๓๓๙
คำว่าสังขารคือสิ่งปรุง, วิสังขารสิ่งไม่ปรุง, เช่นเดียวกับสังขตะอสังขตะ	—	—	—	๓๔๐
สังขารในบาลี แปลว่า การปรุง, กิริยาอาการของการปรุง	—	—	—	๓๔๑
ทุกสิ่งเป็นสังขาร ยกเว้นนิพพาน, แปลเป็นภาษาไทยได้มาก	—	—	—	๓๔๒
ชั้นที่ ๕ เป็นสังขาร แต่มีคำว่าสังขารอยู่คำที่ ๔ คำเดียว	—	—	—	๓๔๓
ในร่างกาย, ในสากลโลก มีแต่การปรุงต่อๆ กันไป	—	—	—	๓๔๔
ธรรมชาติฝ่ายสังขตะมีการปรุงเรื่อย, อสังขตะไม่ปรุงคือนิพพาน	—	—	—	๓๔๕
ในสากลจักรวาล ล้วนแต่เป็นกระแสและผลแห่งการปรุง	—	—	—	๓๔๖
ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีการเกิดทั้งทางวัตถุ จิต และวิญญาณ	—	—	—	๓๔๗

๑๒. สรุปความธรรมะเล่มน้อย.

ธรรมะเล่มน้อย คือข้อความสรุปของธรรมะแต่ต้นจนจบ	—	—	—	๓๗๒
เริ่มด้วย ธาตุ ตามธรรมชาติปรุ่กันจนเกิด โพรจิต, นิพพาน	—	—	—	๓๗๓
ธาตุ ๖ อยู่ในฝ่ายสังขตธาตุ นอกจากนั้นเป็นฝ่ายอสังขตะ	—	—	—	๓๗๔
ธาตุ ๔ กับธาตุจิต ธาตุว่าง ปรุ่กันเป็นคนนี้ธาตุธรรมชาติ	—	—	—	๓๗๕
จิตได้รับการปรุ่ถูกวิธีเจริญขึ้นจนเป็นโพรจิต และนิพพาน	—	—	—	๓๗๖
ทั้งกาย จิต มิใช่ตัวคน เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ	—	—	—	๓๗๗
จิตโง่สัมผัสความอร่อย ก็ยึดถือเอาเป็นตัวกูผู้อร่อย	—	—	—	๓๗๘
จิตยึดความคิดเป็นตัวกู แล้วเอารายละเอียดที่คิดเป็นของกู	—	—	—	๓๗๙
อะไร ๆ ก็คือจิต นั่นคือจิตทำหน้าที่ เช่นในกรณีทางคา วลา	—	—	—	๓๘๐
ผู้เห็น การเห็น สิ่งที่ดูถูกเห็น ก็คือจิต, อายตนะอื่นก็เช่นกัน	—	—	—	๓๘๑
ทุกอย่างเป็นเรื่องของจิต, พระพุทธ ธรรม สงฆ์ก็คือจิตที่รู้	—	—	—	๓๘๒
ผลที่จิตปรุ่มี ๔ ลักษณะ คือ บุญ บาป อเนนุชา โลกุตตระ	—	—	—	๓๘๓
โดยภาษาคนก็มี ๔ คือ นรก มนุษย์ เทวดา นิพพาน	—	—	—	๓๘๔
พูดอย่างวิทยาศาสตร์ก็ว่า ใต้ดิน บนดิน บนฟ้า อวกาศ	—	—	—	๓๘๕
จิตปรุ่แแต่่งเรื่อย, เป็นโพรจิต, จากสังขตะสู่อสังขตะ, ทุกข์ดับ	—	—	—	๓๘๖
จากสังขตะสู่อสังขตะเทียบได้กับการปลุกต้นไม้ ๕ ต้นให้ถูกวิธี	—	—	—	๓๘๗
ต้นไม้ ๕ คือ กาย วาจา จิต สติปัญญา เมตตา ทำให้ถูกต้อง	—	—	—	๓๘๘
จิตทพดูษา เป็นเรื่องเจริญสมาธิเพื่อจิตพร้อมที่จะทำหน้าที่	—	—	—	๓๘๙
โพรพิดูษา เป็นเรื่องความรู้ที่จะให้จิตอบรมให้เจริญจนเห็นแจ้ง	—	—	—	๓๙๐
นิพพาน คือความว่างจากทุกข์มิได้แม้ชั่วขณะตามธรรมชาติ	—	—	—	๓๙๑
นิพพานสมบูรณ์อบรมให้มีได้โดยปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา	—	—	—	๓๙๒
เมตเตยพดูษา มีทั้งทางโลกทางธรรม, เพราะเป็นเพื่อนเกิด—ตายด้วยกัน	—	—	—	๓๙๓
รักผู้อื่น เท่านั้น ศาสนาพระศรีอารยจะผูกขึ้นมาจากทันที	—	—	—	๓๙๔

ผู้ไม่รักผู้อื่นจะทรมาณตน, เห็นแก่ผู้อื่นเป็นหน้าที่ของมนุษย์	—	—	—	๓๙๕
จิตต้องอาศัยกาย อยู่เดียวไม่ได้ นามรูปจึงไม่แยกกัน	—	—	—	๓๙๖
นามรูปนี้ ระบบจิตนำระบบกาย จึงยกจิตเป็นเรื่องสำคัญ	—	—	—	๓๙๗
จิตเป็นสิ่งว่องไว เกิดโดยวิธีโอปปาติกะจนมีโพธิจิตไม่ยอมเกิด	—	—	—	๓๙๘
จุดปลายทางของชีวิตไม่ใช่ประโยชน์คือนิพพานแต่หลุดพ้นไม่ผูกพัน	—	—	—	๓๙๙
พ้นจากสิ่งเร้าร้อนสู่ชีวิตเย็น พ้นความว้าวเวียน	—	—	—	๔๐๐

ภาวะธรรมดาแห่งชีวิตมนุษย์.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายวันนี้ เป็นการบรรยายวันเสาร์แรกแห่งปีใหม่ เราได้หยุดการบรรยายมาสามเดือน บัดนี้มาถึงงวดที่จะต้องบรรยายต่อไป. วันนี้เป็นวันแรก แห่งการบรรยายประจำวันเสาร์งวดนี้ ซึ่งท่านทั้งหลายก็พอจะทราบได้ว่า การบรรยายเป็นงวดๆ เป็นเรื่องซุก เป็นซุกๆ. เมื่อจบการบรรยายงวดหนึ่ง ก็ได้เรื่องซุกหนึ่ง สมบูรณ์ในข้อธรรมะเรื่องหนึ่งๆ เพื่อความสะดวกแก่การศึกษา การบรรยายซุกนี้เรียกว่า ซุกภาคมาฆบูชา ซึ่งมี ๓ เดือน ประมาณ ๑๓ หรือ ๑๔ ครั้ง.

ความมุ่งหมายในการบรรยาย.

การบรรยายซุกนี้ อาตมาตั้งใจที่จะได้คำบรรยายพิเศษสักซุกหนึ่ง, สักซุกหนึ่ง เพื่อแก้ปัญหากำลังมีอยู่. ก็คือ เราจะหาหนังสือเล่มเดียวจบ ในเรื่อง

สำหรับจะศึกษาและปฏิบัติ สำหรับคนทั่วไปไม่ได้, มันมีกระจายอยู่ในหนังสือมากมาย มหาศาล เขาก็คิดตามไม่ไหว, จึงตั้งใจว่า จะให้มีหนังสือเล่มเดียวครบ สำหรับการ ศึกษาของคนธรรมคาสามัญ. ดังนั้นจึงให้ชื่อธรรมบรรยายชุดนี้ว่า ธรรมะเล่ม เดียวจบ, ธรรมะเล่มน้อย เล่มเดียวจบ. ขอพึงให้คิด ซึ่งมัน ก็ต้องมีการบรรยาย หลายครั้ง เหมือนกัน, เมื่อหลายครั้งมารวมเข้าเป็นหนังสือเล่มเดียว มันมีจบคือ ครบทุกเรื่องเท่าที่ควรจะมี สำหรับคนทั่วไป; อาตมาเลยให้ชื่อชุดนี้ว่า ธรรมะเล่มน้อย หรือธรรมะเล่มเดียวจบ.

การบรรยายจะมีไปตามลำดับ ตามเรื่องที่ควรจะทำก่อนทำหลัง ที่ จำเป็นสำหรับคนธรรมคาสามัญทั่วไปจะได้ศึกษา. ฉะนั้น ใน เรื่องแรก สำหรับการ บรรยายในวันแรกนี้ มีหัวข้อว่า ภาวะธรรมดาแห่งชีวิตมนุษย์ คือเราบรรยายเรื่อง มนุษย์, บรรยายเรื่องของคนมนุษย์ บรรยายเพื่อมนุษย์ จะได้เป็นมนุษย์สูงสุดตามที่ มนุษย์จะเป็นได้, จึงต้องพูดกันถึงเรื่องธรรมชาติธรรมดาของชีวิตมนุษย์ ให้เป็นที่เข้าใจ โดยหลักพื้นฐานทุกแง่ทุกมุมกันเสียก่อน ว่าธรรมดาของมันมีอยู่อย่างไร, แล้วเราจะเข้าไป เกี่ยวข้อง ด้วยการพัฒนาให้มันเจริญงอกงามขึ้นมาได้อย่างไร, และจะไปถึงไหนกัน, โดยเจตนาว่า ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติแล้ว จะสามารถพัฒนาชีวิตนั้น ให้เจริญงอกงาม ไปตามทางของธรรมะ และเขาก็ได้ประสบผลสำเร็จในขั้นสุดท้าย คือเป็นมนุษย์ ที่หมดปัญหา.

ฟังดูแล้วก็น่าขัน ที่ว่า มนุษย์นี้ ไม่มีอะไรมาก นอกจากมันหมดปัญหา คนทั่วไปมันมีปัญหาเรื่อย, ปัญหานี้ปัญหานี้ไม่มีที่สิ้นสุด ทอยยกันมา, มัน จะ ต้องไปถึงขีดสูงสุดขีดหนึ่ง ซึ่งอยู่เหนือปัญหาโดยประการทั้งปวง. ถ้าพูดเจาะจง มันก็คือเป็นพระอรหันต์นั่นเอง; ถ้าพูดอย่างนี้ก็พากันกลัวเสียอีก เพราะว่าคนโดย มากก็กลัวความเป็นพระอรหันต์ ว่าศิเกินไป ว่าสูงเกินไป, ว่าใช้กับเราไม่ได้. ชวน

ให้เป็นพระอรหันต์นั้น ดูน้อยคนจะเอา เพราะเห็นว่ามันดีเกินไป, นี่จึงติดอยู่ที่นี้ ก็เป็นมนุษย์ที่อยู่ในท่ามกลางปัญหา, มีปัญหาอยู่ตลอดเวลา, หมกปัญหาท่าๆ แล้วก็ปัญหาสูงๆ ขึ้นมา จนเที่ยวนั้นก็ยังปัญหา. อยู่ในโลกมนุษย์ก็มีปัญหา, ขึ้นไปอยู่ในโลกสวรรค์ก็มีปัญหา, อยู่ในพรหมโลกก็ยังปัญหา, นี้แม้ว่าจะมีจิตใจของเราเป็นอย่างไรในเมืองสวรรค์ ก็ยังมีปัญหา, มีจิตใจเหมือนกับพวกพรหมอยู่ในพรหมโลก ก็ยังมีปัญหา.

ปัญหาใหญ่ยิ่งก็คือปัญหาเรื่องตัวกู—ของกู, ปัญหาเรื่องมีความโง่ว่ามีตัวกู—ของกู, แล้วมันก็ปรุงแต่งความอยากความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด, แล้วมันก็ได้อะไรมา ชนิดจะให้เกิดปัญหาแปลกๆ ใหม่ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด, มนุษย์จึงมีปัญหาที่ไม่มีที่สิ้นสุด, นี้เรียกว่าธรรมดาของมนุษย์ ธรรมชาติของมนุษย์.

ถ้ามันไปถึงที่สุดแห่งปัญหา เป็นมนุษย์ที่ไม่มีปัญหา นั้นแหละคือสิ่งสูงสุด เรื่องก็จบ; ถ้าไปถึงนั้นท่านก็เรียกว่าจบ ในภาษาบาลีก็เรียกว่า จบพรหมจรรย์; ไม่มีอะไรที่จะต้องประพาศให้คือนั้นอีก, ก็ไม่มีอะไรที่จะต้องประพาศให้คือนั้น หรือให้ดีขึ้นไปกว่านั้นอีก มันจบเรื่อง. เรารู้กันก็แต่ว่าจบเรื่องเมื่อเป็นพระอรหันต์; เที่ยวนั้นก็มาพูดให้ชัด ให้ลงเป็นธรรมคาสัมผัสสักหน่อยว่า มันเป็นมนุษย์ที่จบ ก็เมื่อไม่มีปัญหา เมื่อหมดปัญหาโดยประการทั้งปวง มีชีวิตอยู่ โดยปราศจากสิ่งที่เรียกกันว่าความทุกข์ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม.

ถ้าท่านทั้งหลายสนใจ และไม่กลัวว่ามันจะดีเกินไป บางทีเราจะพูดกันได้ว่าพูดกันรู้เรื่อง; ถ้าเข้าใจว่ามันดีเกินไป จิตใจมันไม่สนใจ โดยแท้จริงมันไม่อยากจะสนใจ แล้วมันก็พูดกันไม่รู้เรื่อง, บัวยการเปล่าทั้งคนพูดและคนฟัง. นี่ก็คือปัญหาที่มันกำลังประสบอยู่กับพวกเรา, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คืออาตมา ซึ่งมีหน้าที่จะบรรยาย

ธรรมะแก้ท่านทั้งหลาย, เท่าที่ทำมาเป็นสิบ ๆ ปีมันก็รู้สึกอย่างนี้ : รู้สึก เป็นปัญหาที่ว่า เราไม่สามารถจะจูงกันไปให้ขึ้นถึงระดับสูง คือหมดปัญหาได้ เพราะเหตุหลายอย่าง อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

ส่วนมากก็เห็นว่าดีเกินไป ไม่มีรสไม่มีชาติไม่สนุก สู้อยู่ในกองอบายมุข ขึ้น ๆ ลง ๆ นี้ไม่ได้; แม้ว่าจะเป็นคนธรรมกาศาสนาดี ไม่ได้ลุ่มหลงในอบายมุข ก็ยังเห็นว่ามันไม่ใช่เรื่องของเรายู่นั่นเอง. เรื่องที่ดีที่สุดของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เรื่องสำหรับเรา, ไม่ใช่เรื่องของเรายู่นั่นเอง; เป็นอย่างนี้กันทั้งพระทั้งฆราวาส, พวกพระในวัดก็เป็นอย่างนี้. ที่สังเกตเห็น เขาไม่ได้สนใจ อย่างยิ่ง อย่างแท้จริง ค้ำย จิตใจทั้งหมด ในเรื่องของธรรมะ ที่จะทำให้ขึ้นสู่ระดับสูงสุด คือผู้หมดปัญหา, แม้จะทนฟังเรื่องนี้ก็มันงั้นง้อ ๆ นิ่งใจลอย นิ่งหลับใน อย่างที่กล่าวถึงเป็นอยู่แล้วนี้ก็ได้, ไม่มีใครสนใจที่จะติดตามอย่างละเอียดลออ ไปสนใจเรื่องเล่นเรื่องหัว, ไปดูหนังสือที่พวกพระสมัยนี้เขาลงทุนซื้อมากับ้างซี, ไปค้นหนังสือที่พวกพระสมัยนี้เขามีกันอยู่คูบ้างเถิดว่า เขามีหนังสืออะไรกัน. มันมีหนังสืออื่นไม่เกี่ยวกับเรื่องคัมภีร์, ไม่เกี่ยวกับเรื่องมหค กิเลสและมหคทุกข์เลย, หนังสืออ่านเล่นก็มีมาก, หนังสือวิชาทั่วไปไม่เกี่ยวกับคัมภีร์ โดยตรงก็มีมาก. เขาอยากจะเป็นนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียง ในทางภาษาในทางวิชา พิเศษอย่างนั้นอย่างนี้; ธรรมะแท้จริงในระดับสูงสุด จึงยังคงเป็นหมันอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้. คนที่เอามาพูดมาสอนนั้นแหละ มันจะกลายเป็นคนบ้าเอง เข่าว่ามันเอา เรื่องที่ไม่ตรงกับความต้องการของผู้ฟังมาสอน.

นี่คือปัญหาที่ได้ประสบมาตลอดเวลา จึงมีความตั้งใจว่า จะต้องมี หนังสือสักเล่มหนึ่ง เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ จึงพยายามพูดด้วยการบรรยายชุดนี้ แต่จะประสบความสำเร็จหรือไม่ ก็ยังเป็นปัญหาอยู่อีกนั่นเอง. อาตมาก็ยังไม่เชื่อว่า มันจะประสบความสำเร็จ กอຍคุดันค่อไปก็แล้วกัน.

ที่นี้ก็พวกกันให้เป็นข้อๆย่อยๆ เพื่อฟังง่าย ศึกษาง่าย ธรรมชาติแห่งชีวิตมนุษย์ตามธรรมดานั้นเป็นอย่างไร ที่เราควรจะทราบเป็นประเด็นๆ ก็เป็นข้อๆไป. ขอให้สนใจจนเข้าใจชัดเจนทุกๆ ประเด็น.

ข้อที่ ๑ ชีวิตมีหลายแบบตามเหตุปัจจัย.

ข้อแรกที่สุด อาตมาอยากจะเสนอว่า ชีวิตนั้นมันเป็นสิ่งที่มีได้หลายแบบ ตามเหตุตามปัจจัยของมัน. ท่านทั้งหลายฟังคู่ให้คิดว่า ชีวิตนั้นมันเป็นไปได้หลายแบบหรือทุกแบบ ตามเหตุตามปัจจัยของมัน. ชีวิตแบบที่เราฝึกกันอยู่ เป็นๆกันอยู่ตามธรรมดานี้ แน่นอนมันมีแล้วและเราต้องเห็นอยู่แล้ว; แต่มีเหตุมีปัจจัยของมันที่ทำให้เราต้องมีชีวิตแบบนี้, และขอให้เข้าใจต่อไปถึงว่า ชีวิตแบบอื่นมันก็มีได้อย่างเดียวกันนี้. ที่มันเลวมากกว่านี้ มันก็มีได้ง่ายๆ เหมือนกับที่เรากำลังมีแบบของเราอยู่อย่างง่ายๆ สำหรับเรา. ชีวิตแบบที่เลวๆ มันก็มีได้ง่ายๆ สำหรับคนเลวตามแบบของคนเลว, ชีวิตที่สูงขึ้นไปที่ดีที่ประเสริฐ จนถึงแบบของพระอรหันต์ มันก็มีไปอีกเหมือนกัน, มีได้ง่ายๆ ตามแบบของพระอรหันต์ แต่ว่าสำหรับผู้ที่จะเป็นพระอรหันต์.

เราควรจะมีใจกว้าง ทั่วไปหมกว่า ใจชีวิตนี้จะมีได้หลายแบบ หรือหลายสิบแบบ แล้วแต่จะจัดให้มันแตกต่างกันมากน้อยเท่าไร, แต่ละแบบมีเหตุมีปัจจัยเครื่องปรุงแต่งของมันเอง. เราไม่รู้เรื่องนี้ เราก็ปล่อยให้มันลอยไปตามยถากรรม, ปล่อยให้ตามยถากรรม แล้วแต่ว่ามันจะเป็นอะไร ตามความอยากความต้องการชั่วขณะของเรา.

พระณเรเข้ามาบวชนี้ ไม่รู้ว่าต้องการอะไรโดยแท้จริง แล้วก็ปล่อยไปตามเหตุตามปัจจัยชั่วคราว เห็นเพื่อนเขาเรียนนักธรรมก็เรียนนักธรรม, เห็นเพื่อนเขาเรียนบาลีก็เรียนบาลี แล้วไม่รู้ว่าเรียนไปทำไม โดยเรียนไปเผื่อว่ามันจะดี หรือมันอาจจะเป็นหนทางที่จะได้รับประโยชน์. อย่างนี้เรียกว่าไม่ได้รู้จักโดยแท้จริง ว่า จะทำอะไร, จะทำทำไม. นี่เรื่องเกี่ยวกับพระธรรม หรือเกี่ยวกับพระศาสนาโดยเฉพาะ สำหรับผู้ที่เข้ามาบวช.

ผู้ที่ไม่ได้เข้ามาบวช ที่อยู่ที่บ้านที่เมือง ก็ปล่อยไปตามยถากรรม ของความต้องการเล็กๆ น้อยๆ แต่ละวัน ๆ ของกิเลส เพราะมันไม่รู้ทั้งหมด, มันไม่รู้จักทั้งหมด, มันไม่รู้จนสามารถจะรวบรวมเอาทั้งหมด, หรือรวบรวมเอาแต่สิ่งที่ดีที่สุด เพราะมันไม่รู้ว่า มันเป็นได้. ถ้าเรารู้จักเหตุปัจจัยของชีวิตแบบนี้ๆ เราต้องการชีวิตแบบไหนชนิดไหน, เราต้องรู้เหตุปัจจัย สำหรับการปรุงแต่งแห่งชีวิตแบบนี้ๆ.

นี่ขอให้ท่านเข้าใจ หรือแน่วใจกันเสียก่อนสักข้อหนึ่งว่า ชีวิตนี้มีได้หลายแบบ แล้วแต่เหตุปัจจัยของมัน, และ เราอาจจะเลือกเอาที่ดีที่สุดได้ ถ้าเรารู้จักเลือกรู้จักต้องการ ไม่ปล่อยไปตามยถากรรม.

สรุปความว่า เราไม่รู้ว่าเราเกิดมาทำไม, เพื่อจะได้อะไร, เราไม่รู้ ก็ปล่อยไปตามยถากรรม, ให้ความยถากรรมมันเลือกเอาเองตามชอบใจมัน คุณมันเป็นเรื่องเกินบ่าบอไปเสียอีก, ให้ความเป็นยถากรรมมันเลือกเอาเอง ตามความชอบใจของยถากรรม. รู้สึกสงสารในข้อนี้ จึงพยายามที่จะพูดให้เข้าใจว่า มันมีเหตุปัจจัยเฉพาะที่จะปรุงแต่งให้ ได้ตามที่ควรจะได้. ขอให้สนใจศึกษา ให้มากพอ ตามที่ท่านได้กล่าวไว้ แล้วเลือกเอาแบบที่เหมาะสมสำหรับเราที่สุด โดยความรู้ที่เพียงพอ, ไม่ใช่

ละเมอๆ หรือทำเพื่อๆ เผื่อๆ ไปเท่านั้น, อาจจะมีชีวิตที่ดีที่สุด ที่ชอบใจเราที่สุด แต่เราไม่รู้จัก เราก็เลยไม่ได้.

อยากจะพูดว่า เราอาจจะทำชีวิตแบบหนึ่ง ให้เต็มไปด้วยความสุขสนุกสนาน ไม่มีมีความทุกข์เลยก็ได้ ถ้าเรารู้จักทำจิตใจ : เรามีธรรมะในพระพุทธศาสนา มาทำจิตใจของเรา ให้อยู่ในสภาพที่เฉลี่ยฉลาดแจ่มแจ้ง รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง, ไม่ยึดถืออะไร เอามาไว้ให้เป็นของหนัก หรือเป็นความทุกข์. เรื่องที่เขาถือกันว่าเป็นความทุกข์ เราก็เห็นว่ามันเช่นนั้นเอง. หน้าที่ที่เราจะต้องทำ เราเห็นว่าดีแล้ว ประเสริฐที่สุดแล้ว เราก็พอใจ, เราจึงทำมาหากินอยู่ด้วยความพอใจ ในการงานที่กระทำ เป็นสุขที่ได้กระทำ ถ้าเราพอใจ.

อาตมาไปยืนดูเขาทำงานในโคลน, เขาจับปลากันในโคลน เลอะเทอะ สกปรกแล้วเหม็นด้วย รกรุงรังไปด้วยขวากหนาม แต่เขาก็ทำกันอย่างสนุกสนานเลย เพราะว่าเขาชอบที่จะได้ปลา. เขาก็เพลิดเพลินในการที่ได้มาทีละตัวสองตัว, มันจะยุ่งยากลำบากสกปรกเน่าเหม็นอย่างไร ก็ทำกันอย่างสนุกสนาน. ชีวิตนี้ก็เหมือนกันแหละ; ถ้าเรารู้จักจัดรู้จักทำ ทำความเพลิดเพลินให้เกิดขึ้นในการกระทำ มันก็ไม่มี ความทุกข์; ถ้ามันผิดหวังในบางกรณี เอ้า, มันเช่นนั้นเอง, มันเป็นเช่นนั้นเองของธรรมชาติ, จะต้องไปเป็นทุกข์กับมันทำไม; ถ้ามันเหนื่อยยากลำบาก ก็ยังเห็นว่า เอ้า มันก็เป็นอย่างนี้เอง เหมือนกัน. ความเป็นอย่างนี้เพ่งแต่ในแง่ดี, เอาผลที่ได้ เป็นวัตถุมุ่งหมายอยู่เสมอมันก็สนุก; ฉะนั้นเราได้มีงานที่สนุก และก็ได้ผลได้ประโยชน์มาหล่อเลี้ยงชีวิต.

แต่ว่าคนทั่วไปเขาไม่คิดกันอย่างนี้ เขว่ามันหนักเหนื่อยลำบากยุ่งยาก, เขาคิดว่าวิธีอื่นมี ที่ไม่ต้องเหน็ดเหนื่อยยุ่งยากลำบาก เช่นไปขโมย ไปจี้ ไปปล้นเขา

ก็ยังได้ พักเที่ยวได้เป็นแสนเป็นล้านก็มี; เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ไม่มีใครที่จะอดทน ทำสิ่งที่ยากลำบากในหน้าที่การงาน. อย่างว่าจะแจวเรือจ้าง จะถีบสามล้อ จะล้างท่อถนน จะกวาดถนน จะอะไรก็ตามเถอะ ไม่มีใครชอบคอก เพราะว่าไม่รู้จักปรับปรุงจิตใจให้มันชอบ.

ต้องศึกษาธรรมะให้เพียงพอ สามารถปรับปรุงจิตใจให้ชอบ สิ่งที่เป็นหน้าที่การงาน; แม้จะหนักเหนื่อยลำบากเหงื่อไหลไคลย้อย ก็ปรับปรุงจิตใจให้มันรัก ให้มันชอบ ให้มันพอใจได้ ก็เลยไม่มีความทุกข์ในหน้าที่การงาน. อุปมาเหมือนกับผีเสื้อ ทำมาหากินด้วยการเที่ยวสูบน้ำหวานในดอกไม้ ทำให้ธรรมชาติสวยงาม, ไม่มีความทุกข์เลย. มองดูกันแต่ในแง่นี้ ว่ามนุษย์ก็สามารถจะทำได้ ให้ทำการงานสนุกสนานไม่มีความทุกข์เลย; แต่ต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจ, ไม่ใช่มันจะทำได้เองตามธรรมชาติเหมือนผีเสื้อ ซึ่งมันเป็นได้เองตามธรรมชาติ, เราจะต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจให้สนุกสนานในการทำงาน.

คนเขาไม่เชื่อกว่า มันทำไม่ได้ หรือไม่อยากทำ มันต้องปรับปรุงจิตใจกันมากเกินไป; แต่ขอให้สนใจเถิดว่า ทางนี้มันเป็นทางสำคัญที่จะรอดได้:—

อย่างที่เราเป็นลูกจ้างซักผ้าล้างจานนี้ ทำไมจะทำให้สนุกไม่ได้ล่ะ. เราอย่าเห็นเป็นความยากลำบาก เพราะมันก็ทำได้, แล้วมันก็ทำไปเรื่อยๆ โดยไม่ต้องมีตัวคนที่น้อยอกน้อยใจเสียใจในโชคความอะไรทำนองนั้น, โดยเชื่อลงไปเถอะว่า มันเป็นเรื่องดี, มันเป็นเรื่องถูกต้อง, จนเรียกว่าเป็นธรรมะอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ถ้าเราเป็นลูกจ้างล้างจาน ถูบ้านกวาดบ้าน หุงข้าว ทำข้าวปลาอาหาร, ทำอะไรก็ให้มันเป็นศิลปะสนุกสนานไปในการงานเหล่านั้น; แม้แต่จะกวาดบ้านหรือกวาดพื้นบ้านลานบ้านให้เตียนให้สวยงามนี่, ลองไปคุยใหม่ซิ กวาดด้วยความรักศิลปะ มันจะ

รู้สึกพอใจทุกครั้งทีกวาด, ทุกครั้งที่กวาด พูดยังนั้นเลย, มันจะเป็นสุขทุกครั้งทีกวาดเลย ไม่ใช่ทีกวาดเสร็จแล้วจึงจะเป็นสุข เพราะมันสามารถกวาดให้ดีที่สุด ทุกครั้งที่ไม่วาดมันจะเฉยไป. แต่เดี๋ยวนี้ คนไม่ได้ทำด้วยจิตใจ, จิตใจมันอยู่ที่อื่น, แล้วบางทีก็รู้สึกว่างานชนิดนี้งานไพ่ว่างงานซ้ำๆ กูไม่รัก กูไม่พอใจ มันก็ทำไม่ได้ ในการที่จะทำให้มันดี.

ถ้าเราจะถือให้ตรงตามความจริงว่า ไม่มีอะไรที่เป็นเรื่องไพ่ว่างงานซ้ำๆ, ถ้ามันเป็นการทำงาน มันจะช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตได้เหมือนกัน; มันอยู่ที่จิตใจของเรา รู้จักคิดนึกหรือไม่ต่างหาก. ถ้าเราฉลาดพอ ก็สร้างความพอใจขึ้นมาได้ ในการงานทุกชนิด ที่ไม่ใช่เป็นเรื่องบาปเรื่องอกุศล, เป็นเรื่องที่ต้อง แต่เขาถือกันว่าเป็นเรื่องที่ดีๆ เรื่องของคนชั้นต่ำ. ถ้าเราไม่มีปัญญาจะทำให้สูงไปกว่านั้น เราก็ต้องยินดี, เราจะค่อยๆ มีปัญญาทำงานที่ดีกว่านั้น ง่ายกว่านั้น สูงกว่านั้น. แต่ก็ต้องทำด้วยความพอใจ สัมผัสใจ ทั้งหมดทั้งสี่อันเหมือนกัน, เราก็จะประสบความสำเร็จในการที่ว่า การงานนั้นแหละเป็นสวรรค์ของเรา.

นี่ สรุปความคิดเกี่ยวกับ ชีวิตนี้มีได้มากแบบ พัฒนาได้มากแบบ, แล้วบางแบบน่าอัศจรรย์ ประเสริฐ และมีปณิธานอยู่ในตัวของมัน, มีปณิธานอยู่ในตัวของมัน ก็มันให้เกิดความพอใจที่สุดอย่างยั่งยืนได้ด้วยกันทั้งนั้น ถ้าเรารู้จักทำจิตใจ. นี่ไม่พูดถึงการงานทุจริตของพวกคนพาล อันธพาลนั้นมันก็เป็นทีพอใจของมัน เพราะเขามีจิตใจอย่างนั้น เขาก็พอใจในสิ่งเหล่านั้น. แต่พวกเราที่เป็นสัตบุรุษ ก็มีความพอใจตามแบบของสัตบุรุษ ก็มีความพอใจอย่างนี้, ความพอใจอย่างนี้ ได้ผลงานที่ดี ไม่ทำให้เกิดโทษลำบากยุ่งยากในภายหลัง จึงได้เลือกเอา.

ขอให้ยุติกันที่ว่า ชีวิตนี้มีมันมีมากแบบ เลือกได้ อย่าโง่เกินไป จนเลือกไม่ได้ถูกต้อง, มันต้องเลือกได้มาอย่างหนึ่งเสมอ ที่เหมาะสมกับสถานะของเรา, จะเป็น

คนโง่คนฉลาดมากน้อยเพียงไร อย่าต้องเสียใจ เพราะว่ามันอัปโชค ไม่มีวาสนา, ถ้าพอใจให้มีความสุขได้ แล้วก็เรียกว่ามันดี หรือมีโชคด้วยกันทั้งนั้น, เพียงแต่มันไม่เหมือนกัน.

ถ้าเราถือหลักกันแบบนี้ ก็จะไม่มีการทำผิดทำชั่ว หรือเป็นอันธพาล จะไม่มีใครว่างงาน จะไม่มีใครที่จะว่างงาน, จะมีคนที่มั่งงานทำกันอย่างสนุกสนาน และเป็นสุขในการงานอยู่ด้วยกันทุกคน. โรงเหล้าโรงยาโรงหนังโรงละครนั้นปิดได้ ปิดหมดเลยได้ เพราะไม่มีใครไป ไม่มีใครต้องการ; เพราะแต่ละคนมันสนุกสนานอยู่กับชีวิตการงานหน้าทีนั้น ๆ. จะไม่ต้องหมกแปดเรื่องสำรวย สำราญ สำเร็จ เกินความจำเป็น. อยู่แต่พอดี ๆ มีความสงบสุข, ถึงเหน็ดเหนื่อยก็นอน หายเหนื่อยก็ทำงาน. เมื่อนอนก็เป็นสุข, เมื่อพักผ่อนก็เป็นสุข, เมื่อทำงานก็เป็นสุข, แล้วก็เอากันอย่างไร มันหมดแล้ว ก็มันมีความสุขอยู่ทุกอิริยาบถ.

นี่ธรรมชาติเขามีให้เลือกถึงอย่างนี้; แต่คนมันโง่เอง มันเลือกเอาไม่ได้, มันไม่เลือกด้วยซ้ำไป, มันไม่รู้จะเลือกอย่างไร, ใค้แต่คิดผิว ๆ เฝิน ๆ : คุณตัวอย่างของการที่ไม่ต้องทำอะไรเหน็ดเหนื่อยแล้วก็สำรวย, พอเขาบอกว่ามันมีได้ด้วยการเช่นสรวงบนบานผีสาธอะไร มันก็ทำไปอย่างนั้นแหละ ด้วยหวังว่าจะรวย หรือว่าซื้อหอยซื้อสลากกินแบ่งอะไรกันไปตามเรื่อง ว่ามันจะรวย แล้วมันก็รวยไม่ได้, แต่ว่ามันรวยด้วยโรคประสาธ มันเป็นโรคประสาธกันได้มาก ๆ.

นี่ ข้อแรกที่จะขอให้สนใจว่า ชีวิตมีให้เลือกหลายแบบ ครบทุกแบบ แล้วก็ล้วนมีเหตุมีปัจจัยของมัน ที่เราจะต้องทำให้ถูกต้อง.

ข้อที่ ๒ รู้จักธรรมชาติของชีวิต.

ที่นี้ ข้อถัดไป อยากจะให้รู้ถึงธรรมชาติอีกข้อหนึ่งว่า เพราะคนเรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันจึงมีเรื่อง บัญหายุ่งยากลำบาก; ฉะนั้นอย่าไปทำเล่นกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นแหละตัวเจ้าเหตุ ตัวการแหละ. เพราะมนุษย์หรือคนมันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ละอย่าง ๆ มันมีความรู้สึกรุนแรง, แล้วมันก็ปรุ่งแต่งอะไรต่าง ๆ นานา จนมีปัญหาทุกอย่างเลย. ถ้ามันเป็นก้อนหิน ก้อนหินไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ไม่มีปัญหา, ก็เห็น ๆ กันอยู่. แต่คนมันไม่ใช่ก้อนหิน มันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, แต่ละอย่าง ๆ มีขอบเขต, มีหน้าที่ อะไรของมันกว้างไกลมาก, กว้างไกลมากไปตามแบบของมัน. ตามันก็ทำหน้าที่ไปตามแบบของตา ไม่ช้ากับหูหรือ จมูกเป็นต้น. *ตามันสร้างปัญหาทางตา* มากเหลือประมาณ, *หูก็สร้างปัญหาที่เกี่ยวกับหู* กับเสียงนะเหลือประมาณ, *จมูกก็เกี่ยวกับกลิ่น*, *ลิ้นคู้กับรส*, *กายคู้กับความรู้สึกทางผิวหนัง, ใจก็ทางจิต.*

ปัญหาของมนุษย์ ซึ่งเป็นสัตว์มีชีวิต มัน อยู่ที่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเอง; ถ้าอย่ามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ไม่มีปัญหา. ถ้ามีกันน้อยหน่อย มันก็มีปัญหาน้อย. เช่นต้นไม้มันไม่มีตา มีหู จมูก ลิ้น กาย ใจ อะไรมากมายนัก หรือ มันมีไม่ถึงกำหนด; ฉะนั้นปัญหาของต้นไม้มันก็มีน้อยกว่า, สัตว์เศรษฐกิจมันก็มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในลักษณะที่น้อยกว่า มีสมรรถนะน้อยกว่าของมนุษย์, ปัญหา มันก็น้อยกว่าของมนุษย์.

มนุษย์นี้มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่มีความสามารถกว้างขวาง, แล้ว ยังเสริมสร้างออกไปได้อีกมาก ให้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันขยายตัวออกไปได้มากมาย, แล้วมนุษย์ก็ชอบทำกันอย่างนั้น และกำลังทำกันอยู่อย่างนั้นทั้งโลก, เสริม

ปัญหาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ออกไป ด้วยสร้างสิ่งที่เอรีคอร้อยสนุกสนานสวยงามเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้, แล้วก็หลงกันอยู่แต่กับเรื่องเหล่านี้ จนเห็นแก่ตัวจัด จะฆ่าเพื่อนมนุษย์ให้หมดทั้งโลก มันก็ 모르สึกว่าเป็นอะไร. นี่ความคิดมันหลงขนาดนี้ : ประโยชน์ของเราแล้วกัน, ถ้าไม่ได้เราก็จะคงเอาให้ได้, ถ้าไม่ได้เราก็จะคงฆ่าคนที่มาขัดขวาง; ฉะนั้นเราจะทำสงครามรบราฆ่าฟันกัน, ฆ่ากันให้หมดโลก ก็ไม่เห็นแปลกอะไรนี่, เขาคิดกันอย่างนี้.

นี่เรื่องของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันถึงชีวิตนี้ไปในทางที่มีปัญหาทั้งนั้น อย่างรุนแรงด้วยกันทุกๆทาง. พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ด้วยปัญหาตัวต้นตอของปัญหามันอยู่ที่นั่น ที่ผัสสะ คือการกระทบที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. อายตนะเป็นบ่อเกิดของทุกสิ่ง เพราะอายตนะเป็นที่กระทบให้เกิดความรู้สึก; เช่นเรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เราจึงฉลาดขึ้นทุกวัน. เราหลุดมาจากท้องแม่แล้ว ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ทำหน้าที่เพิ่มขึ้นทุกวัน, เพิ่มขึ้นทุกวัน. เด็กก็รู้อะไรมาขึ้นทุกวัน, ฉลาดขึ้นทุกวัน, รู้อะไรไกลออกไป, ไกลออกไป; เพราะว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเขาทำงานแปลก ใหม่ เพิ่มขึ้น ๆ ทุกวัน. ความรู้ที่ถูกต้อง มันก็มาจากการสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ความคิดที่ผิดเป็นมิจฉาภิภูฏฐิ มันก็มาจากการสัมผัส ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. การสัมผัสบางอย่างมันไม่มีโอกาสของปัญญาของวิชา มันก็ผิด, สร้างความเห็นผิดใหม่ ๆ ขึ้นมาอีก, ก่อนนี้ไม่เป็นมิจฉาภิภูฏฐิมากถึงขนาดนั้น, แต่เดี๋ยวนี้มีมิจฉาภิภูฏฐิมากขึ้น ๆ เพราะการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันหมุนไปทางผิด มันควบคุมไม่ได้.

เมื่อทำผิดแล้วมันก็เกิดผลร้ายผลดีที่เรียกว่าวิบากกรรม, กรรมก็ดี วิบากกรรมก็ดี มันมาจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ฉะนั้น นรกสวรรค์ก็อยู่ที่นั่น : นรกก็อยู่ที่สัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, สวรรค์ก็อยู่ที่สัมผัสทาง ตา

หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. แต่เราไม่บอกกันอย่างนี้, เราไม่สอนกันอย่างนี้, ไปชะเง้อมองกันที่อื่นโน้น, ไม่มองว่ามันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. แม้แต่จะศึกษาเรื่องนิพพาน, มินิพพานกัน ก็ต้องศึกษากันที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แต่เราก็ก็นไปศึกษากันที่อื่น, แล้วหวังที่อื่น หวังในอะไรก็ 모르, ไกลออกไปจนถึงอวกาศคะเน ต้องเชื่อคนอื่นอย่างโง่เขลาจนมลาย, มันเป็นเรื่องอย่างนั้น.

ถ้าเรารู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้เป็นประโยชน์ที่สุดในการศึกษาแล้ว เราจะรู้อะไรหมดทุกสิ่ง; เพราะทุกอย่างมันมารวมอยู่ที่ความรู้สึกลงทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จริงๆ. แต่เราก็ก็นรู้อย่างนี้ ไม่ได้หลักอย่างนี้, เราจะไปเรียนกันที่อื่น, มีหนังสือหนังสือหาตำราอย่างอื่นสำหรับไปเชื่อ สำหรับไปถือค้ำความยึดมั่นถือมั่น; ส่วน ตัวจริง ของจริง อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ไม่สนใจ ทำไม่ถูก ไม่สามารถจะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

ท่านผู้ใดต้องการจะมีธรรมะ จะรู้ธรรมะแล้ว ก็จงสนใจศึกษาทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, และก็เป็นเรื่องแรกที่สุดด้วย. ถ้าจะมีการถามกันขึ้นมาว่า อะไรเป็น ก ข ก กา ของพระพุทธศาสนา? ก็บอกตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นแหละเป็น ก ข ก กา ของพระพุทธศาสนา; เริ่มเรียนพระพุทธศาสนาในชั้น ก ข ก กา ลงไปที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, เรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อะไรนั้น ไว้ทีหลังก็ได้, มันไม่ใช่เงื่อนไข, ไม่ใช่จุดตั้งต้นของปัญหา. ความทุกข์มันอยู่ที่ทำผิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

พระพุทธเจ้าท่านไม่อาจจะมาช่วยทำให้เป็นทุกข์ หรือช่วยให้หายทุกข์ได้โดยตรง, ท่านได้แต่แนะนำ ให้จัดให้กระทำเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. การแสดงเรื่องความทุกข์ก็คือ ท่านแสดงที่เรื่องของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ,

แสดงเรื่องดับทุกข์ กัตติ ท่านก็แสดงเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แปลว่าคำสอนทั้งหมด สอนเราให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้รู้จักควบคุมมัน, ให้รู้จักพัฒนามัน, ให้เป็นไปในทางถูกต้อง แล้วจะไม่เกิดความทุกข์. เรื่องมันก็จะจบกันตรงที่มันไม่เกิดความทุกข์ใดๆ ขึ้นมาได้เลย.

ฉะนั้น หนังสือเล่มน้อยเล่มนี้ ก็ต้องการให้ท่านทั้งหลาย สนใจเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในฐานะเป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่มนุษย์จะต้องรู้, ไม่อย่างนั้น ท่านจะแก้ปัญหาอะไรไม่ได้ในทางจิตใจ.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันเป็นรากฐานของทุกเรื่อง ที่เกี่ยวกับชีวิตของคนเรา, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับใจ. ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นก็เป็นประตูที่ใจจะสัมผัสกับสิ่งภายนอก, ใจก็สัมผัสในภายในด้วย, สัมผัสเนื่องออกมาถึงภายนอกได้ด้วย, มันก็รวมเป็นเรื่องเดียวกันหมด คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าจิตใจ. ถ้าไม่มีจิตใจอย่างเดียว อะไรมันก็ไม่เกิดออก เพราะมันมีจิตใจนี้แหละ เรื่องทั้งหลายจึงมี, เรื่องรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ เรื่องสุขเรื่องทุกข์ เรื่องเป็นเรื่องตาย เรื่องอะไรมันจึงมี เพราะมันมีจิตใจอย่างเดียว; ฉะนั้นเข้าหมายมันจึงอยู่ที่จิตใจ.

ทั้ง จิตใจนั้นทำอะไรไม่ได้ ถ้าไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย; ถ้ามีแต่ตา กับใจ มันก็รู้อะไรน้อยเกินไป มันจึงต้องมีหู มีจมูก มีลิ้น มีผิวหนัง สำหรับสัมผัสถึง ๕ อย่าง, ๕ อย่าง : ตา หู จมูก ลิ้น กาย สำหรับให้จิตใจติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอก ติดต่อกับภาพทางตา, ติดต่อกับเสียงทางหู, ติดต่อกับกลิ่นทางจมูก, ติดต่อกับรสทางลิ้น, ติดต่อกับสิ่งที่มากระทบทางผิวหนัง. ถ้าอย่างมีสิ่งเหล่านี้ เรื่องก็แทบไม่มีเลย, และถ้าไม่มีจิตใจอย่างเดียว เรื่องหมดเลย, ไม่มีอะไรเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมาได้.

แต่แล้ว คนเราก็ไม่สนใจเรื่องจิตใจ; ไปสนใจที่เรื่องผิวเรื่องเปลือก คือเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย, แล้วก็เลือกสนใจแต่ที่มันเป็นกิเลสค้นหา คือความสุข สนุกสนาน เอรีตอว์รอย, เป็นกิเลสค้นหาสนใจกันนัก แล้วก็บูชา เสียสละบูชากันอย่างยิ่ง เลย, ไม่ได้สนใจตัวสุขทุกข์ที่จิตใจจริงๆ. ไปสนใจที่ผิวเปลือกที่มันหลอก, ที่มันหลอก ให้หลงรักหลงเกลียด, หลงรักหลงเกลียด อยู่กันแต่อย่างนี้ แล้วขยายออกไปเป็นความ กลัว เป็นความวิตกกังวล อาลัย อารมณ์ อิจฉา ริษยา หึงหวงอย่างนี้ เป็นต้น. แล้ว ไม่ดูว่าปัญหามันมาจากอะไร, บัญหามานาชนิกนี้มันมาจากอะไร, มันมีมาจากความ โง่ของจิตใจ เมื่อสัมผัสกันกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ. นี่คือ กช กกา. แต่เรื่องอย่างนี้เขาว่าไม่ใช่, นี่เรื่องปรมัตต์เรื่องสูงสุด อย่าเอามาศึกษา ยัง ไม่สมควร. คนธรรมดายังไม่ต้องศึกษาปรมัตต์อันสูงสุดอย่างนี้, เด็ก ๆ ก็เลยไม่ต้อง รู้เรื่องนี้.

ที่จริงถ้าเราไปดูตาม พระบาลี ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้, เรื่องนี้ท่านว่า เป็นเรื่องเบื้องต้น เป็นจุดตั้งต้นที่จะต้องศึกษา. เรื่องปัจจุสมุปบาทที่เขาห้ามไม่ให้เอามาสอนกัน ว่ามันเป็นเรื่องสูงเรื่องไกล พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าเป็นอาทิพรหมจรรย์, เป็นจุดตั้งต้นของพระศาสนา ที่จะต้องเรียนรู้และปฏิบัติ, จึงขอร้องให้ท่านทั้งหลาย ทุกคน สนใจเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นเรื่องแรกที่เราจะต้องรู้ จะ ต้องเข้าใจ. ครั้นรู้ครั้นเข้าใจแล้ว เราจะรู้เรื่องอื่นๆต่อไป, แล้วเราก็จะรู้เรื่องที่ควร กระทำ, แล้วเราจะไม่ขโมย จะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติกิเลสในกามได้เอง, ไม่ต้องมีใครมาบอกตอก เพราะเรารู้ความจริงอันลึกซึ้งที่เป็นรากฐานของมันหมดแล้ว. เคียงวันเราไม่รู้เราก็หลงไป แม้จะมีใครมาห้าม เราก็ไม่เชื่อ, เราก็ทำสิ่งที่เบ็นของ เลวร้าย ทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น เพราะเรามันไม่รู้เรื่องนี้, เพราะเรามันไม่รู้เรื่องนี้.

ขอให้นักคิดใหม่เกิด ให้ทุกๆ คนไปคิดดูใหม่เถิด ว่า ถ้าไม่เข้าใจเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยครบถ้วน เราจะไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะ ให้ลึกๆ เข้าไป จนถึงกับว่าจุดที่สำคัญที่สุด ที่มีประโยชน์ที่สุด ที่จะให้ความเป็นมนุษย์ของเราดีที่สุด หรือว่าดับทุกข์ได้. นี่ยากจะให้ถือเป็นหัวข้ออีกหัวข้อหนึ่งว่า ต้องศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ข้อที่ ๓ มีร่างกายและจิตได้ โดยไม่ต้องมีตัวตน.

ทีนี้ข้อถัดไปอีกก็ว่า เรามีร่างกายและจิตได้ โดยไม่ต้องมีตัวตน. นี้คงจะแปลกมากสำหรับบางคน ที่มีความรู้สึกว่ามีตัวตน มีตัวกูเสียเป็นประจำ. ร่างกายของเรา^{นี้} มีได้ตามหน้าที่ระบบของร่างกาย. ตา หู จมูก ลิ้น กาย มันก็รวมกันอยู่ที่ร่างกาย, มีระบบประสาทมีระบบอะไรต่างๆ ที่เป็นส่วนร่างกาย ทำหน้าที่ได้ดีที่สุดในส่วนร่างกาย, แล้วก็มีจิตใจที่รู้สึกสิ่งต่างๆ ได้ โดยผ่านทางร่างกาย. เรามีสองอย่างนี้พอแล้ว, สองอย่างเท่านั้นพอแล้ว เรียกว่า นามรูปก็ได้, เรียกว่า กายใจ ก็ได้. ในบาลีเรียกว่า *นามรูป*, นามรูป รวมกัน แผลกติดกันอยู่, นามรูปไม่แยกเป็นสองสิ่ง. เรามีนามรูป คือกายกับใจ หรือ ใจกับกายนี้พอแล้ว, ไม่ต้องมีอันที่สาม ที่เรียกว่า อัตตา หรือตัวตนนั้นไม่ต้องมีดอก. ถ้าเรารู้สึกว่ามี เรามันโง่ไปเอง; รู้สึกว่ามีตัวตนอะไรอีกอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าของกายและใจ ที่เป็นเจ้าของใจ บังคับกายบังคับใจอีกทีหนึ่ง เรียกว่าตัวตน.

พระพุทธเจ้าท่านสอนเรื่องนี้แปลกจากที่เขาสอนกันอยู่ก่อน ก็ตรงที่มาสอนว่า มันไม่มีสิ่งที่เรียกว่าตัวตน, มันมีสิ่งที่เรียกว่ากายกับใจ นามกับรูปก็พอแล้ว.

ถ้ามันเกิดความคิดว่าตัวตนขึ้นมา มันก็เป็นความเข้าใจผิด กิติดิของสิ่งที่เรียกว่าใจ, มันคิดผิดก็โดยที่การสัมผัสทางกาย ทางภายนอกมันผิด, แล้วก็ให้เกิดความสำคัญผิดในภายใน คือใจ, ใจก็สำคัญผิดว่ามีตัวตน. เรื่องมันเลยยุ่งกันใหญ่ จนตาย ก็ไม่สามารถจะดับทุกข์ได้, หรือแก้ไขอะไรให้มันดีขึ้นมาได้.

ท่านทั้งหลายถือหลักข้อนี้ไว้ก่อนเถิดว่า เรามีกายกับใจโดยไม่ต้องมีตัวตนก็ได้, มีเพียงสองส่วนนี้ รวมกันเข้าเป็นอันหนึ่ง เรียกว่าคน ๆ หนึ่งก็แล้วกัน. สมมติเรียกว่าคน ๆ หนึ่ง แต่ที่แท้มันก็มีใจคน ๆ หนึ่ง, มันเป็นเพียงร่างกายกับจิตใจ รวมกำลังกันทำหน้าที่การงานอะไรของมันอยู่ตามธรรมชาติ. กายเป็นส่วนที่เป็นโครง, เป็นโครงสร้างเป็นเปลือกเป็นสิ่งรับใช้. ใจเป็นสิ่งที่รู้สึก ทำหน้าที่เหมือนนายบังคับร่างกายไป, ต้องอาศัยกันจึงจะอยู่ได้; ถ้าเกิดไม่อาศัยกันเมื่อใด ก็ตายหมดทั้งสองอย่าง. กายอยู่ได้ก็เพราะมีใจ, ใจมีอยู่ได้ก็เพราะมีกาย, ทำหน้าที่ต่างกันอาศัยกันจึงอยู่ได้; ฉะนั้นจึงกลดออกจากท้องแม่ พร้อมกับทั้งกายและใจ.

แต่ทุกสิ่งเป็นการปรุงแต่งของธรรมชาติ : ปรุงแต่งอย่างหนึ่งเป็นเรื่องกาย, ปรุงแต่งอย่างหนึ่งเป็นเรื่องใจ, ไม่ใช่ของจริงแท้ถาวรอะไร, แต่มันก็ทำอะไรของมันได้ ตามที่มันเป็นอย่างนั้น. มันทำหน้าที่อะไรของมันได้ ตามที่มันทำได้อย่างนั้น, ทั้งที่มันไม่ต้องเป็นของจริงแท้แน่นอนตายตัว, มันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยเรื่อย, แล้วมันก็ทำอะไรได้แปลก ๆ.

ก็กิดกุติ กายใจนี้มันรู้สึกอะไรแปลก ๆ แปลก ๆ หลายหมื่นหลายแสนปีเข้า *เดี๋ยวนี้มนุษย์ทำอะไรได้บ้าง.* กูเถอะ เขาไปนอกโลก หรือเขาทำอะไรกันได้อย่างน่าประหลาดน่ามหัศจรรย์ ซึ่งคนป่าสมัยโน้นทำไม่ได้; เช่นเรื่องวิทย์ เรื่องอิเล็กทรอนิกส์ คอมพิวเตอร์อะไรต่าง ๆ มันทำไม่ได้หรอก. แต่ที่ *มนุษย์สมัยนี้ทำได้ ใครมันสอนเล่า?*

มันก็ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่มันมองเห็นมากเข้าลึกเข้า กว้างออกไป กว้างออกไป มันก็มารวมเป็นความรู้, พบอะไรแปลกขึ้นมา แปลกขึ้นมา แปลกขึ้นมา, แล้วหลาย ๆ อย่างมารวมกันเข้า ก็แปลกออกไปอีก แปลกออกไปอีก, จึงมีเรื่องเหมือนกับว่าเป็นของทิพย์เป็นของปาฏิหาริย์ เทาะเห็นเดินอากาศอะไรก็ได้.

นี่ไม่ต้องมีตัวตนนะ มีแต่กายกับใจ ตามธรรมชาติ, ผสมปรุงแต่งกันไป ตามธรรมชาติ มีความก้าวหน้า มีความเจริญพัฒนาออกไป ๆ, ไม่ต้องไปหลงยึดถือ ให้วิเศษประเสริฐไปกว่า ว่ามันเป็นธรรมดาอย่างนั้นเอง. เราไม่ยึดมันถือมันในสิ่งใด เพราะมันเป็นธรรมดาเช่นนั้นเอง.

แต่จิตใจตามปรกติมันไม่เป็นเช่นนั้น มันไปหลงรักหลงยึดถือ หลงความรู้ยึดถือความรู้ หลงการงานก็ยึดถือการงาน หลงทรัพย์สินสมบัติเกียรติยศชื่อเสียง ความสุขสนุกสนานเริงเริงร่า, ก็หลงไปจนสุดเหวี่ยง ก็ไม่ต้องมองหน้าใคร เพราะเราหลงของเราจนสุดเหวี่ยง. ฉะนั้นการกระทำของเราจึงทำให้ผู้อื่นพลอยเดือดร้อน ซึ่งเป็นปัญหาโลกอยู่ในปัจจุบันนี้; พวกหนึ่งเขาเห็นแก่ประโยชน์ของเขา เพราะเขามีอำนาจ จนทำให้อีกพวกหนึ่งเดือดร้อน, โลกนี้มันจึงแบ่งเป็นชายเป็นขวา แล้วก็ต่อสู้กันมาไม่มีที่สิ้นสุด, ยังจะต่อสู้กันไปอีกนาน ระหว่างคนที่มีความอำนาจกับคนที่ไม่มีอำนาจในการที่ยึดครองเหยื่อต่าง ๆ ในโลกนี้.

มีกายกับใจโดยไม่ต้องมีอัตตา โดยไม่ต้องมีตัวตน นี้ก็ข้อหนึ่งนี่รู้ไว้ เป็นหลักเถอะว่า มันมีนามรูป กายกับใจเท่านั้นพอแล้ว, ไม่ต้องมีอัตตา เรื่องต่าง ๆ ก็เป็นมาได้ หรือจะเป็นต่อไปได้, หรือว่าเราจะดับทุกข์ไปนิพพานกันได้ ก็ไม่ต้องมีอัตตา มีแต่กายกับใจที่มันอบรมัตถ์ขึ้น ๆ เพราะการถูกเข้ากับอารมณ์ในโลก มันทำให้เกิดความเฉลียวฉลาดเปลี่ยนแปลง, นี้เรียกว่ามันพัฒนาตัวเองดีขึ้น ๆ

คนที่แรกก็ไม่มีความรู้เรื่องนิพพาน แต่พอเขาเป็นทุกข์มากเข้าๆ เขาค้นหาเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน. เขาก็พบๆ พบๆ จนพบถึงที่สุด ว่าอ้าว! จิตใจมันดำรงไว้ผิด จิตใจมันตั้งไว้ผิด มันก็มีความทุกข์, มาตั้งกันเสียใหม่ให้ถูกต้อง มันก็ จะไม่มีความทุกข์, ไม่ต้องมีตัวตน ไม่ต้องมีพระเป็นเจ้า, ไม่ต้องมีอะไรที่โหนมาเข้าเกี่ยวข้อง, มันทำผิดทำถูกได้ในตัวมันเอง ของกายและของใจ, นี้เรียกว่าไม่มีตัวตน.

แล้วในกายและใจนี้ มันมีส่วนที่เป็นใจนั้นแหละสำคัญที่สุด เป็นเหมือนกับว่าหัวใจ. ร่างกายนี้เหมือนกับเนื้อหนังหรือเปลือกนอก, ใจสำคัญที่สุด. เพราะฉะนั้นเรื่องที่จะต้องรู้จักกันจริงๆ ก็คือเรื่องใจ มากกว่าเรื่องกาย, ที่เราจะศึกษากันจริงๆ นั้น เป็นเรื่องใจมากกว่าเรื่องกาย เพราะอะไรมันก็รู้สึกที่ใจ, ผลเสียผลดีผลอะไรต่างๆ มันก็อยู่ที่ใจ. เรื่องของกายมันเป็นเพียงเปลือก หรือเครื่องใส่เครื่องรับรอง; ฉะนั้น จะต้องศึกษาเรื่องจิตเป็นพิเศษ; ถ้าเราเรียนเรื่องกายเท่าไร, เราต้องเรียนเรื่องจิต ให้ดีกว่านั้นให้มากกว่านั้นหลายเท่าทีเดียว.

ข้อที่ ๔ รู้เรื่องธรรมชาติของจิต.

เอ้า, ที่นี้ก็มาถึงเรื่องจิต, ข้อถัดไปก็ ให้รู้เรื่องจิต. จิตนี้ตามธรรมชาติตามธรรมตา มันเป็นสิ่งที่ไม่มีกิลเลส, เขาเรียกจิตประภัสสร. **จิตนี้ก็เป็นธาตุ** ตามธรรมชาติชนิดหนึ่ง เรียกว่า **จิตตธาตุ** เรียกว่า **มโนธาตุ** เรียกว่า **อรุปรธาตุ** อะไรก็แล้วแต่จะเรียก, มันเป็นธาตุชนิดหนึ่ง เหมือนกับธาตุน้ำ ลม ไฟ นี้ก็เป็นธาตุ. มโน หรือ วิญญาณ หรือ จิตนี้มันก็เป็นธาตุ, ธาตุนี้มันปรุงแต่งตัวเองมาเป็นสิ่งที่เรียกว่าจิต ในขั้นแรกพื้นฐานธรรมตา มันก็ **ไม่ตีไม่ขัว ไม่เศร้าหมอง ไม่มีกิลเลส** ไม่มีอะไร, ใช้คำเรียกว่า **ประภัสสร** คือแวววาวโชติช่วงเหมือนกับเพชร, หรือ

เหมือนกับว่าดวงอาทิตย์ ที่ประกายสรรุ้งเรืองเรืองแสงอย่างยิ่ง; แต่มิได้หมายถึงว่าเป็นทางวัตถุ นะ เป็นทางนามธรรม เป็นทางจิตใจ ไม่มีกิเลส.

ธรรมชาติประภัสสรไม่มีกิเลส แต่แล้วมันเกิด ปรุงกิเลสขึ้นมาได้ โดยทางเปลือกนอก : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ มันทำให้เกิดส่วนที่เป็นกิเลสขึ้นมาได้, ครอบงำความเป็นประภัสสร, ความเป็นประภัสสรก็สูญเสียไปเป็นคราว ๆ. ไม่ประภัสสร เพราะมีกิเลสเกิดขึ้นเป็นคราว ๆ. แต่โดยเหตุปัจจัยของกิเลสหมดไป กิเลสดับไป ความเป็นประภัสสรก็มีอีก; นี่จิตมันอยู่อย่างนี้ ธรรมชาติของจิตแท้ ๆ เป็นอย่างนี้, มีความเป็นประภัสสรในตัวของมันเองตามธรรมชาติ, แล้วก็มีการปรุงแต่งผิด ๆ จนเกิดกิเลสครอบงำจิตนั้น ให้สูญเสียความเป็นประภัสสร. ในขณะที่เป็นประภัสสรไม่มีทุกข์ ไม่มีวุ่นวาย ไม่มีอะไร, ในขณะที่ไม่ประภัสสร คือเศร้าหมองแล้วนี้ ยุ่ง มีกิเลสมีความทุกข์ มีวุ่นวาย โกลาหลวุ่นวาย มันเป็นอยู่อย่างนี้.

ความสำคัญมันอยู่ที่ว่า จิตนี้โดยเนื้อแท้มันไม่ใช่มีกิเลส, กิเลสมันเป็นของเพ็งเกิด. เพราะฉะนั้นจึงแยกออกกันได้ว่า จิตไม่ใช่กิเลส, กิเลสไม่ใช่จิต, จิตเกิดมาโดยไม่มีกิเลส แต่ถูกครอบงำโดยกิเลส คือ กิเลสเกิดขึ้นมาครอบงำจิต โดยการทำให้ผิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, โดยการทำให้ผิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางจิตเองนั่นแหละ มันจึงเกิดกิเลสขึ้นมาครอบงำจิต.

เมื่อเราเชื่อแน่วหรือเห็นชัดลงไปว่า กายกับจิตมันแยกกันได้ ก็ว่าจิตนี้มันจะมีกิเลสครอบงำก็ได้, ไม่มีกิเลสครอบงำก็ได้. เราจัดให้มันอยู่อย่างที่ไม่มีการกิเลสครอบงำ, เราจัดให้จิตมันอยู่โดยที่ไม่มีการกิเลสครอบงำ ให้มันคงความเป็นประภัสสรไว้ นั่นคือทำวิปัสสนา, ทำกัมมัฏฐาน ทำวิปัสสนา, หรือการอบรมจิต.

การอบรมจิตหรือการทำจิตตภาวนา ก็คือการทำให้ไม่มีอะไรมาทำ ความเศร้าหมองแก่จิต; แต่เขาพูดกลับไปอีกที่หนึ่งว่า อบรมจิตชนิดที่ไม่มีอะไรมา ทำให้เศร้าหมองได้, อบรมที่จิตให้อยู่ในลักษณะที่ไม่มีอะไรมาทำให้เศร้าหมองได้. ก่อน นั้นมันง่ายเกินไป ที่จะมึอะไรมาทำให้จิตเศร้าหมองได้ ไม่ประภัสสรและเป็นทุกข์, เคี้ยวนี้ เราทำจิตตภาวนา สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน หรืออะไร ๆ ที่เรียกกันนั้นแหละ, เมื่อทำไป ๆ แล้ว จิตนั้นมันเปลี่ยนไปอยู่ในสภาพที่จะทำให้เศร้าหมองไม่ได้อีก เพราะมันฉลาดขึ้นนั่นเอง, เพราะมันสามารถมันฉลาดขึ้นมารอบตัว, บัองกันก็ได้ ระวังก็ได้ แก่ไขก็ได้ ไม่ให้เกิดความเศร้าหมองขึ้นแก่จิต.

ฉะนั้นถ้าผู้ใด มีความรู้จักธรรมชาติของจิต ว่าเป็นอย่างนี้ ผู้นั้น ก็เชื่อ ตัวเองว่า เราอบรมจิตได้, หรือจิตเป็นสิ่งที่อบรมได้, และเราก็อาจจะอบรมจิตได้; เพราะฉะนั้นเขาจึงยินดี ที่จะทำการศึกษเพื่ออบรมจิต. เมื่อเขายินดีที่จะอบรมจิต จิตตภาวนาก็มีแก่บุคคลนั้น มีแก่บุคคลนั้นที่เห็นว่า จิตนี้เป็นสิ่งที่อบรมได้.

เคี้ยวนี้เราไม่มองเห็นชัดถึงอย่างนี้ เราก็ไม่เชื่อว่า จะอบรมได้; ไปลองทำ สมာธิดู ไม่ถึงอีกใจ ร้องยอมแพ้ ๆ ๆ, หลายคนที่นี้ ถามว่าอบรมเท่าไร? ไม่ถึงอีกใจ พอเห็นว่าจิตมันฟุ้งซ่าน มันไม่ยอมเอาด้วย คั้นรนอยู่นั้น ยอมแพ้ ๆ เล็ก ๆ ๆ อย่างนี้ ขึ้นนั้นแหละ, ไม่มีใครต่อสู้ยึดเยื้อ ที่จะอบรมจิตให้อยู่ในอำนาจ อยู่ในอำนาจ อยู่ในอำนาจ จนอยู่ในอำนาจถึงที่สุด จนอุปกิเลสเกิดขึ้นในจิตไม่ได้นั้นแหละไม่มี, มีแต่ยอม แพ้ง่าย ๆ เกินไป ไม่ยอมต่อสู้เป็นครั้งที่ยี่สิบ สามสิบ ห้าสิบ หรือครั้งที่ร้อย, มันไม่เอา.

ขอให้รู้เถอะว่า จิตเป็นธรรมชาติที่ไม่ได้เศร้าหมองอยู่ในเนื้อในตัว มีอะไร เข้าไปทำให้เศร้าหมอง; เพราะฉะนั้นเราจึง แยกความเศร้าหมองออกจากจิตได้ โดย วิธีการกระทำที่ถูกต้อง ที่เรียกว่าจิตตภาวนา : เป็นสมาริก็ได้ เป็นวิปัสสนาก็ได้, รวมกันแล้วเรียกว่าจิตตภาวนา การอบรมจิต. นี้ก็เป็นสิ่งที่เราต้องรู้.

ข้อที่ ๕ ต้องเข้าใจเรื่องจิตให้ถูกต้อง มิฉะนั้นจะหลงไสยศาสตร์.

ข้อต่อไปนะ ที่ว่าประเด็นที่จะต้องรู้ เนื่องจากว่าจิตมันเข้าใจยาก, เข้าใจให้ถูกให้จริงให้ตรงไม่ได้ มันก็เข้าใจผิด, เห็นเรื่องจิตเป็นเรื่องผีสิงเทวดา เป็นเรื่องที่เราเข้าใจไม่ได้, แล้วก็พุกกันขึ้นมาตามพอใจ แปลกๆประหลาดๆ ที่เรียกกันว่าไสยศาสตร์. *ไสยศาสตร์* คือ *สิ่งที่เข้าใจไม่ได้* แล้วก็ว่าเอาเองผิดๆ *ไม่มีเหตุผลและงมงาย* อย่างยิ่ง. ฉะนั้น ไสยศาสตร์เกิดขึ้น ก็เพราะว่าคนไม่รู้เรื่องจิตโดยแท้จริง. ถ้าคนเราสามารถรู้เรื่องจิตโดยแท้จริงแล้ว ความรู้ทางไสยศาสตร์ก็เกิดขึ้นไม่ได้, ไม่มีใครคิดอย่างนั้น ไม่มีใครเชื่ออย่างนั้น.

เดี๋ยวนี้ เราไม่รู้เรื่องจิตอันแท้จริง มันลึกลับต่อเรา, เราก็พุกกันอย่างสันนิษฐาน ตามความรู้ความเข้าใจของครูบาอาจารย์คนหนึ่ง ๆ ๆ. ความรู้ประเภทไสยศาสตร์ที่ไม่มีเหตุผลและงมงายเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าจิตนั้น ก็เกิดขึ้นสะพรังสะพราวไปหมด หลายลัทธิหลายแขนงหลายอาจารย์; นี่ไสยศาสตร์เกิดขึ้นมา จากการที่เราไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง, แล้วไสยศาสตร์ก็มีอำนาจมากเหลืออยู่จนกระทั่งบัดนี้, ระบบไสยศาสตร์นี้มีอำนาจมาก แล้วยังเหลืออยู่จนกระทั่งบัดนี้. มันมันได้เกิดขึ้นมาด้วยความเข้าใจผิดเป็นหมื่นปีแสนปี ตั้งแต่มนุษย์แรกมี ไม่รู้แน่แท้ที่แสนปีหรือที่ล้านปี, ตั้งแต่มนุษย์เริ่มคิดเรื่องจิตแล้วเข้าใจผิด, เข้าใจผิดต่อจิต, ระบบความคิดประเภทไสยศาสตร์ก็เกิดขึ้น และมีมาจนกระทั่งบัดนี้.

ที่นี้ ไสยศาสตร์นั้นมันได้เปรียบ เพราะมันไม่ต้องอธิบายนี่ มันเชื่ออย่างเดียว, มันเชื่ออย่างเดียว มันก็เลยตั้งมัน, แล้วเขาก็พุกไว้ในลักษณะที่เรียกว่า น่าเอาด้วย, น่าเอาด้วย. สิ่งที่เรียกว่าไสยศาสตร์นั้น น่าเอาด้วยที่สุดแหละ, แล้วมันลึกลับ, มันยังลึกลับกันยิ่งเชื่อ ถ้าเบ็ดเผาะชกเงินเสียแล้ว คนไม่ค่อยเชื่อคอก. ถ้ายัง

ลึกลับเท่าไร เข้าใจไม่ได้เท่าไร จะยิ่งเชื่อตามที่เขาพูดเท่านั้น, นี่ข้อได้เปรียบของไสยศาสตร์.

ที่น่าหวักว่านั้น ก็คือว่า เรื่องไสยศาสตร์นี้ใคร ๆ ก็ชอบเพราะมันลงทุนน้อย, เข้าใจไหม? เรื่องไสยศาสตร์มันลงทุนน้อยนี้ เสียหัวหมูสักหัวหนึ่งแล้วเอาอะไรอีกเท่าไร ๆ ก็ได้, เสียเหล่าสักขวกหนึ่งให้เช่นสรวง, ลงทุนน้อยที่สุด แล้วก็ไต่ผลมากที่สุด มันก็เป็นข้อได้เปรียบของไสยศาสตร์ ที่ทำให้มนุษย์ชอบและใช้ไสยศาสตร์กันอยู่จนกระทั่งบัดนี้. แล้วไสยศาสตร์ชนิดนี้ มันเกิดมาจากสัญชาตญาณแห่งความโง่, เพราะฉะนั้นมันจึงเข้ากันได้ กับสัญชาตญาณแห่งความโง่ที่ยังเหลืออยู่. *สัญชาตญาณแห่งความโง่*, เช่นว่า *ความรู้สึที่จะให้ผู้อื่นช่วย ไม่ช่วยตัวเอง* นี้ไสยศาสตร์เขาเสนอตัวเข้ามาช่วย, คนก็รับเอา เพราะเข้ากับสัญชาตญาณแห่งการให้คนอื่นช่วย. เด็ก ๆ พอเกิดมาจากท้องแม่ ก็ได้รับการช่วยเหลือจากบิดามารดาหรือคนเลี้ยง จนสูญเสียนิสัยที่จะช่วยตัวเอง, ต้องให้คนอื่นช่วย และช่วยเรื่อย ๆ มาเรื่อย ๆ มา จนเป็นนิสัยว่า ต้องช่วย พ่อแม่ต้องช่วย ใคร ๆ ต้องช่วย. นี่ก็ได้เปรียบทางไสยศาสตร์ เพราะเขาเสนอการช่วย ไม่ต้องทำเอง พระเจ้าผีสังเทวดาอะไรทำให้.

เมื่อมันเดินไปทางนี้แล้ว มันก็เกิดอุปสรรคในทางความจริง, แล้วมันก็เหมาะสำหรับคนปัญญาอ่อน. ในโลกนี้มีคนโง่มาก ในโลกนี้มีคนปัญญาอ่อนมาก; ฉะนั้น ไสยศาสตร์มันเหมาะกว่า, เหมาะกว่าพระธรรม เหมาะกว่าของจริง, โลกนี้จึงรับเอาไสยศาสตร์เข้าไว้อย่างแน่นแฟ้น. อย่าเข้าใจว่าในประเทศในเมืองที่เขาเจริญกัน เช่นพวกฝรั่งนั้นไม่มีไสยศาสตร์, มันก็มีเหมือนกันตามแบบของเขา. ความเชื่อพระเจ้าให้พระเจ้าช่วยก็ยังมียู่, เพราะว่ามันมีสัญชาตญาณแห่งการให้คนอื่นช่วย.

ในที่สุด มันก็สับสนกันหมด ไสยศาสตร์ที่คนสร้างขึ้นมา มันกลับเป็น
เจ้าของคน, ไสยศาสตร์ที่ความโง่ของคนสร้างขึ้นมา มันกลับเป็นเจ้าเหนือหัวของคน
สร้าง. นี่มันไม่รู้จะประหลาดอย่างไรแล้ว สิ่งที่ความโง่ของคนสร้างขึ้นมา มันกลับ
เป็นเจ้านายของคนสร้าง.

นี่เรียกว่า ไสยศาสตร์ เป็นหัวข้อหัวข้อหนึ่งที่เราจะต้องเข้าใจชัดเจน
เพราะเราทำผิดเข้าใจผิดต่อสิ่งที่เรียกว่าจิต, ความเข้าใจผิดความรู้ผิดมันก็เป็นระบบขึ้นมา
สำหรับโง่สำหรับมกมาย, ระบบนี้เราเรียกว่าไสยศาสตร์ มีอะไร ๆ ตรงข้ามจากความเป็น
จริงทั้งนั้น. พวกที่เขาถือไสยศาสตร์ เขาทำอาตมาจนไม่รู้จะทำอย่างไรแล้ว, อาตมาก็
ไม่กลัว พุดไปเรื่อย พุดไปตามความจริง ว่ามันมีอยู่อย่างนี้, เราก็พูดความจริงเหมือน
กัน ว่ามันมีอยู่อย่างนี้. ฉะนั้นถ้าว่ารู้จักเรื่องจิตเสียให้ตรง ตามที่เป็นจริงแล้ว
ระบบไสยศาสตร์ก็สลายไปหมดเอง.

เกี่ยวมันถึงขนาดประหลาดมหัศจรรย์ที่สุด คนนี้เจิม เจิมพระพุทธรูปให้
เป็นพระพุทธรูปเจ้าได้. เขาหล่อพระพุทธรูปออกมาจากโรงหล่อ เป็นองค์พระพุทธรูป
แล้ว ยังใช้ไม่ได้, ยังใช้ไม่ได้, ต้องไปเอาใครมาเจิม ๆ ๆ จึงจะเป็นพระพุทธรูปเจ้าขึ้นมา.
นี่ ก็คือแกะ คนแท่ง ๆ นี้เจิมพระพุทธรูปเจ้า, สร้างพระพุทธรูปเจ้า, ก็ทำกันได้ในหมู่
ไสยศาสตร์ แล้วก็เจิมนิกเดียวแหละ ตีตลอดชาติ : *เอาปูนเอาแป้งมาแตะหน้าผาก
นิกเดียว ตีไปตลอดชาติ, แล้วก็จริงไม่ก็จริงก็ดูเอาเองสิ.*

เรื่องความเข้าใจผิดต่อสัจจะ ต่อธรรมะ ต่อจิตแล้ว มันก็เกิดระบบ
ไสยศาสตร์ขึ้นมา. ถ้าเรายังพ่ายแพ้แก่ระบบไสยศาสตร์แล้ว เราไม่สามารถจะเข้าถึง
ธรรมะได้, ธรรมะจะเป็นหมัน, เป็นหมันต่อเรา, เราใช้ให้เป็นประโยชน์ไม่ได้ เพราะ
เรามันเข้าใจผิด ต่อของจริงของธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือจิต. เข้าใจสิ่งที่

เรียกว่าจิตผิดจากของจริง ก็ไปยึดถือไสยศาสตร์ มีเท่านั้นแหละ, แล้วมันกำลังเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ที่เราทำให้คนถือพุทธศาสตร์โดยสมบูรณ์ไม่ได้ ก็เพราะว่าระบบไสยศาสตร์นั้นมันบดกัน มันต่อต้าน มันห้ามห่อเอาไว้ ไม่ให้เข้าถึงของจริง.

ถ้ามนุษย์ไม่รู้เรื่องนี้ ไสยศาสตร์มันก็ครอบงำมนุษย์ยิ่งขึ้น, แล้วโลกนี้ก็จะมีหน้าหัวเราะยิ่งขึ้น คือจะดับทุกข์ไม่ได้, ทั้งที่ความทุกข์นั้น ความโง่ของคนก็สร้างขึ้นมาเอง แล้วคนก็ดับไม่ได้ เพราะไม่เข้าถึงของจริง ของสิ่งที่เรียกว่าจิตใจและร่างกาย. ศึกษาเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และกลไกอันลึกลับซับซ้อนของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ให้พอเกิด แล้วจะรู้ความจริง, รู้ของจริง ที่เรียกว่าธรรมะอันสูงสุด ที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้อยู่เหนือความทุกข์, จิตใจจะไม่มีกิเลสอีกต่อไป, จิตใจจะประภัสสรตลอดกาล.

จิตมีความรู้ผิดมาตั้งแต่เกิด กิเลสจึงมีมาก.

เรามันไม่มีความรู้มาแต่ในท้องตามธรรมชาติ, เราไม่ได้มีความรู้ถูกต้องตามธรรมชาติมาแต่ในท้อง, มันว่างความรู้ที่ถูกต้องมาแต่ในท้อง. จิตนั้นมีความรู้แต่จะรู้สึกสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเท่านั้น, มีแต่รู้อย่างนี้เท่านั้น; แต่ไม่รู้ว่าจะจริงคืออะไร, ไม่มีความรู้เรื่องปัญญาวิมุติเจโตวิมุติ, ไม่มีความรู้เรื่องทุกข์คืออะไร, เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร, ความดับทุกข์คืออะไร, ทางดับทุกข์คืออะไร, อย่างนี้มันไม่รู้มาแต่ในท้อง, จิตมันว่างความรู้ชนิดนี้มาแต่ในท้อง. พอมันหลุดมาจากท้องแม่ สิ่งต่างๆ เข้ามาแวดล้อมเต็กนั้น ให้อ่านไปทางอื่น, รู้ไปทางอื่น ผิดตรงกันข้ามไปจากความจริง ตรงกันข้ามจากสัจจะ; แต่ไปเป็นเรื่องมิจฉา เท็จ มุสาไปหมดสิ้น.

ฉะนั้นก็จึงเติบโตขึ้นมาท่ามกลางความพลุกพล่าน ของสิ่งแวดล้อม ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ยังไม่รู้สัจจะ, ไม่รู้ทางรอด ไม่รู้นิพพาน, ไม่รู้อะไรยิ่งขึ้นๆ.

นี่คือบาปดั้งเดิมของเรา; พวกศาสนาอื่นก็มีบาปดั้งเดิม พุทโธวอย่างอื่น, พวกเราชาวพุทธนี้ มีบาปดั้งเดิมพุทโธวอย่างนี้ ว่าพอเราหลุดออกมาจากในท้องแล้ว สิ่งต่างๆ มันแวดล้อมให้เราเข้าใจผิดทั้งนั้น : คนเลี้ยงก๊ากของเอริกอร่อยมาให้กิน จนเราหลงในความเอริกอร่อยแหละ, หาสิ่งสวยงามมาล่อให้หลง ก็หลงในทางสวยงาม แล้วหลงที่จะยึดถือตัวกู้อยู่ติดของกู, ยึดถือความเห็นแก่ตัว ก็ผิดมาเรื่อยๆ จนโตเป็นหนุ่ม เป็นสาวแล้วมันก็ไม่ลดลง, มันก็มีความเห็นผิดชนิดนี้ไปจนแก่จนเฒ่า.

ลองสังเกตดู ลองสอบสวนตัวเองดูซิ ว่าความเข้าใจผิดที่เราได้มา ตั้งแต่อ่อนแอแต่ออก ตั้งแต่แก่หลุดจากท้องแม่นั้น มันลดลงหรือเปล่า? มันมีแต่เพิ่มขึ้น เห็นยาวนานขึ้น เลยเป็นการลำบากยุ่งยาก ที่จะเอาสิ่งเหล่านี้ออกไป. เมื่อเอาออกไปไม่ได้ มันก็ต้องทนทุกข์, ต่อเมื่อเราไม่อยากจะทนทุกข์ เราจึงกระทำอย่างตรงกันข้าม คือแก้ไขมัน. ฉะนั้นถ้ามันเป็นโรคคือ เราได้รับความรู้ว่า โอ้! สิ่งเหล่านี้แก้ไขได้ไว้อย่างไร แล้วเราก็กังหนำคังตาแก้ไข, แล้วมันก็จะแก้ไขได้, แล้วเราก้จะเป็นทุกข์น้อยลง. เราจะอยู่อย่างไม่มีทุกข์. โดยบุคคลก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, โดยสังคมก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, ทั้งครอบครัวก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, ทั้งบ้านทั้งเมืองก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, กระทั่งว่าทั้งโลกก็ไม่ต้องเป็นทุกข์, นั่นแหละมันดีที่สุก. *ทำอย่างไรมันจึงจะได้เช่นนั้น? จะต้องให้ธรรมะช่วยโลก ครองโลก ให้โลกไม่มีทุกข์.*

เราไม่มีความรู้มาแต่ในท้อง, หมายความว่าว่างมา; พอออกมาจากท้อง ก็บรรจุกความรู้ผิดๆ รู้ผิดๆ เข้าไปๆ ความรู้ถูกๆ มันไม่ได้สอนนี่. ใครบ้างที่สอนเด็กๆ ทารกให้มันรู้เรื่องค้ำทุกข์ มันไม่มีนี่, มีแต่บ่อนเข้าไปให้กินเข้าไป ประเล้าประโลมเข้าไป,

ประกบประหม่อมเข้าไป เอาอกเอาใจเข้าไป จนเค็มมันเสียนิสัย; นี่มันเป็นอย่างนี้. มันเป็นบาปของใคร? ที่เราไม่มีความรู้ที่ถูกตองมาโดยธรรมชาติ โดยกำเนิดออกมาแต่ในท้อง วางออกมา, พอมาถึงก็ได้รับการบรรจุผิดๆ ผิดๆ, เห็นแก่ตัวๆ, หลงใหลในความเอร็ดอร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเพิ่มขึ้นๆ จนถึงขนาดที่เรียกว่าบูชาบูชาความสนุกสนานเอร็ดอร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนเงินไม่พอใช้, เงินเดือนไม่พอใช้ ที่เอามาหล่อเลี้ยงความสุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

รู้สึกกันเสียที่ว่า ปัญหาที่มีอยู่อย่างนี้, ความยากลำบากนั้นมันมีอยู่ถึงขนาดนี้, ความเป็นอย่างนี้มันชินๆ เพิ่มความชินซ้ำๆ ซากๆ ชินๆๆ นี้เขาเรียกว่า อนุสัย. กิเลสที่เกิดแล้ว เคยชินเพิ่มขึ้น, ความเคยชินแห่งกิเลสนั้นเขาเรียกว่าอนุสัย. กิเลสก็เป็นกิเลส ที่มันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยเป็นคราวๆ, เกิดโลภบ้าง เกิดโกรธบ้าง เกิดหลงบ้าง, นี้เรียกว่ากิเลส. แต่พอเกิดแล้ว มันก็เกิดความเคยชินที่จะเกิดขึ้นเพิ่มขึ้นๆ; นี่มันได้เปรียบอย่างนี้. กิเลสเกิดทีหนึ่ง มีความเคยชินเพิ่มขึ้นทีหนึ่ง, มันก็เกิดความเคยชินที่จะเกิดกิเลส มันก็เหนียวแน่น. เพราะฉะนั้นเราจึงสู้มันไม่ได้ มันเกิดเสียทุกที, กิเลสมันจึงเกิดเสียทุกที, เพราะมันมีความเคยชินในการเกิดมากกว่าที่จะไม่เกิด.

ต้องต่อสู้ด้วยธรรมะมิให้กิเลสเกิด.

เฮ้, ที่มันมาตั้งบ่อดธรรมะต่อสู้ไม่ให้มันเกิด, มีสติสัมปชัญญะต่อสู้ไม่ให้เกิด. ถ้าต่อสู้ได้ครั้งหนึ่ง ความเคยชินมันลดไปเหมือนกันแหละ, อานาจกิเลสมันลดไปเหมือนกัน, มันลดๆ ไปเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นเราระวัง อย่าให้กิเลสเกิดขึ้น

ด้วยเราควบคุมได้นะ, ไม่ให้กิเลสเกิดโดยเราควบคุมได้นี้ กิเลสมันจะลดอำนาจลดความเคยชินลงไป หน่อยหนึ่ง ๆ น้ำมันจะเป็นทางรอดที่มันดีขึ้น. ฉะนั้นทุกคนอย่ายอมแพ้, อย่าท้อถอย ที่จะบังคับกิเลสให้ได้มากขึ้น หรือทุุกครวยกึ่งก็, แล้วความเคยชินนั้นจะหมดไป. กิเลสจะไม่มีเกิด.

ทีนี้มาถึง ความเชื่อความคิดที่มันผิดมาแล้ว, มันไปชอบไปบูชาการได้ตามกิเลส ก็เลยบูชาการได้ตามกิเลสนั้นเป็นของดี. พุคแล้วมันก็ไม่น่าฟัง, ไปบูชาการได้ตามกิเลส ว่าเป็นของประเสริฐ, ประเสริฐวิเศษอยู่ที่การได้ตามกิเลส มันก็เท่ากับบูชากิเลส, บูชากิเลส. เราบูชากิเลส คือเอาความได้ตามที่กิเลสต้องการ สนุกสนาน เอรีคอรัยอย่างออกอย่างใจ, บูชาสิ่งนั้นเป็นพระเจ้า. คำว่าพระเจ้ามันแปลว่าสิ่งสูงสุด, สิ่งสูงสุดที่เราจะต้องเชื่อ เราจะต้องกลัว เราจะต้องปฏิบัติตาม. เราเชื่อกิเลส, เรากลัวกิเลส, เราปฏิบัติตามกิเลส, เป็นนิสัยไปเลยตลอดเวลา เรามีกิเลสเป็นพระเจ้า.

ทีนี้จะมาเปลี่ยนให้เชื่อพระพุทธเจ้า ให้มาทำตามพระพุทธเจ้า มันก็ยาก เพราะบูชากิเลสเป็นพระเจ้าสูงสุดมาแต่ก่อนแต่ก่อน. นี่เรื่องลำบากของการที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน, เราบูชากิเลสมาตั้งแต่เกิดจนบัดนี้ แล้วจะไปเปลี่ยนบูชาพระธรรม, ธรรมะมันยาก. มันก็แล้วแต่ว่า เหตุปัจจัยหรือโอกาสหรืออะไรก็อีกเหมือนกัน; ถ้ามันปะเหมาะมันก็เป็นได้ การอบรมมันดี หรือธรรมะมันมากพอ มันก็อบรมให้เปลี่ยนได้, ไม่เอากิเลสแล้ว. ทีนี้ไม่คบกิเลสแล้ว, มันจะมาคบธรรมะแล้วสนใจที่จะปฏิบัติตามธรรมะ. นี่แสงสว่างเกิดแล้ว, แสงสว่างแห่งความรอดมันเกิดแล้ว, เกิดตอนนี้ เกิดตอนที่เรเปลี่ยนว่า เราจะไม่บูชากิเลสอีกต่อไป, จะบูชาของจริง ของถูกต้อง ของประเสริฐ ก็คือพระธรรม, หรือสัจจะความจริงของจริง นั้นนะ เป็นพุทธศาสตร์ขึ้นมา. ก่อนนี้มันเป็นไสยศาสตร์, ความรู้ของคนหลับเรียกว่า

ไสยศาสตร์, เคี้ยวมันเปลี่ยนเป็นความรู้ของคนอื่น ลืมตา ไม่หลับ. น้ำมันก็เข้ามา
 ในทางของพุทธศาสนา : ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน, แล้วก็ค่อย ๆ ไปตามทางนี้จนถึงปลายทาง
 คือการบรรลุมรรคผลนิพพานนั่นเอง. ขอให้สนใจเถิด ว่าทางมันมีอยู่อย่างนี้.

ทั้งหมดนี้ เราจะต้องรู้สึก จะต้องรู้จัก ด้วยจิตใจแท้ ๆ จะมาเชื่ออาตมาก็
 ไม่ถูกต้อง, เหมือนเรื่องกาลามสูตรนั้นแหละ ยืนยันอยู่เสมอว่าต้องเป็นไปตามนั้น. ทุก
 เรื่องอย่าให้มันฝันหลักกาลามสูตร : ไม่เชื่อมงาย เชื่อเมื่อเห็นโดยประจักษ์ ว่ามัน
 เป็นอย่างไร, แล้วมันจะค่อย ๆ เปลี่ยน มันจะค่อย ๆ เปลี่ยนมาในทางที่ถูกต้อง. เคารพ
 ธรรมะ คือสัจธรรมสูงสุด, แล้วทำตามการกระทำที่ถูกต้อง ให้ถึงสิ่งสูงสุดคือพระ-
 นิพพาน, น้ำมันถึงจุดจบกันที่นี่.

ต้องศึกษาปฏิบัติธรรมอย่างสันตสิทฺฐิโก.

ทุกอย่างมันเป็นสิ่งที่รู้สึกด้วยใจ *สันตสิทฺฐิโก, สันตสิทฺฐิโก* คำนี้ไม่ใช่คำเล็กๆ
 ไม่ใช่คำน้อยๆ มันเป็นคำที่มีความหมายสูงสุด, *ถ้าไม่มีเรื่องสันตสิทฺฐิโกแล้วล้มเหลวหมด,*
 เรื่องของธรรมะจะขาดสันตสิทฺฐิโกไม่ได้ดอก. เราอุทิศท่าทองเดอะ *สุวาทุขาโต*
ภควตา ธมโม สันตสิทฺฐิโก อกาลิโก ฯลฯ ปากว่ากันอยู่เรื่อย, แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์
 จากสันตสิทฺฐิโก; นึกคิดดูเถอะ มันไม่มีสันตสิทฺฐิโกนี้, มันว่าแต่ปากนี่, จิตใจมันไม่
 ได้เห็น คำใดที่เราว่าออกไป ท่องออกไป ขอให้เป็นสันตสิทฺฐิโก. ถ้าว่ความทุกข์ คำว่า
 ทุกข์ ทุกข์ เป็นทุกข์ แล้วก็ให้มันรู้สึกด้วยจิตใจ ว่ามันเป็นทุกข์อย่างไร, ก็เลสเป็น
 เหตุให้เกิดทุกข์ ก็รู้จักตัวกิเลสแล้วว่ามันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร, ให้มันสันตสิทฺฐิโก
 เสมอไป.

สิ่งที่จะต้องสันติปฏิญโกก่อนเรื่องอื่นนั่นก็คือ เรื่องตา หู จมูก ลิ้น
 กาย ใจ, เรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โสภณัฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ กุ่ปรับของมัน, กุ่สร้าง
 ของมัน, แล้วเกิดเป็นภาวิตญาณ เป็นผัสสะเป็นเวทนาอย่างไร นี่ต้องเป็นสันติปฏิญโก.
 แล้วก็ เป็นเรื่องแรก ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า เป็นจุดตั้งต้นของพรหมจรรย์.
 ในส่วน ปรียติก็ต้องเรียนเรื่องนี้เป็นเบื้องต้น, ในส่วน ปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติเรื่องนี้เป็น
 เบื้องต้น, ในส่วน ปฏิเวธก็ต้องได้ผลเกี่ยวกับเรื่องนี้ เป็นเรื่องแรก; นี่สันติปฏิญโก
 ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. *ที่จะมาสันติปฏิญโก กับ พุทธฺ์ สรณฺ์ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณฺ์
 คจฺฉามิ ยากนะ, นัว่าแต่ปากทั้งนั้น ยังไม่สันติปฏิญโก* นียากที่สุด. ไปสันติปฏิญโกที่ตา
 หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียก่อน มันยัง่ายกว่า เพราะพอจะเห็นได้ว่า มันทำกันอย่างไร;
 แต่ที่จะมาให้รู้จัก พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งยังไม่เข้าใจ เห็นไม่ได้นียาก. แต่
 ก็ต้องว่ากันไปก่อนเถอะ, ว่าแต่ปากตามพิธีกันไปก่อน, วัับๆตามพิธี แม้จะมีลักษณะ
 เป็นไสยศาสตร์ก็ไม่ใช่ไร, ยอมรับเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งที่ไม่รู้อะไร
 กันไปก่อน, แล้วค่อยศึกษาเพิ่มเติม, เพิ่มเติม จนกว่าจะสันติปฏิญโก.

ดับทุกข์ได้ทีหนึ่ง จะรู้จักพระพุทธเจ้าขึ้นทีหนึ่ง, รู้จักพระธรรมขึ้นทีหนึ่ง,
 รู้จักพระสงฆ์ขึ้นทีหนึ่ง. เราต้องดับทุกข์ในหัวใจของเราเองให้ได้เสียก่อน; พอ
 รู้จักดับทุกข์ได้ นั้นนะ โอ้! พระพุทธเจ้าเป็นอย่างนั้น, ดับทุกข์ก็อย่างนั้น, พระ-
 ธรรมความดับทุกข์เป็นอย่างนั้น, พระสงฆ์ผู้ดับทุกข์ได้เป็นอย่างนั้น. ฉะนั้น จะเห็น
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นสันติปฏิญโก ได้ก็ต่อเมื่อเราดับทุกข์ได้ ใน
 จิตของเราเอง; เพียงแต่อ่านหนังสือเรื่องพระพุทธคุณ ธรรมคุณ นั้นมันยังไม่ถึง,
 ยังไม่ถึงสันติปฏิญโก. สันติปฏิญโกทางปรียตินี้เป็นแนวบ้างเท่านั้น; แต่มันไม่ใช่
 ทั่วจริง แต่ก็ยึดไว้ก่อน เพื่อเป็นหลัก เป็นแผนที่, เหมือนกับเป็นแผนที่ *ยึดหลักไว้*

ก่อน : พุทธิ สรณิ กจฺฉามิ ธมฺมํ สรณิ กจฺฉามิ ก่อน อย่าให้เปลี่ยนได้, แล้วค่อยไต่เข้าไปหา, เข้าไปหา คอยจ้องที่จะรู้.

พอจิตดับทุกข์ได้ รู้สึกว่าไม่มีทุกข์ทีหนึ่ง ก็โอ้, พระพุทธเจ้าเป็นอย่างนี้, พระพุทธเจ้าองค์ไหนทีไหนเมื่อไรก็เป็นอย่างนี้เอง, เป็นอย่างที่ดีของเรากำลังดับทุกข์, กำลังไม่มีทุกข์; พระธรรมก็คืออย่างนี้เอง คือความดับทุกข์. พระสงฆ์ผู้ดับทุกข์ตามก็เป็นอย่างนี้เอง; เมื่อนั้นแหละ มีสันติปฏิริโกในพระพุทธ ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้กลัวว่า ก็ปีๆ แล้ว มันก็จะไม่มี จะไม่มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสันติปฏิริโก. ฉะนั้นเราจึงเป็นกันจนตาย ก็ไม่ได้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่เป็นสันติปฏิริโก. พระณเรก็อย่าอวดดีไป จะไม่มีสันติปฏิริโกในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์; ฉะนั้นชาวบ้านก็อย่าปล่อยเฉื่อยชาไป; พุทธบริษัททุกคนแหละ อย่าปล่อยปละละเลยในเรื่องที่จะทำให้มีสันติปฏิริโกในตัวพระธรรม ในตัวพระศาสนา.

พูดแล้วมันก็จะถูกหาว่ามากไปกระมัง; พอเราดับทุกข์ได้, เห็นทุกข์และดับทุกข์ได้, เมื่อนั้นเราเป็นพระพุทธเจ้าเอง. พูดอย่างนี้เขาหาว่าจาบจ้วงพระพุทธเจ้าที่จริงมันเป็นอย่างนั้น, จิตนั้นมันเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาแล้ว น้อยๆ องค์น้อยๆ. จิตที่มันดับทุกข์ได้ รู้สึกความดับทุกข์ได้ จิตนั้นมันเป็นพระพุทธเจ้าเสียเองแล้ว; จะเรียกว่าถึงพระพุทธเจ้าก็ได้, มีพระพุทธเจ้าก็ได้, เพราะมันอันเดียวกันแหละ. มันมีลักษณะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จึงจะเรียกว่า ถึง, ถึงความ เป็นพระพุทธเจ้า.

อุทิศให้มีสันติภูมิโกลีในความทุกข์ให้มาก, ในความคับทุกข์ให้มาก, ในพระธรรมนั้นแหละให้มาก. ธรรมะทุกอย่างมันเป็นไปเพื่อดับทุกข์; *ทุกอย่างต้องเป็น สันติภูมิโกลี*—เห็นแจ้งด้วยตนเอง, *อกาลิโก*—ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา มันมีความเป็นของมันเอง ตายตัวของมันเอง ไม่เกี่ยวกับเวลา ไม่มีฤกษ์ ไม่มีเวลา, *โอบนโยโก*—*น้อมไปดูข้างใน*, *ปัจจุตัม เวทิตัพโพ*—รู้เฉพาะตน, เฉพาะตน, มันเห็นแทนกันไม่ได้.

นี่เรียกว่าสิ่งที่ต้องรู้หลายประการ, บางประการ เกี่ยวกับพระธรรม, เกี่ยวกับการจะเข้าถึงพระพุทธศาสนา. เอมามาพูดเป็นเรื่องแรกเป็นบทแรก ของหนังสือ ธรรมะเล่มน้อย, ธรรมะเล่มน้อย ธรรมะเล่มเดียวจบ.

ถ้าเราพูดเรื่องนี้จบ เราจะได้นั่งสมาธิเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่งชื่อว่า ธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ; หมายความว่า อากมาจะพยายามอย่างยิ่ง ที่จะให้ศึกษาธรรมะกัน เพียงจากหนังสือเล่มน้อย ๆ นีเล่มเดียว แล้วก็รู้เพียงพอ, รู้หมดที่ควรจะรู้. ธรรมะเล่มน้อย ธรรมะเล่มเดียวจบ มีบทแรกว่าด้วยธรรมชาติธรรมดา ของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต; เพราะมันไม่มีปัญหาอยู่ที่อื่น นอกจากที่ชีวิต. ที่นี้เรารู้จักธรรมดาของชีวิตให้ถูกต้อง หรือธรรมชาติของชีวิตให้ถูกต้อง, แล้วก็จัดให้มันถูกต้อง เกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิต.

ธรรมชาติของชีวิต นี้ก็คล้ายอยู่เหมือนกัน แล้วก็ มีหลายแง่ หลายหัวข้อ หลายประเด็น จึงเอามาพูดทีละข้อ ทีละแง่ ทีละประเด็น เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. แล้วเราก็จะได้อาศัยเวลานี้ เพื่อศึกษาไปยังจุดสำคัญ จุดสำคัญที่จะต้องปฏิบัติ, แล้วเราจะได้รับผลของการปฏิบัติเป็นแน่นอน เพราะว่าเราได้ทำอย่างถูกต้องหลักวิชา, สมัยใหม่นี้เขาเรียกว่า ถูกเทคนิค ถูกหลักวิชา, แล้วเราก็จะมีหวังที่จะประสบความสำเร็จ เราจะใช้หลักวิชาให้ถูกต้อง เขาเรียกว่าเทคโนโลยี. ฟังดูภาษาไม่ใช่ภาษาของเรา, เราต้องมีเทคนิคคือหลักวิชา, แล้วเรารู้จักใช้หลักเทคนิคให้ถูกต้อง

เรียกว่าเทคโนโลยี, มีเทคโนโลยีในพระธรรม, แล้วพระธรรมก็จะสำเร็จประโยชน์แก่เรา.

ในวันแรกของวันเสาร์แรก แห่งภาคมาฆบูชา เราเริ่มเรื่องธรรมะเล่มน้อย เล่มเดียวจบ เป็นการสมควรแก่เวลาแล้ว. เข้าใจว่า เราคงจะได้ช่วยให้ธรรมะมาปรากฏแก่เราได้มากกว่าแต่ก่อน, ง่ายกว่าแต่ก่อน, สะดวกคายกว่าแต่ก่อน ขอให้สนใจด้วย.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ ให้โอกาสแก่พระคุณเจ้า สวดบทธรรมะคณสาธยาย เป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจในการศึกษาปฏิบัติของท่านทั้งหลาย แต่ละคน ๆ สืบต่อไป.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๒ —

๘ มกราคม ๒๕๒๖

จิตตภาวนา คือ ชีวิตพัฒนา.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๒ ในวันนี้ อาตมาก็จะได้อ่านต่อจากครั้งที่แล้วมา ในฐานะเป็นการบรรยายชุด ตามความตั้งใจว่า จะมีหนังสือธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ สักเล่มหนึ่ง เป็นคู่มือการศึกษาและปฏิบัติสำหรับทุกคน ไม่ว่าจะบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ไม่ว่าจะคนห่างวัดหรือคนกรำวัด ควรจะได้มีหนังสือเล่มเดียวเป็นคู่มืออย่างเพียงพอ ให้ชื่อคำบรรยายชุดนี้ว่า ธรรมะเล่มน้อย.

ในครั้งที่แล้วมา ได้พูดถึงข้อมูลหรือที่ควรจะเรียกว่าข้อมูล ของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ หรือจิตของมนุษย์ ว่ามันมีธรรมชาติธรรมคาของมันอย่างไร. ถ้าเรารู้จักธรรมชาติธรรมคาของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ หรือจิตของมนุษย์ อย่างครบถ้วนแล้ว ก็ย่อมจะ เป็นการง่าย ที่จะทราบได้ต่อไปว่า เราควรจะทำอย่างไร เราควรจะจัดการอย่างไรกับความ เป็นมนุษย์ของเราเอง; ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายพยายามที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ ให้เพียงพอ.

ในครั้งที่ ๒ นี้ มีหัวข้อว่า จิตตภาวนา ก็คือชีวิตพัฒนา. จิตตภาวนา คือการทำจิตให้เจริญ ก็คือชีวิตพัฒนา; นั่นคือ การพัฒนาชีวิต หมายความว่า ทำให้มากขึ้น ให้ดีขึ้น จึงจะเรียกว่า พัฒนา. ถ้ามากขึ้น แต่ไม่ดีขึ้นหรือเลวลง อย่างนี้ ไม่เรียกว่าพัฒนา.

ชีวิตพัฒนาคือทำจิตให้เจริญ.

เดี๋ยวนี้ คำว่า พัฒนา ยังเป็นคำที่กำกวม *ใช้กันผิด ๆ* หมายความว่าเอาแต่มากขึ้นก็แล้วกัน, *จนโลกเจริญ* นี่กลายเป็น*เจริญด้วยปัญหา* ด้วยความทุกข์ ด้วยการเบียดเบียน ด้วยความเลวร้าย, เรียกว่า *โลกมันเจริญ*. หรือว่า การศึกษาเจริญพัฒนา แต่ก็ไม่มีความที่เป็นที่พอใจหรือควรพอใจ ที่เป็นผลของการศึกษา. เรายังมีอันธพาลเต็มบ้านเต็มเมืองมากขึ้นทุกที, มีสิ่งเลวร้ายนานาประการเกิดขึ้น ในหมู่คนที่เรียกว่ามีการศึกษา. อันธพาลทุกคนก็มีการศึกษา, เขาก็เป็นอันธพาลทั้งที่มีการศึกษา นั้นมันมากขึ้น ในส่วนที่ไม่แน่ว่าจะเป็นประโยชน์. *คนรู้มากมันก็โง่งง* อย่างนี้ก็มี, *คนรู้มากกลายเป็นคนยากจน* คือกลายเป็นคนลำบากไปเสียก็มี, นี่ก็เพราะว่า คำว่าพัฒนา นั้นถูกใช้กันอย่างผิด ๆ. ถ้าใช้กันอย่างถูกต้องแล้ว คำว่า พัฒนา ต้องเป็นไปในทางที่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจเสมอ.

ที่นี้ *การภาวนา* ก็แปลว่า *การทำให้เจริญ*, *การพัฒนา* ก็แปลว่า *การทำให้เจริญ*, มีคำใช้เป็น ๒ คำ อยู่. แต่คำว่า ภาวนา ใช้กันอยู่แต่ในวัด ไม่ค่อยมีความเปลี่ยนแปลง คำว่าพัฒนาใช้นอกวัด ขยายตัวออกไปเต็มโลก แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปตามโลก. ในที่นี้ใช้คำว่า จิตตภาวนา คือการทำจิตให้เจริญ นั่นแหละคือชีวิตพัฒนา การทำชีวิตให้เจริญ. ทำไมจึงมาเป็นอย่างเดียวกันดังนี้ ?

ข้อนี้ มีหลักในพระบาลีว่า ทุกอย่าง มันรวมอยู่ที่จิต, มันขึ้นอยู่กับจิต; คำที่กล่าวว่า ชีวิต อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา —ชีวิต ก็ดี อตฺตภาวน์ ก็ดี ความสุข หรือความทุกข์ในชีวิตในอตฺตภาวน์ ก็ดี; เอกจิตฺตสมายุตฺตา —ประกอบรวมอยู่ที่จิตดวงเดียว, ลหุโส วตฺตเต ขณิ —เวลาที่เป็นอย่างๆ ก็เคลื่อนไปโดยเร็ว ดังนี้. ข้อความนี้แสดงว่า เพราะมีจิตอย่างเดียว มันจึงมีอะไรที่มากมาย มองดูคล้ายๆ ว่าจิตมันสร้างอะไรขึ้นได้มากมาย ไม่มีที่สิ้นสุด.

ถ้าไม่มีจิตอย่างเดียว ท่านลองคำนวณดูเองซิ; อย่าต้องเชื่อตามที่คนอื่นพูดนักซิ; ถ้าสมมุติว่า เราทุกคนในโลกนี้ไม่มีจิตเพียงอย่างเดียวเท่านั้นแหละ อะไรมันจะเกิดขึ้น? มันก็จะเหมือนกับมีก้อนไม้ ก้อนหิน ระเบิดระเบิดไปหมด ทำอะไรไม่ได้ เพราะมันไม่มีจิต; เพราะมีสิ่งที่เรียกว่าจิต มันจึงมีอะไรขึ้นเนืองเนืองมามากมาย จิตคิดได้ก็คือทำให้เกิดอะไรๆ ขึ้นมาได้; มันเป็นของประหลาดอยู่, ร่างกายถ้าไม่มีจิต มันก็คือไม่มีชีวิต ไม่มีร่างกาย; เพราะร่างกายมันมีจิต มันจึงทำอะไรได้.

และจิตมันก็ทำหน้าที่ของมันทางอายตนะ คือที่สัมผัส ระหว่างภายในกับภายนอก คือมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ๖ ทาง คู่กันกับ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณสัมผัส ธรรมารมณ์ มีการติดต่อระหว่างภายในกับภายนอก โดยสิ่งที่เรียกว่า จิต ทำหน้าที่ในการติดต่อ. ถ้าเราไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตก็ไม่มีเครื่องมืออะไร จะทำหน้าที่ ก็ทำไม่ได้ มันก็เท่ากับไม่มีจิตอยู่เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นท่านจึงให้ความสำคัญแก่สิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นสิ่งที่ทำให้จิตทำหน้าที่ของมันได้ แล้วทำหน้าที่สัมผัส สัมพันธ์กับสิ่งภายนอก ก็คือรูป ที่เข้ามาทางตา, เสียงที่เข้ามาทางหู, กลิ่นที่เข้ามาทางจมูก, รสที่เข้ามาทางลิ้น, สัมผัสผิวหนังที่เข้ามาทางผิวหนัง, ความรู้สึกที่เข้ามาทางจิตเอง.

สัมผัสแล้วก็เกิดเวทนา คือรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ได้. กูให้ตี, เพราะมีตัวจิตเป็นเจ้าหน้าที่ในการสัมผัส แล้วก็เกิดเวทนาเป็นสุขเป็นทุกข์ได้.

ครั้นเกิดเวทนาแล้ว จิตก็เฝ้าต่อไป ในกรณีที่ยินดีส่วนที่เป็นสุขเวทนา, ยินร้ายในส่วนที่เป็นทุกข์เวทนา มันก็ได้เกิดกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น; เพราะความยินดียินร้าย จนเคยชินเป็นนิสัย ก็ยังมีกิเลส, มีความเคยชิน แห่งกิเลส, นี้เรียกว่ามัน เกิดกิเลส จะเรียกชื่อต่อไปก็ คือตัณหา.

ตัณหา^๑นั้นเป็นความอยากด้วยความเฝ้า. ความอยากมี ๒ ชนิด ถ้าอยากด้วยสติปัญญา อยากด้วยวิชาความรู้ อย่างนี้ไม่เรียกว่าตัณหา, เขาเรียกชื่ออย่างอื่น. แต่ถ้ามัน อยากด้วยความเฝ้าเวลา ไม่รู้ตามที่เป็นจริง จึงจะเรียกว่าตัณหา; เช่น น่ารักก็รัก น่าโกรธก็โกรธ อย่างนี้ก็เรียกว่ามันเฝ้า, แล้วมันก็อยากไปตามความรักหรือความโกรธ อยากได้ก็มี อยากเอาอยากเป็นก็มี อยากไม่เอาไม่เป็นก็มี; ล้วนแต่ความเฝ้าทำให้อยาก ก็เรียกว่าตัณหา. จิตมีความรู้สึกเป็นตัณหาคือความอยาก; ถ้าไม่มีจิตก็ไม่มีอะไรจะรู้สึกเป็นความอยาก.

ครั้นเกิดความอยากขึ้นในจิตแล้ว โดยธรรมชาติมันแหละ มันก็ปรุงความคิด อีกชนิดหนึ่งเรียกว่าอุปาทาน คือรู้สึกขึ้นมาทันทีว่า กูนี้แหละอยาก กูเป็นผู้อยาก, กูเป็นผู้ได้ กูเป็นผู้ไม่ได้ กูเป็นผู้เสียหาย, กูเป็นผู้อะไรต่างๆ. นี้ เพราะมีตัณหาคือความอยาก จึงได้เกิดมีอุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่น, แล้วก็เคยชินแต่ที่จะยึดมั่นถือมั่น ในตัวตนหรือของตน, ยึดมั่นถือมั่นโดยความเป็นตัวตน ก็มี โดยความเป็นของตน ก็มี, ยึดมั่นในกามารมณ์ ก็มี, ยึดมั่นในทิฏฐิความคิดความเห็น ก็มี, ยึดมั่นในความหมาย ที่ปฏิบัติสืบต่อๆ กันมา ก็มี, ยึดมั่นในตัวตนก็มี. นี่คือ ความยึดมั่นเต็มอึดอยู่ในจิตในสันดานของแต่ละคน ก็เพราะจิตอย่างเดียว จึงมีอย่างนี้.

ที่นี้ก็มีปัญหา คือว่า ทำไปตามอำนาจของอวิชชาอัน ๆ เป็นการเบียดเบียนตนเองด้วย เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นด้วย หมายความว่า เมื่อทำไปตามความอยากหรืออุปาทานแล้ว ก็เกิดความทุกข์หรือการเบียดเบียนขึ้น ทั้งฝ่ายตนเองและฝ่ายผู้อื่น.

นี่พูดมายืคยาวเหลือเกินแล้ว ก็พอแล้ว เพื่อจะบอกให้รู้ว่าอะไร ๆ นะ มันขึ้นอยู่ที่จิต, อะไร ๆ มันรวมอยู่ที่จิต, มันขึ้นอยู่ที่จิต, มันเกี่ยวข้องกับอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า จิต. จิตเป็นอย่างไร เหตุการณ์มันจะเป็นไปอย่างนั้น; เราจึงมีหน้าที่ที่จะอบรมจิต, ทำจิตให้เจริญ, ให้เจริญไปในทางถูกต้อง. อย่าให้มันโง่หรืออย่าให้มันกลับโง่ กลับหลงไหลไปในทางที่ผิดพลาด ซึ่งมันจะต้องทำผิด แล้วทำปัญหาหรือทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นโดยรอบค้ำ.

จุดตั้งต้นเรียนศาสนา คืออายตนะ.

เรื่องอย่างนี้ถือว่าเป็น ก ข ก กา ของพระพุทธศาสนา ก็ต้องเรียนก่อน. พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไว้เองว่า เรื่องอายตนะหกนี้ ประชุมกันเป็นเวทนาสุขทุกข์กิเลสตัณหา เป็นจุดตั้งต้นของการศึกษาพุทธศาสนา. ถ้าจะศึกษาพุทธศาสนาก็ขอให้เรียน ก ข ก กา ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ว่ามันทำหน้าที่กันอย่างไร.

นี่ขอให้นักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ทั้งหลายทราบไว้ว่า การที่ผู้ใดจะเรียนจะศึกษาพุทธศาสนานั้น จะต้องตั้งต้นที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ซึ่งมันมีคู่ที่ทำงานกันคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ สัมผัสกันแล้วก็เกิดเวทนาเกิดอุปาทาน; แล้วก็มีแต่เรื่องของกิเลส และก็มีความทุกข์เป็นผล. ถ้าท่านไม่มองเห็นเรื่องนี้อย่างชัดเจน ประจักษ์แก่ใจของตนเองแล้ว ยากที่จะรู้พระพุท-

ศาสนา. มันจะรู้ชนิดที่ฟังทางหู แล้วจดไว้ในกระตาะ; แล้วมันไม่มีความเข้าใจ. เมื่อไม่มีความเข้าใจ ก็ไม่มีความเห็นแจ้ง มันก็ไม่ทำอะไรที่จะเป็นประโยชน์ได้. ฉะนั้น จงรู้จัก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นแหละให้ดีที่สุดก่อน. เรามี ตา สำหรับ เห็นรูป มันก็มีการเห็นทางตาอยู่บ่อยๆ แล้วแต่ว่ารูปอะไรจะเข้ามาทางตา ก็มีการเห็นทางตา.

ในพระบาลี ภาษาพระธรรมนี้ เขามีคำแปลกซึ่งพวกคุณยังไม่รู้จักได้ เขามีคำว่า เกิด - คับ. ตาเกิดตาคับ หูเกิดหูคับ จมูกเกิดจมูกคับ ลิ้นเกิดลิ้นคับ กายเกิดกายคับ ใจเกิดใจคับ นี้คุณจะไม่เข้าใจไม่ได้ เพราะมันคนละภาษา. ในภาษาธรรมะนี้ มันสูง ลึก และละเอียด เขาจึงพูดว่า ตา นี้เพิ่งเกิดเมื่อตาทำการเห็น, หู ก็เพิ่งเกิดเมื่อหูทำหน้าที่ฟัง, จมูกก็เพิ่งเกิดเมื่อมันทำหน้าที่ดม, เมื่อมันไม่ทำหน้าที่ถือว่ามันดับอยู่ ฟังคุณซิ. แต่ในภาษาไทยธรรมศา เราไม่พูดกันอย่างนั้น คือว่า เรามีตา หู จมูก ฯลฯ กันอยู่ตลอดเวลา, ว่ามีอยู่ตลอดเวลา นั้นเรียกว่าบัญญัติมันยังตื่นเกินไป เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ตลอดเวลา, นั้นเป็นความรู้ที่ยังตื่นเกินไป; ในภาษาธรรมะ ต่อเมื่อมันทำหน้าที่จึงจะเรียกว่ามันเกิด, พอมันทำหน้าที่เสร็จแล้วมันก็ดับ.

ที่มากไปกว่านั้นก็คือว่า กายเกิดกายคับ, นามเกิดนามคับ, รูปเกิดรูปคับ, หมายความว่า ต่อเมื่อร่างกายนี้ทำหน้าที่ จึงจะพูดว่า ร่างกายเกิด; พอทำหน้าที่เสร็จแล้วมันก็ดับ. กายเกิดทำหน้าที่ เช่นว่า ร่างกายส่วนที่มันเป็นลูกตานั้น มันก็ทำหน้าที่ให้เป็นลูกตาสำหรับจะเห็น; นี้กายส่วนที่เป็นลูกตานั้นมันก็เกิด แล้วก็ทำหน้าที่ทางตา เสร็จแล้วมันก็ดับ.

ที่นี้ มากไปกว่านั้นอีกก็ว่า ธาตุดิน - น้ำ - ไฟ - ลม ก็เกิดและดับ. ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายนี้ก็มีเกิด - คับ เกิด - คับ ก็

หมายความอย่างเดียวกันอีกแหละ; เมื่อธาตุดิน—น้ำ—ไฟ—ลม ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย ทำอะไรได้ในขณะนั้น, ในขณะนั้นก็เรียกว่ามันเกิด; ดินเกิด น้ำเกิด ลมเกิด ไฟเกิด; เป็นร่างกายทำหน้าที่อะไรได้ มันก็ขึ้นอยู่กับกายเกิด กายดับ. แล้วใจก็อาศัยร่างกายเกิด แล้วใจก็อาศัยร่างกายดับ จึงมีเกิดและมีดับทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไรว่า เมื่อมันมาทำหน้าที่ของมันจึงเรียกว่า เกิดขึ้นมา, พอทำหน้าที่เสร็จแล้วก็ดับไปอยู่ตามเดิม.

นี่ถ้าเข้าใจขั้นแล้วจะมีประโยชน์มาก เพราะว่าธรรมะมีหลักการพูดการอธิบายอย่างนี้ ไม่มีอะไรที่จะไม่เกิดและไม่ดับ เพราะมันเป็นสังขารทั้งนั้น; เกี่ยวกับตาเกิด เกี่ยวกับหูเกิด จมูกเกิด ลิ้นเกิด กายเกิด ใจเกิด. ทำความเข้าใจเสียให้ดีอย่าให้เป็นเพียงความจำตามที่ได้ยินเขาพูด หรือว่าอ่านหนังสือ. นี่เป็น ก ข ก กา ของพระพุทธศาสนา คือจุดตั้งต้น; เหมือนอย่างเราจะเรียนหนังสือเรียนภาษา เราก็เรียน ก ข ก กา กันก่อนทั้งนั้น. เราจะต้องเรียนให้ดีที่สุดที่จะรู้เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อะไร ๆ มันจะมารวมอยู่ที่นี้.

ศึกษาให้รู้จักระบบของอายตนะ.

ตา ตัวลูกตานั้นมันเป็นธาตุดิน, มันเป็นตัวตา เป็นเนื้อ, แล้วมีอุณภูมิบ้าง เป็นธาตุไฟ, มีน้ำอยู่บ้างเป็นธาตุน้ำ, มีธาตุระเหยได้อยู่บ้างเรียกว่าธาตุลม, ส่วนก้อนลูกตานั้นเป็นอย่างนี้; แล้วมันยังมี ระบบประสาท ประสาทการรวมอยู่ที่นั่นด้วย. ระบบประสาทตาอาศัยอยู่ที่ก้อนลูกตา รวมกันแล้วเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณทางตาคือจิตสำหรับจะทำหน้าที่ทางตา นี่ตามันมีอะไรสักอย่างอยู่อย่างนี้ จะต้องรู้จักมัน.

ที่นี้ หน้าที่ต่อไป มันก็มีอยู่สำหรับจะเห็นรูป; พอรูปร่างมากระทบตา พอรูปร่างกระทบประสาทตา ก็เกิดการเห็นทางตาคือจักขุวิญญาณ. **จักขุวิญญาณ**
การเห็นทางตา : มีรูป ด้วย มีตา ด้วย มีการเห็น ทางตาด้วย **เนื่องกันอยู่เป็น ๓ อย่าง**; นี้เรียกว่า ผัสสะ, มีผัสสะ แล้วก็ต้องมีเวทนา แน่นอน คือสบายตา หรือไม่สบายตา หรือเฉยๆ เรียกว่าเวทนา. ครั้นมีเวทนาแล้ว มันก็เกิดความอยากไปตามอำนาจของเวทนานั้น สบายตาก็อยากได้เป็นต้น ไม่สบายแก่ตาก็อยากจะทำอยากจะทำลายเป็นต้น. นี้เวทนาจึงให้เกิดความอยากคือตัณหา; จิตเกิดความอยากแล้ว จิตเกิดความรู้สึกว่าตัวกู้อยาก, ตัวกู้อยู่, ตัวกู้อยู่จะสุขจะทุกข์, จะได้จะเสีย, จะแพ้จะชนะ, อะไรกันอยู่ที่ตรงนั้น.

โลกทั้งหมดอยู่ที่อายตนะ.

ระบบ โลกทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เรียกว่าโลกทั้งหมด อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ที่คุณเรียนกันในโรงเรียนนั้น โลกคือแผ่นดิน โลกอย่างที่เรารู้จักกันในฐานะเป็นโลกแผ่นดิน แบ่งเป็นทวีป แบ่งเป็นประเทศ แบ่งเป็นส่วนๆ นั้นมันโลกแผ่นดิน มันก่อนโลกที่เป็นตัวแผ่นดิน. ถ้ารู้จักใช้คำว่า The globe ก็รู้เสียด้วยว่ามันต่างกันกับคำว่า The world. The globe หมายถึงทั่ว **โลกแผ่นดิน**, The world มัน หมายถึงแผ่นดินด้วย และ **มนุษย์ตัวทั้งหลายที่มีชีวิต มีจิต มีความรู้สึกรวมอยู่ด้วย.** เพราะฉะนั้น โลกในภาษาพระธรรม ภาษาพระศาสนา นี้ ระบุไปยังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่สัมผัสกันอยู่กับคู่สัมผัสของมัน คือ **รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์.**

ที่นี้ ไกลไปกว่านั้น พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นรกก็อยู่ที่อายตนะ เรียกว่า อายตนิกรนรก คือเมื่อร้อนทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มีนรกอยู่ที่นั่น, เมื่อสบายดีเป็นที่พอใจที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มีสวรรค์อยู่ที่นั่น. คุณ นรก สวรรค์ ของพระพุทธเจ้าซี. ท่านไม่กล่าวเหมือนกับที่เขากล่าวไว้แต่ก่อน ๆ นั้น; ก่อนพระพุทธเจ้า เขากล่าวว่าสวรรค์อยู่บนฟ้า นรกอยู่ที่ดิน ตายแล้วจึงไปถึง, แล้วมีเรื่องราวอย่างนั้น ๆ ก็กล่าวไปซี ท่านไม่ได้กั๊กกันอะไร, แต่ท่านกล่าวที่มันแปลกกว่าน่าสนใจกว่า ว่านรกหรือสวรรค์นี้มีมันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ฉะนั้นขอให้ทุกคนสนใจที่ ๆ ว่าที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันมีโลกทุกโลก อยู่ที่นั่น, มีนรกมีสวรรค์ อยู่ที่นั่น; แม้จะมีพระนิพพานก็ต้องปรากฏเกี่ยวกับการทำที่ถูกต้อง ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันจึงจะดับเย็นเป็นนิพพาน.

เราเรียนเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรื่องเดียวเท่านั้น มันพอไปหมดทุกเรื่อง. ฉะนั้นขอให้สนใจ; ถ้าไม่เคยฟังอย่างนี้มาก่อนก็ฟังเสียเดี๋ยวนี้, แล้วก็ให้สนใจให้เข้าใจ เพื่อจะเข้าใจต่อ ๆ ต่อกันไปทุกเรื่อง. ฉะนั้นจึงให้ถือว่าเป็นเรื่อง ก ข ก กา. จงดูความประหลาดของตัว ก ข ก กา, เราเรียนเมื่อแรกเรียนที่สุด เรียกว่าตั้งต้นที่สุด แต่แล้วมันก็ไปถึงเบื้องปลายที่สุด คืออักษรศาสตร์วรรณคดี อักษรศาสตร์ ศัพท์ศาสตร์ทั้งหลายนั้น คุณจะเรียนกันไปถึงไหน, เรียนกันไปถึงไหน ก็บี ๆ มันก็ไม่พ้นจากตัว ก, ตัว ข, ตัว ค, ตัว ง ถึงตัว ฮ, อยู่นั่นเอง. ฉะนั้น ก ข ก กา มันจึงเป็นจุดตั้งต้น แล้วก็ไปหมดตลอดสาย จนไปถึงวาระสุดท้าย. คุณจะเขียนคำพูดชั้นประเสริฐวิเศษสูงสุดคำไหนที่ไม่ต้องใช้ ก ข ก กา.

ฉะนั้น อายตนะนี้แหละคือเรื่องทั้งหมด : จะสุขหรือจะทุกข์ จะไม่สุขหรือไม่ทุกข์ มันก็อยู่ที่การกระทำทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ทำให้ถูกต้องก็ไม่เป็นทุกข์ ทำผิดพลาดเป็นทุกข์ทันที.

ต้องศึกษาจิตอย่างวิทยาศาสตร์.

แต่เดี๋ยวนั้นในทุกเรื่องนั้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ทุกเรื่อง นั้นมันสำคัญอยู่ที่คำว่า ใจ หรือ จิต นั้น. จิตนี้มันมีหน้าที่คิดนึกได้ จึงเรียกว่าจิต คือมันสร้างเรื่องราวขึ้นมาได้; ถ้าคนเรากิดนึกอะไรไม่ได้ มันก็ไม่ได้สร้างอะไรขึ้นมา ไม่มีเรื่องที่จะเกิดขึ้น. ที่นี้จิต มันคิดนึกได้ เพราะฉะนั้นมัน จึงสร้างขึ้นมาได้ทุกอย่าง.

เมื่อ ทำหน้าที่คิดก็เรียกว่าจิต เมื่อทำหน้าที่รู้ เป็นความรู้หรือความรู้สึก ก็เรียกว่ามโน ก็ได้, เมื่อทำหน้าที่รู้แจ้ง ทางอายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะเรียกว่า วิญญาณ ก็ได้. เรื่องจิต เรื่อง มโน เรื่อง วิญญาณ นี้ ตามกันมากตามกันอย่างไม่รู้จะถามอย่างไร. เอากันแต่ใจความก็คือว่า *เมื่อมันทำหน้าที่คิดก็เรียกว่าจิต, เมื่อมันทำหน้าที่รู้สึกก็เรียกว่ามโน, เมื่อมันทำหน้าที่รู้แจ้งที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เรียกว่า วิญญาณ*; แล้วยังมีชื่อเรียกแปลกไปจากนี้อีกมาก อย่างเอาเลยมากนัก. เอาแต่ว่าเมื่อทำหน้าที่อย่างไรเรียกว่าจิต, ทำหน้าที่อย่างไร เรียกว่ามโนหรือใจ, ทำหน้าที่อย่างไร เรียกว่าวิญญาณ, แล้วยังทำให้มันหายอยู่ในกระดาษในหนังสือ. รู้จักตัวจิต ตัวมโน ตัววิญญาณ จริงๆ ตรงๆ ลงไป ในสิ่งที่มันรู้สึกอยู่ในใจของเรา.

คนโง่เรียนธรรมะในกระดาษที่จักไว้, คนฉลาดเขาเรียนธรรมะที่ตัวจริงที่มันมีอยู่ข้างใน. ถ้าคุณจดไว้ว่าจิต มโน วิญญาณ มันก็อยู่ในกระดาษ, แล้วก็ท่องจำไปซิ. แต่ถ้าว่าคนมันฉลาดเขาก็ โอ้, เมื่อไรเป็นจิต เมื่อไรเป็นมโน เมื่อไรเป็นวิญญาณ ฉะนั้นเราจึงถือว่า เรียนธรรมะนั้นต้องเรียนจากของจริง; เหมือนกับเรียนวิทยาศาสตร์ ถ้าเราเรียน philosophy เรียนปรัชญา เรียนตรรก เป็นต้นไม่ได้เรียนจากของจริง มันเรียนจากสมมติฐาน. แต่ถ้าเราจะ *เรียนวิทยาศาสตร์ เราต้องเอาของจริงๆ มา, แล้วดูแล้วค้นคว้า แล้วทดลอง* อะไรไป จะเป็นรู้ *อย่างนี้เรียกว่าเรียนอย่างวิทยาศาสตร์*, ถ้า

เรียนธรรมะจากหนังสือ จากการกิตติคำนวน แล้วก็ไม่ใช่เป็นพุทธศาสนา; ถ้าจะให้
เป็นพุทธศาสนา ต้องเรียนเหมือนกับเรียนวิทยาศาสตร์.

ถ้าพูดว่า ตา ก็ที่ตาจริงๆเลย; ถ้าพูดว่า หู ก็ที่หูจริงๆ, จมูก ก็ที่จมูก
จริงๆ, แล้วรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ที่เข้ามากระทบ มันก็ต้องเป็นของจริง. ครั้นมา
กระทบแล้วเกิดวิญญานทางตา ทางหู ฯลฯ ขึ้นมาก็ต้องรู้สึกจริงๆ ไม่ใช่จำไว้แต่ชื่อ
ต้องรู้สึกตัวจริงที่มันได้กระทบแล้วเกิดขึ้นนี้; เที่ยวนั้นมันก็เกิดเป็นผัสสะขึ้นมา ซึ่ง
เร็วมากแหละผัสสะ ผัสสะนั้นเร็วมาก ต้องรู้จักตัวผัสสะให้จนได้ แม้จะเร็วอย่างไร
ก็ต้องรู้จักมันให้ได้ จึงจะรู้ของจริง; พอผัสสะแล้วก็เกิดเวทนา พอใจไม่พอใจ นี่
เวทนา. พอเกิดเวทนาแล้วเกิดตัณหาอยาก, อยากไปตามความพอใจหรือความไม่
พอใจ แล้วเกิดโง่ว่ามีตัวกู ตัวกู้อยาก. มันก็ความโง่ของจิต มันทำให้เกิด
ความรู้สึกเป็นตัวกู เป็นตัวตนเป็นของตน ขึ้นมา นั่นแหละคือตัวปัญหา ตัวที่ทำให้
เกิดความทุกข์. ก็เลสทั้งหลายมันตั้งอาศัยอยู่ที่ตัวตนแหละ มันก็เกิดมาตามลำดับ
แล้วมาลงรกลงราวมันคงอยู่ที่ตัวตน ซึ่งมีอยู่เป็นพื้นฐานอยู่ในจิต.

ทั้งหมดคนจะพูดกันอีกก็ชั่วโมงก็ได้อีก แต่มันสรุปอยู่ที่คำ ๖ คำนั้นเท่านั้น
แหละ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เท่านั้นแหละ. เราจะพูดกันแต่เรื่องตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ ก็ชั่วโมงก็ได้อีก. แต่มันไม่ใช่โอกาสที่จะพูดหรือมันไม่อาจจะพูด จึงฝากไว้ให้ทุก
คนนี่จำเอาไป แล้วไปคอยศึกษาคอยจ้องโอกาสที่จะศึกษา ให้รู้ทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตา หู
จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะว่าเป็นเรื่องใหญ่หรือทั้งหมด แล้วมัน เป็นจุดตั้งต้นด้วย,
แล้วมัน เป็นจุดสุดท้ายด้วย.

อย่างอันธพาลเข่าข่มขืนแล้วฆ่า เพราะเขาไม่รู้จักความหมายแห่งสัมผัสและ
เวทนา เขาให้ความหมายมันมากเกินไป; เขาจึงลงทุนถึงกับว่าข่มขืนแล้วฆ่า เพราะ

โง่ มันโง่มากไปกว่าธรรมดา. ถ้าเห็นผัสสะหรือเวทนาเป็นของธรรมดา มันไม่ต้องทำถึงอย่างนั้น เรื่องอย่างนั้นมันก็ไม่เกิด. ฉะนั้น กิเลสตัณหาที่เลวร้ายทั้งหลาย ที่มีขึ้นมาในโลกก็เพราะว่าไม่รู้เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ระวางให้ตี เคียวเงินไม่พอใช้กันอยู่ทุกคน : ที่เป็นนักเรียนก็ดี นักศึกษาก็ดี ทำงานอาชีพแล้วก็ดี เงินไม่พอใช้กันอยู่ทุกคน เพราะว่าเอาไปซื้อเหยื่อให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. พวกเพียงเท่านั้นจะพียงยาก มันรบรัดเกินไป แต่ไปขยายความเอาเองเดอะ ซื้อเหยื่อ เหยื่อเอร็ดอร่อยนะให้ตา แล้วก็ให้หู ให้จมูก ให้ลิ้น ให้ผิวหนัง ให้จิตใจ เท่าไรๆก็ไม่พอ มันกินจุไม่มีเพียงพอ; ฉะนั้นเราก็เงินเดือนไม่พอใช้.

ฉะนั้นเราต้องรู้เรื่องเจ้านี้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียให้เพียงพอ เพื่อว่าจะควบคุมมันได้ จะควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ต้องควบคุมจิต; เพราะจิตมันเป็นเจ้าน้ำที่ที่ทำหน้าที่อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ถ้าพูดว่าควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็ถูกโดยอ้อม; แต่ถ้าพูดว่าควบคุมจิตจะมาทำหน้าที่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ถูกโดยตรงและถูกหมด. เรา รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตให้ดี, แล้วมันแสดงบทบาทของมันทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็รู้จักให้ดี ควบคุมให้ดี. อย่าให้เป็นไปในทางผิด คืออย่าให้เป็นไปในทางอวิชา โง่ หลง ไม่รู้ตามที่เป็นจริงมันผิด; พอมันผิดแล้วมันก็มีผิดจนมีความทุกข์กันทั่วไปหมด. นั่นมันเป็นความผิด. ฉะนั้น ควบคุมให้อยู่แต่ในความถูก ก็ไม่ต้องเป็นทุกข์.

ศึกษาไม่ถูกตัวพุทธศาสนา จึงไม่เกิดผล.

ที่นี้ ก็อยากจะบอกเลยว่า อุตสาห์ศึกษาพระพุทธศาสนากันเป็นวัฏเป็นเวร ก็ปีๆมาแล้ว ไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะว่ามันไม่ถูกตัวของพุทธศาสนา คือ

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่อย่างไร? เกิดกิเลสอย่างไร, เกิดทุกข์อย่างไร. ท่านทั้งหลาย มักจะเรียนพุทธศาสนาในฐานะเป็นวิชาทั่วไป, วิชาสำหรับพูด หรือ เป็นปรัชญาแบบฝรั่งไปเลย. ถ้าเรียนพุทธศาสนาอย่างปรัชญาแบบฝรั่งแล้วก็ ไม่มีวันละที่จะรู้พุทธศาสนา. มาว่ากันลับหลังก็ได้ พวกที่เรียนพุทธศาสนาอย่างปรัชญา ให้เรียนจนตาย, ตาย, ตาย, ก็ไม่มีทางที่จะรู้พระพุทธศาสนา. ฉะนั้น ขอให้เลิกเรียนพุทธศาสนาอย่างปรัชญา.

คำๆ นี้ต้องเอาคำตะวันตกเป็นหลักคือ philosophy คำว่าปรัชญา ยืมของอินเดียไปใช้ผิดๆ. ในเมืองไทยยืมคำอินเดียคือปรัชญา ไปใช้ผิดๆ. คำว่า ปรัชญา นั้น ถูกต้อง แล้วไปเป็นคำแปลของ philosophy ซึ่งโง่ ซึ่งมีติ ซึ่งยังไม่รู้ว่าอะไร ฉะนั้นระวังให้ดี ในเมืองไทยพอพูดว่า ปรัชญา แล้วก็ให้รู้เถอะว่าหมายถึง philosophy ไม่ใช่ สัจจะ, ไม่ใช่ธรรมะที่เป็นสันติภูมิโก. philosophy เขาเรียนอย่างสมมติฐาน มีสมมติฐานมาแวดล้อมด้วยเหตุผลแล้วลงมติ นั้นมันไม่ใช่ความจริง และไม่มีสันติภูมิโกเลย.

เราต้องเอาตัวจริงมา เอาตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มา เอาผัสสะ เวทนา คัมภีรามา เอาความทุกข์มา แล้วดูกันไปจริงๆ ที่นั่น, แล้วก็เข้าใจมันที่นั่น อย่างนี้ก็เรียกว่า เป็นสันติภูมิโก เป็นธรรมะที่เป็นสันติภูมิโก ไม่ใช่ philosophy แล้วก็ไม่ใช่ตรรก—logic แล้วก็ไม่ใช่อะไรๆ อื่นๆ อย่าง ที่พวกฝรั่งเขาชอบกันนัก, ไม่ใช่. แล้วที่คุณกำลังตามกันฝรั่งนะระวังให้ดี จะไม่มีวันพบกับกับพุทธศาสนา ถ้าเรียนพุทธศาสนาอย่าง philosophy.

ฉะนั้นจึงมาบอกกันวันนี้เพื่อๆ เพื่อตลอดกาลเลยว่า จงพยายามเรียนเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยตรง, โดยตรงลงไปที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อย่าไปเรียนมันอย่างปรัชญา philosophy, และจับตัวมันให้ได้ เมื่อมันมี มันเกิดขึ้นมา

แล้วควบคุมมันให้ได้ เมื่อมันจะทำหน้าที่มันผิด ๆ. นี้เรียกว่า เรื่องเกี่ยวกับจิตเกี่ยวกับควบคุมจิต เกี่ยวกับเจริญจิต เกี่ยวกับพัฒนาจิตให้ถูกต้อง ไม่ใช่เรื่องของ การว่าเอาตามเหตุผล ปรัชญา แต่ต้องเป็นเรื่องจริงของธรรมชาติ; ไม่มีสมมติฐานอย่างปรัชญา, นี้ช่วยจำไว้ตลอดชีวิตของการที่จะศึกษาพุทธศาสนาว่า ทุกเรื่องมันจะรวมอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; พอมันแยกออกไปจากนี้แล้วไม่ต้องเรียนก็ได้ ไม่มีประโยชน์, แล้วไม่จำเป็นคอก จะเป็นเรื่องนรกสวรรค์ เรื่องนิพพาน เรื่องอะไรก็สุดแท้ มันจะเนื่องกันอยู่กับเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเสมอ เว้นแต่ว่าเราๆไม่เป็น.

นี่ยังพูดยาวไปอีกแล้วใช่ไหมว่า เพื่อจะให้เห็นข้อเดียวเท่านั้น ว่าทุกเรื่องมันรวมอยู่ที่คำว่าจิต, ทุกเรื่องมันรวมอยู่ที่คำว่าจิต, แล้วจิตนั้นมันแสดงบทบาทที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

จะควบคุมอายตนะให้ได้ ต้องควบคุมจิต.

ทีนี้ถ้าเราจะควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ มันก็ควบคุมถึงจิต แต่ถ้าควบคุมจิตที่เป็นต้นเหตุมันแล้ว ก็จะควบคุมถึงตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ฉะนั้นเดี๋ยวนี้เราจะพัฒนาจิต ก็คือจะทำให้จิตอยู่ในภาวะที่ถูกต้อง, อย่าให้ผิดไปตามธรรมชาติที่ปราศจากความรู้. ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติ มันก็ปราศจากความรู้ คือเป็นอำนาจอวิชชา.

ขอโอกาสทบทวนอีกทีหนึ่ง ช่วยฟังให้ดีๆ ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติแล้ว มันจะเป็นเรื่องของอวิชชา คือเรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รั้มมารมณฺ์ สำหรับเป็นคู่กัน; ยกตัวอย่างแต่คู่แรกฟังให้ดี คู่ต่อไปจะไม่พูด คู่แรกคือ ตา กับ รูป.

ตา ดวงตา กระบอกตา เบ้าตา มีประสาทตา แล้วก็มีที่ เกิด ที่จะให้ทำงาน ทำหน้าที่ของจิต นี้เรียกว่ามี “ตา”, แล้วก็มี “รูป” อยู่ข้างนอก มากกระทบตา. รูป กับตานี้มาถึงกันเข้าแล้ว, มันทำหน้าที่แล้ว ก็เรียกว่า ตานี้เกิดแล้ว รูปนั้นก็เกิดแล้ว; เมื่อยังไม่มากกระทบตา ไม่ทำหน้าที่ที่ยังไม่เกิด แต่ตานี้เกิดแล้ว รูปก็เกิดแล้ว, ตา กับ รูป ถึงกันเข้า แล้วก็เรียกว่า มีการเห็นทางตาเกิด คือจักขุวิญญาณ. คือเกิดจักขุ- วิญญาณ นี้จักขุวิญญาณเกิดแล้ว “สามเกิด” แล้ว : ตาเกิด รูปเกิด จักขุวิญญาณเกิด สามอย่างนี้เกิดแล้ว รวมกันแล้ว เรียกว่าผัสสะ.

ผัสสะนั้นแหละตัวร้ายกาจที่สุดของทุกเรื่องแหละ ตัวผัสสะจำให้ทีเถอะ ว่า ตัวเหตุการณของทุกเรื่อง ในพระบาลีในพระคัมภีร์ก็ตาม ในโลกก็ตาม มัน อยู่ที่ สิ่งที่เรียกว่าผัสสะ. สามอย่างถึงกันเข้าอยู่ในการทำหน้าที่เรียกว่าผัสสะ. แล้วเร็วมาก พอมีผัสสะแล้วก็ผลิตผลเป็นเวทนาออกมา ก็จะรู้สึกเป็นเวทนาออกมาจากผัสสะนั้น. ถ้าพอใจก็เรียกว่า สุขเวทนา, ไม่พอใจก็เรียกว่า ทุกขเวทนา, เจยๆไม่รู้ว่าเป็นอะไรก็เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา.

มันแสดงบทบาทรุนแรงแล้ว ก็มันจะครอบงำจิตแล้ว ชนิดที่เรียกว่า ปลดออกไปตามธรรมชาติ คือไม่มีปัญญา ไม่มีความรู้มาแต่ก่อนเลย; เหมือนกับที่ได้พูด เมื่อครั้งที่แล้วมาว่า เต็กๆไม่ได้มีความรู้มาแต่ในท้อง, ความรู้เรื่องดับทุกข์ว่าเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อะไรเป็นต้นนี้ ไม่ได้มีมาแต่ในท้อง, เต็กทารกมันไม่มี; นี่จนเดี๋ยวนี้ มันก็ยังไม่ มี มันก็ไม่มีความรู้เรื่องนี้. เพราะฉะนั้น พอเกิดเวทนาเป็นสุขน่าพอใจ มันก็หลงรัก, พอเกิดเวทนาไม่พอใจมันก็หลงโกรธหลงเกลียด, พอเกิดเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์มันก็สงสัยไม่รู้จักจบ มันสนใจไม่รู้จักจบ.

นี่ เวทนา, จำคำว่าเวทนาไว้ดี ๆ มีความร้ายกาจเท่า ๆ กับผัสสะ และ, ไม่เท่าเทียมกับผัสสะที่เดียว แต่พอ ๆ กันแหละ. ผัสสะนะตัวร้าย พอมีเวทนามันก็มี แต่จะมีเรื่องนี่, มันจะมีเรื่อง เพราะมันขาดวิชา. เมื่อมีผัสสะนั้นปล่อยไปตามธรรมชาติก็คือขาดวิชา; ผัสสะตามธรรมชาติของคนธรรมคานันมันขาดวิชา; ฉะนั้นมันจึง ขาดวิชาในเวทนา จึงไม่รู้จักเวทนาตามที่เป็นจริง ว่าเวทนานั้นเป็นอย่างไร. อวิชาหรือความโง่นั้นแหละ ตามธรรมชาติที่มันโง่นั้นแหละ มัน ก็หลงรักสุขเวทนา หลงเกลียดทุกข์เวทนา หลงสงสัยห่วงใยในอทุกข์มสุขเวทนา, นี้ก็เรียกว่ามันโง่. เพราะมันโง่มันจึงอยากไปตามที่ไม่ควรจะอยาก, หลงรักหลงโกรธ หลงพะวงหลงไหลอย่างนี้; เรียกว่ามันโง่ มันไม่ควรจะหลง, ไม่ควรจะอยากอย่างนั้น.

นี่คือความหมายของคำว่า ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติแล้ว มันเป็นอย่างนี้; แล้วมันก็ได้แก่พวกเรานี้แหละ พวกเราทุกคนนี่ มันเป็นอย่างนี้. ฉะนั้นขอให้รู้จักตัวเองให้ดี ๆ ธรรมะทุกข้อเรียนจากตัวจริงในร่างกายเรา อย่าเรียนจากกระดาษที่จดไว้อย่างเดียว. ที่จดไว้นั้นมันลืมนั่นแหละ อย่าให้อะไรมากไปกว่านั้น ที่จดในกระดาษนี้เพื่อกันลืม เพื่อจะเอาไปทบทวน แล้วจะเรียนจากของจริง ตัวจริง ที่มันมีอยู่ในเรา.

นี่เข้าใจหรือยังว่า ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติ แล้วจะเป็นเรื่องของอวิชา คือมันปราศจากความรู้; ดังนั้นเราจึงต้องมาอบรมจิต ให้ประกอบไปด้วยความรู้. ที่เราทำวิปัสสนาก็มีกฎฐาน อะไรต่าง ๆ นั้น ก็เพื่อจะทำให้จิตมันมีวิชา มีความรู้ สำหรับจะใช้ในโอกาสที่มีผัสสะและมีเวทนา; ถ้าไม่อย่างนั้น มันจะมีอวิชาไปตามธรรมชาติ ที่มันปราศจากความรู้. นี่ช่วยฟังให้ดี ๆ ว่า ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติแล้ว มันปราศจากวิชา; มันมีแต่อวิชาความโง่ มันจึงไปหลงรักที่น่ารัก หลงโกรธที่น่าเกลียดน่าโกรธ จนเกิดกิเลส.

จะควบคุมจิตได้ต้องมีปัญญา, วิชา.

ที่นี้ เราอบรมจิตของเราให้มีปัญญา ให้มีวิชา จิตนี้จะไม่ไปหลงรักที่น่ารัก จะไม่ไปหลงโกรธหลงเกลียดที่น่าโกรธน่าเกลียด, จะไม่พะวงหลงไหลในสิ่งที่มันยังไม่รู้ว่าอะไร, ก็รอดตัววิ ไม่หลงรัก ไม่หลงโกรธ ไม่หลงเกลียด ไม่หลงกลัว ไม่หลงวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยาหึงหวงอะไรนี้ไม่มี มันก็รอดตัว; ฉะนั้นเราจึงต้องอบรมจิตอย่างไร เห็นได้หรือยังว่า จิตภวณานั้นสำคัญหรือไม่สำคัญ? ถ้าจิตของเราไม่ได้รับการอบรม กระแสจิต การปรุงแต่งจิต จะเป็นไปอย่างธรรมชาติแห่งอวิชา คือปราศจากความรู้.

เอา, ที่นี้ เรามาอบรมเสีย ให้จิตมันมีวิชา จะได้ควบคุมกระแสจิต กระแสการปรุงแต่งของจิต ในทางอายตนะทั้งหลายนี้ให้มันมีวิชา ให้มันมีปัญญา แล้วก็ไม่ต้องเป็นทุกข์. พออะไรมากระทบ กระทบนะ, ผัสสะนะ จะมีเวทนาชนิด โทนขึ้นมา เราเช่นนั้นเอง, มันเช่นนั้นเอง, ไม่ไปหลงรักมัน แม้จะน่ารักเท่าไร ไม่ไปหลงโกรธหลงเกลียดหลงกลัวมัน แม้จะน่าเกลียดน่ากลัวสักเท่าไร ไม่หลงอะไรหมด มันก็รอดตัว. นี่เห็นหรือยังว่า จิตภวณานั้นสำคัญเท่าไร; ถ้าไม่สำคัญจริงๆ ไม่เอามาพูดให้คุณนั่งเสียเวลาตอก. บอกกันอย่างนี้ ถ้ามันไม่สำคัญถึงที่สุดแล้ว ไม่เอามาพูดให้คุณต้องเสียเวลาตอก. จิตภวณานการอบรมจิตมันสำคัญอย่างนี้; เพราะฉะนั้นจึงเอามาพูดให้เป็นทีเข้าใจ ว่าเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ จิตตภวณา คือการอบรมจิต นั้นแหละ คือการพัฒนาชีวิต.

จะอบรมจิต ต้องรู้จักธรรมชาติของจิตก่อน.

ที่นี้ก็รู้ว่า ที่ว่าจะอบรมจิต หรือจิตตภวณา เจริญจิตนี้มันทำได้ไหม? มันทำได้ไหม? คุณคงตอบไม่ถูกกว่าทำได้ไหม. หรือคนทั่วไปก็ไม่รู้ว่าทำได้หรือไม่ได้, ก็

พลอยเห่อ ๆ ตามเขาว่า ว่าทำได้. ^{ข้อนี้} พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ ดีที่สุดแหละ คือ ตรัสไว้ในลักษณะที่ให้เห็นว่า "ทำได้" คือท่านได้ตรัสไว้เป็นพระบาลีที่สำคัญ; ถ้าจำ ก็จำให้ดีๆ ว่า จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร, ท่านควรที่ว่า จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร, คือ สว่างใสรุ่งเรืองไม่มีกิเลส : ธรรมชาติของจิตแท้ๆ. แต่แล้วจิตประภัสสรนั้น กลายเป็นจิตเศร้าหมองขุ่นมัว เพราะมีอุปกิเลสเข้ามาครอบงำ. เข้าครอบงำตอนไหน? ตอน ผัสสะ นั้นเอง. ตอนเวทนา ตอนผัสสะ นั้นเอง อวิชชาเข้ามาครอบงำ จนเกิดความโลภความโกรธเป็นต้น จิตที่เคยประภัสสรไม่มีกิเลสมาแต่ก่อน มันก็มีกิเลสขี ก็เลยเป็นจิตเศร้าหมอง.

จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร *ประภัสสร* แปลว่า *สว่างใสรุ่งเรือง* ตามความหมายของคำนั้น; ไม่ใช่เป็นแสงตะเกียงอย่างนี้ดอก. คำว่า *ประภัสสร* นั้นมันไม่รู้จะแปลเป็นไทยว่าอะไร แปลกันง่ายๆ ไปทีก่อนก็ว่ามัน *เรืองแสง* มันเรืองแสง; แต่ไม่ใช่แสงไฟ ไม่ใช่แสงตะเกียง. เช่นอย่างว่า เพชร, เพชรนั้นมีหน้าเพชรขาว เรืองรัศมีของเพชร ลักษณะนั้นนะเรียกว่าประภัสสร; หรือว่าท่านยกตัวอย่างไว้ว่า เหล็กโลหะที่เขาเอามาเผาไฟ เอามาเผาไฟ เหล็กก็เปลี่ยนเป็นสีแดงเพราะร้อน, เติมไฟให้แรงเข้าอีก เหล็กก็เปลี่ยนเป็นสีเหลือง, แล้วเติมไฟให้แรงเข้าไปอีก เหล็กก็กลายเป็นสีขาว, เติมไฟเข้าไปอีก ก็จะมีลักษณะที่เรียกว่า ประภัสสร เหล็กที่เผาจนมีแสงชนิดนั้น มีรัศมีชนิดนั้น.

นี่ ธรรมชาติของจิตนั้นมันมีความเป็นประภัสสร คือเรืองแสงหรือเรืองรัศมี, แล้วเศร้าหมองมีดมัวเพราะกิเลสเข้ามาครอบงำ; หอกิเลสออกไปก็ประภัสสรตามเดิม. ฉะนั้นจิต ของเราเนี่ย มันก็แจ่มใสประภัสสรเรืองแสง จนกว่าจะเกิดกิเลส; เกิดกิเลสเสร็จ เสร็จแล้วมัน ก็กลับประภัสสรอีก, กิเลสมาอีกก็ไม่ประภัสสรอีก กิเลส

คับไปก็ประกัสสรอีก. นี่คือธรรมชาติของจิต. ตัวจริงนั้นเป็นประกัสสร แต่แล้วไม่ประกัสสร เพราะกิเลสเข้ามา.

ผู้เห็นธรรมชาติของจิตแล้วจักเจริญภาวนาได้.

พระพุทธองค์ได้ตรัสต่อไปว่า ผู้ใดเห็นแจ้งขั้นนี้ตามที่เป็นอย่างจริง, ผู้ใดเห็นแจ้งขั้นนี้ขั้นที่จิตประกัสสรแล้วเศร้าหมองเพราะกิเลส, แล้วไม่เศร้าหมองเพราะไม่มีกิเลส; ผู้ใดเห็นขั้นนี้ตามที่เป็นอย่างจริง จิตตภาวนาย่อมสมควรแก่ผู้นั้น. จิตตภาวนาย่อมสมควรแก่ผู้เห็นความจริงขั้นนี้ ว่าจิตนั้นตามธรรมชาติเป็นประกัสสร; แล้วมีอะไรมาทำให้ไม่เป็นประกัสสร, พออันนั้นหมดเหตุหมกบ้จยคับไป แล้วมันก็กลับประกัสสร. ผู้ใดเห็นความจริงขั้นนี้ตามที่เป็นอย่างจริงแล้ว จิตตภาวนาย่อมสมควรแก่ผู้นั้น, หรือผู้นั้นสามารถจะเจริญจิตตภาวนา; เพราะเขาเห็นได้ว่า จิตแท้ ๆ มันเป็นประกัสสร ฉะนั้นเราจึงมีหวังที่จะทำให้จิตประกัสสรคือไม่มีกิเลส. ส่วนคนที่เขาไม่เห็นอย่างนี้, เขาไม่เชื่ออย่างนี้ หรือเขาเชื่อผิด ๆ ไปว่า จิตมีกิเลสตลอดเวลาเลยนี้ อย่างนี้ไม่มีทาง. ผู้ที่เข้าใจผิดไปว่าจิตมีกิเลสตลอดเวลา, หรือว่าเป็นธรรมชาติของจิต คือมีกิเลสแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะอบรมจิตตภาวนา. เมื่อเรารู้ความจริงขั้นนี้เราก็เห็นได้ด้วยตนเองว่า จิตตภาวนาทำจิตให้เจริญนี้เป็นสิ่งที่มิได้. ที่นี้จิตเจริญแล้ว มันก็ควบคุมกระแสผัสสะ เวทนา คัดหา อะไรได้ มันก็ไม่มีทุกข์ ฉะนั้นเราจึงสนใจหรือตั้งใจที่จะอบรมจิตที่เรียกว่าจิตตภาวนา.

เฮ้, ที่นี้ก็พูดขั้นต่อไปที่จะเรียกว่า จิตตภาวนาอบรมจิต อยากรจะให้เข้าใจ ส่วนที่ไม่เคยเข้าใจก็ได้ จะยังไม่เคยฟังก็ได้. เขาแบ่งเป็นศีล สมาธิ ปัญญา; แล้ว

เขาก็มักจะพูดว่าศีลไม่เกี่ยวกับจิต, สมาธิกับปัญญาเกี่ยวกับจิต เราจะพูดว่านั่นไม่ถูกต้อง
พูดอย่างหละหลวมหรือพูดอย่างผิวเผิน. เราจะมีภาวนาอบรมจิตให้เจริญทั้งส่วน
ศีล ทั้งส่วนสมาธิ และทั้งส่วนปัญญา.

การที่เราจะไม่ล่วงศีลห้า ไม่ฆ่า ไม่ลักไม่ขโมย ไม่อะไร จิตต้องดีเหมือนกัน
จิตต้องรู้ถูกต้องในธรรมะระดับต้นนี้ *ว่าไม่ควรฆ่า ไม่ควรขโมย ไม่ควรล่วงกาเมฯ*
ไม่ควรโกหก ไม่ควรดื่มน้ำเมา จิตต้องสูงถึงขนาดนั้นมันจึงจะเว้นได้. ถ้าจิตไม่สูงถึง
ขนาดนั้นแล้ว มันเว้นไม่ได้หรอก. มันเมาแอกถานมา แล้วก็มาขอทั้งเหล่า แล้วมัน
ก็ทำไม่ได้ เราก็ไม่พูดกับมันดอก. มันไม่มีการบังคับจิต มันไม่รู้เรื่องจิต มันจะบังคับ
แต่ลิ้นปากไม่ให้กินเหล้า นี่มันทำไม่ได้ดอก. มันต้องบังคับจิตต้องอบรมจิตในภายใน
ให้เกิดียศถกถวัลการกินเหล้า; จิตมันสูงพอที่จะเกิดียศถกถวัลการกินเหล้า แล้วมันก็
ไม่กินเหล้า หรือมันจะไม่ฆ่า, มันไม่ขโมย มันจะไม่ประพฤติกล่วงกาเมฯ มันจะไม่โกหก
อะไรต่างๆ; แม้ในระดับศีลนี้ ก็ต้องอบรมจิต.

จิตในระดับศีล จิตที่เป็นพื้นฐานของศีล, ต้องอบรมจิตนี้ แล้วจิตนี้
ก็จะช่วยให้รักษาศีลได้; ฉะนั้นจิตตภาวนาจึงมีแม้ในระดับศีล. อบรมจิตในระดับ
ศีลให้ดีแล้ว ก็จะได้ศีลได้ จะเว้นขาดจากการทุศีลโดยประการทั้งปวง. นี้เรียกว่า
จิตตภาวนาในระดับศีลหรือในส่วนศีล.

ที่นี้ จิตตภาวนาในส่วนสมาธิ นี้ฝึกจิตโดยตรงเลย; จิตที่อ่อนแอ
ไม่อยู่ในอำนาจ เติมไปด้วยนิวรรณ์ เติมไปด้วยสังวรภาวนา นี้ฝึกกันเสียใหม่, ให้จิตนี้
อยู่เหนือข้าศึกของจิต, ให้จิตเป็นสมาธิ พุ่่ง่าย ๆ. นี้ก็เรียกว่าจิตตภาวนาในส่วนจิต.

ที่นี้ สูงขึ้นไป จิตตภาวนาในส่วนปัญญาความรู้ นี้เราต้องอบรมจิต ให้รอบรู้สิ่งที่ควรจะรอบรู้; อะไรๆ ที่มนุษย์ควรจะรอบรู้ เราต้องอบรมจิตให้รู้ในสิ่งที่ควรจะรู้.

มันต่างกันอยู่เป็น ๓ ชั้น **ระดับศีล** อบรมจิตให้ถือศีลให้ได้. **ระดับจิต** อบรมจิตให้เป็นสมาธิให้มั่นคง ให้มีสมรรถภาพถึงที่สุดให้จงได้. **ระดับปัญญา** อบรมจิตให้รู้สิ่งที่ควรจะรู้ ที่มนุษย์ควรจะรู้ คือดับทุกข์ให้ได้; อย่าได้ขาดแคลนเลยในความรู้ข้อนี้. นี่จิตตภาวนา ระดับการอบรมจิตมีทั้งส่วนศีล ทั้งส่วนสมาธิ ทั้งส่วนปัญญา. ที่อื่นหรือพวกอื่นอาจารย์อื่น เขาก็บอกไปอย่างอื่น อาตมาไม่รับผิดชอบ, ไม่ได้พูดคัดค้าน อะไรเขา แต่ว่าอยากจะบอกท่านทั้งหลายว่า มันต้องเป็นอย่างนี้ จิตตภาวนาจะต้องมีทั้งส่วนศีล ทั้งส่วนสมาธิ และทั้งส่วนปัญญา. ให้เป็นจิตตภาวนา *ภาวนา* แปลว่า *เจริญขึ้น, เจริญขึ้น*.

ระดับที่ ๑ จิตธรรมดาเป็นระดับสัตว์ มีความรู้อย่างสัตว์ สัตว์เครื่องงานนั้นแหละ. จิตตามธรรมชาติที่ไม่ได้รับการอบรมอะไรเลย มันจะรู้ตามธรรมชาติรู้เท่าที่ธรรมชาติให้รู้, แล้วรู้ในระดับสัตว์เครื่องงานเลย คำมาก นี้เราจะเรียกว่าระดับสัตวศาสตร์ ระดับสัตวศาสตร์, สัตตศาสตร์.

ระดับที่ ๒ พอสูงขึ้นมากกว่าสัตว์เครื่องงาน เป็นคนป่า เป็นคนโง่ เป็นคนเขิงมาตั้งแต่ครั้งกระโน้น แล้วก็ถ้อยจ้ายภายนอก ถ้อยผิงเทวดา ไม่เข้าถึงธรรมะนี้จิตก็สูงกว่าสัตว์เครื่องงานจริง มันเพียงแต่สูงกว่าระดับสัตว์เครื่องงาน ก็เลยเรียกว่าระดับไสยศาสตร์, ระดับไสยศาสตร์. *ไสยะ* นี้แปลว่า *ดีกว่า* ก็ได้, แปลว่า *หลบอยู่* ก็ได้ ฉะนั้นระดับไสยศาสตร์นั้น มันเป็นเพียงแต่ดีกว่าสัตว์เครื่องงาน เท่านั้นแหละ, *ไม่ใช่มนุษย์สูงสุด*. ถ้าว่าโดยแท้จริงแล้วมันยังหลบอยู่ แม้จะดีกว่าสัตว์เครื่องงานแล้ว

มันก็ยังหลับอยู่. ฉะนั้น ไสยศาสตร์ก็เชื่อมั่นยังหลับอยู่ แม้ว่าจะดีกว่าสัตว์เดรัจฉาน, มันดีกว่าระดับสัตว์เดรัจฉานแล้ว; แต่มันก็ยังหลับอยู่ เราเลยเรียกว่าระดับไสยศาสตร์. ไสยศาสตร์ นี้ก็ไม่ใช่ย่อย สูงขึ้นมา สูงขึ้นมา จนถึงผีสิง เทวดา พระเป็นเจ้า, พระอะไรที่อธิบายไม่ได้, อธิบายไม่ได้ เกณฑ์ให้เชื่อ เกณฑ์ให้ยึดถือ, เกณฑ์ให้เชื่อ ไม่ให้วิพากษ์วิจารณ์, นี้คือระดับไสยศาสตร์.

ต่อมาถึงยุคพระพุทธเจ้า ท่านไม่เอาคอกอย่างนี้ไม่เอา. ท่านค้นพบความจริงของธรรมชาติ เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ เรื่องทางถึงความดับทุกข์. ท่านก็สอนระบบนี้ขึ้นมาใหม่ เรียกว่า พุทธศาสตร์ "พุทธศาสตร์" ที่จริงก็ไม่ค่อยถูกต้องนักคำเหล่านี้ แต่ไม่มีคำอื่นที่ดีกว่า หรือนักคำอื่นไม่ถูกไม่ออก ก็เลยบอกให้จำไว้สัก ๓ คำ ว่า :—

จิตระดับสัตว์ศาสตร์ คือสัตว์เดรัจฉานทั่วไป.

จิตระดับไสยศาสตร์ คือโง่งมงาย หลับอยู่ แม้ว่าจะดีกว่าระดับสัตว์เดรัจฉาน นี้ระดับไสยศาสตร์.

ระดับสุดท้ายคือ พุทธศาสตร์, พระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจธรรมของธรรมชาติเรื่องดับทุกข์ได้; นี้เรียกว่าพุทธศาสตร์.

ใครชอบจะใช้คำอื่นก็ได้ แต่เราเลือกได้ ๓ คำนี้ เท่าที่นึกออกเดี๋ยวนี้ว่า สัตว์ศาสตร์ — ศาสตร์ของสัตว์; ไสยศาสตร์ — ศาสตร์ที่ดีกว่าสัตว์ แต่ยังไม่หลับอยู่; พุทธศาสตร์ คือศาสตร์ของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ไม่มีหลับอีกต่อไป, พุทธะ แปลว่า ตื่น ไม่หลับ.

การพัฒนาจิตต้องทำให้เลื่อนสู่พุทธศาสตร์.

เราจะต้องพัฒนาจิตของเรา ให้พ้นจากระดับสัตว์ศาสตร์, ให้พ้นจากระดับไสยศาสตร์ มาสู่ระดับพุทธศาสตร์ให้จนได้ นี่จะเอาหรือไม่เอาก็ตามใจ. บางคน คุณะยอมแพ้เสียแล้ว เห็นว่ายุ่งยากลำบากนัก และไม่รู้ว่าจะได้อะไร; ถ้าอย่างนี้ละก็ ก็บ่่วยการละ บ่่วยการที่มาศึกษาพุทธศาสนาคั้งก่อนแล้วก็ยอมแพ้, แล้วก็ไม่เอาไปทำให้งถึงที่สุดจุดหมายปลายทาง. นี่เราเรียกว่า จิตตภาวนา ระดับสุดท้ายจะต้องมาถึงพุทธศาสตร์ ก้าวล่วงสัตว์ศาสตร์ ก้าวล่วงไสยศาสตร์มาเสียได้, มันเป็นเรื่องของจิตที่จะต้องอบรม.

เมื่อตะกั้นที่พูดว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นั้น ๓ ระดับนั้น ขอพูดเพิ่มเติมอีกนิตหนึ่งว่า มัน เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้. ศีล สมาธิ ปัญญา จิตตภาวนาในระดับศีล ระดับสมาธิ ระดับปัญญา มันแยกกันไม่ได้คอก. ในชีวิตมนุษย์เรา^{นี้} จะอยู่อย่างไม่มีศีลไม่ได้คอก มันก็ค้กันตาย มันก็ฆ่ากันตาย มันก็เคือตร้อนผิพลาตในบ้านเรือนหมด. ฉะนั้นต้องมีศีล, ชีวิตคนต้องมีศีล จะอยู่คนเดียวก็ตาม จะอยู่หลายคนก็ตาม ต้องมีระบบศีล; แล้วก็ต้องมีระบบจิตที่ถูกต้อง เพราะว่ามีศีลดีแล้วมันก็ง่าย ที่ระบบจิตมันจะถูกต้อง. เมื่อ ระบบจิตมันถูกต้องแล้ว ระบบปัญญามันก็ถูกต้องเอง แหละ, ระบบจิตมันถูกต้องแล้ว ระบบปัญญามันจะถูกต้องเอง. ฉะนั้นการที่เลื่อนมาจากสัตว์ศาสตร์มาสู่ไสยศาสตร์ มาสู่พุทธศาสตร์^{นี้} มันต้องมาตามแนว^{นี้}ตามธรรมชาติ ซึ่งมันไม่แยกกัน. เราลองอยู่ให้ค้ให้ถูกเรื่อย ๆ ไปเถอะ มันจะสูงขึ้นสูงมากขึ้นมาตามกฎเกณฑ์อัน^{นี้}.

จิตเป็นสมาธิแล้ว จะมีศีล ปัญญา เกิดขึ้น.

ที่เห็นได้ง่ายยิ่งขึ้นไปอีก ก็เช่นว่า ตั้งจิตทำสมาธิเถิด, ตั้งจิตทำสมาธิเถิด, แล้วศีลจะมีเป็นของพลอยได้, เป็นของพลอยได้ ที่เราเรียกว่าพลอยได้ไม่ต้องลงทุนอะไร *by product* ตั้งจิตทำสมาธิทำเดี่ยวแหละ แล้วความเป็นศีล ความมีศีลจะรวมอยู่ในนั่นเอง โดยไม่ต้องตั้งใจ; นี่เพราะว่ามันแยกกันไม่ได้. แต่ว่าที่อื่นอาจารย์อื่น เขาอาจจะสอนอย่างอื่นนะ เขาเกณฑ์ให้ทำพิธีรับศีล สมาทานศีลอะไรกันก่อน จึงจะไปทำสมาธิอย่างนี้เป็นต้น ก็ตามใจเขา; เราไม่มีหน้าที่คัดค้านเขา แล้วเราก็ไม่อยากจะคัดค้าน แต่เราบอกว่ามันแยกกันไม่ได้. ขอให้ตั้งหน้าตั้งตาเจริญสมาธิเถอะ แล้วรวบรวมกำลังกายกำลังจิตเจริญสมาธิ ความหมายแห่งศีลจะมีขึ้นมาทันที, จะมีศีลอยู่ในการเจริญสมาธิ.

ที่นี้ พอเจริญสมาธิ, ขอให้จริงเถอะ เจริญสมาธิเถอะ ปัญญามันจะออกมา; เพราะว่าการเจริญสมาธินั้น มันเป็นการปรับปรุงจิตที่ดีที่สุด ความรู้ที่ไม่รู้ที่มันอยากจะรู้อยู่ข้างใน มันจะค่อยๆ ออกมา. *พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า สมาธิโต ยถากุติ ปชานาติ;* คล้ายๆ กับพูดเล่นง่ายๆ ว่า *ผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง.* มนุษย์อยากรู้อยู่แล้วโดยไม่รู้สึกลอยใต้อำนาจ มันอยากรู้มันอยากรู้นี้ อยากรู้พร้อมไปหมด ที่เห็นว่าจะต้องรู้ หรือว่าเป็นอันตราย. ความอยากรู้มันมีอยู่แล้ว แต่มันรู้ไม่ได้ เพราะจิตไม่เป็นสมาธิ เพราะจิตมันหมกมุ่นบ้าง พัวพันบ้าง เศร้าหมองบ้าง. พอทำจิตให้เกลี้ยง ความรู้นั้นมันจะออกมาอย่างไม่มีปี่มีขลุ่ย ว่าอย่างนั้นดีกว่า.

พอจิตเป็นสมาธิ ความรู้หลายอย่าง หลายประการจะออกมา ตามที่เราน้อมนึกอยู่ : น้อมนึกอยู่เท่าไรก็ได้; หรือว่าน้อมนึกอยู่ในจิตใจได้สำนึกไม่รู้สึกก็ได้ มันจะออกมา; เมื่อจิตสบายก็มันนึกอะไรออกนี่. ขอให้สังเกตกันทุกคน พอเรานอนพักผ่อนสบายดี นอนหลับดีพักผ่อนสบายดีแล้ว ความรู้ความคิดพรูออกมาทีเดียว; เพราะว่าจิตมันเหมาะที่จะรู้. เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งจิตทำสมาธิ คีลจะมีมาเอง; เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ปัญญาจะค่อยๆ ไหลออกมาเอง ตามที่เราน้อมนึกเพื่อจะรู้โดยเจตนาหรือโดยไม่เจตนา.

ฉะนั้น ขอให้รู้ว่า เราทุกคนนี้แหละ มันอยากรู้อะไรอยู่แล้วโดยที่เราไม่รู้สีกตัว หรือว่าโดยที่เราเคยรู้สึกอยาก, แล้วเราก็เลยไป เปลี่ยนไป มันก็เก็บไว้ว่าอยากจะรู้ แล้วก็ไปอยากรู้อื่นๆ อยากรู้อื่นๆต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด. แต่ว่าเรื่องที่เราเคยอยากรู้ มันจะเก็บไว้เป็นปัญหา เป็นความอยากจะรู้ : เมื่อใดจิตดี จิตเหมาะที่จะรู้ มันก็ออกมา, คำตอบมันก็ออกมา. นี่มันจึงคิดอะไรได้มาก, ไม่น่าเชื่อ, จะคิดอะไรได้มากไม่น่าเชื่อ จะรู้อะไรได้มากอย่างไม่น่าเชื่อ เพราะว่าพยายามทำจิตให้เหมาะที่จะรู้.

ฉะนั้นจึงขอร้องให้สนใจ ทำจิตให้เป็นสมาธิ นี่เป็นตัวแกนกลาง แกนกลางยืนโรงอยู่. ตั้งจิตให้เป็นสมาธิ คีลมันจะมาตลอดเวลาที่เราตั้งจิตทำสมาธิถึงที่สุด, จะไปทุกศีลขาศีลกันไม่ได้คอก เมื่อตั้งใจจะทำสมาธิอยู่. แต่ถ้ามันขาศีลอยู่ก่อนโน้น ก็ตามเรื่อง นั่นก็ไปทำ ไปชะล้างกันเสียก่อน; ไปปลงอาบัติกันเสียก่อน, ไปทำอะไรกันเสียก่อน, แล้วก็มาตั้งหน้าตั้งตาทำสมาธิ แล้วคีลก็จะมีมาเองอย่างเพียงพอ, แล้วปัญญาก็จะค่อยๆ ออกมาอย่างเพียงพอ แล้วมันก็เกิดความรู้เพียงพอทั้งศีลทั้งสมาธิทั้งปัญญา. นี้เรียกว่าจิตตภาวนา การเจริญจิต หรือการอบรมจิต.

ศีล สมาธิ ปัญญา ไม่อาจแยกกันได้. เรียกว่า โดยธรรมชาติแล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา สามอย่างนี้ไม่อาจจะแยกกัน; ถ้าจะให้ทำการงานอะไรสักอย่างแล้ว ไม่อาจจะแยกกัน; ไม่ต้องพูดถึงเรื่องธรรมะ, เรื่องธรรมคาสามัญในบ้านในเมือง เราจะทำอะไรอย่างนี้ มันต้องมีการควบคุมมือ, หรือควบคุมสิ่งที่จะทำ, แล้วก็ควบคุมจิต แล้วก็มึปัญญาที่จะทำ.

อย่างเราจะฝ่าฝืน, เลวอย่างต่ำที่สุด เราจะฝ่าฝืน เราต้องควบคุมมือนั้นมัน เป็นศีล; เราต้อง ควบคุมจิต นั้นมัน เป็นสมาธิ, แล้วต้องมีความรู้พอ ที่จะฝ่าฝืนอะไร สำหรับไม้ชิ้นนี้ มันก็เป็นปัญญา. ฉะนั้นในการกระทำของมนุษย์ที่จะสำเร็จประโยชน์แล้ว จะต้องมึ พร้อมทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ไม่ขาด; ถ้าขาดแล้วทำไม่ได้. ตัวอย่างฝ่าฝืนนั้น ลองขาดการควบคุมมือ เกี่ยวมันก็ตัดเอาตีนแหละแทนที่จะไปตัดไม้ฝืน, มันก็ทำไม่ได้คอก, ไม่ว่าจะทำอะไร. คุณจะทำเลข คุณจะเรียนหนังสือ คุณจะทำอะไรมันจะต้องมึลักษณะแห่งศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมกันอยู่ที่นั่น แล้วกลมกลืนกันเป็นอันเดียวกัน ไม่แยกกันเป็น ๓ อย่างคอก.

นี่เป็น หลักสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ว่าจะต้องมึศีล สมาธิ ปัญญา ตามสัดส่วน แล้วกลมกลืน เป็นอันเดียวกัน; เขาเรียกว่า *ธัมมสมังคี* ความสมังคีแห่งธรรมะ. *สมังคี* แปลว่า *มีส่วนประกอบเสมอพอดี*, พอด้วยกัน คือ *เหมาะสม*. ถ้าแจกเป็นแปด เป็น *อริยมรรคมีองค์แปด* แล้วก็เรียกว่า *มัตถสมังคี*, มรรคทั้งแปดองค์ต้องมาพร้อมกันหมดเลย ทั้ง ๘ องค์มาเป็นเรื่องเดียวกัน แล้วก็ทำหน้าที่ตัดกิเลส. มรรคมีองค์แปดก็คือศีล สมาธิ ปัญญา เพียงแต่ว่ากระจายออกเป็น ๘ ส่วน, ไม่ว่าจะอะไรๆ ละ มันจะรวมอยู่ที่ศีล สมาธิ ปัญญา จะลดให้น้อยลงก็ได้ จะให้พูทำให้มากออกไปก็ได้ แต่แล้วต้องมาด้วยกันทั้งนั้นแหละ. ฉะนั้นเรารูเรื่องธรรมชาติ ว่าศีล สมาธิ ปัญญา มันไม่เคยแยกกัน ถ้ามันจะต้องทำงานหรือทำหน้าที่.

ลักษณะของความมีสมาธิ.

ทีนี้ จะพูดถึงเรื่อง ความมีสมาธิ ความมีสมาธินั้นคืออย่างไร? นี่นักเรียน นักศึกษาอาจจะรู้อยู่แล้วว่า นั่งทำสมาธิตัวแข็งอยู่ เรียกว่า มีสมาธิ อย่างนี้ไม่ถูกตามความจริง. คำว่ามีสมาธิ คือจิตอบรมเป็นสมาธิแล้ว เดินอยู่ก็ได้ นั่งอยู่ก็ได้ ยืนอยู่ก็ได้ นอนอยู่ก็ได้ ไม่จำกัด แต่ขอให้จิตมันมีลักษณะเป็นสมาธิ. เป็นสมาธิในที่นี้ พระบาลีจำกัดความไว้หลายคำ แต่คำที่เป็น หัวข้อสำคัญมีอยู่ ๓ คำ เท่านั้นแหละ คือ จิตบริสุทธิ์ เรียกว่าจิตมันบริสุทธิ์, ตอนนั้นไม่มีนิวรณ์ ไม่มีกิเลสรบกวน : จิตบริสุทธิ์ คำแรก บริสุทธิ์; ทีนี้จิตตั้งมั่น นี้เรียกว่าสมาธิโต; แล้วกมฺมนีโย จิตว่องไวในหน้าที่ ของจิต; สามอย่างนี้เรียกว่าเป็นองค์ประกอบ, เป็น factor ที่ขาดไม่ได้ของความเป็นสมาธิ.

อันแรกต้องบริสุทธิ์ เป็นความบริสุทธิ์ของจิต เรียกว่า *บริสุทธิ์* จะเรียกว่า *pureness, cleanliness* อะไรก็ตามเถอะ ขอแต่ให้มันเป็นเรื่องสะอาดบริสุทธิ์. ทีนี้ ต่อมามันก็เป็น *สมาธิโต* ตั้งมั่น *firm, firmness, stableness*; แล้วแต่จะใช้คำไหนว่า จิตมันตั้งมั่น มั่นคง รวมกำลังแล้ว มั่นคง. ทีนี้ อีกคำหนึ่งก็ว่า *กมฺมนีโย* แปลว่า ควรแก่การกระทำ ภาษาฝรั่งเขาก็มีใช้กันอยู่แล้ว คำว่า *active active* ความหมายตรงกันเลย ควรแก่การกระทำ *activeness* มันมีความควรแก่การกระทำ การงานของจิต. เขาจะนั่งอยู่ เดินอยู่ นอนอยู่ เดินคิดอยู่ อะไรก็ได้ สามอันนี้จะมิเต็มที; นี้คือว่า จิตเป็นสมาธิ ไม่หมายความว่าไปนั่งตัวแข็งเป็นท่อนไม้ อยู่ในฌานในสมาบัติ; นั่นเกินไป, ไม่ต้อง, ไม่ต้องหมายความว่าอย่างนั้น, หรือว่าเวลานั้นเป็นเวลาที่เราไม่ใช้ให้เป็นประโยชน์ ไปฝึกสุกโต่ง ไปฝึกอย่างสุดโต่ง *นั่งแข็งเป็นท่อนไม้* อยู่ในฌานในสมาบัติ นี้ก็เรียกว่าสมาธิได้เหมือนกัน แต่ไม่ใช่สมาธิที่ใช้งาน หรือที่ต่องการจะใช้งาน.

หลักปฏิบัติในการทำสมาธิ.

เราเริ่มกระทำ เริ่มกระทำสมาธิ เป็นสมาธิชนิดหนึ่ง ก็เรียกว่า ปริกัมม-
สมาธิ เริ่มทำสมาธิพอรู้สึกว่าเริ่มทำ เช่น เริ่มกำหนดลมหายใจ มันก็เริ่มเป็นสมาธิหนึ่ง
หนึ่งๆตามแบบนั้น, แล้วทำไปๆทำไป คิซันๆ เจียดๆ สมาธิสูงสุด ก็เรียกว่า
อุปจารสมาธิ. ที่นี้ ทำต่อไปๆเป็นอัปปนาสมาธิ นั้นมันจะเจียบ หยัด ถึงขั้นสูงสุด
ที่ว่าแม้แต่ลมหายใจ; อันนั้นเอามาใช้อะไรไม่ได้ มันเป็นบทเรียนว่าทำให้ไป
ถึงนั้น, ไปถึงที่สุดนั้น เสร็จแล้วก็ถอยกลับออกมาอยู่ตรงที่เรียกว่า เจียด เจียด,
อุปจารสมาธิ คือ เจียด.

ฉะนั้นจะมาเดินอยู่ก็ได้ มานั่งอยู่ก็ได้ มาคิกนิกอะไรอยู่ก็ได้ ความเป็น
สมาธิของจิตยังอยู่ แม้มาเดินคิกอะไรอยู่ เดินจงกรมอยู่ คิกอะไรอยู่ มันก็มี *ปริสุทฺโธ*
คือ จิตบริสุทธิ์, มี *สมาหิต* — จิตตั้งมั่นแน่นแน่, แล้วก็ *กมฺมมโย* คือ ว่องไว
ต่อการคิดของจิต; นี่พอแล้ว, พอแล้วสำหรับสมาธิที่จะใช้เป็นประโยชน์
พิจารณาเห็นปัญญาทั้ทุกขี้ได้. ถ้าเกินกว่านั้น ก็เข้าไปเก็บตัวเจียบอยู่ในฌานเป็น
สมาบัติ อันนั้นจะใช้ประโยชน์อย่างนี้ไม่ได้; เขาใช้อย่างอื่น ใช้ไปในทางอยู่
เป็นสุข, หรือว่าจะฝึกให้มันมากๆไว้ ฝึกให้ถึงขั้นที่สุดไว้ แต่พอเวลาใช้จริงนั้น
ไม่ใช่ในลักษณะอย่างนั้น ต้องออกมาจากสมาบัติ, ต้องออกมาจากอัปปนาสมาธิ
มาอยู่ในขั้นสมาธิธรรมดาสามัญ ที่เรียกว่า *อุปจารสมาธิ*; เราก็คิดได้ เดินคิด
นั่งคิด นอนคิกอะไรอยู่ก็ได้.

นี่คือ *จิต* ประกอบด้วยองค์แห่งความเป็นสมาธิ คือ *บริสุทธิ์* หนึ่ง, *ตั้งมั่น*
หนึ่ง, *ควรแก่หน้าที่* การงานของจิตหนึ่ง, นี่จำเป็นอย่างยิ่งแม้แก่ลูกเด็กๆ นักศึกษา
นิสิตนักศึกษา อะไรก็ตาม; ถ้าต้องการจะให้จิตตภาวนาเป็นประโยชน์แก่พวก

ท่านทั้งหลายแล้วก็ ทำสมาธิอย่างนี้ให้ได้ แล้วเอามาใช้ให้ได้, ก็สมารถทำจิตให้ว่าง จากกิเลสนิวรณ์รบกวน เป็นบริสุทธิ์ได้ ทำจิตตั้งมั่นรวมกำลังทั้งหมดไม่มีฟุ้งซ่านได้ แล้วจิตนั้นกำลังอ่อนไหว รวดเร็วในการทำหน้าที่ของจิต เราก็คิดนึกได้. นี่สมาธิชนิดนี้เป็นสมาธิที่เรียกว่า เอามาใช้ประโยชน์ได้ อย่างที่เรียกกันว่า มัน *practical* ก็มันกำลังใช้เป็นประโยชน์อยู่ได้, มันไม่เกินจนเป็นของเก็บ, แล้วมันก็ยังไม่น้อยจนว่า ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้. ฉะนั้นพยายามทำให้สามารถใช้จิตที่พัฒนาดีแล้วนี้ ให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุด.

เทคนิคของสมาธิ.

ที่นี้ ก็จะพูดต่อไปถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่ ว่า องค์ประกอบที่จะรวมกัน เข้าเป็นเรื่องของสมาธิ จะเรียกว่าเทคนิค ก็ได้ มันคำเดียวกันแหละ ต้องมีส่วนที่ ต้องการมาครบถ้วนถูกต้อง เป็นเทคนิค. ส่วนประกอบที่จะเกิดควมมีสมาธิขึ้นมา ได้นี้ เราจะพูดเป็นคำๆ; เพราะว่าแบบของสมาธิก็มีมาก, แบบของสมาธิก็มีมาก. พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก็มากแบบเหมือนกัน แต่พอมาชั้นหลัง อาจารย์ชั้นหลัง ยังเพิ่มแบบ มากขึ้นไปอีกจนจำไม่ไหว, แล้วมันนำหัวที่ว่า เคียนให้เกิดมีแบบว่านั้นแบบว่านั้น แบบ อาจารย์นั้นแบบอาจารย์. ฟังดูเป็นเรื่องบ้า สมาธิแบบว่านั้น สมาธิแบบว่านั้น แบบ อาจารย์นั้นแบบอาจารย์ มันเป็นเรื่องบ้า. *สวนโมกข์ไม่มีแบบ* ไม่มีสมาธิแบบสวน-โมกข์ มีแต่แบบของพระพุทธเจ้า ที่เราไปศึกษาค้นคว้าแล้วเลือก เอามาใช้หลาย ๆ แบบ เหมือนกัน แบบของพระพุทธเจ้า, ไม่มีแบบของสวนโมกข์.

นี่คือให้เป็นแบบของพระพุทธเจ้า นี่พูดไม่ใช่จ้วงจาบพระพุทธเจ้า มันก็ ยังเป็นแบบของธรรมชาติ เพราะว่าพระพุทธเจ้าจะตั้งแบบตั้งกฎอะไรขึ้นมาไม่ได้ดอก

พระพุทธเจ้าจะตั้งกฎของธรรมชาติให้จิตเป็นสมาธินั้นไม่ได้คักอก มันเป็น แบบของธรรมชาติ ที่พระพุทธเจ้าท่านค้นพบ. ท่านตรัสรู้แล้วท่านค้นพบแบบของธรรมชาติ แล้วท่านเอามาสอนพวกเรา. จะสอนได้ก็แบบ ท่านก็สอนหมด เรียกว่าแบบของพระพุทธเจ้า ที่ท่านค้นเอาของธรรมชาติมาได้. ฉะนั้น อาจารย์ไหนมาเรียกว่าแบบของตัว แบบของวัดนั้น แบบของวัดนี้ อาจารย์ชู้ตุงนั้นแหละ, เล่นไม้ชื้อแหละ, ลูกศิษย์ก็เหมือนกันแหละ อย่าไปพลอยใจ เรียกแบบวัดนั้นแบบวัดนั้นขึ้นมา มันขึ้นไปไม่ได้, มันเป็นแบบของพระพุทธเจ้า ที่ท่านไปค้นเอามาจากธรรมชาติ.

ในบรรดาแบบหลายๆแบบ ที่พระพุทธเจ้าท่านชี้แนะไว้ เราชอบแบบที่เรียกว่า อานาปานสติภาวนา แบบนั้นมัน เรียบ เจริญ เย็นสนิท ไม่ตื่นตูม ไม่น่ากลัว ไม่เหมือนกับแบบบางแบบ เช่น กายคคาสติ หรืออสุภกัมมัฏฐาน เป็นต้น นั้นมันน่ากลัว โกลาหลวุ่นวาย. แบบกำหนดลมหายใจเรียบสงบ เย็นตลอดเวลา. ที่นี้เราชอบแบบอานาปานสติ ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านก็ทรงสรรเสริญ ท่านแนะไว้โดยเฉพาะว่า “แบบอานาปานสติดีที่สุด เรียกว่าสงบเจียบที่สุด เยือกเย็นที่สุด; แม็ดถาคคก็อาศัยอานาปานสติภาวนาในการตรัสรู้”. แบบที่พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ใช้และตรัสรู้ นี้เรียกว่าแบบอานาปานสติภาวนา.

ที่นี้ จะมีก็แบบ โดยรายละเอียดปลีกย่อย, มันจะมีก็แบบก็ตามใจ; แต่เนื้อแท้ของสมาธิจะตรงกัน หมดแหละ จะตรงกันหมดในการที่จะทำสมาธิได้ คือว่า:—

ข้อแรก จะต้องมีความเหมาะสม, ความเหมาะสมของสิ่งที่แวดล้อม. เราจะทำสมาธิสักที่ เราก็หาเลือกที่ที่พอเหมาะสม; ร่างกายก็เหมาะสม ไม่เจ็บไข้อยู่ไม่เป็นอะไรอยู่ ไม่มีเรื่องรบกวนอยู่. นี้ต้องได้ความเหมาะสมเกี่ยวกับร่างกาย เกี่ยวกับที่ที่เราจะนั่งทำสมาธิ คือปรับปรุงร่างกายสิ่งแวดล้อมนี้ ให้มันเหมาะสมซิ. แล้วก็ได้

อารมณ์ของสมาธิที่เหมาะสม; เช่น อานาปานสติ, ใช้ลมหายใจเป็นอารมณ์ นี้ก็เรียกว่ามันเหมาะสม.

ข้อที่ ๒. มีกัลยาณมิตรที่จะให้ความช่วยเหลือ, มันน่าแปลกที่เรียกว่ากัลยาณมิตร. คำนี้ขอให้นักศึกษาทั้งหลายทราบไว้ด้วยว่า ครูสอนกัมมัฏฐานนั้นเขาไม่เรียกอาจารย์ หรือไม่เรียกครู, ไม่เรียก, กลับเรียกว่ากัลยาณมิตร. ใช้กันมาแต่เดิม แต่ว่าเดี๋ยวนี้เปลี่ยนแล้ว บางสำนักเขาเปลี่ยนเป็นให้เรียกนั้นเรียกอะไรที่คล้าย ๆ กับว่ามันดีกว่ากันมาก, แต่ ของเดิม แล้วก็ ใช้คำว่ากัลยาณมิตร. จะเล่าให้ฟัง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นธรรมดา นี้ ถ้าได้อาศัยதாகตเป็นกัลยาณมิตรแล้ว; เป็นกัลยาณมิตรแล้ว ที่มีความเกิดจะพ้นจากความเกิด, ที่มีความแก่จะพ้นจากความแก่, ที่มีความเจ็บจะพ้นจากความเจ็บ, ที่มีความตายจะพ้นจากความตาย อย่างนี้เป็นต้น. ท่านใช้คำว่ากัลยาณมิตร ไม่ใช่ใช้คำว่าอาศัยเราเป็นครู เป็นอาจารย์ เป็นผู้นำ เป็นอะไร, ไม่เคยใช้คำนั้น; ใช้คำว่ากัลยาณมิตร คือเป็นเพื่อนที่ดี แล้วก็ปรากฏว่าไม่ใช่กันมาอย่างนี้แหละ. แม้ในหนังสือเก่าๆ ในกัมภีร์วิสุทธิมรรคเองก็ก็จะใช้คำนี้ ใช้คำว่ากัลยาณมิตร แล้วคงจะได้ใช้กันมาเรื่อยๆ ในหมู่กัมมัฏฐาน สอนกัมมัฏฐาน; แม้กระทั่งบ้านเราที่ไชยานี้แหละ เขาจะ เรียกอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานว่ากัลยาณมิตร กันทั้งนั้นแหละ ตีตกปากมาในยุคที่เขาทำกัมมัฏฐานกันเป็นประจำ เป็นของธรรมดา. เพราะว่าเมื่ออาตมาไปเรียนที่กรุงเทพฯ เรียนบาลีแล้วกลับมา; อาจารย์กัมมัฏฐานคนหนึ่ง ในชั้นอาจารย์รุ่นแรกๆ นั้นที่เหลืออยู่ ท่านมาแสดงความยินดีด้วยกันกับอาตมาว่า "ยินดี ๆ ต่อไปนี้เราจะได้กัลยาณมิตรอีกคนหนึ่ง;" หมายความว่าให้อาตมาเป็นกัลยาณมิตรของท่าน ทั้งที่ท่านก็เป็นผู้สอนกัมมัฏฐานจนใครเรียกว่าอาจารย์ นี่แปลว่าท่านใช้ถ้อยคำเหล่านั้นกันมาถูกต้องแล้ว เรียกว่ากัลยาณมิตร. ฉะนั้น เราต้องมีกัลยาณมิตร.

ในการทำสมาธิต้องมี *กัลยาณมิตร* คือผู้ที่ให้ความรู้ หรือคอยให้คำปรึกษา ช่วยเหลือตามสมควร แต่ต้องไม่ใช่อาจารย์ผูกขาดเก็บภาษี, เคียงวันพวกอาจารย์เหล่านั้น ไร้ใจไม่ค่อยได้ เป็นอาจารย์เก็บภาษีเสียโดยมาก ไม่ใช่กัลยาณมิตรด้วย. มีกัลยาณมิตรที่บริสุทธิ์ คอยให้คำปรึกษาที่เหมาะสม แต่ไม่ใช่มานั่งคุมอยู่ข้างๆ หวังวันทั้งคืน เหมือนบางแบบ. ในสมัยพุทธกาลก็เหมือนกันแหละ เขารับกัมมัฏฐานจากพระพุทธเจ้า แล้วไปปฏิบัติ ล้มลุกคลุกคลาน, ล้มลุกคลุกคลาน, ล้มลุกคลุกคลาน, อยู่จนถึงที่สุดแล้ว จึงจะค่อยมาทอดถามให้แก่ปัญหาอย่างนั้นอย่างนี้บ้าง ไม่ใช่ถามทุกวัน ไม่ใช่มีอะไรคิดหนึ่ง ก็ต้องถาม.

เคียงวันก็มีปัญหาที่ว่า พอไปทำสมาธิเข้าแล้ว มันก็เกิดอาการประหลาดๆ น่านกลัวก็มี, น่าอศรรรย์ก็มี ซึ่งมันเป็นธรรมชาติของจิต เป็นอย่างนั้นเอง. แล้วคนนั้นก็กลัว แล้วก็ไม่รู้จะถามใคร เลยุ่นวายกันใหญ่. ถ้าถือตามแบบโบราณก็ไม่ต้องกลัว; ไม่ต้องกลัว, พอลงมือทำสมาธิแล้วเห็นอะไรแปลกๆ รู้สึกอะไรแปลกๆ เป็นปรากฏการณ์แปลกๆ ก็ไม่ต้องกลัว, ช่างหัวมัน, ไม่ใช่, เราไม่ต้องการ. เราต้องการแต่ความสงบ เราเปลี่ยนหาความสงบ, ตั้งต้นทำไปใหม่จนกว่าจะสงบ; เพราะฉะนั้นจึงไม่จำเป็นจะต้องมีกัลยาณมิตรมานั่งคุมแจอยู่ข้างๆ คอก นานๆ พบกันทีก็ได้. นี่ขอให้รู้ไว้ว่า จะต้อง มีกัลยาณมิตร คือที่ปรึกษากันแล้วกัน คนหนึ่ง.

ที่นี้ ข้อที่ ๓ กำหนดอารมณ์ในขั้นเริ่มแรก ที่เรียกว่าปริกัมภภาวนา ซึ่งได้รับคำอธิบายหรือได้รับการเล่าเรียนมาพอสมควร ก็ทำเออะ มันก็ล้มแหละ, ทำเออะ มันก็ล้ม ทำ—ล้ม, ทำ—ล้ม, ทำ—ล้ม, เหมือนกับขี่รถจักรยาน ไม่มีใครขึ้นขี่รถจักรยานที่เดียวไปได้ ทั้งที่เห็นอยู่ : สอนกันอย่างไร, ขี่ให้คู่อย่างไร, คนนั้นพอขึ้นมันก็ล้มแหละ. เพราะฉะนั้นมันต้องขึ้นอีกแหละ ล้มก็เอาอีก, ล้มก็เอาอีก, ล้มก็เอาอีก ไม่ก็ล้ม ไม่ก็ ๒๐—๓๐ ล้ม มันก็ขี่ได้. เพราะฉะนั้น ให้การงานนั้นแหละมันสอนดี

กว่า อย่าให้คน สอนกันนัก มันจะโง่. ให้คนสอนกันนักมันจะโง่. ให้การกระทำนั้นแหละสอน จะเป็นผลดีกว่า แล้วจะได้, ได้จริง.

ฉะนั้นเราก็ทำซิ ปริกัมมภาวนา ทำเถอะ—ทำเถอะ—ทำเถอะ—ทำเถอะ แล้วมันก็ได้, แล้วมันก็ได้, แต่มันค่อยๆ ได้ขึ้นมาทุกที. เหมือนกับเด็ก ๆ มันจะสอนยืน เด็กทารกมันได้แต่นั่งนอน แล้วมันจะสอนยืนมันก็ล้มแหละ, มันก็ล้มแหละ, แต่แล้วมันก็ยืนเรื่อยแหละ มันก็ค่อยๆ ได้ ค่อยๆ ได้ มันจนตั้งไข่ได้อย่างนี้เป็นต้น. นั่นแหละคือธรรมชาติสอน. แม้แต่จะพายเรืออย่างนี้ มันก็ต้องหัดพายกันหลายสิบครั้งแหละ กว่าเรือมันจะตรง ไม่ใช่เห็นอยู่อย่างนี้แล้วทำแล้วมันจะได้. ฉะนั้นขอให้การทำซ้ำๆ ซ้ำๆ ซ้ำๆ แหละเป็นผู้สอน มันก็จะค่อยๆ ได้เหมือนกับหัดพายเรือหรือเหมือนกับเด็กมันหัดยืน แล้วมันหัดเดิน, หรือว่าเหมือนกับหัดขี่รถจักรยาน. ตอนนี้เป็นปริกัมมภาวนาทางนั้น คือเราต้องทำซ้ำแล้วซ้ำอีก ซ้ำแล้วซ้ำอีก, ซ้ำแล้วซ้ำอีก.

ที่นี้ ก็ทำต่อไปซิ ชั้นที่ ๒ ก็ถึงชั้นที่เรียกว่าเฉียด, เฉียดไปข้างฝ่ายโน้นนะ ก็เรียกว่าอุปจารภาวนา. จิตมันจะเริ่มสงบ; พอจิตมันเริ่มสงบ มันก็อยู่ในสภาพอื่นแล้ว ไม่เหมือนที่แรกแล้ว ก็ทำให้มันอย่างนั้นแหละ, ให้มันมากขึ้นๆ. ทำซ้ำซ้ำอยู่นั้นแหละ, มันก็ขึ้นๆ จนมันถึงขั้นสุดท้ายคือขั้นแน่วแน่.

ฉะนั้นมันจึงอยู่ในชั้นที่เรียกว่าเริ่มกระทำ, แล้วชั้นที่เรียกว่าเฉียดเข้าไปแล้ว, แล้วขั้นที่ว่าแน่วแน่แล้ว. นี้จะมีอยู่สามอย่างนี้ ทุกแบบ ทุกแบบ ไม่ว่าจะแบบไหน. ฉะนั้นเราอย่าไปกลัว เมื่อรู้สึกอะไรแปลกประหลาด หรือมันเห็นอะไรแปลกประหลาด มันเป็นอย่างนั้นเองตามแบบของจิต, ไม่กลัว; ถ้ามันไม่ใช่เรื่องความสงบแล้ว ไม่รู้ไม่ชี้ ไม่รู้ไม่ชี้ ทำต่อไปเพื่อความสงบ.

ในขั้นที่เรียกว่า ริเริ่ม มันก็โกลาหลวุ่นวายเป็นธรรมดา, ไม่ต้องกลัว, แล้วมันค่อย ๆ สงบ ค่อย ๆ สงบลง น้ำมันเจียดเป็นอุปจาระ—เจียดเข้าไปแล้ว, ทำต่อไปอีกมันจะเป็นอปปนา คือแน่วแน่. แล้วมันแน่วแน่ถึงขั้นที่เป็นฌาน. พอเข้าฌานได้ มันก็แน่วแน่ มันไม่มาทำอะไรได้ดอก ที่อยู่ในฌานนั้น จะมาคิดนึกเดินยีนอะไรไม่ได้. อยู่ในฌานมันต้องอยู่ในอิริยาบถที่แน่ แน่วคือนั่งนั่นแหละ แล้วฌานนั้นถ้าไปหยุดอยู่นาน หยุดอยู่ในฌานนาน เขาเรียกว่าสมาบัติ. เริ่มเข้าฌาน แล้วหยุดอยู่ในฌาน แล้วกว่าจะออกจากฌาน นี้เรียกว่าสมาบัติ. ทำจนเจียด เจียดแล้วก็ถึงขั้นแน่วแน่ คือเข้าฌานได้ แล้วระยะที่อยู่ในฌานนานตามต้องการนี้เรียกว่าสมาบัติ ไม่ต้องสนใจดอก, แล้วไม่ใช่สำหรับทุกคน; จะบอกให้รู้ว่า ที่จะเข้าฌานหรืออยู่ในสมาบัตินั้น ไม่ใช่เรื่องสำหรับทุกคน ธรรมชาติไม่ได้กำหนดมาสำหรับทุกคน. แม้พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ได้สอนไว้ในฐานะเป็นสำหรับทุกคน; แต่ว่าทุกคนทำจิตให้เป็นสมาธิอย่างที่ว่านี้ *ปริสุทฺโธ สมาธิโต กมฺมณีโย*, นี้ทำได้ทุกคน อยู่ในขั้นที่เรียกว่า เจียด หรือ อุปจาระ.

ทีนี้ ถ้าว่าทำถึงขั้นแน่วแน่ได้ มันก็มีความเป็นสมาธิมาก เรียกว่ามันประกอบอยู่ในจิตแหละ จึงเอามาใช้ได้; เมื่อออกจากฌาน, เมื่อออกจากสมาบัติแล้ว มาอยู่ในขั้นที่มีความตื่นตัวรู้สึกอยู่นี้ มันก็มีอนุภาพของสมาธิมากพอที่จะทำอะไรได้ดีกว่า. แต่คำว่า สมาธิ ที่เราทุกคนจะเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์นั้น มันเป็นขั้นอุปจาระสมาธิทั้งนั้น คืออนุภาพของสมาธิเมื่อฝึกมันมาอยู่ในจิต จิตนี้มันจะยังบริสุทธิ์ หรือว่ายังตั้งมั่น หรือยังว่องไวอยู่; แม้ว่าเราจะออกจากฌานแล้ว ออกจากสมาธิแล้วก็มาอยู่ในสมาธิในความหมายทั่วไปนี้. ฉะนั้นเขาจึงเดินคิดก็ได้ นอนคิดก็ได้ นั่งคิดก็ได้ หรือว่าจะทำอะไรก็ได้ ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ ทำอะไรก็ได้ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ คือลักษณะ *ปริสุทฺโธ สมาธิโต กมฺมณีโย* โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเรียนหนังสือที่ยาก ๆ.

นี่เรียกว่า องค์ประกอบที่มันจะต้องถูกลักษณะของสมาธิ มันจะต้องมี
 อย่างนี้ : มีสิ่งแวดล้อมพอสบาย, มีอารมณ์พอสบาย, แล้วมีที่ปรึกษาที่เหมาะสม, แล้ว
 ก็เจริญอย่างปริกัมม, แล้วก็เจริญอย่างอุปะจระ, แล้วก็เจริญอย่างอัปปนา แล้วก็หมด.
 เรื่องมันก็จบ เรา รู้จักทำเป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้.

รู้จักคำว่า สมถะ, วิปัสสนา ให้ถูกต้อง.

ที่นี้ โทน ๆ พูดแล้วก็พูดให้จบเสียดีกว่า เพราะมันจะต้องพูดครั้งเดียว
 เท่านั้น. นี้ถ้อยคำที่กำลังสับสนกันอยู่มีอยู่ ๒ คำ คือคำว่า สมถะ กับคำว่า วิปัสสนา.
 สมถะ แปลว่า สงบรำงับ. วิปัสสนา แปลว่า เห็นแจ้ง. ทำสมาธิใน ขั้นแรก เรียกว่า
 สมถะ สงบจิต. ขั้นต่อไป เรียกว่า วิปัสสนา คือ เห็นแจ้ง. ความหมายมันชัดเจนอยู่
 แล้ว สมถะทำให้สงบ ไม่ได้เกี่ยวกับคิดเลย ไม่ได้เกี่ยวกับคิดหรือใคร่ครวญ ทำให้สงบ
 ทำให้สงบ ให้เป็นสมาธิเถอะ. เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ความรู้จะค่อย ๆ แสวงตัวออกมา.

ที่นี้ คำว่า วิปัสสนา นี้แปลว่า เห็นแจ้ง ก็ไม่ใช่คิด ไม่ใช่พิจารณา.
 เกี่ยวนี้มักจะเข้าใจว่าเรื่องคิด เรื่องพิจารณา เรื่องใช้เหตุผล อย่างนี้กันเกือบจะทั้งนั้น.
 อาตมาเองก็เคยเข้าใจผิด เพราะว่าเรียนมาในโรงเรียนเขาสอนอย่างนั้น มันกลายเป็น
 เรื่องของการคิดด้วยเหตุผล, คิดด้วยวิธีคิดไปเสียหมด; ที่จริงมันไม่ใช่เรื่องของการคิด.
 สมถะเป็นเรื่องของการดู, วิปัสสนาเป็นเรื่องของการเห็น. เราต้อง ดูเสียก่อน
 มัน จึงจะเห็น. ในระยะที่ดูนั้นมันเป็นสมถะ ในระยะที่เห็นนั้นมันเป็นวิปัสสนา; ฉะนั้น
 เราจะต้องเริ่มด้วยการดู ทานี่ดูเสียก่อนซิ พอดูแล้วมันจึงจะเห็น.

นี้เริ่มด้วยการดู ให้นุ่มนวลดูไม่ได้ เพราะว่าตามันมัว ต้องทำตาให้ใสให้กระจางเสียก่อน; ฉะนั้นจึง ทำสมาธิขจัดนิวรรณ์, นิวรรณ์ห้า; คุจะเข้าใจกันคืออยู่แล้ว นิวรรณ์ห้า ขจัดนิวรรณ์ห้าออกไป มันเหมือนกับของสกปรกที่มาเบือนแว่นตา แล้วแว่นตามันก็ดูไม่เห็น. นิวรรณ์ห้าเหมือนของสกปรกที่แว่นตา เช็ดออกไปเสีย แล้วแว่นตามันก็จะใส จะดูเห็น.

นิวรรณ์ห้า คือความเคยชินตามธรรมชาติ ไปในทางเพศ กามฉันทะ, ในทางพยายาม คือหงุดหงิด ไม่ค่อยชอบใจอะไรอยู่เป็นธรรมดา, แล้วอินมิตระ ความหดหู่ ห่อเหี่ยว ลดต่ำ, อุทธัจจกุกกุกจะ มันพุ่งข่านไปทางตรงกันข้าม, แล้ววิภิกขา คือความลังเล ใจมันลังเล ไม่แน่ใจในสิ่งที่กระทำ; นี้เรียกว่า นิวรรณ์ห้า มีอยู่ตามธรรมชาติ มันจะคอยรบกวนจิตอยู่เสมอ. แล้วยังมีธรรมะอื่นๆ ที่เนื่องกันอยู่กับนิวรรณ์ มันก็ยัง มีอยู่เหมือนกัน แต่รวมสังเคราะห์เรียกว่านิวรรณ์ห้าก็พอแล้ว ต้องเช็ดออกไปเสียจากตา หรือจะเรียกว่าแว่นตาก็ได้ หรือจะเปรียบเหมือนกับเอาน้ำยาล้างตา มาล้างตาให้มันสะอาดเสียก่อน.

นี่เป็นเรื่องของสมาธิ หรือสมถะ ทำจิตให้สงบ คือทำตาให้เหมาะสำหรับที่จะดู พอมันเหมาะที่จะดูแล้ว ทีนี้ก็ทำวิปัสสนา คือ ถึงขั้นที่เห็น. สมถะคือ “ดู”, วิปัสสนา คือ “เห็น”. รวบรวมปรับปรุงจิตให้เหมาะที่จะดู แล้วมันก็จะเห็น แล้วมันไม่ค่อยแยกกันตอก คุแล้วเห็นนี้ไม่ค่อยแยกกัน เพราะว่าเราอาจจะเช็ดแว่นตาให้สะอาดที่สุด แล้วดู แล้วก็เห็น. ถ้าเช็ดแว่นตาไม่ได้ เต็มไปด้วยผ้าเประไปหมดมันก็ไม่เห็น แม้จะคุมันก็ไม่เห็น. ฉะนั้น หัดทำสมาธิเหมือนกับการเช็ดแว่นตา เสร็จแล้วก็ดู แล้วก็เห็น คือวิปัสสนา. แต่ว่าบางที่เขาเรียกรวมกันทั้งสองอย่างนี้ว่า วิปัสสนาก็มี เช่น เขาพูดกันว่าไปทำวิปัสสนา, ไปทำวิปัสสนา, นี้เขารวมทั้งสองอย่างนี้เข้าเป็นคำเดียวกัน เรียกว่าไปทำวิปัสสนา. แต่เนื้อแท้มันจะแยกกัน

อยู่เป็น ๒ ตอน คือสมถะเหมือนกับเตรียมการดู วิปัสสนาคือการเห็น; ส่วนศีลนั้น ผ่ากเนื้อผ่ากตัว อยู่ในสมถะในสมาธิแล้ว.

ฉะนั้น เข้าใจคำว่า วิปัสสนา ให้ดีๆมันเป็นเรื่องดู ไม่ใช่เรื่องคิด; ถ้าเรื่องคิดช่วยเหตุผลแล้ว ความคิดหรือความรู้ของเราจะนำ นำความคิด แล้วไปกัน ผิดทางได้, ก็มันคิดไปตามความรู้ที่ได้เล่าเรียนมา; ฉะนั้นจึงทำวิปัสสนาไม่สำเร็จ เพราะเขาไปมัวคิดตามที่ได้เล่าเรียนมา; ไม่ใช่เช็ดแว่นตาให้ดี แล้วดูอย่างเป็นอิสระ. แล้วก็เห็นจริง, ไม่ใช่; นี้เรียกว่า สมถะและวิปัสสนา.

เมื่อจิตสงบก็ดูให้เห็นตถตา.

ดู หลังจากเช็ดนิวรรณ์ ที่เขือนแว่นตาออกไปแล้ว ที่นี้ ก็เห็น ก็เห็น. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นแหละ เห็นไตรลักษณ์นั้นแหละ คือเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือเรียกว่า *เห็นธัมมฏฐิตตา ธัมมนิยามตา*; นี้ก็เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือจะเรียกรวม ๆ กันว่าเห็นสุญญताก็ได้. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ล้วนแต่เป็นสุญญตา คือว่างจากตัวตน. เรียกให้ไพเราะกว่า เห็นตถตา คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง; ถ้าเห็นก็เห็นสรุปย่อกว่าเห็นเช่นนั้นเอง ไม่น่ายึดถือ ไม่น่ายึดมั่น ไม่น่าไปหลงรัก หลงโกรธ หลงเกลียด หลงกลัว อาลัยอาวรณ์ อิจฉาวิชยา หึงหวงอะไรต่างๆ นี้เรียกว่า เห็นตถตา.

พูดให้ดีกว่านั้นอีก ก็คือเห็นพระตถาคตแหละ; เมื่อเห็นตถตา จิตนั้นจะเป็นจิตตถาคต. *ตถาคต* แปลว่า *ผู้ถึงซึ่งตถา, ผู้ถึงซึ่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือสุญญตา.* ฉะนั้นผู้ที่ทำวิปัสสนาสำเร็จ เห็นตถตาเป็นต้นแล้ว ก็คือเห็นพระพุทฺธ-

เจ้านั่นเอง; เห็นตถาคต เห็นพระตถาคต หรือจะเรียกว่าเห็นพระอรหันต์. พระอรหันต์ทุกๆ องค์เป็นตถาคต คือพระอรหันต์ทุกองค์ถึงแล้วซึ่งตถา ถึงแล้วซึ่งความจริงของความเป็นเช่นนั้นเอง. พระพุทธเจ้าเป็นจอมพระอรหันต์เท่านั้นแหละ; แต่ก็เรียกว่าตถาคต ใกล้เคียงกัน แล้วพระองค์ก็ทรงเรียกพระองค์เองด้วยคำว่า *ตถาคต* คือ *ผู้ถึงแล้วซึ่งตถา*.

ฉะนั้นการเห็นของวิปัสสนาไม่ใช่เล่น จะเห็นธรรมทั้งปวง แล้วเห็นพระตถาคต เห็นความเป็นตถาคต. นี้เรียกว่า "เห็น". "ดู" แล้ว "เห็น" ก็ได้ อานิสงส์, ได้อานิสงส์ทุกอย่างที่มันควรจะได้. ที่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะความโง่ว่ามีตัวตน, มันก็เล็กเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะไม่มีตัวตน.

ที่นี้แม้ว่าอยู่ในโลกนี้ ประกอบการทำงานเหิงโหลโคลย้อยอยู่ แต่ถ้าเห็นธรรมะเห็นตถตาแล้ว มันจะไม่เป็นทุกข์, มันจะสนุกอยู่ในการทำงาน; เพราะมันเช่นนั้นเอง, มันเช่นนั้นเอง. จะทำนา ทำสวน กำชาย หรือทำอะไรก็ตาม มันเช่นนั้นเอง จะเป็นนักเรียนนักศึกษา เรียนอะไรยากลำบากอยู่ มันก็เช่นนั้นเอง แล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์; เรียกว่าทำงานไปปลางสนุกไปปลาง นั่นแหละพิเศษที่ตรงนั้น. คนที่ไม่มีธรรมะ มันก็ทำงานไปปลาง ค่าตัวเองไปปลาง เป็นทุกข์ไปปลาง ค่าผีสาว เทวดาไปปลาง คนที่ไม่มีธรรมะ. คนที่มีธรรมะ เอ้า, มัน เป็นเช่นนั้นเอง ก็ทำไปซิ, เอ้า, ก็พอใจ ที่ทำได้มันก็พอใจ.

ที่อาตมาบอกว่ามันเป็นชีวิตแบบผีเสื้อ ผีเสื้อเที่ยวทำมาหากิน คุดเกษร ดอกไม้ที่สวยๆ ในป่า สวยๆ นั้น ชีวิตผีเสื้อ ได้เลี้ยงชีพด้วย แล้วก็ได้เป็นสุขสนุกสนานในการเลี้ยงชีพคนนั้นด้วย ไม่มีความทุกข์เลย. ถ้ามนุษย์เราสามารถจะใช้ความรู้ตถตา ประกัปกันอยู่กับหน้าที่การงานที่กระทำแล้ว เขาจะพอใจเป็นสุขในการทำงานที่กระทำ เป็น

ชีวิตแบบผีเสื้อ แต่ไม่ใช่หมายความว่าผีเสื้ออ่อนแอ เคียวก็ตายไม่ทันรู้ ไม่ใช่อย่างนั้น. เราเอาความหมายคำว่า ทำงานด้วย แล้วเป็นสุขอยู่ในการทำงานนั้นด้วย; เมื่อเรียนอยู่ก็เป็นสุข, เมื่อเป็นครูอาจารย์ก็เป็นสุข, ในขณะที่ทำงานนี้สามารถจะทำให้การทำงานเป็นความสุข เป็นความสนุกสนานอยู่ในตัวการทำงานนั้น เพราะมีจิตเป็นอย่างนี้.

ที่นี้ ทางสังคม เขาเป็นผู้ไม่เห็นแก่ตัวแล้วปัญหาทางสังคมก็ไม่มี เขารักผู้อื่น เพราะไม่เห็นแก่ตัว; เมื่อเขารักผู้อื่น เขาก็ฆ่าใครไม่ได้ ขโมยใครไม่ได้ ล้วงกาเมฯ ใครไม่ได้ ทูดเท็จไม่ได้ คำน้าเมาให้ใครเกลียด เหม็น ก็ไม่ได้, มันก็เป็นการดีในทางสังคม. ผู้ที่มีจิตประกอบด้วยธรรมะนั้นจะดีในทางสังคม ก็เป็นสุขไปด้วยกันทั้งหมด, แล้วเขาก็จะหยุคเวียนว้ายไปในกองทัพ ก็ไม่มีการเวียนว้ายในกองทัพอีกต่อไป. นี่สรุปยกมันเป็นอย่างนี้.

ขอให้มิจิตตภาวนา การอบรมจิตให้สมบูรณ์ เรียกว่า ทั้งส่วนศีลสมาธิ ปัญญา ให้ละเสียซึ่งส่วนต่ำๆ แล้วก็สูงๆ ขึ้นไป ละจากสัตตศาสตร์ มาสู่ไสยศาสตร์ พักหนึ่ง แล้วก็ละจากไสยศาสตร์ไปสู่พุทธศาสตร์ถึงที่สุด นี่คือจิตตภาวนา. จะทำอะไรได้เล่า เราเกิดมาจากท้องแม่ มันไม่มีความรู้ติดมาด้วยนี้ มันโง่มาจากในท้องแม่ นี้, แล้วพอลอดออกมาแล้ว ยังถูกทำให้โง่เพิ่มเติมขึ้นมาอีก จนได้รับความทุกข์, จนได้รับความทุกข์. เอ้า, พอมารู้จักความทุกข์นี่จึงค่อยมีความคิดว่า โอ๊ะ, ต้องทำกลับอย่างตรงกันข้าม เพื่อจะไม่ต้องเป็นทุกข์. นี้เราจึงตั้งต้น ทำจิตตภาวนา แล้วก็เอาชนะได้ ไม่ต้องมีความทุกข์อีกต่อไป. เป็นอันว่า จิตตภาวนา นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ ไม่ใช่เหลื่อวิสัย ไม่ใช่สุควิสัย แล้วก็ยังจะทำได้ตลอดไปไม่จำกัดเวลา ไม่จำกัดยุค ไม่จำกัดสมัย, ถ้าคนมันมี ปัญญาเห็นความทุกข์ ที่เกิดอยู่ในชีวิตแล้วมัน ก็ต้องทำได้แหละ เพราะมันเห็นว่าเป็นสิ่งที่ทำได้.

ทุกสิ่งรวมอยู่ที่จิตจึงต้องพัฒนาจิต.

เอาละ, เป็นอันว่า ทุกสิ่งมันรวมอยู่ที่จิต จะเป็นเหตุก็รวมอยู่ที่จิต จะเป็นผลก็รวมอยู่ที่จิต จะเป็นกระแสแห่งการปรุงแต่งของเหตุและผล มันก็รวมอยู่ที่จิต, อะไร ๆ มันรวมอยู่ที่จิต, เราจักจัดการกับจิต เรียกว่าจัดการกับจิต จิตตภาวนา หรือชีวิตพัฒนา. ซึ่งเดี๋ยวนี้เขาใช้กันมาก คำว่าพัฒนา ๆ แต่เขาพัฒนาผิดทาง ยิ่งพัฒนายิ่งบ้า ก็มี, ยิ่งพัฒนาให้เจริญยิ่งมีปัญหามาก ยิ่งมีความทุกข์มากก็มี, นั่นมันเป็นพัฒนาผิด. เราเอากันแต่ที่พัฒนาถูก และพัฒนาที่ทันเหตุอันเป็นภายใน คือพัฒนาจิต. พัฒนาจิตก็คือการพัฒนาชีวิตชนิดที่ถูกต้อง ไม่ใช่พัฒนาให้มันมาก ให้มันรกรุงรัง ให้มันเพิ่มปัญหา เหมือนโลกที่กำลังพัฒนา. โลกยุคนี้ยิ่งเจริญยิ่งพัฒนา; แต่ยิ่งเพิ่มปัญหา ยิ่งเพิ่มความทุกข์ยากลำบาก อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่. เขาจะต้องหันไปพัฒนาส่วนลึกในทางจิตใจ ให้จิตใจมันถูกต้องเสียก่อน ให้มันมีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องเสียก่อน, แล้วมันก็จะเดินไปในทางที่ไม่ให้เกิดความทุกข์แก่ประการใด.

เอาละ, เป็นอันว่า ความประสงค์ของอาตมา ที่ตั้งใจจะบรรยายธรรมะเล่มน้อย ในบทที่ ๒ มันมีอยู่อย่างนี้ คือ การพัฒนาจิต. อะไร ๆ รวมอยู่ที่จิต. *ชีวิตดี อดทุกข์ได้ จ สุขทุกข์า จ เวลา —ชีวิตที่ดี อดทุกข์ได้ ความสุขที่ดี ความทุกข์ที่ดี อะไร ๆ ทั้งปวงที่ดี; เอกจิตตสมายุตตา —เนื่องเฉพาะอยู่ที่จิตดวงเดียว; ลหุโสวคตเต ขโณ —ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปเร็วมาก.* เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจงอย่าวิร้อ อย่าเฉื่อยชา จงรีบกระทำให้ทันกับขณะที่เปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก แล้วประสบความสำเร็จในการที่ได้มาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธรศาสนา ค้ำยันทุกท่านทุกคนเทอญ.

การบรรยายสมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติไว้เพียงเท่านั้น เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย ส่งเสริมกำลังใจให้เข้มแข็งในการปฏิบัติธรรมะสืบต่อไป.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๓ —

๑๕ มกราคม ๒๕๖๖

ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์แห่งภาคมาฆบูชาเป็นครั้งที่ ๓ ในวันนี้ อาตมา
ก็ยังคงกล่าวคำบรรยายในลักษณะ *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะ
ในวันนี้ว่า ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน.

ในครั้งแรก ที่สุดพูดถึง *ธรรมชาติธรรมดาของจิต* ว่ามันเป็นอย่างไร, จะ
เป็นอะไรได้บ้างเท่าไร, เพื่อให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิต ให้สมควรแก่การที่เราจะพัฒนาจิต.
ในครั้งที่สอง พูดถึงจิตตภาวนา คือการพัฒนาจิตนั่นเอง. ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า
มันเนื่องกันอย่างไรที่จะไม่แยกจากกัน. ในวันนี้ก็จะกล่าวโดยหัวข้อว่า ผลของจิตตภาวนา
นั้น คือมรรค ผล นิพพาน, กล่าวถึงผลของจิตตภาวนา ในฐานะที่เป็น มรรค ผล
นิพพาน.

ท่านทั้งหลายบางคนอาจจะสงสัยว่า จิตตภาวนาก็เป็นสิ่งที่รู้จักแล้ว, มรรค ผล นิพพาน ก็เป็นคำที่ฟังแล้วฟังเล่าจนเบื่อหูแล้ว, ทำไมจะต้องเอามาพูดกันอีก. แล้วก็พูดว่า ผลแห่งจิตตภาวนาคือมรรค ผล นิพพาน นั้นมันเป็นสิ่งที่ศักดิ์ ๆ ก็จะได้เสียแล้ว, ทำไมจะต้องเอามาพูดกันอีก. ถ้าท่านผู้ใคร่รู้สักอย่างนี้ ก็ขอให้ตั้งอกตั้งใจฟังให้ดีเป็นพิเศษ, มันไม่ได้เป็นเรื่องชนิดที่ว่า รู้แล้ว และเอามาพูดกันอีกแล้ว ๆ เล่า ๆ. มันยังมีสิ่งที่ยังไม่ได้รู้ คือมันอยู่ลึกกว่าหรือไกลออกไปกว่า ที่จะต้องรู้ไปถึงนั้น. นี่จึงขอร้องให้ฟัง หรือให้ท่านฟัง สิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วเกือบจะตลอดเวลา คือ จะขยายความของคำว่า "จิตตภาวนา" หรือการอบรมจิตนี้ ให้ยิ่งขึ้นไป ให้ละเอียดออกไปโดยรอบ, และ ขยายความของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ให้ละเอียดออกไป, จนครอบคลุมไปหมดในทุกสิ่งที่มนุษย์พึงปรารถนา. มันไม่ใช่สิ่งที่จะมาพูดกันอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ. ถ้าท่านฟังให้ดีจะรู้สึก ว่า ไม่มีเรื่องซ้ำ ๆ ซาก ๆ.

ความหมายของคำ มรรค ผล นิพพาน.

เอา, ที่นี้จะได้พูดต่อไปตามที่ตั้งใจไว้ ในขั้นแรกก็คือ ความหมายของคำ แต่ละคำที่พูดนั่นเอง; คำว่ามรรค ผล ท่านก็จะได้ยินแล้วว่ามันเป็นเรื่องสูงสุด อยู่ที่วัดอยู่ในป่า เป็นการบรรลุมรรคผล เพื่อเป็นพระอรหันต์ไปเลย, ไม่รู้ว่า คำว่ามรรค ผล นั้นมันเป็นคำธรรมดา ๆ, อยู่ที่บ้านที่เรือนก็มีการบรรลุมรรคผล ในความหมายของคำว่ามรรคผล, ไม่ต้องไปเป็นพระอรหันต์. มัน มีใจความสำคัญอยู่ที่ว่า ทำอะไรต้องให้สำเร็จ. คำว่า นิพพาน ก็เหมือนกันอีก คนได้ยินคำว่านิพพานก็นึกไปถึงที่ไหนก็ไม่รู้, ที่ตายแล้วไปนิพพาน โสภณไปจากนี้ที่ไหนก็ไม่รู้ แล้วก็ไปนิพพาน, หรือว่า นิพพานชนิดที่พระอรหันต์ท่านบรรลุ, จนไม่รู้ว่า นิพพานในบ้านเรือนมันก็ยังดี และ

จำเป็นกว่า จำเป็นก่อน ที่เราจะต้องมีให้ได้. ถ้าเราไม่มีนิพพานในบ้านเรือน หรืออยู่ที่เนื้อที่ตัวเป็นปรกติพอสมควรแล้ว ย่อมไม่มีทาง ที่จะเข้าใจคำว่าพระนิพพานอันสูง สุดเต็มตามความหมาย ที่ว่าบรรลุนิพพาน คือเป็นพระอรหันต์. ที่พูดนี้ หมายความว่า จะบอกให้ทราบ ว่า คำว่ามรรคผลนั้นในภาษาคน ภาษาชาวบ้านนี้ ก็มี ความหมาย หนึ่งระดับหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องรู้. นิพพาน ก็เหมือนกัน ในภาษาคน ภาษาชาวบ้าน นี้ก็จะต้องรู้ ว่ามันมีความหมายอีกระดับหนึ่ง.

คำว่า มรรคผลนั้น ขอให้นึกถึงคำที่ว่า บางทีคนไม่รู้อะไรมันก็พูด มัน ยืมมาพูด, หรือพูดต่อกันมาจนชินว่า ทำอะไรต้องให้บรรลุมรรคผล, จนอาจจะพูดได้ ว่า ทำนานับนี้ไม่ได้มรรคผล เพราะการทำนานับนี้มันเสียหายหมด หรือมันไม่ได้เต็มที ไม่เป็นมรรคเป็นผล ก็มันไม่ได้เต็มที; มรรคผลอย่างนี้ควรจะสนใจเป็นเบื้องต้น. และคำว่านิพพานนี้ก็เหมือนกัน, คำว่านิพพาน แปลว่าเย็น, ต้องปรากฏที่ชีวิต ให้ เป็นชีวิตเย็น, ความเป็นอยู่กันอย่างเยือกเย็นที่บ้านที่เรือน ไม่มีความเข็วร้อน เย็น ตามที่คนธรรมดาทั่วไปจะพอใจ. นี่คือความหมายของคำว่าเย็นหรือนิพพาน ซึ่งเป็น คำเดียวกันในภาษาคน; แต่ว่าดูไม่ออก ก็เลยไม่มีในภาษาคน, คำว่านิพพานในภาษา คนเลยกลายเป็นนิพพานที่เข้าใจไม่ได้ไปเสียอีก.

คนธรรมดา ครั้งโบราณนั้น เขาพูดถึงคำว่านิพพานกันอยู่ทั่วไป ใน เรื่องนั้น ในเรื่องนี้ ในเรื่องโน้น เป็นประจำวันในบ้านเรือน, ถ้าว่ามันเป็นเรื่องที่ต้อง ทำให้เย็น : ทำไฟให้ดับนั้นก็เรียกว่าทำไฟให้นิพพาน, เอน้ำมาสาทให้ไฟดับ อย่างนี้ก็ เรียกว่าทำไฟให้นิพพาน, หรือว่าช่างทองเขาเผาทอง แล้วเขาชุบน้ำให้สีมันดี เขา ก็เรียกว่าทำแท่งทองให้นิพพาน, อะไรๆก็ตามแม้แต่ในครัว ถ้ารอให้ข้าวมันเย็นเสีย ก่อน แengเย็นเสียก่อน จึงจะกินได้ ก็ใช้คำว่านิพพานหมด. ฉะนั้น คำว่านิพพาน ในความหมายธรรมดาทั่วไปนั้น ก็คือว่าเย็น หรือ ทำให้เย็น.

ท่าน เข้าใจความหมายของคำพูดแต่ละคำไว้ให้สมบูรณ์ ทั้งภาษาคน และทั้งภาษาธรรม นั้นแหละ จึงจะเข้าใจพระธรรมได้อย่างเต็มที่ คือเป็นประโยชน์ ได้จริง. เคียงนี้เข้าใจ เรียนมาก แล้วบอกว่าเข้าใจ แต่ไม่เห็นมีประโยชน์อะไรเลย; นั้นมันเท่ากับไม่เข้าใจ จึงต้องเอามาพูดกันอีก. อย่าเพ่อรำคาญ ว่าเอาเรื่องที่พูดกัน อยู่ก่อนนั้นมาพูดอีก เพื่อให้รู้จนมันเป็นประโยชน์, จนใช้ให้เป็นประโยชน์ได้, เช่น คำว่า มรรคผลนี้ ขอให้มันอยู่กับเราอยู่ตลอดเวลา, ทำอะไรจะให้มันสำเร็จประโยชน์ เต็มที่หรือดีที่สุด. บางทีแม้แต่ว่าจะทำกับข้าวสักอย่างหนึ่ง ก็ขอให้มันสำเร็จประโยชน์ ดีที่สุด, ดีที่สุดที่มันจะดีได้. นี้ก็เรียกว่ามัน เป็นมรรคเป็นผล ค่ายเหมือนกัน, แล้ว มัน มีผลสบายใจเย็นใจได้ มันก็มีความหมายแห่งนิพพาน.

ภาษาธรรมะล้วนแต่ยืมไปจากภาษาชาวบ้าน หรือคนธรรมดา ภาษา ธรรมะจะมีอยู่ในพระบาลีพระคัมภีร์ที่ร้อยคำเถอะ, แต่ละคำนั้นยืมไปจากภาษาที่ชาวบ้าน เขาพูดกันอยู่ก่อนทั้งนั้น; ข้อนี้ขอให้เข้าใจและมองเห็นเถอะ แล้วก็เห็นอะไรต่อไป อีกมาก. พวกที่ไปคันทางธรรมะ ครันรู้ธรรมะแล้ว เขาไม่อาจจะตั้งชื่อขึ้นมาใหม่มาได้ เขาคงชื่อใหม่ขึ้นมาไม่มีใครฟังถูก; แต่ถ้าเอาชื่อที่ชาวบ้านเขารู้กันอยู่แล้วนั้นแหละ มาเป็นชื่อและพูด ชาวบ้านเขาก็รู้ดี.

ยกตัวอย่าง เช่นคำว่า นิพพาน อย่างนี้ มันแปลว่าเย็น; ไปอยู่ป่าเสียนานไปคันพบธรรมะ ที่เป็นความเย็นแห่งจิตใจ, แล้วพอลกลับเข้ามาในเมือง ก็มาบอก ชาวบ้านว่า *ฉันพบความเย็นแล้ว* ซึ่งหมายความว่าถึงความเย็นใหม่ ที่ชาวบ้านยังไม่เคย รู้เรื่อง. เขามาแสดงความเย็น ชาวบ้านก็สนใจ เพราะว่าชาวบ้านก็ต้องการความเย็น อยู่ และความเย็นที่มีอยู่ตามธรรมทานั้นไม่เพียงพอ ไม่เป็นที่น่าพอใจ ยังไม่สูงสุด จนกระทั่งคนที่หลังพบดีไปกว่านั้น ก็ยังใช้คำว่าความเย็นอยู่นั่นเอง มาบอกคนในเมืองว่า พบความเย็นที่ดีกว่า.

นี่คำว่านิพพาน มันก็เลื่อนชั้น ตัวเองได้ ก็โยน ๆ ๆ จนโยนที่สุดที่ไม่มีโยนกว่านั้น คือหมคคิเลส. ก่อนนี้เขาเอาความได้ตามอารมณ์ที่ต้องการ ว่าเป็นนิพพานก็มี, แล้วมันก็ไม่ไฉน เพราะมันโยนเดี่ยวเดี่ยว แล้วมันโยนชนิดที่หลอก ๆ จนกระทั่งมีคนพบเรื่องสมาธิ เรื่องฌาน เรื่องสมาบัติว่าเป็นนิพพาน ว่าโยน ก็ไปกันได้พักหนึ่ง พักใหญ่แหละ เพราะมันมีหลายระดับ, ฌานสมาธิมีหลายระดับ ก็โยนความโยนไปได้หลายทอด. โยนคนสุดท้ายก็คืออาจารย์ของพระพุทธเจ้านั่นเอง คืออาฬารคาสอุทกคาสสนั่นเอง ที่เขาพบความโยนในระดับอาภิกขุญญาตนะ, เวทสัญญานา-สัจญญาตนะ อย่างนี้เป็นต้น.

แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ยอมรับว่ามันโยนเพียงเท่านั้น, ท่านต้องไปค้นหาของท่านเองจนพบว่า สันนิทส, สันนิทสความยึดถือว่าตัวตนที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส, สันนิทสกรรม ถ้าสันนิทสความยึดถือว่าตัวตน มันก็สันนิทสด้วยสันนิทสด้วย ทั้งกรรมเก่าและกรรมใหม่, กรรมทั้งหลายเล็กล้างกันไปหมด เพราะความสันนิทสความยึดถือว่าตัวตน, นิกรรมมันเล็กละหายไปเอง เมื่อหมดความยึดถือว่าตัวตน. นี่ นิพพานแท้จริงสูงสุดครั้งสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าท่านพบ แล้วก็นำมาสอน แล้วก็ใช้ชื่อเดิม นั่นเอง ชื่อเดิมอีก, แท้จริงครั้งสุดท้าย คำว่านิพพาน นิพพาน.

พวกอื่น เขายังถือลัทธิตามแบบของเขา, เขาก็เอานิพพานตามแบบของเขา ก็มีคำว่านิพพาน—นิพพาน. ฉะนั้นมันจึงมีคำว่านิพพานเต็มไปหมด, หรือกลุ่มไปหมด แต่มีความหมายเฉพาะพวก. ที่ต่ำที่สุดก็เรื่องกสิกาโคตมิ ใช้คำว่านิพพานในฐานะความเย็นนอกเย็นใจ, ความเย็นนอกเย็นใจที่เราพูดถึงกันอยู่ตามธรรมคานันแหละ; ถ้าเย็นนอกเย็นใจได้แล้วก็ใช้คำว่านิพพานเหมือนกัน. เช่นประโยคที่ว่า บุรุษนี้ถ้าเป็นลูกของใคร บิฑามารดาของเขาก็จะนิพพาน, นิพพุโต คือนิพพาน ในที่นั้นหมายความว่าเย็นนอกเย็นใจ. ถ้าพูดเป็นไทย ๆ ก็ว่า บุรุษนี้เป็นลูกของใครพ่อแม่ของเขาก็จะเย็นนอกเย็นใจ; คำว่าเย็นนอกเย็นใจนั้นคือนิพพาน. นิพพานภาษาธรรมะที่ใช้กันอยู่แล้วในบ้านเรือนก็มีอยู่ก่อนแล้วอย่างนี้เป็นอย่างต่ำ จนกว่าจะพบเป็นลัทธิที่สูงขึ้นไป—ขึ้นไป.

นี่ขอให้เรารู้ว่ามันเป็นอย่างนี้ แล้วเราก็จะหาพบชนิดที่ค้นหาให้ได้ หรือตามที่เราควรจะต้องการ, คือ อย่างน้อยก็เป็นนิพพานชนิดที่อาจจะมีได้จริง อยู่กะเรา ได้จริง, แล้วก็อยู่ได้ตลอดไป. นี่ขอให้รู้จักและเอามาให้ได้ แม้จะยังไม่ใช่นิพพานสูงสุด คือ สันติเลสอัสสะวะ ก็ขอให้มีความเย็นออกเย็นใจอยู่ที่นี้, อย่าให้อยู่ด้วยความร้อน หรือความรบกวนของกิเลสเลย.

นี่คำว่า มรรคผล ก็นี่, คำว่า นิพพาน ก็นี่ มีความหมายตั้งแต่ต่ำที่สุด จนถึงสูงที่สุด; แม้ว่าจะเป็นอย่างที่ว่าถูกต้องแท้จริง ก็ยังมีตั้งแต่อย่างต่ำที่สุด จนถึงอย่างสูงที่สุด. ถ้าจะเป็นเรื่องที่เกิดพลาดไม่ถูกต้องก็ไม่ต้องเอา, เราก็ไม่ต้องเอา ซึ่งมันก็มีหลายอย่างหลายแบบออกไปอีก. แต่ที่ถูกต้องที่ควรจะมีเอา มันก็ยังมีหลายอย่างหลายแบบ; เช่นคำว่า นิพพานมีความหมายหลายระดับ ขอให้อยู่กับพระนิพพานอันแท้จริงระดับใดระดับหนึ่ง อย่างน้อยก็ขอให้เป็นอย่างบ้านที่มีความเย็นออกเย็นใจ. อย่าไปนึกถึงหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์เลย อยู่ที่บ้านที่เรือนกระวักควายกะไรกะนานั้นแหละ, ขอให้ฉลาดกว่าคนอื่น อยู่อย่างที่มีความเย็นออกเย็นใจ สูงสุดในประโยชน์ในโลกนี้ ตามที่ควรจะได้ควรจะมี, แล้วก็มีความหมายแห่งพระนิพพานอันแท้จริง เป็นที่มุ่งหมายปลายทาง.

อย่างที พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสแก่ฆราวาสแท้ ๆ พวกหนึ่ง มีลูกมีเมียจูงลูกจูงหลานไปด้วยกัน ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าขอให้แสดงธรรมะที่เป็นประโยชน์แก่ฆราวาสมากที่สุด. พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงสุตตันตะอันเกี่ยวกับสุญญตา : *สุตตันตา สุญญตปปฏิสยุตตะตา ตถาคตภาสิตา*—คือ *ความรู้เรื่องสุญญตา* นี่ตรัสแก่ชาวบ้าน ชาวไร่ชาวนา มีลูกมีบ้านมีเรือนมีอะไรอยู่, ก็ขอให้อยู่อย่างมีความรู้เรื่อง สุญญตา, ไม่ต้องร้อนใจ ไม่มีความเร่าร้อนเป็นทุกข์เพราะสิ่งเหล่านั้น. เรื่องวัวควายไร่นาก็เป็นไปตามเรื่องของวัวควายไร่นา; ถ้ามันเกิดอะไรขึ้นมา ก็ไม่ต้องร้อนใจ, แก่ไขไปโดยไม่ต้องร้อนใจ. นี่ความรู้

เรื่อง สุนทรียา ที่สูงสุดในพระพุทธศาสนาเทียบชั้นนิพพาน กลับมาทรงสอนแก่ชาวบ้าน ชั้นต่ำชั้นธรรมดา, เป็นชาวไร่ชาวนา ให้รู้เรื่องสุนทรียา ว่าสิ่งทั้งปวงมันเป็นธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติของมันเช่นนั้นเอง; อย่าเอามาเป็นตัวกู เป็นของกู ก็จะไม่เกิดความร้อนหรือความทุกข์ชนิดใด.

นี่เมื่อเราพูดอย่างนี้ คนบางพวกเขาหาว่า พูดไม่จริงบ้าง, หลอกชาวบ้านบ้าง. ชาวบ้านที่นี่ก็จะถูกหลอกมากกว่าใครที่สุก ที่ได้ยินได้ฟังคำว่า เรื่องนิพพาน เรื่องหลุกพันนี้, มันมีได้ระดับหนึ่ง แก่ชาวบ้านทั่วไปในระดับธรรมดาทั่วไป. ใครจะว่าอย่างไรก็ตามใจ แต่ยังไม่บอกกล่าวท่านทั้งหลายอย่างนี้อยู่เสมอ ว่าพวกชาวบ้านนี่แหละ อยู่อย่างชาวบ้าน ชาวไร่ชาวนาชาวสวนตามธรรมดา แต่ให้อยู่ด้วยความรู้เรื่องสุนทรียา คือความว่างจากตัวตนตามธรรมชาติของมันเอง, แล้วอย่าไปยินดียินร้าย เมื่อมันเปลี่ยนแปลง, มันเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปตามที่มันเปลี่ยนแปลง เราไม่ต้องยินดียินร้ายให้โง่; นี่จะเป็นชีวิตที่เยือกเย็น. อย่าทำอะไรด้วยความหวังด้วยกิเลสตัณหา หิวกระหาย; อย่างชาวนาทำนา ทำให้ถูกต้องทำให้ดีที่สุดสนุกเมื่อทำด้วย เมื่อทำก็สนุก แล้วก็รอกว่ามันจะออกรวง ก็รออยู่ด้วยความสนุก, มันออกรวงก็เก็บเกี่ยวได้ด้วยมีความสุข. อย่าไปหวังชนิดที่ว่ามันออกวันนี้ให้มันออกพรุ่งนี้, หรือหวังว่ามันจะคงได้เต็มที่, หรือหวังอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็นชาวนาโง่ที่อยู่ด้วยความหวัง.

จำนิทานเรื่องแม่ไก่ไว้ให้ดีๆ พระพุทธเจ้าท่านเล่าเอง แม่ไก่ที่ไข่ให้ลูกตอ้งก็แล้วกัน, ไข่ก็ออกเป็นลูกไก่เอง ตามกำหนดตามเวลา. ถ้าแม่ไก่ตัวไหนมีความคิดความหวังทูลนทูลรายอยู่ในใจ ว่าลูกไก่จะออกมา, ลูกไก่จะออกมา นี่มันเป็นแม่ไก่บ้า. นี่ระวังให้ดี, อย่าเป็นแม่ไก่บ้า อย่าเป็นชาวนาบ้า, ให้มันเย็นไปตั้งแต่ต้นจนปลายตลอดปี—ตลอดปีเพราะรู้ธรรมะที่เนื่องอยู่กับสุนทรียา. พระบาลีนั้นมีว่า *สุญฺยตฺย!—ปฏิบัติสุญฺยตฺย! —เนื่องเฉพาะอยู่กับสุนทรียา.*

ความรู้ันั้นทำให้เรามองเห็นว่ามันเป็นสูญญตา คือว่างจากความหมาย แห่งตัวตนหรือของตน ที่เราจะบังคับบัญชามันได้; เมื่อมันเป็นไปอย่างนั้น ก็อย่าง นั้นสิ ก็อย่างนั้นสิ, ก็อย่างนั้นเอง, จะต้องเป็นทุกข์ทำไม. เราทำให้ดีที่สุกเท่าที่จะทำ ได้ มันก็ต้องเป็นตามที่มีมันควรจะได้; ถ้ามันพลาดไปบ้างก็ช่างมัน สักครั้งห้าครั้งมัน จะพลาดสักครั้งหนึ่งก็ช่างมันสิ, เราอยู่โดยที่ว่า ได้มากก็อย่างนั้นเอง, ไม่ได้มากก็อย่าง นั้นเอง, ใค้สมหวังก็อย่างนั้นเอง, ใค้ไม่สมหวังหรือไม่ได้มากก็อย่างนั้นเอง. ฉะนั้น อยู่อาศัยด้วยความหวัง, หรือถ้าหวังก็หวังด้วยสติปัญญา ก็ไม่เรียกว่าความหวัง หวังต้อง ด้วยความโง่, หวังอย่างกระหาย อย่างหิวกระหายหวัง นี้เรียกว่าความหวัง เป็นกิเลส มาจากอวิชชา.

ถ้าต้องการด้วยสติปัญญา ไม่ต้องหวัง ไม่มีหวัง, จะต้องการก็ได้ ต้องการด้วยสติปัญญาที่ควรจะต้องการ รู้ว่าทำอะไรแล้วก็ทำ ทำแล้วก็ไม่ต้องหวัง. อย่างนี้ไม่เรียกว่าความหวัง ไม่เรียกว่าตัณหา ไม่เรียกว่าอาสาเป็นต้น ซึ่ง แปลว่าความหวัง, ก็เรียกว่าสังกัปไป; เหมือนเขาให้พร เมื่อพระให้พร ถวาย ทานนั้น *สังกัป* ของท่านทั้งหลาย คือความต้องการความดีของท่าน *จงบริบูรณ์ เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ* อย่างนี้เป็นต้น.

ถ้าหวังก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะหวังด้วยความโง่ด้วยกิเลส; ถ้าต้องการ ด้วยสติปัญญามันไม่อยู่ในรูปของความหวัง. ถ้ามันจะออกมาในรูปที่ผิดจากความ ต้องการของเรา เราก็หัวเราะเยาะไว้ล่วงหน้าแล้ว, ต้อนรับได้ด้วยความหัวเราะเยาะ. บางทีจะบอกให้มันผิดหวังคู่บ้าง ถ้ามันจะผิดหวังแล้วก็ส่งเลย, เอ้อผิดหวังก็ดีเหมือนกัน ให้มันผิดหวังไปเลย. ถ้ามันแสดงออกมากว่าจะผิดหวังตามที่เราหวังไว้ อย่าให้มันก้เรา ผิดหวังก็ผิดสิ มันเป็นธรรมดาอย่างนี้.

นี่ชีวิตที่เยือกเย็น พวกกันมาตั้งยี่สิบวัน เพื่อจะบอกเพียงคำเดียวว่า มัน
เป็นชีวิตเยือกเย็น, ชีวิตที่ไม่ร้อน เพราะว่าเราได้จัดได้ทำไว้อย่างถูกต้อง ก็อยู่
เป็นสุขเต็มทีที่ควรจะอยู่ได้, จะไม่เกิดโรคประสาท และเป็นบ้าในที่สุด เหมือนที่
เป็นกันอยู่หลายๆ นั้นมันอยู่ด้วยชีวิตร้อน ทนทรมานอยู่ตลอดเวลา ไม่เท่าไรก็ต้องเป็นบ้า,
อย่างน้อยก็เป็นโรคประสาทคุ้มก็คุ้มร้ายไปที่เดียว.

นี่คำว่ามรรคผลนิพพานนี้ ขอให้ขยายความหมายกว้างออกไป จนเป็นสิ่งที่
มีได้ประจำบ้านประจำเรือน จะเลี้ยงไก่จะเลี้ยงหมู ขอให้มันเป็นมรรคเป็นผล, นี่ฟังดู
ให้ศิขิ จะเลี้ยงไก่เลี้ยงหมู ขอให้มันเป็นมรรคเป็นผล ก็มันสำเร็จที่สุดนั่นเอง,
หรือว่าจะทำนาก้ให้เป็นมรรคเป็นผล ให้มันสำเร็จที่สุด, นี่เราต้องการชีวิตชนิดนี้
จึงชวนกันมาอธิบายกันใหม่ ใน ความหมายของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็น
ผลของจิตตภาวนา.

วินิจฉัยคำว่าจิตตภาวนา.

ที่นี้ จิตตภาวนา ก็เป็นคำที่ต้องวินิจฉัย เช่นเดียวกัน เพราะว่าท่าน
ทั้งหลาย จะได้ยินคำว่าจิตตภาวนามาแต่ในทางที่บำเพ็ญจิต ของพวกอยู่ป่าอยู่คง ทำ
สมาธิ ทำวิปัสสนา ทำกัมมัญฐานอะไรเหล่านั้นเท่านั้น นั้นเรียกว่าจิตตภาวนา. นั้นมัน
รู้แคบๆ มันมุ่งหมายแคบๆ, มันก็แคบจนไม่เอามาใช้เป็นประโยชน์ได้.

คำว่า จิตตภาวนา ต้องให้หมายความหมกจกสิ้นเชิง ว่าเราทำจิตให้มันดี
ขึ้นได้อย่างไรเท่าไร ก็เป็นจิตตภาวนาหมก, แม้แต่จะทำจิตให้ดีขึ้นสักชนิดหนึ่ง ก็เรียก
ว่าทำจิตตภาวนา, แม้ไม่ได้ทำกัมมัญฐานภาวนา ออกทำออกทางเหมือนที่เขาทำๆกัน

อยู่ ก็ยังได้, เราทำตามแบบของเรา ที่ใครเห็นแล้วไม่เชื่อ ไม่ยอมรับว่าเป็นจิตตกาวนา, แต่เราสามารถทำให้จิตของเราดีขึ้น, ให้จิตของเราในวันนี้มันดีขึ้นกว่าจิตเมื่อวานนี้, ให้มันแจ่มแจ้งในอะไรดีกว่าวานนี้, ให้มันออกกลิ่นได้ ให้มันเฉยๆได้ ให้มันแก้ปัญหาคิดดีกว่าจิตเมื่อวานนี้, เพียงแต่เท่านั้นก็เรียกว่าเป็นจิตตกาวนาแล้ว ถ้าเราทำ, ถ้าเป็นผลของการกระทำของเรา, ถ้ามันดีของมันเองตามธรรมชาติ นี่ไม่เรียกว่าจิตตกาวนา เพราะว่าเราไม่ได้ทำ, แต่ถ้ามันดีขึ้นเพราะการกระทำของเรา เพราะการศึกษาอบรมของเรา ก็ต้องเรียกได้ทั้งนั้นแหละว่าจิตตกาวนา, คือว่ามันฉลาดขึ้นก็แล้วกัน.

ในการงานทุกชนิดไม่ว่าการงานอะไร ถ้าผู้ทำคอยสังเกตดูให้ดีๆ แล้วทำให้ดีขึ้น ฉลาดขึ้นกว่าที่แล้วๆมา, อย่างนี้ก็เรียกว่าจิตตกาวนาได้เหมือนกัน. ฉะนั้นคนที่ เป็นศิลปิน ทำงานฝีมืออีกคนก็อะไรต่างๆนี้ เขาก็มีจิตตกาวนาโดยอัตโนมัติ อยู่ในการกระทำของเขา.

คนที่ต้องใช้สติปัญญาทุกคนจงมองให้เห็นว่า มีจิตตกาวนา คือทำให้จิตมันดีขึ้น; จะเป็นสาวนาก็ได้, เป็นพ่อค้ำก็ได้, เป็นหมอบเป็นแพทย์เป็นทนายความเป็นอะไรก็ตามเถอะ, ถ้าเขากระทำหน้าที่ว่าจิตของเขาดีขึ้น ฉลาดขึ้นนั้นก็รวมอยู่ในคำว่าพัฒนาจิต หรือทำให้จิตเจริญขึ้นได้ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นให้พยายามเข้าใจความหมายของคำสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ที่เคยเข้าใจกันมาอย่างแคบๆให้ถูกต้องเสียใหม่, ให้กว้างขวางเต็มตามความหมายของคำๆนั้น; เช่นว่าทำภาวนา จิตตกาวนา ไม่ใช่ไปนั่งพิมพ์พ้ออยู่ในป่า, ที่ไหนก็ได้—ที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ ถ้าทำให้จิตมันดีขึ้น.

ฉะนั้น คนที่ทำอะไรด้วยความระมัดระวังอย่างสุขุมรอบคอบ อยู่ตลอดเวลาทั้งวันทั้งคืนนั้น คนนั้น เป็นจิตตกาวนา, ทำจิตตกาวนา, มีจิตตกาวนาอย่างดี. แม้คนที่ทำอะไรโง่เขลา พรวกพราก ชู้ๆ หวัดๆ อย่างนี้ มันไม่มีตอก มันไม่มีแก่น

ชนิดนั้น. ส่วนที่ไปทำเป็นพิธีรีตอง ในที่สงบสงัดตามแบบฉบับที่วางไว้สำหรับ
กัมมัฏฐานสำหรับวิปัสสนา นั้นก็เป็นจิตตกาวนาถุกแล้ว แต่มันเฉพาเรื่องมากเกินไป,
หรืออยู่ในระดับที่ชาวบ้านทำไม่ได้. ต้องขยับขยายปรับปรุงลงมา ให้ถึงระดับที่
ชาวบ้านเขาจะทำได้, ให้เวลาของเขาสามารถปรับปรุงจิตให้สูงขึ้นไปก็แล้วกัน. พุค
อย่างหยาบคายที่สุด เมื่อนั่งอยู่บนโถส้วมนั้นแหละ ก็ทำจิตตกาวนาได้ ไม่เชื่อไปลองดู
อาตมารับประกัน มันเป็นสิ่งที่ทำได้ แล้วบางทีจะดีหรือง่ายกว่าเวลาอื่นด้วยซ้ำไป
เพราะเมื่อก่อนที่นั่งอยู่บนโถส้วมนั้น วิตกกังวลมันหายไปไหนหมดไม่รู้. บางทีความ
ที่มันจะถ่ายออกมานั้น มันกลายเป็นนิมิตหรืออารมณ์อย่างเดียวกัน, แล้วคนก็คิดนึกอะไร
ได้ก็ เพราะว่าจิตมันเป็นอารมณ์เดียวไต่เอง. ขอให้ใช้ประโยชน์ในทางจิตตกาวนาทุก
ขณะ ทุกกระยะทุกเวลา แม้ที่สุดแต่กำลังนั่งอยู่บนโถส้วม. พุคแล้วมันก็ไม่น่าฟัง
แต่ถ้าไม่พุค มันก็ไม่มีทางที่จะรู้เหมือนกัน จึงต้องพุคว่ามันมีอะไรบ้าง.

นี่คำที่เราเอามาพูคกันให้มันกว้างขวางออกไป คือคำว่ามรรคผลก็ดี นิพพาน
ก็ดี จิตตกาวนาก็ดี.

จิตนี่ฝึกอบรมพัฒนาได้.

เอ้า! ที่นี้มาถึงคำว่าจิตแล้ว ก็ต้องพูคกันต่อไปในเรื่องที่เกี่ยวกับคำว่าจิต
เคยพูคมาหลายครั้งหลายหนเต็มทีแล้ว จนบางคนเบื่อแล้วสิ้นหัวแล้ว, ไม่อยากจะฟังแล้ว
มันซ้ำๆ ซากๆ ก็คือคำพูคที่ว่า จิตนี่เป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้, จิตนี่เป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้
หมายความว่าฝึกฝนอบรมได้; แต่มีคนโง่จำนวนมากเกือบจะทั้งหมดของจำนวนคน
เขาว่าไม่ได้ เขาว่าไม่ได้. แต่เราว่าได้, จิตนี่เป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้ นิสัยสันดาน

ก็เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ เลิกเพิกถอนได้, อย่าหลงใหลไปว่ามันเปลี่ยนไม่ได้, จิตนั้นมันเปลี่ยนได้ ถ้าทำให้อุกวิริ.

สิ่งที่เรียกว่า นิสสัยก็เป็นสิ่งที่แก้ไขได้, เพิกถอนได้. คนโง่เท่านั้น มันพูดอย่างตันหลังหลับตา ว่านิสสัยเปลี่ยนไม่ได้, นิสสัยเปลี่ยนไม่ได้. นิสสัยสำหรับคนโง่พูด ก็ให้มันพูดไปก็แล้วกัน; แต่ที่จะพูดกันอย่างลัทธิธรรมะกฎอิทัปปัจจยตา เป็นต้นแล้ว ไม่มีอะไรที่เปลี่ยนไม่ได้, นิสสัยสันดานก็เปลี่ยนได้. แต่มักจะยึดถือกันเสียว่า เปลี่ยนไม่ได้. เอ้า, เปลี่ยนไม่ได้ก็ตายไปกะอันนั้นสิ; แต่ถ้าใครคิดว่าเปลี่ยนได้ ก็อาศัยลัทธิธรรมะที่ถูกต้องกัน มันก็เปลี่ยนได้ แล้วมันก็ได้รับผลประโยชน์.

นิสสัยที่เท่านั้น มันก็เป็นความเคยชินที่เพิ่มเข้า เพิ่มเข้าๆ ถ้าเราลดเสีย, ไม่เพิ่มเข้าๆ มันก็ลดถอยลงและเปลี่ยนได้. *นี่เป็นหลักในพระบาลีเอง* ไม่ใช่ว่าเอาเอง; เช่นเรามีความโลภมีความรักที่หนึ่ง มันก็มีนิสสัยเช่นนั้น หน่วยหนึ่งอันหนึ่งที่หนึ่ง, พอมีอีกมันก็เพิ่มเข้าอีก, พอมีอีกมันก็เพิ่มเข้าอีก ไปจนเป็นนิสสัยเช่นนั้น. เช่นบางคนซึ่งโกรธยิ่งกว่าคนบ้า เพราะว่ามันเพิ่มนิสสัยอย่างนั้นเข้าไปจนเป็นนิสสัยเช่นนั้น. *นี่เราจะร้องจะถอนทั้งก็ได้ ถ้าเราวิริ,* คือเมื่อถึงคราวมันยั่วให้โกรธ มาให้โกรธไม่โกรธ มันก็ลด—ลดไปหนึ่ง, มาอีกก็ควบคุมได้ไม่โกรธ มันก็ลดที่หนึ่ง, มันก็ลดไปเรื่อยๆ จนมันหมดนิสสัยที่จะโกรธ, หมกอุปนิสสัยหรือหมกอนุสสัยที่โกรธ.

อนุสสัยหมวดความโลภ เรียกว่า ราคะอนุสสัย, อนุสสัย หมวดความโกรธ เรียกว่า ปฏิฆาอนุสสัย, อนุสสัย หมวดความโง่ เรียกว่า อวิชขานุสสัย. นี่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้ ในฐานะเป็นสิ่งที่ลดได้ ถอนได้, ถอนออกได้ทีละนิดทีละนิด ด้วยการที่ไม่ยอมทำ หรือ ไม่ปล่อยให้ทำ ชนิดนั้น ทุกครั้งที่มันมาสำหรับจะให้ทำ : มันมาให้รักให้โลกให้อยากได้, เอ้า, ไม่เอาละมัน นิสสัยนั้นมันจะลดลงไปชนิดหนึ่ง, ทีหลังมาอีกก็ไม่เอาละมัน

มันก็ตกลงไปอีกนิตหนึ่ง, ที่หลังมาอีกก็ไม่เอากะมัน, มันก็ตกลงไปอีกนิตหนึ่ง; นี่เรียกว่ามันนอนได้อย่างนี้. ที่ทำให้โกรธให้เกลียดก็เหมือนกัน ก็ไม่เอากะมัน มันก็ตกลงไปนิตหนึ่ง, ที่ให้โง่ที่โง่แล้ว ที่ให้อะไรต่างๆ ที่เกี่ยวกับความโง่นั้น ไม่โง่กะมัน ไม่ไปกลัวมัน, สิ่งที่มาให้กลัวเมื่อไรก็ไม่กลัวมัน—ไม่กลัวมัน—ไม่กลัวมัน มันก็ลดนิตยกลัวลงไป, ลงไป จนไม่กลัวอะไร.

นี่ขอให้รู้ว่า จิตเป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้ จนเหมือนกะว่าผิดตรงกันข้ามไปจากเดิม ที่เคยรักเคยอยากเคยโลภ ก็ไม่, ที่เคยโกรธเคยเกลียด ก็ไม่, ที่เคยกลัวเคยโง่เคยหลงหรือเคยสะเพร่าอะไรก็ไม่; นี่มันเป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้ จนกระทั่งว่าร้องทั้งลงไปหมดเลย, ร้องทั้งออกไป ไม่ให้เหลืออยู่ในจิตใจเลย ที่จะรักจะโกรธจะเกลียดจะกลัวนั้น. แต่มันสูงขึ้นไป มันก็ต้องทำด้วยวิธีการที่สูงขึ้นไป.

เดี๋ยวนี้ในระดับธรรมทานนี้ แม่แต่เด็ก ๆ ก็จะทำให้. พ่อแม่อย่างโง่, พ่อแม่อย่างเป็นคนโง่ ทำให้เด็กเพิ่มความรักเพิ่มความเกลียดความกลัวความอะไรจนเป็นนิสัยขึ้นมา, หลอกให้เด็ก ๆ หลงใหลในของรักของสวยงาม, หลอกให้เด็กกลัวนั่นกลัวนี่ กลัวจึงจุกตึกแก. นี่เป็นเรื่องความโง่ของพ่อแม่ทั้งนั้นแหละ, มันเป็นความยากแก่เด็ก, มันก็เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่กับเด็ก ที่ทำให้เราที่หลังนั้นมาพลอยลำบาก เพราะว่ามันทำผิดพลาดมาตั้งแต่ที่แรก.

เอาละ, เป็นอันว่า ขอให้มองเห็นชัดว่า จิตเป็นสิ่งที่ปรับปรุงได้นั้นแหละคือ จิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้; เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จิตทภาวนาจะมีแก่บุคคลนั้น. ถ้าบุคคลนั้นไม่ยอม มันโง่มันบ่กหลักตายตัวว่า จิตเบียดนี้ไม่ได้ทั้งนี้แล้ว, จิตทภาวนาก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. ฉะนั้นบุคคลใดจะมีจิตตภาวนา เขาต้องมีความเข้าใจอย่างพื้นฐานถูกต้องเพียงพอเสียก่อน. ขออย่าให้พ่อแม่สอนลูกเด็ก ๆ ผิดวิธีทาง จนเด็ก

ไปรักไปโกรธไปเกลียดไปกลัวอะไรหนาแน่นจนแก่ไขยาก. นั่นนะพ่อแม่ตัวเอง เป็นผู้
ทำความเสียหายให้แก่เด็ก ๆ. ทำให้เกิดปัญหาที่แก้ยากแก้เด็ก ๆ. ถ้าพ่อแม่อบรมสั่งสอน
มาถูกต้องตั้งแต่เด็ก ๆ. ปัญหาเหล่านี้ก็จะไม่มี.

นี่สรุปความว่า มันมีข้อเท็จจริงของธรรมชาติตามธรรมชาติ ว่าจิตเป็น
สิ่งที่ปรับปรุงได้, หรือสามารถจะรื้อทิ้งออกไปหมดได้ ในส่วนที่ไม่พึงปรารถนา. ที่
เรียกว่านิสัยที่ไม่พึงปรารถนาของจิต ที่ทำมาผิด ๆ แต่อันแต่ก่อนนั้น เป็นสิ่งที่รื้อทิ้งได้,
อยากจะพูดว่า แม้คิดมาจากชาติก่อนก็รื้อทิ้งได้. แต่เดี๋ยวนี้ไม่อยากจะทำ เพราะมัน
เอามาให้เห็นไม่ได้, เรื่องชาติก่อนมันเอามาให้เห็นไม่ได้, มันเป็นการบังคับให้เชื่อตาม
คนอื่น นี่ไม่ถูกตามหลักพุทธศาสนา. ฉะนั้น สิ่งที่เอามาให้เห็นไม่ได้ เราไม่พูด,
เราไม่เอามาบังคับให้ใครเชื่อ. คนอื่นเขาทำกันก็ตามใจ เราไม่ทำ เราจะพูดแต่สิ่งที่พอมอง
เห็นได้ ว่ามันเป็นอย่างนั้น. นิสัยอะไรที่สร้างกันขึ้นมาตั้งแต่เป็นทารกแต่อันแต่ก่อน
มันแก้ไขได้ มันปรับปรุงได้, กระทั่งมันรื้อทิ้งเสียได้ จนมันเปลี่ยนนิสัยเป็นตรงกันข้าม
แล้วเขาก็จะไม่มีกรรมเลย.

จิตพัฒนาตัวเองได้ ถ้าอบรมให้ถูกวิธี.

ทีนี้จะให้ดูโดยละเอียดต่อไปอีก สำหรับสิ่งที่เรียกว่าจิต ก็คือที่จิต ซึ่งม
ีความแปลกประหลาดมหัศจรรย์. จิตนี้มีอะไร ๆ ที่มีความประหลาดน่าอัศจรรย์มาก,
จนเรียกว่ามหัศจรรย์ เพราะมันอัศจรรย์มาก น่าอัศจรรย์มาก.

ตามธรรมชาติแท้ ๆ ของจิต ธรรมชาติแท้ ๆ ของจิตนั้นมันก็น่าอัศจรรย์,
ก็ว่าจิตนี้มันเป็นธาตุชนิดหนึ่ง แต่ไม่ใช่อาโปธาตุ ปรุวิธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ

มันเป็นธาตุอีกชนิดหนึ่ง, เขาเรียกว่ามโนธาตุ หรือจิตตธาตุ หรืออรูปรธาตุ เป็นต้น, มันเป็นธาตุชนิดหนึ่ง. ธาตุตัวนี้ธาตุจิตนี้ มันก็เป็นธาตุเหมือนกับธาตุทั้งปวง, แต่ว่าคุณสมบัติของมัน มันต้องผิดจากธาตุอื่น ๆ มิฉะนั้นจะมาเรียกว่าธาตุจิตได้อย่างไร. จิตตธาตุ หรือ มโนธาตุ นี้มันมีหน้าที่สำหรับรู้, สำหรับ รู้สึก และมันจะรู้สึกต่อทุกสิ่งได้, มันจะรู้ทุกอย่างได้ ถ้าอบรมมันให้ถูกวิธี. ที่ยวนมันอาจจะรู้สึกได้แต่บางอย่าง มันอาจจะรู้ได้แต่บางอย่าง หรือในวงจำกัด; ถ้าเราอบรมให้ถูกวิธี มันก็จะรู้ได้หมดได้เต็มที่เหมือนกัน.

เด็กทารกพอกลอคออกมาแล้ว มันก็เริ่มรู้, มันไปจับอะไรเข้ามันก็กดเอาต่อไปมันก็ไม่จับ, ไปจับไฟเข้ามันร้อน ต่อไปมันก็ไม่จับแหละ. นี่เป็นคุณสมบัติของธาตุจิตที่มันจะรู้อะไรของมันได้เอง, แล้วมันก็รู้จักเลือก รู้จักคิด รู้จักนึกสูงขึ้น มาตามลำดับ ของเวลาของอายุของเด็กทารกนั้น. มัน รู้สัมผัสได้ แล้วมันก็รู้ผลของสัมผัสได้ รู้สึกสุขรู้สึกทุกข์ รู้สึกทุกข์ของการสัมผัสได้ แล้วมันก็รู้จักเข็ดหลาบ ต่อการที่จะสัมผัสสิ่งที่เป็นทุกข์. ถ้ามันเอามือไปจับไฟ มันก็ร้อนมันก็เข็ดหลาบ มันรู้จักเข็ดหลาบได้เอง พ่อแม่ไม่ต้องสอน, พ่อแม่สอนมันก็ยังไม่เชื่อนะ บอกว่าอย่าจับไฟ ลูกเด็ก ๆ มันก็ไม่เชื่อ มันไปจับเข้าแล้วมันก็ร้อน, ที่หลังมันก็เข็ดตัวมันเองได้. ฉะนั้นเด็ก ๆ มันไม่ไปจับแมลงที่กัดต่อย เพราะมันเคยถูกมาแล้ว, ที่แรกมันไม่รู้มันไปจับแมลงที่กัดต่อยเจ็บปวด, ที่หลังมันก็รู้จักเข็ดหลาบเองได้.

ฉะนั้น ขอให้สนใจว่า จิตนี้มันรู้อะไรได้ มันรู้สึกได้ แล้วมันเข็ดหลาบได้. ความรู้สึกอย่างนี้ ก็คือการที่จิตมันเจริญพัฒนาขึ้นมาตามลำดับ; ฉะนั้นจิตมัน จึงมีความรู้ที่จะระมัดระวัง. เช่นเด็กมันจะระมัดระวังไม่จับไฟ หรือไม่ผลอไปเหยียบไฟ, หรือไม่เซไปหาไฟ, มันจะรู้จักระมัดระวัง, แล้วมันจะรู้จักที่ต้องปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นด้วยตัวเอง. ทำอย่างไรก็ว่า, ทำอย่างไรก็ว่านี้ เด็กเล็ก ๆ มันก็ค่อย ๆ รู้ขึ้นมาเอง

หลายอย่างหลายประการ. ที่ว่าบิฑามารดาครูบาอาจารย์สอนไม่ได้, หรือไม่มีโอกาสจะสอน, แต่เด็ก ๆ เขารู้สึกได้เอง นี่ความน่าอัศจรรย์ของสิ่งที่เรียกว่าจิต.

บังคับตัวเอง ก็เริ่มมีขึ้นมา บังคับร่างกาย บังคับตัววัตถุ ก็เริ่มมีขึ้นมา เพราะว่าสัมผัสแล้วมันรู้, แล้วมันรู้จักเข็ดหลาบ. ที่หน้าอันตรายก็รู้จัก พอใจที่เป็นผลดี, เรียกว่ารู้จักสิ่งที่ศึกษา ๆ ๆ เพิ่มขึ้น ๆ. นี่เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ของสิ่งที่เรียกว่าจิต. ไม่ต้องพูดรายละเอียดอย่างอื่นก็ได้ มันมากไป; เช่นว่ามันมีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีผิวหนัง ที่จะสัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ, แล้วมาเกี่ยวข้องกับจิต, จิตก็รู้เฉยฉานลลาคในสิ่งเหล่านั้นมากขึ้น, แล้วมันจึงมีการพัฒนามากขึ้น พร้อมกันไปในทุกทางโดยอิทธิพลของจิต. เมื่อจิตนุ่มไปอย่างไร กายก็จะนุ่มไปตาม; เรื่องนี้ละเอียดมากขอให้สังเกตข้อไปข้างหน้า, หรือว่าถ้าเคยเรียนวิทยาศาสตร์ เคยเรียนอะไรมาบ้างแล้วก็ดี, ว่าจิตมันนุ่มไปอย่างไร กายนี้มันก็จะนุ่มไปตาม.

ที่หน้าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งในปัจจุบันนี้ ก็คือว่า ทารกที่เกิดมารุ่นหลัง ๆ นี้ จะสวยจะน่ารักน่าเอ็นดูยิ่งกว่าทารกยุคแรก ๆ ยุคเก่า ๆ. พูดย่าง ๆ ว่า เด็กยุคนี้มันเกิดมา สวยกว่าเด็กยุคก่อน, เด็กยุคก่อนมีหน้าตาน่าเกลียดน่าชังมากกว่า, เด็กยุคนี้จะมีเด็กที่หน้าตาน่าเกลียดน่าชังน้อย, จะมีเด็กที่สวยหน้าตาน่ารักน่าเอ็นดูมาก ไม่ว่าในกรุง ไม่ว่าบ้านนอก, บ้านนอกมันอาจจะล้าหลังอยู่. แต่ถึงอย่างไรก็ดี เด็กที่เกิดสมัยนี้มันหน้าตาจะสวย และจะสวยยิ่งขึ้น, มันเพราะการนุ่มไปแห่งจิตของบิฑามารดากระทั่งว่าของทารกนั่นเอง; มันมีจิตที่นุ่มไปเพื่อความสะอาด ลูกคลอดออกมาสวย, ลูกเองมันก็ต้องการจะสวย, พ่อแม่ก็ต้องการให้สวย. ฉะนั้น ทารกเกิดมายุคนี้มันจึงสวยกว่ายุคก่อน ๆ แล้วก็เรื่อย ๆ มา, ที่หน้าตาไม่น่าดูนี้มันจะน้อย ๆ ไป, มันจะน้อยหายไป เพราะมันไม่มีใครต้องการ เพราะมันไม่มีจิตชนิดไหนที่ต้องการ. เกี่ยวกับจิตที่พัฒนาแล้วมันต้องการแต่ที่มันสวย.

นี้ขอให้รู้เถอะว่า จิตนี้มันน่าอัศจรรย์, เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์. ฉะนั้นเราถือเอาประโยชน์ของความที่มันทำอะไรได้อย่างน่าอัศจรรย์นั้นแหละ ให้ได้รับประโยชน์ให้มาก. มันเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์มาก, เราก็ถือเอาประโยชน์ ที่มันน่าอัศจรรย์นั้นแหละ ให้ได้มากที่สุด ก็จะเป็นการดี.

นี่เรื่องพัฒนาจิต หรือจิตตภาวนานี้ เป็นสิ่งที่มีหวังที่จะทำได้ กว้างเหตุผลอย่างทีกล่าวมา. ฉะนั้นขอให้เราสามารถที่จะถือเอาประโยชน์อันนี้ให้ได้ คือพัฒนาสิ่งที่เรียกว่าจิตให้ได้ ของเราเองโดยตรง และของผู้อื่นโดยอ้อม, โดยเฉพาะของลูกหลานที่จะเกิดตามมา ให้ได้รับการพัฒนาในทางที่จะเป็นประโยชน์ เพราะว่าถ้าไม่พัฒนามันก็เปะปะ, ถ้าพัฒนาผิดมันก็เดินทางผิด ก็กลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ, เป็นอันตรายแก่ตัวมันเองหรือแก่ทุกคน.

ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่จะต้องรู้จะ ต้องเข้าใจ จะต้องพยายามในการที่จะพัฒนาจิตให้ถูกวิธี แล้วมันก็จะได้สิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน ในทุกความหมายในทุกชั้นในทุกระดับ ที่เราจะได้กล่าวกันต่อไป.

การพัฒนาผิดทาง, หลงวัตถุจึงต้องศึกษาธรรมะให้พอ.

ดูให้ทั่ว ถ้าจิตของมนุษย์ได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้อง เรื่อย ๆ มาเรื่อย ๆ มา ตั้งแต่สมัยเป็นคนป่าแรกมีขึ้นในโลก เมื่อโลกมนุษย์แรกมีคนเป็นคนป่าครั้งแรกนั้น, ถ้าได้รับการพัฒนาจิตให้ถูกต้อง และเรื่อย ๆ มา จนกระทั่งถึงทุกวันนี้แล้ว โลกนี้ก็จะต้องดีกว่านี้มาก, จะประเสริฐวิเศษกว่าที่มีอยู่ในบัดนี้มาก ซึ่งเต็มไปด้วยความเลวร้าย คือมนุษย์มันมีขึ้นมาในโลกแล้ว มันก็พัฒนาดามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่,

พัฒนาโดยสติปัญญา ของมนุษย์เองนั่นมัน มีน้อย แล้วมัน ยังผิดทางเสียอีก ที่มันนำ
เต้าน้ำเสียใจ ก็คือว่ามันพัฒนาผิดทาง.

เมื่อมนุษย์มีขึ้นมาในโลก รู้จักทำมาหากินเป็นมนุษย์แล้ว, รู้จักความก้าว
หน้าทางวัตถุแล้ว มัน ก็หลงไหลแต่ในด้านฝ่ายวัตถุ ไม่ได้หลงไหลในด้านฝ่าย
พัฒนาจิตใจ. มนุษย์ก็เลยพัฒนามาแต่ในทางวัตถุ โดยไม่รู้สีก้าว คือบุขาเรื่องทาง
วัตถุโดยไม่รู้สีก้าว, ยิ่งถูกใจยิ่งเอากันใหญ่. ฉะนั้นการพัฒนาในทางวัตถุมันก็มาก ๆ
จนมนุษย์มันหลง; แม้จะมีการพัฒนาทางจิตใจก็น้อย หรือจะมีผู้ค้นคว้าการพัฒนา
ทางจิตใจ มันก็สู้พวกที่พัฒนาทางวัตถุไม่ได้. เมื่อเป็นดังนั้นการพัฒนาทางวัตถุมันก็
เหนือกว่ามีอำนาจกว่า แล้วพอพัฒนาวัตถุขึ้นมาได้อย่างหนึ่ง มันก็มีความตั้งครุมาก
เอิร์ทอรรอยสนุกสนาน มีอะไรมากมีความยั่วยวนมาก ก็แยกกันมาพัฒนากันแต่ในทางวัตถุ.
ฉะนั้น ความเจริญในทางวัตถุ มันจึงวิ่ง, วิ่งเร็วมาก คือเจริญมาก นับตั้งแต่คนป่า
ชนิดที่ซี้ควายก็ไม่มี, จนมาเป็นมนุษย์ยุคนี้ ที่เขาขี่เครื่องบินไอพ่น หรือเขาจะซี้อะไร
ที่ดีกว่านั้น. นี่เพราะว่ามันมีแต่พัฒนาทางวัตถุยิ่งขึ้น ๆ ทางจิตใจมันสู้ไม่ได้, มันสู้
ไม่ได้เพราะมันไม่อรรอยสนุกสนานเหมือนกับทางวัตถุ, แม้ว่าจะมีคนบางคนหรือคนบาง
พวกในยุคที่แล้วมานั้น เขาพิจารณารู้สึกได้เองว่า ความสุขสนุกทางวัตถุนี้เป็นเรื่อง
หลอก ๆ, เขาไปค้นคว้าทางจิตใจ เป็นฤาษีเป็นมุนีอะไรขึ้นมา, พบความสุขทางจิตใจก็มี
เหมือนกัน. แต่แล้วมันก็สู้การพัฒนาทางวัตถุไม่ได้, การพัฒนาทางวัตถุมันจึงนำมา—
นำมา—นำมา จนกระทั่งบัดนี้, แล้วก็ไม่มีการชอบความสุขทางฝ่ายจิตใจ ซึ่งมันสงบ
เงียบ, มันไม่เร็วระบบประสาท มันไม่ปลุกความรู้สึกของกิเลสตัณหา มันสู้กันไม่ได้.

การพัฒนาทางจิตใจมันสู้การพัฒนาในทางวัตถุไม่ได้, มันเป็นความ
ผิดพลาดของมนุษย์มาตั้งแต่แรก. เราจึงคำนวณเอาว่า ถ้าว่ามนุษย์มีการพัฒนาทางจิต
มาตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที สมัยคนป่าโน้นแล้ว โลกมันก็จะเต็มไปด้วยความสุขทางจิต

แล้วก็จะไม่มีจิตทรมาน, แล้วโลกนั้นก็เลยไม่มี ความเลวร้ายใด ๆ, เป็นโลกที่น่าค้นหาเสมอไป. แต่แล้วจะทำอย่างไรได้ เพราะว่าโลกมันเป็นมาในลักษณะที่ว่า หลงใหลในการพัฒนาทางวัตถุ.

ขอให้ดูข้อนี้เถอะ คุให้มาก ๆ เอะจะพบว่า เรากำลังอยู่ในความเลวร้าย หรือความบาป ที่เราทำขึ้นเอง ที่มนุษย์ทำขึ้นเอง. มนุษย์นิยมความก้าวหน้าทาง วัตถุ จนลุ่มหลงกันไปหมดทั้งโลก ความสนใจทางธรรมทางจิตนั้นก็สู้ไม่ได้, มันก็ ไม่ทัน เพราะว่ากิเลสคัมภีร์ของมนุษย์มันรุนแรง จึงไปบูชาแค่เรื่องทางวัตถุ ที่จะสนอง กิเลสคัมภีร์ของมนุษย์, เราก็ต้องได้รับผลกระทบอย่างนี้. ในโลกที่มันงั้น หลงบูชา วัตถุ แล้วมันก็เกิดความเห็นแก่ตัว—เห็นแก่ตัว—เห็นแก่ตัวมากขึ้น ๆ, จนการแย่ง ชิงทำร้ายเบียดเบียนอริยธรรม เป็นของธรรมดาเต็มไปทั้งโลก เพราะโลกมันไม่เห็น คุณค่าของความเจริญทางจิตใจ โลกส่วนใหญ่มันเป็นอย่างนั้น; นี้คนส่วนน้อย ไม่กี่คน มันก็พลอยลำบากไปด้วย.

ฉะนั้นเราจะต้องหาวิธีสักอย่างหนึ่ง ที่เราจะต้องไม่ถูกพ่วงติดเข้าไปในพวก ใหญ่ นั้น เราจะมีวิธีทำจิตใจของเราให้ปลื้มออกมาได้ และแม้ว่าทุกคนมันจะเป็นบ้ากัน หมด, เราก็ไม่บ้า, เราก็ยังอยู่ให้เป็นคนที่ถูกต้องได้ต่อไปตามเดิม. นี้มีความจำเป็น ที่จะต้องรู้ธรรมะให้เพียงพอ ถึงขนาดที่ว่า ทุกคนในโลกจะเป็นบ้าทางวัตถุกันไป หมด, เราก็ไม่เป็นบ้า, เราก็จะอยู่ได้. เคียงนี้ปัญหา มันได้เกิดขึ้นแล้ว โลกกำลังบูชา วัตถุหมุนจีไปเลย แล้วเราจะอยู่กับเขาได้อย่างไร? ถ้ามีธรรมะพอ มันก็ได้, มัน ก็แก้ ปัญหาได้. ถ้ามีธรรมะไม่พอ มันก็ต้องกระโจนตามเขาไป.

นี่เป็น ปัญหาหรืออุปสรรค ของการที่จะมีจิตตภาวนา, ก็คือการที่จะทำ จิตให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป มันมีปัญหาและอุปสรรคอย่างนี้; แต่แล้วมันก็ต้องต่อสู้ จะยอม

แพ้ไม่ได้. พุทธบริษัทของพระพุทธเจ้ามันยอมแพ้ไม่ได้ มันจะต้องรักษาไว้ซึ่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ไว้ให้ไว้ที่อยู่ตลอดไป. จิตตกาวนาจะต้องมีอยู่ตลอดไปสำหรับพุทธบริษัท, ขาดจิตตกาวนาเมื่อใด ความเป็นพุทธบริษัทจะสูญหายหมดไม่มีเหลือ, ยิ่งมายุคนี้สมัยนี้ จะต้องต่อสู้กับความหลงผิดของคนในโลกซึ่งมากขึ้น ๆ นี้, มันก็ทำยากแหละ; แต่มันก็ต้องทำได้ เพราะว่าไม่ตายดีกว่า; ถ้าทำไม่ได้มันก็ต้องตาย คือจิตเลว จิตทรมาน จิตต่ำไปตาม จนหมดไม่มีเหลือ; อย่างนี้เรียกว่าตาย ไม่ใช่ตายทางวัตถุมันเป็นการตายทางจิต. เราต้องอยู่อย่างไม่ตาย, ยังเป็นพุทธบริษัทอยู่ได้ ก็มีความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน, รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร, ไม่โง่ แล้วเอาชนะได้, มีความสุขอยู่ ก็เรียกว่าเบิกบาน, มีชีวิตที่เย็นอยู่ ก็เรียกว่าเป็นผู้เบิกบาน.

การพัฒนาจิต ต้องมีศีล สมาธิ ปัญญาไม่แยกกัน.

ขอัยการพัฒนาจิต หรือจิตตกาวนา ในรูปแบบของศีล สมาธิ ปัญญา ชนิดที่ไม่แยกกัน ซ้ำอีกทีหนึ่ง, ทั้งที่เคยพูดมาแล้วเมื่อครั้งที่แล้วมานี้ จิตตกาวนาที่แท้จริง ที่จริงแท้ ที่เป็นพื้นฐานที่สุด ก็คือศีล-สมาธิ-ปัญญา ชนิดที่ไม่แยกกัน. เราเล่าเรียนจดจำไว้ชนิดที่มันแยกกัน เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา นั้นมันสำหรับเรียนและสำหรับพูด; แต่ถ้าสำหรับการปฏิบัติแล้ว มันไม่อาจจะแยกกัน, ถ้าแยกกัน มันก็เป็นไปไม่ได้ มันก็ล้มเหลวหมด.

ในชีวิตประจำวัน ของเราแต่ละวัน ๆ จะต้องอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ชนิดที่ไม่แยกกัน; นับตั้งแต่ที่เป็นธรรมชาติธรรมดา ในบ้านเรือนชีวิตประจำวัน, จะต้องมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ถูกต้องทางศีล ก็พอสังเขปของ เนื้อหนังร่างกาย

มรรยาท การพูดจา นี่ต้องถูกต้องนะ, นี่ส่วนศีล คือความถูกต้องของทุกเรื่องที่มีฝ่ายร่างกาย, วัตถุประสงค์ของทรัพย์สินสมบัติที่มีในบ้านเรือน ต้องมีอย่างถูกต้อง, ต้องมีอย่างถูกต้อง. ใช้คำว่าถูกต้อง พอดีไม่มากไม่น้อย ไม่เกิน ไม่เป็นบ้า, วัตถุประสงค์ของที่เป็นทรัพย์สินสมบัติ ต้องมีต้องกินต้องใช้อย่างถูกต้อง. บ้านเรือนต้องมีต้องใช้อย่างถูกต้อง, เนื้อหนังร่างกายต้องบริหารอย่างถูกต้อง, มรรยาททางกาย มรรยาททางวาจาต้องถูกต้อง, นี่ขาดไม่ได้แน่. ช่วยคุณให้ที ว่าชีวิตประจำวันของคนระดับธรรมดาทั่วไปนั้นจะต้องมีศีลอย่างนี้; นี่ศีลจริง, *ไม่ใช่ศีลปาณาติปาตา ว่าตั้งร้อยครั้งพันครั้งแล้วไม่เห็นมีศีลสักที, รับศีลปาณาติปาตานี้ที่ร้อยครั้ง ไม่เห็นมีศีลสักที, แล้วมันก็ไม่มีความถูกต้องทางวัตถุประสงค์ทางบ้านเรือน ทางสิ่งของ ทางมรรยาท ทางการพูดจา.*

แล้วคนธรรมดาในบ้านเรือนนี้ คน ๆ นี้เจ้าของบ้านนี้ จะต้องมียุติปรกติ. เขาต้องมีจิตปรกติ, มีจิตที่อยู่ในความถูกต้องของจิต, มีความมั่นคงของจิตเพียงพอ, มีสมาธิในการทำงานทุกอย่าง ไม่ว่าจะงานเล็กงานใหญ่, มีสมาธิในการทำ. แม้ที่สุดแต่ไถนากับควาย คนนั้นก็ต้องมีสมาธิเพียงพอสำหรับไถนาให้ดีที่สุด, นี่มันแยกจากศีลไม่ได้. ในส่วนศีลก็ถูกต้อง อย่างที่ว่ามาแล้ว, ในส่วนสมาธิก็ต้องถูกต้อง อย่างที่กล่าวมาแล้วก็อยู่ด้วยกันกับความถูกต้องทางศีล.

ที่นี้ทางปัญญา เขาก็ต้องได้ยินได้ฟัง ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมาอย่างถูกต้อง ว่าเราจะต้องทำอะไร, ว่าเราจะต้องทำอะไร, อย่าได้มีมิจฉาทิฎฐิ, *อย่ามีมิจฉาทิฎฐินิดเห็นกงจักรเป็นดอกบัว,* แล้วก็ไปทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไปสะสมสิ่งที่ไม่ควรสะสมไม่ควรจะเอามา, นี่เพราะว่ามันขาดปัญญา สำหรับจะควบคุมการกระทำ การงาน ในที่ทุกแห่งในที่ทุกสถานทุกเวลา. เราจะต้องมีปัญญา รู้จักความถูกต้องทุกอย่างทุกประการ ที่มันเกี่ยวข้องกับบ้านเรือนของเรา ครอบครัวของเรา ชีวิตของเรา.

นี่คือ สมภาติ ปัญญาที่แท้จริง, จริงยิ่งกว่าที่ห้องที่พูดกันอยู่ สวคมนต์กันอยู่; นั่นก็เป็นเรื่องห้อง แล้วก็ไม่เห็นจะเอามาทำให้เป็นประโยชน์ได้. ส่วนที่จะทำให้เป็นประโยชน์ได้ ในชีวิตประจำวันในบ้านเรือน มันก็ไม่ได้ทำ.

ฉะนั้น พ่อบ้านแม่บ้านที่ดีที่เป็นพุทธบริษัท จึงพยายามทำความเข้าใจในข้อนี้ ให้มันมีศีลจริง สมภาติจริง ปัญญาจริง ประกอบอยู่ในชีวิตประจำวัน ในบ้านในเรือนของเรา. พวกคนโง่เขลาไม่เอาก็ตามใจเขาเถอะ, เรายังคับเขาไม่ได้ เขาก็ไม่เป็นพุทธบริษัทดอก, มันเป็นแต่ปากว่า ไม่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง. ถ้าเขาเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง มันต้องมีศีลอย่างที่ว่า, มีสมภาติอย่างที่ว่า, มีปัญญาอย่างที่ว่า, อยู่ในตัวเอง อยู่ในครอบครัว ทุกคนในครอบครัวในลักษณะอย่างนี้ คือมีศีล สมภาติ ปัญญาชนิดที่แผดติดกันอยู่ไม่แยกกันได้. ถ้าแยกกันมันเป็นไปไม่ได้ดอก, ในสามอย่างนี้มันขาดไม่ได้แม้แต่เพียงอย่างเดียว.

เรารีบอบรมให้ลูกเด็ก ๆ ของเรารู้จักสิ่งทั้งสามนี้ และรู้จักทำให้มันมีอยู่อย่างที่ไม่แยกกัน; ถ้าแยกกันแล้วมันล้มเหลว, เหมือนกับไม้สามขา; *ไม้สามขาเมื่อทิ้งกันก็ยืนอยู่ได้* เอาออกเสียขาหนึ่งมันล้ม, แล้วมันทำอะไรไม่ได้เมื่อไม่ครบสามขา. ชีวิตจะต้องมีไม้สามขา คือศีล สมภาติ ปัญญา อยู่ในตัวชีวิตประจำวัน. คำว่าประจำวัน, ประจำนี้ มันเป็นภาษานักประพันธ์บ้าง ๆ บอ ๆ อะไรอยู่ แต่ไม่รู้จะใช้คำอะไรดี ก็ต้องใช้ละ, ชีวิตประจำวันจะต้องมีศีล ความถูกต้องทางวัตถุ ทางบ้านเรือน ทางร่างกาย ทางทุกอย่างที่มันเนื่องอยู่กับร่างกาย เช่นมรรยาทก็ดี การพูดจากก็ดี นี่เป็นศีล ต้องมีวันไม่ได้ ขาดไม่ได้แม้แต่วันที่เดียว, แล้วมีสมภาติ มีจิตใจถูกต้อง มีจิตใจที่ถูกต้อง ไม่วิปริตไม่บ้าบอ แล้วมีความแน่วแน่มั่นคง ไม่วอกแวกไม่ฟุ้งซ่าน, แล้วก็มปัญญา หลักเกณฑ์ต่างๆ อย่างถูกต้อง ถือเป็นหลักประจำใจอยู่.

นี่ชีวิตชนิดนี้ เรียกว่ามีศีล สมาธิ ปัญญา แท้จริงครบถ้วน อยู่ในตัวมันเอง, อันนี้ เป็นจิตตภาวนาอยู่ในตัวมันเอง; เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ มันก็มีความเจริญในทางจิตใจอยู่ในตัวมันเอง. เรื่องนี้พูดแล้วครั้งก่อนแต่ก็เอามาพูดอีก ว่าขอให้ทุกคนสนใจ ให้มีศีล สมาธิ ปัญญา ที่แท้จริง, ไม่ใช่ที่สอนกันอยู่ตามโรงเรียนตามวัดแล้วก็เลิกกันไป ไม่เอามาใช้อะไรได้. เคี้ยวนี้มันมีอยู่จริงตามธรรมชาติ ที่มันต้องมี ถ้ามันไม่มีมันล้มละลาย; แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ต้องมีอยู่ในระดับหนึ่ง มิฉะนั้นมันจะต้องตาย, แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ต้องมีความถูกต้อง ที่เราเรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญาอยู่ในระดับใดระดับหนึ่ง ตามธรรมชาติของมัน เท่าที่มันจะทำได้ มิฉะนั้นมันจะต้องตาย. เคี้ยวนี้ คนเรามันดีกว่าสัตว์เดรัจฉานมาก มันผิดกันมาก มันต้องมีมากอย่างที่จะต้องมี, ควรจะพอใจได้ว่ามันเป็นมนุษย์.

ฉะนั้น ขอให้เห็นให้ชัดว่าตามธรรมชาตินี้ต้องมีนะ แล้วมีชนิดที่รวมกันอยู่นะ ไม่แยกจากกัน ก็จะต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ในเนื้อหาชีวิตประจำวัน, แล้วมีอย่างี่รวมกันอยู่ ร่วมกันทำงานอยู่ ไม่แยกจากกัน; ถ้าแยกจากกันแล้ว มันก็ล้มละลายหรือไม่อาจจะมียู่ได้.

นี่เราจะเรียกได้ว่า เรามีชีวิตพัฒนา มีการภาวนาชีวิต เหมือนหัวข้อในครั้งที่แล้วมาที่ว่า จิตตภาวนาก็คือชีวิตพัฒนา. การพัฒนาชีวิตก็คือการพัฒนาจิต, การเจริญของจิตก็คือการเจริญของชีวิต มันประกอบอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ที่ถูกต้องเพียงพอ แล้วไม่แยกกัน, นี่เราจะได้ชีวิตที่ถูกต้อง, จะเรียกว่าชีวิตใหม่ก็ได้ เพราะก่อนนั้นไม่เคยมี. พระศาสดาบางศาสนา อย่าออกชื่อก็ได้หลายศาสนาที่เกี่ยวแหล่งท่านจะพูดว่า เราจะบอกชีวิตใหม่ให้แก่ท่านทั้งหลาย เพราะแต่ก่อนนี้ท่านทั้งหลายเป็นอยู่อย่างโง่เขลา, เคี้ยวนี้เราจะบอกชีวิตใหม่ให้แก่ท่านทั้งหลาย. ถึงแม้ พระพุทธเจ้า ของเรา ถ้าท่านจะตรัสในเรื่องนี้ ท่านก็ต้องตรัสอย่างนี้แหละ แต่เราไม่เคยพบท่านนั้นแหละ.

แต่ท่าน ได้ตรัสข้อความไว้มากมายในความหมายอย่างนี้ ว่าเราจะบอกชีวิตใหม่ให้ แก่พวกเธอ, ชีวิตที่เต็มไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญาอยู่ตามธรรมชาติ อย่างสมบูรณ์ อย่างถูกต้อง, แล้วก็ได้ชีวิตใหม่.

ก็ลองปฏิบัติดูตามนี้สิ มันจะเป็นชีวิตใหม่จริง ๆ. ชีวิตก่อนหน้านั้นมัน เป็นชีวิตมืด, มันเป็นชีวิตร้อน มันเป็นชีวิตที่ไม่เป็นอิสระ. เคยไหมเราจะได้ชีวิตใหม่ ที่ไม่มีค ไม่ร้อนและเป็นอิสระ. มองดูกันง่าย ๆ ก็เป็นชีวิตอิสระ, ก่อนหน้านี้ชีวิตนี้ ไม่เป็นอิสระ ก็เลสมันมากระซอกหัวเอาไปทำตามอำนาจของกิเลส. อิสระอย่างไร ถ้าเรามีชีวิตอยู่อย่างทีกิเลสมากระซอกหัวเอาไป, เอาไปในกรณีทีโลกก็ไปโลก, ในกรณี ทีโกรธก็ไปโกรธ, ในกรณีทีให้ทำอย่างไรตามอำนาจของกิเลส มันเป็นอย่างนั้น. นี่ เราเรียกว่าชีวิตไม่เป็นอิสระ. เมื่อถูกกระทำอย่างนั้นแล้ว มันก็ร้อน ไม่ใช่ชีวิตเบาสบาย, เป็นชีวิตหนัก. เคยไหมเราจะให้ชีวิตใหม่แก่เธอ เธอไม่ต้องมีลักษณะชนิดนั้นอีกต่อไป ชีวิตใหม่นี้เป็นชีวิตเย็น ไม่มีภาระหนัก, เป็นชีวิตทีกิเลสหรือนิเวศน์ไม่อาจจะ เรียกร้องได้, ไม่อาจจะเรียกร้องได้.

ก่อนนี้ชีวิตไม่เป็นอิสระ กิเลสมาเรียกร้องมาเรียกตัว เอาไปให้ทำ อะไรก็ได้ แม้แต่นิเวศน์, ไม่ต้องถึงกับกิเลส เป็นโลหะโลหะไหมหะเต็มตัวดอก; แม้แต่นิเวศน์ซึ่งเป็นอุปกิเลส เป็นเพียงอุปกิเลส เป็นเพียงธรรมคาสามัญตามธรรมชาติ มัน ยังเรียกร้องได้, ยังมาสะกิดหลังรบกวนได้. นิเวศน์เรื่องกามฉันทะ เคยก็มาเรียกร้อง เอาจิตไปวุ่นอยู่กับเรื่องกามารมณ์, มันเรียกร้อง กิเลสมันเรียกร้องตัวเอาไปได้ ให้ไป หลุกอยู่กับกามารมณ์, เคยก็เรียกร้องไปหลุกอยู่กับความพยายาม เกล็ดขังศัตรู, เคยก็ เอาไปทำให้จิตหดหู่ ห่อเหี่ยว แพบ เกือบจะไม่มีอะไรเหลือ, เคยก็เรียกร้องเอาไปทำ ให้ฟุ้งซ่านเหมือนกับเป็นบ้า เคยก็เรียกร้องเอาไปทำให้เป็นคนล้มเหลว จนไม่รู้ว่าจะเกิดมา

ทำไม, เกิดมาทำไมก็ไม่รู้ เกิดมาทำอะไรก็ไม่รู้, จนไม่รู้ว่าจะไรดีหรือดีไปหมด จนไม่รู้ว่าจะทำอะไร. กิเลสชั้นเล็กตัวเล็กที่เรียกว่านิรวณนี้ ก็ยังมาเรียกร้องได้ มาสะกิดบอกมา, มาพาไป, เป็นชีวิตที่ไม่อิสระอย่างนี้. ที่ยวนี่เราจะอยู่เหนืออำนาจของสิ่งเหล่านั้น, ไม่มีอะไรมารบกวนได้ แม้ในเวลาที่จะเกิดกิเลส.

เรื่องนี้มีการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าปเสนทิโกศล ตอนหนึ่ง มีคุยกันถึงว่า นอนหลับสบายไหม? พระเจ้าปเสนทิโกศลบอกว่านอนหลับไม่สบาย กิเลสมาเรียกร้องเรื่อยไปหากามารมณ. ส่วน **พระพุทธเจ้าตรัสว่าฉันไม่มีอย่างนั้น, ฉันไม่มีใครมาเรียกร้องไปหากามารมณ** ฉันนอนหลับสบาย. แต่พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นก็มีกิเลสมาเรียกร้องเรื่อยไปหากามารมณ จนแทบจะไม่ได้หลับไม่ได้นอน. นี้เรียกว่ากิเลสมันมาเรียกร้องอย่างนี้, บางทีก็มาสะกิดเบาๆ ว่าต้องไปกับมัน, บางทีมันก็กระซอกหัวไปเลย ก็ต้องไปกับมัน. นี่ชีวิตที่ไม่เป็นอิสระ เป็นชีวิตแบบเก่า, จะดีอย่างไรก็สำหรับจะอยู่ใต้อำนาจกิเลสเท่านั้น. **เดี๋ยวนี้เปลี่ยนเป็นชีวิตใหม่** อย่างที่พระศาสดาผู้มีความกรุณาบอกว่า ฉันจะบอกหรือจะให้ชีวิตใหม่แก่เธอ; แม้พระพุทธเจ้าของเราที่อยู่ในประเทศนี้ แต่ว่าเรามันไม่รับเอาเอง. ระบบชีวิตใหม่ในพระพุทธานุศาสนานี้ก็มีอยู่ โดยตรงคือศีล สมาธิ ปัญญา อย่างที่ว่ามานี้.

ขอให้มีชีวิตอย่างที่มีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ในชีวิตเหมือนอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น ก็เป็นชีวิตใหม่แล้ว, จะขยายออกไปเป็นอริยมรรคมีองค์แปดหรืออะไรก็ได้ มันก็แล้วแต่จะขยายจะอธิบาย. แต่ว่าเนื้อแท้ที่เป็นสาระเป็นแก่น ก็คือชีวิตที่ประกอบอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญาในความหมายอย่างนั้น, แล้วเราก็ได้ชีวิตใหม่ ในนั้นจะเป็น มรรค ผล นิพพาน ซึ่งจะอธิบายให้เห็นชัด ในความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพาน มีอยู่ในชีวิตประจำวัน ชนิดที่เป็นชีวิตใหม่ ในการบรรยายครั้งต่อไป.

การบรรยายครั้งนี้เรียกว่าหมดเวลาแล้ว แล้วก็พูดลำบากแล้ว มันจะไอเสียเรื่อย. ฉะนั้นต้องยุติไว้สำหรับเรื่องนี้. ยังจะต้องพูดกันอีกครั้งหนึ่งในโอกาสหน้า. นี้พูดกันไว้แต่ครั้งหนึ่งว่า ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน, จะเป็นมรรค ผล นิพพานอย่างไร จะพูดกันให้ละเอียดลออในการบรรยายครั้งต่อไป, ในคราวนี้มันสมควรแก่เวลา และสมควรแก่คอกที่มันพูดไม่ได้แล้ว.

เป็นอันว่า ขอบุติการบรรยาย ให้พระคุณเจ้าทั้งหลายท่านได้สวดบทธรรม-
คุณสาธยาย เพื่อเป็นกำลังใจส่งเสริมให้ท่านทั้งหลาย สามารถประพฤติปฏิบัติธรรมะนั้น
สืบต่อไปในบัดนี้.

ผลของจิตตภาวนา คือ มรรคผล นิพพาน (ต่อ).

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๔ ในวันนี้
อาตมาจะได้บรรยายต่อจากครั้งที่แล้วมา ซึ่งยังไม่จบ ซึ่งมีหัวข้อว่า ผลของจิตตภาวนา
คือ มรรค ผล นิพพาน หมายความว่า บรรยายครั้งที่ ๓ ที่อนันต์เอง.

[ปรารภและทบทวน.]

ขอขอมความเข้าใจไว้ตลอดเวลาที่ การบรรยายชุดนี้ ต้องการจะพูดอย่างง่าย
อย่างธรรมกาสามัญ ที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ให้ครบทุกเรื่องที่ควรจะศึกษา, จึงเรียกการ
บรรยายชุดนี้ว่า ธรรมะเล่มเดียวจบ, *ที่ว่าเล่มเดียวจบ ก็เพราะว่าอ่านเล่มเดียวให้
ทั่วถึงกันจริง ๆ ก็จะพอ.* พระไตรปิฎกนั้นทั้งหลายสิบเล่ม, เรื่องต่างๆ ที่ออกมาจาก
พระไตรปิฎก ก็นับด้วยสิบ ๆ เล่ม ร้อย ๆ เล่ม, แล้วจะอ่านกันอย่างไรไหว, จะจดจำกัน

อย่างไรไหว, มันจะไม่ตรงกับที่ **พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า** **ธรรมะที่เอามาสอนนั้นกำมือเดียว ธรรมะทั้งหมดเท่ากับใบไม้ทั้งป่า.** ความพยายามนี้ ก็เพื่อจะแก้ปัญหากที่กำลังมีอยู่จริง คือพวกพุทธบริษัทเรา ยังไม่รู้ธรรมะสมควรแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน ๆ. อาตมานึกถึงแต่เรื่องนี้ เป็นเวลานานมาแล้ว เป็นสิบ ๆ ปีก็ว่าได้. ว่าทำอะไรเราจึงจะมีธรรมะที่ศึกษากันในเวลาอันสมควร จะไม่เรียกว่าสิ้นเกินไป ในเวลาอันสมควร, แล้วก็รู้ธรรมะเพียงพอสำหรับความเป็นพุทธบริษัท.

การที่มีความรู้ไม่เพียงพอสำหรับความเป็นพุทธบริษัทนั้น ต้องนับว่าเป็นความเสียหายอย่างยิ่ง ไม่สมกับที่เป็นพุทธบริษัท และเป็นที่น่าละอาย สำหรับคนที่รู้จักละอาย. คนโง่คนหน้าค้ำมันไม่รู้จักละอายมันก็ช่วยไม่ได้; แต่คนที่รู้จักละอายแล้ว มันจะต้องรู้สึกละอายที่ว่า **ทำไมจึงไม่รู้ธรรมะอย่างสมควรแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน ๆ ทั้งที่เวลากี่ล่วงมาเป็นสิบ ๆ ปี. ทำไมจึงมีความรู้ไม่สมควรไม่เพียงพอ แก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน? อาตมาจะต้องขอปรารภแก่ท่านทั้งหลายทุกคนว่า จงช่วยกันพิจารณากันในเรื่องนี้ ว่าเรายังไม่มีความรู้ธรรมะหรือผลของธรรมะ อย่างเพียงพอแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน.**

การที่พยายามบรรยาย ให้มารวมอยู่ในเรื่องชุดเดียวกันนี้ จะเรียกว่าธรรมะเล่มเดียวจบ มันไม่เคยสำเร็จเหมือนกัน; แม้ครั้งนี้ก็ยังไม่แน่ใจว่า มันจะสำเร็จตามความประสงค์ว่ามันเล่มเดียวจบ. แต่ถึงอย่างไรก็ได้พยายาม คือจะคัดเอาแต่เนื้อหาที่สำคัญ ๆ, เนื้อเรื่องที่เป็นส่วนสำคัญ ๆ ที่ต้องรู้ ซึ่งเมื่อรู้แล้ว จะเพียงพอแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน.

ขอให้พยายามฟังให้ดีกว่าที่แล้วมา. อาตมาไม่ขออภัยละ อยากจะพูดว่าที่แล้ว ๆ มา ท่านทั้งหลายไม่ฟังอย่างเพียงพอ, ไม่ได้ฟังอย่างดีที่สุด, ส่วนมากไม่ได้ฟัง

อย่างดีที่สุด, ฟังอย่างอวตী เคนไปเคนมาก็มี นั่งฟังอย่างเหม่อ ๆ ก็มี, หรือความรู้สึก มันค้นขึ้นมาว่า รู้แล้ว พอแล้ว แบบที่เขาเรียกว่ามันใส่เค็มลงอีกไม่ได้. ถ้ายังอยู่อย่างนี้ ถ้ายังเป็นกันอยู่อย่างนี้ เรื่องมันก็จะไม่สำเร็จตามที่มุ่งหมายไว้. เราไม่อาจจะมีการธรรมะเล่มเดียวพอ หรือธรรมะเล่มเดียวไม่อาจจะพอ สำหรับคนชนิดนี้. ขอให้ช่วยกันปรับปรุงในข้อที่ว่าฟังให้ดีที่สุด, ฟังอย่างดีที่สุด เรียกว่า *สุสุสุ สุกเต ปญญี* ฟังอยู่อย่างดี ย่อมได้ซึ่งปัญญา. ถ้ามันฟังแล้วยังโง่เท่าเดิม มันก็พิสูจน์ว่าไม่ได้ฟังด้วยดี เพราะท่านได้ตรัสไว้ว่า ถ้าฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา. เมื่อมันไม่ได้ปัญญา มันไม่มีปัญญาเพิ่มขึ้น, มันก็พิสูจน์อยู่ในตัวแล้ว ว่าไม่ได้ฟังด้วยดี.

ฉะนั้นขอยกเอา เรื่องการฟังด้วยดีนี้แหละมาเป็นตัวปัญหา, เป็นตัวเรื่องสำคัญ ที่จะต้องประพฤติกะทำกันต่อไป. ฟังดูแล้วกลายเป็นว่าอาตมาจะทวงหนี้ว่าอาตมาพยายามที่จะแสดงให้ดีที่สุด สดุดความสามารถ ดีที่สุด; แต่คนฟังเขาไม่ได้ฟังอย่างดีที่สุด มากเท่าที่คนแสดงตั้งใจจะแสดงให้ดีที่สุด. พูดให้ตรงกว่านั้นก็คือ คนแสดงเหนื่อยมาก, แล้วคนฟังเหนื่อยนิดเดียว; เพราะว่าเขาไม่ได้ฟังให้ดี, แล้วเรื่องมันก็การากาซังกันมาเป็นปี ๆ ไม่รู้กี่สิบปีแล้ว. สอนโมกข์นี้สี่สิบปีแล้ว ยังไม่มีอะไรที่ก้าวหน้าเป็นที่พอใจ, บัญหานั้นจะแก้ไขได้ก็โดยที่ว่า ขอให้มีการฟังชนิด ที่เรียกว่าฟังด้วยดียิ่งขึ้นไปกว่าแต่กาลก่อน.

ถ้าบรรยายชุกนี้เริ่มมาแต่หัวข้อว่า ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ นี่หัวข้อแรก. ท่านมองเห็นร้อยเปอร์เซ็นต์หรือเปล่า ว่าสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้นเป็นสิ่งที่พัฒนาได้, คือเปลี่ยนแปลงได้, แล้วเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น. ถ้าเขาไม่มองเห็นข้อนี้แล้ว เขาก็ไม่สนใจศึกษาเรื่องที่ว่า จะพัฒนาชีวิตกันอย่างไร; เหมือนกับที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เฉพาะผู้ที่มองเห็นว่า จิตนี้ตามธรรมชาติเป็นประภัสสร แล้วมันเศร้าหมองเป็นคราวๆ เมื่ออุปกิเลสจรเข้ามา ไม่ใช่ความเศร้าหมองนั้นเป็นสมบัติเดิมของจิต สมบัติเดิมของจิตนั้น

คือ *ประกัสสร* หรือว่างจากกิเลส. ผู้ใดเห็นจริงอย่างนี้ เห็นแจ้งอย่างนี้ ผู้นั้นจะเชื่อว่าจิตนั้นพัฒนาได้.

การพัฒนาจิตนั้นแหละคือการพัฒนาชีวิต; ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้, และการพัฒนาจิตนั้นแหละคือการพัฒนาชีวิต, หรือการพัฒนาชีวิตก็คือการพัฒนาจิตนั่นเอง, เพราะชีวิตนั้นยังฝังไม่ออกว่าอยู่ที่ไหนหรือเป็นอย่างไร. ชั่วระยะไปยังจิตว่าพัฒนาจิตนั้นคือพัฒนาชีวิต จึงศึกษาเรื่องพัฒนาจิต, การพัฒนาจิตก็เป็นการพัฒนาชีวิต จะเรียกว่าเป็นสิ่งเดียวกันก็ได้ แม้ว่าจะมีชื่อต่างกัน.

นี่ผลของการพัฒนาจิตนั้น ได้แก่สิ่งที่เราเรียกกันว่า มรรค ผล นิพพาน; นี่เป็นความหมายที่สาม ว่าผลของการพัฒนาจิตนั้นคือมรรค ผล นิพพาน.

นี่ท่านทั้งหลายทุกคนลองคิดดู, ลองทำความเข้าใจแก่ตนเองดูว่าเราเข้าใจคำว่ามรรค ผล นิพพานอย่างไร? โดยทั่วไปที่แล้วๆมา คำว่ามรรค ผล นิพพานนั้น เขาไม่ถือว่ามันจะมาอยู่กับคนเรา ให้เป็นเรื่องของพระอรียเจ้าเป็นเรื่องของพระอรหันต์. นิพพานอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้, เรื่องมรรค ผล ก็เป็นเรื่องของคนพวกอื่นไม่ใช่พวกเรา, เราจัดพวกเราไว้ ในฐานะเป็นพวกที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน.

นี่มันก็ไม่ใช่เพราะอะไรอื่น, เพราะเราไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน นั้นเอง; แม้จะบอกว่าผลของจิตตภาวนาคือมรรค ผล นิพพาน ก็ยังฟังไม่ค่อยออก, เพราะว่ายังไม่มีจิตตภาวนา คือยังไม่มีการพัฒนาจิตที่แท้จริง; แม้แต่จะเป็นเรื่องราว ก็ยังไม่ค่อยจะเข้าใจ แล้วจะพัฒนาจริงด้วยการปฏิบัติได้อย่างไร; นี่มันก็ไม่มี. ดังนั้นจึงสล้ามืดมัวไปหมด ทั้งเรื่องของการพัฒนาจิต, และเรื่องของการพัฒนาจิตที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน.

อาตมาพยายามที่จะให้เข้าใจในข้อนี้ เพื่อให้เห็นว่า เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ชีวิตพัฒนาได้ จิตพัฒนาได้, พัฒนาแล้วมันก็เกิดมรรค ผล นิพพาน. ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน ก็เป็นสิ่งที่ได้, และต้องพยายามให้มี. อย่าไปถือเสียว่า มันเหลือวิสัย มันสูงเกินไป พวกเราไม่ต้องการ, พวกเรายังไม่สามารถจะมีได้. ถ้าไม่ต้องการมรรค ผล นิพพาน หรือไม่อาจจะมรรค ผล นิพพานได้แล้ว จะเป็นพุทธบริษัทได้อย่างไร นั่นแหละคือตัวปัญหา. เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจ สิ่งที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั้น เท่าที่เราควรจะเข้าใจ; ถ้าไม่อาจจะเข้าใจได้ทั้งหมด ก็ขอให้เราพยายามเข้าใจ เท่าที่เราควรจะเข้าใจ ให้สำเร็จประโยชน์กันแน่ๆ. อย่าให้เสียที่ที่เป็นพุทธบริษัท; นี่เป็นปัญหาหนัก ปัญหาใหญ่หลวง, ปัญหาที่ว่า มันเป็นพุทธบริษัทที่ปลอม มันเป็นพุทธบริษัทแต่ชื่อ มันไม่มีอะไรๆ ที่เหมาะสมกับความเป็นพุทธบริษัท.

ขอให้มีความรู้สึกอันนี้ร่วมกัน และรู้สึกรับผิดชอบร่วมกัน, รู้สึกว่ามันเป็นความเสียหายของพุทธบริษัท. ขอให้พุทธบริษัททุกคนช่วยกันที่จะกู้หน้าอันนี้ อย่าให้มีความบกพร่อง, อย่าให้เป็นที่น่าละอาย. ละอายแก่ใคร? มันก็ละอายแก่ผีसागเทวดาก็ได้, อย่างน้อยก็ให้มันละอายแก่ผีसागเทวดาที่มากอยั้มเยาะอยู่ทั่วไปหมด, ว่าพุทธบริษัทที่ไม่มีความเป็นพุทธบริษัท, เป็นพุทธบริษัทที่ไม่มีความเป็นพุทธบริษัท มันน่าละอายสักเท่าไร, มันจะเป็นชาติของอะไร พุคไปแล้วมันก็จะไม่ดี รู้เอาเองก็ได้ ว่ามันเป็นชาติอะไร ถ้าเป็นพุทธบริษัท แล้วมันไม่มีความเป็นพุทธบริษัทที่สมกับชื่อ. นี่ถ้าเราละอายแก่ผีसागเทวดากันบ้าง; อย่างนี้มันก็คงจะดีขึ้น หรือว่าละอายเพื่อนศาสนาอื่น ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลาย ๆ ศาสนา, อย่าให้เขาตราหน้าได้ว่า พุทธบริษัทนี้มันไม่มีความเป็นพุทธบริษัทอย่างสมชื่อ.

ขอให้รับเอาปัญหา^{นี้} ในฐานะเป็นข้อเท็จจริงที่มันมีอยู่จริง, ไปช่วยปรับปรุงแก้ไข. ขอให้เตรียมตัว เตรียมใจ เตรียมอะไรทุกอย่าง เพื่อจะปรับปรุงความเป็นพุทธบริษัทของเรา ให้มีคุณสมบัติสมจริงแก่ความเป็นพุทธบริษัท.

ไล่มาตั้งแต่ต้นกันว่า ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ใครมองเห็นแล้วมันก็จะมีการกำลังใจ ในการที่จะพัฒนาได้, แล้วก็บอกให้รู้ว่า พัฒนาจิตนั่นแหละคือพัฒนาชีวิต. ครั้นพัฒนาจิตแล้ว ก็จะได้มรรค ผล นิพพาน, อย่าเอาไปเก็บไว้เสียไกลจนไม่กล้าแตะต้อง. ท่านทั้งหลายไม่ต้องกลัวใครตำ ว่าไปเอาเรื่องมรรค ผล นิพพาน มาทำเป็นเรื่องต่ำๆ สำหรับคนทั่วไป อาตมาเป็นผู้รับการค้าและผู้ถูกเขาค้าอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน, ท่านทั้งหลายไม่ต้องกลัวจะถูกใครตำอีก, มันจำเป็น ที่จะต้องเอาเรื่องที่เก็บไว้บนหิ้ง เอาลงมาใช้กันให้ได้, อย่ามัวเก็บไว้เฉยๆ อย่าออกชื่อเฉยๆ มันจะเป็นคนบ้าบออะไรก็ไม่รู้ ออกชื่อพระพุทธเจ้าเฉยๆ แล้วก็ไม่มีอะไร, ออกชื่อพระธรรมเฉยๆ แล้วก็ไม่มีอะไร, ออกชื่อพระสงฆ์เฉยๆ แล้วก็ไม่มีอะไร, คือไม่มีสิ่งเหล่านั้น ออกชื่อมรรค ผล นิพพานเฉยๆ แล้วก็ไม่มีอะไร, คือไม่มีส่วนแห่งมรรค ผล นิพพาน. ^{นี้} เรียกว่าเหมือนกับเก็บไว้บนหิ้งเฉยๆ ของคนโง่, เก็บไว้ให้หมอกิน น้ำมันไม่มีประโยชน์อะไร, มันต้องเอามาใช้, เอามาทำให้สำเร็จประโยชน์อยู่กับมือกับตัว จึงจะได้รับผล.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

เอ้า, ^{นี้}พูดกันต่อไป ติดต่อกันครั้งที่แล้วมา ตอนท้ายของการพูดครั้งที่แล้วมา อาตมาพูดไปถึงคำว่า เราจะได้รับระบบชีวิตใหม่, เมื่อชีวิต^{นี้}มีการพัฒนาแล้ว เราจะได้ระบบชีวิตระบบใหม่ เรียกว่าชีวิตใหม่ก็แล้วกัน. ^{นี้}ศาสนาอื่นเขาก็ว่ากันอย่าง^{นี้}ทั้งนั้น โดยเฉพาะศาสนาคริสต์น พระเยซูจะตรัสว่า เราจะให้ชีวิตใหม่

แก่เธอทั้งหลาย, ถึงพุทธบริษัทก็อย่างนั้นหรือยิ่งกว่านั้นไปเสียอีก แต่เราไม่ค่อยสนใจกัน, ไม่ค่อยสนใจประโยชน์หรือคำพูดชนิดนี้ เพราะเราถือคำพูดภาษาบาลีเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ไม่ค่อยแปลให้รู้เรื่อง หรือแปลก็ไม่ตรงตามเรื่อง. ในที่นี้ขอให้เป็นที่ยุติว่า พัฒนาชีวิตหรือพัฒนาจิตแล้ว เราจะได้ชีวิตใหม่.

ชีวิตใหม่ กิเลสและนิเวศน์ลากจูงไม่ได้.

ที่นี้ก็ยกกันที่คำว่าชีวิตใหม่นั้นมันคืออะไร คำถามมันมีมาก มีมากทั้งหลายหาบ เอามาพูดก็ไม่ไหว ว่าชีวิตใหม่นั้นคืออะไร; แต่เอามาแต่ใจความได้, จะเอามาแต่ใจความ อย่างตอนท้ายของการบรรยายครั้งที่แล้วมาว่า ชีวิตใหม่ คือชีวิตชนิดที่กิเลสและนิเวศน์ไม่อาจจะเรียกร้องได้. คำชนิดนี้เป็นคำที่เราถ่ายทอดมาจากคำบาลี ฟังดูมันก็แปลก แต่ว่าพระบาลีคำนั้นถ้าแปลมันก็แปลอย่างนี้ กิเลสไม่อาจจะเรียกร้องได้.

คนธรรมดา ปุณฺณคนธรรมดา หรือจะเรียกว่าชีวิตเก่าก็ได้ มันเป็นชีวิตชนิดที่กิเลสและนิเวศน์เรียกร้องได้, เรียกง่าย ๆ ก็ว่า มันมาดึงหัวเอาไปได้, เป็นชีวิตที่กิเลสมาดึงเอาไปได้ นิเวศน์มาดึงเอาไปได้ คือให้ไปมีกิเลสให้ไปมีนิเวศน์นั่นเอง. กิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ หรือ รากะ โทสะ โมหะ มันมาเรียก ก็ว่ามันมาครอบงำจิตแล้วก็ดึงจิตเอาไปให้คิดนึกตามแบบของมัน.

รากะก็ดึงจิตไป ให้ไปคิดกลุ้มอยู่แต่เรื่องของรากะ, ยิ่งสมัยนี้แล้วยิ่งเป็นมาก เพราะว่าสิ่งที่ส่งเสริมกิเลสประเภทรากะนั้นมันกำลังเต็มโลก. เขากำลังผลิตขึ้นมาเป็นสินค้าเต็มโลก สำหรับให้คนซื้อหาเอาไปสร้างความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อยเพลิด-

เพลินใจ ตามรูปแบบของราคะ. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าราคะ มันก็เรียกร้องจิตใจของคนในโลกไปได้มาก ให้ไปสนใจอยู่แค่นั้น, นึกหาใฝ่ฝันอยู่แต่ว่าจะหาอะไรมา, จะหาอะไรมาส่งเสริมความสุขสนุกสนานของตัวให้มากยิ่งขึ้นไป, คนธรรมดาที่มีจิตใจชนิดที่โลภะหรือราคะเรียกร้องใค้อยู่เป็นประจำ.

ที่นี้ โทสะเรียกร้องได้ อยู่เป็นประจำ ก็คือว่า มันเป็นผู้ที่มีเวรมียกอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่กับใคร, แล้วความไม่ชอบใจ ความขัดใจ ความอาฆาตพยาบาท นั้นมันเรียกร้องอยู่เป็นประจำ. ไม่ชอบใจใคร ไม่ชอบอะไร เรียกว่าโทสะหรือโกรธหรือพยาบาท มันเรียกร้องจิตใจไป อยู่เป็นประจำ.

ที่นี้ โมหะความโง่ ความหลง ความไม่รู้จริง มันก็เรียกร้องอยู่เป็นประจำ. เพราะว่ามันเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่รู้จัก ไม่รู้จริงว่ามันเป็นอะไร. มันไม่แน่ใจแม้ในชีวิตของตนเอง ว่าปลอดภัยแล้วหรือยัง? นี่เป็นโมหะตลอดกาล ที่เกิดอยู่ตลอดกาล, เราไม่มีความแน่ใจ, ไม่แน่ใจในความถูกต้องที่เราจะมี, มันก็มีความระแวง มีความกลัวอยู่เป็นประจำ. ความไม่แน่ใจหรือความกลัวนี้ มันมาเรียกร้องมารบกวนอยู่เป็นประจำ. นี้ ในขั้นที่กิเลสมันเรียกร้อง คือโลภะ โทสะ โมหะ มันเรียกร้อง.

ที่นี้ อีกกลุ่มหนึ่ง ก็เรียกว่า นีวรณ. นีวรณนี้มันก็เกี่ยวเกี่ยวกับกิเลส แต่ไม่เข้มข้นถึงขนาดที่จะเรียกว่ากิเลส, เราเรียกมันว่านีสวรณ, มันอยู่ในสภาพที่เบาบางหรืออยู่ในสภาพที่ว่า เกิดมาก เกิดง่ายโดยสัญชาตญาณ ไม่ต้องมีอารมณ์อะไรมากมายนักมาปรุงแต่ง มันก็เกิดได้. จงรู้จักสิ่งที่เรียกว่านีสวรณกันเสียให้ถูกต้อง ให้ชัดเจน ให้เพียงพอ, มิฉะนั้นนั่นแหละคือความไม่เป็นพุทธบริษัทเต็มที่ ไม่รู้จักแม้แต่แต่นีสวรณ ซึ่งเรียกร้องมารบกวนจิตใจอยู่เป็นประจำ ทั้งวันทั้งคืน ทั้งหลับทั้งตื่น.

นิวรรณ์ข้อที่หนึ่ง ก็คือ กามฉันทะ ความรู้สึกที่มันไคร่ไปในทางกาม, ระบุให้ชัดก็คือเรื่องทางเพศตรงกันข้าม. ข้อนี้ยากมาก เพราะว่ามันเป็นเรื่องของ สัญชาตญาณ, เป็นเรื่องของธรรมชาติ. ธรรมชาติที่สร้างคนเราขึ้นมา ให้มีความรู้สึกทางเพศ, อวัยวะสำหรับมีความรู้สึกทางเพศนี้ ธรรมชาติมันสร้างมาเสร็จแล้ว, สร้างมาติดมากับทารกในครรภ์ ออกมาจากครรภ์ก็มีอวัยวะหรือต่อมแกลนด์ทั้งหลายเพื่อระบบทางเพศ มันสร้างมาเสร็จแล้ว. ครั้นมาถึงเวลาที่สังเหล่านมันทำหน้าที่ มันก็เกิดเป็นความรู้สึกขึ้นมา เรียกร้องหาความรู้สึกทางเพศ; อย่างเช่นเต็กวัยรุ่น มันก็มีความรู้สึกข้อนี้ ความรู้สึกอันนี้มันก็เรียกร้อง รบกวนใจอยู่ตลอดเวลา เป็นปกติวิสัยของปुरुชน, เกิดง่าย ๆ เกิดเนือย ๆ เกิดได้มาก เกิดได้ทั่วไป. นี้ก็เรียกว่าประเภทนิวรรณ์ เกิดอย่างไม่มีเหตุผลก็ได้ คล้าย ๆ กับไม่มีเหตุผล มันมีเหตุผลแต่ว่ามันเกิดง่าย เกิดมากเกิดทั่วไป. รบกวนจิตใจเท่าไร ก็ขอให้คนที่เคยเป็นเต็กวัยรุ่นมาแล้ว ทุกคนเคยเป็นเต็กวัยรุ่นมาแล้ว นิวรรณ์ประเภทกามฉันทะนี้ มันเรียกร้องจิตใจมากเท่าไร บ่อยเท่าไร, มันเป็นชีวิตธรรมดาสามัญแล้วมันก็เป็นอย่างนี้. ถ้ามันเป็นชีวิตพิเศษประเภท มรรค ผล นิพพาน มันก็ไม่มีสิ่งนี้จะมาเรียกร้อง หรือเรียกร้องมากเกินไป.

ถ้าเข้าใจเรื่องกามฉันทะ ในฐานะเป็นธรรมชาติ หรือเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่ง เราก็จะเห็นคุณค่าของมรรค ผล นิพพาน หรือจิตภาวนา ที่มีผลแล้วได้ชีวิตใหม่ ชีวิตที่สังเหล่านมันเรียกร้องไม่ได้ หรือเรียกร้องได้น้อย หรือว่าควบคุมได้ อยู่ในอำนาจของเรา. นิวรรณ์ข้อที่หนึ่งคือกามฉันทะ ความรู้สึกไปในทางเพศตรงกันข้าม ซึ่งพร้อมอยู่เสมอที่จะมารบกวนจิตใจ.

ข้อที่สอง เรียกว่า พยาบาท นี้คล้ายกับโทสะหรือโกรธ แต่หมายถึงระดับที่มันเนือย ๆ ระดับที่มันไม่เข้มข้นเหมือนกับโทสะหรือโกรธ; แต่ก็คือความไม่

ชอบใจเหมือนกัน, ความรู้สึกไม่ชอบใจในอะไร ที่มีอยู่ประจำใจ เป็นความขุ่นของจิตใจชนิดหนึ่ง ซึ่งมีกันอยู่โดยมาก แสดงว่ามันมีอะไรที่ไม่เป็นที่พอใจ. คนโง่เหล่านี้เขาจะต้องมีอะไรซึ่งไม่เป็นที่พอใจ หรือเขาจะหยิบยกขึ้นมา สำหรับเป็นสิ่งที่เขาไม่พอใจ, แล้วชีวิตของเขาก็ครัดเคียดอยู่กับสิ่งเหล่านี้ เรื่อย ๆ ไปทั้งกลางวันและกลางคืน, ทำให้จิตใจร้อนอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน. ถ้าว่ามันพัฒนาจิตได้ หรือความหมายของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ชีวิตใหม่นั้นมันไม่ถูกเรียกร้องอยู่ด้วยความรู้สึกชนิดนี้. ชีวิตจิตใจของคนนั้นไม่ถูกเรียกร้องอยู่ด้วยความรู้สึกชนิดนี้, มันจะรู้สึกเท่าไร จะสบายสักเท่าไร, จะเยือกเย็นสักเท่าไร, เป็นชีวิตใหม่จริงหรือไม่?

นิวรรณ์ต่อไปคือถิ่นมิถุระ—ความที่จิตมันละเหยาะเหยี้ย ชบเซา อ่อนกำลังลงไป คือ จิตมันเหนื่อยมันเฉื่อยมันอ่อนเพลีย นี้พวกหนึ่ง. แล้วนิวรรณ์ถัดไปก็คืออุทรัจจุกกุจจะ—มันพุ่งมันตรงกันข้าม. บางเวลาเรามีความเหนื่อยหน่าย เบื่อหน่ายต่อชีวิต, เบื่อหน่ายต่อสิ่งทั้งปวง, มีความละเหยาะเหยี้ยอ่อนเพลียแห่งจิตใจ ไม่อยากจะทำอะไร หรือทำอะไรก็ทำไม่ได้ดี, อย่างนี้มันมารบกวนจิตใจอยู่บ่อย ๆ ก็เรียกว่ามันมาเรียกร้อง; ถ้าพัฒนาจิตถึงที่สุดแล้ว ไม่มีสิ่งชนิดนี้มาเรียกร้อง.

ความพุ่งช่านนั้นก็เหมือนกันแหละ มาเรียกร้องอยู่บ่อย ๆ. จิตพุ่งช่านเกินกว่าที่จะเอามาใช้ประโยชน์อะไรได้ เข้ามาเมื่อไรมันก็รบกวนเมื่อนั้น. ความพุ่งช่านชนิดนี้มันก็เกิดได้ง่าย เกิดได้คามธรรมชาติ, เกิดได้อย่างที่ป็นสัญชาตญาณ. ขอให้สังเกตดูเรื่องที่แล้วมาแต่หลัง ว่าเราเคยมีความพุ่งช่านในเรื่องอะไร อย่างไร บ่อยสักเท่าไร ชีวิตใหม่ต้องไม่มีสิ่งเหล่านี้มารบกวน.

อันสุดท้ายเรียกว่า วิจิกิจจา—ความที่จิตไม่แน่งไป ว่าอะไรเป็นอะไร, มันมีความรู้ไม่เพียงพอ, มีปัญญาไม่คมเฉียบ จนถึงกับจะคัดความลึกลับสงสัยให้หมดลง

ไปได้ว่า เขาอย่างไร เป็นอย่างไร, ที่แน่ที่แท้ที่ถูกต้องนั้นเป็นอย่างไร, มันมีสิ่งที่ชวนให้ระแวงสงสัยอยู่เสมอ. ไม่แน่ใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่แน่ใจว่าชีวิตนี้ปลอดภัย, ว่าชีวิตนี้ถูกต้องที่สุดแล้ว, หรือความถูกต้องของเราในชีวิตนี้ จะเป็นไปจนกระทั่งวาระสุดท้ายแน่นอน, อย่างแน่นอน อันนั้นมันก็ไม่มี. มันไม่มีความแน่นอน ว่าเราจะปลอดภัย, หรือว่าเราจะได้รับผลดี เกี่ยวกับความมีชีวิตนี้ จนถึงที่สุด จนถึงวาระสุดท้าย มันก็ยังต้องพะวงอยู่เรื่อยไปแหละ ว่าจะต้องมีอะไรที่ถูกต้องกว่าหรือดีกว่า อย่างไม่มีที่สิ้นสุด. นี้เรียกว่านิเวรณ ความไม่แน่ใจต่อตัวเอง ไม่แน่ใจต่อความปลอดภัยของตัวเอง หรือสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวเอง ว่าได้มีแล้วอย่างถูกต้อง.

ฉะนั้นเรื่องนิเวรณนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก แต่ก็เป็นเรื่องที่คนสนใจน้อยที่สุด, มันเป็นเรื่องใหญ่มาก แต่คนก็สนใจมันน้อยที่สุด ไม่อยากจะสนใจด้วยซ้ำไป เพราะไม่รู้ว่ามันเป็นพิษภัยอะไร มันมีโทษร้ายแรงอย่างไร มันรบกวนชีวิตจิตใจอย่างไร ก็ไม่มองเห็น. ดังนั้นจึงไม่มีการละแม่แต่นิเวรณ.

ถ้าจะถามว่า นิเวรณกับกิเลสอื่นไหนละยาก? บางทีมันอาจจะมองไปในทางที่ว่า นิเวรณละยากก็ได้. ถ้าจะเปรียบเทียบกิเลสกับนิเวรณ มันก็เหมือนกันกับว่า กิเลสนั้นเป็นเสือ กัดแล้วก็ตาย, นิเวรณนี้เหมือนแมลงหวี่แมลงวัน ที่มาตอมหู ตอมตา ตอมจมูกให้รำคาญไม่ตาย แต่แล้วมันก็ปราบยาก, มันก็ละยาก แล้วมันก็รบกวนมาก. บางทีเราจะรับความรำคาญรบกวนจากแมลงหวี่แมลงวันนี่ มากกว่าที่จะได้รับจากเสือสามตัวร้ายในป่า ที่มันกัดก็เดียวตาย, มันไม่ก่อกองจะได้มารบกวนหรือทำอันตรายแก่เรา. แต่เรื่องของแมลงหวี่แมลงวันที่มาตอมให้รำคาญนี้ มีอยู่เป็นประจำเลย ทุกวันก็ว่าได้, ยิ่งฤดูที่แมลงหวี่มันชุมด้วยแล้ว มันทน—ทนกันเหลือประมาณแหละ.

นี่ ขอให้คิดดูเถอะว่า ชีวิตชนิดที่กิเลสไม่มาเรียกร้อน, นีวรณไม่มาเรียกร้อนนั้น, มันเป็นชีวิตใหม่สักเท่าไร. ไม่มารบกวณ ไม่มาเรียกร้อน เวลาปกติอย่างนี้ทำอะไรได้ ไม่รบกวณไม่เรียกร้อน. ไม่มาเรียกร้อน คือไม่มาจูงจุมุกไปหากามารมณเป็นต้น : จะนอนหลับพักผ่อน มันก็ไม่ยอม มันเรียกร้อนไปหากามารมณ. ไปหาเรื่องกามารมณ นอนไม่หลับ ก็ต้องไปหากามารมณ; แม้ว่าไปไม่ได้ มันก็นอนทนทรมานอยู่ ด้วยจิตที่มันถูกเรียกร้อนไปหากามารมณเป็นต้น.

เคยมีตัวอย่างในพระบาลี ว่าพระราชามหาษัตริย์ สมบูรณ์ไปด้วยอำนาจวาสนาสมบัติบริวารทุกอย่าง, แต่ก็นอนไม่ค่อยหลับ เพราะจิตมันถูกเรียกร้อนด้วยนีวรณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ กามารมณ มันเรียกร้อนไปก็ต้องไป เสร็จแล้วกลับมา มันก็ยังเรียกร้อน มันก็คือนอนไม่หลับ เพราะการเรียกร้อนของนีวรณของกามารมณ, กระทั่งของกิเลสโดยตรง. ถ้ามันลุกขึ้นเป็นไฟเผาผลาญโดยตรง นั้นมันก็เป็นกิเลส, แต่ถ้ามัน รบกวณอยู่เนือย ๆ มันก็เป็นนีวรณ.

ชีวิตใหม่ ประกอบอยู่ด้วย มรรค ผล นิพพาน.

ชีวิตใหม่ปราศจากการเรียกร้อนรบกวณ สะกิดหรือแคะหรือเกาอะไร ของกิเลสและนีวรณ นี่จะเป็นตัวอย่างเบื้องต้นเป็นจุดตั้งต้นที่เราจะเข้าใจได้อย่างชัดเจน เป็นลำดับไป, เป็นลำดับไป ว่าชีวิตใหม่นั้นมันจะต้องเป็นอย่างไร, ผลของการพัฒนาจิตนั้นมันคืออย่างไร, ที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั้นคืออย่างไร? มันก็คือชีวิตใหม่, สิ่ง ที่เรียกว่านิพพาน มรรค ผล นิพพาน รวมกันเป็นกลุ่มหนึ่งนั่นแหละ ขอให้ถือเอาความหมายว่า มัน เป็นความหมายอีกอันหนึ่งของชีวิต คือเป็นชีวิตใหม่, ชีวิตที่

ไม่ถูกเรียกร่องด้วยกิเลสและนิวรณ์. ถ้าเป็นชีวิตเดิมตามเดิมมาแต่เดิมตามปกติ นั้น เป็นชีวิตที่ถูกเรียกร่องอยู่ด้วยกิเลสและนิวรณ์อยู่เรื่อยไป. ที่เรียกร่องนั้นมันเป็นเรื่องของ นิวรณ์ ที่มันมากระชากหัวเอาไปนั้นมันเป็นเรื่องของกิเลส. ฉะนั้นต้องไม่มีทั้งเรื่อง ของกิเลสและเรื่องของนิวรณ์ จึงจะเป็นชีวิตใหม่ เป็นผลของการพัฒนาจิต.

ผลอย่างนี้ ผลอย่างที่มีชีวิตเย็น, ชีวิตที่ไม่ถูกเรียกร่องด้วยกิเลสและ นิวรณ์ นั้นแหละ คือความหมายของคำที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน ที่เรามีแล้ว เก็บไว้บนหิ้ง. เรามีมรรค ผล นิพพานแต่ชื่อ แล้วก็เก็บไว้บนหิ้ง, ไม่ได้เอามาใช้เป็น ประโยชน์อะไรเลย. ถ้าเราใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ เราก็มีชีวิตชนิดที่กิเลสและนิวรณ์ เรียกร่องไม่ได้ เราก็เป็นอิสระ, เป็นอิสระที่เรียกว่าหลุดพ้น, หลุดพ้นเป็นอิสระ จากการเรียกร่องของสิ่งเหล่านี้.

เราพูดถึงความหลุดพ้นพูดถึงวิมุตติกันมากมาย แต่ก็ไม่รู้ว่าวิมุตติจากอะไร หลุดพ้นจากอะไร. เพราะเราไม่รู้จักรว่า อะไรที่มันกำลังบีบคั้นเราอยู่ ผูกมัดตรึง เราอยู่; นี่คือความที่เราเป็นพุทธบริษัทโง่, ไม่รู้จักแม้แต่กิเลสและนิวรณ์. ควร จะเอาตัวปัญหาจริง ๆ อย่างนี้เป็นจุดตั้งต้นสำหรับการศึกษา ให้รู้เป็นลำดับ ลำดับไป.

การพัฒนาจิต ต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา.

ที่แล้วมากได้พูดถึง การพัฒนาจิตด้วยสิ่งที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา. อธิบายมาแล้วโดยละเอียด ต้องมีศีล สมาธิ ปัญญา ผสมกลมกลืนกันเป็นวิธีพัฒนาไม่แยก จากกัน มันจึงจะพัฒนาจิตได้ : มีศีลคือมีชีวิต หรือกายหรือวาจาที่ถูกต้อง, แล้วมี สมาธิ คือ กำลังจิตที่รวมได้ดี รวบรวมได้ดี, บริสุทธิ์ เข้มแข็ง เหมาะสมที่จะใช้งาน.

แล้วก็มีปัญญา คือ ความรู้อย่างเพียงพออยู่ที่จิตนั้น. คือ สมาริ ปัญญา ร่วมมือกัน
 ร่วมกันทำหน้าที่ นั่นแหละคือการพัฒนาที่แท้จริง. ถ้าร่างกาย ทางกายทางวาจา
 ไม่พัฒนา ทางจิตก็พัฒนาไปไม่ได้หรอก เพราะมันเป็นรากฐาน พื้นฐานที่อาศัยเบื้องต้น;
 ฉะนั้น เราก็มีความถูกต้องทางศีล, แล้วก็มี ความถูกต้องทางสมาธิ, มีความถูกต้อง
 ทางปัญญา; เรียกว่าความถูกต้องมีองค์สามอย่างนี้, ถ้าทำได้อย่างนี้จะมีการพัฒนาใน
 ตัวชีวิตหรือในตัวจิตนั้น ที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั่นแหละ. ขอให้จำประโยคนี้ไว้
 ให้แน่นอนชั้เจนว่า ชีวิตหรือจิตที่พัฒนานั้น มันได้รับมรรค ผล นิพพาน, หรือ
 มรรค ผล นิพพานเป็นผลของจิตที่พัฒนา. เรามีศีลสมาธิปัญญาเป็นตัวการพัฒนา,
 แล้วก็ได้ผลออกมา ในรูปแบบต่างๆ กันหลายอย่าง. ทำไมจะต้องผูกกันหลายอย่าง?
 ชื่อนี้มันมีความจำเป็นอยู่บ้าง แต่เราจะไม่ผูกหลายอย่างชนิดที่เสียเวลา, เราผูกให้หลาย
 อย่าง เพื่อให้มันได้ช่วยกันทำความเข้าใจ อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างโน้น หลายๆ อย่างรวม
 กันแล้ว มันก็เข้าใจถึงที่สุด. เช่นว่า *ชีวิตพัฒนาเป็นมรรค ผล นิพพานมันอยู่ในรูปของ
 อะไรว่าง?* มันอยู่ในรูปของชีวิตใหม่ นี้ก็ผูกมาแล้ว.

อานิสงส์ของจิตตภาวนา.

ที่นี้จะพูดต่อไปตามที่มีอยู่ใน *พระคัมภีร์ในพุทธศาสนา* ว่าจิตตภาวนานี้ เป็น
 ไปถึงที่สุดแล้ว มันมีเรื่องมาก ไม่เอาจะเอามาพูดทั้งหมด; แต่เอามาพูดทั้งหมดมันก็
 มีประโยชน์, เช่นว่าจิตนี้เมื่อเจริญดีแล้ว มีจิตตภาวนาแล้ว มีผลอานิสงส์ คือว่าจะ
 มีความสุขได้ในภพธรรม, ในภพธรรมก็หมายความว่า ในชาติที่ตนเห็นเองรู้สึกเอง
ไม่ต้องรอดต่อตายแล้ว, รอดต่อตายแล้วนั้น ไม่รู้ว่าใครจะเป็นผู้รู้ผู้เสวย ที่เราอาจจะรู้จัก
 และเสวยได้ด้วยตนเอง ที่นี้และเดี๋ยวนี้ เรียกว่า ภูมิธรรม.

อานิสงส์ข้อที่หนึ่งจิตเมื่อได้รับการภาวนาดีแล้ว มันจะมีผลเป็นความสุขในทิฏฐธรรม เมื่อไรก็ได้, ถ้าเป็นผู้สามารถพัฒนาจิต จะมีความสุขในทางจิตที่นี้และเที่ยวนั้นและเมื่อไรก็ได้; นี่ใช้คำว่าอย่างนี้เลย เมื่อไรก็ได้. ท้องการจะมีความสุขสงบจิตขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ ทันทีเลย, ทำจิตอย่างนั้นแป๊บเดียวเท่านั้นแหละ จิตก็จะหลุดไปจากสิ่งรบกวนที่เป็นทุกข์ธรรมดาแล้ว, เป็นจิตสงบ นั่งอยู่ตรงนี้ เดินอยู่ตรงนี้นอนอยู่ตรงนี้ ยืนอยู่ตรงนี้ ก็ได้ ไม่ว่าอริยาบถไหน. นี่ถ้าว่าฝึกจิตได้คือพอสมควรแล้ว ก็จะสามารถมีความสุข ที่นี้และเที่ยวนั้น อย่างชนิดที่เรียกว่า เมื่อไรก็ได้.

เที่ยวนั้นเรามีแต่ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยากลุ่มไปหมด ไม่มีความสุข; แต่ถ้าเราพัฒนาจิตได้แล้ว เราได้ความรู้สึกเหล่านั้นออกไปเสียได้เลย, แล้ว อยู่ด้วยจิตที่สงบสะอาดมั่นคงมีความสุขอยู่ในจิตใจ เกิดแต่วิเวกบ้าง เกิดแต่ปีติบ้าง เกิดแต่อุเบกขาบ้าง แล้วแต่จะทำได้ถึงขั้นไหน; เรียกว่าความสุขที่แท้จริงที่ไม่ใช่กิเลส, ไม่ใช่ความสุขหลอกลวงอย่างกิเลส เราอาจจะมีได้ที่นี้และเที่ยวนั้นเมื่อไรก็ได้.

ความสุขหลอกลวงอย่างกิเลสนั้น คนเขามีสตางค์พอเขาอยากได้ขึ้นมา เขาก็ขึ้นรถไปแสวงหาสถานที่เรีงรมย์ สถานกามารมณ์เขาก็ทำได้, เพราะเขามีสตางค์; แต่ นั้นมันเป็นความสุขหรือเปล่า? มันเป็นความง่องหลง, เป็นความบ้าหลังอะไรหรือเปล่า? ที่นี้ฝ่ายนี้ เมื่อต้องการความสุขเมื่อไร ก็ทำจิต ปรับปรุงจิตโดยไม่ต้องเสียสตางค์, แล้วก็ได้ความสุขสงบเย็น ตามความหมายของพระนิพพาน ที่นี้และเดี๋ยวนั้น โดยไม่ต้องขึ้นรถไปซื้อหาตามสถานที่กามารมณ์. นี่ความสุขที่แท้จริง ที่จะได้รับจากจิตภาวนาเป็นความสงบที่เรียกกันว่าสมาธิ อย่างไม่อย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่หลายอย่าง, แล้วก็หยุดความร้อนของราคะ โทสะ โมหะเสียได้ทันทีเลย, แล้วก็มีสุขจริงที่นี้เดี๋ยวนั้นตามพอใจได้เลย. นี่เป็นอานิสงส์ข้อหนึ่งข้อแรก ของการที่ภาวนาจิตได้.

แล้ว ข้อที่สอง ท่านตรัสไว้ในลักษณะความสามารถเหนือมนุษย์, สมรรถภาพความสามารถเหนือมนุษย์, คือ เรื่องปาฏิหาริย์ เรื่องทิพย์ ใช้คำว่า เป็นทิพย์ : นูทิพย์ ตาทิพย์ อะไรทิพย์ เป็นปาฏิหาริย์ นั่นก็ได้เพราะการพัฒนาจิตถูกต้อง ตามแบบนั้น, แต่เรื่องนั้นไม่ต้องพูด ไม่ต้องพูด เพราะว่ามันไม่ใช่จุดประสงค์ของพุทธศาสนาโดยตรง; แต่มันเป็นสิ่งที่มิได้ ท่านจึงตรัสไว้ในคำตรัสหรือในพระบาลี ว่าสามารถจะพัฒนาความสามารถ ให้ดีกว่าธรรมดา ให้ยิ่งกว่ามนุษย์ธรรมดา เรียกว่าเป็นทิพย์ มีฤทธิ์มีเดช มีปาฏิหาริย์ นี้ก็ได้. นี่เป็นข้อที่สองไม่ต้องพูด.

ที่นี้ ข้อที่สาม ท่านว่า มีความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ ทั้งในแง่ของชาวโลกและในแง่ธรรมะ. สติสัมปชัญญะเป็นสิ่งสำคัญ ที่ทำให้เราไม่ทำอะไร ผิดพลาด ไม่เปิดโอกาสแก่กิเลส. สติสัมปชัญญะนี้มันจะไม่ให้เปิดโอกาสให้แกกิเลส, ไม่ให้เราทำผิดพลาด จนเกิดกิเลส จนเกิดความทุกข์; ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ แล้วมันรับประกันได้อย่างนี้. เกี่ยวนี้เรามีไม่ได้ เราก็เกิดกิเลสและความทุกข์อยู่รำไป เพราะขาดสติสัมปชัญญะ. นี่สติสัมปชัญญะในทางธรรม.

ที่นี้ สติสัมปชัญญะในทางโลกเป็นเรื่องของชาวบ้าน, คนทั่วไปเป็นคนขาดสติสัมปชัญญะทั้งนั้นแหละ เพราะมันคิดอะไรทำอะไรหวัค ๆ ชู้ย ๆ มันอวดดี มันมีกิเลสอวดคคีติคมาในสันดาน. คนชนิดนี้คิดหวัค ๆ คิดชู้ย ๆ ทำอะไรสักว่าชู้ย ๆ ทั้งนั้นเลย. จะเป็นการพุกกิติ การกระทำกิติ การคคกิติ หวัค ๆ และชู้ย ๆ เป็นคนขาดสติสัมปชัญญะ, การงานมันก็เสียหาย. ไม่ต้องอะไร แม้แต่จะทำนามันก็เสียหาย, ทำสวนมันก็เสียหาย, หรือว่าเรื่องเล็ก—เล็ก—เล็กเข้ามาอีก ก็ว่าแม้จะแจวเรือพายเรือมันก็ไม่ดี มันก็เสียหาย, เพราะทำอะไรชู้ย ๆ หวัค ๆ เพราะขาดสติสัมปชัญญะ.

ฉะนั้น เราจะมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ เพื่อประโยชน์ทางโลกชนิดนี้ด้วย, และเพื่อประโยชน์ทางธรรม คือจะรบสู้กับกิเลสดับทุกข์ได้ด้วย ถ้าเรามีจิตตกาวนา ที่เรียกว่ามีผลดี คือมีมรรค ผล นิพพาน ออกมาจากจิตตกาวนา เราจะเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์, เรียกว่าจะไม่ทำอะไรผิดพลาดเลย, จะไม่ทำอะไรผิดพลาดเลย ทั้งในแง่ของโลกและทั้งในแง่ของธรรม. กิจกรรมอย่างโลก ๆ ชาวโลกชาวบ้านก็ไม่ผิดพลาด, กิจกรรมอย่างทางธรรมทางศาสนาสูงขึ้นไป ก็ไม่ผิดพลาด. ความหมายของ มรรค ผล นิพพาน ที่มันเป็นขึ้นของจิตตกาวนา ทำให้ได้รับผลดี ถึงขนาดนั้นนะ มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์.

เดี๋ยวนี้เป็นปัญหาของคนทุกคนประจำวัน. เรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วก็กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์, กระทบกัน เกิดผัสสะแล้ว เราไม่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์เท่านั้นมันก็เกิดกิเลส, แล้วก็หลงรักหรือหลงเกลียดจนเกิดกิเลส ค้นหา อุปาทาน ภพ ชาติ ไปโน่น. แต่ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ เมื่อมีผัสสะแล้ว มันไม่อาจจะเกิดกิเลส; สติเป็นเครื่องนำความรู้มา, สัมปชัญญะคือความรู้, แล้วก็รู้ว่า โอ, มันเช่นนั้นเอง มันเท่านั้นเอง มันเป็นอย่างนี้เอง มันก็ไม่ไปหลงรักหรือหลงโกรธ คือไม่ยินดียินร้าย, เมื่อไม่ยินดีไม่ยินร้าย มันก็ไม่เกิดกิเลส. ฉะนั้น การที่เกิดกิเลสอยู่ทุกวัน ทุกกรณี นี้ก็เพราะว่ามันขาดสติสัมปชัญญะ. การมีสติสัมปชัญญะนี้ เรียกว่าจะตัดปัญหาได้หมดสิ้น ก็ว่าได้, นับว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์อันใหญ่ยิ่ง ขอให้สนใจเถอะ.

แล้วก็ข้อต่อไป ข้อที่สี่ ว่าจะเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ. ถ้าเรามีมรรค ผล นิพพานที่เป็นผลของการพัฒนาจิต จิตจะสิ้นอาสวะ เพราะว่าจิตนั้นมันถูกอบรมไว้ดี ควบคุมไว้ดี คุดูแลไว้ดี รักษาไว้ดี แวดล้อมไว้ดี ที่เรียกว่าจิตตกาวนานั่นเอง,

มันก็เปลี่ยนแปลงใหม่หมด. จิตที่จะทำผิดมันก็ไม่ทำผิด, มันรู้สึกเสีย มันมีสติ-สัมปชัญญะเสีย มันก็ไม่มีอนุสัย ไม่เพิ่มอนุสัย แล้วมันก็ไม่มีความอาสวะ, ถ้าไม่มีอนุสัย มันก็ไม่มีความอาสวะ. อาสวะคือการไหลออกของอนุสัย, อนุสัยคือความเคยชินของกิเลสที่สะสมไว้, สะสมไว้ข้างใน. ถ้ามันไหลออกมาเป็นอาสวะ มันก็เลอะเทอะไปด้วยความทุกข์.

เดี๋ยวนี้มันจะสิ้นอาสวะ ไม่มีอาสวะที่จะไหลออกมา เพราะจิตตภาวนาที่ทำไว้ดี คือไม่มีอุปกิเลสอันใดเกิดขึ้น ทำจิตให้เศร้าหมองอีกต่อไป จิตนั้นก็ประภัสสร คืออยู่อย่างสว่างใสรุ่งเรืองตามธรรมชาติเดิมของจิต. แต่เพราะเหตุที่อบรมดีแล้ว ไม่มีอะไรมาทำให้กลับเศร้าหมองได้อีก, นี้เรียกว่าสิ้นอาสวะ, ในระดับสูงสุดก็เป็นพระอรหันต์. เราเอาแต่เพียงมีความอาสวะเบาบาง คือมีความลดลงแห่งอนุสัยหรือกิเลส ก็นับรวมอยู่ในคำว่า เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ค้ำยเหมือนกัน; ที่เราชอบพูดกันว่า *จงเป็นอุปนิสัยเป็นปัจจัยแก่พระนิพพานนั้น* หมายถึงอันนี้ คือมันกำลังเป็นไปเพื่อความลดลงแห่งกิเลส แห่งอนุสัย แห่งอาสวะ ว่าสูงสุดที่สุดกันที่ตรงนี้.

มนุษย์ที่สิ้นอาสวะนั้นคือยอดสุดของมนุษย์, มนุษย์บุद्धชนชั้นเลวชั้นต่ำก็มีอยู่ตามแบบของบุद्धชนชั้นเลวชั้นต่ำ. ที่นี้ มนุษย์ที่เป็นพระอรหันต์ ท่านก็เริ่มมีกิเลสอาสวะเบาบาง เพราะการพัฒนาจิตของท่านเป็นไปอย่างถูกต้องอยู่ทุกเรื่อง จนวาระสุดท้าย ก็คือสิ้นอาสวะ : ไม่อาจจะเกิดกิเลส ไม่อาจจะเกิดอนุสัย ไม่อาจจะเกิดความทุกข์ แม้กระทั่งนิรวณ. นิรวณก็เป็นอันว่าไม่ต้องมีกัน, สำหรับผู้สิ้นอาสวะแล้ว นิรวณไม่ต้องพูดถึงดอก. นิรวณ ที่เป็นเหมือนกับแมลงวันแมลงหวี่มาตอมอยู่เรือนั้นไม่ต้องพูดถึง, มันไม่มีทางจะเกิด เพราะว่าตัดเสียซึ่งมูลเหตุในชั้นธรรมชาติ ในชั้นสัตตชาติญาณ ที่จะให้เกิดนิรวณนั้นมันถูกตัดหมดแล้ว. พูดเปรียบเทียบก็ว่า เสือก็ถูกฆ่าตายหมดแล้ว, แมลงหวี่แมลงวันที่มาตอมให้รำคาญ ก็ถูกกำจัดไปหมดสิ้นแล้ว.

ชีวิตนั้นมันก็หมดเกลี้ยงจากสิ่งที่รบกวน, ไม่มีอะไรมาเรียกร้อง ไม่มีอะไรมาคอยสะกิด มา—มา—มา ไปด้วยกัน—ไปด้วยกัน, อย่างนี้จะไม่มี.

นี่ผลของจิตตภาวนา สูงสุดอยู่ที่ความสิ้นอาสวะ, ก็คือพัฒนาด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ที่กลมกลืนกันเป็นสิ่งเดียวกัน ได้รับผลทั้งทางโลกิยะและทางโลกุตตระ, มีความสุขในทิวชฎธรรมที่นี่ ที่เป็นอย่างโลกิยะหรือในวิสัยแห่งโลกิยะ ยังไม่ถึงโลกุตตระ ก็มี หรือแม้จะก้าวข้ามเป็นทิพย์เป็นของทิพย์เป็นปาฏิหาริย์ เป็นอย่างนั้นก็ยังเรียกว่าเป็นโลกิยะ. ที่นี้ก็แค่ สติสัมปชัญญะนี้เป็นไปได้ทั้งโลกิยะทั้งโลกุตตระ, แต่ครั้นสิ้นอาสวะแล้ว ก็เป็นเรื่องโลกุตตระอย่างเดียว, เป็นประเภทโลกุตตระอย่างเดียว. ถ้าเราได้รับผลสี่ประการนี้แล้ว ก็เรียกว่า หมดปัญหาทั้งอย่างโลกิยะและทั้งอย่างโลกุตตระ, มันน่าพอใจสักเท่าไร, มันน่าปรารถนาสักเท่าไร ถ้าได้มาแล้วมันก็เป็นที่น่าชื่นใจสักเท่าไร.

ต้องนำ มรรค ผล นิพพาน มาใช้พัฒนาจิตอยู่ตลอดเวลา.

มรรค ผล นิพพาน นั้นอย่าไปเก็บไว้บนหิ้งเลย เอามาใช้อยู่กับเนื้อกับตัว กับไม้กับมือ ให้สามารถกำจัดสิ่งรบกวน คือความทุกข์ ทั้งในระดับนิวรรณ์ กัตติ ระดับกิเลส กัตติ ระดับอนุสัย กัตติ ระดับอาสวะ กัตติ. ระดับนิวรรณ์ก็ท้าวๆไป เป็นสัญชาตญาณท้าวๆไป, รบกวนด้วยนิวรรณ์ทั้งห้า. แล้วถ้ามัน เข้มข้นลึกลงเป็นไฟขึ้นมา เรียกว่าระดับกิเลส. ที่นี้เมื่อเกิดกิเลสแล้ว มัน สะสมความเคยชินนั้นไว้ เป็นระดับอนุสัย, เมื่อสะสมความเคยชินไว้มากแล้ว มันก็ไหลออกมา เป็นระดับอาสวะ. เดียวนี้กวาดเกลี้ยงหมดเลย เรียกว่าล้างโอง่กวาดกันโอง่เทหมดแล้ว ไม่มีทั้งระดับนิวรรณ์ ระดับกิเลส ระดับอนุสัย ระดับอาสวะ.

นี่เราเป็นพุทธบริษัทกันในระดับนี้หรือเปล่า? ถ้าเราเป็นพุทธบริษัทกันในระดับนี้ก็รอดแล้ว, รอดแล้ว. **ตัวเองก็ติเตียนตัวเองไม่ได้, ผู้รู้อื่น ผู้มีปัญญาใคร่ครวญมาใคร่ครวญแล้ว ก็ติเตียนเราไม่ได้,** ไม่ต้องพูดถึงลัทธิอื่นศาสนาอื่น จะมาติเตียนเราได้. เรารู้จักตัวเองเป็นภายในอยู่ที่แล้ว, ทำให้ปัญหาหมดสิ้นแล้ว, ไม่มีที่ติเตียนได้แล้ว, นั่นแหละมันเป็นเรื่องที่ดีที่สุด เราจะรู้จักความเป็นพุทธบริษัทของเราเอง.

นี่เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน ที่รู้จักแต่ชื่อ แล้วเป็นของศักดิ์สิทธิ์สูงสุดแล้วทำอะไรไม่ได้ ก็เก็บไว้บนหิ้ง ให้ขี้ฝุ่นมันจับให้มอดมันกิน ควรจะทำให้มันกลายเป็นเรื่องที่เราเอามาใช้อยู่กับไม้กับมือ; เหมือนกับทรัพย์สมบัติที่เราไม่เก็บไว้บนหิ้ง เช่นมียศ เช่นชวาน เช่นพว้า เช่นจอบ เช่นเสียม เช่นถ้วยจานชามต่างๆ เราไม่ได้เก็บไว้บนหิ้ง, แต่เราใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ทุกวัน.

เราควรจะทำอะไรมาใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ทุกวัน, อย่าให้มีอะไรที่ต้องเก็บไว้บนหิ้ง. เคียนี่ท่านเก็บไว้บนหิ้ง แล้วก็หลง—หลงว่ามี—หลงว่ามี, แล้วก็ไม่มีประโยชน์อะไร ที่จะแสดงให้เห็นว่า เราดับทุกข์ได้เป็นที่พอใจของตนเองหรือผู้อื่น. นี่มรรค ผล นิพพาน มันหมายความว่าอย่างนี้, ไม่ต้องเก็บไว้บนหิ้ง หรือฝากไว้ในคัมภีร์ อยู่ในพระคัมภีร์ ไม่อยู่กับเนื้อกับตัว.

เราไม่อวดดี, เราไม่ได้อวดดี, เราไม่ได้ยกตัว, แต่เราต้องพยายามทำให้ได้เท่าที่ควรจะทำให้ได้ ไม่ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ ก็เอาได้ห้าเปอร์เซ็นต์สิบเปอร์เซ็นต์มันก็ยังได้, ไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ต้องให้อยู่ในร่องรอยของพระอรหันต์. **บทสวดที่สี่** มีคำที่คืออยู่คำหนึ่งว่า **เราจักทำตามรอยพระอรหันต์ในวันนี้, คำบัจจงเวกขณ็อุโบสฉว่า** **เราจักทำตามรอยพระอรหันต์ในวันนี้;** นั่นแหละเราเอาเพียงเท่านั้น ก็ดีที่สุดในอยู่แล้ว ไม่ถึงกับเป็น

พระอรหันต์ แต่กำลังเดินตามรอยพระอรหันต์อยู่. นี้ก็เรียกว่าจิตตกภาวนา คือการ
พัฒนาจิต, แล้วก็เป็นการพัฒนาชีวิตอยู่ในการตามรอยพระอรหันต์นั้น.

ผู้มีสัมมาทิฐิ ต้องใช้มรรค ผล นิพพานอยู่ในชีวิตประจำวัน.

เอ้า, ที่นี้ก็พูดเรื่อง ความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพาน ให้เห็น
ชัดหรือย้ายขึ้นไปอีก; เพราะว่าได้พูดถึงเรื่องที่มีนัยเกี่ยวข้องกันมากพอสมควรแล้ว.
ที่นี้มันก็จะง่ายที่จะพูดถึงความหมายของคำคำนั้น ซึ่งมันเข้าใจยาก ภาษาคนธรรมดา
พูดกันอย่างหนึ่ง, ภาษาธรรมะของพระอรหันต์พูดกันมันก็อย่างหนึ่ง. พูดตามภาษาคน
ธรรมดา มันก็ต้องเก็บมรรค ผล นิพพานไว้บนหิ้งแน่นอน, คนธรรมดารู้จักมรรค
ผล นิพพาน, เรียก มรรค ผล นิพพาน, พูดถึงมรรค ผล นิพพานโดยภาษาคนตาม
ธรรมดา มันก็เป็นแต่พูด—พูด—พูด เท่านั้น, ไม่เป็นตัวจริงขึ้นมาได้. มันก็ได้
แต่มุ่งหมาย หรือมันหมาย หรือเชื่อว่ามีอย่างนั้นๆ แล้วทำไม่ได้ แล้วเก็บไว้บนหิ้ง;
เหมือนกับเก็บหนังสือไว้บนหิ้ง, เก็บพระคัมภีร์ไว้บนหิ้ง. พูดอุปมาเท่านั้นว่า เหมือน
กับเก็บไว้บนหิ้ง ไม่เอามาใช้เป็นประโยชน์ได้; แต่ก็ตั้งใจเต็มแรงเต็มทรวงว่ากูมี—กูมี—
กูก็มี, กูได้บรรลุ, กูก็ได้ อย่างนั้นอย่างนี้ แต่มันเป็นเรื่องที่เก็บไว้บนหิ้งทั้งนั้น.

มรรค ผล นิพพาน แจกเป็นสามคำ : มรรคคำหนึ่ง ผลคำหนึ่ง
นิพพานคำหนึ่ง. คำว่ามรรค ผล นิพพาน จะมาอยู่ในชีวิตการกระทำของคนธรรมดา
ชาวบ้านทั่วๆ ไปได้อย่างไร? ถ้าท่านเข้าใจความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพาน
อย่างถูกต้อง แล้วก็จะมีมองเห็น ที่เรียกว่า มันมาอยู่ในความประพฤติกระทำ ใน
ชีวิตประจำวันของคนทุกคนที่เป็นสัมมาทิฐิ ก็ไม่เป็นบุญคุณคนโง่ คนหลงเต็ม

อัคราอย่างเกิม ๆ, ไม่เป็นแล้ว มันเลื่อนขึ้นมาอยู่ในระดับที่เป็นสัมมาทิฐิ หูทาสว่างไสว พอที่จะเดินต่อไปข้างหน้า.

คำว่า มรรค คำที่สองว่าผล คำที่สามว่านิพพาน. คำว่า มรรคคือ ปัญญา ที่เกิดขึ้นเมื่อตัดกิเลส หรือแม้แต่ตัดนิวรณ์ก็เอา. ปัญญาความรู้ หรือจะรวมเรียกรวม ๆ ว่าธรรมะก็ได้; แต่เรียกแยกว่าปัญญาหรือความรู้ ที่เกิดขึ้นเมื่อทำการตัดกิเลสแล้ว. เมื่อเราเกิดโลภะ ปัญญาความรู้มาตัดโลภะออกไปเสีย, สติสัมปชัญญะตัดโลภะออกไปเสียได้; เกิดโทสะ มีสติสัมปชัญญะตัดออกไปได้; มีโมหะ มีสติสัมปชัญญะตัดออกไปเสียได้; หรือเมื่อนิวรณ์ข้อใดข้อหนึ่ง กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา เราเอาอะไร กวาดนิวรณ์ออกไปเสียจากจิตใจได้ นั้นเรียกว่าปัญญาหรือความรู้. ตัวปัญญาความรู้ของคนชนิดนี้ คนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์นี้, คนที่ยังเรียกตัวเองว่าคนธรรมดาแน่แหละ มันก็มีปัญญา มีความรู้ชนิดนี้ได้ เพราะว่าเราได้ยินได้ฟังมามากแล้ว, เราก็ปฏิบัติได้ตามสมควรแล้ว. ฉะนั้นพอ โลภะเกิดขึ้น เรา มีสติ มีสัมปชัญญะ มีปัญญา กวาดออกไปเสียได้; นั้นแหละคือตัวมรรค จะไม่เรียกว่าถึงระดับโสตปาปัตติมรรค, สกิทากามิมรรค ไม่เรียกละ แต่เรียกว่ามรรคเฉย ๆ; มรรคญาณ, มรรคญาณ, ญาณที่เป็นมรรค เป็นปัญญา หรืออาวุธ, อาวุธคือปัญญา ที่เกิดขึ้นตัดกิเลส นั้นเรียกว่ามรรค.

ที่นี้ ปัญญาหรือญาณที่เกิดขึ้นเมื่อกิเลสถูกตัด, รู้จักกิเลสที่ถูกตัด, รู้จักผลของการตัด นั้นคือผล คือตัวผลญาณ, ความรู้ที่เกิดมาตัดกิเลส เรียกว่า มรรคญาณ, ความรู้ที่เกิดเมื่อกิเลสถูกตัด เรียกว่า ผลญาณ. กิเลสถูกตัดแล้วมันก็มี ความรู้สึกเย็น เย็นเป็นสุขนั้น นิพพานญาณ. ความสงบเย็นแห่งจิตที่เกิดขึ้นเพราะกิเลส หายไป, นิวรณ์หายไป, นี้เรียกว่านิพพาน สงเคราะห์ลงในนิพพาน.

ยกตัวอย่างในกรณีที่เจริญอานาปานสติ เจริญอานาปานสติหมวดสุดท้าย รัชมานุบัสสนาสติปัฏฐาน, เมื่อเจริญ อนิจจานุบัสสี, อนิจจานุบัสสี ตามเห็นความไม่เที่ยงของสังขารทั้งปวง เห็นชัดลงไปอย่างนี้ ก็เรียกว่ามรรคญาณ; หรือในขณะแห่งวิราคานุบัสสีก็ได้, ในขณะแห่งอนิจจานุบัสสีก็ได้, ในขณะแห่งวิราคานุบัสสีก็ได้, ปัญญาความรู้อันทำหน้าที่ของมัน เพราะเห็นไม่เที่ยง นั้นแหละเรียกว่ามรรค หรือมรรคญาณ. ที่นี้พอมันดับกิเลส หรือดับความยึดมั่นถือมั่นในสังขารเสียได้ ที่เรียกว่านิโรธานุบัสสี, นิโรธานุบัสสีนั้นคือผลญาณ. ที่นี้มันก็รู้ว่าสิ่งเหล่านี้ดับแล้วหมดไปแล้ว, บัญหาหมดแล้ว ก็เรียกว่าปฏินิสสัคคานุบัสสี ก็เห็นว่าเดี๋ยวนี้เราสลัดสิ่งเหล่านี้ออกไปหมดแล้ว, นี้ก็เรียกว่าระดับนิพพาน แล้วต่อมามันก็เห็นเป็นปัจจุขณะญาณซ้ำลงไปอีก ก็เป็นนิพพานญาณ.

นี่ ที่สนใจเรื่อง อานาปานสติ ๑๖ ชั้น ๔ หมวด, หมวดสุดท้ายรัชมานุบัสสนาสติปัฏฐาน มันมี อนิจจานุบัสสี มีวิราคานุบัสสี มีนิโรธานุบัสสี มีปฏินิสสัคคานุบัสสี; ถ้าผู้ใดเข้าใจความหมายของคำทั้งสี่นี้ดีแล้ว, จะเห็นว่า เป็น มรรคญาณอยู่ที่ตรงไหน, เป็นผลญาณอยู่ที่ตรงไหน, เป็นนิพพานญาณอยู่ที่ตรงไหน. นั่นเรื่องที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพานเป็นโลกุตตระ.

ความหมายของ มรรค ผล นิพพาน แทรกอยู่ในกิจกรรมทุกอย่าง.

ที่นี้ เอาเรื่องทำนากันดีกว่า ทำไร่ทำนากันที่บ้านที่เรือนกันดีกว่า ความรู้ที่ทำให้เราทำเป็น ที่ตัดความใจออกไปเสียได้, ความรู้ที่ทำให้เราหายใจ ทำลายความรู้ที่ให้ทำอะไรไม่เป็น ที่เราทำอะไรไม่เป็นนั้น, ความรู้อันนั้นตัดออกไปเสียได้ นั้น เป็นมรรค; แล้วพอว่าตัดออกไปได้แล้วเป็นอย่างไร นั้นมัน เป็นผล; พอเสร็จแล้ว

มัน มีความพอใจ ได้รับประโยชน์ ได้รับความสุขอย่างไร นี้ เรียกว่านิพพาน. ฉะนั้น การงานที่บ้านที่เรือน มันก็มาในแนวนี้ทั้งนั้น, มีลักษณะแนวเดียวกันอย่างนี้ทั้งนั้น, มัน ต้องมีการตัด มันก็ต้อง มีความรู้ สำหรับการตัดก่อน, มันมีความรู้สำหรับ ตัดความโง่เสียก่อน นี้เป็นมรรค, แล้วก็ มีการตัดความโง่ นี้มัน เป็นผล, มัน ตัดความโง่ได้ แล้วได้รับความสบาย, ได้รับความสบาย นั่นก็ คือนิพพาน. คนโง่ ทำนาไม่เป็น มันก็ไม่ได้ทำนา มัน ก็ไม่มีผลอะไร. ที่นี้คนโง่เขาตัดความโง่เสียได้ เขาทำนาเป็น นี้ตัดความโง่เสียได้ มัน เป็นมรรค, ตัดความโง่เสียได้ แล้วทำนา เป็น มันก็เป็นผล, ทำนาเป็นแล้วก็ ได้ข้าวมากิน มันก็เป็นนิพพาน.

ความหมายของมรรค ผล นิพพานนี้ จะมีแทรกอยู่ในกิจกรรมทุกชนิด. อาตมามองเห็นอย่างนี้, แล้วเป็นเรื่องที่ตรงตามหลักของพระธรรม, หลักของพระธรรมที่ว่า จะทำอะไรให้สำเร็จประโยชน์ จะต้องเป็นไปโดยหลักนี้. เราจะต้อง รู้จักการตัดความโง่ของเราเสีย, แล้วเรา มีการตัด ความโง่ของเราเสีย, แล้วเราก็ได้รับผลเป็นที่พอใจ, เมื่อเราตัดความโง่ของเราแล้ว.

คิดดูมีอะไรบ้างที่มันไม่เป็นไปตามหลักนี้, มันไม่มีอะไรที่ไม่เป็นไปตามหลักนี้. คนจะเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว, ทำนา ทำสวน ทุกชนิดการงานแหละ, มันจะต้องมีความรู้ที่ตัดความโง่ที่ทำอะไรไม่เป็นออกไปเสีย; นี้เรียกว่ามรรค. เมื่อตัดความรู้ที่ทำอะไรไม่เป็นออกไปเสียได้แล้ว มันก็เป็นผล; หลังจากนั้น มันก็ได้รับประโยชน์ คือนิพพาน.

ฉะนั้น ขอให้ใช้คำว่ามรรค ผล นิพพาน นี้ ในทุกกรณีของบุคคล จะเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่เป็นหญิงเป็นชายเป็นชาวนาเป็นชาวสวนเป็นคนค้าขาย, ทำราชการหรือทำอะไรก็ตาม ที่เป็นมนุษย์ที่จะต้องทำอะไรอยู่แล้ว, ต้องทำไปในแนวของ

มรรคผลนิพพานทั้งนั้น คือภวานาจิต พัฒนาจิต ให้เกิดมรรคผลนิพพาน. ให้รู้สิ่งที่ต้องตัด หรือสิ่งที่สามารถจะต้องตัด, แล้วก็มี การตัด ตัดแล้วก็ได้รับประโยชน์จากการตัด, นี้เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน. มิฉะนั้นก็ไม่รู้ว่าอะไร ต้องเก็บไว้บนหิ้ง ต้องเก็บไว้ในพระไตรปิฎก, ต้องเก็บมรรค ผล นิพพานไว้ในพระไตรปิฎก อย่างเดียวกับเก็บหนังสือไว้บนหิ้ง. เคียงนี้เราจะให้มาอยู่ที่เนื้อที่ตัว ที่ไม้ที่มือ ว่าทุกเวลา; เราสร้างความรู้ที่ให้เราทำอะไรอย่างใด, แล้วเราก็ใช้ความรู้ นั้นลงไป. ใช้เสร็จแล้วก็ได้ผล มันก็เป็น ครบ เรียกว่ามรรค ผล นิพพาน อย่างนี้.

นี่ ขอให้ปรับปรุง สิ่งที่มีแต่ชื่อ หรือพูดกันแต่ปากนั้น กลายมาเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นความจริงที่มีอยู่จริง, เอามาใช้อยู่จริง ที่เนื้อที่ตัวในชีวิตประจำวัน ทุกวัน, ก็จะเรียกว่ามีมรรค ผล นิพพาน ในความหมายหนึ่ง, ในความหมายที่ถูกต้องในระดับหนึ่ง อยู่กับเนื้อที่ตัว. เราพูดได้เลยว่า เรามีมรรค ผล นิพพาน ที่ถูกต้องตามความหมายของคำว่ามรรค ผล นิพพานในระดับหนึ่งอยู่กับเนื้อที่ตัว, แล้วอันนั้นมันจะพลอยพัฒนาสูงขึ้นไป, สูงขึ้นไป จนหมดกิเลส, เป็นพระอรหันต์แหละ. จะเป็นพระอรหันต์ ก็ต้องมีความรู้ที่จะตัดกิเลส แล้วก็必须有 การตัดกิเลส, มีการตัดกิเลสแล้วก็ได้รับผลของการตัดกิเลส นั่นคือมรรค ผล นิพพาน ในชั้นพระอรหันต์.

เคียงนี้เราเป็นพุทธบริษัทธรรมคาสามัญ เป็นปุถุชนอยู่ แต่ว่าเป็นปุถุชนชั้นดี ไม่โง่เกินไป ไม่อวดดีเกินไป เราพยายามให้มีมรรค ผล นิพพาน ในความหมายที่ถูกต้อง. เราแสวงหาความรู้ที่จะตัดความโง่เสียได้ และก็ เป็นมรรค, ตัดความโง่เสียได้ก็เป็นผล, ได้รับผลจากการตัด ความโง่เสียได้ มันก็เป็นนิพพาน คือ เย็น. นิพพานแปลว่า เย็น, ไม่มีกิเลสมันก็เย็น.

นี่เรียกว่าไม่รู้จะพูดอย่างไรกันแล้ว, พุคจนจะเรียกว่าหมดเปลือกหรือยิ่งกว่าหมดเปลือกก็ได้แล้ว ถ้ายังไม่เข้าใจอีก อาตมาก็ขอยอมแพ้, ขอยอมแพ้. นี่ขอให้เห็นใจกันบ้าง ว่าทุกอย่างนี้มาทำความเข้าใจ ให้ดีที่สุดที่จะเป็นประโยชน์ที่สุด.

มีจิตตภาวนา พัฒนาจิตแล้วจะมีสรณาคมน์แท้จริง.

เฮ้, เหลืออีกเรื่องหนึ่ง ก็จะไปพูดถึง สรณาคมน์; พอพูดว่าสรณาคมน์ทุกคนว่าหญ้าปากคอก หญ้าปากคอกของอะไร, มันก็หญ้าปากคอกของควายที่โง่ที่สุดที่มันหากินไม่เป็น. ควายที่มันโง่ที่สุดที่หากินไม่เป็นเท่านั้น ที่มันจะกินหญ้าปากคอก. ฉะนั้นระวังให้ดี อย่าหาว่าหญ้าปากคอก; ถ้าเราไม่มีจิตที่พัฒนาแล้ว ถ้าเราไม่ได้พัฒนาจิต, ถ้าเราไม่มีจิตตภาวนา ที่พัฒนาจิตแล้ว, อย่าไปหวังเลยที่จะมีสรณาคมน์ที่แท้จริง. มีสรณาคมน์แต่ปาก, สรณาคมน์อย่างนกแก้วนกขุนทอง, สรณาคมน์เหมือนอ๊กเทป, อ๊กเทปให้มีเสียงแล้วมันก็ว่าไต่. สรณาคมน์อย่างนกแก้วนกขุนทอง, สรณาคมน์แต่ปากว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ มากี่พันครั้งแล้วเล่า? แล้วมันมีหรือเปล่า? มันมีไม่ได้คอก เพราะว่าจิตมันมองไม่เห็น มันว่าแต่ปากนี่.

ต่อเมื่อพัฒนาจิตแล้ว ตามสมควร เห็นความมีกิเลส เห็นความตัดกิเลส เห็นการสิ้นไปแห่งกิเลสโน่น, มันจึงจะเห็นองค์พระพุทธเจ้า องค์พระธรรมเจ้า องค์พระสงฆ์. จิตที่ไม่ได้พัฒนาแล้ว จะไม่เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มันก็ว่าสรณาคมน์ไปแต่ปาก เหมือนนกแก้วนกขุนทอง. นี่หญ้าปากคอกเห็นไหม? พุทธัง สรณัง คัจฉามิ ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ พอเอ่ยขึ้น อันแรกก็คืออันนี้ แล้วก็พันครั้งแล้ว มันก็ไม่มีผลอะไร, คือไม่ได้มีพระพุทธจริง พระธรรมจริง พระสงฆ์จริง.

จัดพวกกันคู่ก่อนก็ได้, จัดพวกคู่เป็นการล่วงหน้า เพื่อให้เข้าใจง่ายว่า *สรณาคมน์ตามธรรมเนียม* ตัวเด็ก ๆ ลูกเล็ก ๆ เอามาให้ว่า พุทฺธัง สรณัง กัจจามิ มันว่าได้ ๕ ๕ ทงนั้นแหละ, แล้วมันเป็นหรือเปล่าเล่า? มันเป็นหรือเปล่าเล่า? มันก็เป็นตามธรรมเนียมอย่างไรละ มันเป็นแต่ปากว่า, จับเด็กตัวเล็ก ๆ มาให้ว่า สรณาคมน์ มันก็ได้ มันก็ สรณาคมน์ตามธรรมเนียม.

ที่นี้ สูงขึ้นมาโตแล้ว, โตแล้ว เป็นสรณาคมน์ไสยศาสตร์, สรณาคมน์ ไสยศาสตร์. สรณาคมน์ที่สองคือสรณาคมน์ไสยศาสตร์ มาบอกว่า แก้วว่าสิ, แก้วว่า อย่างนี้สิ แก้วก็จะได้รับการคุ้มครองที่ดี จะมีบุญ จะได้รับการพันทุกข์. คนนั้นมันก็ไม่รู้ว่าพันทุกข์อย่างไร, มันก็เชื่อ เชื่อคนที่บอกให้ทำ, อย่างนี้เรียกว่า สรณาคมน์ไสยศาสตร์ คือต้องอาศัยศรัทธาทิ้งมลายไปก่อน, สรณาคมน์ที่ต้องอาศัยศรัทธาทิ้งมลายไปก่อน เรียกว่าสรณาคมน์ไสยศาสตร์, เขาก็ดีแหละ เขาเชื่อแล้วก็ไม่เชื่ออยู่เฉย ๆ เขาทำตามด้วย. เราบอกอะไรให้เขาก็ทำตาม เขาก็ต้องพัฒนาจิตแหละ, เขาหวังว่าจะได้ผลที่ดีที่สุดก็พัฒนาจิต.

อาศัยกำลังสรณาคมน์แบบไสยศาสตร์ ทำให้คนนั้นพัฒนาจิต พัฒนาจิต ตามนัยที่ว่ามา : คีล สมานิ ปัญญา ว่ามา. สรณาคมน์ที่สาม เราไม่ยอมให้เขาว่าแต่ปากนี่, เราชี้แจงชี้ชวนชักชวนให้เขาปฏิบัติ พัฒนาจิต—พัฒนาจิต—พัฒนาจิต จนเขามองเห็นสิ่งเหล่านี้เห็นกิเลส เห็นนิรวรณ แล้วเขาก็รู้จักมัน รู้จักการตัดมัน แล้วก็ตัดมันได้. เกี่ยวกับจิตมันเกลียดจากกิเลสและนิรวรณ มันก็ โอ้, พระพุทธเจ้าเป็นอย่างนี้เอง. เมื่อจิตของคนเกลียดจากนิรวรณนั้นแหละ เขาจะรู้จัก โอ้, จิตพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนี้เอง, ตัวพระธรรมเป็นอย่างนี้เอง, พระสงฆ์ทั้งหลายมีจิตเป็นอย่างนี้เอง. ที่นี้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงมาแล้ว : พระพุทธจริงก็มาแล้ว, พระธรรมจริงก็มาแล้ว, พระสงฆ์จริงก็มาแล้ว, เขาไม่ว่าแต่ปากแล้วเกี่ยวกับ. เขาว่า

พุทธัง สรรณัง กัจจามิ เขาก็หมายถึงผู้มีจิตชนิดนั้น, เขาว่า ธัมมมัง สรรณัง กัจจามิ ก็หมายถึงสิ่งที่มีคุณสมบัติเช่นนั้น. เขาว่า สังฆัง สรรณัง กัจจามิ ก็หมายถึงบุคคลทั้งหลายที่มีจิตชนิดนั้น. เกียวกันก็มีสรณาคมน์ที่แท้จริงของพุทธศาสนา, สรณาคมน์อันที่สาม เป็นสรณาคมน์ที่แท้จริงตามแบบของพุทธศาสนา, หลังจากที่ได้อรรถของมรรค ผล นิพพานมาแล้วตามลำดับ ๆ; แม้อย่างไม่ถึงที่สุดก็เรียกว่ารู้แล้ว, หมายความว่ารู้ความหมายของมรรค ผล นิพพานตามสมควร แล้ว รู้มาแล้ว นี้เขาจะมีสรณาคมน์ที่แท้จริง.

ฉะนั้น ขอให้พวกเรา พิจารณากันอย่างละเอียด ยุติธรรม เจียบขาดตรงไปตรงมา ให้เห็นว่า สรณาคมน์นั้นมันมีอยู่สามชั้น : ชั้นต่ำสุด—ชั้นต่ำสุดสรณาคมน์ตามธรรมเนียม เอาไว้ให้ลูกเด็ก ๆ หรือคนที่โง่งอย่างลูกเด็ก ๆ รับกันไปก่อน ที่นี้สรณาคมน์อย่างไสยศาสตร์ หวังพึ่งสิ่งอื่นนอกจากตน ว่าเป็นสิ่งสูงสุดเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะช่วยตนได้ มอบให้แก่สิ่งนั้น. นี้เรียกว่าสรณาคมน์แบบไสยศาสตร์ คืออาศัยศรัทธาที่ค่อนข้างงมงายไปก่อน. ที่นี้ก็ทำไป—ทำไป—ทำไปด้วยความเชื่อ—เชื่อ เชื่อจริง ๆ นั้นแหละ มันก็มีการปฏิบัติ แล้วจะมาถึงสรณาคมน์ที่แท้จริง ของพุทธศาสนา เป็นระดับสุดท้าย. เมื่อพัฒนาจิต จนเห็นพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์จริง ๆ, เห็นความที่จิตหมกมึนเลิสและนิรวณจริง ๆ, กระทั่งหมกมึนเลิสอาสวะจริง ๆ นั้นแหละเรียกว่าอันขั้นสุดท้าย. สรณาคมน์จะมีอยู่สามขั้นตอนอย่างนี้ทั้งนั้น.

นี้ใครมีสรณาคมน์ขั้นตอนไหน ไปตัดสินเอาเอง, ให้คนอื่นตัดสินให้เดี๋ยวมันจะโกรธกัน. อาตมาก็ไม่ยากไปตัดสินให้ใคร แต่บอกให้รู้ว่ามันมีอยู่สามชั้นอย่างนี้. ใครกำลังมีสรณาคมน์ชนิดไหน ไปตัดสินเอาเอง. สรณาคมน์แบบปากว่าเท่านั้นคือตามธรรมเนียมปากว่าเท่านั้น แล้ว สรณาคมน์ด้วยศรัทธา อย่างที่ไม่มีปัญญาเลย มีแต่ศรัทธาเชื่อ เอาไปปฏิบัติไป. แล้วก็มาถึง สรณาคมน์ที่เห็นแจ้งประจักษ์ด้วย

ปัญญา ว่าพระพุทธเจ้าเป็นอย่างไร, พระธรรมเป็นอย่างไร, พระสงฆ์เป็นอย่างไร, นอนันต์กับสุกท้าย.

เดี๋ยวนี้เรามาถึงอนันต์กับสุกท้ายนี้แล้วหรือยัง? พวกกันมากี่สิบครั้งแล้ว ก็มาถึงอนันต์ที่รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กันแล้วหรือยัง? ถ้ามาถึงระดับนี้แล้ว รอดตัวแน่ อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน, เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยแท้จริงไม่หวั่นไหวอ่อนแอจนกลอนแคลนอีกต่อไป, อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน เรียกว่า มีสรวณาคมน์ที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา. ถ้าต่ำลงไปกว่านั้น ก็มีสรวณาคมน์ตามแบบธรรมนิยม, มีสรวณาคมน์ตามแบบไสยศาสตร์ อาศัยความเชื่อที่ค่อนข้างจะมงายเป็น ๗๕ ที่ตั้ง.

เข้าใจว่าเป็นอย่างนี้ด้วยกันทุกศาสนา ทุกศาสนา แล้วแต่ว่าเขาจะมีหลักอย่างไร, แล้วคนก็เข้าถึงที่สุดทันทีไม่ได้, มันก็ค่อยๆ เข้ามา—ค่อยๆ เข้ามา ตามแบบ ๗๕ ๕ ๕ ไม่ว่าศาสนาไหน, ที่จะเข้าถึงสิ่งสูงสุดในศาสนาของตน มันก็ต้องค่อยๆ เข้ามาตามแบบนั้นทั้งนั้น. เดียวนี้พุทธบริษัทเรา ก็ได้ปลุกปล้ำกันมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว คลานเข้ามาถึงไหนแล้ว มันก็ควรจะรู้จักกันบ้าง.

อาตมามาแสดงในฐานะที่ว่า มันเป็นผลของการพัฒนาจิต หรือจิตตกาวนา ซึ่งเป็นการพัฒนาชีวิตอยู่ในตัว. ชีวิตพัฒนาขึ้นมาถึงขั้นไหนแล้ว? ถึงขั้นที่รู้จักความหมายของมรรค ผล นิพพาน หรือไม่? รู้จักความหมายของคำว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือไม่? ถ้ามาถึงขั้นนี้แล้วรอดตัวแน่. เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แม้ในระดับที่ไม่ใช่สูงสุดไม่ถึงที่สุด, แต่ว่าเห็นจริงเห็นถูกต้อง ไม่เปลี่ยนแปลงได้อีกต่อไป, ไม่หวั่นไหวได้อีกต่อไป เรียกว่า มีสรวณาคมน์ที่แท้จริง อย่างน้อยจะเป็นพระโสดาบัน. ถ้ามีแต่สรวณาคมน์ตามธรรมนิยม หรือสรวณาคมน์แบบไสยศาสตร์

อยู่นั้น ยังไม่มีหวัง ยังหวังไม่ได้ ยังจะต้องเป็นอย่างนั้น ยังจะต้องเป็นบุุชณะระดับ
ทั่วไป, ระดับรวมกันทั้งหมด ทั้งจักรวาล ยังรวมกันอยู่ในระดับนั้นทั่วไป, ยังไม่แยก
ตัวออกมาเป็นอริยบุคคลในศาสนาของตน ๆ ได้เลย.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่าผลของจิตตภาวนา, ผลของการพัฒนาจิต นั่นคือ
มรรค ผล นิพพาน, มรรค ผล นิพพาน คือผลของการพัฒนาจิต. นี่เรียกว่าความ
รู้ที่ต้องรู้แจ่มแจ้ง; มิฉะนั้นจะเป็นสิ่งที่ค้น ไปไม่ได้, จิตจะติดคั่นอยู่ในสิ่งที่ไม่รู้
นั่นแหละ ไปไม่ได้, เจริญออกงามไปตามทางธรรมะไม่ได้. ต้องรู้แจ่มแจ้งในสิ่งเหล่านั้น
แล้วจิตก็จะเจริญออกงามไปตามทางของพระพุทธศาสนา. ฉะนั้นเรามาเสียเวลา
เหน็ดเหนื่อยกันเท่าไรก็เอา ก็ยอม, จะเหนื่อยเท่าไรจะเสียเวลาเท่าไร เพื่อให้เข้าใจสิ่ง
เหล่านั้น ให้เห็นแจ่มแจ้งชัดเจนลงไป มันก็จะเป็นเรื่องจริงขึ้นมา, เรื่องสม^{มุข} ๆ ก็จะเป็นเรื่อง
จริงขึ้นมา, เรื่องที่มีคม^{มุข} มันก็จะเป็นเรื่องสว่างไสวขึ้นมา, เรื่องที่ว่าแต่ปาก มันก็จะ
เป็นเรื่องจริงขึ้นมา, เรื่องที่เก็บไว้แต่บนหิ้ง มัวแต่เก็บไว้บนหิ้ง มันก็จะเอาลงมาใช้
อยู่กับไม้กับมือกับเนื้อกับตัว, ก็จะไม่เสียทีที่เป็นพุทธบริษัท หรือจะไม่เสียทีที่ได้เกิดมา
เป็นมนุษย์แล้วได้พบพระพุทธศาสนาด้วย.

ตั้งใจจะพูดเรื่องนี้ให้จบ มันก็ไม่จบจะต้องเอาไว้พูดกันอีกครั้ง. เดียวนี้
มันเป็นการสมควรแก่เวลาแล้ว จะพูดไปอีก มันก็คงจะพูดไม่ได้แล้ว มันเหนื่อยแล้ว,
ก็จะต้องยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวด
บทพระธรรมคณสาธยาย ให้เกิดกำลังใจ ในการที่จะปฏิบัติตามแนวทางที่ได้บรรยายมา
แล้วนั้น สืบต่อไป.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๕ —

๒๙ มกราคม ๒๕๒๖

จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

[ทบทวน.]

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชาเป็นครั้งที่ ๕ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงบรรยายชุดธรรมะเล่มน้อยไปตามเดิม แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะวันนี้ว่า จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์.

ขอทบทวนเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องนี้กันบ้าง เพื่อรับประกันความเข้าใจอันไขว้ไขว. เรื่องของธรรมะหรือศาสนาโดยเฉพาะนี้ เป็นเรื่องของจิตโดยเฉพาะมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของวัตถุหรือร่างกาย; แต่เป็นเรื่องแห่งความถูกต้อง คือเป็นเรื่องของความจริง. เรื่องจิตตภาวนาก็คือการฝึกฝนอบรมจิตใจให้เจริญถึงที่สุดของเรื่องของจิตนั้น เป็นสิ่งที่ต้องกระทำอย่างถูกต้อง ตามหลักเกณฑ์ของพุทธศาสนา หรือพุทธศาสตร์; แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังมีทางที่จะแตกแยกออกไปเป็น

ไสยศาสตร์, มีความคิดนึกที่ไขว้ไขว เพราะเข้าใจในเรื่องจิตไม่ถูกต้องไม่สมบูรณ์, เข้าใจคำว่ามรรค ผล นิพพาน ไม่ถูกต้องสำหรับจะเป็นเรื่องของพุทธศาสตร์ มันก็กลายเป็นไสยศาสตร์ แยกแขนงออกไปโดยรอบ, เป็นเรื่องความเห็นผิด ความเข้าใจผิดเลยไปก็ได้ จนไม่อยู่ในแนวของสัจจะหรือความจริง ไม่อยู่ในแนวของเหตุผล.

มีजातिภูมิมากมายหลายสิบอย่าง ออกมาจากการที่เข้าใจผิดในเรื่องอันเกี่ยวกับจิต เพราะว่าจิตตภาวนาของคนเหล่านั้น ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นไปอย่างถูกต้องตรงตามธรรมชาติ, มันจึงแยกตัวออกไป เป็นเรื่องของความมั่งงายอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าไสยศาสตร์. ดังนั้นจึงเอามาผูกในความหมายเดียวกันกับเรื่องจิตตภาวนาที่ถูกต้อง ก็เป็นพุทธศาสตร์, และเรื่องของจิตตภาวนาที่ถลออกไกลไปเป็นเรื่องของไสยศาสตร์ทำให้มนุษย์มีปัญหา. มนุษย์เรากำลังมีปัญหา; แม้เป็นปัญหาทางจิตใจล้วน ๆ ก็มีอยู่ ก็ความไม่แน่ใจว่ามันเป็นอย่างไรรกันแน่.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

เหตุแห่งการถือไสยศาสตร์.

การรับถือกันมาผิด ๆ เป็นเหตุให้ถือไสยศาสตร์ ยิ่งกว่าพุทธศาสตร์เสียอีก. ท่านทั้งหลายลองเปรียบเทียบดู ความกลัวที่เกิดขึ้นในทางไสยศาสตร์, กลัวสิ่งที่ไม่เห็นตัว สิ่งลึกลับมหัศจรรย์นั้น กลัวมากเท่าไร; ส่วนที่มากลัวบาปกลัวความชั่วนั้นมันกลัวกันก็มากน้อย. คนโง่มันต้องเป็นอย่างนั้น, คนโง่จะกลัวสิ่งลึกลับของไสยศาสตร์หมดเนื้อหมดตัว. กลัวเรื่องบาปเรื่องกรรมนี้นิดเดียว แล้วยังเล่นตลกหรือทำลอกกับเรื่องธรรมะนี้เสียอีก. นี่คือปัญหาที่ทำให้

เราไม่เจริญงอกงามไปตามทางของพระศาสนา; เพราะว่าเรื่องของไสยศาสตร์แทรกแซงเข้ามา รุกเอาเนื้อที่ในจิตใจไปเสียหมด, เนื้อที่ในจิตใจสำหรับจะเชื่อก็ดี สำหรับจะเห็นก็ดี สำหรับจะใคร่ครวญพิจารณาอย่างไรก็ดี มันไม่ค่อยมีเหลือ เพราะมันเอาไปให้ฝ่ายไสยศาสตร์เสียหมด. นี่เป็นปัญหาของพุทธบริษัท.

ผู้ที่เรียกตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัทแต่ละคน ขอให้สนใจให้ดี ว่ามีปัญหายังไงหรือเปล่า? ถ้าปัญหาโดยทำนองนี้ยังมีอยู่ ก็แปลว่า ความเป็นพุทธบริษัทของบุคคลนั้นมันยังขรุขระเต็มที, มันไม่หมดจดสะอาดหรือเกลี้ยงเกลาได้, เป็นพุทธบริษัทชนิดที่ปากว่า, หรือว่าจดบัญชีว่าเป็นพุทธบริษัท.

ตัวอย่าง เช่นว่า จิ้งจกที่กิน พุทธบริษัทบางคนยังสะอึก ถือเป็นกลางร้าย, ทำอะไรไม่ได้ วันนี้จะต้องมีเรื่องร้าย, หรือว่าถ้าลงบันไดจิ้งจกที่ ขึ้นไปจะตายแน่, หรือว่าขึ้นไปจะไม่รับประโยชน์ที่ควรจะได้รับ; นี่ พุทธบริษัทที่ยังเป็นอย่างนี้ จะ เป็นพุทธบริษัทไปไม่ได้, แต่มันก็มีอยู่มาก. ขอให้กึกกู่เถอะ มันยังมีอยู่มาก. ของตกลงมาอย่างไม่น่าจะตก ก็ถือเป็นกลางร้ายแล้ว วันนี้มีกลางร้ายแล้ว. และขอ อภัยที่จะต้องเอาเรื่องที่อ่านพบในหนังสือพิมพ์ เมื่อคราวที่เป็นความกับฝรั่งเศสเรื่องเขา พระวิหาร. พวกทนายของรัฐบาลไทยนี้ วันที่จะไปฟังคำพิพากษาวันนั้นนะ เผลอ โพงจะลงจากสำนักงานไปฟังคำพิพากษา กระจกruptภาพทั้งกระจกมันหล่นลงมาแตกเปรี๊ยะ ลงไปกลางพื้น. ทนายความเหล่านั้นของรัฐบาลก็ใจหายหมดกว่าแพ้นั้น—แพ้นั้น, แพ้ เขมรแน่, แล้วไปมันก็แพ้จริงๆ, คดีเขาพระวิหารก็แพ้ แล้วก็เสียเขาพระวิหารไป. นั้นนะเขาก็จะคิดว่ามันจริงแล้ว, เรื่องไสยศาสตร์นั้นมันก็จริงแล้ว ไม่คิดว่าบังเอิญมาพ้อง กันพอดี. นี่พุทธบริษัทเรายังมีไสยศาสตร์กันมากถึงขนาดนี้.

ทดสอบคุณคิดว่าพุทธบริษัทยังเชื่อทำนองนี้อยู่ไม่น้อย; ฉะนั้นจึงเห็นว่า เป็นปัญหาที่ควรจัดการ, เป็นปัญหาที่ควรชำระสะสาง ให้มันหมดไป ให้มัน เหลือแต่ความเป็นพุทธบริษัทจริงๆ มันมีอยู่ในเหตุผล. แต่มันก็น่าสนใจที่ว่า เรื่องไสยศาสตร์นี้มันมีกำลังมาก; เพราะมัน มาจากกำลังของความงมงายทั้งหมด ที่ได้รับสืบทอดต่อกันมาในสายเลือด มัน ทั้งมาก และ ทั้งลึก. เรื่องของสติปัญญา ไม่ได้รับการสะสมหรือสืบทอดกันมาในทำนองนั้น; แต่มันก็จำเป็น, มันก็จำเป็นที่ว่า ต้องมีไสยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือให้บุคคลปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติ. ถ้าไม่พูดไว้ใน รูปไสยศาสตร์ เขาไม่เชื่อ เพราะเขาไม่มีทุนสำหรับงมงาย, ต้องพูดไว้ในรูปไสยศาสตร์ ที่น่ากลัว, มันไปเข้ากันพอดีกับความงมงายที่เขาสะสมมาไว้นาน สืบทอดกันมานาน.

ยกตัวอย่างเช่นว่า ถ้าบอกเด็กๆว่า อย่าเอาขันไปรองน้ำ ที่น้ำลงมาจากม รางนั้นพ้ามันจะผ่า อย่างนี้เด็กเชื่อแล้วก็ไม่ทำ. ถ้าเพียงแต่บอกว่า อย่าเอาขันไป รองน้ำที่น้ำลงมาจากมรางนั้น ขันมันจะหลุคมือแล้วตกแตก; ถ้าพูดอย่างนี้เด็กๆ มัน ไม่สนใจ, เด็กๆไม่เห็นเป็นสิ่งที่สำคัญหรือว่าน่าหวาดเสียวอะไร. นี่ประโยชน์บางอย่าง ของความงมงายมันกลับมีเป็นอย่างนี้; ทั้งนี้ไสยศาสตร์มันก็ยังคงมีที่อาศัยอยู่ในโลก อยู่ในจิตใจของมนุษย์ปุถุชนซึ่งมีความงมงาย. ไปคิดดูเอาเองเถอะ ยังมีอะไรอีกหลาย เรื่องหลายราว ที่ต้องพูดไว้ในลักษณะที่เป็นไสยศาสตร์ที่น่ากลัว เพราะพิสูจน์ไม่ ได้แล้วมันก็ยังน่ากลัว, คนจึงประพฤติกปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างมา เป็นประโยชน์ จน ถึงขั้นหลังนี้ก็มี. เรื่องกันไม้ศักดิ์สิทธิ์, เรื่องอะไรศักดิ์สิทธิ์, เรื่องจะรักษาอะไรไว้ โดยความเป็นของศักดิ์สิทธิ์นี้ มัน ดีกว่าที่จะพูดตรงๆ ว่ามันมีประโยชน์.

ความกลัวอย่างมงายทำให้คนเชื่อไสยศาสตร์.

ไสยศาสตร์จึงคู่กันมากับมนุษย์ปุถุชน ผู้ยังมีความมงายและความกลัวเป็นเจ้าเรือน สองอย่างบวกกันอยู่ ก็ต้องมีความกลัวอย่างมงาย ไสยศาสตร์จึงจะเป็นผลขึ้นมาได้. ส่วนนี้มันก็คืออยู่, ถ้ามองกันในส่วนนี้ก็คืออยู่. ยกตัวอย่างเช่นว่าไม้เนื้อดีเช่นไม้ตะเคียนเป็นต้น ต้องหลอกว่ามีผี, ต้องบอกโดยหลักไสยศาสตร์ว่ามีผี มีเทวดาอะไรก็ตาม ไปตัดเข้าแล้วจะตาย, แล้วไม้ตะเคียนก็เหลืออยู่มาก. พอมาถึงสมัยที่คนไม่เชื่อเรื่องไสยศาสตร์, ไม้ตะเคียนมันก็หมดไปก่อน เพราะว่ามันเป็นไม้ที่ดี อย่างนี้เป็นต้น. มันเลยเข้าใจยาก ว่า ไสยศาสตร์นี้มันดีหรือไม่ดี จะต้องเป็นไปในหลักว่า ถ้ารู้จักใช้เป็นประโยชน์มันก็ดีเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นมันยังเลิกไม่ได้, มันจะต้องปรับปรุงให้ดีขึ้นเท่านั้นเอง.

คนเรายังมีความกลัว โดยเฉพาะกลัวตาย ถ้าใครมาบอกว่า มันป้องกันได้ ช่วยไม่ให้ตายได้ แล้วก็ยื่นมือรับถือทันที, ไม่ต้องพิจารณาอะไรกันมากมาย เพราะความกลัวตายมันมีมาก. ฉะนั้นจึงรับเอาไสยศาสตร์ได้โดยง่าย. ที่นี้เรื่องทางจิตนี้ มันก็มีความเกี่ยวข้องกัน; เพราะเราอาจจะสร้างหลักของไสยศาสตร์ ด้วยการอบรมจิตให้เดินไปทางนั้น ให้มีความคิดนึกเชื่อถือกันมากขึ้นๆในทางนั้น, มันก็เกิดอำนาจจิตพอที่จะทำให้คนใจอ่อนรู้สึกได้ว่า จริงไปตามนั้นมากมาย. แม้ที่สุดแต่การเสกเบ้าทั้งหลาย มันก็ทำให้เด็กหยุคร้องไห้ได้ ด้วยอำนาจของจิต, เพราะว่ามันระงับความเจ็บปวดไปได้ อย่างน้อยก็ชั่วคราวชั่วคราวจริงเหมือนกัน. ฉะนั้น ไสยศาสตร์จึงต้องมีไว้ สำหรับคนที่ยังมีพุทธศาสตร์ไม่ได้. พุคอย่างนี้มันรุนแรงมาก ขอให้พึงดู ไสยศาสตร์ต้องเก็บไว้ให้บุคคลที่ยังมีพุทธศาสตร์ไม่ได้; แต่ว่าใครสามารถจะมีพุทธศาสตร์ได้ ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องมีไสยศาสตร์ เพราะมันเลื่อนขั้นขึ้นไปเสียแล้ว.

แต่ถ้ามากในขั้นแรก ๆ หรือว่าคนที่ยังไม่มีความรู้ธรรมะมากพอ มันก็
ยังจำเป็น อยู่ ที่จะดึงเขาไปในทางที่ถูกที่ดี โดยเอาหลักเชื่องมงานนี้เป็นเครื่องมือ ;
แต่จะเป็นตลอดไปไม่ได้. เป็นเครื่องมือในขั้นต้น แล้วก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงให้มันถูก
ทางถูกเรื่อง แล้วก็ดีต่อไปได้ เปรียบเหมือนกับว่ายาแก้ปวด ปวดหัวปวดฟันอะไร
ก็ตามเถอะ มันเป็นเพียงแก้ปวด, เมื่อเหลือทนเข้า มันก็จำเป็นที่จะต้องใช้. แต่มัน
จะหายโรคเพราะกินยาแก้ปวดไม่ได้, มันต้องไปกินยาหรือรักษาที่ตัวโรคโดยตรง. จะ
ปวดท้องหรือปวดศีรษะหรือปวดอะไรก็ตามเถอะ ที่มันมีอาการปวด เราก็กินยาแก้ปวด,
แก้ปวดกันไปทีก่อน เพราะมันเหลือทน; ครั้นหายปวดแล้ว ก็ต้องจัดการแก้ไขตัว
การของโรคนั้น ให้โรคนั้นหายไป, แล้วมันก็ไม่ปวดอีก ถ้าไม่จัดการกับตัวโรคโดยตรง
ให้หายไปมันก็ปวดอีก. มันก็กินยาแก้ปวดกันไม่รู้จุกจบจุกสัน, บางคนก็เสพติด
กลายเป็นเสพติดยาแก้ปวด กินทุกวัน ๆ อย่างนี้ก็มี.

นี่มันเปรียบได้กันกับว่า เรื่องไสยศาสตร์มันก็มีประโยชน์ในทำนองยา
แก้ปวด, คนก็เลยติด ๆ, ติดยาแก้ปวดไสยศาสตร์กันตลอดชีวิต. นี้ก็เรียกว่า ไม่อาจจะ
เข้าถึงความจริงของธรรมะ คือไม่เป็นพุทธบริษัท. แต่เนื่องจากมันแผดกันอยู่
อย่างนี้ ดังนั้นเราก็ต้องพยายามศึกษาพร้อม ๆ กันไป ให้มีความเข้าใจถูกต้องว่า เป็น
พุทธอย่างไร, เป็นไสยอย่างไร. ถ้ายังจำเป็นที่บางคนจะต้องอาศัยไสยศาสตร์ก็ทำไปก็ได้
มันจึงดีกว่าไม่ทำอะไร, มันจะดีกว่าไม่ทำอะไร เพราะคำว่าไสยะ—*ไสยะ* นี้มันก็ *แปลว่าดี*.
ไปตามนักบาสติคุณะคำว่าไสยะ, *ไสยะ* มันแปล *ได้สองอย่าง* คือแปลว่า *ดีกว่าอย่างหนึ่ง*
และแปลว่า *กลับอยู่อย่างหนึ่ง*.

ถ้าไสยศาสตร์หมายถึงศาสตร์ที่ดีกว่า มันก็ดีกว่าไม่มีอะไรเสียเลย,
มันดีกว่าไม่มีอะไรเสียเลย, ดีกว่าไม่รู้เรื่องอะไรเสียเลย; มันทั้งนั้นมาตั้งแต่สมัยคนป่า

แรกมีมนุษย์ขึ้นมาในโลกมีคนป่าคนแรกที่จะรู้อะไรบ้าง, รู้อะไรที่คนธรรมดาไม่รู้ คนนั้นก็กลายเป็นคนเก่งขึ้นมา แนะนำผู้อื่นให้รู้อย่างที่เขาไม่รู้ แล้วก็เป็นที่พอใจด้วยกัน; เพราะฉะนั้นมันจึงมีความหมายว่าดีกว่าไม่รู้. ไสยศาสตร์ นั้นมีความหมายว่า ดีกว่าไม่รู้อะไรเสียเลย; แต่มัน ไม่ใช่เป็นความรู้ที่ถูกต้องถึงที่สุด เพราะว่ามันยังมีความหมายอีกคำหนึ่งว่า ยังหลับอยู่. ไสยะ แปลว่า หลับอยู่ พุทธะ แปลว่า ตื่น ไสยะแปลว่า หลับอยู่ มันรู้พอแก่ปัญหาเล็กๆ น้อยๆ เหล่านั้นได้; แต่แล้วมันก็ยังอยู่ในลักษณะที่หลับอยู่ยังไม่ตื่น ยังไม่ได้ลืมตา. เช่นเดียวกับเรื่องกนิยาแก้ปวด มันรู้แต่เพียงกนิยาแก้ปวด ก็ดีกว่าที่ไม่กินยาอะไรเสียเลย; แต่มันยังไม่รู้ถึงขนาดที่จะกัดกินเหตุของโรคโดยตรงที่ทำให้ปวดนั้น ยังไม่รู้เลย, มันจึงเป็นศาสตร์ที่ยังหลับอยู่.

ทีนี้ต่อมาความรู้มันเจริญขึ้น ๆ จนรู้อะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไร มันจึงเป็นเหมือนกับว่าตื่น—ตื่นจากหลับ คือพุทธศาสตร์ มีเหตุผลไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา, มีเหตุผลชัดเจน แก่ปัญหาเหล่านั้น ๆ ได้ ก็เลยกลายเป็นพุทธศาสตร์ขึ้นมาอีกระบบหนึ่งต่างหาก. ศาสตร์หนึ่งยังหลับอยู่, ศาสตร์หนึ่งตื่นแล้ว ลืมตาแล้ว ตื่นจากหลับแล้ว มันก็เป็นคู่กันมาอย่างนี้.

ทีนี้ คนที่จะเข้าถึงพุทธศาสตร์นั้น มันต้องมีอะไรที่ได้ฝึกฝนอบรมมาพอ; เคียงนี้มันไม่มีอย่างนั้น เพราะว่าพอเด็ก ๆ เกิดขึ้นมา ก็สอนไปในทางให้ยึดถือไสยศาสตร์, เด็ก ๆ ถลอกออกมาจากท้องแม่ มันได้รับคำสั่งสอนเป็นไปในทางไสยศาสตร์ ให้กลัวสิ่งที่ไม่ต้องอธิบาย. อย่างบอกเด็กว่าอย่าร้องตุ๊กแกจะกินตับ นั้นแหละคือ ก ข ก กา ของไสยศาสตร์, เด็กได้รับคำสั่งสอนไสยศาสตร์มาอย่างนี้มากขึ้น ๆ มากขึ้น จนไม่รู้อะไรที่สืบเรื่องก็ร้อยเรื่อง. ความคิดของเด็ก ๆ กระทั่งเป็นวัยรุ่น กระทั่งเป็นหนุ่มสาว มันก็ยังเหลืออยู่ สำหรับที่จะไม่มีเหตุผลในสิ่งที่มีเหตุผล, เอาแต่เชื่อตามที่บอกกันมา นั่นก็ลุลามออกไป เป็นความมงมงายที่กว้างขวางออกไป. เมื่อมันไปตรง

กันกับสิ่งที่ตนต้องการอย่างยังอยู่ด้วย มันก็ตะครุบเอาเลย. เช่นว่าเสกน้ำล้างหน้าอย่างนี้ๆ เสกคาถาอย่างนี้ แล้วมันจะสวยแล้วคนมันจะรัก, หรือว่าทำอย่างนี้จะชนะน้ำใจคนนั้น, เรื่องเสน่ห์เรื่องยาแฝดเรื่องอะไรต่างๆ มันก็เกิดขึ้น แล้วก็มากมาย ในหมู่คนที่ไม่ได้รับการศึกษาธรรมะอย่างถูกต้อง; แม้ในหมู่คนที่เรียกว่าอยู่ในบ้านเมืองที่เจริญแล้ว แต่ไม่มีโอกาสจะศึกษาธรรมะ, แม้ในบ้านเมืองที่เจริญแล้ว มันก็ต้องเป็นบ้านเมืองไสยศาสตร์ทั้งนั้น.

ที่กรุงเทพฯ นั้นแหละไปคุให้ตีเถอะ ซึ่งไม่มีโอกาสจะศึกษาธรรมะ แล้วไสยศาสตร์มันก็ยึดครอง; เพราะฉะนั้นเรื่องไสยศาสตร์มันจึงมีที่กรุงเทพฯ มากกว่า, อย่างเห็นได้ง่ายๆ เช่นเรื่อง *ศาลพระภูมิ* *บ้านนอกหาตุยาค* *ในกรุงเทพฯ* *เต็มไปหมด*. ครั้งหนึ่งบ้านนอกไม่มีศาลพระภูมิเหลืออยู่สักศาลเดียว แล้วที่กรุงเทพฯ เขานำกันขึ้นมาอีก จนเต็มกรุงเทพฯ *ล้นกรุงเทพฯ* *แล้วก็มาที่บ้านนอก*. ศาลพระภูมิที่เคยหายไป แล้วก็กลับมาอีก คิดดูเถอะว่า มันไม่ใช่ว่าอยู่ที่เมืองที่มันเจริญแล้ว มันจะไม่มีไสยศาสตร์เมืองที่เจริญนั้นนี่จะมีไสยศาสตร์; เพราะความเจริญของคนชนิดนั้น มันต้องการอะไรมาก, มันมีความต้องการ—ต้องการชื่นชมอง พอใครมาบอกกว่าอย่างนี้จะได้ตามต้องการ ก็ตะครุบเอาทันที. ฉะนั้นคนที่มีความคิดแต่ว่าต้องการ, ต้องการจะมีมาก จะเจริญนั้นแหละ มันจึงรับเอาไสยศาสตร์ได้ง่าย. ส่วน คนที่ไม่ต้องการอะไรนัก หรือไม่ใคร่ต้องการอะไร ก็ไม่มีไสยศาสตร์, โดยเฉพาะพวกที่ไม่ต้องการอะไรเลยจะไม่มีไสยศาสตร์ เช่นพระอรหันต์อย่างนี้ จะไม่มีไสยศาสตร์ เพราะท่านไม่ต้องการอะไรเลย.

พุทธบริษัทยังถือไสยศาสตร์อยู่ ต้องรู้จักละเสีย.

นี่ พุทธบริษัทเราแยกกันอยู่เป็นสองชนิด; พุทธบริษัท ชนิด ไสยศาสตร์เต็มอ็คอยู่ก็มี, พุทธบริษัทที่หมด ค่อยๆ หมดไปจากไสยศาสตร์ อย่างนี้

ก็มี, จึงเป็นเรื่องที่จะต้องเอามาพูด ในฐานะเป็นปัญหาของพุทธบริษัทโดยตรง. ถ้าไสยศาสตร์ไม่ถูกละไป ก็เป็นอันว่าไม่มีทางที่จะเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล ความ เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นขั้นแรกที่สุดนั้น ต้องละไสยศาสตร์.

พวกที่เรียนนักธรรมมาแล้วย่อมรู้ดีว่า **ขั้นแรกที่สุดจะต้องละ สักกายทิฏฐิ วิภิกขณา สัลยพัตตปรามาส** สามอย่างนี้ได้แล้วจึงจะเป็นพระโสดาบัน. พระอริยบุคคลขั้นต้น ต้องละไสยศาสตร์ก่อน สิ่งใด แล้วค่อยละกามราคะ ปฏิฆะ ละกามารมณ์ ละความโกรธที่หลังมาอีก, ที่หลังมาอีก เมื่อจะเป็นพระอนาคามี. ที่จะเป็นพระโสดาบัน พระสัทธาคามี ต้องละไสยศาสตร์ ที่เรียกว่าสัลยพัตตปรามาส วิภิกขณา คือ ความลังเลสงสัยระหว่างธรรมะกับไสยศาสตร์.

สักกายทิฏฐิ นั้นคือความโง่ทวิโต, **ความโง่ทวิแรก** ที่คิดมาตั้งแต่เด็ก ว่าร่างกายนี้เป็นตัวกูุ ร่างกายนี้เป็นตัวกูุ คือเรื่องของอัตตาที่ต่ำมาก ที่ใหญ่มาก ที่เป็นขั้นแรกที่สุดว่า ร่างกายนี้เป็นตัวกูุ เขาต้องละก่อน มันก็อยู่ในลักษณะโง่แบบไสยศาสตร์ ด้วยเหมือนกัน ว่าร่างกายนี้เป็นตัวกูุ. แล้ว**วิภิกขณา** **ไม่รู้จะเอาฝ่ายไหนดี** นั้นมันก็เป็นไสยศาสตร์. พอ**สัลยพัตตปรามาสทุกอย่าง** เป็นทุกข้อแล้วก็เป็นไสยศาสตร์ : คือ **ปฏิบัติศีล** ก็ดี **วัตรทั้งหลาย** ก็ดี อย่างไม่มีเหตุผล, อย่างผิดตรงกันข้ามจากความหมายเดิม ความหมายเดิมที่แท้จริงเป็นอย่างไร ปฏิบัติผิดไปจากความหมายเดิมทุกอย่าง. จะรักษาศีลก็ไม่ใช้เพื่อกำจัดกิเลสออก เพื่อให้ได้ผลเป็นกำไรเป็นอะไร; หรือว่าหมกบาปชนิดที่เอาหน้ามาาบ; ยังได้ยินพูดกันอยู่ในที่บางแห่งว่า พระไปลงป่าติโมกษ์ แล้วตัวก็เกลี้ยงเหมือนอาบน้าขั้สบู่, นั้นมันก็เป็นไสยศาสตร์.

ความกึคืออย่างนี้ความเชื่ออย่างนี้ เขาว่าไปลงโบสถ์แล้วก็เหมือนกับอาบน้า เกลี้ยงนี้ **ไม่รู้ว่าลงโบสถ์นั้นคือทำอะไร, ทำอย่างไร** ในความหมายของคำว่าลงอุโบสถ;

ถ้าไปรู้ความจริงมันก็ไม่พอกอย่างนั้น. เดียวนี้พูดตามๆ กันมาโดยโวหารทางไสยศาสตร์ว่าไปลงโบสถ์เหมือนกับไปอาบน้ำให้ตัวเกลี้ยงเสียวันหนึ่ง มันก็ดีเหมือนกันแหละ; แม้จะไปลงโบสถ์ด้วยความกตัญญูอย่างนั้น ก็ดีเหมือนกันเพราะมันจะได้ไปลง, ดีกว่าไม่ไปลง, ไปลงหลายๆ หนเข้า มันก็ค่อยๆ รั้วอะไรเป็นอะไร — อะไรเป็นอะไร มันก็ค่อยเข้าแนวเข้าร่องเข้ารอยที่ถูกต้องต่อไปอีก.

นี่ขอให้ดูเถาะว่าแทบจะทุกเรื่องไปเลย มันเข้าแทรกแซงอยู่ในชีวิตจิตใจของบุคคล จนฝังตายตัวไปจนตาย : เรื่องทำบุญ ทำทาน ทำกุศลอะไร ก็มีอยู่มากที่ต้องฝากไว้ในไสยศาสตร์ หรืออย่างน้อยก็ว่าเกือบจะเป็นไสยศาสตร์ เพราะว่าเป็นเครื่องจูงมาง่าย, จูงมาให้ร่วมมือกันกระทำนี้ มันง่ายกว่าที่จะพูดตรงๆ.

ศึกษาให้รู้จักไสยศาสตร์ตั้งแต่สมัยคนป่าจนปัจจุบัน.

นี่เราต้องการจะดีขึ้น, หมายความว่า จะรู้มากขึ้น จะรั้วอะไรมากขึ้น มันก็ต้องมีการชำระสะสาง; ถ้ามีฉะนั้นมันก็จะเป็นคนมนุษย์ที่ไม่เคยเลื่อนชั้น, มันจะเป็นเหมือนกับมนุษย์สมัยคนป่า ที่เขาบัญญัติอะไรไว้มาก. คนป่านี้บัญญัติเรื่องทางไสยศาสตร์ไว้มาก นับเป็นร้อยๆ ข้อ เป็นพันๆ ข้อ แล้วก็เหลือมาอยู่จนทุกวันนี้; แม้สุดแต่ว่าอย่าไปลอคราวตากผ้า มันอะไรก็ไม่รู้ มันใช้คำที่น่างลัวมาก, แล้วคนก็ไม่กล้าลอคราวตากผ้า, โดยเฉพาะของผู้หญิงที่มีโลหิตระดู นี้มีอยู่ในคำสอนของคนป่าสมัยโน้นแล้วทั้งนั้นแหละ.

คนสมัยนี้อ่อย่างอวดคติไปเลย เขาเรียกกันเป็นภาษาอะไรก็ไม่ทราบ เรียกว่า คาบูนู—คาบูนู, ลัทธิคาบูนู, ลัทธิที่เป็นลักษณะอย่างนี้ ที่คนป่าสมัยโน้นเขาค้นพบ, แล้ว

เขาสอนกันมานับด้วยร้อยๆ ข้อมาแล้วนะ เขามีกันมาแล้ว, นั่นแหละ คือระบบไสย-
ศาสตร์; ไม่ต้องอธิบาย ห้ามไม่ให้ถาม เรียกว่าต้องการให้เชื่อเท่านั้นแหละ, ต้อง
การให้เชื่อเท่านั้น แล้วก็เชื่อกันมาเชื่อกันมา จนกระทั่งบัดนี้ยังมีเหลืออยู่มาก. ถ้า
ใครมาทำกันเพียงเท่านี้ คนนั้นก็กลับไปเป็นคนบ้าสมัยโน้น, แล้วเราจะเป็นพุทธบริษัท
กันอย่างไร.

นี่คิดดูเถอะ เราจะเห็นพุทธบริษัทกันอย่างไรเล่า? เราจะนับถือพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์กันอย่างไรเล่า? จะเชื่อกรรมได้อย่างไร, จะเชื่ออิทับบัณฑิตาได้
อย่างไร, ถ้ามันยังถืออย่างนั้น; จึงเห็นว่าเป็น ปัญหาที่สำคัญมาก ที่ต้องเอาขึ้นมา
พิจารณา เพื่อความเป็นพุทธบริษัท ของเราจะได้สะอาดขึ้น จะได้บริสุทธิ์ขึ้น, แล้วก็
จะเป็นพุทธบริษัทกันได้ โดยแท้จริง. นี่จึงเอามาพูดเรื่องว่ามันเนื่องกันกับจิตตภาวนา.

เปรียบเทียบความต่างของพุทธกับไสย.

จิตตภาวนาที่กระทำไปผิด คำเนนไปผิด ย่อมส่งเสริมไสยศาสตร์ ทั้งนั้น;
แม้เรื่องฤกษ์เรื่องเคชเรื่องปาฏิหาริย์ มันก็เป็นส่วนที่เดินไปออกนอกลู่ นอกทาง, ทำให้
เกิดมีฤกษ์มีปาฏิหาริย์ ชนิดที่เป็นเครื่องคึงคูกุเท่านั้น. พูดกันง่ายๆ ว่า ถ้ามันเป็น
ของจริง มันก็ไม่ต้องรบกวนใครซี, คนที่มีฤกษ์มีเคชมีปาฏิหาริย์ ก็แสดงปาฏิหาริย์ มี
ข้าวกินทุกวันๆ โดยไม่ต้องทำนาซี, ถ้ามันมีฤกษ์มีปาฏิหาริย์ มันก็เนรมิตบ้านเรือน
โบสถ์ วิหาร ศาลาขึ้นได้ใช้เต็มไปหมด โดยไม่ต้องไปเที่ยวเรียไรชาชาวบ้านซี. นี่ฤกษ์
ปาฏิหาริย์มันไม่จริง; แม้บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ต้องฉันทข้าวตากเลี้ยงม้า, มันไม่แก้
ปัญหาได้ด้วยฤกษ์และปาฏิหาริย์.

ฉะนั้นเราจึงดู ว่าไสยศาสตร์มีขอบเขตอยู่เพียงไร, จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้เพียงไร, แล้วหมกอำนาจ สิ้นอำนาจเพียงแค่นั้น, จะต้องทำให้ดีต่อไปอย่างไร, นั้นแหละจึงจะเรียกว่าแก้ปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับไสยศาสตร์ได้ลุล่วงไป; นับตั้งแต่ว่ามันดีกว่าไม่มี, มัน ดีกว่าไม่มี ก็ทำไปอย่างที่คิดว่าไม่มี แต่มันยังหลับอยู่, มันทำให้ตื่นจากหลับ ก็มาเป็นสิ่งที่ เป็นพุทธศาสตร์ที่พึงปรารถนา. ฉะนั้นไสยศาสตร์ ก็คือดีกว่าไม่มี แต่ยังหลับอยู่ ต้องทำให้ตื่นลืมตาขึ้นมา จึงจะเป็นพุทธศาสตร์, แล้วก็เลิกไสยศาสตร์กันได้. ฉะนั้นพระอรหันต์เจ้าจึงไม่มี ไสยศาสตร์เหลืออยู่ในจิตใจของท่าน แม้แต่หนักเดียว, บุญชนมีวิชาความโง่ มีตัณหา ความอยากได้ สองอย่างเท่านั้น พอแล้วที่จะรับเอาไสยศาสตร์, เป็นบัจจย เป็นเติมพ้นที่จะรับเอาไสยศาสตร์ ก็คือ วิชาและคณานั่นเอง.

ปัญหาเกิดขึ้นเกี่ยวกับ ไสยศาสตร์ ก็คือจะทำให้งมงาม อยู่ทีนั้น งมงาม อยู่ทีนั้น เลื่อนชั้นขึ้นมาไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังไม่เป็นพุทธศาสตร์. พุทธะ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน; คำแปลนี้ดีที่สุด ในบรรดาที่ได้เลือกสรรแล้ว : พุทธะ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน นี้ เป็นคำแปลที่ถูกตอ้งที่สุด ครบถ้วนที่สุด สมบูรณ์ที่สุด ขอให้ช่วยจำไว้ด้วย. คุณลักษณะที่เป็นผู้รู้ แล้วก็ผู้ตื่นจากหลับ แล้วก็ผู้เบิกบาน นั้นมันไม่มี ไสยศาสตร์เหลืออยู่ที่ตรงไหน; อย่างนี้จึงจะเป็นพุทธบริษัทไม่ใช่พวกไสยศาสตร์ ถ้าว่ามันเติมไปด้วยไสยศาสตร์ มันก็เป็นโลกที่หลับอยู่, เป็นโลกที่หลับอยู่ด้วยไสยศาสตร์. ฉะนั้น เมื่อไสยศาสตร์มันค่อยจางไปๆ พุทธศาสตร์ค่อยเข้ามาแทนที่ๆ โลกนี้ มันจึงเป็นโลกที่ตื่นจากหลับแล้วก็ค่อยๆ ลืมตา ลืมตาขึ้นมา เป็นโลกของพุทธศาสตร์, นั้นแหละคือความก้าวหน้าทางจิตใจของมนุษย์ มนุษย์มีความก้าวหน้าทางจิตใจ ค่อยๆ ลืมตาจากไสยศาสตร์มาสู่ความเป็นพุทธศาสตร์; ถ้าไม่เป็นอย่างนั้นแล้ว ก็คือเป็น มนุษย์ที่หลับตาอยู่ทีนั้น ไม่มีความก้าวหน้าทางจิตใจเสียเลย.

ขอให้พิจารณาแยกแยะดูให้ละเอียด แล้วก็เปรียบเทียบกันดูให้ละเอียด, ให้เปรียบเทียบอย่างถูกต้องอย่างยุติธรรม, ให้เห็นความแตกต่างระหว่างพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์อยู่เสมอ. ถ้าพูดให้สั้น ๆ ก็พูดว่า ศาสตร์หลักกับศาสตร์อื่น, ศาสตร์ที่หลักกับศาสตร์ที่อื่น, บุคคลที่หลักกับบุคคลที่อื่น มันต่างกันอย่างไร, นั่นแหละการเปรียบเทียบที่ดี ที่แท้จริง ระหว่างไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์. ไสยศาสตร์ไม่ต้องใช้ปัญญา พุทธศาสตร์ต้องใช้ปัญญา มันต่างกันเท่าไรเล่า? พุทธศาสตร์ต้องมีปัญญา ต้องใช้ปัญญา เป็นปัญญาในธรรมะ—ธรรมปัญญา, ส่วนไสยศาสตร์ไม่เกี่ยวกัน ไม่ต้องใช้ปัญญา ไม่ต้องมีปัญญา ไม่ต้องมีปัญญาในธรรมะ. นี่เปรียบเทียบกันดูซิ มันมีแต่ความเชื่อ, ไสยศาสตร์มันมีแต่ความเชื่อ; พุทธศาสตร์มันจะต้องมีปัญญา แล้วความเชื่อถ้าจะมีก็มีมาหลังปัญญา. พุทธศาสตร์ตั้งต้นด้วยปัญญา ไสยศาสตร์ตั้งต้นด้วยความเชื่อ นี่มันต่างกันเท่าไร, ต่างกันอย่างไร, ก็ลองเปรียบเทียบดูต่อไป.

อย่างหนึ่งตั้งต้นด้วยความเชื่อ, อย่างหนึ่งตั้งต้นด้วยปัญญา ถ้าเป็นไสยศาสตร์ ต้องตั้งต้นด้วยความเชื่อ ชนิดที่ไม่ต้องการปัญญา มันก็ตั้งอยู่ คិតันอยู่ในความเชื่อ ไม่ต้องมีปัญญา, ไม่ต้องการให้ตาม ไม่ต้องการอธิบายด้วยเหตุผล ให้เชื่ออย่างเดียว. ส่วนพุทธศาสตร์นั้นมีปัญญา ต้องตั้งต้นด้วยปัญญา ถ้าความเชื่อจะมีมา ต้องมีมาหลังจากที่ปัญญาเป็นไปอย่างสมบูรณ์แล้ว, ปัญญาถูกต้องและสมบูรณ์แล้ว เกิดความพอใจที่จะเชื่ออย่างไร ก็เชื่อได้เหมือนกัน. มันมีความเชื่อเหมือนกัน แต่มันเป็นความเชื่อคนละแบบ อันหนึ่งเชื่อด้วยศรัทธา เขาว่าอย่างไรก็เชื่ออย่างนั้น, เขาว่าอย่างไรก็เชื่ออย่างนั้น. เขาแสดงปาฏิหาริย์ให้ดูอย่างไร ก็เชื่ออย่างนั้น, ความเชื่ออย่างนั้นมันเป็นอย่างนั้นมา. ที่นี้ ความเชื่อที่ว่าต้องมีปัญญา รู้เหตุรู้ผลรู้อะไร ตามกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย แล้วก็จึงเชื่อว่า เออ, มันเป็นอย่างนั้นจริง ความเชื่ออย่างนี้ มันเป็นความเชื่อชนิดที่มีสัมมาทิฐิ; ความเชื่ออย่างโน้น มันเป็นความเชื่อด้วยมิจจาทิฐินี่ลองเอาเปรียบเทียบกันดูเถอะ ว่ามันต่างกันอย่างไร.

พุทธศาสตร์มีบัญญัติเป็นเดิมพัน, ไสยศาสตร์มีศรัทธาเป็นเดิมพัน; ถ้าจะมีความเชื่อหรือมีศรัทธาคือมันก็เป็นความเชื่อที่ต่างกัน คือความเชื่อที่มีมาโดยไม่มียุติ, กับความเชื่อที่มีมาโดยต้องมีบัญญัติสมบุรณ์เสียก่อน.

เหตุผลที่มนุษย์ถือไสยศาสตร์ได้โดยง่าย.

ที่นี้เรามาดูความลึกซึ้ง ความยุ่งยากลำบาก ในการที่จะสะสางปัญหาเหล่านี้. ทำไมมันจึงง่ายที่จะมีไสยศาสตร์? ทั้งปัญหาขึ้นมามีอย่างหนักแล้วกัน ว่าทำไมมันจึงง่ายที่จะมีไสยศาสตร์? แล้วทำไมมนุษย์เราจึงเต็มไปด้วยไสยศาสตร์? นี่ก็เป็นสิ่งที่มิใช่เหตุผล ชั่วก่อนเร้นอยู่อย่างลึกลับ พอสมควรทีเดียว, จะต้องพิจารณากันอย่างละเอียดลออพอสมควร จึงจะมองเห็นได้.

ข้อแรกนี้ ไสยศาสตร์ นั้นมีหลักเกณฑ์ เข้ากันได้ กับสัญชาตญาณที่ ไม่รู้อะไร ของสัตว์ที่ยังไม่รู้อะไร, มันเข้ากันได้กับอวิชชาความรู้ที่ สัตว์มีอยู่ใน สันตทานพื้นฐาน คือสัตว์เกิดมาไม่รู้อะไร ยังไม่รู้อะไร ไม่มีบัญญัติวิมุติ ไม่มีเจโตวิมุติ, ไม่มีความรู้เรื่องบัญญัติวิมุติ เจโตวิมุติมาแต่ในท้อง เด็กมันก็เหมาะที่จะรับไสยศาสตร์.

ที่นี้ ข้อที่สอง ไสยศาสตร์ นี้ เหมาะแก่สัญชาตญาณของการพึ่งผู้อื่น พึ่งผู้อื่น ให้ผู้อื่นช่วย คือเด็ก ๆ พอคลอดมาจากท้องมารดา มันก็มีคนช่วยมาตั้งแต่แรก คลอดออกมา, แรกออกจากท้องมารดาจนตลอดเวลามีผู้อื่นช่วย, แล้วสัญชาตญาณที่ยังมี อวิชชา มันก็ไม่มีความรู้ที่จะช่วยตัวเอง มันมีความรู้แต่จะให้ผู้อื่นช่วย, นี้เรื่องของ ไสยศาสตร์มันเข้ารูปกันพอดี. ไสยศาสตร์นี้ต้องผู้อื่นช่วย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วย สิ่งซึ่งเรา

ไม่อาจจะรู้ได้ว่าเป็นอะไรนั่นแหละจะมาช่วย, คือไสยศาสตร์; มันก็เข้ากันได้พอดีกับสัญชาตญาณเดิม ๆ ของสัตว์ ที่มันไม่รู้อะไร, และหวังอยู่แต่ว่าจะให้ผู้อื่นช่วย. เราจึงกลอดออกมาจากท้องแม่ เหมาะสมที่จะรับเอาไสยศาสตร์, ไม่ใช่เรื่องเสียหายอะไร มันเป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างนั้น, กลอดออกมาจากท้องแม่ มันก็มีความเหมาะสมที่จะรับเอาไสยศาสตร์. มันพอดีกันแหละ พอออกมาพบกับสิ่งที่เหมาะสมกัน มันก็รับเอา. ฉะนั้นคนเราจึงมีความรู้ความเชื่อความยึดถือแบบไสยศาสตร์เรื่อย ๆ มา ตามที่ว่าคนข้างเคียงเขาแฉกล้อมให้, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำที่ใช้ขู่เด็ก ๆ ว่าจงทำอย่างนั้นนะ ไม่ทำอย่างนั้นจะเป็นอย่างนั้นนะ แล้วเป็นเรื่องไสยศาสตร์ทั้งนั้น.

ที่นี้ ข้อที่สาม ก็คือว่า ไสยศาสตร์นี้ลงทุนน้อย มันเหน้อยน้อย แล้วมันง่ายกว่ากันมาก. ไสยศาสตร์นี้ลงทุนน้อย ลงทุนน้อย พิธีไสยศาสตร์ลงทุนน้อย : เอาอาหารใส่เปลือกหอยสักชนิดหนึ่ง ไปวางไว้ข้างเตาช่วยทำอะไรก็ได้ มันลงทุนน้อย, อะไรก็ลงทุนน้อยเรื่องของไสยศาสตร์ มันเป็นก้ำก่าไรเกินควร แล้วมันเหน้อยน้อยนี้; เพราะเขาบอกแต่ว่าทำอย่างนี้ สวดอย่างนี้ พูดยังนี้ ภาวนาอย่างนี้ มันเหน้อยน้อย มันลงทุนน้อย, แล้วมันก็ง่ายกว่า ทำได้ง่ายกว่า ให้ว่าคาถาอย่างนี้ไม่กี่บรรทัด เคี้ยวก็รวยตาย, เคี้ยวก็ผู้หญิงตามมาเป็นพรวนเลย. เด็ก ๆ มันก็เลยเรียนคาถาอาคมกันมาก นี่มันเป็นเรื่องที่ว่ามีได้ง่าย มีได้ง่ายสำหรับคนเรา เพราะว่ามันลงทุนน้อย มันเหน้อยน้อย มันง่ายกว่า สำหรับคนที่ไม่รู้อะไร.

ที่นี้ ข้อที่สี่ ไสยศาสตร์นี้ เหมาะสำหรับคนส่วนมาก ที่มีปัญญาอ่อน. คนปัญญาอ่อนคือคนไม่รู้อะไรตามที่เป็นอย่างจริง; ไม่ใช่ปัญญาอ่อนอย่างเด็กปัญญาอ่อนที่เขาไม่มีความสมบูรณ์ทางร่างกาย; นั่นมันปัญญาอ่อนอีกชนิดหนึ่ง. เคี้ยวนี้ ปัญญาอ่อนทั่วไปของมนุษย์ ที่ว่ามันเชื่ออย่าง; คนทั่วไปไม่มีปัญญา—ไม่มีปัญญามากพอ ก็เรียกว่าปัญญาอ่อน, มวลชนทั้งหลายในโลกนี้ ส่วนมากมันปัญญาอ่อน เพราะมันไม่

ได้เรียนรู้เรื่องอะไร, ไม่ว่ามวลชนชาติไหนแหละ ชาติตะวันออกชาติตะวันตก ฝรั่งเศส ไทย จีน แชก ส่วนมากที่ปล่อยกันมาตามธรรมชาติแล้ว บัญญามันอ่อน. ที่นี้ระบบไสยศาสตร์นั้น มันเข้ากันได้ง่ายกับระบบบัญญัติอ่อน, ไสยศาสตร์เข้ากันได้ง่ายกับชนที่บัญญัติอ่อน. พุทธศาสตร์มันเข้ากันได้ยากกับคนที่บัญญัติอ่อน เพราะมันลึก คนจึงคว้าเอาไสยศาสตร์เข้าไว้เต็มที, ในโลกนี้ก็คว้าเอาไสยศาสตร์กับเขาไว้เต็มที เพราะว่ามันเหมาะกับมวลชนที่มีบัญญัติอ่อน, ข้อนี้ต้องไปดูเอาเอง ว่าคนที่ถือไสยศาสตร์มีบัญญัติที่มากน้อย แล้วถือเอาได้ง่ายเพียงไร, ครอบครองเอาได้โดยง่ายเพียงไร.

ที่นี้ ข้อที่หาไสยศาสตร์ นั้นมันได้เปรียบ คือเขาห้ามไม่ให้ถาม, เขาห้ามไม่ให้ซัก, เขาห้ามไม่ให้ถาม เขาให้ยกขึ้นเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์, เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์โดยส่วนเดียว ไม่ให้ถามไม่ให้วิพากษ์ไม่ให้วิจารณ์. ไม่ต้องออกชื่อก็ได้, เต็ก ๆ คนหนึ่งเขาถามว่า ก็เทพารักษ์นะเทพารักษ์ที่อยู่ศาลาทำด้วยไม้—มันทำด้วยไม้—เด็กมันก็ถาม: อ้าว, ไม้มีจิตอย่างไรช่วยใครได้ละ? เทวดาเทพารักษ์จะไปช่วยใครได้ มีจิตแข็งอย่างนี้จะไปช่วยใครได้ ผู้ใหญ่เขายังตีเอาเลย, ผู้ใหญ่เขายังตีเอาเลย ว่าตั้งคำถามไม่ถูกเรื่องแล้ว, ตั้งคำถามเป็นการทำลายแล้ว, นี่เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้. เมื่อมีหลักอย่างนี้ ไสยศาสตร์ก็ได้เปรียบ; พุทธศาสตร์นี้ยอมให้ถาม ยอมให้ซัก ให้ทำด้วยสติบัญญัติ, ส่วนไสยศาสตร์นั้น เขาให้ทำด้วยการยอมรับ ว่า เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งลึกลับสำหรับบุคคลชน. บุคคลชนอย่าไปวิพากษ์วิจารณ์ เมื่อเป็นอย่างนี้ ยิ่งลึกลับก็ยิ่งศักดิ์สิทธิ์, ยิ่งเข้าใจไม่ได้มันก็ยิ่งศักดิ์สิทธิ์ อะไรที่เข้าใจไม่ได้เลยนั้น ยิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ไสยศาสตร์มันก็ได้เปรียบเรื่อยไป.

ข้อที่หก ยังมีการกระทำที่พลิกแพลง, พลิกแพลง แม้เดี๋ยวนี้ก็เรียกว่ามีการพลิกแพลง. เขาจะเจิมพระพุทธรูป เจิมเทวรูป เจิมรูปพระเจ้านะ คนชาวบ้านนี้จะไปเจิมเทวรูป เจิมรูปพระเจ้า เจิมพระพุทธรูป เจิมอะไรต่าง ๆ นี้, มันพลิกแพลง

มันกลับเอาหัวลงแล้ว. นี่เรื่องของไสยศาสตร์มันก็เป็นเสียอย่างนี้, แล้วคนนั้นแหละ ก็สร้างขึ้นมา แล้วก็ต้องช่วยเจิมให้ ช่วยเบิกตาให้ มันจึงจะเป็นพระเจ้า เป็นเทวดา เป็นเทวรูป เป็นพระพุทธรูป เป็นอะไรขึ้นมา. นี่มันพลิกแพลงกลับไปกลับมา, มันพลิกแพลงไปตามความมกมายได้มาก, เพราะพลิกแพลงไปตามความมกมายได้มากนั้นนะ มันจึงเป็นสิ่งที่เหนียวแน่น, เหนียวแน่น ผั่งลึกเข้าไปอย่างเหนียวแน่น ตอนยาก เพราะมันพลิกแพลงได้ตามความมกมาย แล้วแต่จะมกมายกันอย่างไร นี่มันก็ลงรากลึก และเหนียวแน่น ตอนยาก. นี่เราเรียกว่าความได้เปรียบตามธรรมชาติของไสยศาสตร์, ไสยศาสตร์ย่อมได้เปรียบพุทธศาสตร์อยู่โดยธรรมชาติตามธรรมชาติ เช่นที่ว่ามานี้ โลกนี้มันก็เต็มไปด้วยไสยศาสตร์.

ไม่ใช่เราจะยกตนข่มท่านนะ ฟังๆ แล้วเดี๋ยวจะหาว่าอาตมายกตนข่มท่าน หรือพวกเราจะสมุห์หัวกันยกตนข่มท่าน ข่มผู้อื่น ข่มลัทธิอื่น, ไม่ต้องยกตนอย่างนั้น ไม่มีเจตนาอย่างนั้น. มันมีเจตนาแต่ว่า ทำอย่างไรมนุษย์มันจะดีขึ้น; ทำอย่างไรมนุษย์เราจะดีขึ้น, เราไม่ได้ยกตนข่มใคร ที่ชักชวนกันให้พิจารณานี้ ก็เพื่อว่าทำอย่างไร มนุษย์มันจะดีขึ้น ไม่ใช่เอาคติไปยกตนข่มท่าน.

ข้อที่เจ็ด ที่มันก็เหนียวแน่น มันยึดเหนี่ยวไว้ได้มาก ไสยศาสตร์นี้มันเหนียวแน่น ยึดเหนี่ยวที่ในจิตใจของคนไว้ได้มาก มันก็เสปนกัน, ที่มันก็ปนกัน เหมือนแม่น้ำสองแควไหลมาพบกันรวมกัน แควไหนมันใหญ่มาก มันมากมันก็ทำหน้าที่ได้มาก. เกียวนี้เรื่องของไสยศาสตร์ กำลังมีอิทธิพลเหนือจิตใจของมวลชน. คำว่า *มวลชน* นี้หมายความว่า *คนทั้งหมดมาก* ปัญหาที่เกิดขึ้นเต็มไปหมด, แล้วฝ่ายอันทพาลก็ได้เปรียบ ฝ่ายอันทพาลเขาถือไสยศาสตร์ เขาก็ได้เปรียบ ได้เปรียบในการที่จะยึดไสยศาสตร์นั้นแหละเป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจ ให้กระทำได้อย่างลงคอ, แม้เป็นการ

กระทำที่เลวทรามโหดร้ายทารุณอย่างไร ก็ได้อาศัยกำลังไสยศาสตร์ นี้ เป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจ.

ถ้าเราจะพูดว่า ชุณแผนที่เขาสรรเสริญกันนัก เขาฆ่าลูกในท้องของเขาออกมาได้ อย่างนั้นมันคุ้มกำลังใจอะไร? มันก็คุ้มเรื่องไสยศาสตร์, แล้วชุณแผนกลับได้รับการยกย่องนับถือ ว่าดี เก่ง นั้นนั่นมันเป็นเรื่องของไสยศาสตร์ ถ้าเขาถือพุทธศาสตร์ จะทำอย่างนั้นไม่ได้ จะฆ่าเมีย แล้วเอาลูกออกมาทำอะไรอย่างที่ว่าในนิยายเรื่องชุน ช้าง ชุณแผนนั้นไม่ได้. นี่ไสยศาสตร์มันส่งเสริมให้ทำได้ถึงอย่างนั้น ฆ่าเมียฆ่าลูกเอาลูกออกมาทำ เป็นอะไร, นี่ด้วยอำนาจอันแรงกล้าของสิ่งที่เรียกว่าไสยศาสตร์. เกี้ยวนี้ มันก็ยังไม่ลระวางอยู่ในโลก เพราะจะทำอะไรรุนแรง มันก็ต้องทำด้วยความคิดที่นอกเหนือไปจากสติปัญญาหรือเหตุผล ต้องไปตามความยึดถือที่งมงาย มันจึงจะทำได้.

นี่ถือพุทธปนไสยนั้นแหละ, เราก็พูดกันได้ทุกคนที่ว่าถือพุทธปนไสยนั้นจริงที่สุด, เกี้ยวนี้ถือพุทธปนไสยอย่างปนเปกัน. ไสยศาสตร์ได้เปรียบ เพราะว่าลูกเพาะให้งอกให้เจริญมาตั้งแต่เกิด, ตั้งแต่แรกเกิดออกมาจากท้องแม่ ก็ได้รับการเพาะเมล็ดเพาะพืช งอกงามขึ้นมาตามลำดับ, แล้วพอมาได้รับพุทธศาสตร์ทีหลังบ้าง มันก็มีอาการปนเปกัน โดยที่ไสยศาสตร์มันก็ไม่ยอมถอยไป, มันยังยืนอยู่ มันก็เลยได้ปนกัน ระหว่างพุทธศาสตร์กับไสยศาสตร์. เหมือนกับแม่น้ำสองแคว, แม่น้ำแควหนึ่งน้ำใส แม่น้ำแควหนึ่งน้ำขุ่น, พอมาบรรจบกันเข้าก็ปนกันอย่างนั้นแหละ ในจิตใจของมนุษย์นี้มันก็มีการปนกัน ระหว่างพุทธกับไสย แล้วเราก็ถือลัทธิพุทธปนไสยกันได้โดยสะดวก.

ทีนี้ถ้าพูดถึงเรื่องประวัติศาสตร์, เล่าเรื่องลัทธิศาสนา ที่มาสู่เมืองไทย แผ่นดินแหลมทองของไทยนี้. ลัทธิไสยศาสตร์มาก่อน มาจากอินเดีย ลัทธิ-

พราหมณ์มาก่อน มาสู่แผ่นดินนี้ก่อน, ลัทธิพุทธนี้เพิ่งมาทีหลัง ก็เลยรากฐานมันไม่ลึกเหมือนลัทธิไสยศาสตร์. ที่บ้านเมืองเราเมืองไชยาเนี่ย สังเกตकुสั๊กหน่อยก็จะเห็นได้ว่า หน้าวัดจะมีโบสถ์พราหมณ์ ถ้าไม่รื้อทิ้งเสียหมดคงจะมีกันทุกวัด, วัดโบรมโบราณตั้งพันกว่าปีเนี่ย หน้าวัดจะมีโบสถ์พราหมณ์ ที่ไว้พระนารายณ์ ไว้พระอิศวรอะไรก็ตาม, แสดงว่าคนเขาถือพร้อมกันทั้งพุทธทั้งพราหมณ์. เจ้านายเขาไม่ว่า เพราะว่าให้มันถือก็แล้วกัน, มันจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้ทำความดี ให้ร่วมมือกับบ้านเมือง, แล้วบางทีเรื่องของพราหมณ์ ก็มาอยู่ในโบสถ์ของพุทธเป็นบางอย่างบางครั้งก็มี.

เมื่อเขาขุดเจดีย์วัดแก้วเนี่ย เจดีย์องค์ใหญ่ในช่องกลางที่เป็นช่องประธานก็ยังพบศิวิลลิ่ง พบพระคเณศ ซึ่งเป็นของฝ่ายพราหมณ์ฝ่ายฮินดู รวมอยู่กับพระพุทธรูปเหล่านั้นด้วย; หมายความว่า เคยได้รับความยกย่องนับถือพร้อม ๆ กันไป เรื่องถือพุทธปนพราหมณ์ เตี้ยวกั้ไหว้เทวดาก็, เตี้ยวกั้ไหว้พระพุทธรูเจ้าที, เตี้ยวกั้ไหว้พระเจ้านันทีนที. ขนบธรรมเนียมประเพณีตามบ้านเรือน ก็มีออกชื่อทั้งฝ่ายพุทธและฝ่ายพราหมณ์, ถึงวันสงกรานต์ไหว้อะไรกันบ้างก็คึกคึกเออะ. พอถึงวันสงกรานต์จัดที่บูชาไหว้อะไรกันบ้าง? ไหว้นางสงกรานต์ ไหว้ท้าวมหาดพรหม ไหว้อะไรต่าง ๆ. นี่แสดงว่า ชาวพุทธ นะเขา ถือพุทธปนพราหมณ์ กันมาอย่างนี้, นี่เรียกว่าความที่ปนเปกัน.

คำว่าศกัคคัสสิทธิ์ คำว่าศกัคคัสสิทธิ์ นั้นมัน มีความหมายหลายแง่มุม : ศกัคคัสสิทธิ์อย่างพระธรรม ก็ศกัคคัสสิทธิ์ไปทางหนึ่ง, ศกัคคัสสิทธิ์อย่างพระเจ้า ก็ศกัคคัสสิทธิ์ไปอีกทางหนึ่ง. แต่ ศกัคคัสสิทธิ์อย่างพระเจ้านั้นเข้าใจง่าย เด็ก ๆ รับเอาได้ทันที, ถ้าศกัคคัสสิทธิ์อย่างพระธรรมนี้ เด็ก ๆ เข้าใจไม่ได้ รับเอาไม่ได้ ว่า นโม ตั้งพันครั้งหมื่นครั้งแล้วมันก็ยังรู้ไม่ได้ว่าพระพุทธรูเจ้าคืออะไร; แต่ถ้าว่าศกัคคัสสิทธิ์อย่างพระเจ้าพระอินทร์พระพรหมพระอะไร รับได้ทันที เชื่อได้ทันที, มีความศกัคคัสสิทธิ์เกิดขึ้นในใจทันที. นี่ความ

ศักดิ์สิทธิ์มันไม่ยุติธรรม มันยึดหยุ่นได้ แล้วแต่ใครจะผันไปทางไหน, ผันความศักดิ์สิทธิ์ไปทางไหน, มันมีความเข้าใจได้ต่าง ๆ สำหรับคำว่าศักดิ์สิทธิ์ ๆ. แล้วศักดิ์สิทธิ์ที่เด็ก ๆ เข้าใจได้ง่ายนั้นแหละมันได้เปรียบ, เป็นเรื่องไสยศาสตร์ทั้งนั้น ที่เด็ก ๆ จะเข้าใจได้ง่ายทันที; ฉะนั้นมันจึงมีการปนกันมาก ปนกันลึกซึ้ง.

ควรรู้จักแยกพุทธกับไสยออกจากกัน.

มนุษย์ทุกคนจะมีความคิดนึก ที่จะสร้างลัทธิของตน ตามความพอใจของตน. นี่ทุกคนช่วยสังเกตดูให้ดีๆ เราก็อยากจะมีความเชื่อระบบของเรา ซึ่งไม่เหมือนคนอื่นแหละ ก็เลยเรียกว่าลัทธิของตน—ของตน—ลัทธิของตน, ทุกคนจะสะสมลัทธิต่าง ๆ ปรับปรุงกันขึ้นมา จนเป็นลัทธิของตน ถืออยู่จนตาย มันมีโอกาสที่จะปนกันได้ เพราะไปเก็บนั่นเอามา เก็บนี่เอามา เก็บโน่นเอามา ตามที่ตนเชื่อและพอใจอย่างไร มันก็เลือกเก็บเอามา, มารวม ๆ กันเข้า ก็เป็นลัทธิของตน. บุคคลนั้นจะถือลัทธิของตนอยู่ไปจนกระทั่งตาย, ถ้าว่าไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเพราะการรัฐธรรมนะ, เพราะการบรรลุมรรค ผล. ถ้ามันไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงในการบรรลุมรรคผล เป็นพระโสดาบันหรือเป็นอะไรเสีย ลัทธินั้นจะอยู่กับตนไปจนตาย มันปนกันได้^๕อย่างนี้.

เราชอบอะไรเราก็ไปเอาส่วนนั้นมา, ชอบอะไรก็ไปเอาส่วนนั้นมา มาหลอมกันเข้า ก็เป็นลัทธิของตน ลัทธิของเรา, อย่างนี้ไม่ค่อยเหมือนกันคอก. แต่จะเห็นได้ว่า ในลัทธิของตน ๆ ของแต่ละคนนั้น ปนกันอยู่มากหลาย ๆ อย่าง; นี้คนโดยมากโดยทั่วไปถือว่า การศึกษาไม่พอ, การศึกษาทางธรรมะไม่พอ, เขาก็เลือกผิด ๆ ถูก ๆ. เราไม่มีความรู้ทางธรรมะพอ เราก็เลือกเอาตามชอบใจ แล้วมันก็มีการปนกัน

ได้ง่ายที่สุด จะถือลัทธิหลาย ๆ ลัทธิพร้อมกันไปได้ โดยไม่รู้สีก้าว, เมื่อหลอมกันเข้าเป็นอันเดียว แล้วก็ถือว่าลัทธิของเรา เราพอใจ.

ฉะนั้นเราจึงมีลัทธิปลอมปน เรียกว่าพันทาง ทำนองเดียวกับที่เรื่องวัตถุ. เรื่องวัตถุเกี่ยวนี้เรามีการกินอาหาร การแต่งเนื้อแต่งตัว การอยู่บ้านอยู่เรือนปน—ปนกันหลายอย่าง : เป็นไทยบ้าง เป็นจีนบ้าง เป็นฝรั่งบ้าง เป็นแขกบ้าง, ครอบครวบ้าง ครอบครวหรือบ้านเรือนบางหลังไปคูเถอะ มันจะมีวัฒนธรรมปนกันอยู่หลายๆ หลายๆ อย่าง เพราะคนเขาชอบ, เขาชอบไปถามความรู้สึกพอใจของเขา ความปนมันก็มีได้ง่าย. ลัทธิทางจิตใจก็เหมือนกัน พอเห็นอะไรแปลกดีก็รับเอาเข้าไว้, เห็นอะไรแปลกดีก็รับเอาเข้าไว้ เพราะฉะนั้นจึงมีลัทธิปลอมปน หรือลัทธิพันทาง อยู่มากทีเดียว.

เมื่อมองดูในแง่นี้แล้ว มันน่าเศร้า น่าสลด น่าสังเวชใจ ที่พุทธบริษัทเราก็มียังมีส่วนมาก ที่ถือลัทธิปน, ลัทธิปลอมปน ลัทธิพันทาง จนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอย่างไร. เอาพระเจ้าในศาสนาอื่น มาปนรวมกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างนี้ก็มิ. ระวังให้ดีเถอะ บทกรวดน้ามันเกิดขึ้นได้อย่างไร, บทกรวดน้าจะคูให้ดีเถอะมันมีปนกันยุ่งไปหมด. อย่างนี้น่ากลัวว่าจะเป็นอย่างใหม่; ครั้งพระพุทธเจ้านั้นไม่มีแน่, แม้ครั้งแรกๆ ก็คงจะไม่มี, แล้วต่อมาโอกาสมันอำนวยให้ปน—ปน ลัทธิพิธีกรรมก็ปน. การทอพระพุทธคุณ ก็กลายเป็นอันนวนอวอของไสยศาสตร์ไปเสีย นี้เรียกว่าปลอมปน.

รวมความว่าเรากำลังถือลัทธิปน, เรากำลังถือศาสนาปน จนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นทองคำ อะไรเป็นทองแดง อะไรเป็นทองเหลือง เอามาหลอมปนกันเข้า แล้วก็ เป็นของเรา เราก็มิได้รับประโยชน์จากสิ่งที่ดีที่สุด; เพราะเมื่อเราเอาทองคำมา

ปนกับทองแดงทองเหลืองก็บุกเป็นต้นแล้ว เราจะได้รับประโยชน์จากทองคำได้อย่างไร, เพราะเราเอามาปนกันเสีย เราก็ไม่มีทางที่จะได้รับประโยชน์จากสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ที่ดีที่สุดได้. นี่พยายามกันสักหน่อยจะดีละมัง ก็พยายามแยกออกๆ ให้ได้เหลือของดีของจริงของแท้ จะได้รับประโยชน์มากกว่า.

เดี๋ยวนี้มันมีลักษณะปนกันอยู่ทั่วไป แต่ถ้าเราจะถือหลักว่า ถ้ามันดีกว่า ไม่ปน ก็เอาสิ ก็ได้เหมือนกัน ถ้ามันปนดีกว่าไม่ปนก็เอา เพราะมันเป็นประโยชน์ได้ เดี่ยวนี้มันปนกันเข้ามา แม้ในโบสถ์, ในโบสถ์ของพุทธบริษัท มันก็มีลัทธิอื่นเข้าไปปน ในวัดในวาก็มีลัทธิอื่นเข้ามาปน. บางทีเขาทำพิธีที่ไม่ใช่พุทธในวัด, แม้แต่ในโบสถ์มันก็มีอะไรเข้าไปปนไป เหมือนอย่างที่ว่าโบสถ์วัดแก้วพบศิวิลลิ่งกับคณเดศ อย่างนี้เป็นต้น.

ท้องค์พระพุทธรูป ระวังให้ตีเถอะจะมีปน **ท้องค์พระพุทธรูป** **อุดสำที่เอา** **ผ้าไปห่มให้พระพุทธรูป** **ห่มทำไม** กิตฺตุชิ. พระพุทธรูปก็เป็นอิฐเป็นปูน แล้วก็เอาผ้าไปห่มให้พระพุทธรูป ให้ปลวกมันกิน นี่ห่มทำไม? กิตฺว่าพระพุทธรูปเจ้าจะหนาว ถ้าอย่างนั้นมันเป็นลัทธิวิญญานอย่างไสยศาสตร์. ระวังให้ตี ที่พระพุทธรูปนั้นมันมีไสยศาสตร์เข้าไปเสียแล้ว. **บางทีก็เอาของถวายพระพุทธรูปอย่างเหมือนของเช่นผี,** เหมือนของเช่นสรวง ที่พระพุทธรูป, บางทีก็ทำอย่างพระพุทธรูปเป็นวิญญานเป็นผีเป็นอะไรอย่างนี้ก็มี. ที่วัดตระพังจิกสวนโมกข์เก่า เขาไปขอลูกกันที่นั่น, ที่พระพุทธรูปองค์นั้น เขาไปขอลูกกัน แล้วบางคนที่เป็นลูกของพระพุทธรูปองค์นั้นเขาก็มีนะ เพิ่งตายไปอย่าออกชื่อดีกว่า ไปขอลูกจากพระพุทธรูปองค์นั้นแล้วก็ได้มา. นั่นที่พระพุทธรูปกลายเป็นไสยศาสตร์ไปท้องค์พระพุทธรูปเสียแล้วก็ยังมี, เรียกว่าไม่ปนอย่างไรเล่า. เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง แต่อย่าออกชื่อเขาเลยว่า มันเป็น **ใครที่เป็นลูกพระพุทธรูปที่วัดสวนโมกข์** **แก่นะมันมี.**

ฉะนั้นเราดูและให้รู้ไว้ เหลียวดูให้รู้ไว้ ให้รู้ว่าอะไรเป็นพุทธ อะไรเป็น
ไสย อะไรปน, แล้วก็ตั้งพิธีแยกชำระสะสางกันเท่าที่จะทำได้, คือเพียงแต่เราเลิก
เราละทิ้งเสีย มันก็หมดไป. เราเอาไว้แต่ที่มันถูก ที่มันจริง ที่เป็นพุทธะ, ที่
เป็นไสยศาสตร์ก็ไม่ต้องมันเลิกไปเอง มันหายไปเอง. อย่าไปทำซุ่มๆ หักๆ
ง่าย ๆ ปล่อยตามซุ่มๆ ทำซุ่มๆ : เพื่อนทำเราก็ทำ, เพื่อนทำเราก็ทำ อย่างนี้เอาผ้าไป
ห่มจอมปลวกมันยังมีเหตุผลกว่าเอาไปห่มพระพุทธรูป เพราะว่ามันมีความหมายคนละ
อย่าง, แล้วเอาผ้าไปห่มพระธาตุหรือพระพุทธรูปนั้น ถือว่าเป็นเรื่องใหญ่โตนะ, เป็น
เรื่องใหญ่โตมโหฬาร ฉลองกันเป็นการใหญ่ ทำกันเป็นอย่างสุขขีวิกิจใจก็มี, นี่มัน
ไม่ใช่พุทธศาสตร์, มันไม่ใช่พุทธะเลย แต่ทำกันเป็นการใหญ่ ยิ่งกว่าเรื่องที่เป็นพุทธะ
เสียอีก. ฉะนั้นเรียกว่า ไสยศาสตร์นี้ ก็ยังมีกำลังมากมายอยู่เสมอ. เราควรจะ
รู้ไว้ อย่าให้ครอบงำเราได้, รู้ไว้ เพื่ออย่าให้มันมาครอบงำเราได้, ให้เรามัน คงเป็น
พุทธอยู่ ให้เป็นพุทธมากขึ้น.

มีวิธีแยกตัวออกจากไสยศาสตร์.

ทีนี้จะทำอย่างไรที่เราจะแยกตัวเองออกจากไสยศาสตร์ จะต่อต้านต่อสู้กับ
ไสยศาสตร์. อยากจะเอ่ยถึงเรื่องหนึ่ง ที่อาจจะเป็นตัวอย่างอุทาหรณ์ได้ก็คือ : เมื่อ
พระโมคคัลลีย์บุตรคัสสเถระ โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ส่งพระเถระพระ
อรหันต์ชื่อโสณะ อุตตระ มาเผยแผ่พุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ คือบ้านเรา. สุวรรณภูมิ
คือแผ่นดินทองแหลมทองบ้านเรา พระเถระมาเผยแผ่พระศาสนาที่สุวรรณภูมินี้ ต้องมา
เรียกว่า ทำสงคราม ต่อสู้ปราบปรามพวกยักษ์ พวกภราทษส พวกปีศาจ, พวกร้าย ๆ
ทั้งนั้น พวกผีพวกปีศาจร้าย ๆ ทั้งนั้นแหละ จนพวกปีศาจเหล่านั้นตายไปหมด แพ้ไป
หมด, จึงเผยแผ่พุทธศาสนาลงในแผ่นดินสุวรรณภูมินี้ได้. หมายความว่า ในแผ่นดิน

สุวรรณภูมินี้มันมีการถือศีลกันอย่างนี้อยู่อย่างเหนียวแน่น, ไม่ยอมรับ เอาลัทธิพุทธศาสนา มาให้ใหม่, ไม่ยอมรับ ท่อสุ. นี้พระเถระสององค์นี้ก็คงจะเก่งมากละ จึงปราบยักษ์ปราบมารปราบผีปีศาจราक्षสอะไรหมด ทำให้ประชาชนแผ่นดินสุวรรณภูมินี้ รั้นับถือ พุทธศาสนา. แล้วข้อความในนั้นยังเขียนไว้ว่า ท่าน ใช้พรหมชาลสูตรเป็นเครื่องมือ.

พรหมชาลสูตร บางคนคงไม่รู้ว่าจะไร? *พรหมชาลสูตรคือเรื่องลัทธิมิจฉาทิฏฐิ*

๖๒ *ลัทธิ.* ท่านเอาพระสูตรเรื่องมิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ลัทธิ มาปราบยักษ์ปราบมารปราบอะไร หมายความว่าเอามาแสดงให้เห็น จนเห็นว่ามันเป็นเรื่องผิด นั่นแหละ จนประชาชนเห็นว่าเป็นเรื่องผิด ทั้ง ๖๒ ลัทธินี้ ก็เลยเลิก เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา ได้. ฉะนั้นเขาเอาเรื่องที่สูงสุด ที่ลึกซึ้ง ที่ศึกษายากที่สุด, พรหมชาลสูตรเป็นสูตรที่ศึกษายากที่สุดในพระไตรปิฎก เอามาใช้เป็นเครื่องมือขบไล่ยักษ์ภูตผีปีศาจราक्षสไปจากแผ่นดิน แล้วก็ประดิษฐานพุทธศาสนาลงไปได้สำเร็จ มาจนบัดนี้.

แต่เดี๋ยวนี้เราก็เห็นได้ว่า มันไม่ราบคาบนี้ มันยังมีไสยศาสตร์งอกงามขึ้นมาอีกอยู่เรื่อยๆ ไป ถึงแม้จะ^{ไม่}รุนแรง แม้ว่าแผ่นดินนี้จะไ้เปลี่ยนมา ได้ชื่อว่าถือพุทธศาสตร์ แต่ไสยศาสตร์มันก็ไม่ได้หายไปไหน, แล้วมันก็ผสมโรงปนเข้าไปในพุทธศาสตร์. เราก็ถือศาสนาพุทธปนไสย ไสยปนพุทธ—พุทธปนไสยกันอยู่เป็นประจำ. ฉะนั้นเราจะต้องรู้ว่า อะไรจะเป็นเครื่องขจัดไสยศาสตร์ออกไปได้ เช่นเดียวกันพรหมชาลสูตร ทำลายล้างยักษ์มารภูตผีปีศาจออกไปได้ แล้วนับถือพุทธศาสนากัน.

เข้าใจพุทธศาสตร์ให้ถูกต้องจะกำจัดไสยศาสตร์ได้.

ที่นี้ สิ่งที่จะกำจัดไสยศาสตร์ ออกไปได้ ก็คือพุทธศาสตร์ที่ถูกต้อง ^{นี้} จะพูดให้มันชัดกันตรงๆ ง่ายๆ ก็คือว่า พุทธศาสนาแท้ ตัวพุทธศาสนาแท้. หลั-

พระพุทธศาสนาแท้ ตัวธรรมะที่เป็นพุทธศาสนาแท้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วก็เคารพเลย นั่นอะไรรู้ใหม่ล่ะ? ที่จริงก็พู่มากหลายครั้งหลายหนแล้ว แต่บางคนยังงงอยู่ แสดงว่า ลืมไป สิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ แล้วท่านเคารพเลยคืออะไร? ก็คือกฎอภิปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท : ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างนี้, ความทุกข์ดับลงไปอย่างนี้, ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างนี้ดังนี้; นั่นคือกฎปฏิจจสมุปบาทหรืออภิปัจจยตา. นี่หัวใจพระพุทธศาสนาแท้ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้แล้วท่านเคารพเลย, เคารพเป็นสิ่งสูงสุดเลย, นั่นแหละมันจะกำจัดไสยศาสตร์ได้.

ถ้ามีความรู้เรื่องอภิปัจจยตาแล้ว ไม่มีทางสำหรับไสยศาสตร์. ถ้าในจิตใจมันเต็มไปด้วยความรู้เรื่องอภิปัจจยตาแล้ว มันไม่มีเนื้อที่สำหรับให้ไสยศาสตร์ตั้งอยู่ได้. ฉะนั้น สนใจเรื่องอภิปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท อันนี้เข้ามาแล้วก็ไสยศาสตร์มันก็ไปหมดแหละ; เหมือนกับรอยผดคีติที่มดแมลงไปไหนหมดก็ไม่รู้, มันง่ายถึงขนาดนั้น. ศึกษาเรื่องอภิปัจจยตา ให้มันแจ่มแจ้ง ประจักษ์อยู่ในจิตใจของเรา พุทธศาสตร์จะทำหน้าที่เต็มที แล้วไสยศาสตร์จะถอยหนีไปไหนไม่รู้ โดยไม่ต้องไปยุ่งยากลำบาก, เพียงแต่ทำให้ธรรมะเรื่องอภิปัจจยตาเกิดขึ้นในจิตใจเท่านั้น ไม่ต้องไปตะค่อยไล่ตี ไสยศาสตร์มันหายไปเอง มันหนีไปเองหายไปเอง.

ฉะนั้น ชาวชนศึกษาเรื่องอภิปัจจยตาให้แจ่ม^{แจ้ง}ยิ่งขึ้นไปทุกปี ๆ, อย่านึกถึงมลาย : เพราะมีสิ่ง^{นี้}สิ่ง^{นี้}เป็นปัจจัย สิ่ง^{นี้}สิ่ง^{นี้}จึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่ง^{นี้}สิ่ง^{นี้}เป็นปัจจัย สิ่ง^{นี้}สิ่ง^{นี้}จึงเกิดขึ้น; เพราะว่ามี^{ใจ}เป็นปัจจัย ไสยศาสตร์จึงเกิด^{ขึ้น}ให้รู้^{ว่า}อย่าง^{นี้}นี้, เพราะว่ามี^{อวิชชา}มี^{ค้นหา}ใน^{จิตใจ}ของเรา ไสยศาสตร์จึงเข้า^{มา}รู้^{ว่า}อย่าง^{นี้}นี้, มันก็มีความรู้ที่ถูกต้อง แล้วความรู้ที่ไม่ถูกต้องมันก็หายไปเอง.

พระธรรมสูงสุดเหมือนกับ พระเจ้าสูงสุด คืออิทัปปัจจยตา เอามาซิ แล้ว ญาติพี่น้องทั้งหลายจะไปหมด จะหนีหมด จะไม่มีรอน้ำเลย, ไสยศาสตร์จะหนีไปหมด. นี่ไปสวดภาณยักษ์ ที่จะให้บ้านเมืองเป็นสุข, ไปสรรเสริญยักษ์ ไปเชื้อเชิญยักษ์ ไป สวดภาณยักษ์ แล้วก็ไม่ต้องอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุบาทที่มันน่าฟัง, แล้วก็นำหัว ที่ว่า *ใบตาลที่เขาให้เขียนกันนะ—สพฺพา ยุกฺขา ปีสฺวาเจว* —จะวิ่งหนีไปด้วยอำนาจของ พระธรรม. ใบตาลนั้นเมื่ออาตมาแรกบวชก็เคยช่วยเขียนให้เขาแะ ใบตาลเอามาขด หัวแล้วก็เขียนที่ใบตาลว่า..... ลืมเสียแล้วเดี๋ยวนี้ ใ้ค้ความว่า ยักษ์ทั้งหลายปีศาจทั้งหลาย จะหนีไปด้วยอำนาจของพระธรรม. แต่สวดภาณยักษ์ มันขวางกันสิ้นเชิง เลย, ไปส่งเสริมยักษ์ ไปรับรองยักษ์ ครอบงำยักษ์เรื่องภาณยักษ์ ทั้งนี้ให้เขียนข้อความ ว่า ยักษ์จะหนีไปหมด เพราะอำนาจของพระธรรม. ใบตาลชนิดนั้นเขาเรียกว่าตะบองเพชรนะ, ตะบองเพชร เข้าใจว่าหลาย ๆ คนคงเคยเห็นและเคยทำด้วย. แต่อาตมานี้ เคยทำเคยเขียนเยอะแยะไป เขียนแจกชาวบ้าน เมื่อเขาสวดภาณยักษ์กัน.

ฉะนั้นเราจะต้องเอาอิทัปปัจจยตามาสวดแทนภาณยักษ์, แล้วก็เขียน อิทัปปัจจยตาลงไปในใบตาลแจกกันอีก, ทำพิธีอย่างเดิม แต่เปลี่ยนบทสวดแล้วก็เปลี่ยน บทจารึกในใบตาลนั้นเสีย. นี่ไสยศาสตร์จะค่อย ๆ หายไป พุทธศาสตร์จะเข้ามาแทนที่ อิทัปปัจจยตาเข้ามาช่วยกำจัดไสยศาสตร์.

รู้หลักอิทัปปัจจยตาแล้วไสยศาสตร์จะหมดไป.

อิทัปปัจจยตานั้นมันมีความหมายหลายอย่าง น่าจะรู้ แต่ไม่ค่อยสนใจ มันก็ ไม่ค่อยจะรู้. ถ้าเราเห็นว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตาเท่านั้น มันก็ ไม่มีตัวตน แหะละ; มันถอนความกึกความเห็นที่ว่าตัวคนตัวกู—ของกู ตัวคนของคนออกไปเสียได้; นั่นมัน

จะเป็นไสยศาสตร์อยู่ที่ไหนได้ละ. มันดอนตัวคน—อัครา ของคน—อัครานิยา ออกไปเสียได้ ไสยศาสตร์ไม่มีที่ตั้ง คอก. เพราะมันถึงขนาดไม่มีตัวตน ถึงขนาดเป็นอนิจจังทุกขัง อนัตตา แล้วไสยศาสตร์มันจะอยู่ที่ตรงไหนละ. ฉะนั้นเมื่อ อธิปไตยจายตาเข้ามาแล้วไสยศาสตร์มันก็จะหมดไป, แล้วถ้าว่าเห็นอธิปไตยจายตา นั้นนะ มันไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล มันไม่มีกรรม มันพ้นกรรม มันเหนือกรรม. ที่ว่าไปตามกรรม ไปตามกรรมนี้, **ที่คำสอนว่าไปตามกรรมนี้ มันก็ยังมีส่วนเป็นไสยศาสตร์** เป็นของมีตัวตน. ฝ่ายอื่นนอกจากพุทธศาสนาเขาก็สอนเรื่องกรรมทำนองนี้ ว่ามีตัวตน—ตัวตนแท้ๆ เลย เวียนว่ายตายเกิด—เวียนว่ายตายเกิด ตัวตนแท้ๆ นั้นนะไม่ใช่พุทธศาสนา. ถ้าพุทธศาสนาต้องไม่มีตัวตน, ไม่ต้องมีตัวตน, มีแต่จิตที่โง่หรือฉลาดกับร่างกายที่ว่ามันอาศัยกันอยู่ มันไม่ต้องมีตัวตน.

ถ้ารู้เรื่องอธิปไตยจายตา มันก็หมดตัวหมดตน หมดความยึดถือว่าตัวว่าตน ไสยศาสตร์มันก็เกลี้ยงไม่มีเหลือ เพราะมันไม่มีตัวตน ไม่มีของตน, พอรู้เรื่องอธิปไตยจายตาแล้วก็อยู่เหนือกรรม. เหนือกรรมคือกรรมที่สิ้นกรรม กรรมที่ทำให้หมดตัวตน กรรมแก่ก็สิ้นไป กรรมใหม่ก็ไม่มี เพราะมันไม่มีตัวตน. นี่ไสยศาสตร์มัน ถูกถอนรากถอนโคนไม่มีเหลือ เพราะธรรมะที่ชื่อว่าอธิปไตยจายตา. เคียงวันไม่มีกิเลสแล้ว เพราะว่ารูจักควบคุมกระแสแห่งปฏิจัสมุปปาทแล้ว. กิเลสมันเกิดขึ้นในกระแสแห่งปฏิจัสมุปปาทฝ่ายเกิด ฝ่ายผิด ฝ่ายโง่ ฝ่ายอวิชชา. พอเรากำจัดอวิชชาควบคุมกระแสปฏิจัสมุปปาทฝ่ายโง่ได้แล้ว มันไม่เกิดกิเลสได้, ไม่เกิดโลกะ โทสะ โมหะได้ ไสยศาสตร์ก็ไม่มีที่นอน, ไสยศาสตร์จะไม่มีที่อาศัยอยู่ในจิตใจ ที่ไม่มีโลกะ โทสะ โมหะ, เคียงวันเราก็มีสิ่งสูงสุดพระเจ้าสูงสุดคืออธิปไตยจายตาอยู่ในจิตใจ, มีพระเจ้าสูงสุดคืออธิปไตยจายตาอยู่ในจิตใจ ไสยศาสตร์เข้ามาไม่ได้; เช่นเดียวกับโรคคัสติที่ไว้แล้วมดแมลงไม่เข้ามา, มันไม่ยากหรือลำบากอะไรนัก แต่ว่าทำให้มันถูกวิธีก็แล้วกัน.

ต้องมีการศึกษาถูกต้อง มีปัญญา กล้าหาญ จึงจะเปลี่ยนไสยเป็นพุทธได้.

ที่นี้จะพูดถึงสิ่งที่มันเกี่ยวเนื่องกัน คือ การศึกษาที่ไม่สมบูรณ์. การศึกษาที่ไม่สมบูรณ์ไม่ถูกต้อง คือเป็นการศึกษาเพียงหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง รู้หนังสือ วิชาชีพล้างปากเลี้ยงท้อง; การศึกษาในโลกมีอยู่เพียงเท่านั้น ไม่รู้เรื่องจิตใจ ไม่รู้เรื่องกิเลส ไม่รู้เรื่องวิกฎสงสารนิพพานอะไรเลย, นี้เรียกว่าการศึกษาไม่สมบูรณ์. เมื่อการศึกษาไม่สมบูรณ์ มันก็เว้นที่ว่างไว้ให้ไสยศาสตร์เข้ามายึดครอง; ฉะนั้นเราจึงให้มีการศึกษาสมบูรณ์กันเสียเถิด; ถ้ารัฐบาลเขายังไม่จัด เราจัดซิ, ถ้ารัฐบาลเขายังไม่จัดการศึกษาที่สมบูรณ์ พวกเรานี้จัด.

เหมือนเด็กนักเรียนทั้งหลายที่เข้ามาที่สวนโมกข์นี้ อาตมาถือว่า เขามาหาการศึกษาที่ยังขาดอยู่ เขามีแต่การศึกษาหมาหางค์วัน มันยังขาดอยู่ เขาก็มาหาการศึกษาที่สมบูรณ์ ให้รู้ว่า มันจะต้องเป็นมนุษย์กันอย่างไร, เป็นคนกันอย่างไร นั่นแหละ การศึกษาที่สมบูรณ์. เพราะการศึกษาไม่สมบูรณ์ มันก็เปิดเนื้อที่ไว้ให้ไสยศาสตร์; ฉะนั้นหาการศึกษาที่สมบูรณ์เสีย มันก็ไม่มีเนื้อที่สำหรับไสยศาสตร์ เราก็เป็นมนุษย์กันถูกต้อง, เป็นมนุษย์ที่คึกคัก ๆ จนเป็นพระอรหันต์. นี้ไสยศาสตร์ไม่มีแล้วมันคืออย่างนี้.

ในขั้นสุดท้าย ก็ต้องขอร้อง ให้มีความกล้าหาญ. เกี้ยวพียงชั่วฉลาดไม่กล้าแตะต้องไสยศาสตร์, กลัวผีกลัวสงกลัวเทวดากลัวพ่อตากลัวอะไรก็ไม่รู้ ไม่กล้าแตะต้อง, สู้ตึก ๆ บางคนก็ไม่ได้ ไม่มีใครกล้าทำให้ผิดเรื่องไสยศาสตร์.

อ้าว, ไหน ๆ เล่าเรื่อง ก็ถือโอกาสเล่าเรื่องที่มีนัยก่อนข้างจะโสภโคก ว่าเมื่อเขาจะทำถนนพหลไปตรัง ถนนเขาพับผ้ายืดยาวนั้นแหละ พระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็น

เทศา วอยู่. ที่นั้นเขาไปทำถนนกันมาก มีอำนาจเกณฑ์ไป, แล้วพอดึงจอมปลวกมันไม่ชุก พอดึงจอมปลวกใหญ่มันไม่ชุกมันบอกว่ามันกลัว มันจะตาย, กล้าย ๆ มันจะหลีกเดียวหรือจะอะไรก็ไม่รู้. พระยารัษฎาก็ว่าเฮ้อ, กูเอง—กูเอง ขึ้นไปเหยี่ยวใส่เลย เฮ้อ มึงชุก—มึงชุก กูเหยี่ยวใส่แล้ว ไร้ผีตางอะไรของมึงไม่มีแล้ว. อย่างนั้นมันแก้กันได้ ด้วยความกล้าหาญ, ด้วยความกล้าหาญ. เคียวนี้มันไม่มีความกล้าหาญพอที่จะไม่ปฏิบัติอย่างนั้น.

เมื่อก่อนที่อาตมามาใหม่ ๆ ที่ตรงโน้นที่เสยจะขึ้นไปบนเขา นั้น มีปลวกอยู่ปลวกหนึ่ง เต็มไปด้วยไม้ชิ้นเล็ก ๆ สุมลงไปบนปลวก, สุมลงไปบนปลวก. อาตมาถามว่ามันอะไรกัน เขาบอกว่ามันเป็นยายปลวก ใครมาต้องหักไม้อันหนึ่งใส่สุมลงไปนะยังอยู่, เคียวนี้จะยังอยู่หรือไม่ก็ไม่ทราบ. แต่เมื่ออาตมามาขึ้นอยู่ จอมปลวกนั้นยังอยู่; ถ้าไม่ทำอย่างนั้นเขาว่าจะเคราะห์ร้าย จะเจ็บจะใช้จะเป็นจะตายอะไรก็ไม่รู้. ปลวกเลยได้รับชิ้นไม้ที่ไปสุม ๆ กันเข้ากินสบายไปเลย, เป็นความโง่ของคนของประชาชน ปลวกมันก็ได้กินอาหารสบายไปเลย, มีเท่านั้นแหละ ผลมันมีเท่านั้นแหละ. เคียวนี้มันยังจะมีอยู่อย่างนี้ มันจะไม่ไหวกรรมัง. แล้วยังมีเรื่องตลกที่คนพวกนั้นมันบอกอีกว่า บางทีก็มีคนคัดผมให้แม่ยาย เอาไฟสุมเข้าไปไหม้เผาเลย. นี่ก็ยังมีนะ, มันกล้าหาญนะ คนนั้นมันน่าจะเอามาเป็นตัวอย่างที่พิจารณาว่ามัน กล้าหาญ. เคียวนี้คนกล้าหาญอย่างนั้นจะมีอยู่สักกี่คน; ถ้ามันมีคนกล้าหาญอย่างนั้น ปลวกนั้นมันจะไม่มีไม้ทับด้วยฟันอันหมิ่นอันสุมอยู่ใต้คอก ถ้าชั้น ๆ สักคืบหนึ่งเล็ก ๆ เท่านั้นก็พอ นี่ มันมีคนทักกล้าหาญพอที่จุดไฟสุมให้แม่ยาย.

เคียวนี้ก็เหมือนกันแหละ ถ้าว่าเรามันมีความกล้าหาญสักหน่อย แล้วมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาจริงสักหน่อย โสยศาสตร์จะหมดไป. เคียวนี้เราจะมีชัชลาต, ไม่กล้าเว้นที่ควรเว้น, ไม่กล้าทำที่ควรทำ, มันชัชลาต. ฉะนั้น จะแก้ปัญหา เรื่องนี้ได้

ชั้นสุดท้าย ก็คือ มีความกล้าหาญ อย่าหวั่นไหวเหมือนที่แล้มาแล้ว. พอจะลงบันไดเรือน
จึงจกตกข้างหัวมัน; นั่นต้องกล้าหาญขนาดนั้น. อย่าไปกลัว จึงจกตกแล้วก็ไม่
กล้าไปไม่กล้าทำ หรือว่ามีอีกเยอะแยะไปหมดแหละ ที่ว่าเขาขลาด แล้วเขาจะต้องทำอย่าง
ขลาด ๆ. ต้องมีการศึกษาที่ถูกต้อง แล้ว มีปัญญา แล้ว มีความกล้าหาญ จึงจะ
เปลี่ยนความเชื่อที่มลายเสียได้, เปลี่ยนจากไสยศาสตร์มาเป็นพุทธศาสตร์ได้.

เจริญจิตตภาวนาให้ถูกจะละไสยศาสตร์ได้.

นี่ชีวิตที่เราจะทำจิตของเราให้เจริญจิตตภาวนา จะทำจิตของเราให้เจริญ
จนละไสยศาสตร์เสียได้ ก็อย่างนี้ : คือ ข้อที่หนึ่ง มีความกล้าหาญ มีศรัทธากันขึ้น
มา ลูกขึ้นมาแล้วก็มีการศึกษาที่ถูกต้องและเพียงพอ, แล้วก็ยึดหลักพระเจ้าอิตทัปปัจฉยา
ว่าเป็นพระเจ้าเหนือสิ่งใดหมด; จะเป็นผีสังเทวดาพระเจ้าพวกไหนก็ตาม, ไม่มีพระเจ้า
ไหนเหนือกว่าพระเจ้าอิตทัปปัจฉยา. เราก็จิณูพระเจ้าอิตทัปปัจฉยาลงมา ไล่ผีสังเทวดา
เหล่านั้นออกไป ก็เหลือแต่ธรรมะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าเองก็ทรง
เคารพ ว่านี่ที่เคารพ พระพุทธเจ้าทุกองค์ในอดีตคอนาคสมัยปัจจุบัน ล้วนแต่เคารพ
ธรรมะ ที่พระองค์ได้ตรัสรู้ คือเรื่องอิตทัปปัจฉยา.

นี่ วิธีที่จะเปลี่ยนไสยศาสตร์ให้เป็นพุทธศาสตร์ ขอให้กล้าหาญกัน
เป็นเบื้องต้น, แล้วก็มีศรัทธามีปัญญา แล้วก็ศึกษาให้มันถูกต้องในเรื่องของธรรมะยิ่ง ๆ
ขึ้นไป จนกระทั่งพระเจ้าอิตทัปปัจฉยามาอยู่กับเรา, จนกระทั่งพระเจ้าอิตทัปปัจฉยามาอยู่
กับเรา เอมามาชวนคอยไว้.

พระเครื่องที่ชวน ๆ กันไว้วันนั้น มันไปเป็นฝ่ายไสยศาสตร์ไปเสียแล้ว,
พระเครื่องที่เขาเอามาชวนคอยกันไว้วันนั้น มันไปเข้าฝ่ายไสยศาสตร์ไปเสียแล้ว. เอา

พระเจ้าอิทัปปัจจยตมาแขวนที่คอซี. ทำไมว่าพระเครื่องที่เขาแขวน ๆ คอกันอยู่นั้น เป็นไสยศาสตร์ไปเสียแล้ว? เพราะเขานับถืออย่างสังคักศีลสิทธิ์ ไม่มีเหตุผล, บนบาน อ้อนวอน เอาสิ่งอื่นนอกจากตัวมาเป็นที่พึ่ง ยกแก้วเหล้าขำมหัวทุกวัน ๆ มันจะศักดิ์สิทธิ์ไปได้อย่างไร. จะต้องมืพระเจ้าอิทัปปัจจยตมา มาประทับประคองชนาบเวกล้อมจิตใจของเราอยู่เสมอ, แล้วจะมีการกระทำที่ถูกต้อง ตามหลักพุทธศาสนา.

ที่นี้เพื่อจะให้ง่ายขึ้น เพื่อจะทำอย่างที่ว่านี้ใ้้ง่ายขึ้น ก็ขอพูดอีกตอนหนึ่งว่า ความต้องการโดยสัญชาตญาณของมนุษย์, ความต้องการโดยสัญชาตญาณของมนุษย์ ที่มันเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ที่มันส่งเสริมไสยศาสตร์. ความรู้ตามธรรมชาติตามสัญชาตญาณของมนุษย์ มันส่งเสริมไสยศาสตร์ เราจะต้องรู้ จะต้องเปลี่ยนแปลงกันบ้าง.

มนุษย์ที่มีชีวิต สัตว์ที่มีชีวิตนี้ คนมีชีวิต มันต้องการอะไรบ้าง เคยคิดหรือเปล่า? คนหรือสัตว์ที่มีชีวิต มันต้องการอะไรบ้าง เคยคิดหรือเปล่า? ถ้ารู้ เห็นแล้วก็มันเข้าใจได้ง่ายว่า ทำไมไสยศาสตร์มันจึงรุ่งเรือง ข้อแรกก็คือความปลอดภัย, ความปลอดภัย สิ่งที่มีชีวิต คนก็สัตว์ก็, ข้อแรกโดยพื้นฐานมันต้องการความปลอดภัย ไม่ตาย ไม่เป็นอันตราย มันต้องการความปลอดภัยทั้งนั้นแหละ; พอเขาเสนอไสยศาสตร์ในฐานะที่ว่า เอ้า ทำอย่างนี้ บริกรรมอย่างนี้ สวดมนต์อย่างนี้ อะไอย่างนี้ แล้วจะปลอดภัย จะมีสวัสดิมงคล คนก็รับเอาทันที มันง่ายกว่าวิธีของพุทธศาสตร์ ที่ว่าจะต้องประพฤติชอบประพฤติดีทางกายวาจาใจ จึงจะปลอดภัย. ที่นี้ก็คนหนึ่งบอก ว่า แกสวดคาถานี้สิ สองสามคำสวดแล้วจะปลอดภัย นะมะพะทะ มะเอีอะอุอะ อะไรก็ตามเถอะ ว่าเท่านั้นแล้วปลอดภัย ๆ. ที่กรุงเทพฯ มากที่สุดเลย ที่ถือคาถาอย่างนี้ แล้วก็ว่าปลอดภัย, บ้านเราก็อยยังชั่ว. มนุษย์ก็ต้องการความปลอดภัย พอใครมาเสนอวิธีปลอดภัยที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่ให้ตาม ไม่ให้ซัก ไม่ให้อธิบายอะไร, ไม่ยอมให้ซัก

ถาม ให้อำนาจเดียวแหละ ก็รับเอา เพราะอยากจะปลอตกภัย โดยวิธีง่ายๆ อย่างนี้ ก็รับเอาวิธีไสยศาสตร์ไป.

ที่นี้ ข้อที่สอง คนนี้มันก็ต้องการบัจจัยสี่นะ, บัจจัยสี่เหมือนที่พูดไว้ในเรื่อง
ของพระ : คนต้องการ อาหาร ต้องการ เครื่องนุ่งห่ม ต้องการ ที่อยู่อาศัย ต้องการ
ยารักษาโรค มันต้องการอย่างนี้ :

เช่น ต้องการข้าวกิน มันต้องการจะมีข้าวกิน อย่างนี้. พอใครมาบอก
ว่า อ้าว ว่าคาถาอย่างนี้ ทำพิธีอย่างนี้ ที่เหลืออยู่เป็นพิธีเกี่ยวกับรวงข้าว นั่นแหละ แยก
ทำสิแก่จะได้ข้าวมาก, จะไม่มีอะไรมาเบียดเบียนข้าว จะได้มาก, ก็เอาทันทีเลย, แล้วใน
พิธีไสยศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องรวงข้าว ทำนาคำนาคะไรนา ทุกอย่างละ มันก็รับ
เอาได้ง่าย. นั่นแหละระวังให้ดี ถ้าว่าไปรับเอาว่า เพียงแต่สวดคาถาหรือทำพิธีอย่างนี้
แล้วไม่เป็นไร; แล้วลองไม่ทำอะไรเออะ ปูกินหมกแหละ. มันต้องรู้ว่า มันต้องทำ
อะไรชนิดที่ว่า มันจะไม่เสียหายด้วย, แล้วมันจะต้องขยันบังคับน้ำหล่อเลี้ยงข้าวให้ดี
อะไรให้ดีกว่า. แต่ถ้าเขาบอกว่า อย่างนี้ที่สังขยนิคเดียว ลงทุนกันนิกเดียว พักเดียว
ทำบักพลีบวงสรวงกันนิกเดียว แล้วข้าวก็งาม ข้าวก็ได้มาก มันก็เอาสิ เพราะว่ามัน
ง่าย มันสะดวก มันลงทุนน้อย แล้วเราก็ต้องการข้าวอยู่ด้วย.

เครื่องนุ่งห่ม ก็เหมือนกันแหละ ให้ทำอย่างนั้น ให้ทำอย่างนี้ ให้เสกคาถา
หรือให้เขียนให้วาด. เรื่องบ้านเรื่องเรือนนี้ ก็ทำพิธีกันไปตามแบบไสยศาสตร์, เรา
กลัวนี่ เราก็ต้องทำทุกอย่างตามแบบไสยศาสตร์. เรื่องหูกยารักษาโรคก็เหมือนกัน
แหละ ไม่สามารถจะทำตามแบบวิทยาศาสตร์ เพราะเราไม่รู้ และเพราะ ความกลัวมัน
มากเกินไป รับผิดชอบเกินไป มันก็ยอมทำแบบไสยศาสตร์, ฉะนั้นการรักษาโรค
แบบไสยศาสตร์มันก็มีมาก.

การแสวงหาปัจจัยสี่จึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์เสียเต็มตัว, ที่จะ
เป็นไปอย่างถูกต้องแบบพุทธศาสนานั้นมันก็น้อยลงๆ จนกว่าจะมีการศึกษาที่ถูกต้องและ
เปลี่ยนแปลง. แต่เรื่องนั้นะ ขอให้พิจารณากันเองด้วยว่า ถ้ามันมีประโยชน์แก่เด็ก ๆ
บ้าง ก็เก็บไว้ให้เด็ก ๆ ก็แล้วกัน.

อาตมาเขียนลงไปโดยไม่กลัวใครคำว่า ไสยศาสตร์ยังจำเป็นสำหรับคน
ปัญญาอ่อน; เมื่อในโลกนี้มันยังมีคนปัญญาอ่อนอยู่มาก ก็เก็บไว้อย่าเลิก อย่าเพิ่งเลิก
เรายังอ่อนแอ. ปัญญาอ่อนคืออ่อนแอ เราไม่กล้าเผชิญหน้ากับสิ่งที่น่ากลัว ที่เขาวัวไว้
อย่างน่ากลัว เข้าใจไม่ได้, นั่นแหละปัจจัยของไสยศาสตร์ เรียกว่าที่มัน บิ่อมค่าของ
ไสยศาสตร์ มันมีอยู่อย่างมั่นคง คือความไม่รู้ของเราและความกลัวของเรา.

ที่นี้ ข้อที่สาม สังกัดไปก็คือว่า ทุกคนต้องการอำนาจที่จะเหนือผู้อื่น มัน
อยากเหนือผู้อื่นทั้งนั้นแหละ. ที่นี้เป็นความรู้สึกอย่างสัญชาตญาณ หมู หมา กา ไก่
ตัวไหนก็ตาม มันอยากเก่งเหนือตัวอื่นทั้งนั้นแหละ มันจะยกตัวข่มตัวอื่นทั้งนั้นแหละ.
อาตมาเลี้ยงไก่เลี้ยงสุนัขเลี้ยงแมวมาเยอะแล้ว เห็นชัดเลย ว่าแต่ละตัวมันอยากจะเหนือ
ตัวอื่น อยากจะข่มตัวอื่น, มันเป็นสัญชาตญาณ. ฉะนั้นคนนี่มันก็เหมือนกันละ มัน
อยากจะเหนือผู้อื่น พอเขามาบอกว่าถือคานาสี จะเหนือใครหมด ชนะใครหมด
เลย, คือคานาสีสอง—สามคำสี คนก็รับเอาไป. เราจะเก่งกว่าผู้อื่นจะเหนือกว่า
ผู้อื่น มีตะบะมีเศษมีอะไรก็ไม่ทราบ, ที่ว่ามันถือคานาสีเท่านั้นแหละ แล้วมันจะเหนือ
ผู้อื่น. เพราะฉะนั้นไสยศาสตร์มันก็เต็มไปหมด ที่จะมีอำนาจเหนือผู้อื่น; อุตสาห์
ทำสมาธิทำอะไรต่าง ๆ นานา เพื่อจะมีตะบะเศษอยู่เหนือผู้อื่น, ไสยศาสตร์เป็นอย่างนั้น.

ที่นี้ ข้อที่สี่ มันตรงกันข้าม ทุกคน อยากจะให้คนอื่นเขารัก,
โดยเฉพาะคนที่เรารักเขา เราก็อยากให้เขารักเรา. ทุกคนอยากที่จะให้คนอื่นรัก พอ

มีคนมาเสนอคาถาอีกแหละ เสนอคาถา มัน ก็เลยรับเอาทันที, เรื่องเสน่ห์เรื่องเมตตามหานิยม เรื่องอะไรต่างๆ นั้น.

เมื่ออาตมาเด็ก ๆ มีเพื่อนเด็กนักเรียนบางคนเขามีสมุดเล่มหนึ่งเขียนคาถาอย่างนี้เต็มไปทั้งนั้น อาตมาก็เอาซี ชอบสิ; คาถาอย่างนั้นมันง่ายดีนะ มันเป็นคาถาให้ผู้หญิงรักก็มี ให้รวยก็มี ให้เก่งก็มี ก็คัดลอกไป แล้วเอาไปอวดโยมที่บ้าน ถูกไล่เอาไป—เอาไป—เอาไปให้พัน โยมไล่เอาไปให้พันอย่าเอามาที่นี่. นี่เรามันเด็ก ๆ ชอบสิ เพราะทุกข้อละมันมีพอย บอกผลว่าอย่างศีเลิศ : ภาวนาสามครั้ง คนที่รักก็มา ทุกอย่างทุกข้อมีทุกอย่าง กันผีก็มี กันอะไรก็มี. นี่เอาตัวเองเป็นประมาณ เห็นได้ว่าความรู้สึกของเราเมื่อเด็ก ๆ ชอบอย่างยิ่ง เชื่ออย่างยิ่ง ก็คัดลอกต่อ ๆ กันไป. เพราะเราอยากจะให้คนอื่นรัก แต่เราไม่ปฏิบัติธรรมะให้คนอื่นรัก ซึ่งมันยากมันลำบาก สู้ว่าคาถาสองสามคำไม่ได้, ว่าคาถาสองสามคำ หรือเสกพลูเสกอะไรตามเรื่อง แล้วเอาไปให้เขากิน ไปอะไร ลงทุนนิดเดียวแล้วก็ได้ประโยชน์มาก.

นี่ ข้อที่ห้า มันเป็นความจริงข้อหนึ่งที่ว่า ไสยศาสตร์ได้เปรียบ เพราะว่ามันเข้ากันได้กับสัญชาตญาณของมนุษย์ ของคนนี่ ที่มัน ต้องการความปลอดภัย เพราะมันซ้ชลาด, มัน ต้องการร่ำรวย ด้วยปัจจัยสี่, มันต้องการจะมีอำนาจเหนือผู้อื่น, มัน อยากจะให้ทุกคนรัก. คุณอะ ไม่มีอิทัปปัจจยตาอยู่ที่ตรงไหนเลย, ในสิ่งเหล่านี้ ไม่มีอิทัปปัจจยตาอยู่ที่ตรงไหนเลย, แล้วเราก็ออกันมา ดื่อกันมา แล้ว จะเป็นพุทธศาสนาได้อย่างไร.

วันก่อนก็ได้พูดถึงปัญหาเรื่องนี้ เรามีสรณาคมน์ไสยศาสตร์กันเสียมาก ให้พระพุทธรเจ้าเป็นผู้เศษศักดิ์สิทธิ์คอยช่วยเรา, ให้พระสงฆ์เป็นผู้คอยช่วยเรา; ไม่มีเรื่องช่วยตัวเอง ไม่มีการปฏิบัติธรรมะที่ช่วยตัวเอง. สรณาคมน์มันเขวหมก, มันเป็น

สรณาคมน์ไสยศาสตร์. ที่นั่นแม้จะมีกว่านั้นก็สรณาคมน์ตามเขาว่า ว่าตามๆ, สรณาคมน์
นกแก้วนกขุนทอง, จนกว่าเมื่อไรจะ รัฐธรรมะโดยเฉพาะเรื่องอิทัปปัจจัยตานี้อย่างแท้
จริง เมื่อนั้นจึงจะเป็นสรณาคมน์ที่แท้จริงของพุทธบริษัทเรา, นี่มันต้องปรับปรุง.

มีปัญหาคับจวบนี้ พุทธศาสตร์เสียเปรียบไสยศาสตร์ เพราะมันไม่ถูกกับ
สัญชาตญาณเดิมๆ ของคน, ไม่ถูกกับสัญชาตญาณเดิมๆ ของคน ถ้าฟังไม่ถูกก็ว่า
เพราะมันไม่ถูกกับความโง่เดิมๆ ของคน, พุทธศาสตร์มันไม่ถูกกับความโง่เดิมๆ ของคน
มันก็เสียเปรียบไสยศาสตร์. ไสยศาสตร์มันก็รุ่งเรืองชิ ก็ขึ้นหน้าชิ เพราะมันถูกกับ
ความโง่เดิมๆ ของคน, ถ้าเราไม่เปลี่ยนแปลงความโง่เดิมๆ เสีย มันก็ยังคงบูชาไสย-
ศาสตร์กันต่อไป.

มันน่าสงสัยอยู่ว่า ถ้าพลเมืองทั้งหมดบูชาไสยศาสตร์นี้ มันจะสร้างความ
เจริญให้แก่ประเทศชาติได้หรือไม่? ช่วยกันคิดดูกันทุกคนด้วย ถ้าพลเมืองยังบูชา
ไสยศาสตร์อยู่ทุกคน นี่มันจะทำประเทศชาติให้เจริญได้หรือไม่? อาตมาสงสัยแต่ไม่กล้า
พูด, ให้เป็นสิทธิของทุกคนพูดดีกว่า. เราจะสร้างชาติกันได้โดยวิธีใด ถ้ายังบูชา
ไสยศาสตร์กันอยู่ อย่างที่มีพิธีต้องเต็มไปหมด. นี่ข้อนี้ไม่ออกชื่อ มันกระทบกระเทือน
แต่ว่าเรามีสิทธิที่จะวิพากษ์วิจารณ์, ยิ่งสร้างด้วยไสยศาสตร์ก็ยิ่งเพิ่มปัญหา.

อาตมาว่า ถ้าเราสร้างอะไรที่เป็นความเจริญสร้างด้วยไสยศาสตร์จะเพิ่ม
ปัญหา; ถ้าเราสร้างด้วยพุทธศาสตร์จะหมดปัญหา. ถ้าเราจะไปสร้างอะไรที่ว่า ความ
ดีความงามความเจริญ สร้างด้วยไสยศาสตร์นี้ มันจะเพิ่มปัญหา; ฉะนั้นเราจะต้อง
สร้างด้วยพุทธศาสตร์ มันจึงจะลดปัญหา, ถ้าสร้างด้วยไสยศาสตร์มันเพิ่มปัญหา แล้วมัน
ก็จะกระจายออกไปนอกรทาง ขยายตัวออกไปนอกรทาง, แล้วปัญหามันก็จะมากกว่าเก่า.

ฉะนั้น ช่วยกันกระทำเถิด บ้านเรือน กัณฑ์ วัตถุประสงค์ วิถีปฏิบัติ วัตถุประสงค์ ให้มันเต็มไปด้วยพุทธศาสตร์, อย่าให้ไสยศาสตร์เข้ามามีศรัทธา.

สรุปความว่า เราจะต้องทำจิตตภาวนา คืออบรมจิต ชักนำจิต ปรับปรุงจิต เจริญจิตกันเสียใหม่, ทำจิตให้เจริญกันเสียใหม่ ในลักษณะที่ถูกต้อง. เราารู้เรื่องจิตตภาวนาที่ถูกต้อง ตามหลักของพุทธศาสนาให้มากขึ้น แล้วเราก็ทำถูกต้อง.

นี่คือปัญหาที่ว่า จิตตภาวนาทำไปในรูปแบบพุทธศาสตร์ก็ได้, ทำไปในรูปแบบพุทธศาสตร์ก็ได้, ทำไปในรูปแบบไสยศาสตร์ก็ได้, การทำจิตให้เข้มแข็ง ให้แก่กล้า ให้เจริญนั้น เป็นไสยศาสตร์ก็ได้, เป็นพุทธศาสตร์ก็ได้ มันแล้วแต่การกระทำ; จึงขอรับรองว่า พวกเราที่เป็นพุทธบริษัทด้วยจริงใจต้องรับผิดชอบในข้อนี้ ช่วยกัน, ช่วยกันอย่าคอยปรับปรุงตัวเราหรือพุทธศาสนาของเรา บ้านเรือนของเรา อะไรของเรานี้ ให้มันมีความถูกต้องตามแบบของพุทธศาสนา ก็จะไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา เรื่องมันจะจบที่นั่น. ถ้าไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพุทธศาสนา แล้วเรื่องจบแหละ, เรื่องจบไม่ต้องพูดกันอีกแล้ว, เรื่องมันจะจบได้ ก็ต้องทำให้เป็นพุทธศาสนา, อย่าให้ไปบูชาไสยศาสตร์ โดยความเข้าใจผิดว่า เป็นธรรมะในพระพุทธศาสนา ต่อไปอีกเลย.

การบรรยายนี้สมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติการบรรยาย ให้พระคุณเจ้าสวดบทพระธรรมสาธยาย เป็นกำลังใจในการที่จะก่อกุศล ชำระสะสาง มลทินในศาสนา หรือในจิตใจแห่งคน ๆ ด้วยกันจงทุก ๆ คนเทอญ.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๖ —

๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖

แนวสังเขปทั่วไปของการพัฒนา.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ ภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๖ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงบรรยาย ธรรมะเล่มน้อย ต่อไปตามเดิม; แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า ปรัชญาหรือแนวสังเขปทั่วไปของการพัฒนา.

[ปรารภและทบทวน.]

เราพูดกันถึงเรื่อง *การพัฒนาจิต* และ *พัฒนาชีวิต* เป็นลำดับมา. ในวันนี้จะกล่าวถึงแนวทั่วไป จะเรียกว่าเป็นแนวสังเขปก็ได้; เพราะว่าเราพูดทั้งหมดแต่โดยย่อและให้รู้ว่า มันมีอย่างไร. มันซ่อนอยู่อย่างลึกซึ้ง และมันมีอยู่อย่างยืดยาวอย่างไร. จำเป็นที่จะต้องมองเห็นแนวอันนี้ให้ชัดเจน; ก็เช่นเดียวกับงานสำคัญๆ

ทั้งหลาย ที่เรียกว่ามีเทคนิค ก็เพราะว่ามีความถูกต้องทุกขั้นตอน อย่างต่อเนื่องกันไป; มันไม่ใช่มีเรื่องเกี่ยวข้อเกี่ยว, และมันก็ต้องถูกต้องทุก ๆ ข้อทุก ๆ ตอน.

ถ้าเราจะพูดว่า แม้ที่สุกแต่การทำนา มันก็ต้องมีความถูกต้องทุกขั้นตอน เป็นปรัทัศน์ที่เราอาจจะสังเกตเห็นได้; เช่นว่ามันต้องถูกต้อง ตั้งแต่ การเลือกที่ดินที่จะทำนา, จะต้องเลือกฤดูกาลเวลาที่ถูกต้อง, ต้องมีเครื่องใช้ เครื่องมือที่ถูกต้อง, ต้องมีวัวมีควาย ที่ถูกต้อง, มีเมล็ดพืชพันธุ์ ที่ถูกต้อง, มีวิธีการต่าง ๆ ที่กระทำไปอย่างถูกต้อง ทุกขั้นตอนดังนี้; และ ความถูกต้องนั้นมันเนื่องกันอย่างถูกต้องด้วยการทำนาจึงสำเร็จประโยชน์. แต่โดยเหตุที่ว่า มันมีตัวอย่างมีประเพณี ที่ทำกันมาให้เห็นอยู่ จนไม่ต้องศึกษาหรือสังเกตอะไรนัก ก็ทำตามขนบธรรมเนียมประเพณีวิธีไปได้, ไม่รู้สึกว่ายุ่งยาก จนไม่รู้สึกว่ามันก็มีเทคนิค หรือมันมีส่วนที่จะต้องใช้เทคนิค ให้ถูกต้องทุกขั้นตอน.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

นี่เราจะถือเอาใจความชั้นหนึ่งก่อนว่า กิจการงานที่สำคัญทั้งหลายนั้น มันมีความถูกต้อง ลึกซึ้งยืดยาวติดต่อกัน ซึ่งอาจจะเห็นเป็นปรัทัศน์ หรือแนวสังเขปได้เช่นนี้ ด้วยกันทุกอย่าง. เคียงนี้เราจะมาคุยกันที่ การพัฒนาจิต หรือการพัฒนาชีวิต ซึ่งมันเหมือนกับทำนา หรือปลูกข้าว มันก็ต้องมีความถูกต้องทุกขั้นตอนติดต่อกันไป. ขอให้ศึกษาในส่วนนี้กันในวันนี้ เพื่อประกอบกันเข้ากับเรื่องที่ได้บรรยายมาแล้วในวันก่อน, และสำหรับวันข้างหน้า ซึ่งจะต้องบรรยายต่อกันไปจนจบ.

ความหมายของคำว่า “พัฒนา”.

ขั้นแรกก็คือคำว่า “พัฒนา” เอาความหมายเฉพาะว่าทำให้เกิดความเจริญที่ถูกต้อง. ความเจริญที่ถูกต้อง ฟุ้งคุ้ก็น่าหัว; เพราะว่ามันยังมีความเจริญที่ไม่ถูกต้อง คือเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ นี่เอง เป็นความเจริญที่ไม่ถูกต้อง เขาก็ยังเรียกว่าพัฒนากันอยู่โดยมาก; อย่างนั้นมันไม่ถูกต้องอีก, มันไม่ถูกต้องสำหรับการพุทธา. พัฒนาต้องเป็นการเจริญที่ถูกต้อง ไม่ทำให้เกิดอันตรายใดๆ. คำว่า “พัฒนาจิต” พัฒนาชีวิต นี้ยังเป็นไปไ้ได้ง่าย, คือพัฒนาอย่างไม่ถูกต้อง ยิ่งพัฒนายิ่งยุ่ง, แล้วก็พัฒนาจิตจนเป็นบ้าเป็นหลังไปเสียเลยก็มี.

ในกรณีนี้ จะแยกเป็น ๒ ชั้น คือ พุทธภาษาคนกับพุทธภาษาธรรม ถ้าพุทธภาษาคน ก็คือ พัฒนาชีวิตหรือพัฒนาคน; ถ้าพุทธภาษาธรรม มันก็พัฒนาจิต พัฒนาวิญญาณ ในระบบวิญญาณ. นี่ฟังก์ให้ตีเถอะ มันเรื่องเดียวกันแหละ แต่ว่าเราอาจจะมองได้เป็น ๒ ชั้น พัฒนาชั้นนอกคือพัฒนาชีวิต เรียกว่าพัฒนาชีวิตหรือพัฒนาคนที่ตัวคน นี้ความหมายมันตัน; ถ้าพูดว่าพัฒนาจิต พัฒนาระบบวิญญาณ อย่างนี้ความหมายมันลึก แต่มันเรื่องเดียวกัน. พัฒนาชีวิตหรือพัฒนาคน, ก็คือพัฒนาจิต พัฒนาจิตมันก็มีผลที่คน เป็นการพัฒนาคน; แต่เราอาจจะมองดูได้เป็น ๒ ชั้น, และเราก็ควรจะมองดูเป็น ๒ ชั้นอย่างนี้ด้วย ดังนั้นจะได้แยกกล่าวกัน ให้มันเป็น ๒ เรื่อง.

การพัฒนาชั้นนอก.

พัฒนาชั้นนอก หรือพัฒนาคน เรียกรวมๆ ไปว่า พัฒนาชีวิต มีปริทัศน์ที่จะต้องมองดูให้เห็นโดยทั่วๆ ไป ว่ามันมีอยู่อย่างไร; ที่เรานั้นแหละ,

ที่ตัวเราเองนั่นแหละ. เดี๋ยวนี้เราก็ไม่ได้สนใจ ไม่ได้สังเกตว่า เรานี้ตั้งแต่เกิดมา มีการพัฒนาอันอย่างไร? ต้องขอให้ท่านทั้งหลายหยิบขึ้นมาสนใจ, มองให้เห็นเป็นต้นทุน สำหรับจะมองสิ่งที่มากไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง.

พัฒนาชีวิตพัฒนาคน ในชั้นนี้ ก็คือพัฒนาชนิดที่เป็นไปเอง ตามที่ธรรมชาติแวดล้อม และบังคับให้เป็นไป, แล้วก็เป็นที่ไปในลักษณะของธรรมชาติ, ผลก็คือมันค่อย ๆ รู้ไปเอง; เหมือนกับเราเกิดมาเป็นเด็กเล็ก ๆ แล้วโตขึ้นมา โดยที่ไม่ได้เล่าเรียน หรือได้พูดจาอะไรกับใครนัก มันก็ค่อย ๆ รู้อะไรมากขึ้น ๆ จากธรรมชาติที่มาแวดล้อมมากระทบ; เช่นจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าร้อนหรือเย็น อ่อนหรือแข็ง เจ็บปวดหรือไม่เจ็บปวด, แล้วมันก็รู้จักค้นคว้าต่อสู้อ; แม้แต่ลูกหมาลูกแมว ถ้าตบมันมันหนาวนั้ มันก็เดินไปชุกนอนตรงที่มันไม่หนาว อย่างนี้เรียกว่ามันก็รู้ได้เอง ตามที่ธรรมชาติมันแวดล้อม, แล้วมันก็สอนให้, แล้วมันก็รู้ได้เอง, มันก็เป็นไปเอง.

ความรู้ชนิดนี้มันมากเกินไป คนไม่สนใจ เพราะมันไม่จำเป็นจะต้องสนใจ, เขาก็เป็นคนโง่ตลอดมา. ในเรื่องเหล่านี้เขาก็เป็นคนโง่ตลอดมา คือปล่อยให้มันเป็นไปเรื่อย ๆ เพื่อ ๆ ไปก็แล้วกัน ไม่ต้องสนใจ, ไม่มีอะไรบังคับให้ต้องสนใจ; เราจึงไม่รู้การพัฒนาชนิดนี้ ที่มันเป็นไปตามธรรมชาติ. ที่นี้ต่อมาที่มาถึงขั้นที่พัฒนาด้วยการเล่าเรียน. คำว่าเล่าเรียนนี้มันกว้างขวางมาก : เรียนในโรงเรียน, เรียนอย่างเรียนหนังสือก็ได้, เรียนจากสังเกตเอาเองก็ได้, มันเป็นการเรียนไปทั้งนั้น. ความเจ็บปวดเมื่อผิดพลาดนั้นแหละมันบังคับให้เราต้องสังเกต; อย่าว่าแต่คน แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ค่อย ๆ รู้จักสังเกต ว่านี่เป็นอันตราย, นี่เป็นบ่วง นี่เป็นแร้ว, นี่เป็นเครื่องมือที่มนุษย์จะทำอันตรายเรา. สัตว์เดรัจฉานมันก็รู้จักสังเกต เป็นการเรียนเป็นการศึกษา, แล้วทำไมมนุษย์เราจะทำอย่างนั้นไม่ได้; และว่าโดยที่จริง นี้คือการศึกษาก็แท้จริง คือสังเกตเห็นเอง รู้จักป้องกันแก้ไขเอง.

นี่เป็นการศึกษาที่ดีกว่า จริงกว่า ยิ่งกว่า ที่จะให้ผู้อื่นมาบอก หรืออย่าง การศึกษาดำยทอดจากผู้อื่น ชนิดที่ไม่มีการสังเกตเอาเอง. เพราะฉะนั้นถ้าใครคนไหน มีพื้นเพแห่งจิตใจที่ชอบสังเกต และมีการสังเกต คนนั้นจะฉลาดมาก; คนนอก นั้นมันก็โง่งมั่งมออยู่. นี่ขอให้ใคร่ควรดูให้ดีว่า การพัฒนามันเป็นอย่างนั้น ถ้ามีการสังเกตมาก ก็พัฒนามาก; ฉะนั้นขอให้เราเป็นคนทีละเอียตตลอดในเรื่องนี้.

ที่นี้ก็พูดถึง การศึกษา ที่เป็นการเล่าเรียนโดยตรง หรือถ่ายทอดจาก ผู้อื่น มันก็มี ไม่ใช่ไม่มี; ตั้งแต่เกิดมาพอโตขึ้น มีขนบธรรมเนียมประเพณี ที่จะ ถ่ายทอดให้ลูกทารกเหล่านั้นเขาเรียนรู้อะไรต่าง ๆ, ก็เรียนจากบิดามารดา จากผู้เลี้ยง จากเพื่อนฝูง แล้วแต่ว่ามันจะมีใครมาเกี่ยวข้องด้วย ตามที่พอใจจะเรียน, หรือบางทีก็ ถูกบังคับให้เรียน; แต่ ความที่อยากรู้อยากเห็นอะไร ที่เป็นนิสัยของสัตว์มนุษย์นั้น มันก็มีอยู่มาก. เด็ก ๆ ทุกคนเมื่อเห็นอะไรแปลกหน้าก็ตั้งถาม, มันก็ต้องตั้งข้อสงสัยแล้วก็ตั้งถาม ตั้งอยากรู้นั้นมา. นี่มันก็ต้องชวนชวยตามที่พอใจจะรู้ มันก็ ค่อย ๆ รู้เพิ่มขึ้นทางหนึ่ง; อย่างนี้เรียกว่า เรียนจากผู้อื่น ตามที่จะเรียนได้.

ที่นี้อยากจะให้มองละเอียด ชนิดที่เรียกว่า ละเอียดหรือรอบ ๆ เป็นปริทัศน์ ก็ เรียนจากปัญหาที่มันเกิดขึ้น. ปัญหาบางอย่างไม่มีใครมาช่วยแก้ให้ได้. หรือ การเอาตัวรอด เอาชีวิตรอดบางอย่างเป็นปัญหาเฉพาะคน. คนนั้นรู้จักแก้ปัญหาคง คน ที่เรียกว่าตัวกำลังภายใน ไหวพริบปฏิภาณที่เขา มีอยู่ แก้ปัญหาได้เฉพาะหน้า; แล้วมันก็จะมีลักษณะน่าอัศจรรย์ทั้งนั้นแหละ เมื่อเข้าที่คับขัน แก้ปัญหาเฉพาะหน้า ได้. นี่ก็เรียกว่า มีจิตที่พัฒนาแล้วมาก จะค่อย ๆ ฉลาดขึ้น, ค่อย ๆ ฉลาดขึ้น, จนกระทั่งปัญหายาก ปัญหาเล็ก ปัญหาใหญ่ มันก็แก้ได้.

ที่นี้ยังมีการเรียนอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเราจะเรียกว่าเรียนตามประเพณี มีอยู่มาก ทั้งที่เรียนหนังสือเรียน มิใช่หนังสือเรียนอะไรก็ตาม เขาให้เรียนตามประเพณี;

เช่นว่าให้บวช ให้บวชตามประเพณี. นั่นมันก็เป็นการให้เรียนตามประเพณีโดยประเพณี ซึ่งมีบังคับไว้; ใครไม่บวช ก็ไม่เป็นที่พอใจของสังคม สังคมไม่ไว้ใจ; บางทีเขาก็เรียกอย่างหยาบคายว่า มันเป็นคนคืบ มันเป็นคนโง่ ไม่อยากจะคบหาสมาคมด้วย. ถ้าบวชแล้วบวชจริงเป็นเวลานานพอ ก็เป็นบุคคลที่น่าไว้ใจ, ใคร ๆ ก็อยากจะคบด้วย. มีอะไรอยู่มาก มิใช่เฉพาะบวชพระบวชเณร, เขาก็จะต้องให้เรียนอะไร, ความที่มนุษย์ควรจะเรียนโดยประเพณี โดยความนิยม ขนบธรรมเนียมมันก็มีอยู่ ก็เป็นเรื่องที่มีประโยชน์ เป็นการรับประกันขั้นพื้นฐาน ทั่วไป ว่าสิ่งใดที่ควรจะรู้โดยพื้นฐานแล้วก็ได้รู้ ก็มีพื้นฐานที่ดี ก็จะมีการง่ายที่จะรู้ที่สูงขึ้นไปเหนือพื้นฐาน.

ที่นั่นมันก็ยังมีการบังคับ เป็นเรื่องสถานการณ์; เช่นความทุกข์ยากลำบาก หรือเหตุเลวร้าย, เหตุการณ์เลวร้ายเกิดขึ้น, ทำให้ทุกคนต้องต่อสู้เฉพาะเหตุการณ์นั้น ๆ แล้วแต่ว่ามันกำลังมีอยู่อย่างไร. สถานการณ์เกี่ยวกับสงคราม, สถานการณ์เกี่ยวกับโรคระบาด, สถานการณ์เกี่ยวกับเรื่องที่มีมันเกิดขึ้นแก่มนุษย์เป็นธรรมดา, เราก็ต้องรู้ ต้องมีปัญญา ที่จะแก้ปัญหามาจากสถานการณ์เลวร้ายได้.

คนที่ใช้ชีวิตอยู่ยาว ๆ นาน ๆ ได้ผ่านสถานการณ์มาก ๆ เขาก็เป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก ควรจะเป็นผู้นำที่ดีเพราะเหตุนี้. นี้เรียกว่าเขาพัฒนาไปได้ไกล; แต่ว่าโดยธรรมชาติแล้ว ทุกคนแหละยิ่งอายุมาก มันก็ยิ่งผ่านสถานการณ์ต่างๆ มาก; ฉะนั้นจึงรู้อะไรได้มาก ได้ลึก ได้กว้าง ได้ง่าย ได้เร็ว กว่าเด็ก ๆ. เขาจึงสอนให้เด็ก ๆ รู้จักเคารพคนที่อายุมาก ว่าเขาเกิดก่อนเรา, เขากินข้าวสุกก่อนเรา, เขาอาบน้ำร้อนก่อนเรา อะไรต่างๆ, ความที่มีอายุมาก ได้ผ่านสิ่งต่างๆ มาก นี้เป็นการศึกษา ที่เป็นการพัฒนาจากภายนอก.

คนแต่ละคนมีอะไรต่างๆ กัน ทั้งภายในและภายนอก ก็มีจิตใจ มีนิสัย มีกิเลส หรือมีความสามารถหรือมีอะไร ที่ว่าไม่รู้ว่าจะใครให้, ไม่รู้ว่าสร้างมาแต่ครั้งไหน.

ที่จริงมัน มีเหตุมีปัจจัย ทั้งนั้น ที่มันจะแตกต่างกันอย่างมาก. คนเราแตกต่างกันอย่างมาก แต่เราไม่รู้ว่าเป็นเพราะเหตุไร ก็เลยมักจะโทษบุญโทษกรรม, ยกให้เป็นเรื่องบุญ ยกให้เป็นเรื่องกรรม อย่างนี้ไม่ถูก; มันต้องยกให้เป็นเรื่องของเหตุปัจจัย.

ถ้าเป็นพุทธบริษัทโดยแท้จริง เขาก็จะถือว่ามันเป็นเรื่องของ เหตุปัจจัย คือ อิทปปัจจยตา; ไม่มีบุญกรรมไหนที่จะมาบังคับกันอย่างตายตัวได้ เพราะว่าเรามีวิธีที่จะปรับปรุงหรือปรุงแต่ง ตามกฎแห่งเหตุปัจจัย เช่น อิทปปัจจยตา เป็นต้น. ถ้าได้มีบิณฑามารดาครูบาอาจารย์ที่ดี โอกาสเช่นนี้จะมีมาก; นี่พระคุณของบิณฑามารดาครูบาอาจารย์ที่ดี มีมาก ตรงนี้ คือ ทำให้ลูกทารกที่ยังโง่เขลาเน่ สามารถรู้จักต่อสู้ แก้อไข ปรับปรุง เหตุปัจจัยต่าง ๆ จนเขาเป็นบุคคลที่ถึงขนาด ถึงขนาดที่จะเป็นบุคคล, คือ จะเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์.

ฉะนั้นผู้ที่ เป็น บิณฑามารดา ครูบาอาจารย์ ควรจะสนใจในเรื่องนี้ เพื่อจะช่วยแก้ปัญหา เรื่องนี้ให้กับลูกหลาน; ถึงลูกหลานก็ควรจะสนใจ ในการที่จะรับฟังข้อแนะนำสั่งสอนชี้แจงของบิณฑามารดา ครูบาอาจารย์ เพื่อจะแก้ไขความบกพร่องของเรา ด้วยความเชื่อฟัง เข้ากันกับเรื่องที่ *พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ในบรรดาบุตรทั้งหลาย จะมีกษัตริย์ก็ตามใจ บุตรที่เชื่อฟังบิดามารดานั้น เป็นบุตรที่ประเสริฐที่สุด เพราะถ้าเชื่อฟังบิดามารดาแล้ว เขาก็ได้รับประโยชน์ที่ว่านี้ ไปตั้งแต่ต้น.*

ควรรู้จักลักษณะของบุคคล ๔ จำพวก.

เรามาศึกษากันถึง ลักษณะของบุคคล ตามที่มีอยู่ ที่เคยมีอยู่ แล้วก็เขียนไว้ในพระคัมภีร์; แม้จะเป็นคัมภีร์ชั้นอรพตถา ก็มีประโยชน์หรือมีหลักเกณฑ์

ที่พอจะเอามาใช้ได้, มาใช้เป็นเครื่องประกอบการศึกษา, หรือประกอบการพัฒนาของเราได้. ท่านแบ่งบุคคลเป็น ๔ ประเภท.

พวกที่ ๑ เรียกว่า อุกมคติตัณญ คือ เจ็บแหลม ฉลาดมาก พอพูดขึ้นมาเท่านั้น เขาก็เข้าใจหมด, เข้าใจมากกว่าคำที่พูดด้วยซ้ำไป. เด็กที่ฉลาดบางคนสังเกตๆเถอะ มันเป็นอย่างนั้น แต่ว่ามันมีน้อย, จะมีเด็กน้อยคนมากที่มันฉลาดถึงขนาดว่า พอพูดอะไรเข้าใจโดยไม่ต้องอธิบาย, หรือบางทีเข้าใจนำหน้าผู้พูดไปเสียอีก. เราเคยเป็นอย่างนี้ไหม? และเราจะทำอย่างไร ที่จะเป็นอย่างนั้นได้ ถ้ารู้สึกว่ายาวมันยังไม่เป็น? (เอ้า, เกียวก่อน ๆ พูดให้หมดเสียก่อน) บุคคลที่หนึ่งเรียกว่า อุกมคติตัณญ รู้แจ้งทันทีโดยไม่ต้องอธิบาย พูดคำเดียวรู้เรื่อง.

พวกที่ ๒ วิปริตตัณญ นี้ต้องการคำอธิบาย หรือบางทีมากกว่าคำอธิบาย. เราจะสังเกตได้เอง ว่าลูกหลานก็ดี คนใช้ก็ดี บางคนพูดคำเดียวพอ แล้วมันจะทำให้ครบถ้วนตามที่ควรจะทำ; แต่บางคนพูดคำเดียวเท่านั้น ก็ทำเท่านั้นแหละ แล้วไม่ทำที่มันเนื่องกันอยู่ แล้วก็เสียหาย เกิดความเสียหายขึ้นมากมาย.

อาตมาต้องขอโอกาสที่จะพูดว่า พระเณรในวัดที่เห็นกันมา ที่ควบคุมกันมาอะไรกันตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที บางคนพูด ๒-๓ คำรู้เรื่องไปหมด ทำถูกหมด. บางคนพูดหลายคำก็ยังไม่ทำที่มันควรจะทำ; เรียกว่าต้องพูดกันหลายคำแหละ : ต้องสั่ง แนะนำ สกัซข้างหน้า สกัซข้างหลัง สกัซข้างซ้าย สกัซข้างขวา เขาจึงจะไปทำได้และทำถูก, ไม่เช่นนั้นมันจะเหลือไว้ทำผิดอีกมาก เสียหายเดือดร้อน. เคยสังเกตเห็นมาตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ในเรื่องการงาน. ในเรื่องการศึกษาที่เหมือนกันอีกแหละ อธิบายให้คนหนึ่งฟัง พูดที่เดียวรู้เรื่องหมด, อธิบายให้อีกคนหนึ่งฟัง ต้องพูดสกัซสะแกง

ข้างหน้าข้างหลัง ข้างบนข้างล่าง รอบตัวไปหมด เขาจึงจะเข้าใจถูกต้องเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์; นี่พวกที่ต้องการคำอธิบาย.

พวกที่ ๓ เขาเรียกว่าเนยยะ, เนยยะนี้เป็นพวกที่พอจะนำไปได้; แต่ก็ต้องลากถูกันมาก; ไม่ใช่ว่ามีสติปัญญารวดเร็ว ไม่ใช่, หมายความว่าไม่มีปัญญาที่ป; แต่พอจะฝนกันได้, พอจะฝนให้รู้อะไรได้ พอจะนำไปได้ ด้วยความยากลำบาก; อย่างนี้ถ้าไม่พบบิฑามารดา ครูบาอาจารย์ที่มีความอดทนแล้ว มันก็จะเรียกว่าล้มละลาย, เรียกว่าถ้าโชคไม่ดี หรือมันไม่ปะเหมาะ ไม่พบครูบาอาจารย์ที่เมตตากรุณาจริงๆ ไม่มาช่วยอดทนฝนลับมันอยู่แล้ว มันก็ล้มละลาย สำหรับบุคคลชนิดนี้ ซึ่งเชื่อว่ามีอยู่มาก.

เด็ก ๆ ของเราจำนวนมาก ที่เหลวแหลกล้มละลายไปไม่เอาตัวรอดได้ ก็เพราะไม่มีโอกาสได้พบกับบิฑามารดา ครูบาอาจารย์ ที่ฉลาดและอดทน อดทนอย่างยิ่ง. บิฑามารดานี้ก็สำคัญมาก; เคยเห็นบางคนพอลำบากยุ่งยากหน่อย ไม่เอาๆ คัดทั้ง ทามใจมัน ซ่างหัวมัน ปล่อยมันไป มันก็วินาศจริงเหมือนกัน. นี่ครูบาอาจารย์ ก็ยังต้องอดทนมาก เพราะว่าไม่ใช่ลูกหลานของตน; ถ้าไม่รักหน้าที่ของครูบาอาจารย์จริงๆ ก็ไม่อดทนที่จะต่อสู้แก้ไขเด็กโง่ ๆ คนนั้น ให้มันฉลาดขึ้นมาได้. นี่ใครจะช่วยพัฒนา? ก็คือครูบาอาจารย์ที่แท้จริง ที่มีอยู่ในโลก เติมตามความหมายแห่งคำว่าครูบาอาจารย์ ซึ่งหายาก.

คำว่าครูบาอาจารย์นี้ เราสรุปคุณสมบัติที่สำคัญ ก็คือ ปัญญา กับ เมตตา. อาตมาเคยพูดประโยคหนึ่งว่า *ครูบาอาจารย์ที่แท้จริง ถ้าเราค่าคู่ข้างในจะเห็นว่า ท่านมีปัญญากับเมตตาอันเคียงคู่กันอยู่ในใจ.* ครูบาอาจารย์จะมีปัญญาอย่างเกียไม่พอ ถ้าไม่มีเมตตาแล้ว ไม่เป็นครูบาอาจารย์ได้; เพราะว่ามันยากลำบาก ในการที่จะอบรมเด็กโง่ ๆ ให้เป็นเด็กที่ดี. มันยากลำบากอย่างที่ เขาพูดกันว่า *ไปสู่เสือเสียดีกว่า*

มาพบกับคนใจ; ไปสู้กับเสือมันกัดตายทีเดียว มันก็แล้วกันไป มันไม่ลำบากมาก, พุคกับคนใจนี้ มันช่างลำบากเสียเหลือเกิน. ฉะนั้น ครูบาอาจารย์ที่มีเมตตา ยอมเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อพัฒนาเด็กนั้นมันหายาก, แล้วครูบาอาจารย์ที่จะมีปัญญา มีความเฉลียวฉลาด ก็ยิ่งหายากอีกเหมือนกัน. โลกนี้ของเรามันยังขาดผู้ที่เป็นครูบาอาจารย์อันแท้จริง, มันจึงมีเหลืออยู่มาก ก็คนที่เขาไม่ได้รับการพัฒนาให้เพียงพอให้ถูกต้อง เรียกว่าเป็นอันตรายแก่สังคม ที่เหลืออยู่ในสังคม.

นี่พวกที่ ๔ สุดท้าย เขาเรียกว่า ปทปรมะ—เหลือที่ใครจะนำไปได้ในบัดนี้, มีบทอย่างยิ่ง ก็หมายความว่ามีความถ่วงอย่างยิ่ง เหลือที่ใครจะนำไปได้ในบัดนี้. ต้องขอเติมคำว่า “ในบัดนี้”, ในบัดนี้มันอยู่ในฐานะที่เหลือที่ใครจะนำไปได้มันทั้งใจ ทั้งคือ ทั้งอะไรสารพัดอย่าง. แต่อย่าเข้าใจว่ามันแก้ไขไม่ได้; เพราะว่าตามหลักธรรมะสูงสุดแล้ว สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. คนพวกปทปรมะนี้ ต้องการเหตุปัจจัยที่มากกว่าใครๆ มันก็ยากที่จะมีโอกาสได้รับการแก้ไข หรือว่าได้พบกับผู้ที่เสียสละออกทน เพื่อจะแก้ไขให้เขา. ใครจะไปรักเขา เมื่อไม่ได้เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกัน มันก็ต้องเรียกว่า ต่างคนต่างไป ก็ปล่อยไปตามกรรม, มันก็มีอยู่ไม่น้อยเหมือนกันแหละคนที่ปทปรมะ เหลือที่ใครจะนำไปได้ในบัดนี้.

ถ้าแยกดูในหลายๆ แขนง ในหลายๆ วิชาหรือการงานแล้ว มันอาจจะหาพบได้นะ อย่างประมาท อย่างอคตินะ. บางคนมันอยู่ในสภาพที่เหลือที่ใครจะนำไปได้; ถ้าการงานทางโลก เขายังฉลาดพอที่ใครๆ นำไปได้, แต่พอมาถึงทางธรรมะแล้ว มันเหลือที่ใครจะนำไปได้ นี้ก็มีอยู่มาก.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี เราอย่าถือเสียว่า มันจะต้องเป็นอย่างนั้นโดยส่วนเดียว โดยเด็ดขาด, ไม่มีอะไรจะเที่ยงแท้โดยส่วนเดียว, มันต้องมีเหตุปัจจัยที่เข้าไปแทรกแซงได้.

ถ้าเราเมตตาสงสารเขามากพอ ก็หาเหตุหาปัจจัยมาให้ มาให้แควคล่อม เรียกว่า *ฝนอิฐ* ให้เป็นกระจกเงา กันเลย, เป็นคำพูดที่น่าหัวหรือน่ากลัว ที่จะฝนอิฐให้เป็นกระจกเงา.

เอาละ, เป็นอันว่ามันมีอยู่ ๔ พวก : พวกหนึ่งพูดคำเดียวไม่ทันจบ รู้เรื่องหมด. พวกหนึ่งต้องอธิบายกันมากหน่อย, พวกหนึ่งมันพอขึ้นฝันพาไปได้, ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้นไม่ไป ไปไม่ได้ในบัดนี้ ไปไม่ได้. นี่บุคคลที่มันมีอยู่ในปัจจุบัน ในฐานะที่ว่าเป็นผลผลิตของธรรมชาติ ธรรมชาติมันผลิตออกมา มาอยู่ในลักษณะ ๔ ประการนี้; แต่แล้วทั้ง ๔ ประการนั้นแหละ มัน อยู่ภายใต้กฎของเหตุปัจจัย, กฎของเหตุผล ซึ่งมันยังพัฒนาได้ หรือว่าไม่พัฒนาก็ได้. การที่ไม่พัฒนามันก็เป็นเหตุปัจจัยอันหนึ่งเหมือนกัน คือมันจะเสวยลงมากก็ได้, หรือมันจะคึกคักขึ้นไปได้ก็ได้ แล้วแต่เหตุปัจจัยที่จะเข้ามาแควคล่อม.

ขอให้ท่านทั้งหลาย อย่าเห็นว่า เหล่านี้ เป็นเรื่องเล็กน้อย; ถ้าเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย มันก็ปล่อย—ปล่อย, ก็ทำกันหัวตุงๆ ปล่อยๆ, มันก็ไม่ได้อะไรจริงเหมือนกัน. แต่คำว่าไม่ยอมแพ้ ต่อสู้ ช่วยกันแก้ไข ถึงขนาดที่ทำอุปมาว่า ฝนทั้งให้เป็นเข็ม ฝนอิฐให้เป็นกระจก มันก็ยังไปได้, มันจะดีขึ้นไปกว่าที่ไม่ได้รับการพัฒนา. นี่สำหรับผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง บิคา มารดา; แล้วตัวเด็กเอง ก็ถือเป็นหลักว่าเราจะไม่เป็นคนค้อคอง. บุตรที่ดีที่สุดคือบุตรที่เชื่อฟัง อย่างที่ว่ามาแล้ว.

นี่คือ การพัฒนาชีวิต หรือพัฒนาคน ซึ่งเป็นการพัฒนาในชั้นนอก มีอยู่อย่างนี้. ขอให้เข้าใจทุกประเภท และทุกชั้นตอน ก็จะมีการพัฒนาเกิดขึ้น โดยความพากเพียรของตนเองก็ได้, โดยความพากเพียรของบิคา มารดาครูบาอาจารย์ ผู้เมตตากรุณา รักใคร่ทั้งหลายก็ได้, มัน เป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องทำ.

การพัฒนาจิต คือการพัฒนาที่แท้จริง.

ที่นี้จะดูเรื่องที่ ๒ คือ การพัฒนาจิต พัฒนาระบบวิญญาณ. พัฒนาชีวิต พัฒนาบุคคลนั้นมันผูกรวมๆ เป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นก้อนใหญ่. และดูกันจากภายนอก หรือชั้นนอก. ที่หัวใจของเรื่อง ก็คือพัฒนาจิต พัฒนาดลงไปที่จิต เฉพาะจิต หรือ เฉพาะระบบจิต ระบบวิญญาณ. นี้เรียกว่า ผ่าตัดเข้าไปหาศูนย์กลาง เพื่อจะแก้ไขจุดศูนย์กลางที่สำคัญ เรียกว่าพัฒนาจิต มันก็เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน หรือยากลำบาก เพราะลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก; แต่มันก็เป็นเรื่องที่ต้องทำ เพราะความสำเร็จอันแท้จริงมันอยู่ที่ตรงนั้น. ความสำเร็จอันแท้จริงของการพัฒนาชีวิตนั้นมันอยู่ที่ตรงนั้น คือ อยู่ตรงที่พัฒนาจิต ว่าเราจะประพฤติกิระทำ จนถึงขั้นที่เรียกว่าจิตได้รับการพัฒนา.

ก็ดูว่าเฉพาะจิตในส่วนจิต จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้อย่างไร โดยลักษณะทั่วไป ตามธรรมชาติ กันเสียที่หนึ่งก่อน; อย่างที่พูดมาแล้วว่า เด็กทารกมันก็ฉลาดขึ้นทุกที นับตั้งแต่มันเกิดออกมา, แล้วก็ได้ประสมกันเข้ากับสิ่งที่มากระทบ หรือเหตุการณ์ที่เข้ามากระทบ. เด็กนั้นมันฉลาดขึ้นทุกที, มันแสดงอาการภายนอกว่าเป็นเด็กฉลาดขึ้นทุกที. แต่เมื่อเจาะลึกเข้าไปดูถึงภายในแล้ว ก็คือจิตของมันนั้นแหละ มีการพัฒนายิ่งขึ้นทุกที; เพราะว่าจุดศูนย์กลาง หรือจุดรวมที่เป็นศูนย์กลางมันอยู่ที่จิต, มันเป็นระบบที่เหมือนกันว่า ใจกลางของชีวิต.

มีการพัฒนาจิตได้ตามธรรมชาติเหมือนกัน การเปลี่ยนแปลงของกายกับการเปลี่ยนแปลงของจิต นี้มันเนื่องกัน, มันเนื่องกันอยู่ มันแยกกันไม่ได้. ฉะนั้นมีอะไรกระทบกาย มันก็ถึงจิต ซึ่งทำให้จิตจะต้องรู้สึก จะต้องต่อสู้ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเรื่อง; ฉะนั้นคนเราก็มียุติที่เจริญ เจริญขึ้น ทุกครั้งที่มันอะไรมากระทบจิต จิตจะเจริญ

จิตจะฉลาด จิตจะมีการพัฒนาทุกที; แม้ว่าสิ่งนั้นจะมาในรูปของความทุกข์ยากลำบาก จิตมันก็จะฉลาดขึ้นในการต่อสู้ ในการได้ต่อสู้, ในการได้รับความยากลำบาก.

ที่จริงที่มาในรูปของความยากลำบากนั้น กลับจะมีประโยชน์เสียกว่า ในการพัฒนาจิต; เพราะถ้าเข้ามาในรูปของสนุกสนาน เอรีคอร้อย เฟลิกเฟลินแล้ว มันก็ไม่ค่อยได้กตึกนิกอะไร มันก็หลงไหล ถึงโตกระโดดไป, ไม่ค่อยได้กตึกนิกอะไร, มันจะโง่ไปเสียมากกว่าที่จะฉลาด; แต่เราก็ชอบสิ่งที่สวยงาม สนุกสนาน เอรีคอร้อย เฟลิกเฟลิน ซึ่งมาทำให้เราโง่, ส่วนความทุกข์ยากลำบาก หรือปัญหา, หรืออุปสรรคที่มาทำให้เราฉลาดเข้มแข็ง เรากลับไม่ค่อยจะชอบ, แล้วทุกคนจะออกปากเป็นเสียงเดียวกันว่าเป็นสิ่งเลวร้าย เป็นโชคร้าย, ความทุกข์ยากลำบากนั้นเราเห็นเป็นโชคร้าย, นี่มันสวนทางกันเสียอย่างนี้ มันมาช่วยให้ฉลาด มาช่วยให้เก่ง เราเห็นเป็นโชคร้าย, แล้วเราก็เรียกมันว่าเป็นมาร เป็นอุปสรรค, เป็นอะไรที่ไม่น่าฟัง.

มารหรืออุปสรรคเป็นบทเรียนให้พัฒนา.

อาทมาทิกว่า โขยที่แท้แล้ว คนเราฉลาดขึ้นมาด้วยสิ่งที่เรียกว่ามารหรืออุปสรรคนั้นแหละ; เพราะเรามันโง่แก้อปัญหาไม่ได้ ก็เห็นเป็นมารเป็นอุปสรรค. แต่ถ้าเรายอมรับเอามาเป็นคู่ต่อสู้ แก้อไขกันได้ ต่อสู้กันได้ มันก็กลายเป็นสิ่งที่มาทำให้เราฉลาด, มาทำให้เราพัฒนา. แต่เรากลับเห็นเป็นสิ่งเลวร้าย ไม่อยากจะมีส่วนจะพบปะ ประณามกันเสียอีก. ฉะนั้น ผู้ที่ยินดีเผชิญกับอุปสรรค คนนั้นแหละจะเรียกว่า จะพัฒนา หรือเป็นคนโชคดีที่ได้มีอุปสรรค มาเป็นบทเรียน ให้ศึกษาให้พัฒนา. ฉะนั้น ขอให้ยินดีต้อนรับอุปสรรค หรือแม้แต่ความทุกข์, เอาความทุกข์เป็นเพื่อนในการพัฒนา, คำสอนโบราณ ๆ เขาสอนกันอย่างนี้. แต่เดี๋ยวนี้จะไม่

สอนกันอย่างนี้ จนกระทั่งว่าไม่ต้องทำการทํางาน, ไม่ต้องอะไรให้ยาก ให้ลำบาก ไปขโมย ไปปล้น ไปจี้คักว่า; มันกลับกันอยู่ วิธีของการพัฒนามันจึงเปลี่ยน กระจัดกระจายไปเลยไม่เป็นหลักเป็นเกณฑ์.

ขอให้ช่วยกันพิจารณาดูให้ดี ๆ เรื่องนี้ ว่าสิ่งที่มากระทบนั้นก็คือสิ่งที่มาสอนเรา. เช่น เราเทียบเอาไฟเข้าที่หนึ่ง มันก็สอนให้รู้ว่าไฟเป็นอย่างไร, หรือ มีคบากมือ หรือหนามตำมืออะไรเข้าที่หนึ่ง มันก็สอนให้รู้ว่า อะไรมันเป็นอย่างไร หรือ เดินหกล้ม หรือว่าพลัดตกสะพานสักที่หนึ่งนี้ มันก็สอนให้รู้ว่า อะไรเป็นอย่างไร. มันก็ฉลาดขึ้นไม่ต้องสงสัย นี้เรียกว่าจะต้องมีการพัฒนาในทางจิตครั้งหนึ่งเสมอทุกครั้งที่ มีอะไรมากระทบ. แต่ว่าบางอย่างคนโง่รับเอาไม่ได้, จะรับเอาได้แต่คนฉลาด สำหรับจะไปฉลาดเพิ่มขึ้นครั้งหนึ่ง. นี้เป็นจุดตั้งต้น หรือเป็นรากฐานแห่งการพัฒนาจิต มันอยู่ที่นั่น.

การพัฒนาต้องต่อเนื่องกันระหว่างชาติ (ความเกิด) ด้วย.

ทีนี้จะมีอะไรอีก จะมีอะไรก็อย่าง ก็ทาง ที่จะทำให้จิตมีการพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไปและโดยเร็ว ก็คือว่า ให้มีการพัฒนาที่เชื่อมต่อระหว่างชาติ, ใช้คำที่เขาเปรียบ หน่อย "การพัฒนาที่เชื่อมต่อระหว่างชาติ." เมื่อพูดอย่างนี้ คนที่เขาได้ยินได้ฟังก็ศึกษากันมาแต่ก่อน ก็หมายความว่า ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ชาติต่อไป ชาติชนิกเกิดมาแล้ว เข้าโลง เขาก็ว่าอย่างนั้น; ระหว่างชาติ เชื่อมต่อกันระหว่างชาติ : ชาตินี้ฉลาดเท่าไร แล้วก็ยกยอกไปชาติหน้า, ฉลาดต่อไปอีก, ยกยอกไปชาติที่สามที่สี่ ก็ฉลาดมากขึ้นอีก ก็ได้เหมือนกัน; เขาจะคิดอย่างนั้น, เขาจะเชื่ออย่างนั้น, แต่เขาจะต้องพยายามทำให้ดีที่สุดในชาติปัจจุบัน.

ที่นี้อาตมาไม่ชอบอธิบายอย่างนั้น; แต่ก็ไม่ได้หาว่าผิดนะ, ใครจะอธิบายอย่างนั้นก็ว่าไป ไม่ได้หาว่าผิด. คำว่าชาติในที่นี้ หมายความว่าชาติทางจิตใจ คือความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู ว่าของกู เกิดขึ้นครั้งหนึ่งเรียกว่าชาติ. เรื่องนี้เคยพูดมาหลายครั้งแล้ว เข้าใจว่าเกือบทุกคนยังจำได้ว่า ชาติในความหมายที่สองนี้ หมายความว่าอย่างนี้ มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกู ได้อะไร เสียอะไร เป็นอะไร ครั้งหนึ่งก็เรียกว่าชาติหนึ่ง. ดังนั้นวันหนึ่งจึงเกิดได้หลายชาติ, วันเดียวเกิดได้หลายชาติ หลายสิบชาติก็ได้, แล้วแต่ว่าวันนั้นมันจะเกิดความรู้สึกประเภทตัวกู—ของกู สักกี่ครั้ง หรือกี่สิบครั้ง.

และเราจะถือว่า เด็กทารกคลอดออกมาจากท้องแม่ ยังอ่อนนั้ก ยังไม่รู้จัก ความกตัญญู ชนิดตัวกู—ของกู อย่างนั้นมันยังไม่ได้เกิดมาคอก, ยังไม่ได้เกิดมาเลย, มันยังไม่ได้มีชาติ ในความหมายที่ว่านี้; มันมีชาติในความหมายชาวบ้าน ว่า เกิดออกมาจากท้องแม่แล้วก็มีชาติ ก็มีชาติอย่างนั้นไปซิ. แต่คู่ให้คิดอะ มันเกิดมาแล้ว แต่ถ้าไม่มีความรู้ว่ามัน, มันเกิดมาแล้วมันจะมีชาติได้อย่างไร, มันจะมีชาติแห่งตัวฉันได้อย่างไร? เพราะความรู้สึกว่าตัวฉันมันยังไม่มี; ฉะนั้น เด็กเกิดมาจากท้องแม่แล้ว มันยังไม่มีชาติที่แท้จริง คอก จนกว่าเด็กนั้นจะโต พอที่จะได้มีความรู้สึกทางเวทนา ทางสัญญา ทางสังขาร วิญญาณ อะไร จนเกิดความรู้สึกว่าตัวกู, ตัวกูอย่างนั้น ตัวกูอย่างนั้น ขึ้นมาได้ครั้งแรกนั้น จึงเรียกว่ามีชาติ แล้วมันอาจจะหลายวันหรือหลายเดือนก็ได้กว่ามันจะมีชาติ ทั้งที่มันเกิดมาจากท้องแม่แล้ว.

นี่ขอให้คิดดูเถิดว่า ชาติในความหมายไหนเป็นปัญหาที่ร้ายแรง, ชนิดที่เรียกว่า เกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที, เกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที คือชาติชนิดไหน? เกิดจากท้องแม่แล้ว มันไม่ได้มีความหมายว่าเป็นทุกข์คอก; แต่ถ้าเกิดจากอุปาทาน ว่าตัวกู ว่าของกูแล้ว มันเป็นทุกข์ทันทีและทุกที. นี่แหละคือชาติที่แท้จริง ตาม

ความหมายของคำว่าตัวคนหรือของของตน, ความคิดนี้กว่าตัวตน ว่าของตน เกิดเมื่อไร นั้นนะคือชาติ.

ฉะนั้นเคี้ยวทางตา ได้เห็นรูปที่ยั่ววน เกิดความต้องการ เกิดความรัก แล้วก็ไต่มา เกิดความรู้สึกว่าตัวกู ว่าของกู, เคี้ยวก็ทางหู ไพเราะ, เคี้ยวก็ทางจมูก หอมหวาน, ทางลิ้น เอรีคอร่อย, เกิดความรู้สึกว่าตัวกูมีของดี เอรีคอร่อย สวยงาม ไพเราะ ยึดมั่นถือมั่นอยู่ นี้คือชาติ; แล้วมันก็ถูกกัดให้เจ็บปวด ด้วยอุปาทานอันนั้นทุกที่ไป เหมือนกัน. ฉะนั้นเกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที่, มีชาติทุกที่เป็นทุกข์ทุกที่.

ที่นี้ก็ให้มันเชื่อมกันดี ความโง่ในกรณีนี้เป็นทุกข์นี้ ให้มันเชื่อมกับกรณีที่จะมาทีหลังนี้, จะโง่อีกก็ได้ เป็นทุกข์อีกก็ได้ หรือว่าจะไม่โง่ก็ได้ เรียกว่าให้มันเชื่อมกัน, ให้มันถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันและกัน. ความผิดพลาดครั้งแรกให้มันเป็นประโยชน์ สำหรับจะไม่ผิดพลาดครั้งที่สอง, หรือจะแก้ไขปัญหาในการผิดพลาดครั้งที่สอง แล้วก็ช่วยในการผิดพลาดครั้งที่สาม ผิดพลาดครั้งที่สี่; อย่างนี้เราเรียกว่าทำให้จิตใจนั้นมันฉลาดขึ้นทุกชาติ ทุกชาติทุกกรณี. เอาความทุกข์เป็นหลัก, ความทุกข์ที่เกิดมาจากการทำผิดพลาดนั้น ให้มันเป็นครูสอนไปถึงเรื่องถัดไป : เรื่องข้างหน้า เป็นกรณี ๆ ไปทุก ๆ กรณี ให้มันเนื่องกัน, ให้มันเป็นประโยชน์แก่กันและกันในทุกกรณีที่ได้เกิดขึ้นในชีวิตของเรา; ไม่ว่าเรื่องเล็ก ไม่ว่าเรื่องใหญ่ หรือเรื่องใหญ่ยิ่ง ให้มันฉลาดต่อเนื่องกันไป. อย่างพุงง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า เจ็บแล้วก็จำ อย่างนี้เป็นต้น; ถ้าเจ็บแล้วไม่จำ มันก็ไม่ต่อเนื่อง หรือไม่เชื่อมกันระหว่างชาติ. ถ้าเจ็บแล้วจำ แล้วฉลาด แล้วรู้จักป้องกัน นี้คือการพัฒนาที่ต่อเนื่องกันระหว่างชาติ; ถ้าพูดให้ถูกต้องก็คือต่อเนื่องกันระหว่างกรณี ระหว่างกรณี เป็นกรณี ๆ ไปนี้.

นี่คือการพัฒนาจิตโดยตรง เชื่อมกันระหว่างชาติ ไม่ว่าจะชาติในภาษาคนหรือชาติในภาษารธรรม, ขอให้มีการพัฒนาเนื่องกัน; จะต้องอาศัยความสุขุมรอบคอบ เฉลียวฉลาดพอ และมีความสังเกตสังกาที่เพียงพอ ซึ่งโดยมากมันไม่ค่อยมี ซึ่งโดยมากมันมีแต่ความประมาท อวดดีหรือลืมหูลืมตาโดยไม่รู้ตัว, มันจึงไม่ค่อยมีการพัฒนาที่เชื่อมกันระหว่างชาติ.

การบำเพ็ญบารมีระหว่างชาติ.

เฮ้, ที่นี่ยากจะพูดเลยไปถึงว่า การบำเพ็ญบารมีระหว่างชาติ, คำเก่าแก่ บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นนั่นเพื่อเป็นนี่ แล้วก็บำเพ็ญบารมีข้ามภพข้ามชาติหลายชาติอย่างในเรื่องชาคก. เราได้เคยได้ยินได้ฟังเรื่องชาคก, พระกัมภีร์ชาคก ชาติ ๕๕๐ ชาติของพระโพธิสัตว์ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า เป็นการบำเพ็ญบารมีข้ามชาติ. เราจะเชื่ออย่างนั้น ก็ไม่เสียหายอะไร; เพราะว่าจะได้บำเพ็ญบารมี คือตั้งใจทำให้ดี, มันก็มีประโยชน์แหละ ตั้งใจบำเพ็ญบารมีข้ามภพข้ามชาติแบบโบราณนั้น. แต่มันจะได้ประโยชน์แก่ชาติแบบความหมายทางภาษารธรรม ที่ว่าชาติคือความกตึกครั้งหนึ่ง ความกตึกครั้งหนึ่งแห่งเรื่องๆหนึ่ง; จะถือเป็นหลักว่า บำเพ็ญบารมีข้ามภพข้ามชาติแบบนี้กันก็เอา ไม่เสียหายอะไร. แต่อย่ายึดมันถือมัน ให้เป็นตัวตน ตัวเดียวกันตลอดถาวร; มันจะผิดหลักเรื่องตัวตนไปเสียอีก ก็มันไม่มีตัวตน, ให้มัน มีแต่เรื่องจิต, จิตที่มันฉลาดขึ้นๆทุกกรณีหรือทุกชาติ ไม่ว่าจะชาติชนิดไหน.

การบำเพ็ญบารมี ฉลาดขึ้นตามแบบของชาคกนั้น ที่แน่นอนมัน ก็เป็นวิวัฒนาการของธรรมชาติ, วิวัฒนาการของธรรมชาติ แล้วก็ ไม่ถือว่าเป็นตัวตนคนเดียวกันเรื่อยไป; แต่ว่าสัตว์ที่คลอความๆกันออกมานั้น มันจะฉลาดยิ่งขึ้นทุกที.

ฉะนั้น คน ก็ดี สัตว์ เกราะจณาก็ดี ที่เกิดทีหลังนี้ ฉลาดกว่ายุคก่อนๆ รุ่นก่อนๆ นะ; เพราะมันมีการสะสมสติปัญญาความรู้ความต้องการ อยู่ตลอดเวลา. แม้ที่สุกแต่ต้นไม้ ไม่พุดถึงคน ไม่พุดถึงสัตว์ เกราะจณ, พุดถึงต้นไม้ มันก็ดีขึ้นๆ. เทียบกับเรามีต้นไม้แปลกประหลาด คือขึ้น สวยงามขึ้น ที่ไม่เคยมีมาก่อน; ที่เขาผสมพันธุ์ให้มีขึ้นมาใหม่ นับไม่ไหว ต้นไม้ใบสวยดอกสวยงามนี้ เพิ่งมีขึ้นมา เช่นเดียวกับสัตว์ที่เขาผสมพันธุ์ให้มันสวยงามขึ้นขึ้น.

มันเป็นการถ่ายทอดติดต่อกันมาระหว่างชาติ; พัฒนาทางวัตถุก็ได้ พัฒนาทางจิตทางวิญญาณก็ได้. ต้องถือว่าเด็กทารกสมัยนี้ มีการพัฒนามากกว่าเด็กทารกสมัยดึกดำบรรพ์โน้น; นี่เป็นผลของการพัฒนาจิตตามธรรมชาติ ชนิดที่เรียกว่าระหว่างชาติ เชื่อมกันระหว่างชาติ.

ฉะนั้นก็ขอให้รู้ไว้, ขอให้รู้ไว้ และขอให้ใช้ประโยชน์ให้ไต่มากที่สุดเท่าที่จะทำได้. ขอให้ความโง่ทุกครั้งช่วยให้เราฉลาดขึ้น, ขอให้ความผิดพลาดช่วยให้เราฉลาดขึ้นทุกครั้ง เรียกว่า ทุกชาติในภาษาธรรม และชาติในภาษาคน ถ้ามันมีจริงก็ขอให้มันมีความฉลาดขึ้น, และจะถือว่ามันมีจริงก็ได้ ถือได้เลยว่ามันมีจริง ก็ทำไปในทางที่จะให้มันฉลาดขึ้น มันก็ไม่เสียหายอะไร; เพราะอย่างน้อยมันก็ได้ผลแก่ชาติในทางภาษาธรรมอยู่นั้นแหละ. แม้ว่าเราจะมุ่งหมายชาติในภาษาคน ทำไปๆ ข้ามภพข้ามชาติตามแบบภาษาคน; ถ้ามันมีจริงก็ได้ผลเต็มที่; ถ้ามันไม่มี สมมติว่ามันไม่มี มันก็ได้ผลแก่ชาติในภาษาธรรม คือแต่ละชาติๆ ในวันหนึ่งๆ ซึ่งไม่รู้ว่ามีอยู่ที่ชาติ. นี่การพัฒนาจิต ขอให้เข้าไปในลักษณะที่มันเชื่อมกันระหว่างชาติ.

ต้องพัฒนาจิตที่นี้, เดียวนี้.

เอ้า, ที่นี้มันไม่พอใจละ ยึดเขี่ยคยาอย่างนี้. เราจะพูดกันอีกข้อหนึ่งว่า พัฒนากันที่นี้ พัฒนากันเดี๋ยวนี้ ด้วยระบบปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ดีแล้ว, รวมทั้งที่บันทึกทั้งหลายในกาลก่อน ได้วางไว้ดีแล้ว; เป็นระบบปฏิบัติที่เรียกว่าพรหมจรรย์ หรือจะเรียกว่าอะไรก็แล้วแต่จะเรียก, ล้วนแต่เป็นระบบสำหรับปฏิบัติเพื่อให้เกิดพัฒนาแก่จิต นี้มีอยู่มาก แล้วก็พัฒนากันได้ทั้งนี้และเดี๋ยวนี้. เอามาเดี๋ยวนี้ พัฒนากันเดี๋ยวนี้, ปฏิบัติกันเดี๋ยวนี้, อย่างที่เรียกว่าสังฆปฏิญโก; ไม่ต้องคาดคะเน ว่ามันจะได้ มันจะถึง มันจะข้ามภพข้ามชาติ, ไม่ต้องเป็นการคาดคะเนเช่นนั้น. แต่มันเป็น เห็นได้เดี๋ยวนี้ ว่าทำลงไปแล้ว มันมีผลจริงๆ อย่างนี้ ๆ พัฒนาจิตโดยตรงเดี๋ยวนี้ ที่นี้ กันในลักษณะอย่างนี้.

ระบบพัฒนาจิต ให้จิตเจริญอย่างไรวนนั้น ก็มีมาแล้วแต่ก่อนพุทธกาล. พุทธบริษัทบางพวกบางคน เขารักพระพุทธเจ้ามากเกินไป จนได้พูดว่าไม่มีใครเป็นครู พระพุทธเจ้าบ้าง, หรือว่าก่อนแต่พระพุทธเจ้าโน้น มนุษย์ไม่มีความรู้อะไรบ้าง อย่างนี้ไม่ถูกต้อง; เราอย่าไปคิดถึงขนาดนั้น. ความรู้ทั้งหลายที่ยังไม่ถึงขนาดสูงสุดนี้ เขามีกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล. โดยเฉพาะเรื่องทำสมาธิ เขาทำเป็นกันมาแล้วก่อนพุทธกาล; แต่มันไม่ใช่ระดับที่ดีที่สุด หรือที่เป็นประโยชน์ที่สุด, แต่มันก็เป็นพื้นฐานของที่ดีที่สุด; เพราะที่ดีที่สุด มันก็ต้องได้มาตามพื้นฐานที่ยังไม่ดีที่สุดทั้งนั้นแหละ.

ฉะนั้น การทำสมาธิ ในขั้นที่เป็น ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน นี้ เขาค้นพบและทำเป็นกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล กระทั่งถึง อรูปฌาน คือ อากาสาณัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัณญานาสัญญายตนะ เขาก็พบกันมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล, ซึ่งในพุทธประวัติของเรา ก็เขียนไว้ชัด ๆ ว่า

พระพุทธเจ้าก็ไปทรงศึกษากับอาฬารดาบส อุทกดาบส ซึ่งสอนได้สูงสุดเพียงแนวสัญญา-
นาสัญญาณะ. พระองค์เห็นว่า นี่ไม่ใช่กับทุกข์ถึงที่สุด ยังไม่พอใจ จึงออกไปจาก
สำนักนั้น ไปค้นหาต่อไป จึงได้พบระบบอันสูงสุดของพระองค์.

ดังนั้นขอให้ถือเป็นหลักที่เชื่อถือได้แน่นอนว่า ระบบพรหมจรรย์ทั้งหลาย
ที่เป็นการพัฒนาจิต นี้ เขาพบกันมาแล้วตั้งแต่อดีตกาลมา มาก
มายแล้วเหมือนกัน แต่มันไม่ถึงที่สุด. ระบบเหล่านี้เดี๋ยวนี้ก็ยังใช้ได้ เช่นจะทำให้
เป็นปฐมฌาน ทุคตฌาน ตทิตตฌาน จตุคตฌาน เดี่ยวนี้ก็ใช้ได้, และยังมีประโยชน์.
ดังนั้น มันก็ยังต้องเอามาๆ มันก็เข้ามารวมอยู่ในระบบของพุทธศาสนา, เรื่อง ฌาน ทั้ง
รูปฌาน และ อรูปฌาน นั้น ก็เข้ามารวมอยู่ในพุทธศาสนา. นี้ระบบเหล่านี้ มันทำ
ให้เกิดผลกันที่นี้และเดี๋ยวนี้, พัฒนาจิตให้สูงขึ้นสูงขึ้น กันที่นี้และเดี๋ยวนี้ เราก็ควร
จะสนใจ.

ระบบพัฒนาจิตมีหลายรูปแบบ.

ที่นี้ที่ท่านกล่าวไว้อย่างสมบูรณ์แบบ เมื่อเอามารวมๆ กันเข้าแล้ว มันก็เรียก
ว่า ระบบศีล สมาธิ ปัญญา คือไตรสิกขา; ลองไปทำเข้าเถอะ มันจะพัฒนาจิตที่นี้
และเดี๋ยวนี้, หรือจะไปขยายออกไปเป็นอริยมรรคมีองค์แปด นั้นแหละไปกระทำเข้าเถอะ
มันจะมีการพัฒนาจิตที่นี้และเดี๋ยวนี้เหมือนกัน, ไม่ต้องมีปัญหาลำบากยุ่งยากระหว่างภพ
ระหว่างชาติ. ทำที่นี้เดี๋ยวนี้ มันก็จะมีผลที่นี้และเดี๋ยวนี้; เราจึงมีทางเลือก หรือ
ว่าโชคก็ก็ได้ ที่จะพัฒนาจิตกันที่นี้และเดี๋ยวนี้, ไม่ต้องรอ ก็คือระบบพัฒนาจิตต่างๆ
นานาชนิด ที่ท่านได้เคยพบแล้วในกาลก่อนและสอนไว้ และที่เป็นประโยชน์ ก็ยังเหลือ
รวมอยู่ในพระพุทธศาสนา :—

เช่น เรื่องรูปฌาน ๔ นี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้คิดขึ้น ไม่ได้เป็นผู้ตั้งต้นบัญญัติขึ้น มันมีอยู่แล้ว แล้วท่านก็รับเอามา แล้วก็พูดถึงเลย; พูดถึงว่าอย่างนั้นเลย แล้วก็ทำต่อไป ทำต่อไปเลย, ทำต่อจากนั้นไปเลย, แล้วก็จนกระทั่งสิ้นอาสวะ. มีการประพาศิ สมภาติ บำเพ็ญสมาธิ รูปฌานทั้ง ๔ แล้วก็กระโดดไปยังอาสวกขยฌาน, บำเพ็ญอาสวกขยฌานเพื่อสิ้นอาสวะ ก็มีในพระสูตรในบาลีแท้ๆ. หรือว่า กระทำให้สัมบูรณ์ทั้งรูปฌาน ๔ และอรูปรฌาน ๔ แล้วก็กระโดดไปยังอาสวกขยฌานก็มี สิ้นอาสวะไปก็มี, หรือว่ารูปฌาน ๔ แล้ว อรูปรฌาน ๔ ก็แล้ว แยกออกไปเป็นสัญญาเวทยินโรชก็มี. สัญญาเวทยินโรชชนิดที่ไม่สิ้นอาสวะ เพราะมันเป็นเพียงดับสัญญาและเวทนา ไม่ดับอุปาทาน สัญญาเวทยินโรชชนิดที่ไม่สิ้นอาสวะ นี้ก็มี. แล้วสัญญาเวทยินโรชที่มันประกอบด้วยปัญญา สิ้นอุปาทานดับอุปาทาน เป็นสัญญาเวทยินโรชที่สิ้นอาสวะ อย่างนี้ก็มี. เรียกว่ามันมีครบถ้วน ครบถ้วนที่ธรรมชาติมันมี, ครบถ้วนตามที่ธรรมชาติมันมี. ฉะนั้นเราก็เอามาสิ ก็เลือกเอามาสำหรับปฏิบัติที่นี้และเดี๋ยวนี้ เพื่อพัฒนาจิต.

ระบบสำเร็จรูปคือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นแหละ หัวใจแกนกลางของมันก็คือพัฒนาจิต. ศีลก็เพื่อสมาธิ ง่ายขึ้น ปัญญา ก็เพื่อให้ทุกสิ่งเป็นไปถูกต้องขึ้น แล้วตัวการงาน ตัวหน้าที่ ตัวผู้ทำหน้าที่ มันก็คือสมาธินั่นเอง. เมื่อทำสมาธิ ก็ตั้งใจทำสมาธิ ศีลก็มีอยู่ในนั้น มีอยู่ในความตั้งใจทำสมาธิ, เมื่อทำสมาธิสำเร็จ ปัญญา หรือความรู้ที่เป็นคำตอบของความสงสัยที่มีอยู่ มันก็ออกมา; กังนั้นปัญญา มันก็ออกมา. ตัวเรื่องต่างๆ ที่จะต้องทำ มันจึงเหลืออยู่แต่ทำจิตให้เป็นสมาธิให้จนได้; กังนั้น การพัฒนาจิตต่างๆ ก็คือระบบสมาธิภาวนานั่นเอง. เรียกให้เต็มๆ ก็เรียกว่าสมาธิภาวนา คือการทำสมาธิด้วยความเจริญด้วยสมาธิ, เจริญของสมาธิ เจริญโดยสมาธิ นั้นแหละ คือตัวจริงของการพัฒนาจิต.

ถึงแม้ใน อริยมรรคมีองค์แปด พระพุทธเจ้าก็ ทรงยกเอาสัมมาสมาธิ นั้นแหละเป็นตัวเรื่อง, เป็นตัวแกนกลางของเรื่อง. สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะนั้น

เป็นตัวนำ, นำหน้า นำเรื่อง. สัมมาวาจา กัมมันโต อาชีโว วายาโม นั้น เป็นตัวประกอบ; สมานินั้นเป็นตัวเหมือนกับตัวเจ้าของเรื่อง หรือตัวแกนกลาง, ตัวที่จะได้ จะเสีย จะแพ้ จะชนะ จะอะไร มันอยู่ที่สัมมาสมาธิ สัมมาอื่น ๆ นั้นเป็นองค์ประกอบ.

ฉะนั้น การทำสมาธิ นี้ จึง เป็นตัวเรื่อง หรือใจกลาง แกนกลาง ของสิ่งที่เรียกว่าพัฒนาจิตหรือจิตตภาวนา; จะพัฒนาจิตได้ก็อย่าง าก็สลับอย่าง มันก็ล้วนแต่เป็นเรื่องของสมาธิ, เป็นเรื่องที่ต้องใช้สมาธิ, แล้วก็พัฒนาจิตตามที่ต้องการ. มันเป็นการเปลี่ยนแปลงของจิต ทุกชนิดที่จะเปลี่ยนได้; แต่เราก็ประสงค์เอาที่สูงสุดและกับทุกข์ได้ แก่ปัญหาได้หมด.

จิตพัฒนาแล้วจะอยู่ในภุมิต่าง ๆ ได้.

เรื่องนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสเป็นอุปมาไว้ว่า ฝึกจิตนี้มันเป็นการฝึกที่สูงสุด, เพราะฝึกแล้วทำให้เล่นไปได้ในทิศทั้งปวง. การฝึกข้าง การฝึกม้า ฝึกสัตว์ ฝึกอะไรก็ตาม แม้จะฝึกก็เท่าไร ฝึกพิเศษสูงสุดอย่างไร มันก็เล่นไปได้ทิศเดียวเท่านั้นแหละ; แต่จิตนี้ถ้าฝึกแล้ว นั่งอยู่ตรงนั้นก็เที่ยว มันจะเล่นไปได้ทุกทิศ; ท่านว่าอย่างนั้น. ฉะนั้น จิตนี้จะฝึกให้ไปอยู่ในระบบสภาพอย่างไรก็ได้ : กภ ภุมิ, เรียกว่ากภเรียกว่าภุมิ อยากรู้ก็ได้.

ภุมิของจิตนี้ ถ้าเมื่อพูดให้หมดแล้ว มันก็มีถึง ๔ ภุมิ คือ กามาวจรภุมิ — นิยมในกาม, รูปาวจรภุมิ — นิยมในรูปธรรมอันบริสุทธิ์ที่ไม่มีกาม, อรูปาวจรภุมิ — นิยมในสิ่งที่ไม่มีรูป, แล้วก็ โลกุตตรภุมิ — เหนือโลก ภุมิที่เหนือโลก. นี้มี ๔ ภุมิ แต่ละภุมิยังมีช้อยปลีกย่อยออกไปอีกมาก. จิตนี้ฝึกสำเร็จแล้วก็ไปได้ทุกภุมิ, เรียกว่าไป

ได้ในทิศทั้งปวง. ช่าง ม้า จะฝึกได้อย่างไร มันก็วิ่งไปที่ละทิศเท่านั้นแหละ จะไปในทุกทิศไม่ได้. แต่จิตนี้มันพิเศษ ครั้นฝึกดีแล้ว จะแล่นไปได้ในทิศทั้งปวง: ไปในกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ, โลกุตตรภูมิ ก็ได้ในที่สุด.

เอ้า, ท่านทั้งหลาย จะต้องมองให้เห็นจริงด้วยตนเองสิ ว่าจิตของเราเนี่ย เราจะทำให้มันไปจรมปลักอยู่ในเรื่องของกามก็ได้, แวดล้อม อบรม ปรุงแต่ง ให้จิตมันไปหมกจมอยู่ในเรื่องกามคุณก็ได้ กามคุณก็ชั้น ก็แบบ ก็รูปก็ได้, หรือว่าจิตนี้เราจะฝึกให้ไม่สนใจในกามคุณ, ไปอยู่ในรูปของสมาธิ ในฌาน ในสมาธิ ที่เป็นรูปาวจรก็ได้ มีอยู่หลายชั้น, หรือว่าให้เหนือขึ้นไป ไปอยู่ในอรูปาวจรก็ได้; ก็เอากันง่ายๆ ว่าเราจะตั้งจิตของเรา ให้อยู่ในสภาพที่แปลกๆ ออกไปตามที่เรพอใจ.

อย่าเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย; ถ้าเราสามารถทำจิตของเราได้ตามที่เราประสงค์แล้ว เราก็กแก้ปัญหาได้หมด : เมื่อมันจะมีความทุกข์ เราสามารถจะทำให้ไม่รู้สึก ไม่ให้เป็นทุกข์ ไม่ให้มีความทุกข์; นี่เพราะอบรมดี เพราะฝึกดี. โอ้, มันเช่นนี้เอง, ฝึกจนเห็นเช่นนั้นเอง จนจิตมันรู้สึกต่อเช่นนั้นเอง แล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์, คือ ไมยินดีไม่ยินร้าย กับอะไร. อะโรมาให้อินดีก็ไม่ยินดี อะโรมาให้อินร้ายก็ไม่ยินร้าย; เพราะเห็น เอ้า, ก็มันเช่นนั้นเอง, เท่านั้นเอง แค่นี้เอง. นี่จิตที่ฝึกดี. แล้วเราก็ฝึกได้เท่าที่เราต้องการ หรือเท่าที่เราควรจะทำได้; แม้ว่าจะไม่ฝึกถึงที่สุด มันก็มีประโยชน์มหาศาล.

เป็นอันว่า ขอให้เรามองเห็นให้ชัดลงไปว่า จิตนี้ฝึกได้; จิตนี้เป็นสิ่งที่ฝึกได้ แล้วก็มึระบบวิธีสำหรับฝึก ให้เป็นอย่างนั้น ให้เป็นอย่างนี้ ให้เป็นอย่างโน้นได้, แล้วเราก็เลือกเอา, จะให้มันเป็นไปในระบบไหน. นี่ก็เรียกว่า ความลับของจิต ความลึกลับของจิต เรามองเห็น เราค้นพบ.

นี้ก็ขอทบทวนเรื่องว่า จิตนี้ผิดดีแล้ว เทียวไปได้ในทิศทั้งปวง; ที่กล่าวโดยย่อก็คือในภูมิทั้ง ๔ : กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ.

ศึกษาให้รู้จักเรื่องภูมิไว้บ้าง.

ที่นี้เรื่องภูมินี้ คนไม่ค่อยรู้จักกัน กามาวจรภพคือ โลกในแผ่นดินที่มีกาม, รูปาวจรภพ—ในโลกในแผ่นดินที่มีรูปฌาน, อรูปาวจรภพ—ในโลกในแผ่นดินที่มีอรูปฌาน; ส่วน โลกุตตระนั้นไม่มีภพ เพราะว่ามันไม่เนื่องด้วยเหตุปัจจัยแห่งภพ, มันเป็นนิโรธธาตุ ฉะนั้นโลกุตตระจึงไม่มีภพ แต่ว่าจิตในระดับนั้นยังเรียกว่าภูมิ เพราะฉะนั้น จึงมีภูมิที่เป็นโลกุตตระ แต่ไม่มีภพ. ที่นี้จิตที่ผิดดีแล้วจะไปภพไหนภูมิไหนก็ได้ นั่งอยู่ที่นี้แหละ โยคินั่งอยู่ที่นี้ ทำจิตให้ชุ่มฉ่ำไปด้วยความรู้สึกทางกาม ก็ทำได้ถ้าต้องการ; เพราะเขาสามารถบังคับกับจิตได้. นั่งอยู่ตรงนี้สามารถทำจิตให้เป็นสมาธิชนิดที่เป็นรูปฌาน ก็เป็นพรหมชนิดหนึ่ง, หรืออรูปฌาน ก็เป็นพรหมอีกชนิดหนึ่ง.

หนังสือชั้นหลังจึงแจกภพ ๓๑ ภูมิ เฉพาะที่เป็นโลกิยะนี้ ๓๑ ภูมิ; เคยได้ยินได้ฟังกันมาแล้ว แต่คงจะไม่ค่อยสนใจ. ๓๑ ภูมิ นี้จำไว้เล่น ๆ ก็ดีเหมือนกัน.

พวกแรก ก็เรียกว่า อบายภูมิ มีอยู่ ๔ คือ *นรก เตรัจฉาน เปต อสุรกาย* เอาตามทีคล่องปาก เรียงตามลำดับนี้ไม่ค่อยเหมือนกันดอก มันเรียงลำดับไม่ค่อยเหมือนกัน แต่ว่าขอให้มันครบ ๔ เถอะ : *นรก เตรัจฉาน เปต อสุรกาย*.

ที่เขาเรียงกันตามแบบโน้น เขว่ามันก็อยู่ที่อื่น นรกอยู่ที่ใต้ดิน, เปตก็อยู่ในโลกเปต เตรัจฉานก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง อยู่ที่ไหนก็ไม่รู้, อสุรกายก็เป็นผีชนิด

หนึ่ง อย่างนี้ก็มี, เป็นคนละภพ คนละแผ่นดิน คนละอะไรเสมอ. แต่เราบอกว่าจะไม่ใช่; ในใจของคนนั้นแหละ ถ้ามันมีการปรุงแต่งแบบหนึ่ง มันก็มีผลเกิดขึ้นแบบหนึ่ง, มีการปรุงแต่งแบบหนึ่ง มันก็มีผลขึ้นมาแบบหนึ่ง.

ถ้ามีการปรุงแต่งให้จิตร้อนเหมือนกับไฟเผาไหม้แหละคือนรก, นรกทางอายตนะที่พระพุทธเจ้าตรัส ที่มันจริงกว่านรกใต้ดิน ซึ่งไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน มีหรือไม่มีก็ไม่รู้ ไม่เป็นสันตภิฎฐิโก แล้วก็ต่อตายแล้วโน่นมันจึงจะไปกันได้. นรกที่มีอยู่ที่นี้จริงๆ กลับไม่สนใจ, ไม่สนใจ; นรกที่ไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหนหรือไปถึงต่อตายแล้วกลับสนใจ. นี่มันโง่ก็มากน้อย นรกที่มันมีอยู่จริงๆ ร้อนใจเมื่อไรมันก็เป็นนรกเมื่อนั้น กลับไม่สนใจ, และนี่สันตภิฎฐิโกแต่ๆยังไม่เห็น.

เปรต ก็คือหิว หิวอย่างโง่ที่สุด, หิวอย่างบ้าหลังที่สุด กระทบด้วยคัทธหา เรียกว่ามันเป็นเปรต, คือมันหิวเกินหิว. จิตใจบางคราวมันเป็นอย่างนั้น, จิตใจของคนโง่ล่ะ มันเป็นอย่างนั้นในบางคราว เรียกว่ามันเป็นเปรต.

ที่นี้มาถึงไตรเจจัน, เกรจันก็เป็นอวิชชาเป็นความโง่ เป็นความไม่รู้อะไร, ไม่รู้สิ่งที่ควรจะรู้ ถึงรู้ก็เป็นรูผิด รูผิดก็มีผลเท่ากับไม่รู้. เมื่อมันไม่รู้มันโง่อย่างนี้ก็คือสัตว์ไตรเจจัน; จิตบางคราวเป็นอย่างนั้น.

ที่นี้ อสุรกาย คือความขลาดกลัว, ขลาดกลัวอย่างน่าเกลียดน่าชัง น่าละอายที่สุด นี่คืออสุรกาย.

นี่ ๔ อย่าง นี้เรียกว่า อบาย : นรก เปรต ไตรเจจัน อสุรกาย
๔ อย่าง.

ที่เลื่อนขึ้นมาถึง อย่างที่ ๕ คือมนุษย์นี้ มนุษย์ในความหมายทั่วไป มนุษย์นี้จะเอาเป็นอะไรก็ได้ คล้ายๆกับเป็นพื้นฐานกลาง, จะเอาจิตมนุษย์ไปเป็นอะไรก็ได้, หรือถ้าพูดกันง่าย ๆ ก็ว่า มันมีภาวะที่จะเปลี่ยนเป็นอะไรก็ได้. มนุษย์นี้คือจะต้องต่อสู้ จะต้องต่อสู้ตามแบบของธรรมชาติ แล้วก็ทำผิดทำถูก จนเป็นอะไรก็ได้; ยังไม่เรียกว่าเป็นนรก, ยังไม่เรียกว่าเป็นเปรต เป็นเทวเจ้าน เป็นอสุรกาย, ยังเรียกว่ามนุษย์. ก็มีปัญหาไปตามแบบของมนุษย์ ทนทุกข์ไปตามแบบของมนุษย์.

เอา, ที่นี้ อันที่ ๖ ถัดไปนั้นก็เรียกว่าเทวดา สูงขึ้นไปเป็นเทวดาพวก กามาวจร สวรรค์ ๖ ชั้นที่เต็มไปด้วยกามารมณ์นั้นแหละ นี่เทวดากามาวจร ที่ออกชื่อ กันอยู่จนติดปากแล้ว ไม่เสียเวลาเอามาพูดอีก; ตั้งแต่ *จาตุมหาราช* ขึ้นไป จนถึง *ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตสวัตตีอะไร* นี่เทวดาพวกกามาวจร เป็นพวกที่มีกามารมณ์สมบูรณ์ เป็นชั้นๆขึ้นไป เทียบกับมนุษย์มันก็ไม่ใช่; เพราะมนุษย์ยังอาบเหงื่อต่างน้ำ พวกเทวดาเขาไม่มีเหงื่อ. พอมีเหงื่อแล้วต้องจุกิทันที่ ต้องคายทันที่เขาจึงแบ่งไว้เป็นขีดกันว่า ไม่ต้องมีเหงื่อ, มีความสุขทางกามารมณ์โดยไม่ต้องมีเหงื่อ ซึ่งมนุษย์มีไม่ได้. เทวดาชั้นกามาวจรจึงต่างกับมนุษย์ นี้มี ๖ ชั้น, เทวดามี ๖ ชั้น; อบาย ๔, มนุษย์ ๑, เทวดากามาวจร ๖ ก็รวมกันเป็น ๑๑.

ที่นี้ต่อขึ้นไป ก็เป็นเทวดาประเภทรูปาวจร ที่เรียกว่ารูปพรหม ก็เป็นเทวดาเหมือนกันแหละ. เทวดาชั้นพรหม ประเภทพรหมมีอยู่ ๑๖ ชั้น *ด้วยอำนาจของ อาน รูปฉานทั้ง ๔* ทำให้เป็นเทวดาต่างๆกันได้ถึง ๑๖ ชนิด, เรียกว่า พรหม ชั้นพรหม ชั้นรูปพรหม ๑๖ ชั้น. นี้ก็ ๑๖ บวกกับ ๑๑ เป็น ๒๗ ภูมิแล้ว.

ที่นี้ก็เหลือพวกสุดท้าย เป็นเทวดาประเภทอรูปาจร คือ อรูปพรหม มี ๔ ชั้น ตามชื่อของ *อากาสาัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ*

เนวสัญญานาสัญญายตนะ อีก ๔, เอมารวมกันเข้าเป็น ๓๑. ^๕มีคนบางพวกเขา
ท่องไว้, นักเรียนอภิธรรมเขาท่องกันขึ้นปากคล่องปากที่สุดว่า ๓๑ ภูมิ.

ที่เลวร้ายที่สุด ทนทุกข์มากที่สุดก็คือ อบายภูมิ; มนุษย์ก็สุข ๆ ทุกข์ ๆ,
พวกเทวดากามาวจรภูมิ ก็สุขอย่างลุ่มหลงทางกาม, เทวดาประเภทพรหม และ
อรุณพรหม ก็สุขอย่างชนิดที่มีตัวตน มีตัวตนที่บริสุทธ์, ภาควุฒิใจที่สุดว่า เรายึด
คนที่บริสุทธ์ แล้วก็สุขอยู่ด้วยความภาควุฒินั้น ๆ; ล้วนแต่คนบ้าทั้งนั้น. ถ้าพูด
อย่างนี้แล้ว เขาค่าเลย แต่อาตมาไม่กลัว; ว่าถ้าลุ่มหลงยึดมั่นถือมั่นอยู่ในสิ่งเป็นที่ตั้ง
แห่งความยึดถือ แล้วจะเรียกว่าคนบ้าทั้งนั้นแหละ มันจึงไม่ใช่โลกุตตรภูมิ. ๓๑
ภูมินั้นไม่ใช่โลกุตตรภูมิ จนกว่าจะไม่มียึดถือในภูมิ ภพ ภูมิ ๓๑ นี้แล้วจึงจะเป็น
โลกุตตรภูมิ.

จิตที่พัฒนาดีถึงที่สุดแล้ว มันไปจบอยู่ที่โลกุตตรภูมิ อย่างนี้. โลกุตตร-
ภูมิ จักเป็นฝ่ายอสังขตะ คือฝ่ายที่ปัจจัยจะปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป มันเริ่มเป็น หรือ
ว่าเป็นแล้ว ถึงที่สุดแล้วก็ตามใจ : ส่วนภพหรือ ภูมิ ๓๑ ภูมินี้ เป็นสังขตะ อยู่ในวิสัย
ที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งไปตามแบบนั้น ๆ ของมัน.

จิตมีสัญญามั่นหมายอะไรก็อยู่ในภูมินั้น.

ที่นี้เขามันก็ล้วนแต่ว่ามีสัญญา, สัญญา คำว่า สัญญา นั้นมันไม่ได้หมายความว่า
ความจำนั้นจำนี่ มันหมายถึง ความสำคัญมั่นหมาย. สัตว์ทั้งหลายทั้งอบายภูมิ
ทั้งมนุษย์ และก็ ทั้งเทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้นนี้ เขาเป็นพวกที่ว่ามันหมายอยู่ในกาม จึง
เรียกว่ากามาวจรภูมิ. เอาจากข้างล่างขึ้นไปก็คือว่า พวกที่อยู่ในอบาย มันก็มั่นหมาย

ในกาม; มนุษย์ก็มันหมายในกาม, เทวดา ๖ กลุ่มนั้นก็มันหมายในกาม ทั้ง ๓ พวกนั้นก็เรียกว่าพวกที่มีกามสัญญา หมายถึงมันอยู่ในกาม.

ที่นี้ เทวดาชั้นรูปพรหม จิตของเขาก็ มันหมายในรูปสัญญา มีรูปสัญญา มันหมายอยู่ในรูป รูปธรรมบริสุทธ์ ไม่เกี่ยวกับกาม.

ที่นี้ อรูปพรหมอีก ๔ สุกทัยนั้น จิตของเขาก็ มีอรูปสัญญา มันหมายในอรูปธรรมที่เขาเข้าใจว่าไม่มีรูปแล้ว ละเอียคแล้ว มาอยู่ที่นี้ก็ไม่มีการแล้ว. นี้เขาจึงมันหมายมากในอรูป เรียกว่าอรูปสัญญา.

สัญญา นั้นแหละ เป็นเครื่องวัดว่า คนนั้น ๆ อยู่ในระดับไหน, ในสัญญาความมันหมายนั้น มันมันหมายรสเป็นที่พอใจของภูมินั้น ๆ, มีสัญญาในอะไรก็หมายความว่า มันมันหมายอยู่ในรสอร่อยเป็นที่พอใจ ของภพหรือภูมินั้น ๆ. พวกที่อยู่ในกามาวจรภูมิ ก็มันหมายในรสอร่อย, หรือสาตะ สาตะ—ความยินดี อยู่ในกามนั้นเอง. พวกที่เป็น รูปสัญญา มีสาตะ ยินดีพอใจในรสของรูป ที่บริสุทธ์ที่ไม่เกี่ยวกับกาม. ที่นี้ อรูปสัญญา มันก็ มันหมายพอใจในสาตะความยินดีในสิ่งที่ไม่มีรูป; เรียกว่ามันมีความยึดถือต่าง ๆ กัน ยึดถือในกาม ก็มีกามสัญญา, ยึดถือในรูป ก็มีรูปสัญญา, ยึดถือในอรูป ก็มีอรูปสัญญา. สามัญสัตว์ทั่วไป ยึดถือในกาม ตามแบบของเทวดากามาวจร, หรือมนุษย์ทั่วไป หรือแม้แต่สัตว์ที่ในอบาย ก็หวังอยู่ในกาม ยึดมันอยู่ในกาม. ที่นี้จิตที่มันสูงขึ้นมา พ้นจากกาม มันก็มาถึงพวกรูป ก็อรูปผานทั้งหลาย.

ถ้าฝึกจิตเป็นสมาธิถึงรูปผานแล้ว ผานที่ ๑ ปฐมผานนั้น มันก็มีวิตกวิจารณ์ มันก็ละความมันหมายในกามเสียได้ มาอยู่ในวิตก วิจารณ์ บีติ สุข เอกกคตา ซึ่งเป็นองค์ของผาน. ในปฐมผาน นั้นมันมีความสุขที่เกิดจากวิเวก วิเวกจากกาม. ผู้ที่ได้

สมาธิในขั้นรูปฌาน เขามีความสุขเกิดมาจากการที่จิตวิเวกจากกาม สงัดจากกาม; เหมือนกับว่า คนเขามาพบความสะอาดแล้ว เขาก็มีความพอใจในความสะอาด, ไม่ไปพอใจในความสกปรกอีกต่อไป, มองเห็นกามทั้งหลายเป็นของสกปรก, รู้สึกว่าวิเวกจากกามทั้งหลายแล้ว มันมีความสุขที่เกิดจากวิเวกนี้เอง. ความสุขที่เกิดจากวิเวกเป็น สาระ ความยินดี สำหรับบุคคลที่ตั้งอยู่ในปฐมฌาน; เขาก็มีรูปสัญญา มีอารมณ์ของ ฌาน ในความสุขที่เกิดมาจากวิเวก.

ที่นี้เขาทำต่อไป เลื่อนจากปฐมฌานไปสู่ทุติยฌาน ก็มีความสุขที่เกิดจากสมาธิ เลื่อนขึ้นไปจากวิเวกจากปฏิจจากอะไรต่างๆ, มันไปสนใจอยู่ที่สมาธิ มีความเป็นสมาธิเป็นสุข ก็มีสุขเกิดจากสมาธิ เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาของเขา, แต่ก็ยังเป็นรูปสัญญาอยู่นั่นแหละ.

ที่นี้มาถึง ตติยฌาน มีนามกายอันบริสุทธิ์ ก็มียกขณจิตบริสุทธิ์ ก็เป็นสุขเพราะว่ามีจิตที่บริสุทธิ์ ไม่มีอะไรรบกวน, เสวยสุขเกิดจากนามกาย เป็นสาระของจิตชนิดนั้น มีสัญญาในความสุขนี้.

ที่นี้พอมาถึง จตุตถฌาน สุกขทัย เขาก็มีอทุกขมสุข ความรู้สึกที่มีใช้ทุกข์มีใช้สุข มีแต่ความบริสุทธิ์เกิดจากอุเบกขาและสติ; สติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เป็นสุขของเขา เป็นที่ตั้งแห่งสัญญา.

นี่มัน มีความสุขที่ดีกว่า, มีความสุขที่ดีกว่า เลื่อนขึ้นไปเป็นลำดับ. นี้เรียกว่าจิตตภาวนา คือการพัฒนาจิต ที่เลื่อนขึ้นไปเป็นลำดับ, เป็นลำดับ. ถ้าเลื่อนขึ้นไปอีก ไปสู่พวกที่ไม่มีรูป เขาเห็นว่ารูปสัญญาทุกชนิด รูปสัญญา ๔ ในรูปฌานทั้งหลายนั้นหยาบ หยาบน่ารังเกียจ เลิกเสียไม่เอา, ไปเอาอรุปรสัญญา สัญญาในสิ่งที่ไม่มีรูป.

พวกแรกเอาอากาศ, เอาอากาศไม่มีรูป ทำใจในอากาศ ทำใจถึงอากาศ ไม่มีรูป ก็มีความสบาย มีความสุขสบาย; เลื่อนขึ้นไป เปลี่ยนจากรูปสัญญาเป็น อรูปสัญญา. พวกนี้ก็เลิกรูปสัญญาเสีย ไปหลงไปขลุกอยู่ในอรูปสัญญา ในอากาศ บ้าง, ในวิญญาณ บ้าง, ในอากิญจัญญะ—ความไม่มีอะไร บ้าง, ในเนวสัญญานา สัญญา ยณะ บ้าง ก็เป็นอรูปสัญญาขึ้นมาอีก ๔ พวก. รูปสัญญาก็มี ๔ พวก, อรูปสัญญา ก็มี ๔ พวก.

แล้ว พวกสุดท้ายเป็นสัญญาเวทิตนโรธ คับเสียซึ่งสัญญาและเวทนา นี้ละเยียดประณีต. อันนี้ไม่ดีว่ามีสัญญา เพราะคับเสียซึ่งสัญญาและเวทนา และไม่มี ความรู้สึกที่จะยึดถือในสัญญา หรือมันหมายด้วยสัญญา เป็นที่ดับแห่งสัญญา; แต่ ถ้าไม่มีปัญญาพอก็ไม่สิ้นอาสวะ, ถ้ามีปัญญาพอก็สิ้นอาสวะ, ในขั้นที่เป็นสัญญาเวทิตนโรธ.

ที่นี้การที่ได้เข้าถึงภูมิเหล่านี้ : ภูมิที่เหนือกามขึ้นไป นับตั้งแต่รูปฌาน อรูปฌานขึ้นไปนี้ มันมีความคับ, มัน มีความดับตามลำดับ. เช่นว่ามันคับกามสัญญา เสียได้ มันมาเป็นรูปสัญญา อย่างนี้ก็เรียกว่าคับ คับแห่งกามสัญญามาเป็นรูปสัญญา ก็เรียกว่านิโรธ; เป็นการคับมาตามลำดับ. พวกที่มี รูปสัญญาดับกามสัญญาเสียได้ นี้ก็มี ๔ พวก, พวกที่มีอรูปสัญญาดับรูปสัญญาเสียได้ นี้ก็มี ๔ พวก, พวกสุดท้าย เนวสัญญานา สัญญา ยณะก็ ดับ ๘ สัญญานั้นเสียได้, มีการดับๆ อย่างนี้ตามลำดับ มา ท่านจึงเรียกว่า อนุปปพนิโรธ. อนุปปพนิโรธ—การดับเสียตามลำดับ มี ๔ : รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัญญาเวทิตนโรธ ๑; ล้วนแต่มีการดับทั้งนั้น, เลยเรียกว่า การดับตามลำดับ ๙ ชั้น.

ที่นี้ถ้าว่าจิตเข้าไปอยู่ในการดับนั้น ก็เรียกว่า อนุปปพวิหาร, อนุปปพวิหาร ๔ เหมือนกัน : อยู่ในรูปฌาน ๔ ในรูปฌาน ๔ ในสัญญาเวทิตนโรธ ๑ รวมเป็น ๔ เข้าไปอยู่ในความดับนั้น เรียกว่าอนุปปพวิหาร.

ที่นี้ถ้าเสวยความสุขอยู่ในสิ่งทั้ง ๔ นั้น ก็เรียกว่า อนุปปพสมาบติ แปลกกันที่ว่า สมาบตินี้เป็นการดื่มรสของวิหารธรรมเหล่านั้น; เหมือนกับนิพพานชั้นน้อยๆ นิพพานที่ยังไม่เต็มขนาด; เมื่อเข้าไปอยู่ในรูปฌาน ๔ ก็คือ รูปฌาน ๔ ก็คือ สัญญาเวทิตนโรธก็คือ เป็นการเสวยสุขอยู่ในวิหารธรรมเหล่านั้นตามลำดับ; ดังนั้นท่านจึงเรียกว่า อนุปปพสมาบติ.

ฟังศึกษาเรื่องอนุปปพอาพาธ.

นี่จิตที่พัฒนามันเป็นมาอย่างนี้ เรื่องของมันเป็นมาอย่างนี้ แล้วมันยังมีสิ่งที่เป็นอุปสรรค ซึ่งควรรู้ว่ามันมีตามลำดับเหมือนกัน. ความสำเร็จมีตามลำดับอย่างไร อุปสรรคมันก็มีมาตามลำดับอย่างนั้น; เช่นว่าคนเขาชอบของอยู่อย่างหนึ่ง พอจะเปลี่ยนไปชอบของอย่างอื่น ของที่เขาเคยชอบอยู่ก่อนนั้นจะมาชักคอ. เช่นพวกที่ชอบกาม ชอบกามารมณนี้ พอจะให้ไปชอบสมาธิที่ไม่ใช่กามารมณ ไปเจริญสมาธิที่ไม่มีกามารมณ ความชอบกามารมณแต่ก่อนนั้นแหละมันไปชักคอ : อย่างนี้เขาเรียกว่า อาพาธ, อาพาธ — ความเจ็บไข้.

ฉะนั้นความสนใจในรูปฌาน ความรักยึดถือในรูปฌาน ก็จะเป็นอาพาธ แก่รูปฌาน, หรือถ้าให้ละเอียดก็ว่า ความพอใจในปฐมฌานที่ ๑ มันก็ไปชักคอการที่จะบรรลุทุคคิยาน. ความพอใจในทุคคิยาน มันก็จะไปชักคอการที่จะบรรลุทุคคิยาน.

เปรียบเทียบกันง่าย ๆ เหมือนกับว่า เราชาวบ้านนี้ อยู่ในบ้านครองเรือนบริโภคคาม; พอปลีกตัวออกมาบวชเป็นนักบวชไม่บริโภคคาม ความพอใจที่เคยพอใจในกามมันจะตามมาชักคอ ไม่ให้พอใจในการบวชที่ไม่มีกาม; เพราะฉะนั้นต้องสีก ต้องกลับสีก. พกง่าย ๆ ว่า อะไรที่มันเคยอร่อยมาแต่ก่อนนั้นแหละ มันจะมาเป็นอุปสรรค ชักคอ สิ่งที่จะเลื่อนให้สูงขึ้นไป.

ความสุขในชั้นปฐมฌาน จะคอยชักคอ เมื่อจิตจะยกไปสู่ทุติยฌาน. เมื่อได้ทุติยฌานแล้ว พอใจในทุติยฌานแล้ว มันก็พอใจ แล้วมันก็จะคอยชักคอ เมื่อจิตจะเลื่อนสูงไปสู่ตติยฌาน อย่างนี้ลำดับเป็นลำดับ ๆ ไปจนถึง ๔ ชั้นนั้น. นี้เรื่องละเอียดของจิตว่าจิตที่มันก้าวไปไม่ได้ก็เพราะว่า มันจะพอใจจมอยู่ ในสิ่งที่ได้รับอยู่ก่อน, แล้วพอจะเลื่อนตีกว่านั้นมันก็ยังไม่เอา, หรือถ้าพูดให้เลวไปกว่ากามาวจร เป็นพวกอบายชั้นที่เป็นอบาย มันก็พอใจในสิ่งที่ทำทวาม; เพราะฉะนั้นเราจึงเห็น คนเป็นอันมาก ละอบายมุขไม่ได้, อบายมุขทั้งหลายละไม่ได้, เพราะความสุขความพอใจในอบายมุขมันคอยดึงเอาไว้ ไม่ให้ไปสูงกว่านั้น. เช่นที่จะชวนคนกินเหล้าขี้เมา ให้เลิกเหล้ามากินน้ำสะอาด นั้นมันทำไม่ได้; เพราะว่ารสอร่อยที่มันเคยดื่มอยู่กับเหล้า นั้นมันดึงชักคอ มันดึงกลับไป. อย่างนี้เขาเรียกว่าอาพาธ, จึงมีอนุปฺพอาพาธ ๔ อย่าง.

เรื่องของจิต มันจึง มีเรื่องอนุปฺพพนิโรธ ๔ อย่าง, อนุปฺพพวิหาร ๔ อย่าง, อนุปฺพพสมาบัติ ๔ อย่าง, อนุปฺพพอาพาธ ๔ อย่าง. นี้เรียกว่าเรื่องของจิต หรือ เทคนิคของการพัฒนาจิต มันมีอย่างนี้แหละ ที่เรียกว่าจะต้องเข้าใจ, ดูเห็นพร้อมกันรอบๆ ด้าน แล้วจะได้เดินทางถูก.

มันอาจจะพูดละเอียดเกินความจำเป็นไปบ้าง แต่ก็ไม่เป็นไร; ถ้าเข้าใจได้ก็จะเป็นการดี จะได้รู้ว่าจิตที่พัฒนานี้ มันมีความจริงของมันอย่างนี้, มีสภาวะของมัน

อย่างนี้, เมื่อไม่ถูกกับเรื่องของมัน มันก็เป็นไปไม่ได้เท่านั้นเอง. ถ้าเราจะพัฒนาจิตกันที่นี้และเดี๋ยวนี้ เราก็ต้องรู้เรื่องเหล่านี้ เราจึงจะพัฒนาจิตกันที่นี้และเดี๋ยวนี้ได้ไม่อย่างนั้นแล้วก็ต้องปล่อย ปล่อยไปตามเรื่องตามราว ตามบุญตามกรรม แล้วแต่มันจะไปรก. แต่ถ้าเราจะเอาให้อยู่ในอำนาจของผู้ฝึก มันก็ต้องจัดการ กับสิ่งเหล่านี้ ให้อายุต้อง, อบรมจิตตามวิธีหรือกรรมวิธี ที่ท่านได้ค้นพบกันแล้วแต่กาลก่อน แล้วสอนไว้เป็นระบบ เป็นระบบ.

เดี๋ยวนี้ พุทธศาสนาเป็นที่รวมแห่งระบบที่มีประโยชน์ ที่เขาเคยคิดค้น และพบกันแล้วในกาลก่อนนั้น มาไว้ในระบบของพระพุทธศาสนา อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง, ไม่ขาดตกบกพร่องในส่วนที่ควรจะมี, เรียกว่าระบบพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธภษิต หรือในพระไตรปิฎกก็ตามนี้ มีครบไม่ขาดแคลน, ไม่ขาดตกบกพร่อง. ฉะนั้นก็ศึกษากัน เอามาใช้พัฒนาจิตกันที่นี้และเดี๋ยวนี้; ถ้าทำถูกต้องจริง ก็อาจจะบรรลุมรรค ผล นิพพานอันสมบูรณ์ กันได้ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ด้วยเหมือนกัน. ถ้าทำได้เท่าไร มันก็มีผลเท่านั้น, ไม่มีเสียหลาย มันไม่มีเสียหลาย, ทำได้เท่าไรมันก็จะได้ผลเท่านั้น. แต่ถ้าทำถูกวิธี มันจะได้หมดเลย, เป็นการพัฒนาจิตที่สมบูรณ์ถึงที่สุดได้ที่นี้และเดี๋ยวนี้.

ขอให้ถือว่าเรื่องมันมีเท่านี้ เรื่องจริงมันมีเท่านี้ สำหรับการพัฒนาจิต คือ ทำคนที่เป็นคนธรรมดา ให้เป็นคนชั้นสูงสุด, ก็เป็นพระอริยเจ้า เป็นพระอรหันต์ ด้วยการพัฒนาจิต โดยย่อหรือโดยสังเขปที่เรียกว่าปริทัศน์ มันมีอยู่อย่างนี้. นี้ ปริทัศน์ของจิตตภาวนา ท่านทั้งหลายจงได้พิจารณา ดู ไซ้ให้เป็นประโยชน์ ในการพัฒนาจิตของตน ด้วยกันจงทุกๆ คน.

การบรรยายในวันนี้ สมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติการบรรยาย เป็นโอกาสให้ พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรม ที่ส่งเสริมกำลังใจ ในการพัฒนาจิตสืบต่อไป.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๗ —

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖

มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายธรรมะประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชาเป็นครั้งที่ ๗ ในวันนี้
อาตมาก็ยังคงกล่าว ในชุด*ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้
ว่า มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตทุกแง่ทุกมุม.

ขอให้บทวนการบรรยายครั้งที่แล้วมาว่า การบรรยายชุดนี้มุ่งหมายอะไร ?
การบรรยายมุ่งหมายจะให้มองเห็นธรรมะ ชนิดที่เรียกว่ารอบด้าน คือมองกันรอบ
ด้าน ด้านบน ด้านล่าง ด้านขวาง ที่จุดศูนย์กลาง, มองอะไรหมดทุกด้าน เรียกว่า
ปริทัศน์ เราจะมองดูกันโดยปริทัศน์ หรือซึ่งปริทัศน์ ทั้งของธรรมะและชีวิต.

ฟังมองดูชีวิตโดยปริทัศน์.

ในครั้งที่แล้วมาก็เคยบอกให้ทราบว่ ธรรมะหรือชีวิตนั้นมันก็เป็นสิ่งเดียวกัน หรือถ้าเราจะแยกออกจากกัน ก็โดยมุ่งหมายเฉพาะส่วนๆ ถ้ามองดูที่เดียวกัน ในฐานะที่ว่าเป็นธรรมะหรือธรรมชาติแล้ว มันก็เป็นสิ่งเดียวกันได้ ซึ่งเราอาจจะมองได้หลายแง่หลายมุม.

ดังนั้นขออย่าเพิ่งรังเกียจหรือรำคาญ ด้วยคำว่า*ปริทัศน์* ซึ่งเป็นคำใหม่ๆ ประดิกประคอย, คล้ายๆกับประดิกประคอยขึ้นมาพูด เพื่อให้เป็นคู่กับคำต่างประเทศ. แต่เราจะถือเอา*ประโยชน์*ของคำว่า*ปริทัศน์* : *ปริ* แปลว่า *รอบๆ* *ทัศน์* แปลว่า *เห็นหรือดู ดูแล้วเห็น, ปริทัศน์ ก็คือดูกันอย่างรอบด้าน*; ไม่เท่าไรคำพูดชนิดนี้ มันก็จะกลมกลืนกันไปในภาษาธรรมคา แล้วก็ขึ้นไปเอง. เราเอาแต่ความสะดวกในการพูดจา; เช่นคำว่า*ปริทัศน์*นี้ มันมีความหมายว่า ดู ชนิดที่รอบด้านทั่วถึง ทั้งในส่วนลึก ซึ่งดูด้วยตาธรรมคาไม่เห็น ก็ดูได้ด้วยตาแห่งปัญญา ข้างบน ข้างล่าง ด้านข้าง โดยรอบ ดูเห็นเป็นสิ่งที่เนื่องกัน.

เหมือนอย่างว่าจะดูโลกนี้ทั้งโลก ถ้าดูเห็นหมด มันก็เนื่องกัน เป็นหนึ่งโลกหรือโลกเดียว; แต่การมองนั้นมันก็ยาก, ไม่รู้ว่าจะไปยื่นมองที่ตรงไหน. เราต้องเลือกหาที่ที่มันจะเห็นได้มากที่สุด. อย่างที่เราจะดูวิวให้ไ้มากที่สุด เราก็ขึ้นไปมองดูบนยอดภูเขา เราก็เห็นวิวนั้นไ้มากกว่าที่จะมองดูที่ตีนเขา; ขึ้นไปอยู่บนยอดเขาสุด มองเห็นไปถึงทะเล, ถ้าน้ำใสก็มองเห็นถึงกันทะเล, หรืออาจจะคำนวณถึงกันทะเลได้ดีกว่าที่จะยื่นมองดูที่ตีนเขา.

ดังนั้นเรามีวิธีไ้ที่จะมองดูอะไรให้เห็นโดยรอบด้านอย่างนี้ ก็ควรพยายามแต่ที่กล่าวนี้มันเป็นเรื่อง ธรรมะชนิดที่ไม่มีตัวตน ที่จะมองด้วยตาธรรมคาไม่ไ้;

แต่จะต้องมองด้วยตาแห่งจิตใจ หรือที่เรียกว่า ตาของปัญญา, ปัญญาจักขุคือตาของปัญญา แล้วมองเห็นธรรม; ก็นั้นจึงเรียกว่าธรรมจักขุ คือตาสำหรับจะมองเห็นธรรม. ชีวิตนี้เป็นสิ่งเดียวกับธรรม เราจึงต้องใช้ตาที่เรียกว่า ปัญญาจักขุหรือธรรมจักขุ มองดูให้รู้ให้เห็น มากเท่าที่จะทำได้, เราก็จะรู้จักสิ่งทั้งปวงดีขึ้น รวมทั้งตัวเองด้วย.

การที่ไม่มองเห็นสิ่งทั้งปวง ก็คือไม่รู้จักสิ่งทั้งปวง, ความไม่รู้จักก็ทำให้เข้าใจผิดต่อสิ่งเหล่านั้น จึงเกิดการแบ่งแยกไปตามความเข้าใจผิด คือไปหลงรักบางอย่าง หลงเกลียดบางอย่าง หลงชอบใจบางอย่าง ไม่ชอบใจบางอย่าง กลัวบางอย่าง กล้าในบางอย่าง, เรียกว่าเป็นความโง่เสมอกัน.

ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา กระทั่งทำลายล้าง เหล่านี้ล้วนแต่เป็นความโง่ชนิดหนึ่งๆ มาจากการที่ไม่มองเห็นสิ่งทั้งปวงเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง; เพราะว่าถ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง มันก็จะมองเห็น ความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งเหล่านั้น. สิ่งเหล่านั้นมีความเป็นเช่นนั้นเองของมัน แต่ละอย่างๆ ทุกสิ่ง.

มองให้เห็นความเป็นเช่นนั้นเอง เพื่อไม่ทรมาณชีวิต.

การมองเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งทุกสิ่งนั้นแหละ คือหัวใจของพระพุทธศาสนา; บางคนไปยึดติดคำร่าหนังสือหนังสือหนาเกินไป จนไม่รู้หัวใจของพุทธศาสนาอยู่ที่ไหน พุคสำหรับคนทั่วไป ที่ไม่ประสีประสาต่อธรรมะ ก็อยากจะพูดว่า จงมองให้เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่มันเป็นจริง ก็คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งทั้งปวง.

อย่างไรเรียกว่ามองเห็น, อย่างไรเรียกว่ามองไม่เห็น? ก็ตอบได้อย่างกำปั้นทุบดิน อย่างที่กล่าวมาแล้วว่า ถ้ายังมองเห็นเป็นของน่ารัก น่าโกรธ น่าเกลียด น่ากลัว เป็นต้น, แยกกันอยู่เป็นอย่างๆ แล้ว ก็เรียกว่ายังมีความโง่อยู่ ยังมองไม่เห็น. ถ้ามองเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของมันตามธรรมชาติ ไม่อาจจะเกิดความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว เป็นต้นแล้ว นั่นแหละเรียกว่ามองเห็น, ไม่ต้องมีใครมาบอก ว่าเห็นหรือไม่เห็น เราจะรู้สึก รู้จักได้เองว่า มองเห็นหรือมองไม่เห็น.

ถ้ามองไม่เห็น มันก็กลุ้มอยู่ด้วยความโง่อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงอาการออกมาว่า เป็นเรื่องความยินดียินร้าย จนเกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง, อยู่อย่างคนมีกิเลสตลอดเวลา, มีชีวิตชนิดที่ทนทรมาณ นับตั้งแต่ทนทรมาณด้วยความไม่รู้จักความไม่เข้าใจ ความสงสัย ความมีคมนต์ต่อสิ่งต่างๆ ที่แวดล้อมตัวตัวเองอยู่ เป็นอย่างน้อย, จนกระทั่งความรู้สึกเป็นกิเลสชนิดที่รุนแรง เป็นโลภะ โทสะ โมหะ หรือเป็นราคะ โกรธะ โทสะ โมหะ แล้วแต่จะเรียก ก็เรียกว่าเป็นกิเลสด้วยกันทั้งนั้น, เกิดมาจากความไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง. มันโง่ที่จะเอา ก็เรียกว่า *โลภะ* หรือ *ราคะ*, มันโง่ที่จะทำลายเสีย ก็เรียกว่า *โทสะ* หรือ *โกรธะ*, มัน โง่จนไม่รู้จะทำอย่างไร ใต้แค้นเวียนอยู่รอบๆ ก็เรียกว่ามัน *มีโมหะ*.

เราลำบากอยู่ด้วยเรื่อง โลภะ โทสะ โมหะ กันอย่างนี้ ขอให้ดูให้ดี. คำว่าดูให้ดี ก็คือดูอย่างมีปรีทิตัน ก็คือการเห็นโดยรอบด้าน. โลภะ โทสะ โมหะ เกิดอยู่กับใจก็ไม่มองเห็น มีแต่ความโง่ทำให้เคืองคร้อน ไปตามแบบของคนมีโลภะ โทสะ โมหะ. งุ่นง่านอยู่เหมือนกับคนบ้า. นี้เรียกว่าลำบากอยู่ด้วย โลภะ โทสะ โมหะ เป็นชีวิตชนิดที่ทรมาณ, ไม่เป็นชีวิตที่น่าพอใจ น่าชื่นอกชื่นใจ.

คนต่างประเทศมาขอศึกษาพุทธศาสนา เมื่อถามว่า มาศึกษาเพื่อประโยชน์อะไร? ก็ล้วนแต่ตอบไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง; เพราะเขาไม่รู้จักปัญหาที่เขาเผชิญ คือปัญหาที่เขาเดือดร้อนอยู่ด้วยโลหะ โทสะ โมหะ. เขาไม่รู้ว่าเขาเดือดร้อนอยู่ด้วยอะไร ซึ่งวัตถุประสงค์ของธรรมะ ก็ต้องการจะแก้ปัญหานั้น. เขาไม่มีปัญหา, มาศึกษาพุทธศาสนาโดยไม่รู้ว่าเพื่ออะไร มันก็เห่อๆกันมา, ตามที่เขาจะเห่อกันได้อย่างไร เห่อว่าไปเที่ยวรอบโลก ไปคุ่อไรมาก ๆ กว่าง ๆ นี้ก็มี, เห่อว่าได้รับความรู้รอบตัวเพิ่มมากขึ้นก็มี. บางทีก็ไม่รู้ว่าจะไปทำอะไร นอกจากว่ารู้ไว้ดีกว่า, รู้ไว้ดีกว่า ก็มาศึกษากันอย่างนี้โดยมาก, มันก็ไม่ค่อยจะถูกจะตรงต่อตัวแท้ของธรรมะ หรือตัวพุทธศาสนา.

ที่นี้ถึงแม้คนไทยเรา ที่ถือพุทธศาสนาอยู่แล้ว ก็ยังมีปัญหาที่คล้ายๆกัน คือ ไม่รู้ว่าจะไปทำอะไร; นอกจากเหมาๆเอาว่า ไค้บุญบ้าง, เหมาๆเอาว่า มันดีตามที่เขาว่ามันดี มันวิเศษ มันประเสริฐ. แต่ในที่สุดก็ไม่ได้เอาธรรมะนั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์โดยตรงโดยแท้จริงได้, อย่างนี้ก็มียุ่่มาก และนำรำคาญที่ว่า มันเสียเวลาเปล่าๆ, แล้วก็ทำไปอย่างงมงายด้วย.

เราควรจะศึกษากันในขั้นนี้แหละให้มากที่สุด เพื่อให้รู้จักความจริง หรือความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตบ้าง, ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะบ้าง. ถ้าดูข้างนอกก็ว่า ธรรมะสำหรับชีวิต, ชีวิตนี้ต้องการธรรมะ, ใช้ธรรมะกับชีวิตให้ถูกต้อง ชีวิตก็เป็นของที่มีความสุขสงบน่าชื่นใจ. และถ้าคุณลึกลงไปแล้ว ก็จะพบว่า ธรรมะก็คือชีวิต, ชีวิตก็คือธรรมะ คือทั้งสองอย่างเป็นธรรมะด้วยกัน เหลืออยู่แต่คำว่าธรรมะคำเดียว มองในแง่ชีวิตก็เป็นตัวชีวิต, มองในแง่บัจจัยแห่งชีวิต มันก็เป็นบัจจัยแห่งชีวิต.

ท่านทั้งหลายจงพยายามทำความเข้าใจ ในข้อความตามที่อาตมากำลังพูดนี้. เรื่องตัวธรรมะโดยตรง พูดมามากแล้ว มากจนมากกว่ามาก, แต่ก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์

ยังไม่อาจจะใช้สำเร็จประโยชน์, ยังไม่อาจจะทำความสัมพันธ์กัน ระหว่างธรรมะกับชีวิตให้สำเร็จประโยชน์. เคียงวันเราจะไม่พูดถึงตัวธรรมะ อะไรกันนัก แต่จะพูดถึงปัญหา, ตัวปัญหาที่มันเกิดขึ้น มันเกี่ยวพันกันอยู่ระหว่างธรรมะกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิตที่เราสมมติเรียกว่าตัวเรา. เรายึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ทำให้ชีวิตนี้กลายเป็นของร้อนไป; ตัวเราไม่มีก็ทำให้ตัวเรามีขึ้นมา, ตัวเราที่ไม่ต้องร้อนไม่เคยร้อนไม่จำเป็นจะต้องร้อน มันก็กลายเป็นของร้อนขึ้นมา, มาจัดการในส่วนนี้กันคุณจะดีกว่า.

มองให้เห็นความเกี่ยวข้องของชีวิตกับธรรมะ.

ชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องมองให้เห็นโดยรอบ จนกระทั่งว่า เกี่ยวข้องกันอยู่กับธรรมะ อย่างไร, แล้วเราจะจัดมันอย่างไร, ให้มันเป็นสิ่งทั้งดงาม. ขอใช้คำว่า *ดงาม* บ้าง, ฟังคุณคล้ายกับว่าเป็นคำประพันธ์ศักดิ์สิทธิ์ที่เขาใช้กันอยู่. แต่ที่จริง *คำพระพุทธรเจ้าได้เคยทรงใช้* ก่อนแล้ว, ท่านใช้คำว่า *ดงาม ธรรมะดงาม การศึกษาดงาม การปฏิบัติดงาม การได้รับผลการปฏิบัติดงาม*. นี่ท่านก็เคยใช้มาแล้ว ไม่ใช่เป็นคำที่เรียกว่า เราจะใช้กันอย่างสำนวนนักประพันธ์ที่ศักดิ์สิทธิ์สมัยใหม่, มันไม่มีคำอะไรที่แสดงความหมายได้ดียิ่งไปกว่าคำนี้. คำว่า *ดงาม* นี้ บางทีก็แปลว่าดี; หมายความว่าดีไปเสียก็มี, สู้อธิบายไปตามคำ ความหมายของคำไม่ได้ ใช้คำว่า *ดงาม*.

มีอยู่ประโยคหนึ่ง ซึ่งควรจะเอามาสนใจใคร่ครวญดู คือประโยคที่ *พระพุทธรเจ้าท่านตรัสว่า ใครหนอจะเลือกเก็บดอกไม้จากสวนอันดงาม, ใครจะเป็นคนเลือกเก็บดอกไม้อันดงาม จากสวนอันดงาม เมื่อในโลกนี้มันมีแต่คนใจ มีแต่คนที่ประกอบไปด้วยอวิชชา, ก็ว่า ใครหนอจะเป็นผู้เลือกเก็บดอกไม้จากสวนอันดงาม, สวนของพระพุทธรเจ้าเหมือนกับสวนดอกไม้, ในที่นี้ก็หมายถึงสวนแห่งพระธรรม ก็ธรรม*

ทั้งหลายทั้งปวง อันมากมายเหมือนกับสวนดอกไม้ ที่มีดอกไม้ทุกชนิด ดอกไม้งามก็มี
ไม่งามก็มี หอมก็มี เหม็นก็มี ใหญ่ก็มี เล็กก็มี มันสารพัดอย่าง มันมีมากไปหมด.

แล้วว่าใครจะเป็นคนเลือกเก็บเอาแต่ดอกไม้ที่ควรเก็บ เอาไปใช้ให้เป็น
ประโยชน์ได้? คนโง่ก็ทำไม่ได้ ก็ทำได้แต่คนฉลาด, ก็ปรากฏว่าผู้ที่เห็นธรรมชาติ
เข้าใจธรรมชาติ ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป, พุคอย่างนี้ดีกว่า. บุคคลที่เห็นธรรมชาติ
ถึงขนาดพอสมควร ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป จึงจะรู้จักเลือกเก็บดอกไม้ในสวน
อันงดงาม คือธรรมชาติที่สามารถดับทุกข์ได้นั่นเอง, เป็นขั้นต้น เป็นขั้นแรก เป็น
อันดับแรก ที่ว่าจะดับทุกข์ได้จริง, รู้จักหยิบเอาธรรมชาติที่ดับทุกข์ได้จริง มาแก้
ปัญหาของตน ๆ ในชีวิตประจำวัน.

คนโง่ทั้งหลายก็มีความทุกข์ เหมือนกับความเจ็บไข้อยู่เป็นประจำวัน คือ
ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา
ว่าเอาเองก็แล้วกัน มากมายนี้. และ ใครมันจะสามารถ เลือกเก็บเอาดอกไม้งดงาม
เฉพาะโรคนาเยียวยาโรคหรือความทนทุกข์ทรมานเหล่านี้?

ทำไมจึงต้องใช้คำว่างดงาม? เพราะว่ามันทำให้สบาย ให้มีความสุข มีความ
สบาย ค้ำ, ไม่ใช่เพียงแต่หายเจ็บปวด มันยังให้มีความสุขความสบาย มากไป
กว่านั้นค้ำ. แล้วทำไมจะต้องเรียกว่า มัน เป็นสวนดอกไม้? ก็เพราะว่ามันงดงาม
หรือมันมีให้เลือกครบทุกอย่างทุกรูปแบบ. นี้เราอยู่ในพวกไหน? เราควรอยู่ในพวก
ที่ฉลาด สามารถจะเป็นคนเลือกเก็บดอกไม้ เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน,
ให้ชีวิตนั้นมันมีความสุขชื่นแจ่มใส, อย่าได้ทันทรมานแม้แต่ประการใด.

ฟังก์ชัน ๆ มันก็มากมาย คุณมันมากมายคล้ายจะเหลือวิสัย; แต่ถ้ามีความรู้จริง มันก็อยู่ในวิสัยที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้, เราจะป้องกันหรือแก้ไข ก็ตาม ซึ่งความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความอาลัยอาวรณ์ ความชั่วร้าย เหล่านั้น ได้โดยวิธีใด หนึ่งเวลา, มันอยู่ที่หนึ่งเวลา. เรื่องกิเลส เรื่องการปรุงแต่ง เกิดทุกข์เป็นปฏิจสมุปบาท อะไรเหล่านี้ เราก็พูดกันมามากมายแล้ว. เคียงนี้มันก็เหลืออยู่แต่ว่า เวลาไหนจะเอาธรรมะข้อไหน มาแก้ปัญหาคอนี้, เวลาไหนจะเอาธรรมะข้อไหนมาแก้ปัญหาคอนี้? อย่างนี้แหละให้มันทันเวลาทุก ๆ กรณีไป.

นี่เป็นเรื่องของบุคคล ที่สามารถเลือกเก็บดอกไม้ เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์จากสวนอุทยานใหญ่โตมโหฬารของธรรมชาติ ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงเปิดเผยขึ้น. ที่จริงก็น่าจะพูดว่า สวนสมุนไพรมีกว่า, คือสวนอุทยานสมุนไพรมันที่เขาปลูกไว้มากมายครบทุกอย่าง. ใครจะสามารถหยิบเอาต้นยาต้นไหนมาแก้ไขโรคของตนได้ทันกาลทันเวลา เป็นที่น่าพอใจ? นั่นมันเรื่องยา เคียงนี้ใช้คำว่าดอกไม้ มันกลายเป็นของหอมของชื่นใจ; แต่ความหมายมันก็ควรจะเป็นอย่างเดียวกันได้ ก็มีความพอใจ มีความสุขสบายใจก็แล้วกัน. ความสุขความสบายใจ ความน่าพอใจ จากกรณีดอกไม้นี้ มันคงจะดีกว่าการกินยา ซึ่งมักจะขมขื่น เหม็นหืนกันโดยมากสำหรับยา. พูดให้เป็นโฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น ก็จะเป็นดอกไม้ ที่มีให้เลือกอยู่ทุกอย่าง ในสวนดอกไม้.

เคียงนี้สิ่งที่ปวงมันก็มีอยู่เป็นธรรมชาติ ตามธรรมชาติ โดยธรรมชาติ เท่ากับเป็นสวนดอกไม้ หรือยิ่งกว่าสวนดอกไม้, แล้วก็เกี่ยวข้องกับเรา กับชีวิตของเรา อยู่ทุกอย่าง หรือตลอดเวลาก็ว่าได้. ปัญหามันเกิดขึ้นนั้น มันก็เกิดขึ้นที่ชีวิตจิตใจ; ถ้ามันเกิดที่อื่นก็ไม่ใช่ไร มันก็ไม่เกี่ยวข้องกับเรา ไม่ต้องสนใจก็ได้; แต่เคียงปัญหานั้นมันเกิดขึ้นแก่ชีวิตจิตใจของเรา จนกล่าวได้ว่า ความทุกข์มันมีอยู่

ในร่างกายนี้ ในจิตใจนี้, ในร่างกายที่มีจิตใจอยู่ด้วยกันนี้; ความดับทุกข์มันก็ต้องดับกันที่นี้ คือที่ ๆ มีความทุกข์นั่นเอง จึงต้องรอรู้อะไรสักอย่าง. น้าอาตมาเรียกว่า ปริทัศน์แห่งชีวิต คือการมองดูรอบด้าน ต่อสิ่งที่เรียกว่าชีวิต แล้วก็เป็นอย่างทุกแง่ทุกมุม ให้เพียงพอแก่ปัญหา.

ได้พูดมาแล้วว่า ธรรมะกับชีวิตนั้นเกี่ยวข้องกัน, พูดอย่างธรรมดา ๆ ก็ว่าเกี่ยวข้องกัน, ถ้าพูดอย่างลึกซึ้งกว่าธรรมดา ก็ว่ามันเป็นสิ่งเดียวกัน. แต่ว่าเขาแต่ว่าอย่างธรรมดา ๆ มันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน; ความมองดูให้พร้อมกันทั้งสองอย่างก็จะเป็นการดี. *ธรรมะคืออะไร?* โดยหัวใจโดยใจความนั้น ก็พูดกันมานานแล้วว่า ธรรมะมีอยู่ ๔ ความหมาย คือ *ตัวธรรมชาติ*, คือ *ตัวกฎของธรรมชาติ*, *ตัวหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ*, *ตัวผลที่เกิดจากหน้าที่นั้น ๆ*, ๔ อย่างนี้แต่ละอย่าง ๆ ล้วนแต่เรียกว่าธรรมะ.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่า ชีวิต ในความหมายธรรมดาทั่วไป มันก็เป็นตัวธรรมชาติ คือร่างกายจิตใจนี้มันก็เป็นธรรมชาติ, แล้วมัน มีกฎของธรรมชาติควบคุมอยู่ ในร่างกายและจิตใจนั้น. ร่างกายและจิตใจนั้นก็เกิดหน้าที่ ที่จะต้องประพฤติกกระทำ ให้เกิดความถูกต้อง จนไม่ต้องเกิดความทุกข์, มันจึง มีหน้าที่ มีธรรมะคือหน้าที่ ที่ชีวิตนี้มันจะต้องทำ. ชีวิตไหนไม่ทำหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ชีวิตนั้นก็ต้องตาย, และได้ตายไปแล้วมากมาย ตามประวัติศาสตร์แห่งวิวัฒนาการทางชีววิทยาเป็นต้น. เขาก็เชื่อกันว่า ชีวิตหลายรูปแบบได้สูญหายไปแล้ว ไม่มีเหลืออยู่, จะมากกว่าที่เหลืออยู่, ที่เหลืออยู่นี้ เพราะมันบังเอิญก็ได้ มันถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ หมายความว่า มันปรับตัว เปลี่ยนแปลงทันกันกับความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ, มันจึงเป็นสิ่งที่ มีชีวิตที่เหลืออยู่ จนกระทั่งเป็นพวกเราในบัดนี้. สิ่งที่เคยมีแล้วสูญไปแล้ว เหลือแต่ซากอยู่ใต้ดินก็มีเป็นอันมาก; นั่นมันทำตัวเข้ากันไม่ได้กับธรรมชาติ หรือธรรมะ

ก็เลยตายและสูญหายไป. นี่มันเป็นกฎของธรรมชาติอย่างนี้ ว่าชีวิตจะต้องทำหน้าที่ให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ จึงจะไม่ตาย หรือว่าไม่อยู่อย่างทนทุกข์ทรมาน.

ข้อนี้ไม่ลึกซึ้งอะไร มองเห็นได้ง่าย, ลองทำให้ผิดกฎของธรรมชาติ ก็เป็นโรคภัยไข้เจ็บตาย หรือตายโดยอะไรก็ได้ ถ้าไม่ตายก็เกือบตาย, หรือว่าอยู่อย่างมีทุกข์ทรมาน, ไม่คุ้มค่าที่เกิดมาแล้ว มีชีวิตอยู่เพียงไม่เกินร้อยปี, เรียกว่าชีวิตร้อยปี เป็นประมาณ นิดเดียวเท่านั้น ก็ยังไม่สามารถจะให้อยู่อย่างมีความสุขได้. โลกนี้มันอยู่เป็นล้าน ๆ ปี หรือก็ล้าน ๆ ปีก็ตามใจเถิด แต่ว่าชีวิตของคนนี้ มันไม่เกินร้อยปี มันนิดเดียวเท่านั้นมันยังทำให้ถูกไม่ได้. คุณเถอะว่ามันมีวิชา ความโง่เท่าไร จึงปรับตัวเองให้ถูกต้องไม่ได้. ภายในเวลาราวสักร้อยปี เกิดมาจนกว่าจะแตกตายทำลายนี้ มันก็ประมาณสักร้อยปี ในช่วงชีวิตนี้ มันควรจะรู้อะไรถูกต้อง สำหรับจะอยู่อย่างไม่มี ความทุกข์.

ปัญหามันเกิดแก่คน มากกว่าสัตว์เดรัจฉาน ตรงที่ว่าคนมันคิดนึกได้มากกว่า คิดนึกได้เร็ว คิดนึกได้ลึกซึ้ง; เพราะฉะนั้นมันจึงคิดไปไกล จนมีปัญหาเกิดขึ้นมาก ไม่เหมือนสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งคิดไม่เป็นหรือไม่คิดอะไร ความทุกข์ทางใจมันก็เลยไม่มี. นี่คือข้อที่ว่า มนุษย์เราจะไม่ดีไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน ตรงที่ว่ามันมีความทุกข์ทางจิตใจมากกว่าสัตว์เดรัจฉาน; แม้ว่าจะประคิประคอยสิ่งสวยงามสนุกสนาน ขึ้นมาสักเท่าไร มันก็คับทุกข์ไม่ได้, ฉะนั้นสิ่งพิเศษที่ประคิขรู้ขึ้นมา ก็เลยกลายเป็นเรื่องโง่เรื่องบ้า เรื่องไม่มีประโยชน์อะไร, ไม่ต้องทำก็ได้, แค่มนุษย์ในโลกมันก็ทำ. ขอให้ถือเสียว่า มันเป็นปัญหาชนิดที่มองไม่เห็นปัญหา, เจ้าของปัญหาก็ไม่รู้จักปัญหา และมองไม่เห็นปัญหา.

ถ้าจะเอาเรื่องนั้นมาพูดกัน เขาก็จะหาว่าเป็นเรื่องบ้า เรื่องไม่จำเป็นอีกเหมือนกัน: พวกเราเอาเรื่องของธรรมะมาพูด พวกนั้นก็หาว่าเป็นเรื่องบ้า ไม่จำเป็นจะต้องทำ ไม่มีประโยชน์อะไร; เช่นเดียวกับที่เรากล่าวหาว่า เขาทำแต่สิ่งที่มันไม่ดับทุกข์, ในโลกนี้เขาระดมท่อมเทกันสร้างสรรค์แต่ในเรื่องที่ไม่ดับทุกข์. อ่านหนังสือข่าวประจำวัน แล้วก็รู้สึกหดหูใจเศร้าใจ ที่นั่นจัดประชุม ที่โน่นจัดประชุม ที่นี้จัดประชุม ที่โน่นจัดประกวด ที่นี้จัดสัมมนา มากมายแต่ละวัน ๆ; แต่พอคุยที่รายละเอียดแล้ว ไม่เห็นว่ามีเรื่องดับทุกข์, และเห็นว่ามันดับทุกข์ไม่ได้ บางทีจะเพิ่มความทุกข์ด้วยซ้ำไป, ทำให้ปัญหาที่น้อยอยู่กลับมากขึ้น เพราะการจัดที่มันทำไปอย่างหลับหูหลับตา.

มนุษย์กำลังเป็นอย่างนี้ จึงไม่ได้รับผล สมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และควรจะมีความสุขที่สุด มันกลายเป็นเกือบจะไม่มีความสุขอะไร สู้แค่แมวก็ไม่ได้, สุนัขหรือไก่มีความทุกข์น้อยกว่ามนุษย์; แต่ก็ดีว่ามันอยู่ด้วยความโง่, มนุษย์อยู่ด้วยความฉลาด แล้วทำไมจึงไม่มีความสุข ยิ่งกว่าสัตว์ที่โง่ ๆ. นี่คือตัวปัญหา ที่อาตมาคิดว่าจะต้องเอามาดูให้ดี อย่างที่เรียกว่าปริทัศน์ คือดูกันอย่างรอบด้าน, โดยทุกคนที่เกิดมาแล้วนี้ อายุก็เข้ามาตั้งครึ่งอายุแล้วก็มี เกินกว่าก็มี ไม่เท่าไรท่านจะตาย. ถ้าท่านจะตายไปในลักษณะอย่างนี้ หรือว่าอย่างไรงั้น, จะตายไปในลักษณะอย่างที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ มันก็คงไม่มีอะไรที่น่าชื่นใจ ยิ่งกว่าละอายแมวต่อไปตามเดิม. ถ้ารีบจัดริบทำให้ชีวิต ที่มันยังเหลืออยู่ไม่มากนักนี้ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างถูกต้องสำหรับจะไม่เป็นทุกข์ นี่แหละจะดี, จะสมกับที่ว่า เกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งที ก็ได้เป็นมนุษย์จริง คืออยู่เหนือปัญหาได้.

นี่เป็นเหตุผลที่ว่า อากมา ขอชักชวนให้ท่านทั้งหลาย มาสนใจมองดูสิ่งเหล่านี้ ที่แท้ก็มีเพียงสองสิ่ง คือ ธรรมะกับชีวิต หรือ ชีวิตกับธรรมะ สองสิ่งเท่านั้น ในลักษณะที่เป็นปริทัศน์, คือคุณมันให้รอบด้าน ให้รู้จักมันให้ดี จนรู้จักความ

เป็นเช่นนั้นเอง ของมันอย่างไร, แล้วก็ ประพฤติปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามความเป็น
เช่นนั้นเอง ของสิ่งนั้น ๆ. แล้วก็ไม่มี ความทุกข์ใดๆ เกิดขึ้น, มีแต่ความสงบสุข
สงบเย็น ราบเรียบไปตามความสงบเย็น เรียกว่าไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบ
พระพุทธศาสนา.

รูปแบบของชีวิตที่เป็นวิภูฏสงสาร.

ที่นี้อาตมา ก็จะพูดต่อไปถึงเรื่องว่า เราจะคุปริทัศน์ของชีวิตกันอย่างไร.
ในขั้นแรกนี้ อยากจะให้ดู สิ่งเหล่านั้นกัน ในรูปแบบที่มันเป็นวิภูฏสงสาร คือดูทุกสิ่ง
ในรูปแบบที่มันเป็นวิภูฏสงสาร.

คำว่าวิภูฏสงสาร ท่านได้ยินกันมาจนชินแล้ว เพราะที่นี้ก็พูดถึงคำๆ นั้น
หลายสิบครั้งเต็มที่แล้ว. *วิภูฏสงสาร* แปลว่า *วนเป็นวงกลม คือซ้าร่อยอยู่เป็นวงกลม.*

คำว่าชีวิต มีความหมายทั้งในภาษาคนและภาษาธรรม. ในภาษาคน
ก็คือ สิ่งที่มีชีวิตอยู่ เหมือนสัตว์เหมือนต้นไม้เหมือนอะไร ที่มันมีชีวิตอยู่ นี้ในภาษาคน.
ถ้า ในภาษาธรรม มันหมายถึงไปกว่านั้น คือความมีอยู่อย่างสดชื่น สงบเย็น.

ในภาษาคน อย่างภาษาชีววิทยาเป็นวิทยาศาสตร์นั้น ก็พูดกันอย่างน่าหัว;
ถ้าว่าในเซลล์หนึ่งๆ ของสิ่งที่มีชีวิต มันยังมีความสดอยู่ ส่วนที่เรียกว่าโปรโตพลาสซึม
ซึ่งเป็นของสคยังไม่ตาย มันยังอยู่ทุกๆ หน่วยแล้ว มันก็เรียกว่ามีชีวิตอยู่. นั้นมันเป็น
เรื่องวิฤตุมากเกินไป มันไม่เกี่ยวกับสุขหรือทุกข์, เราจะเอาว่ามันมีชีวิตอยู่ อย่างที่ไม่
ต้องมีความทุกข์. ถ้ามันอยู่อย่างมีความทุกข์ ในทางธรรมะ ก็ถือว่าเท่ากับตายแล้ว;

ถ้าคนเราอยู่ด้วยความทุกข์ ทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือทุกข์เพราะอะไรก็ตาม, ถ้าเขาอยู่ด้วยความทุกข์ ก็ถือว่าเท่ากับตายแล้ว, มีค่าเท่ากับตายแล้ว. ฉะนั้นเราต้องอยู่อย่างที่ไม่มีความทุกข์ จึงจะเรียกว่ามีชีวิตอยู่ ก็มีความสดชื่นอยู่. นี่ชีวิตในภาษาธรรม มันหมายถึงลงไปอย่างนี้.

นี่ถ้าจะคุยกันให้ละเอียด ในแง่ที่จะวิพากษ์แจกแจงออกไป มันยังมีทางที่จะคุยว่า ชีวิตประเภทหนึ่ง มัน อยู่ได้เหตุได้ปัจจัยที่ปรุงแต่ง; ทั้งนี้ชีวิตชนิดนี้ ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. แต่มีความเป็นอยู่อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเหตุปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ก็เลยไม่เปลี่ยนแปลง และ ไม่เป็นทุกข์; แต่คนธรรมดาฟังไม่ค่อยรู้เรื่อง เช่นว่าความมีอยู่ของสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นอสังขะ คนทั่วไปก็ไม่ค่อยจะเข้าใจ, และจะไม่เรียกว่าชีวิตด้วยซ้ำไป.

เกี่ยวนี้เราอยากจะ ให้มองเห็นทั้งสองชนิด คือชีวิตที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, และความเป็นอยู่ชนิดที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง คือปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เพราะ ว่าชีวิตนั้นมันเต็มไปด้วยความรู้ถึงที่สุดเสียแล้ว, หรือว่าเป็นจิตชนิดที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นจิตที่เข้าถึงวิสังขารเสียแล้ว; อย่างบทว่า *วิสังขารคต จิตตํ* นั้น เป็นการเยียดคทาว่า *จิตถึงวิสังขารเสียแล้ว แกะจะปรุงแต่งฉันไม่ได้อีกต่อไป.* ชีวิตที่อยู่เหนือการปรุงแต่ง ชนิดนี้แหละ ควรจะถือว่า เป็นชีวิตที่น่าพอใจ, เป็นเป้าหมายของการที่เราจะมี; ก็กลายเป็นว่า มีชีวิตชนิดที่เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร อย่างน่าสงสาร กับชีวิตที่ไม่มีการเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร ไม่มีอะไรที่น่าสงสาร.

ชีวิตที่มันยังโง่ ไม่รู้อะไร ปราศจากความรู้ทางธรรมะ นั้นแหละมันเป็นชีวิตที่มีปัญหา, มันมีตัวปัญหาเต็มไปหมด ซึ่งทำให้เกิดทุกข์ทรมาน ยังเป็นคนโง่

ไม่รู้จักเก็บดอกไม้ จากสวนอุทยานของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ ก็อธรรมที่จะเอามาจับทุกซ์ได้; เขาไม่สามารถจะไปเลือกเก็บเอามา เพราะว่าเขาไม่รู้จักเลย. เราเป็นพุทธบริษัท เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ควรจะได้รับประโยชน์จากอุทยานแห่งธรรมะ. **ดอกไม้ชนิดที่จะแก้ปัญหาคือ เป็นสัญลักษณ์ของธรรมะ** หรือของยา ทยูกยา ก็แล้วแต่จะเรียก แต่มันแก้ปัญหาคือ คือมันจับทุกซ์ได้ก็แล้วกัน. เดียวนี้เราไม่รู้จัก หรือคนทั่วไปไม่รู้จัก, มันก็มีกันอยู่แต่ชีวิตที่เป็นโรคร้ายไข้เจ็บ เพราะความทุกซ์ทรมาณนานาประการ แล้วก็หมุนไปในลักษณะที่เรียกว่า วัฏฏสงสาร.

อาการของวัฏฏสงสาร.

เรามาคูอาการแห่งวัฏฏสงสาร วงกลมของการหมุนนี้ ที่เกี่ยวกับชีวิตนี้กันดู เพื่อว่าจะได้สังเกตเห็น สิ่งที่ไม่เคยสังเกตหรือไม่เห็น หรือว่าสังเกตน้อยเกินไป มันก็เห็นน้อยเกินไป เรามาพูดกันตั้งแต่เริ่มต้นเลยก็ได้ ว่าวงกลมนี้มันมีอยู่อย่างไร. เราจะดูความเกิดก่อน มีความเกิดขึ้นมาแล้วก็ตาย; นี้จากความเกิดหมุนไปถึงความตาย, จากความตายมันจะหมุนต่อไปถึงความไม่ตายได้อย่างไร ล้วนแต่มีเหตุปัจจัยทั้งนั้นแหละ. จากเกิดถึงตายมันก็มีเหตุปัจจัย, เปลี่ยนไปจากเกิดจนถึงความตาย, จากความตายกว่าจะถึงความไม่ตาย มันก็ต้องมีเหตุปัจจัย คือการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง จนกว่าจะประสบพบกันเข้ากับความไม่ตาย.

เดี๋ยวนี้มัน หมุน อยู่แต่ในเรื่องเกิดตาย — เกิดตาย — ตายเกิด — เกิดตาย, วัฏฏสงสารของคนที่ยังหลับอยู่ ยังไม่เป็นพุทธะ ยังไม่รู้ ยังไม่ตื่น ยังไม่เบิกบาน มันหลับอยู่ มันก็มีแต่เรื่องเกิดแล้วตาย — เกิดแล้วตาย — เกิดแล้วตาย, ตายเพื่อเกิด — เกิด

เพื่อตาย, ตายเพื่อเกิด—เกิดเพื่อตาย, มันไม่มีออกไปจนถึงกับว่า ตายแล้วมันก็รู้จัก ทำต่อไปให้ถึงความไม่ตาย สภาวะที่ไม่ตาย.

หรือว่าจะดูให้มันละเอียดในจิตใจ จิตใจตามธรรมชาติ หรือว่าอยู่ในท้องแม่ ไม่มีการก้าวหน้าเจริญอะไร มันก็ว่าง ไม่มีคามทุกข์. เด็กทารกจะต้องเติบโต จนรู้จัก สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วเกิดเวทนา, แล้วเกิดยึดถือในเวทนาแล้วเป็นทุกข์. นี่ที่แรกมันว่าง ไม่มีทุกข์ แล้วก็หมุนมาจนเป็นทุกข์; นี่มันตั้งต้นที่ว่างนะ คนเรา ไม่มีทุกข์ คือไม่มีการปรุงแต่ง, แล้วมันก็เจริญขึ้น เจริญขึ้น จนมีการปรุงแต่ง รู้จัก ปรุงแต่ง รู้จักยึดถือแล้วก็เป็นทุกข์. นี่ จากว่างไม่มีทุกข์ มันก็ มาเป็นไม่ว่างและมีทุกข์; ฉะนั้นจึงว่างจากทุกข์ แล้วก็มีทุกข์, ว่างจากทุกข์ แล้วก็มีทุกข์ สลับกัน เป็นระยะ ๆ อยู่.

ในวันหนึ่ง ๆ นี้ เราก็มีเวลาที่จิตใจไม่มีการปรุงแต่งบ้างเหมือนกัน แม้จะเป็นระยะสั้น ๆ จิตใจที่ไม่เป็นทุกข์มันก็มีอยู่เหมือนกัน; แต่เดี๋ยวก็มีสิ่งที่เข้ามาปรุงแต่ง ให้จิตใจเป็นทุกข์ แล้วก็ทุกข์, หมุดอำนาจเหตุปัจจัยมันก็ว่าง แล้วก็ไม่รู้สึกรับเป็นทุกข์, แล้วมันก็อยู่อย่างนี้แหละ. เดียวก็ว่าง เดียวก็เป็นทุกข์,—เดียวก็ว่าง เดียวก็เป็นทุกข์,—เดียวก็ว่าง เดียวก็เป็นทุกข์. มันว่างเพื่อจะไม่ว่าง—มันไม่ว่างก็เพื่อจะว่าง ตามธรรมชาติ ตามเหตุปัจจัยที่เข้ามาแวดล้อม ที่เราบังคับมันไม่ได้, ที่เราบังคับมันไม่ได้.

นี่เราไม่สามารถที่จะยึดออกไปทางฝ่ายโน้น คือว่าเป็นทุกข์ แล้วก็ยึดออกไปถึงที่สุดแห่งความทุกข์ ให้ความทุกข์จับสั่นกันเสียที; ตอนนั้นทำไม่เป็น. แม้จะเป็นสิ่งที่มิใช่เหตุปัจจัย เราก็ทำไม่เป็น, เราไม่ออกไปถึงที่สุดแห่งความทุกข์, เราวนเป็นวงกลมอยู่ที่ทุกข์ แล้วก็ว่างไประยะหนึ่ง, แล้วก็ทุกข์—ว่างแล้วทุกข์, ทุกข์

แล้วว่าง—ว่างแล้วทุกข์, ทุกข์แล้วว่าง ตามเหตุตามปัจจัย ซึ่งบุคคลผู้นั้นไม่อาจจะควบคุมจิตใจของตนได้. นี่วิภูฏสงสารมันอยู่ที่นี้ มันอยู่ในหัวใจเล็กๆ ของคนนั้นแหละ มันไม่ได้กว้างขวางใหญ่โตอะไรที่ไหนนัก.

วงกลมว่าง, ที่แรกวงกลมว่าง แล้วเดี๋ยวก็เปลี่ยนเป็นวงกลมที่ซีกหนึ่งดำซีกหนึ่งขาว เหมือนรูปภาพที่เราเขียนไว้ในตึกโรงหนัง. เขาเขียนรูปภาพแห่งจิตใจที่เปลี่ยนแปลงในลักษณะอย่างนี้ ที่แรกเป็นวงกลม ว่างไม่มีอะไร, เดียวก็เปลี่ยนแยกให้ซีกหนึ่งขาวซีกหนึ่งดำ. ถ้าว่างน่าจะหมายความว่าไม่มีสีขาวไม่มีสีดำ; แต่แล้วความว่างของจิตชนิดนี้ ยังไม่อยู่เหนืออำนาจแห่งเหตุปัจจัยที่แวดล้อม, เหตุปัจจัยจึงมาแวดล้อม ให้เกิดเป็นดำและเป็นขาว เป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นดีเป็นชั่ว เป็นคู่ๆ ไป.

เราก็หม่นอยู่อย่างนี้ เดียวก็กลับไปว่าง เป็นวงกลมว่าง, เดียวก็กลับมาสู่วงกลมที่มีทั้งสีดำและสีขาวแผ่คั่นอยู่. คุกการแล้วเหมือนกับว่า มันคุ้มคัมคุ้มร้าย, มันคุ้มคัมคุ้มร้ายอยู่อย่างนี้เรื่อยไป; แต่เราก็ไม่รู้สึกรู้สีก แล้วเราก็เอาคำว่าคุ้มคัมคุ้มร้ายนี้ไปให้กันบ้าง, ส่วนตัวเองที่เป็นคุ้มคัมคุ้มร้ายอยู่อย่างลึกซึ้งนั้น ไม่พูดกัน ก็มองไม่เห็น. ว่าที่จริงแล้ว จิตของมนุษย์บุดูชน เดียวมันว่าง เดียวมันไม่ว่าง, ว่างอยู่ เดียวออกมาเป็นสีดำ, แล้วเดี๋ยวออกมาเป็นสีขาว แล้วก็ว่างอยู่.

มันมีเหตุปัจจัยมากระทบกระทั่งปรุงขึ้นมา ให้เป็นดำหรือเป็นขาว, จนกว่าจิตนี้จะเจริญ จะพัฒนาตามวิधिพัฒนา ที่กล่าวมาในการบรรยายหลายครั้ง. ถ้าเราพัฒนาไปอย่างนั้นแล้ว จิตนี้มันก็จะไม่ถูกทำให้เป็นดำเป็นขาวง่ายเกินไป เร็วเกินไป หรือแทบจะตลอดเวลา. เรายังไม่สามารถจะควบคุม ไม่ให้เกิดคำชวนี้ เพื่อให้มันเป็นจิตที่ว่าง เป็นวงกลมว่างอยู่ได้; นี่เป็นภาพเหมือนกับภาพอุปมาหรือเป็นภาพพจน์

ที่มันมีอยู่ในจิตใจของเรา ของมนุษย์เรา. ขอให้ท่านทั้งหลายดูให้ดี นี่มันเป็นสิ่งที่จะต้อง
ดูกันอย่างดีที่สุก ละเอียดยิ่งที่สุด จึงจะเห็น.

ตามธรรมชาติมันว่าง แต่มันว่างชนิดที่ว่าเปลี่ยนได้ จึงกลายเป็นวุ่น ;
ฉะนั้นจึงว่างแล้ววุ่น — วุ่นแล้วว่าง, ว่างแล้ววุ่น — วุ่นแล้วว่าง, จนกว่าจะมีความรู้เพียง
พอ ทำให้วุ่นแล้วว่าง แต่ว่างจริง. ที่นี้เป็นว่างจริง คือว่างที่กลับวุ่นไม่ได้ เพราะมี
ปัญญาพอ, มีธรรมะพอ, เป็นผู้ที่รู้จักเลือกเก็บดอกไม้พิเศษในสวนของพระพุทธเจ้า
มาใช้ควบคุมจิตที่ว่างแล้วว่างตลอดไป ไม่กลับมาเป็นวุ่นได้.

อีกคำหนึ่งก็คือปรุง มันไม่ปรุงแล้วมันปรุง — มันไม่ปรุงแล้วมันก็ปรุง —
มันปรุง — ไม่ปรุง, ปรุง — ไม่ปรุง, วนกันอยู่อย่างนี้ ก็จัดว่าเป็นวิฏฐสงสาร ด้วย
เหมือนกัน. จะต้องมียุทธวิธี ธรรมะชนิดมาทำให้จิตนี้ปรุงไม่ได้อีกต่อไป, จิตนี้
จะมีอะไรมาปรุงไม่ได้อีกต่อไป เพราะจิตนี้มันถึงธรรมะชนิดที่เหนือการปรุง ที่เรามักจะ
เรียกกันว่า พระนิพพาน เป็นต้น เป็นจิตที่อะไรปรุงไม่ได้อีกต่อไป.

เกี่ยวนี้จิตของเราแต่ละวัน ๆ นี้ มันอยู่ในสภาพที่ปรุงได้; ดังนั้นมันจึง
ถูกปรุง พอบ้างจี้แห่งการปรุงหมด มันก็หยุดปรุง, แล้วบ้างจี้แห่งการปรุงมีมาอีก มันก็
ปรุงอีก, พอบ้างจี้หมดมันก็หยุดปรุง. ฉะนั้นจิตมันก็เป็นสิ่งที่หมุนเวียนอยู่ ใน
ระหว่างการปรุงและไม่ปรุง, ปรุงและไม่ปรุง. นี่ก็เรียกว่าวิฏฐสงสารได้เหมือนกัน
มันอยู่กับเนื้อกับตัวอย่างนี้ ในลักษณะที่น่าเกลียดน่าชังอย่างนี้, หรือจะว่าในลักษณะที่
น่ากลัวอย่างยิ่ง ก็ได้เหมือนกัน มีอะไรมาปรุงได้ มันก็มีการปรุง. จิตนี้ยังคิบบอยู่
ใช้คำว่าคิบบ ๆ ยังโง่งอยู่ มันก็มีอะไรปรุงได้.

ถ้าจิตนี้มันตรัสรู้สว่างไสวแล้ว มันก็มีอะไรมาปรุงไม่ได้, มันก็
ปรุงไม่ได้ตลอดไป. นี่เรียกว่าไม่หมุนอยู่ในระหว่างที่มีอะไรปรุง, ไม่มีอะไรปรุง,

มีอะไรปรุง ไม่มีอะไรปรุง. ถ้าจิตมันขึ้นถึงระดับที่ปรุงไม่ได้ มีอะไรปรุงไม่ได้เสียแล้ว, ถึงจะมีอะไรมาปรุง มันก็ปรุงไม่ได้. เหมือนอย่างว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว จะมีอารมณ์อะไรมา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อะไรมาเพื่อปรุง มันก็ปรุงไม่ได้; แม้สิ่งที่ เป็นเครื่องปรุงมา มันก็ปรุงไม่ได้, แต่เดี๋ยวนี้มันยังอยู่ในระดับที่ปรุงได้ ฉะนั้นเดี๋ยว มันก็มีอะไรมาปรุง, เดี่ยวมันก็ไม่มีการปรุง, เดี่ยวก็มีปรุง เดี่ยวก็ไม่ปรุง.

นี่วิถีสงสาร ที่ละเอียดอยู่ในจิตใจของคนเรา มีอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะรู้ ธรรมะ ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ คือเรื่องอิทัปปัจจยตาปฏิจสสมุปบาท, รู้ว่าความทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร, และความทุกข์จะเกิดไม่ได้ เกิดขึ้นมาไม่ได้ โดยอาการอย่างไร, คือดับไปอย่างไร. ปฏิจสสมุปบาททวงใหญ่ ซึ่งทรงแสดงไว้ด้วยอาการ ๒๔ นั้นแหละ เป็นสิ่งที่อธิบายไว้ชัด. ก็คือว่า ๑๒ อาการแรกจากอวิชชาถึงความทุกข์ นั้นมันก็เกิด ความทุกข์; ครั้นเกิดความทุกข์แล้ว ก็ตั้งต้นวงไปข้างหน้า ก็คือว่า เกิดศรัทธา ในสิ่งที่จะดับทุกข์ แล้วก็เที่ยวแสวงหา แล้วประพฤติปฏิบัติไปจนถึงดับทุกข์ได้ ส่วนนี้เป็นส่วนที่ดับทุกข์.

มองเห็นเหตุปัจจัยของความทุกข์แล้วแสวงหาทางดับทุกข์.

เหมือนอย่างเราๆอย่างนี้ เราก็พอจะมองเห็นว่า เรามันเป็นทุกข์, แล้วเราก็ฉลาดพอที่จะเห็นว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้เป็นคนโง่งนินิดที่ว่าเป็นทุกข์ก็ไม่ว่าว่าเป็นทุกข์ คือไม่เห็นทุกข์ ไม่รู้สึกว่ามันเป็นทุกข์ ก็ไม่ได้สนใจที่จะดับทุกข์, หรือบางทีมัน เติลคเบ็ดเบ็งออกไปนอกทางว่า ความทุกข์นั้นมาจากเวทคาผีสง มาจากโซกลาง มาจาก เกราะท์ ก็เลยไปทำพิธีบูชาผีสงเวทคา สะเคาะเกราะท์เพื่อจะดับทุกข์ มันก็ไปเสียอีก ทางหนึ่ง ไปหาที่พึ่งชนิดนั้น มันก็เลยไปคิคอยู่ที่นั่น.

แต่เดี๋ยวนั้นท่านตรัสไว้ว่า เรามีความทุกข์ แล้วเราก็เห็นว่า มีความทุกข์ แล้วเราก็เห็นว่า ความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ดับได้ เพราะเรามองเห็นความเป็นทุกข์ ที่มันมีเหตุมีปัจจัย จึงเกิดความเชื่อ ศรัทธา มีความเชื่อแน่ว่า ทุกข์นี้ดับได้. พระอรหันต์เจ้าผู้รู้อะไรแล้วดับทุกข์ได้ ก็มีอยู่ มีศรัทธาว่าความทุกข์นี้ดับได้ ก็เที่ยวแสวงหา, หาบุคคลผู้มีความรู้ หรือแสวงหาวิธีที่จะดับทุกข์ไปตามลำดับ ๆ จนดับทุกข์ได้. นี่ก็ว่า ออกไปได้จากวัฏฏสงสาร.

ถ้าเรายังทำไม่ได้เราก็ต้องวนกันอยู่ที่นี้ : มีความทุกข์แล้วทุกข์อีก — ทุกข์แล้วทุกข์อีก, ที่เรียกว่าเกิดตัวกูทุกที่เป็นทุกข์ทุกที — เกิดตัวกูทุกที่เป็นทุกข์ทุกที มันก็อยู่ที่นี้ในลักษณะอย่างนี้, จนกว่าเมื่อไรมันเกิดความรู้ที่งอกงามออกไป ว่าความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ดับได้. มีศรัทธาในสิ่งที่ดับทุกข์ได้ ทั้งที่ยังไม่ปรากฏ แต่มีเหตุผลที่เชื่อว่าเป็นอย่างนั้นได้. ถ้าขึ้นมาถึงขนาดนี้แล้ว มันก็จะไปในทางที่จะดับทุกข์ได้ในระยะแรก ซึ่งจะเรียกว่าพระโสดาบันก็ได้, คือมีความเชื่อแน่ว่าในความดับทุกข์ได้, เป็นผู้มีศรัทธาเชื่อแน่ว่าความมีแห่งพระนิพพาน มีจิตใจชนิดที่มองเห็นไปทางพระนิพพาน, มีความเชื่อแน่ว่า ความดับทุกข์ได้นั้นมีอยู่. ฉะนั้นศรัทธาของพระโสดาบันนี้จึงเป็นศรัทธาแท้จริง ไม่ใช่เหมือนศรัทธาของบุคคลอื่น ก็ดำเนินการไปตามศรัทธา แสวงหาแล้วก็พบ, แล้วก็ดับทุกข์ได้.

วิธีที่คนเรา พวกเราธรรมดาสามัญ จะดับทุกข์ได้ มันมีอยู่อย่างนี้ คือให้มองเห็นตัวความทุกข์ หรือความวนเวียนอยู่ในความทุกข์ โดยอาการต่างๆ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น, จนมัน มองเห็นชัดออกไปว่า ทุกข์นี้มันดับได้ มันเป็นสิ่งที่ต้องดับได้ เพราะมันมีเหตุมีปัจจัยเห็นๆ อยู่. มีความเชื่อว่าจะดับได้ แล้วก็ศึกษาเรื่องนี้ ขวนขวายเรื่องนี้ แสวงหาเรื่องนี้, มันก็ค่อยๆ พบและดับทุกข์ได้, ก็จะหลุดออกไปจากวัฏฏสงสาร. ถ้าอย่างนั้นก็เรียกว่า มัน หลุดออกไปจากสิ่งที่ป็นสังขตะ

มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ไปสู่สิ่งที่เป็นอสัจขตะ, ออกไปจากสังขตะที่ติดพันอยู่ ที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ ไปสู่อสัจขตะที่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้, ก่อนนี้เราอยู่กับสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น, เคี้ยวมันหลุดออกไปจากสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ไปพบสิ่งที่ไมื่อยึดมั่นถือมั่น, ไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่น หรือใครๆยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ นั่นมันจบ. เรื่องมันจบที่นั่น ที่จบของจิตใจ, ที่จะพัฒนาๆไป มันไปจบอยู่ที่นั่น.

ฉะนั้นขอให้ศึกษากันในส่วนนี้ คือมันเป็นเรื่องของการสัมพันธ์กัน ของการศึกษา ของการพัฒนา. เราไปดูกิริยาอาการของการพัฒนา หรือความสัมพันธ์กัน ในสิ่งที่มีการพัฒนามากกว่าที่จะคู่ตัวธรรมะ เพราะตัวธรรมะข้อหนึ่งๆนั้น เราพูดกันมา มากแล้ว. เคี้ยวนี้เรามาดูตัวปัญหา ที่ทำให้ต้องใช้ธรรมะ แล้วเราจะใช้ธรรมะกันอย่างไร, เราต้องดูชนิดที่ดูอย่างทั่วถึงอย่างไร จึงจะสามารถใช้ธรรมะนั้นได้.

นี่ถ้าสรุปให้สั้นตอนหนึ่งที่หนึ่งก่อนก็ว่า เพราะว่ามัน ตกอยู่ในวงกลมแห่งวิภูฏสงสาร เหมือนกับว่าพลัดตกลงไปในบ่อน้ำวนกลางมหาสมุทร มัน ขึ้นมาไม่ได้. เรือลำนี้นั้นตกลงไปในบ่อน้ำวนกลางมหาสมุทร มันขึ้นมาไม่ได้; นี่ชีวิตที่ประกอบไปด้วยอวิชชา มันก็เหมือนกับบ่อน้ำวนกลางมหาสมุทร ตกลงไปแล้วมันขึ้นมายาก, จึงจำเป็นที่จะต้องรู้จัก สิ่งที่เรียกว่า บ่อน้ำวนนั้นให้ดีๆ. อย่าพูดกันแต่ปากว่า วิภูฏสงสารๆ มันก็ไถยยันแต่ชื่อ แล้วก็ไม่รู้จัก ทั้งที่ตัวเองตกอยู่ในวิภูฏสงสาร, จะเรียกว่าลอยคอวนเวียนอยู่ในบ่อน้ำวนวิภูฏสงสาร ก็ไม่รู้จักว่า เราตกอยู่ในวิภูฏสงสาร.

มองดูสิ่งที่เรียกว่าวิภูฏสงสาร.

ที่นี้ก็อยากจะให้คู่ต่อไปอีกนิตหนึ่งว่า สิ่งที่เรียกว่าวิภูฏสงสารนี้ มันไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร มันจึงมีไปเต็มไปหมด ทั่วไปหมด ในลักษณะที่เป็นธรรมคาสามัญที่สุต.

การวณเป็นวัฏฏสงสารนี้ เป็นลักษณะธรรมคา ไปในสิ่งทุกสิ่งทุกอย่างเต็มไปหมดรอบตัวเรา, มาเสียเวลากันอีกสักนิดหนึ่ง มองดูสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสาร คือวนเป็นวงกลม ในลักษณะที่ว่าเป็นภาพพจน์ที่พอจะเห็นได้. บางอย่างมันก็ต้องดูด้วยธรรมจักขุ อย่างที่กล่าวแล้ว เพราะมันดูด้วยตาเนื้อไม่เห็น, หรือบางทีเราไม่ใช่นักวิทยาศาสตร์ เราไม่สามารถที่จะมองดูวัฏฏสงสาร แม้ในทางวัตถุธรรมนี้ให้เห็นได้ เราก็อาศัยสติปัญญาของคนพวกนั้นก็ไ้, แล้วมาเทียบเคียงดูโดยหลักธรรมะ ก็พอจะเห็นได้ว่า เป็นไปได้จริง, คือยอมรับว่าเป็นเช่นนั้นไ้ โดยไม่ต้องง้อ โดยไม่ต้องงมฉาย โดยไม่ต้องผิดต่อหลักกาลามสูตร. ฉะนั้นเรามาดูตัววัฏฏสงสาร ความหมายแห่งวัฏฏสงสาร ซึ่งมีอยู่ทั่วไป.

อันแรกที่สุด ก็อยากจะให้พิจารณากันถึง สิ่งที่เขาเรียกกันว่า ปริมาณ, ปริมาณคือส่วนเล็กที่สุด ที่จะแยกออกไปได้แล้ว ของธาตุทั้งหลาย. ในโลกนี้มีธาตุทั้งหลายเป็นอันมาก แต่ละธาตุๆ นั้น ถ้าแยกออกไป แยกออกไป แยกออกไป จนถึงขนาดที่แยกไม่ได้แล้ว มันก็ไปจับอยู่ที่เป็ปริมาณอยู่หนึ่ง ๆ. คำพูดนี้ไม่ขัดหลักพุทธศาสนา, ไม่ขัดหลักธรรมะในพุทธศาสนา แม้ว่าจะเป็หลักวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน.

ในปริมาณหนึ่ง ๆ มันก็มีวัฏฏสงสาร คือมีส่วนหนึ่งหมุนอยู่รอบแกนกลาง. ตามที่เขาริบายทฤษฎีปริมาณ มีอิเล็กตรอนหมุนอยู่รอบๆ โปตรอน, แล้วแต่เขาจะเรียก เราไม่ต้องรู้ไ้; แต่มันมีสิ่งหนึ่งซึ่งหมุนอยู่รอบสิ่งหนึ่งตลอดเวลา โดยกฎเกณฑ์ที่แน่นอน และด้วยกำลังที่แน่นอน. ในหนึ่งปริมาณก็มีวัฏฏสงสาร, นี้ปริมาณหนึ่งๆ เป็นพื้นฐานแห่งสิ่งทั้งปวง ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นอนุ เป็นธาตุ เป็นส่วนประกอบของอวัยวะร่างกายของคน และสัตว์และโลก ของโลก. ทุกอย่างมีส่วนเล็กที่สุดคือปริมาณ ในตัวปริมาณหนึ่งๆ มันก็มีการวนรอบ เป็นต้นเหตุของการทรงตัว

อยู่ได้; นี่เห็นจะถึงที่สุดละมัง เมื่อเห็นว่าในหนึ่งปริมาณ มันก็มีวิฎฐสงสารในตัวมันเอง นั่นเรื่องวัตถุ.

ทีนี้มากุ เรื่องที่เป็นจิต จิตหนึ่ง ๆ จิตขณะจิตหนึ่ง ๆ ตามหลักธรรมะที่เป็นที่รับรองนี้ก็ว่า มันก็มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, ของสิ่งที่เรียกว่าจิต ชนิดที่เป็นภวังคจิต. จิตเฉย ๆ จิตที่ไม่มีความคิดนึก ที่เป็นส่วนเล็กที่สุด ส่วนน้อยที่สุด เป็นภวังคจิต คือเป็นสักว่าจิต ที่พอจะเรียกว่าจิตอยู่ตามธรรมชาติ มันก็ตั้งอยู่ได้ด้วยการที่มีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, โพลซันมา แล้วตั้งอยู่ขณะหนึ่ง แล้วดับไป, แล้วโพลซันมา แล้วก็ดับไป, เร็วมากจนนับไม่ทัน นี่เขาเรียกว่าจิต, ขณะจิต ขณะแห่งสิ่งที่เรียกว่าจิตสำหรับประจำอยู่ในชีวิต ยังไม่ได้เป็นจิตชนิดนั้นชนิดนี้ คือไม่ได้ปรุงแต่งเป็นจิตชนิดนั้นชนิดนี้, เป็นสักว่าจิตล้วน ๆ มันก็มีการหมุน เป็นวงอยู่ในการเกิดขึ้น ตั้งอยู่—ดับไป.

คิดดูเถอะในจิตแท้ ๆ ไม่ต้องมีอะไร หรือก่อนแต่ที่จะมีอะไรปรุงแต่ง เขาเชื่อกันว่า มันมีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป หมุนเป็นวงอยู่, เป็นวิฎฐสงสารในจิตล้วน ๆ โดยไม่ได้ทำอะไร โดยไม่มีการเจริญปรุงแต่งอะไร, ปราศจากการปรุงแต่งอะไร มันก็มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, หรือว่ามันมีเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เรารู้ไม่ได้ ที่ธรรมชาติมันมี แล้วก็บังคับให้มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป. สิ่งนั้นแหละเราก็เรียกมันว่าจิต คือเป็นธาตุจิตที่แสดงตัวออกมาแล้ว สำหรับจะมาประกอบกันเข้ากับร่างกาย, ตัวจิตเองก็เป็นวงกลม เป็นเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, หาตัวตนมิได้.

ที่นี้ใน ส่วนร่างกาย เมื่อแยกลงไปจนถึงสุดท้ายที่จะแยกได้มันก็เป็น
 ปริมาณหนึ่งๆ ในปริมาณหนึ่งๆ ก็มีการหมุนอยู่เป็นวงกลม, ในปริมาณหนึ่งๆ
 มีอำนาจมาก ที่จะเกาะกันอยู่อย่างนั้น. ถ้าเขาทำให้มันคายกันได้ ก็เป็นระเบิดปรมาณู
 อย่างที่เขาใช้กันอยู่, หรือว่าทำให้มันเข้าหากัน หรือถึงกันเสียเลย ก็เป็นระเบิดปรมาณู
 อีกชนิดหนึ่ง เป็นระเบิดปรมาณูสองชนิดที่เขาคิดได้ และกำลังใช้กันอยู่ และชู้ว่าจะใช้
 กันอยู่ ที่จะระเบิดทีเดียวให้วินาศทั้งโลก.

นี่เมื่อคุณแล้ว มันก็เป็นวัฏฏสงสาร คือหมุนกันอยู่เป็นวงกลม ทั้งส่วน
 ประกอบที่เป็นร่างกาย และส่วนที่เป็นที่ตั้งของสิ่งที่เรียกว่าจิต, คล้ายๆ กับว่ามันมีเติม
 พัน คือการหมุนอยู่เป็นวงกลม การหมุนอยู่เป็นวงกลม คือเติมพันของสิ่งทั้งหมดนี้
 ทั้งส่วนที่เป็นร่างกาย และส่วนที่เป็นจิต.

นี่เรียกว่าละเอียดที่สุดแล้ว ละเอียดจนมองด้วยตาไม่ได้แล้ว ตัวปรมาณู
 ไม่มีใครมองเห็นได้ด้วยตา; ต้องเห็นด้วยวิชา ด้วยตาแห่งวิชา ด้วยตาแห่งปัญญา
 ตามแบบวัตถุในทางวิทยาศาสตร์. นี่เรียกว่าละเอียดที่สุด ลึกที่สุดผ่ายวัตถุ แล้วผ่ายจิต
 ตามที่ นักศึกษาทางผ่ายจิต พุทธศาสนาหรือมิใช่พุทธศาสนา เขาก็ ลงมติเดียวกัน
 ว่า จิตคือสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้ ด้วยการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป แห่งปรากฏการณ์
 ของธาตุ ของมโนธาตุหรือของจิตธาตุ; ฉะนั้นส่วนของจิตละเอียดที่สุด มันก็หมุน
 เป็นวงกลม.

ฉะนั้นเรื่อง ภายกับจิต ซึ่งเป็นพื้นฐานของสิ่งทั่วไป มันก็เป็นวัฏฏสงสาร
 เสียเองแล้ว คือหมุนเป็นวงกลมอยู่เป็นปกติเสียแล้ว นี่มันลอคอะไรออกมา มันก็
 ต้องเป็นอย่างนั้นหมดแหละ; ฉะนั้นเราจึงเห็นการหมุนเป็นวงกลม ของสิ่งต่างๆ
 ในโลกนี้อีกมากมาย โดยเฉพาะก็คือความเกิด—ตาย.

เหมือนกับว่า ต้นไม้ ประเภทพฤกษชาติทั้งหลาย มันกิ่งอก แล้วก็โต แล้วก็ตาย, แล้วกิ่งอก แล้วก็ โต แล้วมันก็ตาย, มันจะเหลือเชื่อไว้สำหรับงอก แล้วก็โต แล้วก็ตาย. ที่มันมีเมล็ด มันก็มีเมล็ดสำหรับงอกแล้วก็โตแล้วก็ตาย, แล้วก็มีงอก—โต—ตาย. ที่มันเป็นหัวอยู่ใต้ดิน มันกิ่งอกแล้วก็โตแล้วก็ตาย, แล้วมันกิ่งอกแล้ว ก็โตแล้วก็ตาย. มันอยู่ได้ด้วยความหมุนเป็นวงกลม ถ้ามันไม่หมุนเป็นวงกลมอย่างนี้ มันอยู่ไม่ได้; ฉะนั้น การอยู่ได้ของมันนั่นก็คือการหมุนเป็นวงกลม นั่นเอง.

การหมุนเป็นวงกลมทำให้ทุกสิ่งทรงตัวอยู่ได้.

ฉะนั้น การหมุนเป็นวงกลมนี้ มันมีอำนาจอะไรพิเศษ มันหมุนอยู่ จนทรงตัวมันเองได้; เหมือนกับดวงดาวทั้งหลายในจักรวาลนี้ มันทรงตัวมันอยู่ได้ ด้วยการหมุนเป็นวงกลม จนเกิดเป็นระบบที่แน่นอนของการหมุนว่า เป็นดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว ดาวดวงนั้น ดาวดวงนี้ มันมีการหมุนเป็นวงกลม ทรงตัวมันอยู่. ฉะนั้นสิ่งที่หมุนเป็นวงกลมนั้นแหละ มันเป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องมี, ไม่เช่นนั้นมันอยู่ไม่ได้.

ชีวิตมันก็มีเกิด—แก่—เจ็บ—ตาย, เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย มันต้อง เป็นวงกลมกันอย่างนี้ มันจึงจะมีชีวิตธรรมดา. ชีวิตธรรมดา ที่ว่าเกิดแก่เจ็บตาย มันก็เป็นวงกลมอยู่เหมือนกัน ที่มีอำนาจเข้มแข็งที่สุด เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย, เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย.

ที่นี้โดยทางวัตถุ ก็มองเห็นได้อีกส่วนหนึ่ง แยกออกไปมองอีกส่วนหนึ่ง, วัตถุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก เป็นไปในโลกนี้ มันก็มีการหมุนเป็นวงกลม, โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งที่มันจำเป็นแก่มนุษย์ คือธาตุน้ำ ธาตุน้ำในโลกนี้ มันมีหมุนเป็นวงกลมอยู่
อย่างนี้ เราจึงมีน้ำใช้อยู่ในโลก; มันต้องมีน้ำสำหรับเป็นตัวย่นโรง ด้วยการหมุน
เป็นวงกลม.

เช่นว่าน้ำนี้จะป็นไอน้ำ ลอยขึ้นไปเป็นเมฆ, เป็นเมฆฝน แล้วเมฆ
ฝนก็ลงมาเป็นน้ำฝน, มาเป็นน้ำฝนอยู่ในโลกนี้ แล้วมันก็ระเหยเป็นไอขึ้นไปเป็นเมฆฝน.
เป็นเมฆฝนแล้วก็ตกลงมาเป็นฝน แล้วก็ระเหยขึ้นไปเป็นเมฆฝน แล้วก็ตกลงมาเป็นฝน.
ถ้ามันไม่ทำอย่างนี้มันก็หมด มันก็ไม่มีอะไรเหลือ; เพราะมันหมุนเป็นวงกลมอยู่อย่างนี้
มันจึงมีน้ำให้เราใช้ได้. ในโลกมันจึงยังมีน้ำให้เราได้ใช้ เพราะความหมุนเป็นวงกลม
ของมัน; จึงเป็นหลักเดียวกันกับที่ว่ามันต้องหมุนถูกระบบของมัน มันจึงจะคงตัว
อยู่ได้.

แม้ที่สุดแต่สิ่งที่มนุษย์จักขึ้น มันก็จะเข้าไปในรูปร่างของวงกลมทั้งนั้น;
เช่นว่ามนุษย์ จะทำการค้าขาย มันก็มีการขาดทุน มีกำไร, แล้วกลับไปขาดทุน
แล้วมีกำไร, หมุนกันเป็นวง ในระหว่างมีกำไรหรือขาดทุน หรือเสมอตัวก็ได้
ขาดทุนหรือเสมอตัวหรือมีกำไร — ขาดทุน — เสมอตัว — มีกำไร. มันก็หมุนกันอยู่แต่
อย่างนี้ มันจึงดำรงอยู่เป็นการค้าได้, มันไม่อาจจะแน่นนอนอย่างเดียว ถ้าโรอย่างเดียว,
ขาดทุนอย่างเดียว นี้มันมีไม่ได้, มันจึงเป็นการหมุนชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกันทุกชนิด
มันเป็นการหมุนชนิดหนึ่ง.

หรือว่าเขาเล่นการพนัน, เล่นการพนันมันก็ต้องมีการแพ้คือเสีย แล้ว
ก็ได้ หรือไม่ได้ไม่เสีย. ในวงการพนันที่มันมีอยู่ได้ มันก็อยู่ได้ด้วยการมีการแพ้
การได้ การไม่เสียไม่ได้ ไม่อย่างนั้นมันมีอยู่เป็นรูปแบบของการพนันไม่ได้.

หรือว่าจะคุกกันโดยธรรมชาติ ที่เขาคูกันในแง่หนึ่ง เคยเขียนไว้ว่า ให้อุให้
 ด้ ๆ นั้น ; เช่นว่าสัตว์มันกินหญ้า : สัตว์นั้นมันกินหญ้า พอสัตว์ตายหญ่าก็กินสัตว์,
 พอสัตว์ตายลงหญ่าก็กินสัตว์, พอสัตว์เกิดออกมาก็กินหญ่; เหมือนควายกินหญ่ ถ้า
 ควายตายลงบนแผ่นดิน หญ่ก็กินควาย, แล้วควายกินหญ่ — หญ่กินควาย — เป็นวงกลม
 ที่เราจะขยายให้มากกว่านี้ก็ได้, ให้หลายชั้นหลายซ้อนกว่านี้ก็ได้.

เหมือนคนโบราณเขาพูดว่า พอน้ำมาปลากินมด พอน้ำลดมดกินปลา,
 มันจะผลัดกันอยู่ว่า เคี้ยวมดกินปลา — เคี้ยวปลากินมด — มดกินปลา — ปลากินมด, มัน
 อย่างนี้ มันจึงจะอยู่ไ้ทั้งปลาและมด, ถ้ามันไม่ทำกันอย่างนี้ มันอยู่ไม่ได้.

นี้คล้ายกับธรรมชาติมันบีบบังคับ ให้เกิดมีวงกลมที่จะทำให้อยู่กันได้. น
 เป็นเรื่องวัตถุ แสลงทางวัตถุ เป็นอาการปรากฏทางวัตถุ.

พิจารณาดวงกลมทางจิตใจ.

ที่นี้ทางจิตใจ มาคุกกันทางจิตใจ อย่างที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์เลย วงกลมนี้
 แบ่งเป็น ๓ ส่วน เรียกว่าวัฏฏสงสารหรือวัฏฏะ, *วัฏฏะ* แปลว่า*วงกลม วงกลม* หรือ
วนอนกลม คือ กิเลส กรรม วิบาก เรื่องนี้อธิบายกันมาไม่รู้กี่สิบครั้งแล้ว พอพูดถึง
 ก็ควรจะนึกได้ ไม่ต้องอธิบาย. เรามีกิเลส เกิดขึ้น โดยที่ควบคุมไว้ไม่ได้ ตามหลัก
 แห่งอิทัปปัจจยตา, มันเกิดกิเลส ขึ้นมา ก็ทำกรรม ไปตามอำนาจของกิเลส ครั้น
 ทำกรรมแล้วก็มีผลกรรม; ผลกรรมก็ส่งเสริมกิเลสต่อไป : เกิดกิเลสมาอีก —
 ทำกรรมอีก — ได้รับความกรรมอีก — เกิดกิเลสมาอีก — ทำกรรมอีก — ได้รับความกรรมอีก.
 นี้จึงเรียกว่า กิเลส กรรม และ ผลกรรม, กิเลส กรรม และวิบาก, สามอย่างนี้วน

เป็นวงกลม ซึ่งทำให้มนุษย์หยุดไม่ได้ ดับไม่ได้ ก็เป็นความทุกข์อยู่ในวงกลม : มีกิเลสก็ทุกข์ไปตามแบบกิเลส, กระทำกรรมก็เป็นทุกข์ไปตามแบบกรรม, รับผลกรรม ก็มีความทุกข์ไปตามแบบรับผลกรรม, ฉะนั้นวิบากกรรมก็เป็นทุกข์ด้วย.

ทั้งหมดคนมัน เกิดขึ้นเพราะความไม่รู้จักแล้วไปยึดถือ มีตัวตนเป็นของตน จึงจะมีกิเลสได้ มีกิเลสของตน — แล้วก็ทำกรรมได้ — เกิดผลออกมา ก็รับเอาเป็นผลกรรมของตนได้. จิตหรือบุคคลนั้นจึงไม่พ้นไปจากอำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก.

นี่ วิภวสังสาร อยู่ที่นี้ ไม่ได้อยู่นอกฟ้าหิมพานต์ อย่างที่คนบางพวกเขาพูดกัน อยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ กว้างใหญ่เหลือประมาณ แต่ที่จริงมัน อยู่ในร่างกายนี้ ของคน ๆ หนึ่งนี่ ที่ยาวไม่เกินวัน ไหนมันมีวิภวสังสารอย่างนี้ เป็นวงกลม.

ขอให้ดูให้คิดว่า เรื่องวงกลมนี้มันแปลกประหลาด มันเป็นไปในทุกสิ่งที่มีการหมุน ถ้าไม่หมุนเป็นวงกลม มันอยู่ไม่ได้ มันสูญหายกระจัดกระจายไปไหนหมด มันต้องเป็นวงกลม คือซ้ารอยซ้าที่อยู่.

วิญญาณให้เกิดนามรูป นี้ก็ตอนหนึ่ง แล้วเมื่อเกิดนามรูปแล้ว มันก็ทำให้เกิดวิญญาณต่อไป; วิญญาณกับนามรูปนี้ จะส่งเสริมกันอยู่อย่างนี้เป็นวงกลมอย่างนี้ก็ มีพระพุทธรูปปางที่กล่าวไว้ แต่ไม่ค่อยมีใครเอามาพูด ว่าวิญญาณให้เกิดนามรูป นามรูปให้เกิดวิญญาณ นี้มี. ได้ยินกันแต่ว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร — สังขารให้เกิดวิญญาณ — วิญญาณให้เกิดนามรูป — นามรูปให้เกิดอายตนะ — อายตนะให้เกิดผัสสะ ได้ยินไปอย่างนั้น. แต่ในบางสูตรซึ่งเฉพาะที่ว่า วิญญาณให้เกิดนามรูป แล้วนามรูปก็เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ. คำว่านามมันก็คือวิญญาณอยู่แล้ว เมื่อยังไม่ทำหน้าที่ก็เรียกว่าวิญญาณ มันทำหน้าที่กับรูป ก็เรียกว่านามรูป ทำหน้าที่ด้วยกันเป็นนามรูป.

คู่ให้คือว่า ร่างกายกับใจนี้ มันให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณก็ให้เกิดร่างกายกับใจ, ร่างกายกับใจก็ให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็ให้เกิดร่างกายกับใจ อย่างนี้แหละไม่มีที่สิ้นสุด. แต่ต้องมองเป็น มองให้เห็นแง่ที่มันมีอยู่กันคนละแง่ จะเห็นว่ากายกับใจนี้ทำให้มีวิญญาณอยู่ได้, วิญญาณก็ทำให้เกิดกายกับใจได้. ถ้าไม่มีวิญญาณ กายกับใจก็ทำอะไรไม่ได้, ถ้ากายกับใจมันไม่ทำอะไร วิญญาณมันก็อยู่ไม่ได้. ฉะนั้นอันหนึ่งเป็นวิญญาณ อันหนึ่งเป็นร่างกายกับจิตใจ ก็อนามรูปมันจะส่งเสริมกันอยู่เป็นวงกลม.

นี่แปลว่าชีวิตแท้ๆ ตัวชีวิตแท้ๆ มันก็เป็นวงกลมเสียแล้ว อย่างนำอนาถใจ จึงเป็นเรื่องควบคุมยาก เป็นเรื่องที่จะจับทุกข์ได้ยาก; เพราะว่ามันเป็นวงกลมเสียเองตามธรรมชาติ. ตามธรรมชาตินี้มันจะเป็นวงกลมมา ตั้งแต่ว่าเป็นปริมาณหนึ่งๆ เป็นขณะจิตหนึ่งๆ. กระทั่งว่ามาเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นอะไรทุกอย่างๆ หรือเกี่ยวกับการกระทำของคน ทั้งระบบจักรวาล สากลจักรวาล ระบบดวงดาวทั้งหลาย ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ที่สุด มันก็ยังเป็นวงกลม, เรียกว่าไม่พ้นไปจากอำนาจของวงกลม อยู่ในอำนาจของวงกลม.

นี่คือปัญหาของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต คือข้อที่ว่า ชีวิตจะต้องหมุนเวียนอยู่ในวงกลม หรือเป็นไปตามกระแสแห่งวงกลม, เมื่อไรจะมองเห็น, เมื่อไรจะดูแล้วเห็น. นี่จึงเรียกว่า จะต้องมีการดูรอบด้าน, เรียกว่าปริทัศน์ คู่กันรอบด้าน แล้วก็จะพอเห็น, แล้วก็ จะเห็นยิ่งๆขึ้นไป จนเพียงพอ ที่จะรู้สึกได้ว่า โอ มันเช่นนั้นเอง, มันเช่นนั้นเอง, ไม่ไปยึดติดกับมันอีกแล้ว, ไม่ไปตั้งใจเสียใจกับมันอีกแล้ว มันเช่นนั้นเอง. นี่จิตก็จะขึ้นถึงจุดที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้ เป็นวิสังขาร, จะไม่มี ความทุกข์อีกต่อไป.

นี่ขอให้มองดูแล้วเห็นอย่างนี้ เป็นหลักทั่วไปไว้ก่อน, มันเป็นความรู้พื้นฐานที่จะต้องมีกันอย่างนี้ก่อน มันก็จะเห็นชัดยิ่งขึ้น ชัดยิ่งขึ้น ชัดยิ่งขึ้น จนชัดพอที่จะตัดความหลง ตัดความยึดถือเสียได้ เป็นจิตที่อิสระ โผล่ขึ้นมาจากสิ่งร้อยรัดห่อหุ้ม, เรียกว่าจิตหลุดพ้น หลุดพ้นจากความโง่ หลุดพ้นจากการเวียนไปในวัฏฏสงสาร ด้วยอำนาจแห่งความโง่.

ความหลุดพ้นของจิตมันก็อยู่ที่นี้ แล้วก็ไม่ใช่ไปไหน มันก็อยู่ที่นี้ อยู่สำหรับที่จะไม่เป็นทุกข์อีกต่อไป, รอบตัวรอบค้ำของมันก็มีสิ่งที่คอยปรุปร่งแทง มีเหตุปัจจัยคอยปรุปร่งแทงอยู่ตามเดิม, สิ่งที่จะมาปรุปร่งแทงมันมีอยู่ตามเดิม และเท่าเดิม. แต่เดี๋ยวนี้จิตมันเป็นเรื่องที่ปรุปร่งแทงไม่ขึ้น, ปรุปร่งแทงไม่ได้เสียแล้ว มันก็เลย เป็นจิตที่ไม่มีความทุกข์ เรียกว่าหลุดพ้นจากโลก เป็นโลกุตระ ก็อยู่เหนือการปรุปร่งแทงของโลก, อยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก.

แม้ว่าร่างกายนี้ สมองนี้ ร่างกายนี้ มันก็อยู่ในโลก แต่มันผิดกับแต่ก่อน ซึ่งเมื่อแต่ก่อนนั้นมันปรุปร่งแทงได้ จิตอยู่ที่การปรุปร่งแทงของโลก. เดี๋ยวนี้จิตอยู่เหนือการปรุปร่งแทงของโลก, สิ่งต่างๆ ในโลกไม่อาจจะปรุปร่งแทงจิต ให้โง่ให้หลงไปเหมือนอย่างแต่ก่อน, ก็เรียกว่าคานนี้ หลุดพ้นจากโลก. เรื่องมันก็จบ และเป็นผลของการที่ว่า เราเห็น เราดูแล้วเราเห็น แล้วเรารู้จัก แล้วมันก็เปลี่ยนเป็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะไม่เกิดความทุกข์อีกต่อไป.

มองดูให้เห็นรอบด้าน จะเดินถูกทาง.

เอาละ, ที่นี้ก็อยากจะพูดว่า ท่านทั้งหลาย จงมองดู มองดูว่า การเห็นสิ่งเหล่านี้ โดยรอบด้าน, ปริทัศน์ในสิ่งเหล่านี้ โดยรอบด้านนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นไหม?

เป็นสิ่งที่สมควรไหม? มีประโยชน์ไหม? เห็นว่าไม่สมควร ไม่มีประโยชน์ ก็ไม่ต้อง. แต่ถ้าเห็นว่ามันมีประโยชน์ยิ่งกว่าประโยชน์ สมควรที่จะดูและเห็นแล้ว ก็ขอพยายามดูและเห็น ตามแนวที่ได้พูดมาแล้ว. การจะจับตัวไปเห็นนั้นไม่ได้ ใต้เท้าชี้ให้ไปดูเอง, แนะนำให้ไปดูเอง แล้วก็จะเห็นเอง. ธรรมะเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ต้องเห็นเอง, ถ้าทำนองหลายเชื่อว่ามันมีประโยชน์ก็ไปดู แล้วก็จะเห็นโดยตนเอง.

ถ้าเรายังไม่เห็น ตลอดเวลาที่ยังไม่เห็น ก็ไม่รู้จักตัวเองแหละ. ไม่รู้จักตัวเองที่เป็นความโง่ของอวิชชา, ไม่รู้จักสิ่งที่มีใช้ตน แล้วเอามาเป็นตัวตน. ความโง่ของเรา ก็คือ ไม่ได้รู้จักสิ่งซึ่งมันไม่ใช่ตัวตน แต่ก็เอามาเป็นตัวตน แล้วมีตัวตน มีตัวกู มีของกู อยู่ตลอดเวลา. พอได้เห็น อย่างนี้แล้ว ความรู้สึกชนิดนั้นมันไม่มี; แต่มันต้องพูดไปตามนั้น ตามแบบนั้น ตามประสาชาวโลก ว่าตัวกู ว่าของกู, แต่ในจิตใจมันไม่มี จิตใจมันไม่เป็น เพราะเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งเหล่านี้.

ถ้าไม่เห็นมันก็ไม่รู้จักตัวตนที่เป็นมายา ก็ไม่เห็นปัญหา, ไม่รู้จักปัญหา เหมือนกับว่ามันมีค หรือเหมือนกับว่ามันถูกบีบคทา เอาผ้าบีบคทา แล้วปล่อยให้มันไปคว่ำหาอะไรเอาเอง. ถ้าเราไม่เห็น สิ่งเหล่านี้ ตามที่เป็นจริง เราจะเดินไม่ถูกทาง, แล้วมันก็จะมีการเหมือนกับว่าเอาผ้าผูกคทาให้แน่นหนาผิดชนิด แล้วปล่อยให้มันไปคว่ำหาเอง — คว่ำทางเอาเอง — คว่ำอาหารกินเอาเอง — คว่ำอะไรทำเอาเอง, มันก็จะเป็นเรื่องที่ผิดมากกว่าถูก แล้วเติมไปด้วยปัญหา เติมไปด้วยความทุกข์.

ถ้าเราเห็น มันก็ไม่มีปัญหาเหล่านี้ มันเหมือนกับว่าลืมนตาอยู่ มันต่างกับที่ว่า ผูกคทาเสียให้ไม่มองเห็นอะไร, แล้วคนหนึ่งมันลืมนตาอยู่ มันก็ทำอะไรได้ต่างกันมาก. นี่เป็นเหตุให้ รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง จนถึงว่าแก้ปัญหากทั้งปวงได้ ก็หลุดพ้นออกไปสู่ภาวะที่ไม่มีมีความทุกข์ ที่เรียกว่าที่สุดแห่งความทุกข์ หรือพระนิพพาน.

ที่มองไม่เห็น เพราะมีสิ่งปิดบัง.

เกี่ยวมัน มีสิ่งปิดบังไม่ให้เห็น; ฉะนั้นเรามาพูดถึงถึงสิ่งที่ปิดบังกัน อีกสักสิ่งหนึ่ง ก็จะสมบูรณ์. อะไรปิดบังไม่ให้เห็น หรือปิดบังถึงกับไม่ให้ดู ปิดบังจนถึงกระทั่งว่า ทำให้ไม่อยากดู หรือดูก็ไม่เห็น, สิ่งปิดบังนี้คือปัญหาแหละ. เราอยู่ในโลกนี้ มีวิชาเป็นเครื่องปิดบัง; บางทีก็ใช้คำว่าท้อหุ้ม บางทีใช้คำว่าครอบคลุม. สิ่งปิดบังไม่ให้ออกไปได้ หรือไม่ให้มีแสงสว่างเข้ามาถึง คืออวิชา. อวิชาก็คือความไม่มีวิชา, อวิชาคือความ ไม่มีวิชา, ไม่มีความรู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง มันจะมาจากอะไรก็ตามใจมันก็แล้วกัน. แต่เกี่ยวมันไม่มีวิชา, มันก็ไม่มีไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง มันก็ทำไปโดยอวิชา.

วิชาบางทีก็เรียกว่าปัญญา, ปัญญาแปลว่าความรู้, ไม่มีวิชาก็คือไม่มีปัญญา, ไม่มีความรู้ มันก็ไม่มีสติ; เพราะว่าสติมันเป็นเครื่องชน, สติเป็นเครื่องชนส่งปัญญา ไปใช้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น. ถ้าเราไม่มีปัญญา ไม่มีวิชา สติก็ไม่ได้ทำหน้าที่ คือไม่ได้ชนเอาวิชาหรือปัญญา ไปทำหน้าที่ในเหตุการณ์ที่มันเกิดขึ้น, ก็เกิดปัญหาขึ้น จะเกิดกิเลส จะเกิดเหตุร้ายขึ้นนี้, ไม่มีปัญญา มันก็ไม่มีอะไรไปจัดการกับเหตุการณ์นั้น ๆ.

สิ่งที่เรียกว่า สตินี้ มันสำคัญในการที่ระลึกได้ แล้วทำให้มีขึ้นมา จึงเหมือนกับผู้ชนส่ง, สติระลึกถึงปัญญาที่เคยอบรม บำเพ็ญมาแต่กาลก่อนโน้น. เรื่องนี้ก็พูดแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ว่าต้องมีปัญญาที่อบรม คือศึกษาอยู่เป็นปกติ จนมีปัญญา; พอเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น ระลึกได้ นั่นแหละคือสติ ขนเอาปัญญานั้น ไปแก้ปัญหามันในเหตุการณ์นั้น ๆ. ฉะนั้น สติกับปัญญากำหน้าที่คนละอย่าง; สตินี้ตัวหนังสือแปลว่า *แก่นไปโดยเร็ว ก็คือระลึกได้* นั่นแหละ; เมื่อมัน

เล่นไปสู่ปัญญา ก็ระลึกได้, เมื่อระลึกได้ปัญญามันก็มี ปัญญามันก็เข้าไปสู่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น; เช่นเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู คมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น สัมผัสผิวหนังทางกายก็ตาม เหตุการณ์อะไรก็ตาม ได้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผัสสะแล้ว; ถ้าสติไม่เอาปัญญามาทันเวลา มันก็โง่ ไม่รู้อะไร, ไม่รู้อะไร, ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร, ก็ต้องปล่อยไปตามความโง่. มันก็เป็นธรรมชาติแห่งความโง่, มันก็ปรุงแต่งเป็นความผิด เห็นผิด เข้าใจผิด เป็นกิเลส เป็นโลภะ เป็นโทสะ เป็นโมหะขึ้นมา เพราะว่าไม่มีปัญญามาแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น.

ความที่ไม่มีปัญญา นั้นแหละ เรียกว่าอวิชชา หรือความที่ไม่มีวิชา ไม่มีจักขุ ไม่มีแสงสว่าง ไม่มีปัญญา, นี้เรียกว่าอวิชชา. สภาพอย่างนี้มีที่ไหน ก็เรียกว่าตรงนั้นมีอวิชชาครอบงำอยู่, อวิชชามีอำนาจอยู่ สิ่งนั้น ๆ ก็เป็นไปตามอำนาจอวิชชา; ฉะนั้นจึงมีความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอะไรที่ไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้น แล้วเราก็มีความทุกข์.

ที่นั่นมันก็มีสิ่งที่ปลีกย่อยแตกแยกออกไปจากอวิชชา เหมือนกับว่าแยกกันทำหน้าที่ อวิชชาทำหน้าที่โดยตรงอย่างนี้ ก็มีผลแตกแยกปลีกย่อยของอวิชชาอีกหลาย ๆ อย่าง; เช่นว่า *มตะ ปมามตะ โมหะ มิจฉาทิฏฐิ* อะไรก็ตาม ล้วนแต่เป็น *เครือเดียวกับอวิชชา* ทั้งนั้น; แต่คำว่าพุก อวิชชาคำเดียว มันก็อาจจะไม่มองเห็น โดยครบถ้วน; ฉะนั้นเราควรจะแยกออกมาเป็นแขนง ๆ :—

เช่นว่ามัน มีมตะ, *มตะ* แปลว่า *มัวเมา, มัวเมาในอัสสาทะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, มัวเมาในความชั่ววนของสิ่งกึ่งกุศลทั้งหลาย* : รสเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี เช่น กามารมณ์เป็นต้น เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา, มันมีความมัวเมาเสียแล้ว มันก็ไม่เห็น

สิ่งที่ปวงตามที่เป็นจริงอย่างที่ว่ามา, เพราะอาศัยความมัวเมา จึงไม่เห็นสิ่งเหล่านั้นตามที่
ที่เป็นจริง แล้วก็เดินไปตามทางของความผิดหรือความทุกข์.

อีกสิ่งหนึ่งเรียกว่า ปมาทะ แปลว่า ความมัวเมาอย่างเต็มที่, มหะ — มัวเมา
ปมาทะ — มันก็มัวเมาต่อไปจนลืมนิ้ว จนขาดความรู้สึกหมดเลย ไม่มีสติสมปฤติเหลืออยู่
เลย, นี้เรียกว่าประมาท มันก็ทำให้ไม่เห็นเหมือนกัน มัน มีผลเหมือนกับมีอวิชชา.

หรือว่าจะเป็น โมหะ โมหะ มัน เป็นความหลง กลับกันอยู่ หลงก็เป็นชั่ว
หลงชั่วเป็นดี, เห็นกงจักรเป็นดอกบัว อย่างนี้ก็เรียกว่าโมหะ. โมหะมันก็มีผลเท่ากับ
กับอวิชชา; ฉะนั้นเรามักจะหลงกลับกันอยู่ จึงไปบูชาสิ่งที่ให้เกิดทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่
ดับทุกข์ กลับกันอยู่. คนในโลกเป็นอย่างนี้เกือบทั้งนั้นแหละ เขาหลงกลับกันอยู่,
เอาสิ่งที่จะเป็นที่พึงได้ไปไว้เสียที่ไหน, เอาสิ่งไม่เป็นที่พึงได้มาเป็นที่พึง นี้เรียกว่าหลง
อยู่ในโลก เช่นว่าไปถือศาสนาเงิน ว่าเงินจะเป็นที่พึงได้ ไม่ถือศาสนาธรรมะ อย่างนี้
เป็นต้น เรียกว่ามันหลง.

แม้ที่สุดแต่คำอื่น ๆ ซึ่งใช้กันอยู่ เช่นคำว่า มิฉฉาทิฏฐิ เป็นต้น มีความ
เห็นผิด; เพราะเล่าเรียนมาผิด เข้าใจผิด สำคัญผิด เชื่อผิด อะไรมันล้วนแต่ทำ
ให้เห็นผิด, มันก็เท่ากับไม่มีวิชา คือเป็นอวิชชา. ฉะนั้นเราจึงมองไม่เห็นสิ่ง
ที่ควรจะมีให้เห็น คังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, คังนั้นเราจึงเอาชนะวิภูฏสงสาร
ไม่ได้. เราก็ต้องจมอยู่ในวิภูฏสงสาร มีอาการทนทุกข์ทรมานเหมือนที่กล่าวมาแล้ว.

นี่แหละขอให้ดูคร่าวๆ เกี่ยวพร้อมกันหมด ที่เรียกว่าปรีทัศน์. ปรีทัศน์เห็น
รอบตัว เห็นรอบค่าน ในตัววิภูฏสงสาร, เห็นตัววิภูฏสงสารให้ครบ ให้ถ้วน, ให้เห็น
เหตุปัจจัย และสิ่งที่ประกอบจนเจือกันอยู่ในกลุ่มนั้น คือกลุ่มของอวิชชา, แล้วเห็นว่า

วิญญูสงสารมันเป็นเรื่องที่มีอำนาจ ครอบคลุมปกคลุมทั้งโลกทั้งจักรวาลก็ได้. เพราะว่าในทุกๆ ปริมาณ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นจักรวาล มันก็มีวิญญูสงสารเสียแล้ว ในตัวปริมาณหนึ่งๆ นี้ ในจิตขณะหนึ่งๆ มันก็เป็นวิญญูสงสารอยู่แล้ว, พุทอย่างนี้บางคนอาจจะไม่เชื่อ จะคัดค้านก็ได้ แต่ไม่เป็นไร. อยากจะคัดค้านก็ได้, ขอแต่ว่าให้ไปดู, ขอแต่ว่าให้ไปดูกันหน่อย ไปดูกันให้จริงจังๆ ก็จะพบว่าความจริงมันเป็นอย่างนี้ ก็จะไม่ค่อยๆ มองเห็นเองว่า มันเป็นอย่างนี้ มันจะต้องสร้างกันขึ้นมาแต่รากฐานแหละ คือสร้างความรู้ ความเห็น ความเข้าใจอย่างถูกต้องขึ้นมา ให้หักเหยงกัน คือให้พอที่จะทำการมองดูอย่างรอบคอบ แล้วก็เห็นอย่างรอบคอบ แล้วก็เห็นตามที่เป็นจริง นั่นแหละเรื่องมันจะจบ.

สรุปความว่า เรามันมี ชีวิต หรือมีสิ่งที่เรียกว่าชีวิต อยู่ในที่ทั่วไปนี้ ๒ ชนิด คือ ความเป็นอยู่ที่มีอะไรปรุงได้ มันต้องเป็นทุกข์, ชีวิตหรือความเป็นอยู่ ชนิดที่ไม่มีอะไรปรุงได้ มันก็ไม่เป็นทุกข์. ความมีอยู่ที่มีอะไรปรุงแต่งได้ ก็เรียกว่า สังฆตธรรม, ธรรมะที่มีการปรุงแต่ง. ชีวิตที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้ ก็เรียกว่า เป็นอสังฆตธรรม เป็นธรรมที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้, หรือไม่มีอะไรปรุงแต่ง, หรือปรุงแต่งไม่ได้.

ขอให้มองดูสิ่งเหล่านี้คร่าวๆ กันทั้งหมด เพราะมันเนื่องกัน ต้องเห็นกันทั้งหมด คือว่าทั้งพวก ทั้งกลุ่ม ทั้งพวก, นั่นแหละจึงจะเรียกว่าปริทัศน์ แปลว่าการดูและเห็นอย่างรอบด้าน. ขอให้พวกเรา มีปริทัศน์ คือการดูและเห็นอย่างรอบด้านนี้ เพิ่มขึ้นกว่าที่แล้วมา; ถ้ายังไม่มีขอให้มี, ถ้าเคยมีอยู่บ้างแล้ว ขอให้เห็นมากขึ้นไป ให้มันเพิ่มขึ้น.

การเจริญสมณธรรม ทำสมาธิ ทำภาวนาอะไรก็ตาม ก็เพื่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าปริทัศน์ คือการเห็นอย่างรอบด้าน ตามที่เป็นจริงของสิ่งทั้งปวง, รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงแล้ว, ก็จะไม่ยึดถืออะไรโดยความเป็นตัวตน มันก็ไม่เกิดกิเลส ไม่เกิดความทุกข์. นี่ความหลุดพ้น หรือวิธีที่จะหลุดพ้น ออกมาเสียจากวงกลมแห่งความทุกข์อันน่ากลัว, วงกลมแห่งความทุกข์อันน่ากลัว เราเรียกว่า วัฏฏสงสาร มันมีอยู่ทั่วไป, เป็นอยู่ทั่วไป ทั้งข้างนอกตัวเรา ข้างในตัวเรา ในโลกทั่วไปทั้งโลก ทั้งทั้งจักรวาล มันมีอากาศแห่งวัฏฏสงสาร คือชวนให้หมุนเป็นวงกลมอยู่ในกองทุกข์. ต่อเมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงโดยรอบด้านตามที่เป็นจริงแล้ว ก็ออกมาได้ เรียกเป็นภาพพจน์ว่าหัก, หักวัฏฏสงสาร คือทำลายวัฏฏสงสาร คือทำลายวงกลม, วงกลมเช่นล้อเกวียนนี้ ถ้าทำลายเสียสักส่วนหนึ่ง มันหมุนไม่ได้ มันหมดกลม. ความรู้ที่ทำให้หมดกลม นั้นแหละ จะช่วยให้ดับทุกข์ได้.

พระอรหันต์ แปลว่า ผู้ที่หักหรือ ทำลายวงกลมแห่งวัฏฏสงสารเสียได้, เป็นพระอรหันต์ก็ทำลายได้หมดสิ้นเชิง, ที่ต่ำกว่านั้นก็ทำลายได้บางส่วน หรือว่าเริ่มการทำลาย. นี่เป็นสิ่งที่ท่านได้กล่าวไว้ และวางไว้ แต่เราก็ไม่ค่อยสนใจกัน.

ฉะนั้นจึงหวังว่าคงจะสนใจกันขึ้นมากกว่าที่แล้วมา, แล้วก็มีความเข้าใจในเรื่องนี้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน, ก็จะเรียกว่าถูกแล้ว เป็นการก้าวหน้าไปอย่างถูกต้องแล้ว ในทางของพระพุทธศาสนา, เรียกว่าเจริญองกามไปตามทางของพุทธศาสนา สมกับที่เราอุทิศเสียสละมาศึกษา มาฟัง มาคิด มานึก มาปรึกษาหารือ เพื่อจะเข้าใจหลักธรรมะในพระพุทธศาสนาให้ถึงที่สุด.

นี่การบรรยายเรื่องมองคูปริทัศน์ของธรรมะและชีวิตที่เกี่ยวข้องกัน ทุกแง่ทุกมุม ธรรมะกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้น ที่แท้เป็นสิ่งเดียวกัน; แต่ในภายนอก

ดูจากภายนอก เราแยกเป็น ๒ เรื่อง ชีวิตต้องมีธรรมะ ประกอบด้วยธรรมะแล้ว มันก็จะเอาชนะความทุกข์ได้. ขอให้เรามองดูสิ่งที่เรียกว่า ชีวิตด้วย ธรรมะด้วย โดยรอบด้าน ในทุกแง่ทุกมุม เราก็จะจัดการกับปัญหาของเราเองได้, แล้วก็จะเป็นมนุษย์ที่ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์, และเราอาจจะใช้เวลาของชีวิตที่เหลืออยู่ไม่กี่ปีนี้ ให้เข้าถึงธรรมะสูงสุดที่มนุษย์ควรจะเข้าถึง, เรียกว่าไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นั่นเอง. หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน คงจะรับผิดชอบในคุณค่าแห่งชีวิตของตน แล้วกระทำไปในลักษณะที่ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนาเถิด.

การบรรยายสมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้, เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคณสาชยาย ที่จำท่านทั้งหลายฟังดูให้ดีๆ แล้ว จะเกิดกำลังใจ ในการที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนา สืบต่อไปในบัดนี้.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๘ —

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖

พฤษภาแหงชีวิตชนิดสมบูรณแบบ.

ท่านสาธุชน ผูมีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๘ ในวันนี้ อาตมา ก็ยังคงกล่าวโดยชุด *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม, แต่มิหวัช้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า พฤษภาแหงชีวิตชนิดสมบูรณแบบ. ขอให้พยายามทำความเข้าใจ ใหมีใจความ ติดต่อกันมา จากการบรรยายในครั้งก่อน ๆ.

(บทวน.)

ในครั้งที่แล้วมา ได้พุกกันโดยใจความสำคัญก็คือ *เรื่องของชีวิต* ในฐานะ เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ นับตั้งแต่ว่า เราสามารถที่จะเติมธรรมะลงไปในชีวิต จนกว่าจะ สมบูรณ์, และมีการประพฤติปฏิบัติ ที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านี้. *อย่าให้เถลไถลออกไป นอกแนวแหงธรรมะ* จนกลายเป็นเรื่องไสยศาสตร์ไปเป็นต้น. *ธรรมะกับไสยศาสตร์*

ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน แต่ก็มีคนเอาไปปนกันอยู่เป็นประจำ; ถ้าทำอย่างนั้นย่อมนำไม่สำเร็จ ประโยชน์ ในการที่จะได้รับอันสูงสุดของธรรมะ. เราจึง พยายามศึกษา แยกแยะ ให้เห็นชัดเจนไปเป็นอย่างๆ ว่า *ชีวิตเป็นอย่างไร, ธรรมะเป็นอย่างไร, สิ่งที่เรียกว่าจิตคืออะไร, การพัฒนาจิตคือการพัฒนาชีวิต* นั้นเอง อย่างนี้เป็นต้น ใจความสำคัญเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ต้องไม่ลืมเสีย.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

วันนี้ก็จะพูดถึงเรื่องของชีวิต ท่อไปอีกตามเคย พูดในแง่ของการพัฒนา อย่างละเอียดลึกซึ้ง ทุกแง่ทุกมุม อย่างทึดต่อกันไปทีเดียว. สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมะนั้น มันหมายความว่าทุกอย่าง ไม่ยกเว้นอะไร, ธรรมะก็คือชีวิต, ธรรมะก็คือการพัฒนาชีวิต, สิ่งพัฒนาชีวิตก็คือธรรมะ. ฉะนั้นขอให้สังเกตดูให้ดีๆ ว่า มันมีความหมายจำกัด อย่างไม่เท่าไร, แล้วจึงเรียกชื่อว่าอะไร, อย่างนี้เป็นต้น.

การศึกษาธรรมะเป็นมาอย่างไรไม่มีระบบ.

ปัญหาอีกปัญหาหนึ่งที่มีอยู่จริง ก็คือว่า แต่ก่อนมาเราศึกษาธรรมะกัน อย่างไม่มีการระบบ, อย่างไม่มีการระบบ อันนี้บางคนจะฟังไม่เข้าใจ, ว่าไม่มีระบบนั้นคืออย่างไร. คำว่าระบบ มีความหมายเฉพาะของมันเอง คือว่ามันเนื่องกัน ครอบคลุม เป็นส่วนๆ ไปตามหน้าที่ของมัน จนสำเร็จประโยชน์ อย่างนี้ก็เรียกว่าระบบ.

เราไม่ศึกษาธรรมะอย่างมีระบบ เป็นธรรมนิยมไปเสียแล้ว; แม้การ สอนก็ไม่เป็นระบบ อาจารย์ผู้สอนพูดไปตามความคิดนึกชั่วขณะ, พูดอะไรได้หลักแหลม อยู่เหมือนกัน ตามความคิดนึกชั่วขณะ, ไม่รู้ว่าเป็นต้นหรือเป็นปลาย หรือเป็นตรงไหน

พูดไปตามสบายใจ. คนฟังก็เลยจับจุดที่เป็นระบบไม่ได้ ได้แต่ฟังเรื่องเบ็ดเตล็ดข้อ
 หนึ่งๆ จำไว้แล้วก็ลืม. นี่เรียกว่าความที่มันไม่เป็นระบบ ที่ยึดโยงกันอย่างสมบูรณ์.
 ขออธิบายด้วยอุปมาจะดีกว่า จะฟังง่ายกว่า และจะประหยัดเวลาด้วย.

ที่ว่าเป็นระบบ ก็จะขอยกตัวอย่างต้นไม้ต้นหนึ่งเอง เพราะวันนี้เราจะพูดถึง
 ลักษณะของต้นไม้แห่งชีวิต. ท่านจงดูต้นไม้ สักต้นหนึ่ง ว่ามันมีระบบอย่างไร?
 ต้นไม้ต้นหนึ่งมันก็ต้องมีรากฐาน ส่วนราก ส่วนที่จมลงไปในดิน แล้วมันก็ต้องมีดิน
 ด้วย มีแผ่นดินด้วย, ถัดขึ้นมามันก็มีลำต้น, ถัดจากลำต้นขึ้นมา มันก็มีกิ่ง, แล้วก็มี
 กิ่งน้อยๆ กระทั่งเป็นก้าน, แล้วมันก็มีใบ มันก็มีดอก มันก็มีลูก, โดยรูปโครงมัน
 ก็เป็นระบบอย่างนี้.

โดยกิจกรรมที่เป็นหน้าที่การงานของมันก็เป็นระบบ, คือมันจะต้องทำ
 งานสัมพันธ์กันหมด : รากมันต้องหยั่งลงไปในดิน เพื่อจะดูดเอาน้ำและแร่ธาตุในดิน,
 ใต้แล้ว มันก็ส่งขึ้นมาทางไส้ช่อกกลางของลำต้น, ส่งไปที่ใบเพื่อดูดกับแสงแดด, แล้ว
 ก็ปรงธาตุต่างๆ ที่ขึ้นไปสู่ใบนั้น ให้กลายเป็นธาตุชนิดที่จะบำรุงเลี้ยงต้นไม้ได้, เสร็จแล้ว
 มันก็ส่งกลับลงมาตามเปลือก, แล้วก็สร้างเปลือก แล้วก็สร้างกระพี้ สร้างเนื้อแก่น,
 วนเวียนอยู่อย่างเป็นระบบ. มันจึงต้องการน้ำอย่างถูกต้อง, ต้องการแสงแดดหรือแสง
 สว่างอย่างถูกต้อง, ต้องการธาตุในดิน ที่จะไปปรงแต่งเป็นเปลือก เป็นใบ เป็นดอก
 เป็นลูก เป็นอะไรต่างๆ อย่างครบถ้วนและถูกต้อง, มันถูกต้องกันไปทั้งหมดอย่างนี้,
 เรียกว่ามันมีระบบ ในต้นไม้ต้นนี้โดยสมบูรณ์ ไม่มีส่วนไหนที่ผิดพลาด.

เดี๋ยวนี้เราเรียนธรรมะกันอย่างไม่มีระบบ คือไม่รู้ว่ามีราก มีต้น มีกิ่ง
 มีก้าน มีใบ มีดอก กันอย่างไร, กลับตามองไม่เห็น. นี่คือการไม่มีระบบ ของการ
 ศึกษาธรรมะของพวกเรา เพราะว่าการสอนก็ดี การเรียนก็ดี มันไม่สมบูรณ์, แล้วส่วน

มากอาจารย์ผู้สอนก็ไม่มีระบบ ไม่รู้ระบบ นึกอะไรได้ก็พูดไปตามนั้น. พูดให้แปลกๆ แล้วก็ยิ่งดี, พูดให้ลึกๆ เข้าใจไม่ได้ เข้าใจได้ยากแล้วก็ยิ่งดี, นิยามกันว่าธรรมะสูง อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งที่แท้ก็เป็นธรรมะที่ไม่มีระบบ, และเป็นธรรมะปลีกย่อย ตามความคิดนี้ครูศึกษาวิชชาของอาจารย์ผู้สอน. ทั่วยุทธศาสนานี้แหละ การเรียนธรรมะของเรามันจึงไม่มีระบบ เท่าไรๆ นานเท่าไรๆ มันก็ไม่ประจักษ์ ไม่ชัดเจน ไม่แจ่มแจ้ง ยังคงมีความสลับ สลับ หรือว่าเวียนหัว มีผลจนทำให้เวียนหัวเพราะความไม่มีระบบ.

มาศึกษากันให้เป็นระบบดูการปลูกต้นไม้.

ดังนั้นเรามายึดถือเอาต้นไม้แหละ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีระบบ ที่เราเห็นอยู่ได้ง่ายเห็นอยู่ง่าย ๆ นี้มาเป็นหลัก สำหรับพิจารณาธรรมะศึกษาธรรมะ หรือจะเรียกว่าเป็นอุปมาในการศึกษาธรรมะ ก็ได้เหมือนกัน, เพื่อว่าการศึกษาธรรมะของเรา จะได้เป็นระบบกันเสียที. อีกอย่างหนึ่งเราก็จะถือเอา เรื่องการปลูกต้นไม้ เพราะเลี้ยงรักษาต้นไม้แหละ เป็นอุปมา. ฟังดูให้ดี อาตมากำลังพูดว่า เป็นอุปมา เป็นเครื่องเปรียบเทียบ.

ที่มัน ชั้นนอกที่สุดของอุปมา ก็คือว่า เราตามธรรมดา คนไทยหรือเด็กไทย ย่อมคุ้นเคยกับการปลูกต้นไม้, เด็กๆ ก็ปลูกต้นไม้เถียน ปลูกต้นดาวเรือง ปลูกต้นสามเดือน ที่คนกรุงเทพฯ เขาเรียกกันว่าบานไม่รู้โรย. เด็กๆ นี้รู้จักต้นไม้เหล่านี้ดี เพราะเป็นต้นไม้สำหรับเด็ก และเด็กที่ฉลาดก็จะปลูกต้นไม้เหล่านี้ได้ผลดี มีดอกสวยออกเพื่อนได้ เรียกกันมาตุ นี้เด็ก ๆ.

ทีนี้ถ้าเด็กมัน โตขึ้นไป จะเป็นคนรุ่นแล้ว คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวแล้ว มันก็ ปลูกต้นไม้ที่สูงขึ้นไปกว่านั้น; เช่น ปลูกกล้วย ปลูกอ้อย ปลูกสับปะรด เป็นต้น

มันเหมาะสมแก่ความรู้ความสามารถ, มันก็ปลูกได้ดี ซึ่งมันก็ต้องยากกว่า ที่ต้องปลูกต้นไม้เล็กๆ เช่น ต้นเทียน ต้นดาวเรือง เป็นต้น.

พอโตเป็นผู้ใหญ่เต็มที ก็สามารถ ที่จะปลูกต้นไม้มะม่วง ต้นหมาก ต้นมะพร้าว ปลูกได้ดีมีผล เพราะมันเป็นคนโตแล้ว มันไม่ใช่เด็กแล้ว.

ที่มันเป็น ถึงรุ่นแก่รุ่นเฒ่า ที่จิตใจสูงขึ้นไป มัน ก็ปลูกต้นไม้ที่มีความหมายสูงขึ้นไป เช่นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นยูง ต้นยาง ที่มีร่มเงา มีอะไรสูงกว่าปลูกกินตามธรรมดา.

นี่ขอให้ดูว่า เราก็คอยหรือคุ้นเคยกับการปลูกต้นไม้ เพาะเลี้ยงต้นไม้ รักษาต้นไม้จนสำเร็จประโยชน์ตามวัยของเราเป็นลำดับๆ ไป, มันมีความจริงของมัน เฉพาะชั้นเฉพาะตอน. ที่เขาจะเรียกกันโดยสมัยนี้ว่า มีเทคนิคของมันเฉพาะชั้นเฉพาะตอน, จะต้องมีความรู้ใช้เทคนิคเหล่านั้นให้ถูกต้อง ให้มีผลดีเต็มที่ การปลูกต้นไม้เหล่านั้นจึงจะสำเร็จประโยชน์.

ที่เรามาคิดคิดถึงต้นไม้ชีวิต, ชีวิตที่เปรียบเสมือนต้นไม้. คนๆ หนึ่งมีชีวิต ถ้าเปรียบเสมือนต้นไม้ เราก็ต้องรู้ว่าต้นไม้ชีวิตนี้ มันมีอะไรเป็นราก เป็นโคน เป็นราก เป็นรากฐาน, มีอะไรเป็นลำต้น มีอะไรเป็นกิ่งใหญ่ๆ กิ่งเล็กๆ มีอะไรเป็นก้าน อะไรเป็นใบเป็นดอกและเป็นลูก. มันต้องการน้ำชนิดไหน, มันต้องการธาตุในดินชนิดไหน มันต้องการแสงแดดอย่างไร. เราควรจะรู้เรื่องชีวิต ซึ่งมันก็เปรียบเสมือนกับต้นไม้ ชนิดหนึ่งคล้ายเหมือนกัน ว่ามันมีระบบอย่างไร.

เมื่อเราศึกษาาระบบของต้นไม้ตามธรรมดาเข้าใจดีแล้ว อาจจะศึกษาาระบบของต้นไม้คือชีวิตได้ ก็เหมือนกัน โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน แต่ว่าเรื่องมันคนละ

สิ่งละอันพันอันเอง; เช่นต้นไม้มีน้ำกินน้ำ, ต้นไม้มีนกกินธัญในดิน, ชีวิตนี้มันก็กินน้ำหรือกินธัญในดิน แต่มันไม่ใช่อย่างเดียวกัน. ชีวิตมันต้องการธรรมะ หรือต้องการความถูกต้อง, ต้องการการประพฤติปฏิบัติโดยเฉพาะของมัน เพื่อให้มันมีชีวิตนี้มันงอกงาม.

ทีนี้เพื่อให้เข้าใจกันได้ง่ายๆ โดยอุปมาอีกเหมือนกัน; เราจะแยกต้นไม้ชีวิตหรือชีวิตพฤกษา ชีวิตพฤกษา ต้นไม้ชีวิตนี้ ออกไปเป็นอย่างไร และให้ครบถ้วนทุกระบบ ซึ่งในที่นี้จะขอ แบ่งระบบภายในออกเป็นสี่ ๔ ระบบ หรือ ๔ เรื่อง:—

ระบบที่ ๑ ร่างกาย นี้ก็ต้องเรียกว่าระบบหนึ่ง เป็นกายพฤกษา เป็นรูป เป็นส่วนรูปเป็นรูปพฤกษา.

ทีนี้ ระบบที่ ๒ คือ ระบบจิต มันเป็นจิตตพฤกษา เป็นต้นไม้อีกต้นหนึ่ง เป็นอีกระบบหนึ่ง คือระบบจิต.

ทีนี้ ระบบที่ ๓ คือ ปัญญา ในที่นี้อยากจะเรียกให้แปลกสักหน่อยว่า โพรธิ, โพรธิ, โพรธิแปลว่าปัญญา ระบบ โพรธิพฤกษา.

นี้มันก็กลายเป็น ๓ ระบบแล้ว : ระบบกาย, ระบบจิต, ระบบโพรธิ, สามระบบ นี้ถ้าถูกต้องแล้ว ก็สำเร็จประโยชน์แก่บุคคลนั้น หรือภายในบุคคลนั้น.

ทีนี้เขยิบออกไป นอกตัวคนนั้นอีกระบบหนึ่ง ก็จะต้องมีระบบการผูกพันทางสังคม ซึ่งจะต้องเอาคำที่ใช้กันอยู่ก่อนนั้นมาใช้ว่า ระบบเมตตา, ระบบเมตตา หรือเมตตาเยยะ ความเป็นมิตร ถ้าเมตตาก็ความเป็นมิตร เมตตาเยยะก็คือเครื่องเกื้อกูลแก่ความเป็นมิตร. เมตตานั้นคือความเป็นมิตร, แล้วเมตตาเยยะสิ่งซึ่งเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ความเป็นมิตร. นี่เป็นระบบสำหรับเกี่ยวข้องกับผู้อื่น นอกไปจากตัวเรา นอกจากตัวเรา.

ในภายในตัวเรา มี ๓ ระบบ คือ ระบบภายใน ระบบจิต ระบบโพธิบัญญัติ สำเร็จแล้ว ครอบถ้วนแล้ว. ต้องมีระบบนอกกายเราก็คือ ระบบเมตตาหรือเมตตาเยยะ สำหรับผูกพันกับผู้อื่น เกี่ยวข้องกับผู้อื่น, อย่าให้เกิดอันตราย เกิดโทษ เกิดทุกข์ภัย อะไรขึ้นมาได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิตด้วยเหมือนกัน. เห็นได้ง่ายๆ ว่า ถ้าเราทำถูกต้องหมดในส่วนภายใน กายก็ถูกต้อง จิตก็ถูกต้อง โพธิ์ก็ถูกต้อง; แต่ถ้าระบบภายนอกมันไม่ถูกต้อง มันก็เต็มไปด้วยศัตรู ไฟริ ซึ่งจะคอยย่ำยีทำลายชีวิตเสียอีก ก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ฉะนั้น ระบบภายในก็ถูกต้อง, ระบบภายนอกที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ก็ต้องถูกต้อง, ถ้าอย่างนั้นแหละ จะเป็นชีวิตที่สมบูรณ์แบบ ก็มีความถูกต้องทุก ๆ ประการ.

ทุกระบบถูกต้อง ชีวิตจึงจะรอดอยู่ได้.

ที่นี้ขอให้ดูว่า ต้นไม้ธรรมทานี่ ต้นไม้ตามธรรมชาติ มันมีระบบอย่างไร, ต้นไม้ชีวิต มันก็ควร จะมีระบบในภายในต้น หนึ่ง ๆ อย่างครบถ้วน เช่นเดียวกัน, คือมีระบบรากฐาน ระบบลำต้น ระบบกิ่ง ระบบก้าน ระบบใบ ระบบดอก ระบบผล, ที่ลำต้นมันยังมีระบบเปลือก ระบบกระพี้ ถัดไปจากเปลือก, แล้วมีระบบแก่น ซึ่งเป็นตัวสำคัญของลำต้น, แล้วระบบไส้ที่เป็นรูกลวงตลอดลำต้น นั้นเป็นทางเดินแห่งอาหารที่จะแสงหามาได้จากดิน แล้วก็ส่งขึ้นไปปรุงแต่งกันที่ใบเมื่อมีแดด, แล้วก็ส่งกลับมาทางเปลือก เป็นเปลือกเลี้ยงต้น. นี่มันถูกระบบแล้ว ต้นไม้ก็รอดอยู่ได้.

เรื่อง กาย ของเราก็เป็นอย่างเดียวกัน, เรื่อง จิต ของเราก็เป็นอย่างเดียวกัน, สติปัญญา ของเราก็เป็นอย่างเดียวกัน, มัน มีหลักเกณฑ์ที่คล้ายกัน แต่ไม่ใช่

สิ่งเดียวกัน ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่มันอย่างเดียวกัน คือมันมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน. เราจะต้องรู้ให้ถูกต้องว่า, เราจะต้องทำกับระบบนั้น ๆ อย่างไร.

เช่นว่าร่างกาย ระบบร่างกาย จะต้องมีความถูกต้องตามหลักแห่งธรรมะ ร่างกายนี้ตามหลักธรรมะทั่วไปถือว่า ประกอบขึ้นด้วยธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม, ประกอบขึ้นด้วยธาตุเป็นร่างกาย เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม มันต้องมีความถูกต้องเกี่ยวกับดิน น้ำ ไฟ ลม อย่างไร. การแพทย์แผนโบราณเขาสนใจเรื่องดิน น้ำ ไฟ ลม นี้กันมาก. ทยุยกายทั้งหลายต้องอ้างหลัก หรือพาดพิงอยู่กับหลักเกี่ยวกับดิน น้ำ ไฟ ลม นี้มากที่สุด แพทย์โบราณจึงประกอบยาขึ้นมา รักษาโรคกำจัดโรคของคนเรา ให้รอดชีวิตสืบ ๆ กันมา จนจะมาสู่ยุคปัจจุบัน ซึ่งมันก็เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้ที่มันก้าวหน้า, แต่มันก็ไม่พ้นไปจากหลักเกณฑ์อันนี้ มัน จะต้องมีความถูกต้องต่อสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย หากแต่ว่าเดี๋ยวนี้รู้มากกว่า ละเอียตลออกกว่า ทำอะไรได้ดีกว่า แต่มันก็ไม่ทิ้งหลักเดิม มันต้องมีความถูกต้อง สำหรับสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย.

ยิ่งรู้มากอย่างแท้จริง, รู้อย่างแท้จริงมาก มันก็ทำได้ดีมาก; ฉะนั้น การบำบัดโรคทางกายสมัยปัจจุบันมันก็ดีมาก, และก้าวหน้าได้มาก จนถึงกับว่ามันมีความถูกต้องมาแต่ในท้อง, หรือว่าจะต้องมีความถูกต้อง ตั้งแต่ก่อนตั้งปฏิสนธิด้วยซ้ำไป คือบิณฑามารมีความถูกต้อง ในการที่จะทำให้เกิดการตั้งปฏิสนธิทารกเด็กขึ้นมา. นี่ มันมีความถูกต้องมาตั้งแต่ในท้อง ออกมาก็ได้รับความประคบประหงมที่ถูกต้องในทางร่างกาย, เด็ก ๆ ของเราจึงมีร่างกายสมบูรณ์ ไม่ตาย รอดชีวิตได้มากกว่า แล้วก็ดีกว่า ขึ้นมาตามลำดับในระบบร่างกาย นี้เรียกว่าก้าวหน้ามาก.

แต่อย่าลืมว่า ความถูกต้องทุกชนิด คือธรรมะ ทั้งนั้นแหละ, มันไม่มีทางที่จะหลบหลีกไปจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ; เพราะว่าธรรมะมันหมายความว่าความถึง

ถูกต้อง. บิคารมารตาประพตติกระทำถูกต้อง ทั้งปฏิสนธิถูกต้อง, เต็กเจริญเติบโตในครรภ์ในท้องอย่างถูกต้อง, คลอดออกมาแล้วก็มีความถูกต้อง, มีความถูกต้องทางร่างกายเรื่อยๆมา จนเป็นผู้ใหญ่ มีความถูกต้อง.

ระบบกายพฤษศาสตร์ ต้องถูกต้อง.

ทีนี้ก็มาคุยว่า เรามีความถูกต้องกันหรือเปล่า? มันมีอยู่ไม่น้อยเหมือนกันที่มันไม่ถูกต้อง เพราะมันไม่รู้ เพราะการศึกษามันไม่เจริญ, หรือมันเจริญไปแต่ในทางที่ไม่ถูกต้อง ไม่ได้เลี้ยงเต็กให้ดี ไม่ได้เลี้ยงเต็กวัยรุ่นให้ดี, ปล่อยให้เกิดความผิดพลาดทางกาย นี้ก็มีอยู่มากเหมือนกัน. การศึกษาไม่สมบูรณ์ คือไม่ถูกต้องตามที่ควรจะมี, มันไปสมบูรณ์ในส่วนที่ไม่จำเป็น หรือไม่ควรจะสมบูรณ์ด้วยซ้ำไป, มันไปบำรุงบำเรอกันมาก ในส่วนที่ไม่จำเป็นจะต้องถึงขนาดนั้น.

ร่างกายนี้ยังรวมระบบประสาทเข้าไว้ด้วย ระบบประสาทรนี้สำหรับกายจะติดต่อกับจิตใจ ประสาทจึงเป็นเหมือนสื่อสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตใจ. ระบบประสาทก็ต้องมีความถูกต้องด้วย, มีการบริหารทางระบบประสาทไม่ดี มันก็มีระบบประสาทที่ไม่ถูกต้องหรือไม่สมบูรณ์. คนเราจึงมีความไม่สมบูรณ์ทางประสาท.

นี่ขอให้อธิบายว่า การทำความถูกต้องแก่ร่างกาย หรือส่วนของร่างกายทุก ๆ ระบบ นี้ก็เป็นธรรมชาติ ด้วยเหมือนกัน. อย่างว่าเอาเอง หรืออย่างว่าตามคนโง่ ๆ เขาพูด ว่าเรื่องธรรมชาติต้องไปวัด ต้องไปสวดมนต์ภาวนา จึงจะเป็นเรื่องของธรรมชาติ. แต่เดี๋ยวนี้มาบอกที่นี้ว่า ทำให้มันถูกต้องแก่ระบบทั้งหลายเหล่านี้ นับตั้งแต่ร่างกายและสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ทำให้ถูกต้องเถอะ, เช่นบริหารร่างกายให้ดี ให้

ได้กินอาหารที่ดี, ให้ได้อยู่ในที่ที่ดีที่เหมาะสม แม้แต่บ้านเรือน, เช่นเครื่องใช้ไม้สอย ที่อยู่ที่อาศัย เราจัดเรากระทำให้เกิดความถูกต้องเกิด, นั่นแหละก็คือธรรมะ เป็นธรรมะ พุทฺธชา เป็นต้นไม้แห่งธรรมะ ที่เป็นระบบของร่างกาย.

ฉะนั้น จงดูร่างกายให้ถูกต้อง ดูทุก ๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับร่างกาย ใน ภายนอกนี้ ให้มันถูกต้อง, วัตถุ ทรัพย์สินสมบัติ ข้าวของ เงินทอง บุคคลอะไรก็ตาม ให้มันถูกต้อง, แล้วระบบประสาทที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับร่างกาย ก็ขอให้ถูกต้อง. ฉะนั้นขอให้ศึกษาจนรู้จักสิ่งเหล่านี้ ทำให้มีความถูกต้องที่ร่างกาย และสิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับร่างกาย และหน้าที่ของร่างกาย ซึ่งมีไว้สำหรับเป็นที่ตั้ง เป็นรากฐานแห่งระบบประสาทและระบบจิต.

นี่ใครเคยสนใจถึงขนาดนี้ ใครเคยศึกษาธรรมะกันในรูปแบบนี้? อาตมาว่าจำเป็นที่จะต้องศึกษาธรรมะกันเสียใหม่ อย่างมีระบบ คือครบถ้วน มีความถูกต้อง ครบถ้วนของทุก ๆ ส่วน ที่มันประกอบกันขึ้นเป็นระบบหนึ่ง ๆ แม้แต่เรื่องอาหารการกิน เกี่ยวนี้ก็รู้สึกว่ามันไม่ค่อยจะถูกต้อง; เพราะว่าคนมันไม่รู้เรื่อง ว่าร่างกายนั้นมันต้องการอะไร, และกิเลสมันต้องการอะไร. คนไม่รู้เรื่องทั้งร่างกายและไม่รู้เรื่องทั้งกิเลส, คนนั้นก็หลับตากิน บำรุงบำเรอไปในทางความถูกต้องของกิเลส, ถูกต้องของกิเลส นั่นคือ ความไม่ถูกต้องของมนุษย์ หรือของธรรมะ; แต่เกี่ยวนี้เราก็มีการกินชนิดที่เพื่อกิเลสเสียมากกว่าเพื่อธรรมะ. จงเลือกอาหารที่กิน จงเลือกวิธีกิน จงเลือกทุก ๆ อย่างที่เกี่ยวข้องกับอาหาร ให้มันเป็นไปเพื่อความถูกต้องของธรรมะ อย่าให้ถูกต้องของกิเลส.

นี่เรื่องร่างกาย ซึ่งจะเรียกเป็นภาษาธรรมะแท้ ๆ ก็เรียกว่ารูป รูปธรรม, ความถูกต้องในส่วนรูปธรรมหรือส่วนร่างกาย, ความถูกต้องที่เกี่ยวข้องกับส่วนรูปธรรม

หรือร่างกายหรือเกี่ยวกับร่างกายนี้ เราจะเรียกวาระบบศีล ศีละ หรือศีล ศีลสิกขา ก็ได. ขอใหรูจักเรื่องของศีลสิกขาว่า มันมีอะไรเทาไร, มันมีความสัมพันธถึงไหน. อย่าเพียงแตงั่งวาปาณาติปาตา, อทินนาทานา, นันนมะนที่ฉิวเปลือก แลวก็ไมรูควย แลวก็ไมถือควย ไมปฏิบัติควย.

ขอใหมีความเขาใจในเรื่องศีล ลึกลงไปถึงกับกลาวไค้วา คือความถูกตองแกระบบของร่างกาย และสิ่งที่เนืองกันอยูกับร่างกาย จะเป็นวัคฤภายนอก หรือส่วประกอบของร่างกายในภายใน เชน ผม ขน เล็บ ฟัน หน้ ไร อากา ๓๒ น้ คองถูกคอง, บันเรอนเครองใชไมสอยก็ถูกคอง. ทั้หมคน้เราจะเรียกวา ความถูกตองในระบบกาย, แลวจะเรียกมันวาศีล ในชั้นศีลสิกขา เป็นส่วหนึ่งของร่างกายและ วาจาเป็นส่วใหญ มุงหมายที่นั่น.

นี้ระบบศีลเป็นอยางไร, มันอยูที่ไหน, มันจะอาศัยเหตุบ้จายอะไร, จะเจริญไค้อยางไร, นี้เราก้พูดกันมาไม่นอยแลว. แต่มักจะพูดอยางไมมีระบบ คือชอบใจจะพูดตรงไหนก็พูดเฉพาะตรงนั้น, ดนค้จะพูดตรงไหนก็จะพูดกันแต้ตรงนั้น มันไมสัมพันธกันอยางเห็นชค้โดยสมบูรณเต็มทั้วา มันมีอยูอยางไรโดยระบบ.

นี้ขอใหมีการศึกษาอยางมีระบบ คือศึกษาเพิ่มเติมๆเพิ่มเติม จนครบถวน, รูเห็นชค้แจ้จก้ที่เดียววา เรื่องนี้มันมีระบบทั้หมค้ของมันอยางไร, โดยน้ก็ถึงวา ันไมอยางนี้ มันมีราก มีฐาน มีลาคัน มีก้ มีกาน มีใบ มีดอก มีลูก มีแก้น มีเปลือก มีกระพ้ มีอะไรสัมพันธกันอยางไร, นี้เราเห็นไค้ควยคา. แต้เดียวนี้เรื่องข้างใน เรื่องของกายภายใน นี้ มันไม้อาจจะเห็นไค้ควยคาเป็นส่วมาก, ตองอาศัยความรู มีปัญญา มีความรู้นั้นแหละเป็นควงคา, แลวก็ ประพฤติปฏิบัติกระทำต่อร่างกาย กายพฤษภานี้ ให้ถูกคอง. เหมือนเราเด็กๆนี้ปลุกกันเทียน ปลุกกันดาวเรือง เรารูค้ เราปลุกไค้

กงงาม, โทษันเราปลุกกล้วย ปลุกอ้อย ปลุกสับปะรด ปลุกอะไรไ้กงงาม, โทษันมาเป็น
 ผู้ใหญ่ เราก็ปลุกมะพร้าว มะม่วงอะไรไ้กงงาม, กระทั่งปลุกต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นยุง
 ต้นยางอะไรไ้กงงาม คุณที่ความถูกต้อง ต้นไม้จึงกงงาม.

นี้ก็เหมือนกัน ต้องมีความถูกต้อง ร่างกายจึงจะเป็นร่างกายที่ดีที่สุด
 ที่ถูกต้องที่สุด; เพื่อจะหมกปัญหาในทางร่างกาย ซึ่งเรียกได้ว่าไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ นี้
 อย่างหนึ่ง, แล้วก็พร้อมที่สุด สมบูรณ์พร้อมเพรียงที่สุด ที่จะเป็นที่ตั้งของจิตใจ นับ
 ตั้งแต่ระบบประสาทขึ้นไป. ถ้าร่างกายมันมีความถูกต้อง อย่างนี้แล้ว มันก็ช่วยให้
 ถูกต้องต่อไปถึงระบบจิตใจ และ ระบบปัญญา วิญญาณ, นี้เรียกว่าระบบกายพฤษชา
 ที่เราใช้ศีลสิกขาเป็นบทเรียน สำหรับประพฤติกกระทำให้มีความถูกต้องทางกาย.

ขอให้สังเกตคุณลักษณะน้อยควยว่า น้มน เป็นเรื่องธรรมชาติ เรื่องธรรมคา
 เป็นวิทยาศาสตร์ ไม่มีไสยศาสตร์, ไม่มีเรื่องของไสยศาสตร์ ไม่เกี่ยวกับผีสังเทวคา ไม่
 เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรที่ไหน, เกี่ยวกับเรื่องของธรรมชาติ มีความถูกต้องตาม
 ธรรมชาติ ก็ใช้ได้, เรียกว่าระบบแรก ก็เกี่ยวกับร่างกาย ต้นไม้ชีวิตส่วนร่างกาย
 ต้นไม้แห่งชีวิตในส่วนแห่งร่างกาย.

ศึกษาระบบจิตพฤษชาตั้งแต่เริ่มต้น.

ที่นี้คุณขึ้นไปถึงส่วนที่สอง ต้นไม้ที่สอง ต้นไม้แห่งชีวิตในระบบจิต,
 จิตตพฤษชา. ถ้าไม่เคยได้ยินมาก่อน ก็ได้ยินเดี๋ยวนี้ก็ได้ว่า จิตตพฤษชา-ต้นไม้
 แห่งจิต, ต้นไม้ชีวิตในระบบจิต, จะเรียกอย่างนี้ก็ได้. ในภาษาธรรมะ ในวัทโนวา
 เขาเรียกว่า นาม ก็มี เรียกว่า วิญญาณ, ทางจิต ทางวิญญาณ ทางนาม ก็มี.

ใครพูดได้ ใครยืนยันได้ว่า ตนเองมีความถูกต้องแล้วในส่วนระบบจิต ถ้ามันมีความถูกต้องในระบบจิตจริง คงจะไม่มีปัญหาอย่างแน่นอน. เดียวนี้ยังมีความผิดพลาดทางระบบจิต คุณมันจะเนื่องมาจากระบบกายด้วย มาอยู่ในความผิดพลาดทางระบบจิต, เราจึงมีจิตที่ไม่สมบูรณ์ร้อยเปอร์เซ็นต์, มันมีจิตชนิดที่ยังบกพร่อง. ถ้าเป็นมากเกินไปก็แสดงให้คนอื่นเห็น จนคนอื่นเขาพูดว่า คนนั้นมันไม่เต็มบาท เพราะว่ามันมีความบกพร่องอยู่ในระบบนี้.

ระบบจิตนี้มันก็อธิบายยาก เราไม่ต้องรู้ทั้งหมด รู้แต่ที่จำเป็นจะต้องรู้ว่าร่างกายมันอาศัยธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. โรคจิตนี้มันก็อาศัยวิญญาณธาตุ, วิญญาณธาตุซึ่งเป็นธาตุคล้ายเหมือนกัน ไม่ต้องพิเศษพิเศษไปกว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม มันก็เป็นเพียงธาตุ เป็นสักแต่ว่าธาตุคล้ายกันแหละ เพียงแต่มันแสดงอะไรได้มากกว่า น่าอัศจรรย์กว่า จึงเป็นสิ่งที่มีมันประหลาด หรือมหัศจรรย์หรือลึกลับ. แต่ถ้าเราเห็นว่า มันเป็นธาตุเหมือนกัน เป็นสักแต่ว่าธาตุ เหมือนกัน, มันมีเหตุมีปัจจัยเหมือนกัน, เราศึกษาให้รู้เรื่องเหตุปัจจัยของธาตุจิต ธาตุวิญญาณนี้, แล้วเราก็จะพัฒนามันได้.

สิ่งที่เรียกว่าจิตนี้ มันจะมาแต่เมื่อไร ที่ไหน อย่างไร ไม่ต้องรู้ก็ได้, เอาเท่าที่จำเป็นจะต้องรู้ หรือเกี่ยวกับที่เราจะต้องรู้ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสในฐานะเรื่องของความทุกข์. ท่านตรัสว่า มันตั้งต้นเมื่อทารกน้อยนั้น เริ่มรู้สึกต่อสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ หรือเวทนา, ระบุที่เวทนาดีกว่า. เมื่อทารกยังอยู่ในครรภ์ ไม่ประสีประสาต่อระบบเวทนา ไม่คิดนึกอะไรได้, แต่พอคลอดออกมาจากท้องแม่ไม่กี่วัน มันก็มีความรู้สึกต่อเวทนา ที่เข้ามากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจเอง แม้จะเป็นส่วนน้อย ทารกจึงเริ่มรู้สึกคิดนึก รู้สึกพอใจ รู้สึกไม่พอใจ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความคิดนึกต่อไป จนเป็นเรื่องเป็นราวสำหรับที่จะเป็นทุกข์.

ระบบจิตมันตั้งต้น เมื่อทารกนั้นเริ่มรู้สึกต่อเวทนา ก็รับสัมผัสแล้ว
รู้เวทนาได้ มันจะมีความถูกต้องได้อย่างไรละ. ทารกมันก็หลับตาออกมาจากท้องแม่
มันไม่มีความรู้ติดมาแต่ในท้อง ว่าอะไรเป็นอะไร, มันเหมือนกับไม่มีจิตใจมากกว่า, กิ
ตนั้นก็อะไรไม่เป็น จนกว่าจะมาได้รับสัมผัส เวทนา เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอทุกข์มสุข ก็
ยินดีหรือยินร้าย ก็เป็นเหตุให้เกิดความกตัญญูต่อไปๆ ตามอำนาจของความยินดียินร้าย,
นี่ระบบจิตมันตั้งต้นตรงนี้.

ทีนี้ก็มีปัญหาว่า มันจะถูกต้องได้อย่างไร เมื่อทารกมันออกมาจากในท้อง
ไม่มีความรู้ ไม่มีสติปัญญาอะไร; เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยาก ที่จะให้ทารกน้อยๆ
มีระบบจิตอย่างถูกต้อง, ก็เรียกว่าปล่อยไปตามเหตุตามปัจจัย มันก็มีระบบจิตเป็นไป
ตามเหตุตามปัจจัย. ระบบปัญญาที่ก่อตัวขึ้นมา ในลักษณะที่เป็นไปตามเหตุตาม
ปัจจัย, ระบบจิตและระบบปัญญาของทารกนั้น มันก็เหมือนกับว่า เคว้งคว้างไปตาม
อำนาจเหตุตามอำนาจปัจจัย ไม่มีความถูกต้อง. ดังนั้นปุถุชนคนธรรมดาเรา จึงไม่รู้
เรื่องของความทุกข์, ไม่รู้เรื่องของความดับทุกข์ มันก็ทำผิดๆมันก็มีความทุกข์. นี้
ขอให้รู้จักจุดตั้งต้นของความไม่ถูกต้อง ว่ามันมีอยู่อย่างนี้.

การทำไม่ถูกต้อง ก็เพราะเป็นไปตามเหตุปัจจัย.

ทีนี้มันจะถูกต้องได้อย่างไร? ใครจะมาช่วยให้เกิดความถูกต้อง? นี่มันมี
คำตอบกว้างขวางละ มันมีเหตุปัจจัยรอบด้าน; ถ้าว่าทารกน้อยๆเกิดขึ้นมาแล้ว
ได้รับการประคบประหงมไปในทางถูกต้อง มันก็จะมีความรู้สึกกตัญญูที่ถูกต้อง; แต่ถ้า
ได้รับการอบรมแวดล้อม ในทางที่ไม่รู้อะไร คือไม่ได้เป็นไปเพื่อความถูกต้อง, เป็น

ไปอย่างละเมอเพื่อฝันของคนเลี้ยง ของมารคา หรือของคนเลี้ยงหรือของพี่เลี้ยง ของใครก็ตาม ซึ่งก็เลี้ยงทารกไปตามที่เขาชอบ หรือตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่ไม่ถูกต้อง. ทารกนั้นก็จะมีจิตชนิดนั้น ชนิดที่จะไม่ถูกต้อง, และไม่ถูกต้องยิ่งๆขึ้นไป : ก็ได้รับการแหวกล่อม แหวกล่อมให้หลงใหลในความเอร็ดอร่อยสวยงาม, อยากรจะเอาแต่ที่เอร็ดอร่อย สนุกสนาน สวยงาม เมื่อไม่ได้ก็ร้องไห้. อย่างนั้นมันก็เป็นเรื่องผิดไปแล้ว ทั้งระบบจิตและระบบของปัญญา.

เราไม่ได้มีขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรม ที่จะอบรมทารกให้มีจิตที่ถูกต้อง ให้มีปัญญาที่ถูกต้อง ทารกจึงเติบโตขึ้นมาตามบุญตามกรรม, ตามความแหวกล่อมที่ไม่ถูกต้อง, จึงยึดในสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ ยินร้ายในสิ่งที่น่าเกลียดชัง, แล้วก็เป็นอย่างนี้เมื่อไม่ได้ตามที่ต้องการ : มีความรักบ้าง มีความเกลียดบ้าง มีความโกรธบ้าง มีความกลัวบ้าง, กระทั่งในที่สุด มันละเอียดเป็นความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น อาลัยอาวรณ์ ขยายตัวออกไปเป็นเรื่องละเอียดๆออกไป ล้วนแต่เป็นความไม่ถูกต้องทั้งนั้นแหละ. นี้จะพูดได้ว่า ทารกเติบโตขึ้นมาในความมืด ในอวิชชา ในความมืด.

ทุกคนเคยเป็นทารกกันมาแล้วทั้งนั้น. คุณ ย้อนหลังไปคุณ ให้เห็นข้อที่ว่า เราหลุดออกมาเติบโตขึ้นมาในท่ามกลางแห่งความมืดความไม่รู้อะไร, แล้วแต่คนเลี้ยงเขาจะแหวกล่อมเราอย่างไร. บางทีขอร้อง พูดตรงๆไม่ใช่เนรคุณอะไร; คนเลี้ยงหรือมารคาช่วยเข้าไป แหวกล่อมเราให้หลงใหลในสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ ของสวย ของงาม ของหอม ของนิ่มนวล ของเอร็ดอร่อย จนเราพอใจในสิ่งนั้นเป็นนิสัย. นี้เรียกว่าความไม่ถูกต้อง; ถ้าถูกต้องก็ถูกต้องสำหรับไม่ตายเท่านั้น สำหรับที่จะไม่ตาย หรือสำหรับคนธรรมดาปุถุชน เขาต้องการกันอย่างนั้น, มันก็ถูกต้องเพียงเท่านั้น มันจึงไม่คับทุกข์ได้. เราจึงต้องทนทรมานต่อมา ในท่ามกลางแห่งปัญหานานาประการ คือ

ความทุกข์ เรียกว่า จิตก็เป็นมาในลักษณะที่เหมาะสมสำหรับที่จะคิดผิด จะพูดผิด จะทำผิด จะเป็นไปในทางที่ทำให้เกิดทุกข์มากกว่าที่จะดับทุกข์.

ทีนี้พอเราโตขึ้นมา ได้เผชิญกับความทุกข์นานาประการเรื่อยมาๆ จนเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือนด้วยซ้ำไป, โทมากแล้วนี่ จึงจะค่อยรู้สึกว่าย่ำ, น้มน้มนั้นแต่ความลำบาก ทนทรมาณ เจ็บปวดไปเสียทั้งนั้น. ทำอย่างไรจึงจะขจัดความรู้สึกที่เป็นทุกข์เหล่านั้นออกไปเสียได้? นี่เราจึงค่อยเข้าไปหาธรรมะ, เริ่มมีความคิดว่า มันมีสิ่งที่จะแก้ปัญหานั้น คับความทุกข์เหล่านั้นได้ จึงไปหาธรรมะทั่วๆ ที่ไหนก็สุดแท้แต่จะไปหาได้, ไปหาสิ่งที่เขาพูดกันว่า เครื่องดับทุกข์ ความดับทุกข์ เครื่องดับทุกข์. นี่จึงไปบวช ไปเรียน ไปศึกษา ไปอะไร ไปชวนชวยหามา เพื่อจะดับทุกข์ ที่สร้างสมขึ้นไว้ในตน ตั้งแต่กลอดคอกออกมาจากท้องแม่จนบัดนี้, จะไปหาสิ่งที่มาแก้ไข หรือดับความทุกข์ ที่เราสะสมไว้มากมายถึงปานนี้. เพราะฉะนั้นมันจึงยาก เห็นไหม, มันจึงยากที่เราจะรู้จักกิเลส จะฆ่ากิเลส จะควบคุมกิเลส จะดับทุกข์ มันจึงยาก; เพราะว่าไม่ได้ฉลาดมาแต่ในท้อง, แล้วยังไงตั้งแต่ออกมาจากท้อง แล้วยังไงมาๆๆ ขึ้นมาตกอยู่ใต้อานาจของกิเลสทั้งนั้น หรือของอวิชชา คือความไม่รู้อะไร.

นี่ระบบฝ่ายที่ผิดพลาด ระบบที่ฝ่ายที่เป็นความไม่รู้ ระบบแห่งความทุกข์ มันมาของมันอย่างนี้ เติมที่อย่างนี้ เติมอีกตัวอย่างนี้. เคี้ยวนี้จะมาเอาออก จะมาแก้ไข จะมาล้างออกไปนี้ มันก็ต้องลำบากบ้างเป็นธรรมดา; ถ้าทนไม่ไหว รับเอาไว้ไม่ไหว ก็ชวนชวยหาทางที่จะแก้ไข จะดับไป จะล้างไป เรื่อยๆไป จนกว่าจะเปลี่ยนเป็นเรื่องของความดับทุกข์ คือสิ้นสุดแห่งความทุกข์ หรือว่าไม่มีทุกข์.

นี่พูดเสียยี่สิบวัน ก็เพื่อให้รู้ว่า มนุษย์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้น มันไม่มีความถูกต้อง ในระบบจิต หรือระบบปัญญา สำหรับจะดับทุกข์; มันถูกต้อง

แต่จะให้เป็นที่ทุกซ์ มันถูกต้องแต่สำหรับที่จะให้เป็นทุกซ์, มันเหมาะสำหรับที่จะ
 เป็นทุกซ์. มันไม่ถูกต้องสำหรับที่จะดับทุกซ์. ฉะนั้นจึงต้องมาพูดกันใหม่ พูดกันใหม่
 มาตั้งต้นกันใหม่ ในระบบที่มันจะดับทุกซ์.

ต้องศึกษาธรรมะให้เต็มตามระบบ.

อะไรจะเป็น กข กกา ที่จะต้องเริ่มเรียน ในเรื่องของความดับทุกซ์นี้
 จะต้องรู้. ฉะนั้น ขอให้ทุกคนสนใจระบบธรรมะ หรือ ความถูกต้องในทางจิต
 ทางปัญญา ด้วยก็ได้ ว่าจะต้องตั้งต้นกันอย่างไร.

ขอให้ศึกษาธรรมะนี้ให้ถูกต้อง ให้เต็มตามระบบ, และให้มีระบบ
 อย่าเป็นเพียงคำพูดกระต่อนกระแท่น ที่พูดกันแต่เพียงความรู้สึกนึกคิดชั่วขณะ. อาจารย์
 ผู้มีชื่อเสียงผู้พิเศษพูดอะไรออกมาสักประโยคหนึ่ง ก็เป็นเรื่องที่ยึดถือกันมาก, ทั้งที่แท้
 มันเป็นเพียงความรู้สึกนึกคิดชั่วขณะ พูดออกมาอย่างไม่มีระบบทั้งนั้นแหละ. เมื่อไม่มี
 ระบบแล้วมันก็ทำหน้าที่ไม่ได้ ทำงานให้ถูกต้องไม่ได้, เป็นเรื่องเสียมากกว่า. ถ้าไปถูก
 เข้ามันก็พอจะดับทุกซ์ได้ แล้วมันไม่อาจจะถูกกันเข้าก็ได้ มันก็ดับทุกซ์ไม่ได้เสียมาก
 กว่า, ก็เลยตกเป็นหน้าที่ของเราเอง ที่จะต้องศึกษาเพิ่มเติม ให้ครบถ้วน ให้เต็ม
 ตามระบบ ที่เราได้ยินได้ฟังมาอย่างกระต่อนกระแท่น หรือพูดสั้น ๆ พูดอะไรสัก ๆ
 สั้น ๆ ไม่สมบูรณ์, นี้จะต้องมาทำเสียใหม่ให้สมบูรณ์.

เมื่อพระพุทธเจ้าจะส่งสาวก ไปประกาศพระศาสนา ท่านก็ทรงกำชับใน
 เรื่องนี้มาก ว่าเธอจงไปประกาศพรหมจรรย์ แสดงธรรมนี้ ให้บริสุทธิ์ ให้ครบถ้วน ให้
 ถูกต้อง ให้สมบูรณ์ : เภลปริปัญฺณํ บริสุทฺถํ, ให้ไพเราะในเบื้องต้น ให้ไพเราะใน

ท่ามกลาง ให้ไฟระเริงในเบื้องปลาย ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. นั่นคือตัวระบบ ซึ่งพระองค์ ทรงกำชับอย่างยิ่ง ว่าภิกษุที่จะไปประกาศพระศาสนาเหล่านี้ จงประกาศพระศาสนา หรือพรหมจรรย์เหล่านั้น ให้เต็มระบบ ให้ถูกต้องครบถ้วนเต็มตามระบบ, สัตว์ที่มันจะรู้ได้ จะเข้าใจได้ มันก็มีอยู่ในโลกนี้ ก็จะได้รับประโยชน์.

เดี๋ยวนี้เราจะไปโทษใคร คนที่รับพระพุทธคำรัสโดยตรงมา ก็ไม่รู้อยู่ที่ไหนที่จะทำให้มันครบตามระบบ, ก็ตกเป็นหน้าที่ของพวกเรากันเอง. พวกเรากันเองทุกคนนี้ จะต้องปรับปรุง จะต้องศึกษา ต้องจัดต้องทำ ให้ความรู้ในทางธรรมะนี้ ถูกต้องบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง, ก็คือเป็นความครบถ้วน ถูกต้องและครบถ้วนสิ้นเชิง นั่นแหละคือระบบ.

เอาละ, ก็เป็นอันว่า มันก็เป็นหน้าที่ของเราแล้ว ที่จะต้องศึกษาเพิ่มเติมให้ถูกต้อง ให้ครบถ้วน ให้เต็มตามระบบ. อะไรที่มันยังขาดอยู่ ก็ต้องเพิ่มเติม, เรากรูจักชน ชนกันให้เป็นระบบ เป็นโครงสร้างที่เป็นระบบ; เหมือนต้นไม้ที่มีรากฐาน มีลำต้น มีกิ่ง มีก้าน มีใบ มีดอก มีลูก มันเป็นโครงสร้างที่สมบูรณ์. ฉะนั้นขอให้ความรู้ทางธรรมะของเรา ก็เป็นโครงสร้างที่สมบูรณ์อย่างมีระบบ, แล้วก็เอาไปใช้แก่ระบบภายในชีวิต ตัวชีวิต ก็คือระบบกายกิติ ระบบจิตกิติ ระบบบัญญัติกิติ ให้มันมีความถูกต้องทุก ๆ ระบบ.

นี่คือทางที่จะเอาตัวรอดได้ อย่าเพ้อท้อใจว่ามันมากมาย ถ้าเอาแต่เท่าที่จำเป็น แล้วมันไม่มากมายแหละ; เช่นเรารู้เรื่องการปลูกต้นไม้ให้สำเร็จประโยชน์นี้ มันไม่ได้มากมายจนต้องไปเรียนมหาวิทยาลัยที่ไหนกันเป็นสิบปีสิบปี. ชาวสวนที่เขาชำนาญสักหน่อย สังเกตมาดี ชำนาญสักหน่อย เขาก็รู้ทุกระบบเลยว่าจะปลูกต้นไม้แต่ละอย่างๆ ในสวนของเขา ให้ได้ผลดีที่สุดอย่างไร, จะปลูกทุเรียนอย่างไร,

จะปลุกมะม่วงอยางไร จะปลุกเงาะอยางไร, แลวก็สมบูรณที่สุด เขาก็รู แลวก็รูเติมที่มีผลรอยเปอรเซ็นต ไมตองไปเรียนเมืองนอกเปนสิบ ๆ ปี มีปริญญายาวเปนทางเกี่ยวกัเรื่องนี้.

ตั้งตนศึกษาธรรมะที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ธรรมะนี้ก็เหมือนกันแหละ เราไมตองเรียนชนิดที่มีปริญญายาวเปนทาง: แตขอใหเรียนอยางถูกตองเทาที่จําเปน, ใหรูเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความทุกขทุกเรื่อง เพื่อจะดับมันเสีย และตั้งตน ที่ ก ข ก กา, ที่รากฐานของวิชานี้ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

จงตั้งตนศึกษา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันมีระบบทํางานของมันอยางไร, จนกระทั่งมันเกิดเปนกิเลส เปนตัณหา เปนอุปาทาน เปนความทุกขขึ้นมาอยางไร, แลวก็ทําไปในทางที่มันกลับกัน หรือตรงกันข้าม ก็ไมเกิดความทุกข; ไมใชว่าจะเรียนกันทั้งพระไตรปิฎก ไมมีใครสามารถจะเรียนหมกทั้งพระไตรปิฎกไดสักก็คนคอก, แตวาแมจะเรียนได เนื้อหาสาระมันก็มีเทานั้น, มันมีเทานั้น, เทาที่เราจะรูจัก ตา หู ลิ้น กาย ใจ จนควบคุมมันได, ควบคุมมันใหไปแตในทางที่จะไมเกิดกิเลส มันเทานั้น มันมีเทานั้น. คาอธิบายนอกนั้นก็เปนฝอยทั้งนั้น ไมใชใจความ; แตดังอยางนี้มันก็ยังเปนระบบที่ตายตัว ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เปนเรื่องที่มีระบบอยางตายตัว ซึ่งได้เคยพูดกันมาแล้วหลายครั้งหลายหน ในเรื่องปฏิจสุมุบาท นั้นเปนเรื่อง ก ข ก กา เปนเรื่องตั้งตน ที่พระพุทธรเจาทานเรียกวา จุกตั้งตนของพรหมจรรย์ ก็คือเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ที่นี้เราไม่สนใจตัวระบบที่สำคัญที่สุด คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปคิด
 เอาเอง ไปว่าเอาเอง ไปเคาเอาเอง เป็นเรื่องนั้นเรื่องนี้ ตามที่กิเลสมันหลอกลวงไป,
 จนกระทั่งออกไปนอกวงของธรรมะ ไปสู่ไสยศาสตร์, ไปถือธรรมะไสยศาสตร์ ที่เคยพูด
 ไปครั้งหนึ่งแล้วในการบรรยายครั้งก่อน ธรรมะที่ออกไปอยู่ในรูปของไสยศาสตร์,
 เป็นบุคคลที่ยึดถือไสยศาสตร์เป็นชีวิตจิตใจ นั้นไม่ใช่สิ่งที่ประสงค์ในที่นี้.

ในที่นี้ให้ศึกษากันอย่างระบบของธรรมชาติที่แท้จริง เป็นลักษณะ
 ของวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ไสยศาสตร์เลย; มีใจความสั้น ๆ ว่า : ตา หู จมูก ลิ้น
 กาย ใจ มีคู่ของมันคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ, เป็นคู่ ๆ
 อยู่ ๖ คู่ แต่ละคู่ทำงานเหมือนกัน.

ตัวอย่างเช่น ตากระทบรูป ก็เกิดจักขุวิญญาณ สามอย่างนี้ทำงานด้วย
 กันเรียกว่าผัสสะ. ตากับรูปกับจักขุวิญญาณ ทำงานด้วยกันเรียกว่าผัสสะ; พอมี
 ผัสสะ มันก็เกิดเวทนา ที่รู้สึกพอใจไม่พอใจ, แล้วก็เกิดตัณหาคือความอยาก ไปตาม
 อำนาจของความพอใจหรือไม่พอใจ พอใจก็ยึดเอา ไม่พอใจก็ทำลายเสีย, จึงเกิดราคะ
 หรือ โทสะ โภคะ, ถ้าไม่เข้าใจมันก็หลงไหลอยู่นั้น คือโมหะ มันก็เกิดกิเลส อยากไป
 ตามอำนาจของความไม่รู้ ของความโง่ ก็ได้เกิดทุกข์, ก็ยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา
 ที่อาจจะยึดถือเอาได้ ก็ยึดถือเอา แล้วก็ทุกข์ นี่มันมีเท่านั้น.

ถ้าเรามีความรู้เพียงพอ ฉลาดเพียงพอ ก็รู้ว่า โอ้, สิ่งเหล่านี้มันเป็นอย่างนี้.
 ระวังให้ดี พอมันกระทบกัน สัมผัสกันเป็นผัสสะ เกิดเวทนาแล้ว, ระวังให้ดี
 อย่าโง่, อย่าโง่ในตอนผัสสะ หรือในตอนเวทนา รู้ว่ามันเช่นนั้นเอง, มันเป็น
 เช่นนั้นเองตามธรรมชาติ เช่นนั้นเอง. ไม่เกิดคามยินดีที่น่ายินดี, ไม่เกิดคาม

ยีนร้าย ที่ชวนให้ยีนร้าย ก็ไม่เกิดตัณหา ไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดทุกข์, เรื่องมันก็สิ้นสุดลงที่ตรงไม่เกิดทุกข์.

นี่เป็นระบบที่เฉียบขาดที่สุดและตายตัว ของคา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ส่วนที่จะไปเรียนให้ละเอียดออกไป ละเอียดออกไป นั้นก็ได้ แต่มันอาจจะทำไม่ได้สำหรับทุกคน. ฉะนั้น ความจำเป็นมันอยู่เพียงเท่าที่ทุกคนทำได้ คือเรียนรู้สำหรับจะไม่ไถ่เขลา เมื่อมีผัสสะ เมื่อมีเวทนา นี้ก็พอแล้ว.

เป็นอันว่า จิตของเราได้รับการดูแล แวดล้อม ปรับปรุง หรือพัฒนา มาให้เป็นจิตที่เหมาะสมที่จะฉลาด, ให้เป็นจิตที่เหมาะสมที่จะรอบรู้, ให้เป็นจิตที่มั่นคง ยากที่จะตกไปอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ที่ไม่ให้มันสามารถทำหน้าที่ของจิตนั่นเอง ค้ำย. ถ้าได้อย่างนี้เรียกว่าระบบจิต หรือจิตตพฤษภาของเรานี้ ถูกต้องเจริญองงาม, เป็นต้นไม้ที่เจริญองงาม ในส่วนที่เป็นระบบจิต. ทุกคนไปชำระสะสางของตนๆ ระบบจิตของตนๆ.

เกี่ยวนั้นมันยังอ่อนแอ, จิตของบุดูชนนั้นอ่อนแอ, มันอ่อนแอสำหรับจะตกไปเป็นทาสของกิเลส, ที่จะตกไปเป็นทาสของอารมณ์ของกิเลส, เป็นจิตที่ไม่มีความสามารถ เป็นจิตที่ไม่สามารถจะต่อต้าน หรือทรงตัวอยู่อย่างปกติได้, เป็นจิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของสิ่งแวดล้อม เพื่อกิเลสไปเสียหมด, ไม่เป็นสมาธิ เรียกว่าไม่เป็นจิตที่เข้มแข็ง ในลักษณะที่เรียกว่าสมาธิ, มันอ่อนไหว มันเลื่อนลอย มันฟุ้งซ่าน จนเป็นนิสัยที่จะเป็นอย่างนั้น.

บุดูชนมีนิสัยทางจิตที่จะอ่อนแอ เลื่อนลอย ฟุ้งซ่าน แต่แล้วเจ้าของก็มีได้สนใจ; เพราะที่จริงมันก็ไม่ไค้มีเจ้าของ มันก็จิตนั่นเองเป็นเจ้าของ. เกี่ยวนี้

จิตมันกำลังหลงไปอยู่ในกองทุกข์ จนกว่าจะถูกความทุกข์ย้ายเอาอย่างบอบซ้ำ จิตจึงจะเข็ดหลาบ จึงจะสำนึกตัว จึงจะกลับหลังหัน, เป็นจิตที่มาสนใจในระบบที่มันตรงกันข้าม. นี่ต้องใช้เวลาเท่าไร คิคคุเถอะ. คน ๆ หนึ่งเกิดมา จะต้องจมอยู่ในกองทุกข์นานสักเท่าไร จิตจึงจะเข็ดหลาบ กลับมาแสวงหาเรื่องตรงกันข้าม. ตัวคนที่ เป็นเจ้าของจิตหรือตัวตนของอะไรมันไม่มี, มันมีแต่จิตที่กำลังหลงไป ในกองทุกข์ จนมันรู้สึกทุกข์แล้วมันเข็ดหลาบ มันแน่ใจที่จะเดินทางใหม่ตรงกันข้าม ระบบจิตมีหลักอยู่อย่างนี้.

ใคร, จิตไหน. คำว่าใครก็คือว่าจิตดวงไหน มันจะฉลาดได้เร็ว มันจะเข็ดหลาบได้เร็ว แล้วมันจะหมุนทิศทางได้เร็ว. จิตนั้นแหละต้องช่วยตัวเอง; พุคแล้วมันก็ทำให้ท้อใจว่า ไม่มีใครมาช่วยเรา นอกจากเราจะต้องช่วยตัวเอง คือจิตที่เข็ดหลาบต่อความทุกข์ เบื่อต่อความทุกข์ ระอาต่อความทุกข์ เบื่อหน่ายในสิ่งที่ เป็นทุกข์, มันก็จะหมุนกลับไปหาทางที่ตรงกันข้าม, จะเกิดความถูกต้องในระบบแห่งจิตใจขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้การฝึกจิตให้เป็นจิตที่ถูกต้อง มันก็ไม่ค่อยจะมี เพราะว่าสอนกันไม่พอ, สอนกันไม่ถูกต้อง. การทำสมาธิชนิดถูกต้องยังไม่เป็นที่รู้จัก; มีสมาธิละเมอ ๆ ตามแบบของอาจารย์ที่อยากจะอวด สำหรับสอนตามแบบของลูกศิษย์ที่อยากจะทำสำหรับอวดคน. อาจารย์ก็สอนเพื่ออวด, ลูกศิษย์ก็ทำเพื่ออวด, แล้วเมื่อไรมันจะตรงกับความต้องการเล่า, การสอนสมาธิมันยังตกอยู่ในสภาพอย่างนี้.

เลิกความคิดที่ว่าชั่วขณะ ไม่ถูกต้อง หรือไม่มีระบบนั้นกันเสียที, ปรรณาคีแก่เพื่อนมนุษย์ทุกคน. ช่วยกันประพฤติกะทำให้มันถูกต้อง; ไม่ใช่ว่าสมาธิไปนั่งหลับหูหลับตา ทำอย่างนั้นเหมือนกับว่าเครื่องจักร แล้วก็จะเป็นสมาธิ. มันมีสมาธิแต่นั่งกันนิ่ง ๆ ไม่รู้เรื่องจิต ที่ว่าเปลี่ยนแปลงอย่างไร จึงจะบริสุทธิ์ จึงจะเข้มแข็ง จึงจะว่องไวต่อหน้าที่การงานของจิต. สมาธิชนิดนี้ ไม่เป็นคุณภาพของจิตที่ถูกต้อง

หรือสมบูรณ์แบบ, และสิ่งที่เรียกว่า สมานันั้น ต้องเอาไปใช้ประโยชน์ได้ ในทุกกิจการ ทุกแขนงงานของมนุษย์.

พูดให้สั้นที่สุด ก็คือว่า ถ้าจิตของมนุษย์เป็นจิตที่ถูกต้องจริงแล้ว จิตนั้น จะใช้ประโยชน์ในหน้าที่การงานของมนุษย์ ได้อย่างครบถ้วนเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นมนุษย์จะไม่มีปัญหา ในหน้าที่การงานของตน เพราะว่ามีเครื่องมือพิเศษศักดิ์สิทธิ์ คือจิตที่สามารถทำอะไรได้ทุกอย่าง ในทางที่จะเป็นประโยชน์หรือคับทุกข์ได้.

นี่เรื่องจิต ระบบจิต หรือจิตศัพทพฤษศาสตร์ ต้นไม้คือจิต ต้นไม้ชีวิตคือจิต ชีวิตในส่วนจิต ต้องได้รับการอบรมที่ถูกต้อง อย่างนี้, เราเรียกกันว่า จิตตศึกษา. ระบบฝึกจิตที่เรียกว่า จิตตศึกษา หรือสมาธิศึกษา ก็ได้ คือการศึกษาเพื่ออบรมจิต ให้มีความเป็นจิตอย่างถูกต้อง ตามที่จิตมันควรจะมีหรือจะเป็น จะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ แก่มนุษย์.

ระบบโพธิพฤษศาสตร์ต้องเริ่มต้นจากเห็นโทษของความทุกข์.

เอ้า, ทีนี้จะดูระบบที่สาม ว่าโพธิพฤษศาสตร์, ระบบโพธิ โพธิ แปลว่า ความรู้, ความรู้ คือปัญญา. ระบบปัญญา ระบบญาณ ระบบวิชา แล้วแต่ละจะเรียก ชื่อมันมาก แต่ว่าความหมายมันเหมือนกันหมด คือรู้, เป็นเรื่องของความรู้. โพธิ แปลว่า ความรู้, จะเรียกชื่อว่า ปัญญาที่ได้ จะเรียกว่า ญาณะที่ได้ จะเรียกว่า วิชาที่ได้ นี่มันเป็นระบบ เรื่องความรู้ ซึ่งมันมีได้ทั้งรู้ผิดและรู้ถูก ต่างก็มีเป็นระบบของมันเอง : ที่รู้ถูกก็มี อยู่ระบบหนึ่ง, ที่รู้ผิดก็มีอยู่ระบบหนึ่ง, ถ้ามันเข้าไปในระบบไหนแล้ว มันจะเป็นไปตามระบบนั้น.

เที่ยวนี้ จิต ของเรามัน ผิดมาตั้งแต่ออกมาจากท้องแม่ มันไม่มีความรู้มาตั้งแต่ออกมาจากท้องแม่ ก็มาต่อสู้กับความทุกข์ทรมานในการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร คือทนทรมานตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้, เรียกว่าวัฏฏสงสาร; เพราะซ้าแล้วซ้าอีก เพราะซ้าแล้วซ้าอีก เราจึงเรียกว่าวัฏฏสงสาร. ไม่ต้องพูดถึงต่อตายแล้ว ต่อตายแล้วกลับเกิดอีกนั้น มันยาวเกินไป มันมองไม่เห็นค้ำย มันไม่เป็นสันติปฏิริโก, เอาแต่ที่มองเห็นได้ เป็นสันติปฏิริโก คือ ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ มันวนอยู่, วนอยู่ในความทุกข์ ซ้าๆ ซากๆ ที่มากน้อย แล้วนั่นคือวัฏฏสงสาร.

จิตมันถูกทรมานอยู่ในวัฏฏสงสาร ซ้าแล้วซ้าอีก, ซ้าแล้วซ้าอีก; แล้วมันก็เกิดความรู้ขึ้นมา หรือว่าความรู้มันเริ่มหันเหทิศทาง ว่าอย่างนั้นไม่ไหวแล้ว, ทนไม่ไหวแล้ว, จะหันเหมาในทิศทางที่จะไม่ต้องเป็นอย่างนี้ คือไม่ต้องเป็นทุกข์อย่างนี้. ฉะนั้นจึงแสวงหา ศึกษา สอดส่อง ค้นคว้า ไปในทางที่ตรงกันข้าม. ระบบโพธิ-พฤษชา ระบบบัญญัติมันก็จะตั้งต้น, เพราะว่าได้ถูกกันเข้ากับความรู้.

การที่เราจะมีความรู้ การที่เราจะมีปัญญา มีความรู้ถูกต้องขึ้นมา ได้อย่างไร ในพระบาลีมีกล่าวไว้ อย่างน้อยก็สองอย่าง : ก็คือว่า มัน ได้ยินได้ฟังที่เขาพูด เขาบอก เขากล่าวเขาสอนกันนั้น มันก็เริ่มสนใจ; แต่ระบบนี้ไม่ดีเท่ากับระบบที่ว่า ถูกความทุกข์มันกัดเอา—กัดเอา—กัดเอา—เจ็บปวดครวคร้าว, แล้วมานึกได้ มามองเห็นเองนี่, นี่.

ความรู้ ของคนเราที่เกิดมาจากการเผชิญกับความทุกข์ หรือปัญหา, แล้วเกิดขึ้นว่าจะต้องทำอะไร ในทางที่ตรงกันข้ามนี้, ความรู้ที่ดี—ดี ความรู้จะช่วยได้. ส่วนความรู้ที่ได้ยินได้ฟังมานั้นไม่ดีเท่า แต่ก็มิประโยชน์ตามสมควร. เมื่อได้ยินได้ฟังมา

มันก็ใคร่ครวญคว้า มันจะเป็นไปได้ไหม; ถ้ามันพอจะเป็นไปได้ มันก็ลอง, พอลอง มันก็พบว่า โอ้, ถูกต้องเป็นไปได้ ก็ทำต่อไปจนสำเร็จประโยชน์.

นี่คือความไม่มั่งงาย *อาศัยหลักบาลี กาลามสูตร ไม่มั่งงาย*; ไม่ใช่ว่าได้ยินใครบอกอย่างไร สอนอย่างไร แล้วก็เชื่ออย่างโง่เขลา. มันต้องฟังดูว่าที่เขาบอกนั้นมันมีเหตุผลอยู่ไหม? น่าลองไหม? หรือที่แรกก็เอาแต่เพียงลอง ยังไม่เชื่อ. พอลองแล้ว อ้าว, มันได้ผล แล้วจึงเชื่อ, แล้วก็ทำต่อไปมากขึ้นๆ แล้วก็ได้ผลถึงที่สุด.

ตัวอย่างคล้ายๆ กับว่า ที่แรกเขาเอายาเม็ดขาวๆ มาให้ชาวบ้านกิน ก็อย่าฝรั่งเม็ดขาวๆ ชาวบ้านเคยกินแต่ยาเม็ดดำๆ เขียวๆ, ฝรั่งเขาเอายาเม็ดขาวๆ มาให้กิน เขาไม่ยอมกิน. แต่ถ้าวาคคนที่เอามาให้ พูดยาดีมีเหตุผลน่าลอง มันน่าลอง, หรือว่ามันไม่มีทางอื่นแล้วมันก็ลอง, มันก็ลอง. พอลองแล้ว โอ้, มันได้ผล ทีนี้มันก็กล้ากิน. ชาวบ้านนอกคอกนาเพิ่งจะยอมกินยาเม็ดขาวๆ กันเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้ ก่อนหน้านั้นมันไม่กล้ากินคอก. ธรรมชาติก็เหมือนกันแหละ เมื่อเขามายกตัวอย่างนี้ดับทุกข์ได้ ดับทุกข์ได้ก็ลองดูก่อนซิ. ลองก็คิดใคร่ครวญดู ปฏิบัติดู, ลองดู โอ้, มันดับทุกข์ได้ แล้วจึงทำให้มากขึ้นๆ แล้วก็ดับทุกข์ได้จริง. นี่คือพัฒนาระบบปัญญา ค้นไม่แห่งปัญญา เจริญองกวมใหญ่โตสมบูรณ์ได้ เพราะการกระทำอย่างนี้.

ถ้าเราจะเอา *หลักในพระบาลี* มันก็มีอยู่ณะว่าที่จริงนะ คือท่านแบ่งชั้นตอนแห่งระบบปัญญาไว้ เป็นสองชั้น คือ:— *ระบบที่เห็นตามที่เป็นจริง* ของธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น ว่า *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* เป็นต้น, นี่เป็นญาณพวกค้น. พอญาณนี้สมบูรณ์แล้ว ก็ *เกิดญาณพวกที่สอง* ก็ว่าญาณที่จะถอยออก ถอยกลับ, คือ *เมื่อเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* ซึ่งเป็นญาณสำหรับให้ *เบือนหน้าคล้ายกำหนด* แล้วมันก็จะเกิด *ญาณประเภทเบือนหน้า คลายกำหนด และหลุดพ้น*; ฉะนั้นความเจ็บปวด หรือ

ความเป็นทุกข์ที่เราได้รับมาเรื่อย ๆ นี้ มันจะทำให้เกิดญาณ ที่ทำให้เห็นตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นอย่างไร.

ญาณพวกนี้ก็มียหลายชั้นตอน มีหลายชื่อเอามาบรรยายก็ป่วยการ มันมากมาย แล้วมันเป็นแต่ภาษาบาลี มันจำไม่ไหวคอก. บอกให้รู้แค่ว่า ญาณพวกแรกคือ ญาณที่ทำให้เกิดความรู้สึกตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นอย่างไร, คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นต้น, หรือจะสรุปแล้วว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง. ถ้าญาณชนิดนี้เป็นต้นไม้ที่ได้เจริญแล้ว มันแทงตลอดเห็นตลอดว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอย่างนี้ แล้วมันก็จะเกิดภากที่สอง, ส่วนที่สอง คือว่า นิพพิทา เบื่อหน่ายแล้วก็คลายกำหนด แล้วก็หลุดพ้น นี่ส่วนที่มันเป็นผล.

ดูให้ถี่เถอะ บัญญาของเรามันเดินมาอย่างนี้ทั้งนั้น ต้องเห็นโทษ เห็นความเลวทรามของความทุกข์นั้นก่อน หรือสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ บังคับแห่งความทุกข์ อารมณ์แห่งความทุกข์. เราเห็นชัดว่า มันเป็นบงคับแห่งความทุกข์ หรือเป็นตัวความทุกข์; นี่ก็เริ่มดอย เริ่มเปลี่ยนกระแส ไม่เอาของมัน, คือเบื่อหน่ายในสิ่งที่เคยหลงรัก หลงพอใจ ยึดมันถือมันมาก่อน เบื่อหน่ายมันก็คลาย ๆ ความยึดถือ. เมื่อหมดความยึดถือก็หลุดพ้น เรียกว่านิพพิทา—เบื่อหน่าย, วิราคะ—คลายกำหนด, วิมุตติ—ก็หลุดพ้น. นี่ก็เป็นญาณอีกกลุ่มหนึ่ง มีอยู่สองกลุ่มใหญ่ ๆ, หรือสองชั้นตอนใหญ่ ๆ. สติปัญญาของมนุษย์เราเนี่ย มีอยู่สองชั้นตอน อย่างนี้ : รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่เป็นจริง นี่ตอนหนึ่ง, แล้วก็เบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้น ต่อสิ่งเหล่านั้น นี่ชั้นตอนหนึ่ง. ปัญญามีสองชั้นตอนอย่างนี้.

ระบบปัญญาเกิดได้ด้วยการพัฒนา.

ที่นี้ทำอะไร จึงจะเกิดปัญญาชนิดนี้? ก็บอกแล้วเมื่อตะกี้ ได้ฟังเขาว่าก็ได้, มาคิดดู ปฏิบัติดูก็ได้, หรือว่าไม่ต้องฟังใครว่า ไม่ต้องได้ยินได้ฟังใครว่า มันถูกกันเข้ากับความสุขมากเกินไป จนมันว่าสู้ไม่ไหวไม่เอา คิดหาเส้นทางที่มันตรงกันข้าม. นี่เป็นเหตุให้เกิดพระพุทธเจ้า หรือบุคคลที่เป็นพระพุทธเจ้า ขึ้นมาได้ด้วยตนเอง, เมื่อยังไม่มีพระพุทธเจ้า ก็เกิดบั้งเจกพระพุทธเจ้า หรือบุคคลประเภทเดียวกัน ขึ้นมาได้ ไม่ต้องมีใครมาสอนท่าน; แต่ว่าเหตุการณ์ในชีวิต ความทุกข์ในชีวิตมันสอนท่าน.

ที่นี้พวกเราเรียกว่าโชคคินะ ที่ว่าแม้จะโง่ไปสักหน่อย ไม่เห็นได้เอง ก็มีพระธรรมคำสอนที่เขาสืบๆ มาให้, ให้เราได้เรียน ได้ฟัง ได้ค้นคว้า ได้สังเกต ได้ทดลอง แล้วก็ประพฤติปฏิบัติ ได้ผลตามที่ต้องการ. ฉะนั้นเราอย่าให้เสียที่ที่ได้มีโชคคินะอย่างนี้, โชคคินะที่มีผู้ที่นำมาสอน ให้ได้ยินได้ฟัง ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมันถูกทั้งนั้น. แต่เราไม่ต้องรับเอาทันทีว่าถูก ก็จะผิดหลักกาลามสูตร; แต่เราพิจารณาคูว่ามันมีเหตุผลใหม่, มีเหตุผลสักเท่าไร, น่าทดลองใหม่; ถ้าเห็นว่ามันมีเหตุผล มันเข้ากับเหตุผลแสดงชัดอยู่ แล้วก็ทดลอง ก็ได้ผล, ได้ผลมันก็รับเอาแล้ว ก็คือเชื่อ ปลงความเชื่อลงไปหมดเลย ในธรรมะนี้.

นี่ระบบปัญญาของเรามีมันเกิดขึ้นมาได้ด้วยการพัฒนา หรือที่เรียกว่าโยคะ, โยคา เว ชายเต ภฺรึ มีพระบาลีว่า ปัญญาที่หนาแน่นเหมือนแผ่นดิน ภฺรึ, ภฺรึ ปัญญาที่หนาแน่นเหมือนแผ่นดิน ย่อมเกิดได้จากโยคะ. โยคะคือการประกอบประพฤติ กระทำอย่างถูกต้องตามระบบ. โยคะนั้นเป็นระบบ; เมื่อประพฤติกฎต้องตามระบบ ปัญญา ที่หนาแน่นเหมือนแผ่นดิน คือทางแผ่นดินตลอด คือทางแผ่นดินตลอด

มัน ก็เกิดขึ้น. อย่าถือเสียว่า เราไม่มีอุปนิสัย ไม่มีอะไร ไม่อาจจะสามารถสร้างปัญญาได้ แล้วก็เลิก, แล้วก็ไม่ทำ, ก็ปล่อยไปตามบุญตามกรรม. นี่ก็ไม่ถูก เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า ปัญญา^{นี้} ก็เป็นสังขาร ชนิดหนึ่ง มีเหตุมีปัจจัย, แล้วก็ก็เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย, ก็สร้างสรรค์เหตุปัจจัยของปัญญา คือการประกอบ ประพฤติ กระทำอย่างมีระบบ, แล้วก็เกิดปัญญา แล้วก็หลุดพ้นได้.

ฉะนั้นเรื่อง วิปัสสนา หรือ ปัญญา^{นี้} ต้องสอนกันอย่างมีระบบ. อย่าสอนกันอย่างชั่วคราว คตินึกชั่วคราว ก็พูดๆไปเท่านั้นเอง มันไม่ค่อยจะสำเร็จประโยชน์ แต่ก็คงจะดีกว่าไม่มี. ผู้ที่เห็นแจ้งธรรมะแล้ว แม้ว่าเขาจะพูดไปตามความกตินึกชั่วคราว ก็ยังมีความหมายมาก, ยังมีความหมายมาก ก็ฟังก็ได้, แล้วเอามาใคร่ครวญให้ดี, มาทำให้เกิดเป็นระบบ ให้มีเหตุ มีผล มีต้น มีปลาย สมบูรณ์แล้ว มันก็เกิดปัญญาที่เพียงพอที่จะดับทุกข์ได้. การกระทำทั้งหมดนี้เรียกว่า ปัญญาศึกษา.

อันที่หนึ่งเรียกว่า ศีลศึกษา สำหรับ จัดการกับกาย. อันที่สองเรียกว่า จิตตศึกษา สำหรับจัดการกับจิต. อันที่สามเรียกว่า ปัญญาศึกษา สำหรับจัดการกับปัญญา. เมื่อ ทั้งสามระบบนี้ถูกต้องแล้ว เรื่องของบุคคลก็หมดแหละ เรื่องของคนๆ หนึ่ง บ้างเจกชนคนหนึ่งๆ ก็หมด เพราะเขาหลุดพ้นได้.

ส่วนสังคม ต้องมีระบบเมตเตยยะ.

ที่นั่นมันยังเหลือปัญหาอยู่ปัญหาหนึ่ง แม้ว่าดับทุกข์ของตัวเองสิ้นเชิงแล้ว มันก็ยังมียังปัญหาอยู่อีกปัญหาหนึ่งเหลืออยู่ คือปัญหาที่ว่า เราจะอยู่กันในโลกนี้อย่างไร? เราจะอยู่ด้วยการสังคมกับเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้อย่างไร? ^{นี้}ก็มีระบบหนึ่งขึ้นมา

บัญหาระบบหนึ่งขึ้นมา ซึ่งเราจะต้องทำให้ถูกต้อง ประพศิให้ถูกต้อง ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า ระบบเมตตา หรือ เมตเตยยพฤษภา, ทุนไมแ่งบัจจัยของเมตตา, หมวกเมตตา บัจจัยของเมตตา มีระบบเหมือนกับทุนพฤษภา ที่เราจะต้องเพาะปลุกเลี้ยงคอบำรุงให้เติบโตองกงามและสมบูรณจนเป็นคอกเป็นผล.

เรียกเมตตาก็ได้ เรียกไมตรีก็ได้ เรียกกรรณาก็ได้ เรียกเมตเตยยะ นึกคิดว่าดี เพราะมันมีคำเรียกกันอยู่ว่า พระศรีอารยเมตไตรย พระศรีอารยเมตไตรย พระพุทธเจ้าในอนาคต ศรีอารยเมตไตรย คือเมตเตยยะ. เมตเตยยะ แปลว่า เกือกุลแก่มะตตา, มีธรรมะเป็นเครื่องเกือกุลแก่มะตตา มากพอ คนก็เลยเติมไปค้วยเมตตา คือ ความเป็นมิตร. ทุกคนเป็นมิตร ไม่มีศัตรู หมายความว่าไม่มีศัตรู ทุกคนเป็นมิตรต่อกัน นั้นนะศาสนาพระศรีอารยเมตไตรย, ไม่มีศัตรูเหลืออยู่แม้แต่คนเดียว อั้นธพาลไม่มีเหลืออยู่แม้แต่คนเดียว ทุกคนเป็นมิตร.

ท่านอุปมาไว้ถึงกับว่า เหมือนกันหมด, ก็เหมือนกันหมด. เขาคือต่อเราเหมือนกันหมด จนกระทั่งว่าเราออกจากบ้านไปในท้องถนนแล้ว เราไม่รู้ว้าใครเป็นใคร มันก็เหมือนกันหมด ไม่รู้ว้าใครเป็นใคร. ต่อเมื่อเรากลับมาที่บ้าน เราจึงจะรู้ว่า นีภรรยาของเรา สามีของเรา ลูกของเรา เพื่อนของเรา อะไรจึงจะมารู้ว้า โอ้, นี้มันคนของเรา. พอออกไปนอกถนนแล้ว มันเหมือนกันหมด จนไม่รู้ว้าใครเป็นใคร เป็นมิตรเหมือนกันหมด.

ศาสนานี้ท่านสอนไว้หรือกล่าวไว้ ให้เป็นที่จุดหมายปลายทาง มันจะยิ่งไปกว่าความหลุคพันอีกก้าวหนึ่ง แต่ละคน ๆ หลุคพันจากความทุกข์ แล้วมันอยู่กับคนในโลกไม่ได้ คนในโลกมีอั้นธพาล มีอะไร มันอยู่กันไม่ได้. ฉะนั้นต้องมีกระบบหนึ่ง ทำให้ทุกคนมันเป็นมิตรกันเสียให้หมด ไม่มีศัตรูของใครเหลืออยู่แม้แต่คนเดียว.

ระบบสุดท้ายที่ว่า ชีวิตนี้มันจะพัฒนาขึ้นไปถึง ครั้นถึงแล้ว มันก็หมดปัญหาของมนุษย์เราจริง ๆ.

นี่ขอให้ทบทวนดูว่า มันมีถึง ๔ ระบบที่สำคัญ ๆ คือ สมาริ ปัญญา สามระบบนั้นเพื่อความรอดส่วนบุคคล, แล้วระบบเมตตา นั้น เพื่อความอยู่สงบสุขแห่งสังคมทุกคน, สังคมของทุกคน. ที่เรียกว่าทาน การทำทาน มันรวมอยู่ในระบบนี้; เทียบบางคนจะสงสัยว่าเอาทานมัยไปเก็บไว้เสียที่ไหนเล่า? มันก็มีอยู่ในระบบเมตตาขณะนี้ ความรักผู้อื่น นั่นแหละ คือทาน. การทำทานก็ทำเพื่อให้เห็นแก่ตัวแล้วก็รักผู้อื่น; แต่ความหมายมันแคบ. เราเอากำว่าเมตตาดีกว่า มีความหมายกว้างความเป็นมิตรไม่มีศัตรู เรียกว่าเมตตา.

โลกนี้ควรจะมีระบบเมตตา คือความเป็นมิตร ไม่มีศัตรู ขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ความรอดของมนุษย์ทั้งปวงจึงจะสมบูรณ์. การหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์นั้นมิเฉพาะคนยังไม่สมบูรณ์, ต้องมีทั้งหมดทั้งโลกเลย มันมีความเมตตาต่อกัน แล้วมันก็สมบูรณ์ ไม่มีปัญหาเหลือ.

เอาละ, ขอให้จำไว้ว่า มันเป็นถึง ๔ ชั้นตอน : ถูกต้องทางกาย, ถูกต้องทางจิต, ถูกต้องทางปัญญา, แล้วก็ถูกต้องทางสังคม คือเมตตา ใช้ได้. เป็นอันว่าเราพูดถึง ระบบทั้งหมดของธรรมะทั้งหมด, ระบบทั้งหมดของธรรมะทั้งหมด มันมีอยู่อย่างนี้. ขอให้เรา ศึกษาธรรมะกันอย่างมีระบบเถิด, อย่าเป็นกระต่อนกระแต่นพูดตามความคิดนึกชั่วขณะ ซึ่งมันลำบากมากที่จะเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์โดยแท้จริง.

ความถูกต้องของมนุษย์ควรมีทั้ง ๔ ระบบพรอมกันไป.

เอา, ที่นี้ขอสรุปท้าย ที่อยากจะพูดเสียเลย ก็คือว่า ให้ดูให้ตีว่าเราอาจจะทำพรอมกันทั้ง ๔ ระบบ. คนหนึ่ง มนุษย์คนหนึ่งนี้ ขอให้มีการทำถูกต้องอย่างนี้พรอมกันอยู่ทั้ง ๔ ระบบ ทุกวัน ๆ ๆ ๆ : ทางกาย ก็ทำให้ถูกต้อง, ทางจิต ก็ทำให้ถูกต้อง, ทางปัญญา ก็ทำให้ถูกต้อง, ทางเมตตาต่อสังคม มนุษย์ ก็ทำให้ถูกต้อง อยู่ทุกวัน ๆ ๆ. เรามีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ทุกวัน ในทุก ๆ ปริมาณของร่างกายนี้ ชีวิตเนื้อหนังร่างกายนี้ เอาว่าอาการ ๓๒ ก็ดูเถอะ; ที่นั่นแหละจะมีความถูกต้องอย่างแท้จริง อยู่ในเลือด ในเนื้อ ในผม ในขน ในหนัง ในกระดูก ในอะไรทุกส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็น ร่างกาย จิต ก็ถูกต้อง ปัญญา ก็ถูกต้อง ประพฤติต่อผู้อื่น ก็ถูกต้อง ฟันเป็น ๔ เกลียวพรอมกันไป, ๔ เกลียวพรอมกันไป, มีความถูกต้องอย่างนี้.

ไปแยกธาตุศูตัวเอง ว่ามีความถูกต้องในร่างกาย ในจิตใจ ในสติปัญญา และในการประพฤติต่อสังคม มันไม่ลึกซึ้งเกินสติปัญญา. อย่าเห็นว่ามีลึกซึ้งเกินสติปัญญาที่จะมองเห็นได้, มันละเอียดสักหน่อย แต่ก็ไม่ได้ลึกซึ้งเกินสติปัญญา. ขอให้เรากูในเลือด ในเนื้อ ในชีวิตของเรา นี้ มีความถูกต้องทางกาย, มีความถูกต้องทางจิต, มีความถูกต้องทางปัญญา มีความถูกต้องต่อธรรมะที่จะประพฤติต่อสังคมภายนอก, อย่าให้มีความผิดพลาดในเรื่องนี้ ทุกวัน ๆ ๆ. ดูให้ละเอียดลงไปถึงชีวิตด้านลึก ว่าทางกายก็ถูกต้อง ทางจิตก็ถูกต้อง ทางสติปัญญาก็ถูกต้อง ทางสังคมก็ถูกต้อง, นั่นแหละธรรมะที่มันเต็มระบบ มันครบตามระบบทุก ๆ ระบบมันถูกต้อง.

นี่ อาตมาวันนี้ก็พูดถึงเรื่องชีวิต ระบบชีวิตชนิดสมบูรณแบบ ก็ครบทุกระบบ และแต่ละระบบก็ครบในระบบ, ในระบบหนึ่ง ๆ ก็ครบและถูกต้อง, แล้วก็ระบบ ๆ ก็ได้มีขึ้นอย่างครบถูกต้อง. ในระบบร่างกายนี้ มันมีระบบย่อยลงไปก็ระบบ มันก็-

ถูกต้อง. ในระบบจิตมันมีย่อยออกไปก็ระบบก็ถูกต้อง ในระบบปัญญามันย่อยลงไปก็ระบบมันก็ถูกต้อง. รอดพ้นแล้ว พ้นทุกข์แล้ว ที่นี้ที่ต่อสังคมทั้งหลาย ก็ประพฤติอย่างถูกต้อง นี่ก็เป็นอันว่าหมดปัญหา.

นี่มองดูที่เกี่ยวหมก ท้าวสากล สากลของธรรมะ *เกวลี - สันเขิง ที่พระ-*
พุทธเจ้าท่านตรัสว่า เกวอลปริคุณัณฺฑิ ปริสุทฺธิ พุทฺทมุจฺฉริยิ ปกาเสถ, มันสันเขิง
คืออย่างนี้ไม่มีอะไรเหลืออยู่สำหรับที่จะเป็นปัญหา.

ขอให้เราพุทธบริษัททำให้ได้, ให้มันมีความถูกต้อง ที่มองเห็นอยู่ว่ามันมีความถูกต้อง ในทางกาย ทางจิต ทางสติปัญญาและทางสังคมภายนอก. ดูที่เนื้อที่ตัวในชีวิต. ดูเข้าไปในชีวิตที่เนื้อที่ตัว ว่าโอ้, มันมีความถูกต้องอยู่เป็น ๓ เกลียว ในภายในนี้เป็น ๓ เกลียว : ระบบกาย ระบบจิต ระบบสติปัญญา, แล้วข้างนอกอีกเกลียวหนึ่ง ก็พลอยเข้ามาเป็นธรรมะอยู่ในภายในด้วย ก็ถูกต้องทางสังคม ก็มีเมตตาเต็มเปี่ยมอยู่ในจิตตสันดาน.

เรื่องกาย เรื่องจิต เรื่องปัญญา เรื่องเมตตา ๔ เรื่องนี้เป็นพฤษชาแห่งชีวิต เป็นต้นไม้แห่งชีวิต, เป็นชีวิตในระบบที่จะต้องทำให้ครบถ้วน และเจริญองกามเหมือนต้นไม้ทั้งหลาย ที่มีความถูกต้องทุกระบบแล้ว มันก็เป็นตงหนาทิบขึ้นมาอย่างนี้. เอาละ, เป็นอันว่าเรื่องที่จะพูด ก็มีอย่างนี้ มีรายละเอียดอย่างนี้.

....

....

....

สรุปความว่า แต่ก่อนมา เราศึกษาธรรมะกันอย่างกระต่อนกระแต่น ไม่สามารถจะมาชนกันเข้าเป็นระบบสมบูรณ์ได้ เทียบจนถึงเวลาแล้ว ที่เราจะชนกันเข้าให้

เป็นระบบที่สมบูรณ์ ให้เรามองเห็นชัดเจนน่ายๆว่า โอ้, มันสมบูรณ์เป็นระบบเหมือน
ต้นไม้ต้นหนึ่ง มันมีระบบสมบูรณ์มันจึงเจริญงอกงามเป็นดอก เป็นลูก. ถ้าว่าไม่เข้าใจ
ถูกต้องชัดเจน มันปฏิบัติไม่ได้, มันปฏิบัติไม่ได้นะ. เพราะฉะนั้นการศึกษาที่
กระต่อนกระแต่้นไม่ครบระบบนั้น มันปฏิบัติไม่ได้ ที่เขาเรียกกันในภาษาวิทยาศาสตร์
ว่า impractical มันปฏิบัติไม่ได้, มันไม่ practical ก็อาจจะปฏิบัติได้, มันเป็น impractical
คือไม่อาจจะปฏิบัติได้. ฉะนั้นเราจึง ไม่อาจจะปฏิบัติได้ เพราะว่าเรามันไม่ทำให้
ชัดเจนแจ่มแจ้ง จับต้นชนปลายกันให้ถูกต้องจนเป็นระบบ. จึงว่า ต่อไปนี้ ขอให้
ให้ทุกคนหลับตา มองเห็นความเป็นระบบแห่งธรรมชาติของนครบถ้วนบริบูรณ์; เหมือน
ต้นไม้ต้นหนึ่งๆ ต้นหนึ่งๆ, ต้นไม้ทางกายก็ถูกต้องสมบูรณ์, ต้นไม้ทางจิตก็ถูกต้อง
สมบูรณ์, ต้นไม้ทางปัญญาก็ถูกต้องสมบูรณ์, ต้นไม้ทางเมตตาหรือสังคัมก็ถูกต้องและ
สมบูรณ์.

ก่อนนี้เราไม่ได้สนใจ เราทำไปตามสบายๆ แล้วก็ไม่รู้จะทำไปทำไมด้วยซ้ำไป
ไม่มีปริทัศน์ คือการเห็นอย่างรอบด้าน, เราที่จับต้นชนปลายไม่ถูก ไม่ได้รับ
ประโยชน์ของธรรมชาติ. แต่เราก็มารู้ธรรมชาติอย่างยิ่ง, เรารู้ธรรมชาติอย่างยิ่ง จนถึงกับ
ยกตนโอ้อวดเลย, แต่ก็ไม่ได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ. มันโอ้อวดทำนองเขี้ยคน้อย,
เขี้ยคน้อยๆอยู่ในรอยตีนควาย มันรู้สึกว่ามันอยู่ในมหาสมุทรอันกว้างขวาง แล้วมัน
ก็อวดดี, มันก็ร้องอวดดีไปตามประสาเขี้ยคน้อยในรอยตีนควาย คล้ายกับว่าเขาอยู่ใน
มหาสมุทร. นี้พวกที่รู้ธรรมชาติอย่างไม่เป็นระบบมันก็เป็นอย่างนี้ ที่เขาพูดมันก็ถูกบ้าง
เหมือนกันแหละ. เขี้ยคน้อยมันก็สามารถจะพูดคำที่เป็นประโยชน์ได้เหมือนกัน แต่มัน
ไม่เพียงพอ.

ฉะนั้น เรารีบทำให้มันเป็นความจริง ให้เห็นระบบทั้งหลายถูกต้องตามที่
เป็นจริง เรื่องก็จบ, เรื่องก็จบ. นี้รู้จักตัวเอง รู้จักตัวเอง, เป็นผู้รู้จักตัวเอง ว่า

คือจิตๆ นั้นแหละ มันทำตนเป็นตัวเอง, ทำตนเป็นเจ้าของเรื่อง ทำเป็นตัวกู ทำเป็นของกู, มันได้รับทุกข์เจียนตาย แล้วมันจึงค่อยกลับหลังหันว่า ไม่มีตัวกู ไม่เอาตัวกู เอาแต่ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. เรื่องจบเมื่อรู้ความไม่มีตัวกู, เข้าถึงความไม่มีตัวกู, ไม่มีตัวกูเป็นที่ตั้งแห่งความผิดพลาดหรืออะไรๆ, กิเลสเกิดไม่ได้ ไม่มีตัวกูให้กิเลสเกิด การบรรยายนี้ สรุปความได้ดังนี้.

บัดนี้ก็เป็นการสมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาก็ขอยุติการบรรยายไว้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรม ในรูปคณสาธยาย ส่งเสริมกำลังจิตของท่านทั้งหลาย ให้กล้าหาญเชื่อมั่นในการที่จะประพาศิธรรมะ ให้สูงๆ อึ้งๆ ขึ้นไป ในบัดนี้.

อะไร ๆ ในชีวิต สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๙ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวในชุดที่เรียกว่า *ธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ* ต่อไปตามเดิม. แต่ขอให้ท่านสังเกตสักหน่อยว่า เล่มเดียวจบนั้น คือมันจบในการบรรยายครั้งหนึ่ง ๆ ตั้งแต่ต้นจนปลาย. จบเรื่องโดยสรุปทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ.

ในวันนี้จะกล่าวโดยห้วนย่อว่า อะไร ๆ ในชีวิตสักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว. นี้ขอให้จับใจความให้ได้ ว่าทุกอย่างทุกสิ่ง ทั้งหมดของเรื่องชีวิตหรือเกี่ยวกับชีวิต ทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นเรื่องของสิ่งที่เรียกว่า จิต เพียงสิ่งเดียว. ฟังแล้วมันก็ไม่น่าเชื่อ; แต่ขอให้ฟังให้ถี่จะเข้าใจ และเห็นด้วย; แต่มันยากที่จะมองเห็น คือมันยากที่ท่านผู้ฟังจะสรุปได้เองว่า ทุกเรื่องตั้งแต่ต้นจนปลาย, ตั้งแต่ต้น

จนนิพพานนั้น เป็นเรื่องของสิ่งที่เรียกว่าจิตเพียงเรื่องเดียวสิ่งเดียว, ไม่ต้องมีคำว่า ตัวคน อะไรที่ไหน.

เป็นห่วงอยู่ว่า มันจะเกิดอาการที่เรียกว่า เป้าบีให้เต่าฟังขึ้นมา ถ้าฟังไม่ถูกในการบรรยายเรื่องนี้; อาตมาก็กลายเป็นคนเป้าบีให้เต่าฟัง, แล้วผู้ฟังทั้งหลายก็กลายเป็นเต่าไปทั้งหมด, แล้วมันจะเสียหายสักเท่าไร. ขอให้ศึกษาว่ามันจะเสียหายสักเท่าไรในการจัดการทำ. มันจะต้องร่วมมือกันให้ดี คือท่านทั้งหลายฟังถูกรู้เรื่อง แล้วมันก็พ้นจากอาการที่เรียกว่า เป้าบีให้เต่าฟังหรือให้แรคฟัง แล้วแต่จะใช้ คำไหน มันก็เหมือน ๆ กัน.

จิตล้วน ๆ, จิตมีกิเลส, จิตหมดกิเลส.

คือเราจะพูดกันตั้งแต่ จิตแรกเริ่มเดิมที เป็นแต่สักว่าธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น, แล้วจิตนั้น ได้รับการแวดล้อมปรุงแต่งเรื่อยมา ตลอดเวลาอันยืดยาวนาน เป็นไปในความโง่ ความหลง จนกระทั่งมันค่อยเปลี่ยน สิมहु สิมทา แล้วมันเปลี่ยนเป็นจิตที่ไม่โง่ไม่หลง เป็นจิตที่ถึงที่สุด ของสิ่งที่จิตจะบรรลุได้ จบกัน คือ เรียกว่า นิพพาน.

นี่ช่วยฟังให้คิดว่า ตั้งแต่มันเป็นจิตล้วน ๆ, ไม่มีอะไรในจิตนั้น; แล้วก็เป็นจิตที่เต็มไปด้วยกิเลส อวิชชา เป็นต้น จนกระทั่งเป็นจิตที่หมดอวิชชา ไม่เป็นที่เกิดแห่งอวิชชาอีกต่อไป เรื่องมันมีเท่านั้น.

นี่ทำความเข้าใจในขั้นต้นกันเสียก่อนว่า ตอนแรก มีแต่จิตล้วน ๆ เป็นธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น; ไม่มีความผิดความถูก, ไม่มีความดีความชั่ว,

ไม่มีกิเลสอะไรอยู่ในจิตนั้น, เป็นจิตล้วน ๆ เรียกว่าจิตล้วน ๆ คือจิตประภัสสรตามธรรมชาติล้วน ๆ. ตอนที่ ๒ ท่อมาจิตนั้นกลายเป็นจิตโง่เขลา เต็มไปด้วยกิเลสและอวิชชา เวียนว้ายไปในวัฏฏสงสารอันยาวนานแสนนาน ด้วยความเจ็บปวดอย่างยิ่งนี้ตอนหนึ่ง. ตอนที่ ๓ จิตนี้กลับตัว สัมมุฬมคชาขึ้นมา รู้จักทุกข์รู้จักโทษ ในการเวียนว้ายในวัฏฏะ, มันก็อบรมตัว เจริญธรรมะให้มีขึ้นในจิต จนจิตนั้นหลุดออกไปจากกิเลส, หลุดไปจากวัฏฏสงสาร ถึงสภาพที่เป็นนิพพาน ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้อีกต่อไป, มีสามชั้นตอน.

สรุปอีกทีหนึ่งว่า เรื่องของคนเราทั้งหมด ที่เรียกว่าชีวิตนี้ มัน **ตั้งต้นด้วยจิตล้วน ๆ** ไม่มีอะไร. ในขั้นที่ ๒ มันกลายเป็น **จิตที่มีกิเลส มีอวิชชา**. ในขั้นที่ ๓ กลายเป็น **จิตที่หมดจากกิเลส หมดจากอวิชชา**, จบ เรื่องจบ. มันจะพูดได้ค่อนข้างน่าหัวว่า หนึ่งเรื่องนี้ไม่มีอะไรมาก : จิตล้วน ๆ. แล้วจิตมีกิเลส, แล้วจิตหมดกิเลส จบ. นี้ธรรมะอันยี่ดยาว ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มันเหลืออยู่เพียง ๓ คำว่า มัน **ตั้งต้นด้วยจิตล้วน ๆ** แล้ว **จิตมีกิเลส** แล้ว **จิตหมดกิเลส**, เรื่องมันจบ.

เดี๋ยวนี้ก็มีแต่รายละเอียด ที่จะแสดงให้เห็นว่าจิตล้วน ๆ นั้นคืออะไร ตอนไหน, แล้วจิตเกิดกิเลสคืออย่างไร ตอนไหน, แล้วจิตถึงความหมดกิเลส และกิเลสไม่อาจจะเกิดแก่จิตได้อีกต่อไป มันตอนไหน; มันมี ๓ ตอน.

ที่ว่า อะไร ๆ สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิต, หรือสักแต่เป็นเรื่องจิตเรื่องเดียวเท่านั้นแหละ. **ทุกเรื่องทั้งหมดในธรรมะทั้งหมด เป็นเรื่องของจิต เรื่องเดียวเท่านั้น** แหละ : คือ **จิตล้วน ๆ**, **จิตเกิดกิเลส**, แล้ว **จิตหมดกิเลส**, สามคำพูดหมดจบเรื่อง.

ที่นี้ถ้าจะพูดอีกแบบหนึ่งก็พูดว่า ขั้นที่ ๑ กังตันจากจิตไม่มีตัวตน จิตล้วน ๆ ไม่มีความคิดนึกว่าตัวตน. ขั้นที่ ๒ จิตมันโง่ มีความรู้สึกว่ามีตัวตน มีตัวกู— ของกู. แล้วพอมา ขั้นที่ ๓ จิตหมดความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่มีตัวตนในความรู้สึกของจิต ก็สามตอน นั้นจบ.

ขอให้กำหนดหลักเกณฑ์ ๓ ขั้นตอนนี้ไว้ให้ดี ๆ แล้วก็ ฟังเรื่องที่จะพูดไปโดยรายละเอียดนั้นได้ง่าย และเข้าใจได้ ไม่เกิดอาการที่เรียกว่า เป่าปี่ให้เต่าฟัง; แล้วคำบรรยายนั้นก็เป็นการบรรยายที่เรียกว่า ธรรมะเล่มน้อยเล่มเดียวจบ ได้จริง ๆ.

จิตตั้งต้นจากความไม่มีตัวตน, เป็นจิตล้วน ๆ อยู่ตามธรรมชาติ นั้นขั้นตอนหนึ่ง. แล้ว จิตมาสู่ความมีตัวตน ที่เกิดขึ้นเพราะอวิชชา ที่จิตได้มาสร้างขึ้นเอง ในการที่หมุนมาในโลกนี้. แล้ว จิตก็กลับไปสู่ความไม่มีตัวตนอีกครั้งหนึ่ง ก็มีวิชาเกิดขึ้น, จิตหมดความรู้สึกว่าตัวคนอีกครั้งหนึ่ง. ฟังดูแล้วเรื่องมันนึกเดียว : จิตไม่เคยมีตัวตน แล้วจิตมาโง่ มีตัวตน แล้วก็จิตกลับ หมดความมีตัวตน ความรู้สึกไม่มีตัวตนอีกครั้งหนึ่ง สามคำสั้น ๆ. นี่คือเรื่องทั้งหมดของธรรมะ ที่เราฟังและศึกษากันเป็นปี ๆ ก็ปี ๆ มาแล้ว แล้วมันจะนำหัวที่ว่ามันมีอยู่เพียงสามคำเท่านั้น : จิตล้วน ๆ, จิตมีตัวตน, แล้วจิตหมดตัวตน. สามคำเท่านั้นจบ เรื่องจบ.

ขอร้องให้ช่วยจำสามคำนี้ เอาไปพูดจากถกเถียงซักไซ้ไล่เลียงปรึกษาหารือกัน อยู่แค่เพียงสามคำ : จะว่า จิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลสก็ได้, แล้วมัน มีกิเลส, แล้วมัน หมดกิเลส เป็นนิพพานก็ได้. หรือว่าจิตไม่มีตัวตน มาก่อน, แล้วมา มีตัวตน แล้ว หมดตัวตน, เหมือนกัน โดยใจความแล้วเหมือนกัน. แต่มันสำคัญอยู่น้อยที่ว่า "ตัวตน" ตัวตนนั้นมีความหมายมาก ที่เป็นทุกข์กันเพราะมีตัวตน. ตัวตนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น

อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แล้วก็เหนียวแน่น แล้วก็ ละยาก ละไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังไม่บรรลुพระอรหัตถ์.

แล้วมันยังมีความยุ่งยากลำบาก ที่สอนไว้ทั้งอย่างมีตัวตน และอย่างไม่มีตัวตน แต่ที่ไม่มีตัวตนนี้เป็นหลักใหญ่ เป็นหลักที่ถูกต้อง. แต่ที่มีคำที่ทำให้ฉงนฉงนก็คือมีคำตรัสคำสอน ที่ว่า ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน, ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน, ให้ฝึกตนให้จัดการกับตน; มันเกิดขั๊กกันอยู่ว่า เกี่ยวว่าไม่มีตัวตน เกี่ยวว่ามีตัวตน. แต่ถ้าท่านเข้าใจเรื่องนี้แล้ว จะเข้าใจได้ว่า มันไม่ขั๊กกันดอก เพราะว่า สิ่งที่เรียกว่า ตัวตนนั้นจิตมันคิดเอาเอง. จิตนั้นแหละเมื่อมันโง่ มันก็คิดว่าเป็นตัวตน : “ฉันเป็นตัวตน มีตัวตนของฉัน” จิตมันโง่. ตัวตนนั้นก็คือจิตโง่, มันโง่แล้วใครจะมาช่วยให้หายโง่; มันเองอีกนั่นแหละ ที่มันเวียนว้ายไปในกองทุกข์, ในกองทุกข์, ในกองทุกข์มากขึ้น มันก็ค่อยลึมหูลึมตาฉลาดขึ้นมา จนจะเสียซึ่งตัวตน เรื่องมันจบ.

แล้วที่นี้ก็ลองฟังให้ดีๆ ว่า จะว่าไปตามลำดับที่ละชั้นตอน อย่าลืมนะสามชั้นตอนเท่านั้นแหละ : จิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส อะไร, แล้วจิตเริ่มมีกิเลส มีตัวตน, และอันสุดท้าย จิตหมดกิเลส หมดตัวตน; สามชั้นตอน.

จิตล้วน ๆ เป็นวิญญูณาณธาตุ.

ชั้นตอนที่ ๑ ก็คือ จิตล้วน ๆ ไม่มีอะไร, มีแต่จิตล้วน ๆ ที่ยังไม่มีความหมายแห่งตัวตน หรือไม่มีกิเลสนี้ ก็จะเริ่มมาตั้งแต่ว่า มีธาตุ ๖ ธาตุ อยู่ตามธรรมชาติ ทั้งพระบาลีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : บุรุษนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ อย่าง, ๖ อย่างนั้นก็คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, นี้ ๔ ธาตุ เป็นผ่ายร่างกาย ผ่ายวิคฤ; แล้วก็

วิญญาณธาตุ ^๕ คือธาตุที่จะเป็นจิต, แล้วอันสุดท้ายอากาศธาตุที่ว่าง, ที่ว่างซึ่งเป็นทั้งของสิ่งทั้งปวง.

อันนี้แยกกายมาก ท่านกล่าวว่า ที่ว่างหรืออากาศธาตุ เป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งปวง. ในทางวัตถุ มันก็เป็นที่ตั้งของโลก ของสากลจักรวาล, โลกทั้งหมด *สากลจักรวาล* ทั้งหมดมันตั้งอยู่บนอะไร? มันตั้งอยู่บนความว่าง ถ้าไม่มีความว่าง คือไม่มีที่ว่างให้ มันก็ตั้งขึ้นไม่ได้; เพราะมันมีที่ว่างให้ ฉะนั้น ทุกสิ่งมันจึงตั้งอยู่บนความว่าง, โดยส่วนใหญ่โดยส่วนรวม ทั้งโลกก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง หรืออากาศธาตุ. แม้ส่วนย่อยหนึ่งๆ มาเป็น ปริมาณหนึ่งๆ ในร่างกายคน ร่างกายอะไรก็ตาม, ปริมาณหนึ่งๆ มันก็ต้องตั้งอยู่บนที่ว่าง; ที่ว่างเท่าที่มันจะตั้ง ที่มันต้องการจะตั้งอยู่ มันก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง.

ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า อากาศธาตุหรือที่ว่างเป็นฐานที่รองรับธาตุอื่น : ธาตุคิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มันก็ตั้งอยู่บนที่ว่าง. อากาศธาตุมันก็ต้องตั้งอยู่บนที่ว่าง เพราะมันอาศัยร่างกาย อาศัยธาตุทั้ง ๔ นั้นแหละ; แม้จะเอากันแต่เพียงวิญญาณธาตุ มันก็ตั้งอยู่ในที่ที่ว่าง, ที่ยังว่างอยู่จากวิญญาณธาตุ ที่ยังไม่มียุณยานธาตุ มันยังเป็นที่ว่าง. คำว่า ความว่าง นี้ มัน เป็นที่ตั้ง ที่ให้อยู่ ให้อาศัย ให้เกิดขึ้นของทุกสิ่ง, ของธรรมทั้งปวงที่มีการเกิดขึ้น.

เรื่องนี้ มีคำพูดอุปมาอันหนึ่งซึ่งดีมาก ซึ่งควรจะจำไว้ ว่า ด้วยขามรามไท ภาชนะใดๆ ก็ตาม มันมีค่าอยู่ตรงที่มันว่าง กลวง. กิถกุสิ, ด้วยขาม แก้วน้ำ อะไรก็ตามมีค่าขึ้นมาได้ก็เพราะมันมีว่างและกลวง. ถ้าในถ้วยในชามในแก้วนั้นมันเต็มอยู่ด้วยอะไรหมดแล้ว มันจะใช้อะไรได้, มันจะใช้อะไรได้เล่า! หม้อก็เหมือนกัน ถ้ามีอะไรเต็มอยู่ในหม้อแล้ว หม้อนั้นก็ใช้อะไรไม่ได้. ฉะนั้นหม้อมันว่างมันกลวง, โอง

ไหม้น้ำมันกลวง, ถ้วยชามมันว้างมันกลวง, แก้วน้ำชวดน้ำมันว้างมันกลวง, มันจึงใช้ประโยชน์ได้. คุณประโยชน์ของความว่างที่มันมีอยู่สำหรับให้สิ่งอื่นเข้ามาตั้งอาศัยอยู่ได้. ภาชนะที่ว่างอย่างนี้ก็มียุ่จริงเหมือนกัน แล้วท่านก็จัดเป็นธาตุธาตุหนึ่งด้วย.

ข้อนี้อย่าลืมนะว่า พระบาติหมันแปลกที่ว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ, ทุกอย่างเป็นธาตุ เรียกว่า ธาตุ ได้ทั้งนั้นแหละ. ทุกอย่างเรียกว่าธาตุใดธาตุหนึ่ง; แม้แต่พระนิพพานก็เป็นนิพพานธาตุ; ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ, โดยแท้จริงตามธรรมชาติแล้ว มันเป็นธาตุทั้งนั้น. ฉะนั้นความว่าง, ความว่างนั้นก็เป็ธาตุ.

เรื่องธาตุนี้ ถ้าจะพูดกันให้หมดมันก็ยืดยาวมาก, และได้เคยพูดมาครั้งหนึ่งแล้ว เคียวนี้ จะพูดกันแต่เพียง ๖ ธาตุ ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นสังขมมิตที่เรียกว่าคนคนหนึ่ง.

คน ๆ หนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖.

คนคนหนึ่งประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ : ดิน น้ำ ไฟ ลม, นี้ ๔ ธาตุ ฝ่ายวัตถุฝ่ายกาย, แล้วก็วิญญาณธาตุ นี้ฝ่ายจิต, แล้วอากาศธาตุ นี้ฝ่ายว่าง ไม่จัดเป็นรูปไม่จัดเป็นนาม มันเป็นธาตุของมัน. แล้วบางทีจะมีความหมายไกลไปถึงเป็นที่ทับแห่งรูปและนามด้วย นั่นอย่าเพ้ออธิบายเลย มันยังไกลนัก.

ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบกันขึ้นได้เป็นร่างกาย นี้อธิบายละเอียดใน การบรรยายหลายครั้งแล้ว; แต่ต้องเอามาพูดเป็นการเตือนอีกครั้งหนึ่งว่า :—

ธาตุดิน นั้นคือ เป็นส่วนที่กินเนื้อที่ มันจะเล็กใหญ่เท่าไรก็ตาม มันจะเป็นหนึ่งประมาณอะไรก็ตาม เขาหมายถึงสิ่งที่มันกินเนื้อที่ มันแข็งและกินเนื้อที่ ต้องการเนื้อที่ นี้เรียกว่าธาตุดิน คือส่วนประกอบหน่วยหนึ่งๆ.

ธาตุน้ำ คือคุณสมบัติที่ทำให้ธาตุดินเกาะกุมกันได้; ถ้าไม่มีธาตุน้ำ ธาตุดินมันเกาะกุมกันไม่ได้ มันก็ไม่มีรูปร่างอะไร.

ที่นี้ ธาตุไฟ คืออุณหภูมิ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่ง.

ธาตุลม คือความระเหยได้ของแก๊ส ของธาตุลมนี้ คือสิ่งที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหว.

ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ ธาตุนี้ คือคุณสมบัติ ๔ ประการนี้ มันไม่มีตัวคนอะไร มันมีคุณสมบัติแต่ละอย่างๆ. คุณสมบัติ ๔ อย่างนี้ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย.

ที่เรามากจะพูดกันว่า ธาตุดิน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง. ธาตุน้ำ คือ เลือด หนอง น้ำมูก น้ำตา, ไปชี้เอาของเหลว นี้มันเป็นคำอธิบายสำหรับชาวบ้านหยาบๆ. ควรจะพูดว่า ธาตุดิน เป็นของแข็ง หากดูได้ง่าย เห็นได้ง่ายที่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง. ธาตุน้ำ ของเหลว ที่เกาะกุมกันให้อยู่เป็นรูปทรงนั้นเห็นได้ง่ายที่เลือด หนอง น้ำมูก น้ำตา. ธาตุไฟ ฤๅได้ที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น. ธาตุลม คือ ลม แก๊ส ที่เคลื่อนไหวไปมาในลำไส้ ในท้อง เป็นต้น. นั้นชี้หยาบๆชี้ให้เห็นหยาบๆ. ถ้าให้เห็นละเอียดแล้ว ต้องเล็งที่คุณสมบัติ ว่าคุณสมบัติใดที่มันแข็ง กินเนื้อที่ ต้องการเนื้อที่ เบียดเอาเนื้อที่ นี้คือธาตุดิน, ตั้งแต่ส่วนใหญ่ที่สุด จนถึงส่วนเล็กที่สุด ๑-ประมาณ ก็เรียกว่ามันเป็นธาตุดิน.

เราจะเห็นได้ว่า ในแต่ละอย่างๆ ที่เราไปแยกมันนั้น ไม่ถูกต้อง. ที่จริงมันก็ประกอบอยู่ด้วยธาตุทั้ง ๔ เสมอแหละ; เช่นว่า ในเนื้อคน เนื้อหนัง เอ็น กระดูก เนื้อคนนี้ ส่วนที่เป็น ธาตุดิน ก็คือส่วนที่แข็ง, ส่วนที่เป็นธาตุน้ำ ก็คือสิ่งที่มันทำให้ยึดติดกันได้ ตามคุณสมบัติของน้ำ, ที่เป็น ธาตุไฟ มันก็มีอุณหภูมิ, ในเนื้อหนังของคนเรามีอุณหภูมิ คือความร้อนจำกัอยู่, แล้วในเนื้อหนังของคนเราก็มีธาตุลม ก็คือสิ่งที่มันเคลื่อนไหวไปมา คือแก๊สต่างๆ ที่เราเรียกว่า แก๊ส ต่างๆ ที่มีอยู่ทั่วไป ในเนื้อหนัง ในระหว่างเซลล์อะไรก็ตาม. นั้นเราแยกไม่ได้, หรือจะเอาโลหิตมาดู เอาโลหิตมาดู แยกดู เอา, ในโลหิตก็มีธาตุดิน คือมีส่วนที่เป็นเซลล์เป็นของแข็งละเอียด เห็นไม่ได้, แล้วในโลหิตนั้นก็ยังมีธาตุน้ำ, แล้วในโลหิตนั้นก็ มีอุณหภูมิ คือความร้อน, แล้วในโลหิตนั้นก็ มีแก๊ส ซึ่งระเหยอยู่เรื่อย; แม้ในโลหิตที่เรียกกันว่าธาตุน้ำ มันก็มีทั้ง ๔ ธาตุ.

เป็นอันว่า ธาตุนี้เส็งถึงคุณสมบัติ ประเภทหนึ่งๆ : ธาตุดิน คุณสมบัติ แข็งกินเนื้อที่, ธาตุน้ำ ก็คุณสมบัติยุคนั่น ยุคโยงให้มันเกาะกัน ให้มันติดกัน, ธาตุไฟก็ทำให้ร้อน ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นให้อาหารเปลี่ยนแปลง เป็นการย่อยอาหาร, ธาตุลม ก็คือให้มันเคลื่อนไหวได้ ถ้ามันไม่เคลื่อนไหว มันก็ไม่เจริญอะไรได้, นี้เรียกว่าธาตุ ๔.

ที่นี้ วิญญาณธาตุ ธาตุจิต ธาตุใจ นี้ อย่าอธิบายดีกว่า; รู้แต่ว่ามันเป็นธาตุชนิดหนึ่งตามธรรมชาติ คุณสมบัติของมันก็คือรู้สึกได้, เป็นธาตุที่รู้สึกได้ คือคิดนึกได้. ถ้ามันมีอุปการะสำหรับที่จะรู้สึกคิดนึก มันก็รู้สึกคิดนึกได้; อุปการะก็คือร่างกาย นั่นเอง.

ร่างกาย ประกอบด้วยธาตุ ๔ เป็นเนื้อหนังร่างกาย แล้วยังเป็นส่วนสำคัญ คือระบบประสาท ส่วนที่ประกอบกันเป็นระบบประสาทรนี้ ก็เป็นส่วนร่างกาย. แต่แล้ว

มันเป็นทั้งอวัยวะของธาตุวิญญาณ ธาตุจิต; มันได้อาศัยระบบนี้ทำหน้าที่ได้, มันเลยแยกกันไม่ได้. ถ้ามันแยกกัน จิตก็ทำอะไรไม่ได้ มันไม่มีที่จะทำงาน. ร่างกายล้วน ๆ ก็เหมือนกัน ถ้ามัน ไม่มีธาตุวิญญาณ ไม่มีธาตุจิตมันก็ไม่ทำอะไร ไม่มี ความหมายอะไร ทำอะไรไม่ได้; ฉะนั้นจึงต้องไปด้วยกัน, ธาตุฝ่ายกาย กับ ธาตุฝ่ายจิตนี้แยกกันไม่ได้ ถ้าแยกกันก็เท่ากับไม่มี.

ส่วนอีกธาตุหนึ่ง คือ อากาศธาตุ—ธาตุว่างนั้น มันเป็นเครื่องรองรับ ทั้ง ๒ ธาตุนี้ไว้, ทั้ง ๒ ธาตุนี้มันตั้งอยู่บนความว่าง อย่างที่พูดมาแล้ว. ฉะนั้น จึงต้องตั้งกันด้วยธาตุทั้ง ๒ ว่าบุรุษนี้ที่สมมติกันว่าเป็น คนคนหนึ่ง ประกอบอยู่ ด้วยธาตุ ๒ อย่างนี้. นี่คือจุดตั้งต้นของเรื่อง.

ธาตุ ๒ นี้มีอยู่ตามธรรมชาติ ตามหลักของพุทธศาสนา ไม่ต้องมีพระเจ้า, ไม่ต้องมีอะไรสร้างมา, มันมีอยู่ตามธรรมชาติ, กฎของธรรมชาตินั้นแหละสร้างมันมา แล้วมันก็ทำหน้าที่ของแต่ละธาตุ, ธาตุทำหน้าที่ของแต่ละธาตุ, โดยอำนาจของกฎธรรมชาติ โดยกฎธรรมชาติ ธาตุทั้ง ๒ มันก็มีคุณสมบัติประจำตัว ของมัน, แล้วมันก็ทำหน้าที่ของมันได้, แล้วมันก็มีเหตุปัจจัยให้ได้ทำหน้าที่; ธาตุ ๒ จึงได้ทำหน้าที่ของมัน คือทำให้เกิดร่างกายคนขึ้นมา; และให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า จิตใจ อยู่ในร่างกายขึ้นมา แล้วก็ตั้งอยู่บนความว่าง ซึ่งเรามองไม่เห็นตัว; เพราะว่าเราจะไปเห็นแต่สิ่งที่มันตั้งอยู่เท่านั้น, เราไม่มองเห็นสิ่งที่รองรับสิ่งนั้นอยู่. เช่น ก้อนหิน อย่างนี้ มัน ตั้งอยู่บนความว่าง; ถ้าไม่มีที่ว่างมันก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นมันก็มีที่ว่างให้ก้อนหินมาตั้งอยู่. แต่เรามองที่ไรเราเห็นก้อนหินทุกที เราไม่เห็นความว่าง สำหรับทุก ๆ ปริมาณของก้อนหิน ที่มันจะตั้งอยู่ได้ มันตั้งอยู่บนความว่าง.

นี่เรียกว่า ธาตุทั้ง ๖ มันประกอบกันตามธรรมชาติอย่างนั้นแล้ว มันก็เกิดสิ่งที่เรียกว่า คนคนหนึ่งโดยสมมติ แยกได้เป็นส่วนกาย และส่วนจิต และส่วนความว่าง. ส่วนกาย คือร่างกาย ส่วนจิต คือจิต และตั้งอยู่บนความว่าง ความว่างนี้ไม่ต้องนับก็ได้ เพราะว่ามันไม่มีบทบาทอะไร ที่มันจะมีบทบาททำให้เกิดปัญหายุ่งยากก็คือส่วนที่เป็น กายกับจิต. เราได้มีกาย ได้มีจิต บางทีก็เรียกว่า นามรูป, นามรูปก็คือรูปที่มีนาม. นามก็คือจิต, เรียกว่ากายก็ส่วนที่มัน เป็นวัตถุ, จิต ก็เป็นส่วนที่เป็นนามธรรม; บางทีเรียกเสียใหม่ว่า นามรูป, นามรูป คือรูปที่มันมีนาม หมายถึง กายที่มันมีจิตนั่นเอง. แต่ละ คน ๆ นี้คือกายที่มีจิต, เรียกว่า นามรูป.

จิตเป็นส่วนสำคัญ เป็นส่วนที่ว่ามีค่า มีความหมาย, กาย นั้นก็เป็นเครื่องรองรับจิต จะเรียกว่า รับใช้จิต ก็ได้; แต่ที่แท้มันก็เป็นเพียงอุปกรณ์ให้จิตทำงานได้. ถ้าเปรียบอย่างเดียวกันก็เหมือนกับว่า ส่วนประกอบที่ให้เกิดไฟฟ้านั้น มันเป็นตัวเครื่องไฟฟ้า; แต่ตัวไฟฟ้านั้นเรามองไม่เห็นตัว; เช่นหม้อเบคเตอร์มันก็เหมือนกับร่างกาย ทำให้สิ่งที่เรียกว่าไฟฟ้านั้น มันแสดงตัวออกมาได้ หรือทำหน้าที่ได้ หรือเครื่องไคนาโม เชนเนอเรเตอร์ใหญ่โตมโหฬารก็เหมือนกันแหละ มันก็เป็นเพียงเหมือนกับร่างกาย ให้เป็นที่แสดงออกแห่งกำลังไฟฟ้าหรือตัวไฟฟ้าอันมหาศาล. ฉะนั้น กายมันก็มีค่าเพียงเท่านั้นแหละ, มันมีค่าเพียงว่าให้จิตนี้มันทำอะไรได้.

นี่ฝ่ายที่เป็นกายมีอยู่ ๔ ธาตุ ฝ่ายที่เป็นจิตมีอยู่ ๑ ธาตุ ฝ่ายที่รองรับทั้ง ๒ พวกนี้ไว้มีอยู่ ๑ ธาตุ คือธาตุว่าง นี่ตั้งกันที่ตรงนี้.

ตอนที่ ๑ จิตล้วน ๆ เป็นจิตประภัสสร.

เดี๋ยวนี้จิตล้วน ๆ, ยังเรียกว่า จิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส, จิตยังไม่มีกิเลส ยังไม่มีความคิดนึกรู้สึกทั่วตัวทั่วของกู นี่คือจิตล้วน. จิตล้วน ๆ มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นธาตุจิตที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งในบาลีเรียกว่า จิตนี้เป็นประภัสสร; แต่ว่าเศร้าหมองได้ เพราะกิเลสที่เกิดขึ้นมา. ธรรมชาติจิตนั้นประภัสสร แวววาวเหมือนกับน้ำเพชร, แต่มันเศร้าหมองได้เมื่อกิเลสเกิดขึ้นมา นั่นแหละจิตล้วน ๆ ยังไม่เกิดกิเลส, จิตล้วน ๆ ยังไม่เกิดกิเลส เรียกว่า จิตประภัสสร.

จิตประภัสสร คิดนึกอะไรไม่ได้, จึงไม่เกิดความคิดนึกทั่วตัวตนอย่างไร มันจึงไม่มีความรู้สึกทั่วตัวตนในจิตชนิดนี้; ฉะนั้น ตัวตนจึงยังไม่มี เพราะจิตยังคิดไม่เป็น, มันเป็นจิตที่ล้วน ๆ ไม่มีกิเลส ซึ่งเป็นความคิดนึก.

ที่นี้กรุณา มัน เป็นประภัสสรอยู่ได้ ชั่วเวลาที่กิเลสยังไม่ได้เกิดขึ้น กิเลสอาจจะเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้; เดิวนั้นกิเลสยังไม่เกิดขึ้น แล้วมันก็เป็นประภัสสรไปพลางเท่านั้นเอง. ถ้าจะเรียกว่า บริสุทธิ์ก็ไม่ได้ เพราะว่ามันพร้อมที่จะเศร้าหมอง จึงเรียกว่าประภัสสร มีความเรืองแสงแวววาวอยู่ นำคู่น้ำชม; แต่มันจะเศร้าหมองเมื่อไรก็ได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่าบริสุทธิ์คอก. ถ้าจะใช้คำว่า บริสุทธิ์ ต้องใช้ว่า ยังบริสุทธิ์ชั่วคราว, บริสุทธิ์ชั่วคราว, ที่ยังไม่เกิดกิเลสขึ้น; เพราะวาจิตนี้ยังเป็นธรรมชาติ ยังไม่ได้รับการอบรม ยังไม่มีภาวนา คือยังไม่มีจิตภาวนา, ยังไม่มีใครพัฒนาจิตนี้ ให้กลายเป็นจิตที่ดีที่สุด คือเกิดกิเลสไม่ได้. จิตนี้ยังเป็นตามธรรมชาติ คือยังเกิดกิเลสได้, แต่มันยังไม่เกิดกิเลส เรียกว่าจิตล้วน ๆ นี่ตอนหนึ่งแล้วนะ.

จิตล้วนๆ ยังไม่เกิดกิเลส ก็คือยังไม่เกิดความรู้สึกว่าตัวฉัน หรือของฉัน ในจิตนั้น ตัวตนยังไม่เกิด, มีจิตล้วนๆ กิเลสยังไม่เกิด มีจิตล้วนๆ. นี่ตอนหนึ่งแล้ว ของสิ่งที่จะเรียกกันว่าชีวิต. ชีวิตตลอดทั้งสาย มันตั้งต้นด้วยจิตล้วนๆ.

ที่มันเกิดจิตล้วนๆ อย่างนี้ ขึ้นมาในร่างกายนี้ แล้วปรุ้งแตงกันต่อไป; เมื่อจิตได้อาศัยร่างกาย และได้อาศัยสิ่งต่างๆ เข้ามากระทบจิต โดยผ่านทางร่างกายนี้ จะเกิดการปรุ้งแตง เป็นจิตที่มีกิเลส. จิตล้วนๆ ไม่มีกิเลส มันจะมากลายเป็นจิตที่มีกิเลสแล้ว ระวังให้ดี.

ทุกอย่างๆ ก็ดูตั้งแต่เมื่อยังอยู่ในท้องแม่; เมื่ออยู่ในท้องแม่มันก็มีร่างกาย, ร่างกายของสัตว์ในครรภ์, แล้วมันก็มีจิต ตามประสาจิตแรกมีของสัตว์ในครรภ์. สัตว์ที่นอนอยู่ในครรภ์ของแม่นั้น มันก็มีจิตที่มันจะรู้สึกอะไรได้เหมือนกัน; แม้ว่าจะคิดนึกไม่ได้ จะยินดียินร้ายไม่ได้ จะเกิดความคิดว่า ตัวกู—ของกู ไม่ได้, แต่มันก็รู้สึกได้. นี่เรียกว่า สัตว์ในครรภ์ที่ยังอยู่ในครรภ์นั้น มันไม่มีเวทนาถึงขนาดที่จะเป็น ที่ตั้งแห่งความยึดถือ. จิตยังไม่ได้รับเวทนา : สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ที่เต็มขนาด ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ; เราก็เรียกว่ายังไม่มีเวทณาก็ได้ เพราะว่าอายุขณะทั้ง ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทารกในครรภ์นั้นไม่ได้ทำหน้าที่. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทารกในครรภ์ยังไม่ได้ทำหน้าที่เต็ม ตามความหมายของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; แม้มันจะทำหน้าที่บ้าง เช่นว่ากายจะรู้สึกอะไรบ้าง มันก็ยังไม่เต็มที่ : ตาก็เห็นรูปไม่ได้ หูก็ฟังเสียงไม่ได้, หรือถ้าฟังเสียงอะไรได้บ้าง มันก็ไม่เต็มที่ที่จะให้เกิดความรู้สึกอะไร. จมูกก็ยังไม่ได้หายใจ ก็ไม่รู้สึกลิ้น, ลิ้นก็ยังไม่ได้ใช้ เพราะกินอาหารที่ละลายเสร็จ สำเร็จแล้วไปทางสายสะดือ มันไม่ได้ใช้ลิ้น, ผิวหนังก็ปล่อยไปตามบุญตามกรรมอยู่ในครรภ์นั้น ไม่ได้สำเร็จประโยชน์เหมือนผิวหนังของคนธรรมดาข้างนอกนี้.

ในตอนนี้ขอให้เข้าใจว่า เด็กมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รับสัมผัสทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้ ที่มันจะอร่อยคือพอใจ หรือไม่อร่อยไม่พอใจ นั้นมัน เป็นไปตามธรรมชาติ. ตรงนี้ต้องเข้าใจกันด้วยว่า มันเป็นไปตามธรรมชาติ.

ถ้าว่าตาได้รับคลื่นแสง ตามธรรมชาติชนิดที่พอดีสำหรับจะให้ประสาทตา สบาย ภาพนั้นก็เรียกว่าเป็นที่สบายแก่ตา หรือสวย, ถ้ามันหยาบคายกระทบกระเทือน ตา มันก็ไม่สวย ต้องมีคลื่นแสงที่มากกระทบนั้นพอดี สำหรับให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น, คลื่นแสงที่ไม่ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น ก็ไม่เป็นที่ปรารถนา เกลียศและหลบไปเสีย. คลื่นแสงที่พอดีแก่ตาทำให้สบายแก่ตา ก็รับเอา, แล้วยกขึ้นก็ ก็รู้สึกยินดีทางตา, หรือ ยินร้ายทางตา.

ที่หู หู เมื่อได้รับคลื่นเสียง ที่เหมาะสมตามธรรมชาติ ที่ทำให้รู้สึก สบาย คือมีคลื่นของเสียงพอดี ๆ สำหรับให้รู้สึกสบาย; ทารกนั้นมันก็รู้สึกสบายทางหู ถ้าผิดจากนั้นมันก็ไม่สบายทางหู; เขาก็ค่อย ๆ รู้สึกความสบายทางหู, ไม่สบายทางหู, คือยินดียินร้ายทางหู.

ทางจมูก นี้ก็เหมือนกัน ถ้ากลิ่นนั้นมันมีแก๊สโมเลกุลของแก๊สที่พอดี สำหรับ ที่ทำให้ประสาทจมูกรู้สึกสบาย มันก็หอม, เป็นกลิ่นหอม กลิ่นที่ต้องการ. ถ้ามันมี จำนวนอนุภาคในกลิ่นนั้นมากเกินไป, ก็เป็นกลิ่นฉุน เป็นกลิ่นเหม็น เป็นอะไรไปตามเรื่อง คือไม่สบาย. ฉะนั้นการที่ตาจะรู้สึกสบาย หูจะรู้สึกสบาย จมูกจะรู้สึกสบาย เป็นไปได้ ตามธรรมชาติ ไม่ต้องมีใครมาสอน.

ผิวหนัง ก็เหมือนกันแหละ ถ้ามันมีสิ่งที่ทำให้รู้สึกแก่ระบบประสาททาง ผิวหนังพร้อมกันมากๆ มันก็มันนวล; เช่นเมื่อเปียก เมื่อมันอย่างนี้ มันก็รู้สึกพร้อม

กันมากๆ ก็เป็นความนินมวล สบายแก่ผิวหนัง; ถ้ามันแห้ง มันแข็งกระด้าง มันก็ไม่รู้สึกสบายแก่ผิวหนัง ฉะนั้นเด็กๆ จึงได้รับความสบายแก่ผิวหนัง จนรู้สึกถูกใจ, อาบน้ำบ้าง ทาแป้งบ้าง ให้มันนินมวล; แล้วเด็กสัมผัสนินมวล ก็รู้สึกพอใจ แล้วมันมีส่วนที่ตรงกันข้าม คือไม่พอใจ.

เป็นอันว่า เคี้ยวอาหารของเรา รู้จักสัมผัส ทั้งในส่วนที่น่ารักน่ายินดี และส่วนที่ไม่น่ารักไม่น่ายินดี มันผิดไปจากเมื่ออยู่ในท้อง. เคี้ยวนี้มีเวทนาแล้ว : เคี้ยวเวทนาทางตา เคี้ยวเวทนาทางหู เคี้ยวเวทนาทางจมูก. เคี้ยววันเด็กก็สามารถที่จะมีเวทนา เหมือนกับเราๆ ผู้ใหญ่อย่างนี้แล้ว.

เวทนาทำให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ.

ที่นี้ พอได้เวทนานั้น ทั้งเวทนาที่ถูกใจ และเวทนาที่ไม่น่าถูกใจ นี้ทำให้เด็กฉลาด หรือให้เด็กโง่. เด็กก็คือเราทุกคนที่เคยเห็นมาแล้ว ออกมาจากท้องแม่แล้ว ได้รับเวทนาทางตา หู จมูก ลิ่น กาย ใจ ชนิดที่สบายแก่ตา หู จมูก ลิ่น กาย ใจ, และบางเวลาก็ไม่สบายอย่างยิ่ง แก่ตา หู จมูก ลิ่น กาย ใจ, แต่ว่าเวทนาทั้งสองชนิดนี้ มันทำให้เด็กฉลาด หรือทำให้เด็กโง่.

ตรงนี้จะระลึกถึง **พระพุทธภาษิตที่ว่า** ทารกนั้นมันไม่มีความรู้เรื่อง **เจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ มาแต่ในท้อง**; มันก็โง่สิ เพราะมันไม่มีความรู้เรื่อง **เจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ** มาแต่ในท้อง, มันก็ยินดียินร้ายต่อเวทนานั้น : ยินดีต่อเวทนาที่น่ายินดี, ยินร้ายต่อเวทนาที่น่ายินร้าย. นี่คือโง่, นี่คือโง่, มีเวทนาโง่ เพราะไม่มีความรู้เรื่อง **เจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ** มาแต่ในท้อง มันก็ปล่อยไปตามธรรมชาติ, มันก็ยินดี

ที่มาทำให้ยินดีพอใจ, ยินร้ายที่มาทำให้ยินร้ายไม่พอใจ, ฉะนั้นจึงเกิดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ประเภทหนึ่ง ที่ทำให้ยินดี พอใจ หลงใหล, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อีกพวกหนึ่ง ซึ่งทำให้ยินร้าย โกรธเคือง ชัดใจ.

เอาแล้ว ลูกทารกนั้นมันสามารถที่จะยินดีพอใจ และสามารถที่จะยินร้าย โกรธเคืองชัดใจขึ้นมาแล้ว. เคี้ยวนี้จะเห็นได้ ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, เห็นไหมเล่า? จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว เป็นจิตที่วิชชาครอบงำเสียแล้ว, เป็นจิตที่รู้สึกยินดี ยินร้ายเสียแล้ว. เมื่อชอบหรือยินดี ก็เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง, เมื่อไม่ชอบหรือยินร้าย ก็เป็นกิเลสอีกชนิดหนึ่ง.

นี้มาถึงตอนที่ ๒ นี้ จิตไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว เป็นจิตที่ยินดียินร้ายได้ เสียแล้ว แล้วก็เกิดกิเลสได้เสียแล้ว, แล้วก็โยงต่อสิ่งเหล่านั้น, เรียกว่าเป็นอวิชชา. เขาไม่รู้เรื่องเจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ, ว่าทั้งหมดเช่นนั้นเอง, ทั้งหมดเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ทั้งหมดเป็นเช่นนั้นเอง ความรู้อย่างนั้นมันไม่มี, เด็กนั้นไม่มีความรู้อย่างนี้ ที่ในพระบาลีกล่าวว่า ทารกนั้นไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ; เมื่อไม่มีความรู้อย่างนี้ มันก็ยินดียินร้ายไปตามเรื่อง. นั่นแหละคืออวิชชา มันก็หลงรัก บางอย่าง ก็เกิดโลภะ หรือ ราคะ ขึ้นมา, มันก็ หลงเกลียดหลงโกรธ บางอย่างก็เกิด โทสะ หรือ โกรธะ ขึ้นมา; แล้วมัน ไม่เข้าใจ สิ่งนั้น ๆ ใต้ตามที่เป็นจริง มันโง่มันก็ หลงใหล มันก็ขឹងใจ มันก็สงสัย นี้ ก็เกิดโมหะ ขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้ลูก ทารก ของเราสามารถที่จะเกิดโลภะ โทสะ โมหะ ในอันดับ ดัน ขึ้นมาแล้ว. นี้ จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เสียแล้ว, นีบทบาทที่ ๒ ฉากที่ ๒ ของจิตนี้.

การเกิดขึ้นของขันธทั้ง ๕.

ที่นี้^๕ก็ให้ละเอียดในทางธรรมะ ก็คือว่า ทารก^๕ที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ นี้. ทารก^๕น้อยๆ นี้ก็ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ แล้วเหมือนกัน; แม้ตัวเล็กๆ นี้ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นร่างกาย วิญญาณเป็นธาตุจิต อากาศเป็นที่ว่าง จิตอาศัยร่างกายทำงาน. เมื่อร่างกายทำงาน, ส่วนที่เป็นร่างกายทำหน้าที่ ของมัน เป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; เมื่อใดมันทำหน้าที่ ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่ารูป ขันธ^๕, เรียกส่วนนั้นว่า รูปขันธ^๕ ของทารกนั้น.

ที่นี้^๕ เมื่อได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับสิ่งที่อยู่ข้างนอก คือรูป/เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ มัน ก็เกิดวิญญาณ วิญญาณขันธ^๕ : วิญญาณขันธ^๕ทางตา วิญญาณขันธ^๕ทางหู วิญญาณขันธ^๕ทางจมูก วิญญาณขันธ^๕ทางลิ้น วิญญาณขันธ^๕ทางกาย วิญญาณขันธ^๕ทางใจ ๖ ทางนี้, เรียกว่าทารก^๕น้อยๆ นี้มีวิญญาณขันธ^๕แล้ว.

ที่นี้^๕ เมื่อสัมผัส อย่าง^๕นี้แล้ว ก็เกิดเวทนาขันธ^๕, รู้สึกในเวทนาขันธ^๕ว่า เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือ ไม่สุขไม่ทุกข์; เด็กๆ น้อยๆ นี้ก็มีเวทนาขันธ^๕แล้ว.

ที่นี้^๕ เด็ก^๕ก็ รู้สึกสำคัญมันหมาย ว่าอะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไร, ที่ได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไร. มันสำคัญมันหมายได้ : สำคัญในทางสี สีดำ สีแดง สีเขียว สีเหลือง, สำคัญในทางรูป รูปสั้น รูปยาว รูปใหญ่ รูปเล็ก รูปหญิง รูปชาย รูปอะไร มันสำคัญได้; แล้ว สำคัญในชั้นนามธรรมนี้ ก็มันสำคัญว่าอย่าง^๕นี้เรียกว่าสุข, อย่าง^๕นี้สำคัญว่าสุข อย่าง^๕นี้สำคัญว่าทุกข์, อย่าง^๕นี้สำคัญว่าไม่สุขไม่ทุกข์, มันสำคัญไปถึงกับว่า ^๕นี้มีค่า ^๕นี้มีความหมาย

นี้มีประโยชน์ นี่มีอะไรที่เป็นความยิ่งใหญ่; มัน มีสัญญาแล้ว, มีสัญญาขั้นแล้ว. ทารกตัวน้อย ๆ รู้จักมีสัญญาขั้นแล้ว.

ทีนี้เมื่อ สำคัญมันหมายความว่า ได้พอตัวแล้ว ก็เกิดความคิด : คิดว่าจะทำอะไร? เช่นสำคัญว่าสวย มันคิดแต่จะเอา, สำคัญว่าไม่สวย มันก็คิดที่จะฆ่าเสีย. ฉะนั้นเด็กเล็ก ๆ มันก็ทำไปตามเรื่องของเด็กเล็ก ๆ; บางทีมันก็บี๊ตัวแมลงบ้าง, มันก็ทำอะไรไปตามความรู้สึกนึกคิด ที่มันมีสัญญาว่าเป็นอะไร. ถ้าเห็นว่าตัวแมลงนั้นมีสัญญาว่าเป็นศัตรูของกู มันก็ตีตัวแมลง, บี๊ตัวแมลงได้ ทั้งที่เป็นเด็กเล็ก ๆ. นี่เรียกว่าความคิดได้เกิดแล้ว, ความคิดที่จะเอา ความคิดที่จะได้ ความคิดที่จะมีไว้ ความคิดที่จะกิน ความคิดที่จะใช้ ความคิดที่จะฆ่าเสีย, หรือความคิดที่จะทะนุถนอมไว้มันมีแล้วนี่. นี่สังขารขั้นเกิดแล้ว, สังขารขั้นเกิดแล้วแก่ทารกน้อย ๆ นั้น.

ฉะนั้นเรียกว่า ขั้นทั้ง ๕ เบญจขั้นนี้เกิดมีได้แล้ว แก่ทารกน้อย ๆ นั้น; แต่คู่ให้คู่เถอะ มันไม่ใช่เวลาเดียวกัน ขั้นทั้ง ๕ ไม่ได้เกิดพร้อมกันได้ : รูป-ขั้นเกิดแรกที่สุด เพื่อจะทำงานทางจิตได้, แล้วก็จิตเกิดเมื่อมีสัมผัสทางอายตนะ มันก็เป็นวิญญาณขั้น; หลังจากกระทบแล้วเป็นวิญญาณขั้น : ทากระทบรูป เกิดวิญญาณขั้นทางตา, หูกระทบเสียง เกิดวิญญาณขั้นทางหู : นี่มันเกิดวิญญาณ-ขั้นตอนนี้, ไม่ใช่เกิดพร้อมกันกับรูป.

เมื่อเกิดวิญญาณขั้นแล้ว มันมีผัสสะ มันก็มีเวทนา, เวทนาขั้นมาในขั้นตอนนี้. เวทนาขั้นแล้วสัญญา สำคัญมันหมายลงไป ในสิ่งที่ เป็นเวทนาหรือเกี่ยวกับเวทนา, แล้วจึงเกิดความคิดนี้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นสังขารขั้นที่หลัง; มันไม่ได้เกิดพร้อมกัน, แล้วมันยังเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันด้วย โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ในฐานะเกิดก่อนบ้าง ในฐานะเกิดทีหลังบ้าง ในฐานะเกิดพร้อมกันบ้าง แล้วแต่

เรื่องของธรรมชาติ. แต่ว่าเกี่ยวพันทวารกน้อย ๆ นี้ สามารถเกิดเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์แล้ว.

จิตโง่ยึดถือขันธ์ ๕ เป็นตัวตน - ของตน.

ที่นี้ มันจะเกิดตัวตน คือทวารกนั้นคิดนึกได้ รู้สึกได้; เมื่อใดมีเหตุการณ์ให้จิตไปสนใจเพ่งเล็งที่ตัวรูปขันธ์ คือร่างกาย; ความคิดว่าตัวกูในร่างกายนี้ มันก็จะเกิดขึ้น, หรือว่าร่างกายเป็นของกูก็ได้ แล้วแต่กรณี. ถ้ามันไปมุ่งเอาที่ว่าร่างกายทำอะไรได้ ร่างกายนั้นก็เป็นตัวกู; แต่ถ้ามีความรู้สึกอย่างอื่น ที่เหนือกว่า มันก็เห็นว่าร่างกายนี้เป็นเพียงของกู.

นี้เวทนามันรู้สึกได้ จิตมันรู้สึกเป็นเวทนาได้ เมื่อจิตรู้สึกต่อเวทนา ก็เอาจิตที่รู้สึกต่อเวทนานั้นเป็นตัวกู, เอาเวทนาเป็นของกู. เอาตัวผู้รู้สึกต่อเวทนานั้นแหละเป็นตัวกู, จิตนั้นมันเอาจิตนั้นเองเป็นตัวกู; เพราะารู้สึกต่อเวทนาได้. ส่วนความรู้สึกที่เป็นเวทนานั้นมันก็ยึดถือว่าเป็นเวทนาของกู, จิตจึงเกิดความรู้สึกว่าตัวตน ว่าของตน ในเวทนานั้น.

ที่นี้เมื่อมาถึง ระยะเวลาของสัญญา มันสำคัญมันหมายความว่าอะไรก็ได้ ก็เอาตัวจิตที่สำคัญมันหมายความว่าอะไรได้นั้นแหละ ว่าเป็นตัวกูที่สำคัญมันหมาย, แล้วสิ่งที่รู้สึกในความสามารถมันหมายนั้นก็ เป็นของกู ก็เป็นสัญญาของกู. ฉะนั้นสัญญาขันธ์จึงถูกรู้สึกว่าเป็นตัวตนก็ได้ เป็นของตนก็ได้.

สังขารชั้นร์ ก็เหมือนกันอีก ตัวจิตที่คิดนึกได้นั้นมันถูกยึดถือมั่นหมายว่าเป็นตัวกู, แล้วความคิดที่คิดนึกได้ มั่นว่าเป็นความคิดของกู; สังขารชั้นร์จึงถูกยึดถือว่าตัวกูก็ได้, ว่าของกูก็ได้.

เป็นอันว่า ชั้นร์ทั้ง ๕ นั้น แต่ละชั้นร์ๆนั้น มีทางที่จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือตัวกู ก็เป็นอัตตาก็ได้, หรือจะถูกยึดถือว่าเป็นของตน ของกู ก็เป็นอัตตณียาก็ได้. ชั้นร์ทั้ง ๕ มีทางที่จะถูกยึดถือด้วยอุปาทาน — ความเื่อง ความไม่รู้ว่าเป็นตัวตนก็ได้ ว่าเป็นของตนก็ได้.

ไปอ่านดูในพระบาลีอนัตตลักขณสูตร จะพบว่าท่านแยกไว้ว่า ไม่ใช่ตน และไม่ใช่ของตน. เมื่อเป็นอย่างนี้จะเรียกว่าตนได้ไหม? ไม่ได้; เมื่อเป็นอย่างนี้จะเรียกว่าของตนได้ไหม ก็ไม่ได้; เพราะว่าความยึดถือนั้นจะถูกแบ่งแยกได้เป็นตัวตน และของตน.

เอาละ, เป็นอันว่า เตี้ยวนี้จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วนๆเสียแล้ว; จิตบรมเื่องยึดถือเป็นตัวตนก็ได้ เป็นของตนก็ได้ : ในรูปก็ได้ เวทนาก็ได้ สัญญาก็ได้ สังขารก็ได้ วิญญาณก็ได้; ไม่ใช่จิตล้วนๆเสียแล้ว, เป็นจิตที่เต็มไปด้วยกิเลส ภัยอันตราย ภัยอุปาทาน ภัยอวิชชาเป็นส่วนใหญ่.

เวทนา สัญญา ปรุงตัวตนรุนแรงขึ้น.

ที่มันนึกเดินตามนี้ เป็นไปคามนี้รุนแรงขึ้น คือเหตุปัจจัยที่มาส่งเสริมจิตใจเป็นอย่างนี้ ก็มีมากขึ้นๆ; เพราะว่าทารกนี้เจริญวัย เป็นเด็กโต เป็นเด็กวัยรุ่น

เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน, อะไร ๆ ที่มาสนับสนุนความรู้สึกนึกคิดของจิต มันก็แรงขึ้น ๆ. เขาก็มีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณ ในระดับที่รุนแรงขึ้น ๆ เติบโต, เติบโตที่มนุษย์จะพึงมี.

สิ่งที่ปรุงแต่งจิตโดยเฉพาะ ก็คือสัญญา และ เวทนา นั่นเอง. เวทนา-
ขันธ์ นั้นแหละ ปรุงแต่งจิตให้รุนแรงขึ้น, สัญญาขันธ์ นั้นแหละ ปรุงแต่งจิตให้รุนแรงขึ้น; นี้ เรียกว่าจิตตสังขาร.

นี่ขอให้สรุปใจความที่สำคัญที่สุดให้ได้กันทุกคนว่า เมื่อจิตไปจับฉวยเอาอะไร ว่าเป็นตัวเรื่อง เป็นตัวการ มัน ก็เอาอันนั้นแหละเป็นตัวตน, หรือว่าเป็นของตน : จิตไปจับฉวยเอารูป มันก็เอารูปเป็นตน, เมื่อมีตน ก็มีรูปนั้นแหละ หรือที่เนื่องกันอยู่กับรูปนั้นแหละ ว่าเป็นของตน. จิตเอาตัวเองเป็นตน, แล้วเอาอะไรที่มันเนื่องกันอยู่กับตนในกรณีนั้นแหละ ว่าเป็นของตน.

ตัวอย่างว่าเด็กทารกเอาหัวไป โดนแก้อ๊ ก็มันก็เจ็บก็รู้สึก ว่า ตัวตน^{นี้} ถูกกระทำโดยตัวตน คือแก้อ๊. เด็กเขาจะโง่จนถึงขนาดที่รู้สึก ว่า แก้อ๊ก็^{นี้}เป็นตัวตน คือเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง, ร่างกายของเราแท้ ๆ นี้ ก็เป็นตัวตนอีกฝ่ายหนึ่ง. เกี้ยว^{นี้}เกิดเป็นศัตรูกันแล้ว ว่าแก้อ๊นี้เป็นศัตรูของเรา มันก็อาจจะเตะแก้อ๊ ทูบแก้อ๊ ก็ได้, หรือถ้ามันยังน้อยกว่านี้ ก็ให้แม่ช่วยตีแก้อ๊สักทีหนึ่ง ว่ามันมาทำฉัน; แล้วแม่โง่ ๆ บางคนก็ทำอย่างนั้นจริงเหมือนกัน, แม่โง่ ๆ มาสอนตัวตนให้ลูก ก็ไปตีแก้อ๊ ตีแก้อ๊ให้ลูกหายร้องไห้. ถ้าเป็นอย่างนั้นแล้ว ทำไมเล่าที่จะไม่มีความเข้าใจผิดมากขึ้น ๆ; แม้ในเรื่องรูป-
ขันธ์แท้ ๆ ว่าเป็นตัวตน ว่าเป็นของตน. เวทนาขันธ์ ก็อย่างเดียวกันอีก มันมีเวทนาขันธ์ที่รุนแรงขึ้น ๆ มีค่ามีความหมายมากขึ้น มันก็ยังยึดถือเป็นตัวตนได้.

ตัวตนมิได้มี มีแต่จิตคิดไป.

ฉะนั้น ตัวตนจึงเป็นของลวง, ตัวตนเป็นสิ่งที่มิได้มีอยู่จริง, ตัวตนเป็นสิ่งที่จิตคิดนึกขึ้นมาเองด้วยอวิชา. นี้รู้กันตรงนี้ สิบ จะรู้เรื่องอนัตตาได้ง่ายขึ้น. เคียงวันพิจารณาอนัตตาทักันมากี่ปี ๆ ก็ไม่รู้ว่อนัตตาอย่างไร.

อนัตตาคือจิตคิด, ถ้าจิตคิดว่าเป็นตัวตน มันก็มีอัสตาเท่านั้นแหละ; เช่นมันรู้สึกอ่อยได้ มันก็รู้สึกว่ามีผู้อ่อยได้. นั่นแหละคือตัวคน คือจิตเอง; ฉะนั้นจิตเองจึงเอาตัวเองเป็นตัวตน แล้วอะไรๆ ที่มาเกี่ยวข้องในกรณีนี้ก็เป็นของตนไปหมด. ฉะนั้น มีตัวตนในขันธทั้ง ๕ ได้ทุกขันธแหละ, แล้วแต่ว่าในกรณีนั้นมีอะไรเป็นใหญ่ มีรูปเป็นใหญ่ หรือมีเวทนาเป็นใหญ่ มีสัญญาเป็นใหญ่ สังขารเป็นใหญ่ วิญญาณเป็นใหญ่; จิตมันก็เอาสิ่งนั้นโดยเฉพาะเป็นตัวตน, เอาสิ่งแวล้อมอยู่ที่นั่นเป็นของของตน.

นี่คือความที่ว่า มันไม่มีตัวตนเลย มีแต่ความรู้สึกรู้คิดนึกของจิต ถูกนำไปด้วยอวิชา — กิดผิดสำคัญผิด จนเกิดความกิดชนึกว่าตัวคน. ฉะนั้น ตัวตนจึงมิใช่มีอยู่จริง, ตัวตนเป็นเพียงมายา ที่จะเกิดขึ้นมาอย่างนี้ตามกฎของธรรมชาติ, ตามกฎของธรรมชาติจะทำให้จิตคิดนึกรู้สึกขึ้นมาอย่างนี้ คือมีตัวตน และมีของตน.

เคียงวันมันไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว มันเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความโง่ความหลง ด้วยกิเลสเสียแล้ว; เรียกว่าเกิดกิเลสแล้ว จิตเกิดกิเลสแล้ว มาสรุปรวมอยู่ที่เกิดตัวตน. ตัวตน นั่นแหละ เป็นรังของกิเลส เป็นที่รวมของกิเลส : มัน โลก มันรัก มันยินดี ก็เพราะว่าเพื่อตัวตน, มัน โกรธ มันไม่ชอบใจ ก็เพราะว่ามันเป็น

ข้าศึกแก่ตัวตน, มัน หลงไหล วนเวียนอยู่ ก็เพราะว่ามันจะ เพื่อตัวตน; เพื่อว่า มัน จะมีประโยชน์แก่ตัวตน มันจึงหลงไหล.

ฉะนั้นจิตของเราเดี๋ยวนี้ มันเต็มไปด้วยความโง่เขลาว่าตัวตนในนั้น ในนี้ ในโน้น เปลี่ยนไปเรื่อยแหละ แต่จะยืนโรงอยู่อย่างเดียวกันว่า ตัวจิตเอง นั้นแหละ จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน. ตัวตนมิได้มี มิได้เคยมี มิได้มีจริง; แต่มันก็ได้มีขึ้นแล้ว ในความรู้สึกจริงๆ. คนคนนั้นเขาก็ต้องเอาความรู้สึกของเขาเป็นหลัก เมื่อเขา รู้สึกว่าตัวตน หรือตัวกู อยู่อย่างนี้, เขาก็ต้องมีสติ, เขา รู้สึกว่านั่นแหละคือตัวตน.

ฉะนั้น ถ้าพูดโดยภาษาของมนุษย์ ก็พูดได้ว่า ตัวตนมันก็มีอยู่จริง เพราะคนนั้นรู้สึกว่ามีตัวตน. แต่ถ้าดูทางภาษาธรรมะชั้นลึก เอ้า, มันไม่ได้มีอยู่จริง, มันเป็นเพียงความเข้าใจผิด สำคัญผิด คิดนึกขึ้นมาผิดๆ; ฉะนั้น ตัวตนมันจึงมิได้มีอยู่จริง, ถ้ามองในแง่นี้. แต่ถ้ามองในแง่ที่ว่า ตัวตนมันรู้สึกอยู่ในจิตจริงๆ นี้ มันก็มีสติ มันก็มีตัวตนที่มันรู้สึกอยู่ในจิตจริงๆ, แล้วนั่นคือมายา. ที่นี้เราไม่เห็นมายาของตัวตน เราก็คิดว่ามีตัวตน; เพราะเราไม่ได้ฉลาดมาแต่ในท้อง เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านว่า มันก็มีตัวตน, ตัวตน ตัวกู—ของกู มาตั้งแต่เล็กๆจนโต จนเป็นผู้ใหญ่ จนกระทั่งเข้าใจไปแหละ มันก็มีตัวตน. นี่จิตนี้เต็มไปด้วยกิเลส เต็มไปด้วยตัวตน, ความเป็นประภัสสรเดิมๆ ของเดิม สมบัติเดิมของจิต หายหมดแล้ว; เพราะฉะนั้นเต็มไปด้วยกิเลส ด้วยอวิชชา.

ความเนืองกันของกิเลส อนุสัย และอาสวะ.

ตอนนี้จะต้องศึกษากันอีกหน่อย ถึง อนุสัย และ อาสวะ. พอจิตมีกิเลส เกิดกิเลสได้ เกิดโลภะ โทสะ โมหะ; นี้เรียกว่าเกิดกิเลสได้. ที่นี้พอเกิดกิเลส

ได้ครั้งหนึ่ง มันก็เกิดความเคยชินของกิเลสไว้หน่วยหนึ่ง; เช่นว่าโลกที่หนึ่ง จะเกิดความเคยชินสำหรับจะโลกนั้นหน่วยหนึ่ง, โกรธที่หนึ่ง ก็เกิดความเคยชินสำหรับจะโกรธอีกหน่วยหนึ่ง, โง่ที่หนึ่ง ก็เกิดความเคยชินสำหรับจะโง่หน่วยหนึ่ง เก็บไว้ใน สันดาน. ฉะนั้นเรามีกิเลสเกิดเท่าไร, เราก็มีอนุสัยที่จะเกิดกิเลสนั้น เก็บไว้สะสมไว้ใน สันดาน. ความเคยชิน ส่วนนี้เรียกว่า อนุสัย, กิเลสก็คือกิเลส, ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสนี้เรียกว่า อนุสัย.

เมื่อมี อนุสัยเก็บไว้มาก เก็บไว้มาก ๆ ในสันดาน มันก็พร้อมที่จะดัน ออก ๆ เรียกว่า อาสวะ. ที่จะไหลออกมาเรียกว่า อาสวะ, ถ้าเราเก็บอนุสัยไว้มาก ความดันออกของอาสวะมันก็มาก. เหมือนกับเราตักน้ำใส่ตุ่ม ตุ่มนั้นมีรูรั่ว ถ้าเราตัก น้ำใส่ตุ่มแต่น้อย ๆ น้ำที่รั่วออกมาทางรูนั้นก็ออกมาน้อย; แต่ถ้าเราตักน้ำใส่ตุ่ม ให้มากให้เต็ม น้ำที่จะดันออกมาทางรูรั่วนั้นก็แรง จนถึงกับพุ่งออกมาได้. นี้เรียกว่า มีอนุสัยเก็บไว้มาก ก็มีอาสวะที่จะดันออกมามาก.

ฉะนั้นมันจึงพร้อมที่จะรักเร็ว โลกเร็ว โกรธเร็ว โง่เร็ว กว่าเดิม; ยิ่งโตวัน โตคืน โตวันโตคืน มันก็โลกได้เร็วกว่า รักได้เร็วกว่า โกรธได้เร็วกว่า โง่ได้เร็วกว่า คือรุนแรงกว่ารุนแรงกว่า. นี้เรียกว่า กิเลสเกิดแล้ว สะสมอนุสัยไว้ในสันดาน อนุสัยในสันดานสะสมไว้มากเท่าไร ก็ยิ่งจะมีอาสวะที่จะไหลออกแรง และรวดเร็ว เท่านั้น.

นี่พวกกิเลส มันมีอยู่ ๓ หน้าตา : อันหนึ่งเป็น กิเลสเกิดอยู่ตามธรรมดา เรียกว่า กิเลส. อันหนึ่งเป็น ความเคยชินของกิเลส เรียกว่า อนุสัย. อันหนึ่งเป็น ความไหลออกของกิเลส เรียกว่า อาสวะ. ถ้าไม่มีกิเลสก็ไม่มีอนุสัย; ฉะนั้นอนุสัย จะลดลงไปทุกที่ที่ไม่เกิดกิเลส; มันควรจะเกิดกิเลส แต่เราบังคับไว้ได้ ไม่ให้เกิด

กิเลส อนุสัยก็ลดลงไป, ทุนตำรongsที่สะสมไว้มันก็ลด. 'จะนั้น อย่าโลก ครั้งหนึ่งก็ลด อนุสัยของราคานุสัย, ไม่โกรธ ครั้งหนึ่ง ก็ลดอนุสัยที่เรียกว่าปฏิฆานุสัย, ไม่ใจ ครั้งหนึ่ง ก็ลดอนุสัยที่เรียกว่า อวิชขานุสัย หนึ่งๆหนึ่ง เสมอไป.

อนุสัยมี อยู่ ๓ ชื่อ : ราคานุสัย ความเคยชินที่จะกำหนดยึดถือหรือโลก. ปฏิฆานุสัย ความเคยชินที่จะโกรธ จะประทุษร้าย จะชกกันชกเคือง. อวิชขานุสัย คือความเคยชินที่จะใจ. อนุสัยมีอยู่ ๓ ชื่อ แล้วมันจะไหลออกมาเป็นอาสวะ ไหลไปทางกาม เรียกว่า กามาสวะ, ไหลไปทางภพ เรียกว่า ภวาสวะ, ไหลไปทางอวิชา เรียกว่า อวิชาสวะ นี้เรียกว่า อาสวะ.

นี่คือจิต ที่เกี่ยวนี้สูญเสียสภาพเดิมแท้หมด สภาพเดิมแท้ล้วน ๆ เป็น ประภัสสร; เกี่ยวนี้ไม่ล้วนแล้ว เต็มไปด้วยของสกปรกเกรอะกรังเต็มที่, สกปรกรกรุงรังไปด้วยกิเลส ไปด้วย อนุสัย ไปด้วย อาสวะแล้ว; ไม่ใช่ที่กำลังนั่งอยู่นี้ หรือ? เกี่ยวนี้มันมีสมบัติอย่างนี้เต็มที่แล้ว มีทั้งกิเลส มีทั้งอนุสัย มีทั้งอาสวะ.

จิตตกอยู่ในวัฏฏะ เพราะอำนาจกิเลส.

ที่มันตกเป็นไปตามกิเลส, เป็นไปตามอำนาจแห่งกิเลส ที่เรียกว่า กรรม, กรรม. พอเกิดกิเลสก็เกิดกรรม คือทำไปตามอำนาจของกิเลส; นี้เรียกว่า กรรม. ได้รับผลของกรรม เรียกว่าวิบาก. วิบาก นั้นมันจะช่วย ทำให้กิเลสแรงกว่าเดิม. กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม ครั้นทำกรรมได้รับผลของกรรมแล้ว; ถ้ากรรมเป็นที่พอใจ ก็ส่งเสริมกิเลสที่เป็นที่พอใจ ฝ่ายที่เป็นที่พอใจ, ถ้าผลกรรมไม่เป็นที่พอใจ มันก็ส่งเสริมกิเลสฝ่ายที่ทำให้โกรธ กันชกเคือง คือยินร้าย มันจึงทวีขึ้น ๆ, คือ วิบาก

มันจะส่งเสริมกิเลส ให้แรงไปกว่าเดิมเสมอ. เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ลดลง; ถ้าปล่อยไปตามเรื่องตามธรรมชาติ ไม่ลดลง; เว้นแต่จะไปในทางของความรู้ ความตรัสรู้เท่านั้น ที่มันจะเดินกันอีกทางหนึ่ง.

เดี๋ยวนี้พูด ตามธรรมชาติ มนุษย์เราเนี่ย มีกิเลสแล้วก็ทำกรรม; เมื่อมีกิเลสแล้วต้องทำกรรม มันอยู่ไม่ได้. เมื่อมีความโลภ ก็ทำไปตามความโลภ, เมื่อมีความโกรธ ก็ทำไปตามความโกรธ, เมื่อมีความหลง ก็ทำไปตามความหลง, เรียกว่าทำกรรม.

กรรมทำกรรม ต้องมีผลกรรม; ถ้าผลกรรมถูกใจ ก็อยากทำอีก, ผลกรรมไม่ถูกใจ ก็อยากให้ทำอย่างอื่นที่ตรงกันข้าม, ก็คือสร้างกิเลสอีกพวกหนึ่งซึ่งตรงกันข้าม. จะสร้างกิเลสเดิม หรือสร้างกิเลสที่ตรงกันข้าม มันก็มีมูลมาจากการรับผลกรรมนั่นเอง.

นี่เรารับผลกรรมกันอยู่ที่นี้; ไม่ต้องพูดถึงข้ามภพข้ามชาติ, ไม่ต้องพูดถึงต่อตายแล้วก็ได้; เพื่อให้เห็นชัดว่ามันน่ากลัว : วัฏฏสงสารเวียนอยู่ตรงนี้ : มีกิเลส—แล้วทำกรรม—รับผลกรรม, มีกิเลส—แล้วทำกรรม—รับผลกรรม, มีกิเลส—แล้วทำกรรม—รับผลกรรม; วงกลมวัฏฏะนี้มีมันรุนแรงอยู่ที่นี้, แต่ละวันแต่ละคืน มันไม่รู้ก็วง, ไม่รู้ก็สับวงก็ได้. นี่วัฏฏะอยู่ที่ตรงนี้.

นี่เลวที่สุดแล้ว จิตนี้เลวที่สุดแล้ว มาเป็นจิตที่เวียนวนอยู่ในวัฏฏะแล้ว, จิตนี้ไม่ใช่จิตล้วนแล้ว, จิตนี้หลงเวียนวนอยู่ในวัฏฏะสงสาร กิเลส—กรรม—วิบากแล้ว. แต่ถ้าพูดให้ง่ายๆ ตามภาษาชาวบ้านพูด ภาษาคน เขาก็เวียนวนว่ายในชาตินี้ ชาติโน้น ชาติหน้า ต่อเข้าโลงแล้ว อะไรแล้ว ก็ได้เหมือนกัน. เขาเอานั่นเป็นหลัก

เวียนว่ายตายเกิด ภพๆ ชาติๆ เอาร่างกายเป็นหลัก, เขาเอาร่างกายเป็นหลัก : ร่างกาย
 เข้าโลงที่หนึ่ง, ร่างกายเกิดมาใหม่ที่หนึ่ง, ร่างกายเข้าโลงที่หนึ่ง; เขาเอาร่างกายเป็น
 หลัก : เขาก็เวียนว่ายตายเกิดแบบเข้าโลงแล้วเข้าโลงอีก. หรือว่าจะพูดเอาอาการเป็น
 หลักก็ว่า มันเวียนอยู่ที่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตายใน
 เวียนอยู่ที่นั่น. นั่นคือวัฏฏะเหมือนกัน.

เดียนจิตที่บรมโง่ จิตที่มีกิเลสหนาแน่น จิตที่มีค้ำไปค้ำยอวิชชาที่มีตัวตน
 อย่างแรงกล้านี้ มันก็เวียนว่ายไปในวัฏฏะ. วัฏฏะต่อตายแล้วนั้นมันเห็นยาก ไม่
 เป็นสันทิฏฐิโก; ไม่อยากจะพูดถึง, จะพูดแค่ วัฏฏะที่เห็นง่าย ที่ตรงนี้แหละ เป็น
 สันทิฏฐิโก, เห็นได้ด้วยตนเองที่ตรงนี้ : คือมัน มีกิเลส แล้วมันก็ กระทำตามกิเลส
 มันได้ รับผลของการกระทำตามกิเลส, มันก็ส่งเสริมกิเลสอีก แรงแขึ้นไปอีก ไม่ว่า
 คำนไหน นี่คือวัฏฏะ ขอให้กลัวกันให้มากๆเถอะ. ที่ว่าเวียนว่ายในวัฏฏะสงสารนี้ว่า
 กลัวที่สุด ก็คือเราตกอยู่ในวงของกิเลส ของกรรม ของวิบาก, กิเลส—กรรม—
 วิบาก, กิเลส—กรรม—วิบาก.

ถ้าอุปมาที่เหมือนกันว่า ชาวนาอยากทำนา; ชาวนาเขาอยากทำนา, แล้ว
 เขาก็ทำนา, แล้วเขาก็ได้ข้าวเปลือก, แล้วเขาก็อยากทำอีก, เพราะได้ข้าวเปลือก, เขาก็
 อยากทำอีก. ถ้าเผอิญไม่ได้ข้าวเปลือก เขาก็อยากแก้ตัว เขาก็ทำอีกเหมือนกัน.
 ฉะนั้นชาวนาจึงมี อยากทำนา แล้วก็ทำนา แล้วก็ได้ข้าวเปลือก, แล้วก็อยาก
 ทำนา แล้วก็ทำนา แล้วก็ได้ข้าวเปลือก. ไม่ว่าเรื่องอะไรมันจะวนเป็น ๓ ชั้น
 ตอน เป็นวงกลมอย่างนี้, ก็เรียกว่า วัฏฏะสงสาร. ถ้าพูดโดยภาษากรรมะก็อย่างนี้;
 ถ้าพูดโดยภาษาคน เอาร่างกายเป็นหลัก ก็ว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย, เกิด แก่ เจ็บ ตาย,
 ไปตามร่างกายเป็นหลัก.

ในวิภวภูตทุกสภาพเป็นทุกข์ทั้งนั้น.

ที่นี้ก็คืต่อไปอีกว่า ในอนั้น ในอนแห่งวิภวภูตนั้น มันมีอะไร? มันมีแต่ความทุกข์ทั้งนั้น. ในวิภวภูตสงสารที่วนเป็นวงกลมนั้น มันมีแต่ความทุกข์ แม้ว่ามันจะเป็นไปในทางกามภพ มันก็เป็นความทุกข์, เป็นไปในทางรูปภพ ก็เป็นความทุกข์, เป็นไปในทางอรุภพ ก็เป็นความทุกข์, คือมันมีจิตคิดไปในทางกามารมณ มันก็มีความทุกข์, จิตมัน คิดไปในทางรูปธรรมล้วน ๆ มันก็มีความทุกข์ที่ละเอียดขึ้นไป, จิตคิดไปในทางอรุธรรม มันก็มีความทุกข์ที่ละเอียดขึ้นไป.

กามาจารที่พูดโดยบุคคลาธิษฐานนั้น คือสัตว์ที่บุชากามารมณ. สัตว์ที่บุชากามารมณ นับตั้งแต่สัตว์นรก อบายทั้ง ๔ ชั้น มนุษย์ธรรมดา และสวรรค์ ๖ ชั้น ข้างคั้นนั้น ล้วนแต่บุชากามารมณ : อบาย ๔, มนุษย์ ๑, สวรรค์กามาจาร ๖, นี้รวมกันเป็น ๑๑. นี้ก็มีความทุกข์ไปตามแบบกามาจาร.

ถ้าดีกว่านั้น ก็ไปในเรื่องรูปพรหม เป็นพรหม มีจิตไม่ลุ่มหลงกามารมณ ไปลุ่มหลงอยู่ด้วยความสุขประเภทรูป ก็เป็นพวกรูปพรหม ๑๖ ชั้น. ทั้ง ๑๖ ชั้นนั้นแหละก็เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ ที่ละเอียด ที่ประณีต ที่เห็นยาก มันก็หลงกันเหมือนกัน. สัตว์กามาจารหลงกามารมณเท่าไร พวกพรหมในรูปาวจรก็หลงสุขในรูปมากเท่านั้นแหละ.

ที่นี้ สูงขึ้นไปอีกเป็นพวก อรูปพรหม ก็หลงในอรุธรรม, อรูปผานความสุขอันเกิดจากอรุผาน, หลงเช่นเดียวกันอีก. เรียกได้ว่า ภาพทั้งหลายเป็นทุกข์ทั้งนั้นเลย : กามภพ รูปภพ อรุภพ แต่ละภพเป็นทุกข์ทั้งนั้นเลย มีพระบาลีพูดไว้, คือมี คำตรัสไว้ว่า อูจจาเร แม้แต่นิดหนึ่งก็ همین. อูจจาเรแม้แต่นิดหนึ่งก็ همین,

อุจจาระนิคหนึ่งจนมองดูไม่เห็นนั่น มันก็เหม็น. ก็คูกูเถอะ, ภพก็เหมือนกันแหละ ภพทั้งหลายแม้แต่นิคหนึ่ง ขนาดมองไม่เห็น มันก็เป็นทุกข์; เพราะคนมันมองไม่เห็นมันก็ยังเป็นทุกข์. อุจจาระเมื่อนิคหนึ่งมันก็เหม็น; ภพทั้งหลายเมื่อนิคหนึ่ง มันก็มีความทุกข์, เป็นความทุกข์.

ฉะนั้นเขาก็เวียนว่าย จิตชนิดนี้มันเวียน, มันเปลี่ยน, จิตมันเปลี่ยนไปอยู่ในรูปของ กามาวจร ไปอยู่ใน รูปาวจร อรูปาวจร โดยร่างกายนี้แหละ. แต่จิตมันเปลี่ยนไปในรูปต่าง ๆ ก็เรียกว่า ภพต่าง ๆ นี้เราพูดภาษาธรรม.

แต่ถ้าพูดตามภาษาคน ที่ชาวบ้านแต่ก่อนเขาพูดกันอยู่ หรือเขาพูดกันอยู่ ก่อนพุทธกาล เขว่ามันไปเกิดเลย; เช่นไปเกิดในนรก เสร็จงาน เปรต อสุรกาย หรือร่างกายอื่น ที่โลกอื่น, หรือไปเกิดในสวรรค์กามาวจร ไปเกิดเป็นเทวดา อยู่วิมาน มีนางฟ้าอะไรไปเลย, หรือถ้าไปเกิดเป็นพรหม ก็ไปอยู่ในพรหมโลก ชั้นที่มีรูป ชั้นที่ไม่มีรูปเลย, อย่างนั้นเขาอธิบายอย่างนั้น ก็ตามใจเขาเถอะ. เราไม่ขัดคอ ไม่ขัดแย้งอะไร; แต่มันไม่เป็นสันทิฎฐิโก คือไม่เห็น ไม่รู้สึกด้วยตนเอง จึงไม่อยากจะพูด อยากจะพูดแต่ที่เป็นสันทิฎฐิโก. เทียบนี้เรารู้สึกอยู่แท้ ๆ นี้ เราลำบากเดือดร้อนอย่างยิ่งอยู่ด้วยกามารมณ์, ภัยการแสวงหากามารมณ์, หรือเนื่องด้วยกามารมณ์ หรือว่าได้กามารมณ์มาแล้ว เหมือนกับอยู่ในสวรรค์นั้นแหละ เพียงพร้อมไปด้วยกามารมณ์นี้ก็ยังเป็นทุกข์; เพราะยึดถือว่าเป็นของกู เป็นตัวกู เป็นของกู แล้วก็ร้องไห้ เมื่อมันจะพลัดพรากจากกัน แล้วมันก็หลงโหล เมื่อกำลังบริโภคนอยู่ ก็เรียกว่าเป็นทุกข์.

ถึงในชั้นดี ชั้นดีมาก ชั้นรูปพรหม ชั้นอรูปพรหม ก็ยึดถือตัวตน, ยึดถือตัวตนมันก็เป็นทุกข์ มันช่วยไม่ได้; ยิ่งดีมากยิ่งไม่อยากจะตาย. ในบาลีก็ว่า *ไว้ว่า สัตว์ที่ไม่อยากตายที่สุดก็คือพวกพรหม*; เพราะพวกพรหมเขาคิดมาก เขาสบาย

มาก เขาสะอากมาก เขาไม่อยากตาย. ยิ่งไม่อยากตายเท่าไรก็ยิ่งกลัวตายเท่านั้นแหละ ยิ่งกลัวตายเท่าไร มันก็เป็นทุกข์เท่านั้นแหละ.

ฉะนั้นพวกที่ไม่อยากตาย ก็คือพวกที่จะต้องกลัวตาย; เขาไม่อยากตาย เพราะว่าภพหรือภาวะเป็นอยู่ของเขานั้นมันดีมาก; พวกรูปพรหม พวกอรุปรหม. ฉะนั้นพอพูดถึงว่า "ตาย" แล้วพวกนี้สะอากที่สุดเลย; มนุษย์ยังก็เสียกว่า. พอพูดว่า *การดับแห่งสักกายะ คือตาย* พวกพรหมจะสะอากมากกว่าสัตว์พวกไหนหมด; เพราะเขาได้ภพที่ดีที่น่ายึดถือ พวกพรหมจึงยึดถือในภพอย่างยิ่ง จึงกล่าวได้ว่า สัตว์ที่อยู่ในกามาวจรภพ ก็ดี อยู่ในรูปาวจรภพก็ดี อยู่ใน อรูปาวจรภพ ก็ดี เป็นทุกข์ทั้งนั้นแหละ; เพราะว่ายึดถือ.

เดี๋ยวนี้ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้วเห็นไหม? ไม่ใช่จิตล้วนๆ เสียแล้ว, มันเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์แล้ว, มันน่าหัว ก่อนนี้มันเป็นจิตล้วนๆ ไม่มีสมบัติอะไร; เดี๋ยวนี้มันมาเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์, สมบัติของมันก็คือความทุกข์.

เอาละ, ที่นี้ ชั้นตอนที่ ๒ จบ. จิตที่ล้วนๆ ไม่มีอะไร เดี่ยวนี้มากลายเป็นมีกิเลส และมีความทุกข์อย่างเต็มที่, เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ เหมือนลงไปลอยคออยู่ในน้ำแห่งความทุกข์ จิตตอนที่ ๒ เป็นอย่างนี้.

ตอนที่ ๓ จิตหมดกิเลส.

ที่นี้จิตตอนที่ ๓, จิตตอนที่ ๓ ที่จะออกมาจากกองทุกข์ ที่จะออกมาจากตัวตน. จิตตอนที่ ๓ ก็คือการเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์นั่นเอง ได้ซึมความทุกข์อย่าง

นั้น, ชิมความทุกข์อย่างโน้น, ชิมความทุกข์ทุกชนิด, เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ทุกชนิด; แล้วมันจะเกิดอะไรขึ้นเล่า? คิดดูเถอะ มันจะเกิดอะไรขึ้น? มันก็ค่อยๆ สังเกตเห็นความทุกข์, และรู้สึกต่อความทุกข์มากขึ้น, เรียกว่า ความทุกข์นั้นเองมันกัดเอา แล้วมันสอนให้, มันกัดไปพลง มันสอนไปพลง. ความทุกข์ นี้มันเหมือนกับว่า มันกัดคนให้เจ็บปวด แล้วมันสอนให้พลง ให้หายโง่.

เมื่อ ทนทุกข์ไปนานพอสมควรในภพทั้งหลาย มากมายแล้ว ก็เริ่มได้รับการศึกษาจากความทุกข์, เจ็บปวดอยู่ในความทุกข์ ในวัฏฏสงสารตลอดเวลา ความคิดมันค่อยๆ หันกลับว่า อย่างนี้ไม่ไหว; แล้วมันก็จะค่อยๆ เห็นว่า ความทุกข์นี้มันมาจากความยึดถือเป็นของตน เป็นตัวตน. เพราะมันนานพอ มันจึงเกิดความคิดนึกขึ้นมาว่าหรือบางๆ ว่าความทุกข์นี้มันเกิดมาจากความยึดถือว่าตัวตน. แล้วมันก็มาตรงกับที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสสอนไว้ว่า ความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์เป็นทุกข์, เรียกว่ายึดมั่นถือมั่นแล้วก็เป็ทุกข์.

นี้สัตว์ที่เจ็บปวดอยู่ เมื่อนานเข้าๆ ก็มีความทุกข์เหมือนกับทกนรกสัก ๕๐๐ ครั้ง, มันมีความทุกข์เหมือนกับทกนรกสัก ๕๐๐ ครั้งนี้ มันจะไม่ฉลาดขึ้นบ้างหรือ; ฉะนั้นสัตว์ในกองทุกข์นี้เริ่ม ระอาต่อความทุกข์ เริ่มมองไปในทางตรงกันข้าม, หรือมองไปในทางกลับกัน. นี้ค่อยๆ เฉลียวใจขึ้นมาได้ ค่อยๆ ระลึกนึกเฉลียวใจขึ้นมาได้ ในความโง่ของตนเอง ในกิเลสของตนเอง ในความยึดถือของตนเอง. นี้มันเริ่มมีนิสัยที่จะไปฝ้ายออกจากทุกข์.

ทีนี้ ถ้ามาถึงขนาดนี้ เอือมระอาต่อความทุกข์, เจ็บปวดต่อความทุกข์ขนาดนี้แล้ว ก็สนใจที่จะฟังเรื่องดับทุกข์. สัตว์ชนิดนี้จะเข้าไปหาสัตบุรุษ จะเข้าไปหาผู้รู้, เพื่อจะฟังธรรมจากผู้รู้, แล้วก็รู้ว่า ความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์

คนสมัยนี้ ซึ่งมีของหลอกลวงมากเกินไป. ไปดูเถาะในเมืองกรุง ในที่ไหนก็ตาม ของที่มันหนาแน่นเต็มไปหมด มันล้วนแต่เป็นของหลอกลวงให้โง่ ให้หลงในกองทุกข์ ทั้งนั้นแหละ, มันไม่มีอะไร. เกยวันแม่แต่ทั่วทิศ มันก็จะเป็นที่หลอกลวงให้หลงอยู่ในกองทุกข์ไปเสียอีก มันไม่ใช่แต่ที่บ้าน หรือที่ตลาดเสียแล้ว. นี้ดูให้ดีว่า ทำไมคนสมัยนี้ จึงยากที่จะมองเห็นความทุกข์และเบื่อ? เพราะมันมีของมาหลอกมายั่ว มาสับเปลี่ยนกันไว้เรื่อย เปลี่ยนหน้ากันไว้เรื่อย, ให้หลงในเหยื่อของความทุกข์ จนตายไปก็ไม่จบ.

ฉะนั้น ช่วยกันสักหน่อย อย่าให้เด็ก ๆ หลงนัก อย่าเอาของหลอกล่อเด็ก ๆ มาหลอกล่อเด็กนัก, ให้เด็ก ๆ เขารู้ว่าสิ่งเหล่านี้มันเป็นของหลอก. อาตมาก็เคยพูดทางวิทยุด้วยซ้ำไปว่า พ่อแม่ นั้นแหละทำให้เด็กมันโง่, หลงในของที่ยั่วให้หลง. ถ้าว่าพ่อแม่พาเด็กลูกหลานไปที่ร้านขายเครื่องเล่นของสวยงาม แล้วบอกลูกหลานว่า ของเหล่านี้มันมีไว้สำหรับให้เราโง่, ไปที่ร้านที่ขายของกินเอร็ดอร่อยมากมายแพ่งด้วย แล้วก็บอกลูกหลานว่า ของเหล่านี้มันมีไว้สำหรับทำให้เราโง่. ถ้ามีพ่อแม่ทำอย่างนั้นบ้างแล้ว เด็ก ๆ จะไม่โง่เกินไป ไม่หลงในของสวยงามเอร็ดอร่อยมากเกินไป. ให้เขาคิดดูสิ มันก็ อย่างนั้นเอง, อร่อยเท่าไร สวยเท่าไร มันก็อย่างนั้นเอง, แล้วก็เสียสตางค์ด้วยแล้วก็ แค่นั้นเอง ไม่มีอะไรมากกว่านั้น. นี้เด็ก ๆ ก็หลงในสิ่งหลอกลวงนั้นน้อยเข้า. เด็ก ๆ เหล่านี้ก็จะเหมาะที่จะฟังธรรมะรู้เรื่องมากขึ้น.

เดี๋ยวนี้มีแต่ลึกลงไป ๆ ในความโง่ในความหลง จนโตเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือนแล้ว ก็ยังหลงแต่เนื้อแต่ตัว หลงเอร็ดอร่อย หลงชนิคที่เขาลงกันนั้นแหละ. นี้ธรรมะจึงต้องเป็นหมั่นอยู่ ธรรมะจึงเข้ามาช่วยไม่ได้. นี้พวกเรา รู้กันไว้ว่า ธรรมะกำลังเป็นหมั่นอยู่ เพราะว่าเราชอบกันแต่เรื่องของของหลอก.

จิตเริ่มเข้าใจชีวิตก็จะเห็นค่าของธรรมแก่ทุกข์.

เกี่ยวนี้ มากอนที่ ๓ นี้ จิตเริ่มเข้าใจชีวิต เข้าใจความทุกข์, เข้าใจความหลง หรือสิ่งหลงในชีวิตในโลกนี้มากขึ้น ๆ แล้วก็ไต่ขึ้นได้ฟังมากขึ้น ; เพราะว่าเขามีความทุกข์. เขาจะไปถามผู้รู้ ว่าทำไมจึงทุกข์? นี้เขาก็ไปหาพระพุทธเจ้า ไปหาสาวกของพระพุทธเจ้า ไปหาสัตบุรุษ. ท่านเหล่านั้นก็สอนเขาว่า มันเป็นอย่างนั้น, ความทุกข์เป็นอย่างนั้น, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนั้น, จนเขาเข้าใจ จนเขาเข้าใจว่า โอ, นั่นมันนี่ ผู้ที่ดับทุกข์ได้มันนี่, ผู้ที่ค้นพบเรื่องความดับทุกข์ได้ก็มีนี่, ผู้ปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ได้ก็มีนี่, ธรรมะที่ดับทุกข์ได้ก็มีนี่, โอ, จิตนี้มารู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กันเกี่ยวนี้เอง.

นี่จิตตอนที่ ๓ นี้มารู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ได้รับคำสั่งสอนเรื่องศีล สมาธิ บัญญา เรื่องอัฐสังคิมรรค แล้วก็ปฏิบัติศีล ปฏิบัติศีล สมาธิ บัญญา รู้ว่ามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นไปได้อย่างนี้. พิจารณาอยู่ปฏิบัติอยู่ปฏิบัติศีล สมาธิ บัญญา อยู่ ก็เกิดวิชชา. ก่อนนี้มีแต่อวิชชา, ก่อนหน้านั้นมีแต่อวิชชา ไม่มีความรู้. เกี่ยวนี้เมื่อมาปฏิบัติอย่างนี้ มันก็เกิดวิชชาตรงกันข้าม คือความรู้เห็นว่า โอ, เหล่านี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

กลุ่มนี้ทั้งกลุ่มมีหลายญาณ มีญาณอยู่หลายญาณ เรียกว่า ธัมมัญญัตติญาณ ธัมมัญญัตติญาณ. กลุ่มธัมมัญญัตติญาณ : ญาณเห็นอนิจจัง ญาณเห็นทุกขัง ญาณเห็นอนัตตา ญาณเห็นสุญญตา ญาณเห็นตถตา ญาณเห็นปฏิจจนุปบาท; เห็นหลายอย่าง เรียกว่า ธัมมัญญัตติญาณ — ญาณเห็นการตั้งอยู่ตามธรรมชาติของธรรมทั้งปวง คือเรียกว่าเห็นพระไตรลักษณ์ก็แล้วกัน เรียกว่าง่าย ๆ ว่า เห็นพระไตรลักษณ์. จิตนี้เริ่มเห็นพระไตรลักษณ์ เริ่มสันทา เริ่มหายโง่ เห็นพระไตรลักษณ์ เขาก็เริ่มเกลียด

กิเลส, เริ่มเห็นโทษของกิเลส เริ่มเห็นโทษของตัวเอง, เริ่มเห็นโทษของการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

ที่นั่นมันก็จะเลื่อนไป อีกชั้นหนึ่งถึง นิพพานญาณ – ญาณที่เป็น ไปเพื่อ นิพพาน; เช่น นิพพิทาญาณ-ทำให้เบื่อหน่ายในโลก ในสังขาร, แล้วก็อยากจะพ้น เป็นมูญจิกัมมยตาญาณ, จนกระทั่งญาณ วิมุตติญาณ-ญาณที่ปล่อยวางสิ่งที่เคยยึดถือ; มีอยู่หลาย ๆ ญาณ ก็เรียกว่ากลุ่มนิพพานญาณ. จิตเข้ามาสู่กลุ่มของนิพพานญาณ; จิตมีนิพพานญาณ คือญาณที่เป็นไปเพื่อนิพพาน และให้ถึงนิพพาน มันก็เปลี่ยนแล้ว นี่ตอนที่ ๓ นี้จิตมันเปลี่ยนมาขนาดนี้แล้ว.

จิตลุถึงวิสังขาร, กลับประภัสสรตลอดกาล.

มันก็บรรลุมรรค ผล นิพพาน, บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นขั้นตอน ไป เบื่อหน่ายคลายกำหนดหัดหลุดพ้น เป็นพระโสดาบันบ้าง, เบื่อหน่ายคลายกำหนดหัด หลุดพ้น เป็นพระสกิทาคามีบ้าง, เบื่อหน่ายคลายกำหนดหัดหลุดพ้น เป็นพระอนาคามีบ้าง, เบื่อหน่ายคลายกำหนดหัดหลุดพ้น เป็นพระอรหันต์บ้าง.

เดี๋ยวนี้จิตมาเป็นจิตที่ไม่มีกิเลส. ที่แรกมันก็ไม่ไม่มีกิเลส แต่มันอยู่ในสภาพที่กิเลสเกิดได้; เดี่ยวนี้มาไม่มีกิเลส แล้ว อยู่ในสภาพที่กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป. ฉะนั้นความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นต้น ไม่เหมือนกับความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นปลาย. เมื่อเป็นจิตประภัสสรนั้นมันบริสุทธิ์ชนิดที่กิเลสเกิดได้; มันบริสุทธิ์ เพราะยังไม่มีกิเลสเกิด; ถ้ากิเลสเกิดมันก็ไม่บริสุทธิ์. ฉะนั้นจิตล้วน ๆ จิตที่แรกนั้น บริสุทธิ์ชนิดที่กิเลสยังเกิดได้. ครั้นมาถึง ตอนที่ ๓ นี้ จิตบริสุทธิ์ชนิดที่ว่าจิตถูก

อบรม ถูกทำภาวนา เป็นจิตภาวนานี้ จนกระทั่งว่า จิตนี้กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป. ดังนั้นความบริสุทธิ์ของจิตในระบับนี้ มันจึงต่างกับกับบริสุทธิ์ตอนแรกนั้น ซึ่งตอนแรกแม้บริสุทธิ์อยู่ แต่กิเลสยังเกิดได้. เคี้ยวนี้บริสุทธิ์แล้ว กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป มันเลยบริสุทธิ์ตลอดกาลไปข้างหน้า.

นี่เรียกว่า จิตลุดถึงวิสังขาร, จิตลุดถึงวิสังขาร คือลุดถึงสภาพที่อะไรจะปรุงแต่งจิตไม่ได้อีกต่อไป; ดังนั้นจิตจึงเกิดกิเลสและเกิดทุกข์ไม่ได้อีกต่อไป. ถ้าจะเรียกว่า ประภัสสร ก็ได้อีกทีหนึ่ง; แต่ประภัสสรคนละชนิด, ประภัสสรชั้นแรกนั้น มันกลับไม่ประภัสสรได้ เพราะกิเลสเกิดได้. แต่เคี้ยวนี้ประภัสสรตลอดกาล กิเลสเกิดไม่ได้. มีอาการประภัสสรเหมือนกัน แต่ต่างกัน ที่ว่าประภัสสรครั้งแรกนั้น มันกลับเศร้าหมองได้; เคี้ยวนี้ประภัสสรชนิดที่กลับเศร้าหมองไม่ได้, ไม่มีกิเลสอีกต่อไปในจิตนั้น, ไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนหรือของทนอีกต่อไปในจิตนั้น. มันเป็นจิตธาตุหรือวิญญาณธาตุ ที่ได้รับการพัฒนา เป็นจิตที่ได้รับการพัฒนาสูง ๆ สูง ๆ จนเป็นจิตที่กิเลสจะอาศัยเกิดไม่ได้อีกต่อไป. นี่เรื่องมันจบ.

จิตล้วน ๆ แล้วจิตมีกิเลส แล้วจิตหมดกิเลส; เรื่องมันจบแล้วตอนที่ ๓, จิตมันเปลื้องตนออกเสียได้จากกิเลส, ชนิดที่กิเลสจะเกิดไม่ได้อีกต่อไป. นี่เรียกว่าอะไร ๆ ก็มีแต่เรื่องของจิตทั้งนั้น; แม้แต่นิพพานก็เป็นเรื่องของจิต ที่ฉลาดไม่โง่อีกต่อไป ก็เข้าถึงสภาพที่อะไรปรุงแต่งจิตไม่ได้, จิตไม่เกิดกิเลสอีกต่อไป มันก็ถึงนิพพาน. ฉะนั้นเรื่องตั้งแต่ต่ำที่สุด ชุมนุสสังกัมมหนึ่ง กิเลสสักชนิดหนึ่ง จนกระทั่งถึงพระนิพพาน มันไม่มีเรื่องอื่นนอกจากเรื่องของจิต. ครบนี้คือข้อที่อยากจะให้ทุกคนมองเห็น ว่าเรื่องทั้งหลาย ทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่มีเรื่องอะไรนอกไปกว่าเรื่องของจิต หรือเกี่ยวกับจิตทั้งนั้น.

ปัญหาเกี่ยวกับตัวตนในพุทธภษิต.

เฮ้, ที่นั่นก็มีปัญหาพวงท้ายเข้ามา คือปัญหาทางภาษา เมื่อตะก็บอกว่า จิตต้องปราศจากความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่มีความรู้สึกว่าของตน จึงจะหลุดพ้น; แต่แล้วทำไมมีพุทธภษิตที่ว่า *ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน?* ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน คือ มีธรรมะเป็นที่พึ่ง ก็เพราะว่าจิตนั้นแหละมันถูกยึดถือเอาเป็นตัวตน. เมื่อจิตยังงี้ก็มีตัวตนที่จิต, และตัวคนนั้นแหละ แม้จะเป็นของจิตงี้ มันก็ต้องช่วยตัวเอง แล้วใครจะมาช่วย ถ้าตัวผู้มทุกข์เองไม่ช่วยตัวเอง ใครจะมาช่วย? ฉะนั้นจิตงั้นนั้นแหละต้องช่วยจิตงี้. เมื่อจิตมันงี้หนักเข้า ๆ นานเข้าในวิญญูสงสารนี้ มันก็ลืมหูลืมตาขึ้นมา สำหรับจะช่วยคน. เมื่อไม่มีตนมันก็มีเรื่องของจิต; ถ้าเอาจิตเป็นตน คนนั้นแหละมันก็เป็นเรื่องของจิต, ที่จิตมันจะต้องทำต่อ ต่อไป จนจิตไม่มีตัวตนแล้วก็เลิกกัน.

ปัญหามันอยู่ที่ว่า มีตัวตน แล้วเกิดปัญหาของตน. ถ้าจิตมันหมกตัวคน มันก็ไม่มีปัญหาแก่ใคร; จะมีปัญหาแกจิตไม่ได้ เพราะจิตมันไม่มีตัวตนสำหรับจะทนทุกข์. ถ้าไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนแล้ว คนเราเป็นทุกข์ไม่ได้; ความทุกข์ เกิดได้มีอยู่ได้ ก็เพราะว่าจิตมันมีความรู้สึกว่ามีตัวตน : ตัวคนจะเกิด ตัวคนจะแก่ ตัวคนจะเจ็บ ตัวคนจะตาย ตัวคนจะไ้ ตัวคนจะเสีย ตัวคนจะแพ้ ตัวคนจะชนะ ตัวคนจะกำไร ตัวคนจะชากุณ. นี่มันเป็นเรื่องจิตที่มีตัวตน ที่มีปัญหา. เคียงวันเมื่อ ไม่มีตัวตนแล้ว ปัญหาเหล่านั้นมันก็ตกไปหมดสิ้น.

ฉะนั้น การที่ท่านพูดว่า *ตัวตนเป็นที่พึ่งแก่ตนนั้นก็ถูกแล้ว.* จิตนั้นแหละจะต้องเป็นที่พึ่งแก่จิต ถ้าเอาจิตเป็นตัวคน. ถ้าไม่เอาจิตเป็นตัวตน มันก็จิตนั้นแหละจะต้องเป็นที่พึ่งแก่จิต. *ถ้าเอาจิตเป็นตัวตน ก็ต้องพูดว่าคนนั้นแหละต้องเป็นที่พึ่งแก่ตน.*

ในพุทธศาสนานี้ ตัวตนเป็นของหลอกลวง เกิดขึ้นเพราะจิตสร้างขึ้นมา ด้วยความโง่ของมัน. ที่มันเนื่องไปถึงศาสนาอื่น ลัทธิอื่น เราไม่ออกชื้อคอก มันจะเป็นเรื่องไม่คิด ไม่ต้องออกชื้อศาสนาไหน. ศาสนาอีกพวกหนึ่งกลุ่มหนึ่ง เขาวามีตัวตนที่แท้จริง ยิ่งไปกว่าจิต มิใช่จิต นอกไปจากจิต, มีตัวตนอยู่ในอัตถภาพนี้แหละ ที่มาสอนให้เราหลงเรียกว่า อัตถภาพนี้ ภาวะแห่งตัวตน. อย่างนั้น เขาก็มีการปฏิบัติเพื่อให้ตัวตนชนิดนั้น ซึ่งไม่ใช่จิต หลุดหนีไปอยู่กับตัวตนอันถาวร; นั่นเป็นตัวตนของฝ่ายลัทธิอื่นนอกจากพุทธศาสนา.

ในพุทธศาสนานี้ไม่มีตัวตน, ไม่ต้องมีตัวตน มีแต่จิต. ถ้าจิตคิดว่ามีตัวตนเป็นตัวตน, มันก็มีตัวตนไปตามจิตโง่ ตลอดเวลาที่มันโง่. พอจิตมันหายโง่มันก็ไม่มีตัวตน มีแต่จิตล้วนๆ จิตบริสุทธิ์ จิตถึงวิสังขาร จิตถึงนิพพาน. นิพพานก็นิพพาน; นิพพานก็ไม่ใช่ตัวตน ก็เป็นเพียงนิพพาน; เมื่อจิตหมดเหตุหมดปัจจัย มันก็ดับไป. เรื่องมันก็จบแหละ มันไม่ต้องเป็นตัวตนอะไรขึ้นมาอีก.

ลัทธิอื่นเขาจะถือว่า จิตไปมีตัวตนถาวรอยู่ที่ใดที่หนึ่ง ตามเรื่องของเขา. พุทธศาสนานี้เราไม่มีอย่างนั้น; พวกที่ว่ามีพระเจ้า ก็เอาจิตเป็นตัวตนไปอยู่กับพระเจ้า ไปอยู่กับไควล์ย์ ไปอยู่กับปรมาत्मัน ตามคำบัญญัติในลัทธิศาสนานั้นๆ. แต่ในพุทธศาสนานี้ว่า จิตถึงซึ่งวิสังขาร, จิตถึงซึ่งความที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้ ก็หมดไปเล็กไป ว่างไป. นั่นจุดจบอยู่ที่ไม่มีจิต ว่างจากตัวตนจนกระทั่งจิตเองก็ไม่มี, ตัวตนไม่มีแล้ว เพราะว่าจิตไม่โง่แล้ว. จิตที่ไม่โง่นี้ก็อยู่ไปจนกว่าจะดับ เป็นวาระสุดท้ายก็เล็กกัน, ก็เข้าสู่ความว่าง ความว่างนิรันดร เรียกว่านิพพานว่างอย่างยิ่ง.

นี้แหละเรียกว่า จิตเท่านั้น ไม่มีอะไร ไม่มีเรื่องอื่น ไม่มีเรื่องของใครอื่น นอกจากเรื่องของจิต. ทุกอย่างเป็นเรื่องของจิต อะไรๆ ก็อยู่ที่จิต มาแต่จิต เกิดที่จิต สำเร็จอยู่ที่จิต ธรรมะทั้งหลายทั้งปวงสักว่าเป็นเรื่องของจิต.

เมื่อจิตโง่ก็เป็นตัวตน, โง่ก็ไม่เป็นตัวตน.

นอริบายพุทธศาสนาในวิธีนี้ วิธีชี้ให้เห็นว่า ไม่มีอะไรนอกจากเรื่อง
ของจิต, ไม่มีอะไรนอกจากจิต. เมื่อโง่ก็เป็นตัวตน, โง่ก็ไม่เป็นตัวตน. เมื่อโง่
ก็มีความทุกข์ เมื่อไม่โง่ก็ไม่มีความทุกข์. จิตขั้นที่แรกเป็นจิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส ไม่มี
ความโง่, พอได้ร่างกายเกิดปฏิสนธิขึ้นมาในท้องมารดา มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มา
หัดโง่กันทีละนิด, โง่มากขึ้น โง่มากขึ้น โง่มากขึ้น เพราะความหลงกลวงของตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ. และจิตมันโง่มันไม่มีปัญญา ก็เลยเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ เต็มไปด้วย
ตัวตน.

ทีนี้ เมื่อได้ผ่านไปในความทุกข์ ในวิภวภูตสงสารยาวนานนั้น หนักเข้า ๆ
มันเริ่มเฉยใจเริ่มหม่นกลับ เริ่มศึกษาเริ่มค้นคว้า เริ่มไปหาผู้รู้ ศึกษาจากผู้รู้จนรู้ว่า
อ้าว, มันไม่มีตัวตน ก็รู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, แล้วก็รู้เรื่องพระรัตนตรัย
คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, แล้วก็รู้เรื่องมรรค ผล นิพพาน, แล้วก็บรรลุ
มรรค ผล นิพพาน เรื่องมันก็จบ เพราะจิตหายโง่.

จิตที่ ๑ คือจิตล้วน ๆ, จิตที่ ๒ คือจิตโง่, จิตที่ ๓ คือจิตหมดโง่.
เกี่ยวกันก็ยิ่งกว่าจิตล้วน ๆ เสียอีก คือว่ามันกลับไปเกิดทุกข์ไม่ได้. จิตล้วน ๆ ที่แรกนั้น
มันกลับไปมีทุกข์ได้. เรื่องของจิตมี ๓ ขั้นตอนอย่างนี้ นี้ใครเข้าใจอย่างถูกต้องติดต่อกัน
กันได้ ก็จะไม่เกิดอาการที่เรียกว่าเป่าปีให้เต่าฟัง. เกี่ยวกันยังสงสัยอยู่ว่า ที่พูดไปตั้งชั่วโมง
ครั้งนี้ มันจะมีเป่าปีให้เต่าฟังหรือไม่?

สรุปความ อีกที่หนึ่งว่า จิตเดิมที่แรกเป็นจิตล้วน ๆ ไม่มีกิเลส, ไม่มี
ความรู้สึกว่าเป็นตัวตน; แต่ว่ามันยังไม่อยู่ในสภาพที่จะตายตัวอย่างนั้น ครั้นมาได้มี
ร่างกาย อาศิรัร่างกาย มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันมีอวิชชาเกิดขึ้น เพราะสัมผัสทาง
อายตนะ มันเกิดเป็นตัวตนขึ้นมา มันโง่ มันมองด้วยสายตาที่โง่หรือไม่รู้.

ข้อนี้อยากจะเปรียบเทียบ, ขอพูดแต่ว่า มันเปรียบเทียบเท่านั้น ไม่ใช่เป็นความจริง, คือว่าชาวป่าคนป่า ชาวป่าชาวเขิง เห็นรถยนต์วิ่งได้ หุคได้ ไปได้ ดอยหน้าดอยหลังได้ เขาก็คิดว่ารถยนต์มีชีวิต, คนป่าคิดว่ารถยนต์มีชีวิต. ที่นี้นายช่างวิศวกรที่ประกอบรถยนต์ขึ้นมาเอง จะคิดว่ารถยนต์มีชีวิตได้ที่ไหนเล่า เพราะเขาเป็นผู้รู้นี้ นายช่างที่สร้างรถยนต์ขึ้นมา ก็รู้ว่ารถยนต์ไม่ได้มีชีวิตนี้ ที่รถเดินหน้าดอยหลังได้เขาเป็นผู้ทำขึ้นมาเองนี้. รถยนต์มิได้มีชีวิต รถยนต์มิได้มีตัวตน แต่ถ้าชาวป่าชาวเขิงเห็นแต่เพียงผิวเผิน ก็ว่า โอ, รถยนต์นี้มันมีชีวิต เดินหน้าก็ได้ ดอยหลังก็ได้ทำอะไรก็ได้ กลายเป็นรถยนต์มีตัวตน.

จิตนี้ก็เหมือนกัน แลละ เมื่อยังโง่ มันก็เห็นสังขารนี้ว่าเป็นตัวตน, จนกว่าจะฉลาด ฉลาดเหมือนนายช่างที่รู้เรื่องรถยนต์ อ้อ, มันไม่ใช่ตัวตน. ถึงพวกเราแก่เฒ่า บางทีจะเห็นว่าเรือบินที่บินอยู่นี้ มันมีตัวตนมีชีวิตก็ได้. อาจจะเป็นคนป่าบ้างก็ได้; แต่ถ้ารู้ว่า เหตุปัจจัยทั้งหลาย เมื่อปรุงแต่งกันถูกต้องครบถ้วนดีแล้ว มันทำให้รู้สึกเหมือนกับว่ามีตัวตน ประณีต ละเอียด ประเสริฐเหมือนกับว่ามีตัวตน ที่จริงมันก็ไม่ใช่มิตัวตน.

เดี๋ยวนี้จิตคิดนึกได้ทุกอย่าง จิตคิดนึกได้ทุกอย่าง, กิจอะไรก็ได้; จิตคิดไปโลกพระจันทร์ก็ได้, จิตคิดไปนิพพานก็ได้, มันน่าจะยึดถือว่าเป็นตัวตน. แต่ที่จริงมันก็มีได้เป็นตัวตน, มันเป็นธรรมชาติของจิตที่คิดนึกได้, และได้เหตุได้ปัจจัยมาช่วยส่งเสริมการคิด มันก็คิดไปตามแนวนั้น. ปัจจัยถูกต้องมันก็คิดไปในทางที่ให้เห็นว่า ไม่มีทุกข์ ไม่เป็นทุกข์; ถ้าส่งเสริมผิด มันก็คิดไปในทางที่จะเป็นทุกข์.

เดี๋ยวนี้เราก็มีกันแต่สิ่งที่ส่งเสริมให้เกิดความทุกข์ แล้วหลงไหลอยู่ในกองทุกข์, เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์. ที่นี้ ความทุกข์นั้นแหละมันสอนอย่างเจ็บปวด, สอนอย่างเขียนที อย่างเจ็บปวด. ความทุกข์นั้นมันสอนจิตสอนสัตว์อย่างเจ็บปวด; นานเข้าๆ จิตมันก็ค่อยๆ ลืมเหตุลืมตา จนกระทั่งว่ารู้ความจริง, เกิดญาณทัสสนะ รู้ความจริง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อิทัปปัจจยตา อะโรกัตาม, แล้วจิตนี้มันก็รู้จักหยุด : หยุดกิเลส หยุดท้าวตน หยุดอะไรหมด, เป็นจิตที่หลุดพ้น ถึงวิสังขาร คือพระนิพพาน. นี่เรื่องมันจบ.

เรื่องจิต อะไรๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องจิต ไม่มีเรื่องอะไรที่นอกไปจากเรื่องของจิต. จิตที่ล้วนๆ ไม่โง่ไม่ฉลาด มันกลายเป็นจิตโง่ มันเวียนไปในความโง่ ได้รับความผลของความโง่พอแล้ว. ที่นี้มันเริ่มฉลาด ฉลาดชนิดที่จะกลับโง่ไม่ได้อีก; ดับตัวตนเสีย ดับการเวียนว่ายเสียเรียกว่าบรรลुพระอรหันต์ก็ได้ บรรลุนิพพานก็ได้ แล้วแต่จะเรียก, เรียกว่าเที่ยวไปด้วยความโง่ จนหายโง่ ก่อนนั้นมันก็ไม่โง่, แต่มีอะไรมาช่วยมาหลอกให้โง่ แล้วก็โง่ไปจนหายโง่.

เอาละ, การบรรยายในวันนี้โดยหัวข้อว่า อะไรๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตนั้น สักว่าเป็นเรื่องของจิตเท่านั้น. อากมาเห็นว่าเป็นธรรมะเล่มน้อย เล่มน้อยที่สุด เล็กที่สุด เอาไปขยายออกไปเต็มโลกก็ได้ เป็นธรรมะเล่มน้อย. คำพูดมีเพียง ๓ คำว่า จิตล้วนๆ, แล้วก็จิตโง่มีกิเลส, แล้วก็จิตพ้นจากกิเลส ไม่มีกิเลส. คำพูด ๓ คำว่า จิตล้วนๆ แล้วก็จิตโง่ แล้วก็จิตหายโง่; นั่นแหละคือเรื่องทั้งหมด ของสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์หรือคนเรา ตั้งแต่ต้นจนกว่าจะบรรลุพระนิพพาน, ก็คือจิตล้วนๆ แล้วก็กลายเป็นจิตโง่ แล้วก็จิตโง่กลายเป็นจิตที่ตื่นขึ้นมาจากหลับ เป็นจิตรู้แจ้ง, ก็มีเท่านั้นเอง.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้จำเอาหัวข้อเหล่านี้ไปเป็นหลักเกณฑ์ สำหรับ
กิตติศึกษา ที่จะรู้พุทธศาสนาในรายละเอียดปลีกย่อยได้โดยง่าย นี่เรื่องของจิตที่มันมี
ความลึกลับน่าอัศจรรย์ มันเป็นอย่างนี้.

การบรรยายนี้ก็สมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาขอยุติการบรรยาย เป็นโอกาส
ให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคณสาชยาย ส่งเสริมกำลังจิต ในการที่จะ
ได้ประพฤติปฏิบัติธรรมะ เพื่อความดับทุกข์สิ้นเชิงนี้ สืบต่อไป.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๑๐ —

๑๒ มีนาคม ๒๕๒๖

อะไรๆ ก็เป็นแต่สักแต่ว่าธาตุ.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๑๐ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเป็นชุด *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม แต่จะมีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า อะไรๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ, อะไรๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ.

[บทวน.]

ขอข้มความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า ธรรมะเล่มน้อย กันอีกสักครั้งหนึ่ง คือว่า จะได้บรรยายสรุป เรื่องที่เป็นขั้นหลักสำคัญ หรือ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ทั้งหมดทั้งสิ้นของพุทธศาสนา, ในลักษณะที่เป็นการย่อเอาแต่ใจความ เป็นธรรมะเล่มน้อยๆ แต่มันก็มีหลายเล่ม; เพราะว่ามันมีหลายเรื่องหรือหลายชื่อ แต่ว่าแต่ละชื่อๆ นั้น, มันรวมความทั้งหมดของพุทธศาสนาไว้.

เช่นในครั้งที่แล้วมา เราพูดกันโดยหัวข้อว่า *อะไร ๆ ก็สักแต่ว่าเป็นเรื่อง* ของจิต, แล้วก็สรุปเป็นธรรมะเล่มน้อยได้ว่า *ที่แรกมันมีแต่จิตล้วน ๆ* ไม่มีความรู้สึก นึกคิด กิเลส หรืออะไร นี่เป็นเรื่องแรก. แล้วต่อมามันเป็นจิตใจ คือมันทำงาน ทางอายตนะ ได้รับผัสสะ เวทนา แล้วมันก็ยึดถือ เป็นจิตใจ แล้วก็ *เป็นทุกข์* นี่เป็น เรื่องที่ ๒. *ต่อมาจิตมันหายใจ* เพราะมันได้เสวยทุกข์ในวิภวภูมามากเข้า ๆ มันฉลาด แล้ว มันรู้จักว่าอะไรเป็นอะไร มันหายใจ, มันก็หลุดพ้นจากกองทุกข์. มันจึงมีเพียง ๓ คำ เท่านั้น ว่า *จิตล้วน ๆ แล้วก็จิตใจ แล้วก็จิตหลุดพ้น. สามคำนี้คือพุทธศาสนาทั้งหมดเลย,* ไม่มีอะไรนอกไปจากนี้. คำสามคำนี้คือความพระพุทธานุสสติไว้ทั้งหมด. เราจึงเรียกว่า เป็นธรรมะเล่มน้อย หมายความว่าเล่มน้อย ๆ เล่มเดียวจบ แต่มีหัวข้อว่า *อะไร ๆ ก็สักแต่ เป็นเรื่องของจิต.* ถ้าท่านเข้าใจเรื่องจิตใน ๓ ความหมายนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าหมดเรื่อง ของพุทธศาสนา.

[เริ่มการบรรยายครั้งใหม่.]

แต่ที่นี้บางคนไม่เหมาะที่จะเข้าใจเรื่องของจิต เหมาะที่จะเข้าใจเรื่องของสิ่ง ที่มีชื่ออย่างอื่น เราก็คouldได้พูดกันต่อไป, เช่นที่ในวันนี้จะพูดว่า *อะไร ๆ ก็เป็นแต่ สักแต่ว่าธาตุ.* ถ้าเข้าใจและเห็นแจ้ง ว่าอะไร ๆ เป็นสักแต่ว่าธาตุ ก็ไม่ยึดถือสิ่งใดโดย ความเป็นตัวตนหรือเป็นของตน จิตมันก็หลุดพ้น, เรื่องมันก็จบเหมือนกัน.

คนยังไม่รู้เรื่องธาตุ มันโง่มาแต่ในท้อง ไม่รู้เรื่องธาตุ มันก็ไม่รู้สึกว่าเป็นธาตุ, มันเห็นเป็นอารมณ์ เป็นที่คั่งแห่งความยินดีอย่างนั้นอย่างนี้, แล้วก็ไปหลงใหล ยึดมันถือมันในอารมณ์ จนเป็นทุกข์ จนกว่าเมื่อไรมันจะรู้ว่า โอ, สักแต่ว่าธาตุตาม ธรรมชาติ ไม่ยึดถือโดยความเป็นตัวตน มันก็หมดความเป็นทุกข์, เรื่องมันก็จบ.

ฉะนั้นจะได้เหลือคำพูดเพียง ๒—๓ คำอีกเหมือนกันว่า : ที่แรกไม่รู้จักธาตุ, ต่อมามั่นรู้จัก โอ, สักแต่ว่าธาตุ, มันก็หลุดพ้น บรรลุถึงธาตุสูงสุด คือ นิพพานธาตุ, เรื่องมันก็จบอีกแหละ. ฉะนั้นคำพูดสั้น ๆ ว่า อะไร ๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุนั้นนะ เป็นเรื่องที่เข้าใจยาก, แล้วคนโง่งทั้งหลายมักจะเข้าใจว่า เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้ารู้แล้ว ไม่ต้องมาบอกก็ได้. ฉะนั้นขอให้สนใจฟัง ให้ศึกษากันต่อไป ในหัวข้อว่า อะไร ๆ ก็เป็นแต่สักว่าธาตุ เรายังรู้อันน้อย, เห็นเป็นเรื่องง่าย ง่ายเกินไป ไม่สนใจ เราจึงมีความรู้เรื่องธาตุนั้นแต่น้อย น้อยไม่พอที่จะดับทุกข์ได้.

ความหมายของคำว่า “ธาตุ.”

ในครั้งแรกก็ต้องพูดกันถึงคำว่าธาตุ. คำว่า ธาตุ หมายถึงสิ่งสุดท้ายของการแยกออกเป็นส่วนประกอบ แต่ละส่วน ๆ; ถ้ามีการแยกออกเป็นลำดับ แยกลงไปตามลำดับ ๆ ของสิ่งที่มันแยกได้ ก็จะไปจบหรือไปหยุดลงที่ สิ่งที่เราเรียกว่าธาตุนั่นเอง. พอไปพบสิ่งที่เรียกว่าธาตุแล้ว ก็ดูจะพอกันที ไม่ต้องแยกอีกต่อไป, จะแยกอีกต่อไปมันก็เกิน. ในภาษาไทยก็เป็นอย่างนี้, ในภาษาบาลีก็เป็นอย่างนี้, ในภาษาฝรั่งก็ดูเหมือนกันเป็นอย่างนี้ ก็ยอมรับว่า คำว่าธาตุคือสิ่งสุดท้ายที่เราจะพบ เมื่อเราได้แยกสิ่งต่าง ๆ ลงไปตามลำดับ. ดังนั้นคำว่าธาตุ ก็คือสิ่งสุดท้ายที่เราจะพบ; เมื่อแยกสิ่งต่าง ๆ ลงไปตามลำดับ จะแยกลงไปถึงปรมาณู หรือความเป็นปรมาณู มันก็ยังคงเป็นธาตุอยู่นั่นเอง. ปรมาณูที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน เป็นกลุ่มหนึ่งก็เรียกว่าธาตุหนึ่ง ๆ, ต่อจากนั้นไม่ต้องแยก. ดังนั้นก็หมายความว่า เราจะแยกสิ่งที่มันประกอบกันอยู่หลาย ๆ อย่างเป็นชั้น ๆ เป็นชั้นลงไป ๆ จนพบสิ่งที่เรียกว่าธาตุ จึงถือว่าเป็นสิ่งสุดท้าย ของการแยกออกเป็นส่วนประกอบ.

ที่นี้ก็มีอีกนิทานหนึ่งว่า คำว่า ธาตุนั้นมีอยู่ ๒ ระดับ : คือ ธาตุแท้ ๆ และ ธาตุที่ผสมกันอยู่. นี่ยกตัวอย่างในทางวัตถุกันดีกว่า ที่เราเข้าใจได้ง่ายตามวิชาวสมัยปัจจุบัน. ธาตุแท้ ตามวิชาวิทยาศาสตร์ ที่เขาเรียนกันในโรงเรียน ว่ามีเก้าสิบกว่าอย่าง, แล้วเคี้ยวหนักพบว่ามันตั้งร่อยกว่าอย่าง แล้วมันยังคงจะพบต่อไปอีกก็ได้. เมื่อมันยังเป็นธาตุเดียวไม่มีอะไรมาผสม ก็เรียกว่าธาตุแท้, และธาตุแท้แต่ละอย่าง พอผสมกันเข้า มันก็เกิดเป็นธาตุผสมขึ้นมา, แล้วมีปรากฏการณ์ออกมาเป็นรูปอย่างอื่น. เช่นว่าไฮโดรเจนกับออกซิเจน แต่ละอย่าง สองธาตุผสมกันเข้า มีปรากฏการณ์ออกมาเป็นน้ำ อย่างนี้เป็นต้น. น้ำจึงเป็นธาตุผสม ซึ่งแยกออกได้เป็นสองอย่าง ถ้าเราพูดว่าธาตุน้ำ ก็หมายความว่ามันเป็นธาตุผสม, และพอแยกน้ำออกเป็นไฮโดรเจนและออกซิเจน มันจึงจะเป็นธาตุแท้อย่างหนึ่ง ๆ.

ฉะนั้นเราจะต้องรู้ว่า เราเกี่ยวข้องกับธาตุแท้บ้าง ธาตุผสมบ้าง โดยความเป็นธาตุด้วยกัน. ธาตุแท้เช่นทองแดง เมื่อผสมกันเข้ากับคิงบุก มันก็กลายเป็นปรากฏการณ์ใหม่ คือเป็นทองเหลืองขึ้นมา, หรือว่าเอาธาตุแท้คือทองคำ ผสมเข้ากับธาตุแท้คือทองแดง มีปรากฏการณ์เป็นนาก ที่เรียกว่านากขึ้นขึ้นมา ซึ่งเป็นธาตุผสม.

นี่มนุษย์เกี่ยวข้องกับอยู่ กับสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ทั้งในลักษณะที่เป็นธาตุแท้ และเป็นธาตุผสม; โดยเหตุที่มนุษย์สามารถผสม จึงได้ธาตุมาก แปลกออกไป, มีความหมายที่ยั่วยวนแห่งความยึดถือยิ่งขึ้นไป มันจะเป็นไปได้แบบนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด. คนเราจึงหลงในสิ่งที่เรียกว่าธาตุ นี่เรียกว่าภาษาคน รู้จักกันแต่ธาตุที่เป็นวัตถุธาตุ ในภาษาคนธรรมดา, การศึกษาชั้นระดับสูง ก็รู้จักธาตุ กันแต่ในทางที่เป็นวัตถุธาตุ.

ธาตุในภาษาธรรม.

ส่วนภาษาธรรมะ หรือภาษาจิตใจนั้น เขามีธาตุมากไปกว่านั้น คือ มากไปกว่าวัตถุธาตุ; แม้ที่เป็นเรื่องทางจิตใจ รู้สึกด้วยจิตใจ จะเป็นของล้วนหรือของผสม, ที่มีปรากฏการณ์แปลกออกไป ก็ล้วนแต่เรียกว่าธาตุ. ฉะนั้นขอให้รู้เสียด้วย ในคราวเดียวกันว่า มันยังมีธาตุในภาษาธรรม อาจจะแปลกหูสำหรับคนโดยมาก.

สำหรับธาตุในภาษาธรรม เช่นว่าธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจอย่างนี้ ไม่มีใครจะพูด ไม่มีใครเคยได้ยิน; แต่ในภาษาธรรมะเขาจัดเป็นธาตุทั้งนั้น จักษุธาตุ—ธาตุตา โสตรธาตุ—ธาตุหู ฆานธาตุ—ธาตุจมูก ฯลฯ แล้วมันยังมีธาตุที่คู่กันอีก เช่นว่า ธาตุรูป—รูปธาตุ ที่จะคู่กับตา มีสีททธาตุ ธาตุเสียง ซึ่งจะคู่กับหู มีคันธธาตุ ธาตุกลิ่นที่จะมาเป็นคู่กับจมูก, มันมีธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโผฏฐัพพะ ธาตุธรรมารมณ์ อย่างนี้แหละ ไม่เคยได้ยิน, ฝรั่งเศสก็ไม่เคยรู้อะไรนี้ ไม่เคยบัญญัติ ไม่เคยสอนเรื่องนี้. คนไทยที่เป็นแต่เพียงลูกศิษย์ฝรั่งก็รู้อะไรนี้, เว้นไว้แต่จะเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้า หรือว่าศึกษาพุทธศาสนา มันจึงจะรู้ว่าธาตุนี้ยังมีมากไปกว่านั้นอีกมาก.

ที่นี้ เบญจขันธ์ : รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ก็จัดเป็นธาตุ, รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ ขันธ์ทั้งห้า แต่ละอย่างๆ ก็เป็นธาตุ.

ที่นี้ถ้าว่าจะดูให้ไปอีกทางหนึ่ง คือ ความดีชั่ว ไม่ดีไม่ชั่ว; เช่นกุศลกรรม อกุศลกรรม อภัยกตกรรม นี้ก็กลายเป็นธาตุ, แม้แต่กรรมก็เป็นธาตุ เครื่องหมายแห่งกรรมก็เป็นธาตุ, เรียกว่าธาตุดี ธาตุชั่ว ธาตุไม่ดีไม่ชั่ว ความดีก็เป็นธาตุ ความชั่วก็เป็นธาตุ, ความไม่ดีไม่ชั่วก็เป็นธาตุ, นี้เรียกว่าเป็นธาตุชนิดที่ไม่เคยได้ยิน.

ที่นี้เกี่ยวกับจิต เกี่ยวกับ ลักษณะของจิต มันก็มีเป็นธาตุ : กามาวจรธาตุ เป็นธาตุที่ครอบงำแล้วมันก็หลงใหลในกาม, รูปาวจรธาตุ ครอบงำแล้วก็หลงใหลในรูป, อรูปาวจรธาตุ ครอบงำแล้วก็หลงใหลในอรูป. นี้สูงขึ้นไปถึงอย่างนี้ แม้ที่สุดแต่ พระนิพพาน ซึ่งจะจัดว่าเป็นธาตุสุดท้าย เรียกว่า นิพพานธาตุ, นับตั้งแต่ขันธ์แปดขันธ์หนึ่ง ขันธ์น้อยหนึ่ง ขันธ์มากมาลำดับจนถึงนิพพาน ก็ล้วนแต่เป็นธาตุ ซึ่ง สรุปลงเป็นสังขตธาตุ — ธาตุที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, และ อสังขตธาตุ — ธาตุที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง. ดังนั้นมันจึงไม่มีอะไรที่มีใช้ธาตุ เพราะว่าในสากลจักรวาลนี้ มันไม่มีอะไร นอกจากของสองอย่าง คือสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, และสิ่งที่มีได้มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง มันก็เป็นธาตุไปหมดแล้ว เพราะฉะนั้นก็เลย ไม่มีอะไรที่มันจะไม่เป็นธาตุ.

ที่มันเป็นของละเอียดปลีกย่อย มันก็ยังเป็นธาตุ เช่น กิเลส^๕มันก็เป็นธาตุ โลภะก็เป็นธาตุ โทสะก็เป็นธาตุ โมหะ ก็เป็นธาตุ; กระทั่งความรู้สึกที่เกิดขึ้นไปตามความหมาย เช่นมีความอร่อย ก็เรียกว่าธาตุของความอร่อย, ไม่อร่อยก็มีธาตุของความไม่อร่อย อย่างนี้เป็นธาตุที่นอกออกมา ตามสมมติหรือตามบัญญัติ. แม้ที่สุดแต่ว่า สี สีแดง สีเขียว สีขาว นี้ มันก็มีความเป็นธาตุ : ธาตุแดง ธาตุเขียว ธาตุขาว ซึ่งที่แท้มันก็เป็นคลื่นแสง ที่ทำให้เกิดความรู้สึกที่ตาเป็นอย่างนั้น. ฉะนั้นระบบที่ทำให้เกิดสีต่างๆ นี้ มันก็เรียกว่าเป็นธาตุ. นี้ทางภาษาธรรมะเอาไปเป็นธาตุหมด กวาดเอาไปเป็นธาตุหมด เป็นธา—ตุ, เป็นธาตุหมดอย่างนี้, ไม่มีอะไรที่มีใช้ธาตุ. ขอให้เข้าใจให้หมดอย่างที่พูดมา.

ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาตุ.

ที่นี้มันยิ่งไปกว่านั้น ก็เป็นธาตุที่เข้าใจยาก รู้ว่ามันเป็นที่รวม เป็นธาตุที่ผสมรวมกันมาก ๆ จนมีความหมายอย่างหนึ่ง; เช่นว่า สิ่งที่ถูกกิน มันก็เป็น

ธาตุ, ผู้กินมันก็เป็นธาตุ, ผู้นั่งผู้ห่ม, ผู้ใช้ผู้สอย, ผู้ได้ผู้เสีย ผู้อะไรแต่ละผู้ๆ นี้ ก็เรียกว่าเป็นธาตุ. ข้อนี้เขาให้ผู้ที่จะบวชพระบวชเณร เรียนตั้งแต่วันแรกเข้ามาอยู่วัด จีวร อาหาร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช แต่ละอย่างๆ นี้ ก็เรียกว่าธาตุ ตาม ธรรมชาติ, ผู้ที่จะห่มจีวร ผู้ที่จะกินอาหาร ผู้ที่จะใช้สอย เสนาสนะ กินหยูกกินยา, บุคคลผู้กินผู้บริโภคคนนั้น ก็เป็นสักว่าธาตุ, รวมกลุ่มกันเข้าเป็นคนๆ หนึ่ง สำหรับจะ นุ่ง จะห่ม จะกิน จะใช้ จะสอย มันก็เป็นสักว่าธาตุ.

ธาตุในความหมายอย่างนี้ ไม่มีในตำราวิทยาศาสตร์ยุคปัจจุบันดอก; แต่ว่าในทางธรรมะในทางพุทธศาสนา เรานั้นความสำคัญที่นั่น ว่าสิ่งที่จะถูกกิน ถูก ใช้ ถูกอะไรต่างๆ ในความหมายหนึ่งๆ หรือในคุณค่าหนึ่งๆ นี้ ก็เรียกว่าธาตุ, ไม่ยอม ให้ละทิ้งความหมายของความเป็นธาตุ, แล้วผู้หรือที่เราเรียกกันว่า บุคคล กลายเป็น บุคคลผู้กิน ผู้ใช้ ผู้นั่ง ผู้ห่ม ก็สักว่าธาตุ.

ฉะนั้นขอให้พยายาม ใคร่ครวญดูให้ดี เมื่อสวคมนต์บทนี้ คือ *บทธาตุ- บัจเจวเษณ* จะมีว่า *จีวร ก็ดี ผู้บริโภคใช้สอยจีวรนั้น ก็ดี เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ได้เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาอะไร.* คำว่า ธาตุ อย่างนี้มีความหมายกว้างขวาง ลึกซึ้ง แปลกประหลาดมหัศจรรย์, แต่ก็รวมความหมายเดียวกันหมดไม่ว่าธาตุไหน ก็ เรียกว่าธาตุตามธรรมชาติ, เรียกว่าธาตุตามธรรมชาติ. ถ้าเราจะแยกเนื้อตัวของ เรารอก เป็นดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ นี้ก็จะเห็นว่า แต่ละอย่างเป็นธาตุ, จะ มาแยกเป็นส่วนๆ ของร่างกาย ก็เป็นธาตุไปแต่ละส่วนๆ, เมื่อ รวมกันขึ้นสมมติเรียก บุคคล คนหนึ่ง ก็ยังเป็นธาตุอยู่นั่นเอง. ความมุ่งหมายในข้อนี้ ก็เพื่อสอนให้รู้ว่า มันไม่มีอะไรที่มีใช้ธาตุ. อย่าได้เกิดความเข้าใจผิดยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน.

นี่ถ้าว่าเกี่ยวกับเรื่องคัมภีร์, เกี่ยวกับความทุกข์ หรือความดับทุกข์แล้ว ธาตุที่เป็นประธานหรือเป็น ธาตุที่เป็นสำคัญ ก็คือธาตุทั้ง ๖ ที่เราได้ยินได้ฟังกันมาแล้ว ในพระบาลีที่ว่า : บุรุษนี้ประกอบไปด้วยธาตุ ๖, ว่าคนเราประกอบไปด้วยธาตุ ๖, คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ, ธาตุว่าง แล้วก็ธาตุจิต-วิญญาณ. ผู้ที่อยาก จะเข้าใจพุทธศาสนาให้ดี มีหลักฐาน มีรากฐาน ควรจะจำชื่อ ธาตุทั้ง ๖ นี้ไว้ให้ดีๆ ว่าปฐวีธาตุ—ธาตุดิน อาโปธาตุ—ธาตุน้ำ เตโชธาตุ—ธาตุไฟ วาโยธาตุ—ธาตุลม อากาศธาตุ—ธาตุที่ว่าง วิญญาณธาตุ—ธาตุวิญญาณ หรือธาตุจิตใจ, มันมีอยู่ ๖ ธาตุ. ส่วนที่เป็นร่างกายของเรา ก็จะได้แก่ ๔ ธาตุ คือ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม, แล้ววิญญาณธาตุก็คือ ส่วนที่เป็นจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด, แล้วที่มันเป็นที่ว่าง สำหรับให้สิ่งเหล่านั้นตั้งอยู่ก็เรียกว่า ธาตุว่าง.

อันนี้ต้องศึกษากันหน่อย จึงจะเห็นธาตุว่าง เพราะว่าไม่ว่าอะไรมันต้อง ตั้งอยู่บนธาตุว่าง; ถ้าไม่มีที่ว่างมันก็ตั้งอยู่ไม่ได้. ถ้ามันมีอะไรตั้งอยู่เสียก่อนแล้ว คือ มันไม่ว่างแล้ว มันก็ตั้งอยู่ไม่ได้; เช่นก้อนหินก้อนหนึ่งนี้ มันต้องตั้งอยู่บนที่ว่าง เท่าที่มันต้องการเท่าที่มันตั้งอยู่. ไม่ว่าอะไรทั้งหมด มันต้องมีที่ว่างให้สำหรับมันจะตั้ง อยู่ได้; ถ้าไม่มีที่ว่างมันก็ตั้งอยู่ไม่ได้. นี่จึงต้องรู้ไว้ว่า เขาจัดไว้ว่า ความว่างเป็น ธาตุๆ หนึ่งด้วยเหมือนกัน ความว่างมันเกิดมีคุณค่าขึ้นมา ถ้ามันไม่มีความว่างแล้ว สิ่งอื่นก็มาตั้งอยู่ไม่ได้; ถ้ามันมีอะไรเต็มอยู่ก่อนแล้ว ก็สิ่งอื่นเข้ามาไม่ได้, ต้องมีที่ว่าง อยู่สำหรับให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้ามาได้.

เหมือนกับถ้วยชาหมั้น, ถ้วยแก้ว ถ้วยชาอะไรก็ตาม, เพราะมันมีที่ว่าง กลวงอยู่นั้นแหละ เอน้ำใส่ได้ มัน จึงมีคุณค่า. ถ้าภาชนะเหล่านั้นไม่มีที่ว่างสำหรับ ให้ใส่อะไรได้, ภาชนะเหล่านั้นก็ไม่มีประโยชน์อะไร. คุณเถอะ มันมีประโยชน์ขึ้นมา

เพราะมันมีที่ว่างให้สำหรับจะใช้ประโยชน์; ฉะนั้นก็เลยเรียกว่าเป็นธาตุอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน หรือเป็นสิ่งๆ หนึ่งด้วยเหมือนกัน จึงได้จัดว่าเป็นธาตุ, คือธาตุว่าง.

สิ่งมีชีวิตประกอบด้วยธาตุ ๖.

ช่วยจดจำบททวนไว้ให้ดีๆ ว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุว่าง, แล้วก็ธาตุจิต ๖ ธาตุ คนเราประกอบด้วยธาตุ ๖; เป็นของว่างกายเสียสี่, เป็นของจิตใจเสียหนึ่ง, แล้วเป็นที่ว่างสำหรับทุกอย่างตั้งอยู่ข้างบนมันนั่นอีกหนึ่ง คือธาตุว่าง. ถ้าเราจะไปดูถึงสัตว์เครื่องงาน มันก็อย่างเดียวกันอีกแหละ, อยากรจะพูดว่า แม้จะไปถึงต้นไม้ต้นไม้ มันก็อย่างเดียวกันอีก เพียงแต่ว่ามันลดลงไปมาก; เช่นธาตุจิต ธาตุความรู้สึกรู้คิดของต้นไม้มันมีน้อยมาก จนไม่อาจจะเปรียบกันได้กับจิตของคนหรือจิตของสัตว์. แต่ขอบอกให้ทราบทั่วว่า บุคคลบางพวกครูบาอาจารย์บางพวก เขาสอนกันว่าต้นไม้ไม่มีจิตนะ.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดว่า ต้นไม้, แม้แต่ต้นไม้มันก็มีธาตุจิต. แต่เราไม่ต้องการจะทะเลาะกันนะ, เราบอกตามความเห็นความเข้าใจที่เราศึกษามา. สิ่งที่มีชีวิตต้องมีสิ่งที่เรียกว่าจิต ตามมากตามน้อย; ถ้าชีวิตมันเต็มสมบูรณ์ สิ่งทีเรียกว่าจิตก็สมบูรณ์. ถ้าชีวิตมันไม่สมบูรณ์ มันเล็กมันน้อย สิ่งทีเรียกว่าจิตมันก็เล็กก็น้อย. โดยเหตุที่ต้นไม้มีความรู้สึกได้ เราจึงเรียกว่าในต้นไม้ก็มีธาตุวิญญาณธาตุอยู่ตามสมควรสำหรับต้นไม้. แต่ครูบาอาจารย์บางคนเขาบอกว่า ถ้าพูดอย่างนี้แล้วเป็นมิจฉาภิภูริ, ถ้าพูดอย่างที่อาตมากำลังพูดนี้เขาว่าเป็นมิจฉาภิภูริ ก็ตามใจเขา, เราไม่อยากจะทะเลาะกับเขา. แต่อยากจะขอรับรองให้ทุกคนรู้ว่า : คนมันมีธาตุ ๖ เห็นชัด, สัตว์มันก็มีธาตุ ๖ แต่มัน

ต้องลดต่ำลงไปอีก, ต้นไม้มันก็ควรจะมี แต่มันต้องลดต่ำที่สุด. เช่นความรู้สึกรู้สึกของต้นไม้ มันจะมาเปรียบกับของคนไม่ได้; แต่มันก็ต้องมีความรู้สึก, เห็นได้ว่ามันมีการหนีภัย การต่อสู้ การหลีกเลี่ยง หรือว่าต้นไม้บางชนิด มันรู้จักแสดงอาการหลบหลีก เช่นหุบ เช่นเบิกบาน เป็นต้น คุณต้นไม้บางชนิด.

ที่พูดนี้ก็เพื่อจะให้เข้าใจนึกเดี่ยวว่า สิ่งที่มีชีวิตนี้มันประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖, สิ่งที่มีชีวิตนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖. เราไม่รู้สึกรู้สึกว่ามันเป็นสักว่าธาตุ เมื่อจิตนึกนึกได้ ธาตุจิตมันนึกนึกได้ มันก็คิดไปตามสิ่งที่เข้ามาแวดล้อม เข้ามาปรุงแต่งให้คิดนึก.

จิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์.

ที่นี้ตามธรรมชาติของอวิชชา อวิชชานี้ก็เป็นธาตุๆ หนึ่งเหมือนกัน. อวิชชาก็เป็นธาตุหนึ่ง, อวิชชาก็เป็นธาตุหนึ่ง. นี้ตามธรรมชาติของอวิชชามันไม่มีความรู้แล้วจิตมันอยู่ด้วยธาตุอวิชชามาก่อน; ฉะนั้นจิตมันไม่มีอวิชชา มันไม่มีปัญญา มันยังไม่มี, เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นจิตโง่, จะเรียกว่าโง่ก็ได้ จะไม่เรียกว่าโง่ก็ได้; แต่ให้เรียกว่า มันไม่มีความรู้ก็แล้วกัน มันไม่มีความรู้ ตามธรรมชาติของมันไม่มีความรู้.

นี่ธาตุจิตนี้มันรู้สึกได้ แต่ความรู้สึกนั้นไม่ถูกต้อง จึงเรียกว่ามันไม่มีความรู้, มันมีแต่ความรู้สึก ที่มันรู้สึกไปตามอวิชชาธาตุตามสบายมัน, มันก็รู้สึกว่ามีตัวมีตน. ไปสัมผัสอะไรเข้า ก็เห็นเป็นตัวเป็นตนไปหมด, ไม่เห็นว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ จึงเอานั่นนี่เป็นตัวตน. นั่นแหละคือปัญหาสำคัญที่สุด เป็นต้นเหตุแห่งปัญหาด้วย.

ฟังถูกหรือไม่ถูก ว่าการที่คนเรามีความทุกข์, เผชิญกับเข้ากับความทุกข์ มันมีต้นเหตุอยู่ที่นี้ คือธาตุจิตมันมีแต่รู้สึก, มันรู้สึกผิด คือมันโง่ มันไปหมายมันเอาสิ่งต่างๆ โดยความเป็นตัวตน ไม่ใช่เป็นธาตุ, แล้วมันก็ยึดถือตัวตน, ยึดถือความหมายแห่งตัวตน เป็นที่น่ารักที่น่ายินดีบ้าง น่าเกลียดที่น่าชังบ้าง ก็หลงไหลในสิ่งที่น่ารัก น่ายินดีไปแบบหนึ่ง, หลงไหลในสิ่งที่ไม่น่ารักไม่น่ายินดีไปอีกแบบหนึ่ง. ฉะนั้นคนเราจึงได้รู้สึกความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา หึงหวงอะไรไปตามเรื่อง เพราะความที่จิตนี้มันคบกันกับอวิชชาธาตุ เป็นจิตที่โง่เขลา ยึดถือตัวคนรอบค้ำ นั่นแหละคือจุดตั้งต้นของความทุกข์ ของคนเรา.

คำว่า “ของคนเรา” ก็คือของจิตนั่นเองแหละ. คนเราไม่ได้มีมาแต่ไหน : ก็เพราะทั้งหมดคนมันประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ, ไม่มีธาตุตัวเรา ไม่มีธาตุคนเลย, มีแต่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ, ในหกนั้นมันทำหน้าที่ของมันได้ คือจิตได้อาศัยกายก็ทำหน้าที่ของจิตได้.

เกี่ยวนี้จิตประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ มันก็หลงไปหมด, ไปยึดถือโดยความเป็นตัวตนไปหมด สำหรับจะรักที่น่ารัก, สำหรับจะเกลียดที่น่าเกลียด, สำหรับจะโกรธที่น่าโกรธ, สำหรับจะกลัวที่น่ากลัว. แล้วมันก็เหลือซากเป็นความเคยชินแห่งความรัก โกรธ เกลียด กลัว; ฉะนั้นเราจึงมีปัญหาคือเรื่องความรัก โกรธ เกลียด กลัว ขยายตัวออกไปได้ก็อย่างๆ; เป็นความอาลัยอาวรณ์, เป็นความหึงเป็นความหวง, ซึ่งมันขยายตัวออกไปได้ เพราะมันรักมันจึงได้หึงได้หวง, อย่างนี้เป็นต้น.

นี่เป็นผลของจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ; จิตก็เป็นธาตุ มันประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุ, แล้วมันก็เกิดธาตุยินดียินดีร้าย, เกิดธาตุแห่งความรัก, ความโกรธ ความเกลียด, ความกลัว, เกิดธาตุแห่งความทุกข์ ในที่สุด, ทุกขธาตุทั้งนั้นเลย.

แต่ถ้าถูกใจ ถูกจิต ถูกใจของจิต จิตกลับเรียกว่าสุข จิตจึงรู้สึกว่าเป็นสุข เกิดมีสุข-
ธาตุสำหรับจิตโง่, หรือ อหุขมสุขธาตุสำหรับจิตโง่ ที่มันไม่รู้จะวินิจฉัยลงไปว่าอย่างไร.

ต้นเหตุแห่งความทุกข์ หรือต้นเหตุแห่งปัญหา มาจากความที่จิตตธาตุ
มันโง่ โดยมันไปผสมกับอวิชชาธาตุ. จิตตธาตุผสมกับอวิชชาธาตุ ก็เป็นจิตโง่; แต่
เราจะเรียกว่าคนโง่. ที่จริงคนมีได้มี, คนไม่ได้เข้าไปอยู่ในธาตุทั้งหกนั้นได้. จิต
นั้นแหละมันโง่ได้ เพราะมันประกอบด้วยอวิชชาธาตุ แต่เมื่อเราพูดภาษาธรรมดา
พูดกัน เราก็มองเรา เราคือคน คนคือจิต, จิตคือ จิตตธาตุ ที่ผสมกันอยู่กับธาตุอะไร
มันก็เป็นจิตอย่างนั้น.

ธาตุต่าง ๆ แยกได้เป็นหมวดละสาม.

ที่นี้ท่านจัดหมวดของธาตุไว้ อย่างที่เรียกว่าเป็นหลักวิชาที่สุด เป็นเทคนิค
ทางวิชาการที่สุด ที่ควรจะยกมาพูดกัน ก็มีสัก ๓ หมวด :-

พวกแรก พวกสังขตะแสดงสิ่งทั้งปวงที่เป็น **ฝ่ายสังขาร** คือสำหรับจะ
เป็นเจ้าทุกข์ จะเป็นตัวทุกข์, แล้วเรียกว่า กามธาตุ - ธาตุกาม, แล้วเรียกว่า รูปธาตุ -
ธาตุที่มีรูป, อรูปธาตุ - ธาตุที่ไม่มีรูป.

เมื่อกามธาตุครอบงำจิตแล้ว จิตก็หลงไหลในกาม. เมื่อรูปธาตุครอบงำ
จิตแล้ว จิตก็หลงไหลในรูปธรรมอันบริสุทธิ์ ไม่ใช่กาม เป็นรูปธรรมอันบริสุทธิ์
ที่เป็นอารมณ์แห่งฉานแห่งสมาบัติ. เมื่ออรูปธาตุครอบงำจิตแล้ว จิตก็หลงไหล
ในสิ่งที่ไม่มีรูป, มิใช่กาม มิใช่รูป เรียกว่าอรูป. สิ่งที่ไม่มีรูป ระบุไว้ในตำราว่า

อากาศไม่มีรูป วิญญาณไม่มีรูป, ความไม่มีอะไร ความไม่มีอะไร อากิญจนะ ไม่มีรูป, แล้วความมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่ นี้ก็ไม่มีรูป. นี้ละเอียด ไม่เคยฟัง เข้าใจไม่ได้ เก็บไว้ก่อนก็ได้, แต่ให้รู้ไว้ว่า มันมีสิ่งที่ไม่ต้องมีรูป แต่เป็นอารมณ์ของจิตได้. ถ้าว่า ธาตุชนิดนี้ครอบงำจิต จิตก็หลงไหลอยู่ในสิ่งที่ไม่ต้องมีรูป; แต่ไม่ใช่เลยไปถึงนิพพาน, อยู่ในขั้นระดับที่เป็นเรื่องของสังขารทั้งนั้น.

ธาตุทั้งหลาย จะมีก๊อวย ก็พื้น ก็หมื่น ก็ตามใจเดิก มัน สงเคราะห์ได้ เป็นสามหมวด : พวกสังขตธาตุทั้งหลายนี้ คือ กามธาตุ ครอบงำจิตแล้ว จิตก็จมอยู่ในกาม, รูปธาตุ ครอบงำจิตแล้ว จิตก็จมอยู่ในรูป อรูปธาตุ ครอบงำจิตแล้ว จิตก็จมอยู่ในอรูป. บรรดาภุมุขย์ธรรมคาสามัญจะเป็นอย่างนี้ บางทีก็หลงไปอยู่ในหมวดธาตุนี้ บางทีก็ไปอยู่ในหมวดธาตุนั้น; แต่ว่า ส่วนมากของภุมุขย์นี้ หลงไหลอยู่ในกามธาตุ, ฉะนั้นจึงจกภุมุขย์ส่วนใหญ่เป็นกามาวจร เป็นสัตว์ที่มีจิตเกี่ยวข้องไปในกาม. ต่อเมื่อเป็นภุมุขย์พิเศษ ธรรมคา จึงจะไปหลงไหลในรูปธาตุ เช่นพวก ฤาษีชีไพรเป็นต้น. ที่นี้ พวกภุมุณี ฤาษีชีไพร ชั้นเอกสุขชั้นไป จึงจะไปหลงไหลในอรูป เช่นครู อาจารย์ ๒-๓ คน ของพระพุทธเจ้า ที่ชื่อ อาฬารดาบส อุทกดาบส เป็นต้นนั้น คือพวกที่หลงไหลอยู่ในอรูป; เหนือขั้นขึ้นไปไม่มีแล้ว สำหรับพวกสังขตธาตุ. นี้ มันก็จะเป็นเรื่องนิพพาน, จะเป็นเรื่องอสังขตะ.

นี้ธาตุที่จะครอบงำสังขารทั้งหลาย หรือเป็นสังขารทั้งหลาย มีอยู่ ๓ ธาตุ อย่างนี้. แล้วคนๆ หนึ่งอาจจะเป็นได้ทั้ง ๓ ธาตุ ทั้ง ๓ ภุมุณี ๓ ภพนี้. ถ้าเขาอบรม ที่จะไปเป็นฤาษี ภุมุณี ยินดีในรูป, และ อรูป ก็คือคนธรรมคามาก่อนทั้งนั้น; แต่เขาอบรมจิตใจสูงขึ้นไปถึงนั้น แล้วพอใจ แล้วยินดี แล้วหลงไหล และไม่อยากจะพ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น. เขาจึงพูดว่า พวกพรหมอายุยาวมากกว่าใครๆ. ยาวจนนับไม่ไหว เพราะมันเป็นที่ยึดแห่งความหลงไหลพอใจมาก.

นี่จำไว้ว่า ธาตุหมวดแรกที่ใช้แก้สัตว์ ที่จะต้องเวียนว่าย หรือใช้แก้ ธาตุที่มีเหตุปัจจัยปรุง เป็นสังขตธาตุทั้งหลาย เขาแบ่งไว้เป็น ๓ กลุ่ม : เป็น กามธาตุ เป็น รูปธาตุ เป็น อรูปธาตุ. บางเวลาก็อยู่ในกลุ่มธาตุนั้น, บางเวลาก็อยู่ในกลุ่มธาตุนั้น, แต่ส่วนมากที่สุดของภพธรรมดานั้น จะอยู่ในกามธาตุ ยินดีในกาม แม้ไปจมอยู่ในนรกในอบาย มันก็ยังพอใจในกาม, หวังจะได้กาม. เป็นมนุษย์อยู่ที่นี้ มันก็พอใจในกาม, หวังที่จะได้กาม. ไปเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจร มันก็หลงไหล ยินดีในกาม. ดังนั้นจึงพูดว่า ส่วนมากที่สุดของสัตว์ที่มีชีวิตนี้ มันเป็นสัตว์ที่ยัง หลงไหลในกาม; แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันยังมีจิตใจกำพ้อที่จะพอใจอยู่ในกาม, จึงมี น้อยนักน้อยหน่าที่จะสูงขึ้นไป ที่จะพอใจในรูปและพอใจในอรูป, ยังไม่พุดถึงนิพพาน.

เอ้า, ที่นี้จะพูดใหม่นะ พูดที่เกี่ยวกันหมด ทั้งพวกบุद्धชนและพวกมิใช่ บุद्धชน คือ พวกที่สองทั้งพวกสังขตะและพวกอสังขตะ จะแบ่งธาตุออกเป็น ๓ หมวดอีกเหมือนกัน. แต่ที่นี้จะแบ่งเป็น รูปธาตุ อรูปธาตุ และ นิโรธธาตุ. รูปธาตุก็ธาตุที่มีรูป ดังนั้นมันสังเคราะห์เอา กามเข้าไปด้วย เพราะกามมันก็มีรูปเป็น ที่ตั้งที่อาศัย หรือว่ารูปที่มีใช้ กามก็เรียกว่ารูป เป็นธาตุที่มีรูป. แล้วก็ เป็น ธาตุที่ไม่มี รูป ธาตุที่สอง, แล้วก็ เป็น นิโรธธาตุ คือ ธาตุเป็นที่ดับแห่งรูปและอรูป, นั่นแหละ กลุ่มนิพพาน. กลุ่มนิพพานธาตุ เรียกว่า นิโรธธาตุ.

มีรูปนี้สังเคราะห์กามไว้ด้วย เพราะกามอาศัยรูปเป็นที่ตั้ง, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้เรียกว่ารูปทั้งนั้น; เพราะอาศัยรูปเป็นที่ตั้ง เลยเรียกว่า รูป-ธาตุ. ถ้าไม่มีรูปเป็นเพียงความรู้สึกนึกคิดของจิต ก็เรียกว่าอรูป แต่มันก็เป็นสังขาร มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงอยู่. ที่นี้มีธาตุอีกธาตุหนึ่ง มีอยู่สำหรับจะเป็นที่ดับ ของธาตุทั้งสองข้างกัน รูปธาตุก็ดับ อรูปธาตุก็ดับ เมื่อถึงเข้ากับ นิโรธธาตุ แล้ว ก็ต้องดับไป.

คำว่า *นิโรธ* แปลว่า *ดับไม่มีเหลือ*, *นิโรธะ* แปลว่า *ดับไม่มีเหลือ* คือ *มันดับเหตุ ดับปัจจัย* แล้วมันก็ดับไม่มีเหลือ. ถ้า *ดับชั่วคราว* เขาเรียกอย่างอื่น เขา *เรียกว่า* *ภังคะ* บ้าง, *เรียกว่า* *อฏฐังคมะ* บ้าง, *เรียกว่า* *อสังคต* นะ. *อฏฐังคมะ* คือมันดับชั่วคราวแล้วมันเกิดใหม่, หรือ *ภังคะ* มันสลายแล้วมันก่อตัวใหม่; อย่างนี้ไม่ใช่ *นิโรธ*. ถ้าเป็น *นิโรธ* ก็หมายความว่า มันดับที่เหตุที่ปัจจัย แล้วมันก็ดับไป ฉะนั้นที่จะเป็น *นิโรธ* ได้ มันต้องดับเหตุดับปัจจัย.

เมื่อก็ก้าวมาแล้วว่า *จิตตธาตุ* ได้ประกอบกันกับ *อวิชชาธาตุ* มันจึงโง่ คักคาน, เป็นไปใน *วิภูฏสงสาร*. *อวิชชาธาตุ* นั้นแหละ คือ *เหตุปัจจัย* ที่ทำให้ *จิตตธาตุ* เวียนว้ายไปใน *วิภูฏสงสาร*. ฉะนั้น ต้องดับ *อวิชชาธาตุ* นั้นเสีย, *ดับเหตุดับปัจจัย* คือ *ดับอวิชชาธาตุ* นั้นเสีย, โดยมี *อวิชชาธาตุ* เข้ามาแทน. เคี้ยว *จิต* เลื่อนมาถึงขั้นที่ *เรียกว่า* *ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาธาตุแล้ว* *ไม่โง่แล้ว*, มีลักษณะอาการคือเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเห็นตัวเองว่า เป็นสักว่า *ธาตุ* เท่านั้น. *จิต* ทั่วๆ *จิต* นี้ก็เป็นสักว่า *ธาตุ* เท่านั้น. อะไรๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง มาปรุงแต่งก็สักว่า *ธาตุ* ทั้งหมด, เลยเห็น *ธาตุ* ทั้งหลาย ทั่วปวงว่า เป็น *ธาตุ* ตามธรรมชาติ ไม่เกิดความรูสึกว่า ตัวตน. ฉะนั้น *จิต* นี้จึงเปลี่ยนสภาพ จากที่ *โง่หลง* มาเป็น *ตื่น* เป็น *ฉลาด* เป็น *รู้แจ้ง* เป็น *เบิกบาน* ตามความหมายของคำว่า *พุทธะ*; ก่อนหน้านั้นหลับ เคี้ยว *มัน* ตื่น.

คุณภาพของจิตปรุงได้ไม่จำกัด.

ที่นี้เรามา *รู้จัก* เรา ก็คือ *จิตรู้จักจิต*; *จิต* คิดว่า *ตัว* ที่เรา *จิต* ที่มันคิดว่า เป็น *ตัว* เรานั้นแหละ มา *รู้จัก* ตัวมันเอง. อย่าลืมว่า *พุทธศาสนา* มันไม่มี *ตัวตน* มันไม่มี *ตัว* เรา; อะไรๆ ก็เป็น *เรื่อง* ของ *จิต* อย่างที่บรรยายกันอย่างละเอียดแล้ว ในการ

บรรยายครั้งที่แล้วมา. เพราะฉะนั้นให้รู้เอาเองเถอะว่า ถ้าบางทีพูดว่าเรา บางทีพูดว่าจิต มันก็คือสิ่งเดียวกัน. เตี้ยวนจิตมันรู้จักตัวเอง หรือจะพูดอย่างภาษาคนก็ว่า เราเริ่มรู้จักตัวเราเอง คือจิตนะเริ่มรู้จักตัวจิตเอง ว่าเป็นอะไร, ว่าเป็นธาตุ ที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ เกี่ยวข้องอยู่ด้วยธาตุ มีเหตุเป็นธาตุ มีผลเป็นธาตุ, แล้วมันก็เป็นไปอย่างที่เป็นอยู่.

นี่ธาตุมันปรุงแต่งกัน เจือกันและปรุงแต่งกัน ให้เกิดผลใหม่ๆ ไม่รู้จักจบจักสิ้น : ธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโผฏฐัพพะ, ธาตุดี ธาตุชั่ว ธาตุไม่ดีไม่ชั่ว, กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ, แต่ละอย่าง แต่ละหมวด แต่ละหมู่, มันก็มีการปรุงกันได้, เรียกว่าไม่มีขอบเขตจำกัด. การปรุงนี้ พอเอาอะไรปรุงเข้าไป มันก็เกิดของใหม่, ปรุงอะไรเข้าไป ก็เกิดของใหม่. เหมือนว่าในคราวนั้น มันมีอะไรสักมีเกลือ มีกะปิ มีอะไรอยู่ไม่ก็อย่าง, แต่มันปรุงเป็นอาหารได้ไม่รู้จักก็ร่อยอย่างพันอย่าง.

ที่นี้ความคิดนึกของจิต หรือว่าสมรรถนะของจิต คุณภาพของจิต เป็นสิ่งที่ปรุงได้ไม่จำกัด; ฉะนั้นจึงมีเรื่องที่น่ารำก่น่าหลงใหลมาก มีเรื่องที่น่าเกลียดน่าชังมาก, มีอะไรล้วนแต่มาๆ ยากที่จะสิ้นสุด. เราไม่รู้เรื่องนี้ เราก็ก็น่าไปหลง : หลงรัก หลงโกรธ หลงเกลียด หลงกลัว หลงกังวลวิตก อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา หึงหวง คึดทำตายเป็นล้าง คึดจะยึดครอง คึดต่างๆ นานา; เพราะว่ามันโง่งนี่ มันไม่รู้จักตัวเอง ซึ่งเป็นเพียงธาตุ และ สิ่งทั้งปวงที่เป็นแต่เพียงธาตุ, แม้แต่ความเอริศคอร์ร่อยอย่างยังเป็นสักว่าธาตุ. มันไม่รู้สักสักว่าธาตุ มันรู้สึกว่าร่อย แล้วก็จะเอา, ความรู้สึกนั้นมันเข้มข้น เป็นกิเลสเข้มข้น มันก็จะเอาให้ได้ มันก็ต้องฆ่าผู้อื่น, หรือว่ามันอยากจะเอาหมด จนเป็นเจ้าโลกอย่างนี้ เรื่องกวนเวียนอยู่ในการปรุงแต่ง แล้วก็ประหัดประหารกันเองในหมู่มนุษย์.

หลักพุทธศาสนาต้องมองให้เห็นทุกอย่าง เป็นสักว่าธาตุ.

หัวใจของพุทธศาสนา คือ การมองให้เห็นความเป็นธาตุ *อย่างที่คริสต์* ว่า *บุรุษนี้ประกอบไปด้วยธาตุหก.* ถ้าเรารู้จักธาตุก็ถูกต้องแล้ว ก็คือรู้หมด รู้สักว่าธาตุเท่านั้นแหละ มันไม่มีคดีอะไร.

นี้เราควรจะรู้จัก ความผิดแปลกแตกต่างของพุทธศาสนาของเราว่า มันต่างจากศาสนาอื่นอย่างไร. เท่าที่อาตมาผ่านมา, เรื่องราวที่ได้ศึกษามานี้, การสอนให้เห็นว่า มันเป็นแต่สักว่าธาตุนี้ พบแต่ในพุทธศาสนา; ในศาสนาอื่นเขาไม่ได้สอนว่า มันเป็นสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ ถ้าว่ามีในศาสนาไหนศาสนาอื่น อาตมายังไม่เคยอ่านพบ.

ที่นี้ พระไตรปิฎก ของเราทั้งหมดมากมายเท่าไร มันก็ ล้วนแต่อธิบายให้เห็น เรื่องความเป็นสักแต่ว่าธาตุ. *คนเรานี้เป็นสักแต่ว่าธาตุ ประกอบอยู่ด้วย* ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ, ธาตุหก. โดยกฎของอิทัปปัจจยตา, อำนาจแห่งกฎอิทัปปัจจยตา ทำให้ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ นี้ มันปรุ่งกันเรื่อย, มันปรุ่งกันเรื่อย จนมาเป็นรูปอย่างคน เป็นรูปอย่างสัตว์ หรือเป็นรูปอย่างต้นไม้ ต้นไม้, ก็แปลว่าธาตุถูกปรุ่งขึ้นโดยกฎอิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ศาสนาอื่นเขาไม่พูดอย่างที่กล่าวมานี้เลย อย่างศาสนาคริสต์นิกายนี้ พระเจ้าหยิบเอาดินขึ้นมาเป่าพรวกเดียว สังก้าเดียว กลายเป็นมนุษย์คนแรกขึ้นมา คืออาดัม, แล้วต่อมาก็คักซี โครงของอาดัมซึ่งเป็นผู้ชาย ออกมาซีหนึ่ง มาเป่าพรวกเดียวเป็นผู้หญิง ก็เลยมีผู้ชายผู้หญิงขึ้นมาในโลก แล้วก็สืบพันธุ์กันมา. อย่างนี้มันแสดงว่า มนุษย์เราไม่ใช่ประกอบขึ้นด้วยธาตุหก โดยกฎของอิทัปปัจจยตา มันโดย

พระเจ้าสร้าง เนรมิตขึ้นมา, เนรมิตจากธาตุดินธาตุเดียวเสียด้วย. ในคัมภีร์เขาว่าอย่างนั้น. เอาดินมาสร้างเป็นมนุษย์ผู้ชาย แล้วเอาซี่โครงผู้ชายมาสร้างเป็นผู้หญิง. นี่มันต่างกับพุทธศาสนาเท่าไรเล่า.

คุณช่วยจำไว้ให้ดีกว่าว่า พุทธศาสนานี้มาสอนแล้วว่า ธาตุทั้งหลายประชุมปรุ่กันเข้า เป็นผลิตผลใหม่ อย่างนั้นอย่างนี้ ตามกฎของอิทัปปัจจยตา, ส่วนลัทธิอื่นศาสนาอื่น เขาบอกว่าพระเจ้าเป่าพรวดเดียวเป็นคนขึ้นมา. นี่เดี๋ยวเรากำลังทะเลาะกัน ระหว่างพุทธกับคริสต์ มันจะเข้าใจได้ทันทีว่า, มันเหมือนกันไม่ได้. ที่หาว่าพระเจ้าไปเอาคำสั่งสอนในคริสต์มาสอน มันสอนได้เมื่อไรเล่า, มันเหมือนกันเมื่อไรเล่า, มันไปคนละทาง.

พุทธนี่สอนว่า ทุกสิ่งเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ โดยกฎของอิทัปปัจจยตา; เมื่อศาสนาคริสต์เขาสอนว่า พระเจ้าเป่าพรวดเดียว ดินก็กลายเป็นคนขึ้นมาอย่างนี้; เป็นธาตุอยู่ตามธรรมชาติ ปรุ่แต่กัน แยกจากกัน, ปรุ่แต่กัน แยกจากกัน, ไม่มีที่สิ้นสุด ตามกฎของอิทัปปัจจยตา. นี่เป็นหลักของพุทธศาสนา ส่วนศาสนาอื่นมีพระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร พระเป็นเจ้าอะไรก็ตามเออะของเขา พระเจ้าสร้างเป็บเดียวเป็นขึ้นมา, ไม่ต้องพูดถึงว่าประกอบอยู่ด้วยธาตุทุก เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา; ประกอบด้วยอวิชชาธาตุ ก็ทำผิด มีความทุกข์จนกว่าจะหมดอวิชชาธาตุ, เกิดอวิชชาธาตุขึ้นมา ก็ไม่มีทุกข์ ก็ดับทุกข์.

หลักการมันไกลกันอย่างกับฟ้าและดิน; ฉะนั้นจะมาอ้างว่า ศาสนาพุทธไปเอาศาสนาอื่นมาสอนนั้น มันเป็นไปไม่ได้, หรือว่าถ้าจะเอาศาสนาพุทธไปสอน มันก็สอนไม่ได้ เพราะเขามันมีข้อเขียนอยู่ตายตัวชัดในคัมภีร์ของเขาอย่างนั้นอยู่แล้ว คือไม่มีธาตุ ไม่ได้สอนเรื่องธาตุ, ไม่ได้สอนว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ.

นี้รู้จัก หัวใจของพระพุทธศาสนาไว้ ก็คำว่า ทุกอย่างเป็นสักแต่ว่าธาตุ, เป็นไปตามธรรมชาติตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ, นี้เราเรียนเรื่องธาตุ แล้วก็รู้พุทธศาสนา. คนอื่นเขาไม่ได้สอนว่า ประกอบอยู่ด้วยธาตุ แล้วตามกฎธรรมชาติ เขามีพระเจ้าเสกเป่า.

แยกกันตามหลักวิทยาศาสตร์ โดยหลักวิทยาศาสตร์; เคียวนี่เขาแยกศาสนาเป็น ๒ พวก : พวกหนึ่งเขาเรียกว่า creationist, creation ที่ว่าสร้างนะ พวกหนึ่งเขาเรียกว่า evolutionist. *พุทธศาสนาเป็น evolutionist* คือสอนว่า เป็นวิวัฒนาการไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ คือธาตุทั้งหลายวิวัฒนาการไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, นี้เรียกว่าพวกถือว่าสิ่งต่างๆ เป็นไปตามวิวัฒนาการ พระเจ้าไม่ได้เกี่ยว. อีกพวกหนึ่งเขาสอนว่า พระเจ้าสร้าง ตามคำภีร์ของพวกที่มีพระเจ้า ศาสนาเหล่านั้นเขาเรียกว่า creationist, พวกที่ถือว่ามีการสร้าง พวกนั้นไม่เกี่ยวกับธาตุ แต่พวกที่เป็น evolutionist นี้คือพวกที่เกี่ยวกับธาตุ ต้องมีธาตุมาผสมกัน แล้วมีวิวัฒนาการขึ้นมา.

นี้เพื่อให้รู้ว่าพุทธศาสนา เป็นอย่างนี้ สอนอย่างนี้ นี้ส่วนหนึ่ง, และอีกส่วนหนึ่งก็ให้รู้จักตัวเอง ตัวเราเองว่ากำลังเป็นอย่างนี้, อย่าได้อวดดีให้มันมากเกินไป. ตัวกู - ของกู เป็นความรู้สึกที่บ้าบอ ที่จิตที่มีอวิชชามันรู้สึกเอาเอง, ว่าตัวกู ว่าของกู จิตที่มีอวิชชาธาตุ มันรู้สึกเอาเอง มันว่าเอาเอง มันพูดเอาเอง, โดยแท้จริงแล้วมันมีอย่างนั้นไม่ได้, มันมีสักว่าธาตุตามธรรมชาติ. ถ้าได้อวิชชาธาตุเข้ามาปรุงแต่ง จิตมันก็โง่ ก็ว่าไปตามโง่; ถ้ามันหมกอวิชชาธาตุ มันมีวิชชาธาตุเข้ามาปรุงแต่ง มันก็ฉลาดไปตามแบบของวิชชาธาตุ. นี้เรารู้จักตัวเรากันเสียอย่างนี้.

ปัญหามันเกิดเพราะเราไม่รู้เรื่องนี้มาตั้งแต่อยู่ในท้อง เราอยู่ในท้องแม่เราก็มารู้เรื่องนี้ ว่าเป็นสักว่าธาตุ, เกิดมาแล้วก็ไม่มีทางที่จะรู้ว่า โอ, นี้เป็นสักแต่ว่า.

ธาตุ. ทารกมันไม่มีความรู้เรื่องนี้, ทารกโตขึ้นมาเป็นวัยรุ่น เป็นหนุ่มเป็นสาว มันก็ยังไม่ มันยังไม่รู้เรื่องนี้, แล้วมันต้องไปปรุงเป็นความทุกข์, ทุกข์จนน้ำตาไหล ทุกข์กันเสียมากมาย จึงจะค่อย ๆ มาดูกันใหม่ มาศึกษากันใหม่ว่า โอ, มันยึดถือไม่ได้, มันจะเอาเป็นตัวเรา เป็นของเราไม่ได้, มันสักว่าเป็นธาตุตามธรรมชาตินี้ มันจึงจะเปลี่ยนทางเดิน.

นี่บางคนโชคไม่ดี ไม่ได้ยิน ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ปฏิบัติ มันก็ตายเปล่า คนนั้นก็ตายเปล่า, เกิดมารู้แต่ความทุกข์ แล้วก็ตายเปล่า. ทีนี้ถ้าบางคนโชคดี มันเผชิญได้ยินได้ฟังคำสั่งสอนของพระอรียเจ้า ที่ถ่ายทอดสืบ ๆ กันมา, แล้วก็มีสติปัญญาพอสมควร ที่จะมองเห็นด้วยตัวเอง ว่า ทั้งหมดนี้ ช่างในของเรานี้ เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ. นี่มนุษย์ที่จะกับทุกข์ได้ ที่จะออกจากกองทุกข์ไปได้ ที่จะละความเป็นบุคคล ไปสู่ความเป็นพระอรียเจ้าได้ คือว่าถึงกับเป็นพระอรหันต์ได้ ไม่เสียชาติเกิดอย่างนี้เป็นต้น. ฉะนั้นความรู้เรื่องนี้จึงไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กๆ.

เกี่ยวนี้ จิตมันมายึดถือตัวตน ๆ มีกิเลสตัณหา วนเวียนอยู่ในกิเลส—กรรม—วิบาก, กิเลส—กรรม—วิบาก, กิเลส—กรรม—วิบาก, สามคำนั้นแหละ มีความอยาก—แล้วทำตามที่ทำอยาก—ได้ผลมาแล้ว ก็เพิ่มความอยาก—แล้วก็ทำตามความอยาก—ได้ผลมาแล้ว ก็เพิ่มความอยาก และทำตามความอยาก, อยู่อย่างนี้ แรงขึ้น ๆ ๆ ก็เรียกว่าวิฏฐสงสาร, เอาเป็นตัวตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เวทนาที่เป็นสุข ถูกยึดถือเป็นตัวตนมากกว่าอะไร ๆ, เวทนาที่เป็นสุขนั้นแหละตัวศัตรูอันร้ายกาจ แต่ก็เป็นที่น่ารักน่าพอใจยิ่งกว่าสิ่งใด ถูกยึดถือเป็นตัวตนอยู่ตลอดเวลา. เป็นอันว่าเพราะไม่รู้จักธาตุ, จึงได้หลงเกี่ยวกับธาตุทุกอย่างทุกประการ, จึงได้แต่เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์.

การเกิดแห่งธาตุ คือการเกิดแห่งทุกข์.

ทีนี้เมื่อได้ทราบว่ หัวใจของพุทธศาสนาสอนว่า ไม่มีอะไร มีแต่สักว่าธาตุ. แล้วก็มีคำอธิบายขยายความออกไปว่า การเกิดแห่งธาตุ คือการเกิดแห่งความทุกข์. นี้ช่วยจำไว้อีกประโยคหนึ่ง เป็นประโยคที่ต่อท้ายไปว่า การเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งทุกข์.

มันลำบากอยู่ตรง คำว่าเกิด ๆ เราได้ยินแต่ว่าเกิดก็เกิดจากท้องแม่; ในทางธรรมะ เขาไม่ได้หมายความว่าเกิดจากท้องแม่; แม้จะเกิดจากท้องแม่ก็ยังไม่เรียกว่าเกิด, จนกว่ามันจะทำหน้าที่ตามหน้าที่ ที่เรียกว่าธาตุเกิด ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เกิดนี้ ก็หมายความว่า เมื่อธาตุนั้นได้ทำหน้าที่ของมันตามหน้าที่, หรือมันกำลังอยู่ในหน้าที่ คือทั้งธาตุสี่นี้ปรุงแต่งกันดีแล้ว เกิดเป็นร่างกายคนขึ้นมา.

ธาตุเกิดในที่นี้ก็หมายความว่า สำหรับ ร่างกาย ก็คือเกิดเป็นกายขึ้นมา, สำหรับ จิตก็เกิดเป็นจิตขึ้นมา, ก็มันทำหน้าที่; ถ้ามันยังไม่ทำหน้าที่ ยังไม่เรียกว่าเกิด. แม้เราจะมีร่างกายอยู่อย่างนี้แล้ว ถ้าไม่ทำหน้าที่ก็ไม่เรียกว่าเกิด, แม้เราจะมีจิตอยู่แล้ว แต่ถ้าจิตไม่ได้คิด ไม่ได้นึก ไม่ได้ทำหน้าที่ เรียกว่ายังไม่เกิด. ฉะนั้น คำว่าเกิด หมายความว่าถึงทำหน้าที่ หรือกำลังอยู่ในหน้าที่: ท่านจึงพูดว่า การเกิดแห่งธาตุ คือการเกิดแห่งความทุกข์. เมื่อธาตุทั้งหลายอยู่ในหน้าที่ ก็คือปรุงแต่ง, ปรุงแต่งเกิดกาย เกิดจิต เกิดความคิด เกิดความนึก เกิดความโง่ เกิดอวิชชา; นี้เกิดขึ้นแห่งธาตุ เป็นการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์.

ถ้าฟังผิว ๆ ผิน ๆ มันก็จะไม่เข้าใจ: เกิดแห่งธาตุก็เกิดไปซิ, จะมีความทุกข์อย่างไร และธาตุมันก็เกิดอยู่แล้ว, อย่างนี้ยังผิดใหญ่. ถ้าพูดว่าธาตุทั้งหลายเกิดอยู่แล้ว

นั้นภาษาคน, ไม่ใช่ภาษาธรรม; ว่า ธาตุกำลังอยู่ในหน้าที่ของธาตุนั้นนะ เรียก
ว่าธาตุเกิดแล้ว นี้โดยภาษาธรรม. เมื่อธาตุอยู่ในหน้าที่ ก็คือปรุงแต่งกันเต็มที่,
แล้วก็เกิดนั้นเกิดนี้ จนกระทั่งเกิดกิเลส เกิดคณฺหาอุปาทาน.

ฉะนั้นคำพูดว่า การเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์นั้น
ก็เข้าใจให้ดีๆ; ไม่ใช่ว่าธาตุผสมธาตุเกิดเป็นธาตุใหม่ แล้วจะเรียกว่าเกิด. ท่านหมาย
ความว่าธาตุนั้นทำหน้าที่ของมัน คือ ปรุงแต่งกันและกัน, แล้วก็เกิดสิ่งที่เป็
นความทุกข์เป็นแน่นอน. หลักพุทธศาสนาเขามีว่า *ทุกอย่างสักว่าธาตุ, แล้วการเกิด
ขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์.*

เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ ก็หมดความยึดมั่น.

ที่นี้คู่ต่อไปว่า การเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นธาตุ คือสิ่งสูงสุด, การ
ปฏิบัติให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุนั้นแหละ คือการปฏิบัติธรรมะสูงสุด,
ยอดสุด สูงสุดของการปฏิบัติธรรมะ คือปฏิบัติให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตาม
ธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ ติ ชั่ว สุข ทุกข์ บุญ บาป, อะไรก็ตาม
ทุกอย่างทุกประการ เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, ไม่มีตัวตนของมัน หรือตัวตนของ
ใคร หรือของเรา หรือของจิต. นี้ทำให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ เป็นไปตาม
ธรรมชาติ นั่นแหละคือยอดสุดของการปฏิบัติธรรมะ คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวตน.

นี่ *ธรรมนิยมโบราณ* นับว่าดีมาก ที่ให้คนที่จะมาบวชพระบวชเณร
วันแรกที่เข้ามาอยู่วัด *ต้องเรียนธาตุขันธ์จกเวทณี ยถาปัจจุยํ ปวตคมานิฯ* ไปหามาอ่านดู,
ศึกษาดู แต่แล้วมันก็น่าเศร้าตรงที่ว่า คนที่อ่านที่เรียนนั้นก็ไมรู้ ก็สักว่าท่องเหมือน

กับมันต์ศักดิ์สิทธิ์, ท่องบาลีที่ไม่รู้ว่าอะไร ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา แล้วก็บวชบวชแล้วก็ยังไม่เรียน ก็ยังไม่รู้, ลี้ออกไปก็ไม่เรียนไม่รู้ ก็ไม่ได้รู้หัวใจของพุทธศาสนา ทั้งที่เอามาท่องจำได้แม่นยำ ตั้งแต่วันแรกเข้ามาอยู่วัดเพื่อจะบวช. นี่เรื่องธาตุมันเป็นอย่างนี้.

เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ มันก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง. ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรนั้น เรียกว่าความหลุดพ้น; ถ้าไปยึดมั่นถือมั่นอยู่ที่อะไร อยู่โดยความหมายแห่งตัวตน มันก็เรียกว่าติดอยู่ที่นั่น, ยึดมั่นถือมั่น คือติดอยู่ที่นั่น, พอไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็เรียกว่าความหลุดพ้น, หลุดพ้นออกไปจากความผูกพัน ของสิ่งที่ให้เกิดความทุกข์. นี่เพราะเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นสักว่าธาตุ.

เดี๋ยวนี้อยากจะบอกว่า แม้การศึกษายุคปัจจุบัน ที่สอนกันเรื่องธาตุนั้น ธาตุทางวิทยาศาสตร์นี้ ก็ช่วยได้บ้างเหมือนกันแหละ, ขอให้เรียนกันจริงๆเถอะ เรียนธาตุอย่างวิทยาศาสตร์ มันก็เห็นว่าธาตุ; จะเห็นสุดถึงประมาณ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนๆเป็นอนุ กระทั่งมาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้. ถ้าเราเรียนตามวิชาวิทยาศาสตร์อย่างวัตถุสมัยนี้ ก็ช่วยได้บ้างเหมือนกัน, ขอให้ศึกษาเห็นความเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, ประ่งแต่กันตามธรรมชาติ; เพียงแต่ว่าในทางพุทธศาสนานั้น เห็นมากกว่านั้น เห็นลึกกว่านั้น มันก็เป็นไปโดยแนวเดียวกัน เห็นสักว่าธาตุแล้ว มันก็ไม่ยึดถือว่าตัวตน.

ถ้าไม่เห็นว่าเป็นธาตุแล้ว ก็ยึดถือว่าเป็นตัวตน คือสิ่งเหล่านั้นมันให้รสอร่อย เรียกว่าอัสสาหะ, ความอร่อยเกิดจากสิ่งนั้น; แล้วคนก็ยึดถือในความอร่อยที่เรียกว่าสุขเวทนา จิตมันก็โง่งขึ้นมาทันทีว่า กูได้ความอร่อย, ความอร่อยนั้นของกู, กูเป็นผู้อร่อย นี่เรียกว่าอัตตาหรือตัวตน, ความอร่อยนั้นของกู นี่เรียกว่า

อัตตนิยา หรือของตน. ความโง่ว่าตัวตนและของตนมันก็เกิดขึ้น; ถ้ามันรุนแรงมากก็เรียกว่า ตัวกูหรือของกู มันก็เกิดขึ้น มันก็ได้เป็นทุกข์. ความไม่รู้เรื่องว่าตัวตนหรือของตน เพราะไม่รู้ว่สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ อวิชชาธาตุครอบงำจิตอย่างเดียว จิตไม่รู้ตามที่เป็นอย่างจริงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุ.

เดี๋ยวนี้ลองกิดูให้ดี เรารู้หรือยัง? เรามักจะพูดไปตามความไม่รู้ ว่าเรารู้; เราจะพูดด้วยความโง่ของเรา ว่าเราเข้าใจ ว่าเรามองเห็น ว่าธาตุตามธรรมชาติบางอย่างอะไรบ้าง. มันต้องเอาหลักว่า ถ้าเรายังหลงรักสิ่งใดอยู่, หลงเกลียดสิ่งใดอยู่, หลงโกรธสิ่งใดอยู่, หลงกลัวสิ่งใดอยู่แล้ว, เรายังโง่ เรายังไม่เห็นความเป็นธาตุของสิ่งทั้งปวง; ต่อเมื่อไม่มีความรัก โกรธ เกลียด กลัว วิทก กังวล อาลัย อาวรณ์อย่างทีกล่าวแล้วเป็นต้น นั้นแหละจึงจะพูดได้ว่า คนนั้นเห็นโดยความเป็นธาตุแล้ว.

ถ้าเห็นโดยความเป็นธาตุ มันก็ไม่หลงรักอะไร, แล้วก็ไม่มีโกรธใคร, เพราะมันเป็นสักว่าธาตุ, แล้วมันไม่กลัวผกกลัวสงอะไรที่ไหน เพราะมันเป็นสักว่าธาตุ ตามธรรมชาติ. มันจะไม่มีวิตก กังวล อาลัย อาวรณ์อะไร เพราะมันเห็นว่าสักว่าธาตุ ที่เป็นไปตามธรรมชาติ.

นี่ ขอให้ชักตัวเองกันอย่างนี้ อย่าพูดว่าอยู่วัดมานานแล้ว หรือมาวัดหลายหนแล้ว รู้จักเรื่องธาตุ. ระวังให้ทีอาจจะไม่รู้จักเลยก็ได้. ไปดูที่ว่ายังหลงรักในเวทนาอยู่หรือเปล่า, ยังหลงอยู่ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา หรือเปล่า? ถ้าไม่มีความหลงอย่างนั้นแล้ว จึงจะเรียกว่า รู้จักธาตุทั้งหลายตามที่เป็นจริง.

เดี๋ยวนี้เราไม่รู้จักธาตุ เราหลงในความเอร็ดอ่อยของมัน, ทนทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง เพื่อได้รสอ่อยจากสิ่งเหล่านั้น เท่าๆ กับสัตว์เดรัจฉาน. คำนี้มันจะ

รุนแรงไปหรือไม่ ว่ามนุษย์นี้มันก็หลงรักความเอิร์ตอ้อยของธาตุ เท่าๆกับสัตว์
เครื่องจางาน; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องกามารมณ์ คนทนทุกข์ทรมานเพื่อกามารมณ์ คุณ
มากเท่ากับที่สัตว์เครื่องจางาน มันก็ต้องทนทุกข์ทรมานเพื่อกามารมณ์ หรือมีปัญหาแรงร้าย
เกิดขึ้น ในฤดูที่แสวงหากามารมณ์ อย่างนี้เป็นต้นนี้. นี้เรียกว่าคนกับสัตว์เครื่องจางาน
ก็ไม่ค่อยแตกต่างกันหรอก ที่จะไปหลงไหลในเรื่องอัสสัทะของธาตุ เพราะไม่รู้ว่ สิ่งทั้ง
ปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ.

ขอให้รู้จักธรรมชาติ, เห็นอนัตตา, จะถึงขั้นหลุดพ้น.

สรุปความที่ว่ ขอให้เรารูจักทุกคนนี้แหละ สามารถดู ศึกษา เห็น ดู รู้แจ้ง
สิ่งทีเรียกว่าธาตุกันเสียใหม่ ให้มากกว่าทีแล้วมา. เรารู้จักธาตุ เห็นแจ้งในสิ่งทีเรีย
ว่ธาตุ ไมถึงทีสุด หรือยังน้อยเกินไป. ขอให้ตั้งใจทำให้มากกว่าทีแล้วมา ให้เห็นธาตุ
ให้รู้จักธาตุ เห็นแจ่มแจ้งในเรื่องของธาตุมากกว่าทีแล้วมา, ตามหลักของพุทธศาสนา
เห็นสักว่เป็นธาตุตามธรรมชาติ ไม่มีความหมายแห่งตัวตน. นี้เรียกว่าเห็นอนัตตา,
เห็นอนัตตา เห็นว่ไม่ใช่ตน, เห็นสักว่เป็นธาตุตามธรรมชาติ จะเรียกว่าเห็นธรรมชาติ
ก็ได้. *ธรรมชาติก็แปลว่ธาตุตามธรรมชาติ,* เห็นธรรมชาติ คือความเป็นธาตุอยู่ตาม
ธรรมชาติ.

เห็นธรรมชาติกันเสียบ้างอย่าไปเห็นตัวตน, หลงเห็นเป็นตัวตน. ให้
เห็นว่เป็นธรรมชาติอยู่ตามธรรมชาติ นี้มนุษย์รอดตัว เพราะเห็นตามทีเป็นจริง;
ก่อนนี้งั ไม่รู้จักธาตุ, ไม่รู้จักตัวเอง ทีเป็นสักว่ธาตุ, ไม่รู้จักสิ่งแวดล้อมตัวเอง
ทีเป็นสักว่ธาตุ มันทีหลงตัวเองบ้าง หลงสิ่งแวดล้อมบ้าง จนเกิดความทุกข์ในขั้น
แรก; ขั้นนี้ ความทุกข์มันทีัดเอาเจ็บปวด นานพอแล้ว ทีเริ่มรู้จักกันเสียที; อย่าไป

หลงเอาธาตุมาเป็นตัวตน, นี่ ชั้นที่สอง; ชั้นที่สาม ที่นั้นก็ หลุดพ้น จะเป็นเรื่องของ หลุดพ้น, เป็นชั้นของการหลุดพ้น, นี่คือความเป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบ. ความเป็นพุทธบริษัทที่สมบูรณ์ มันสมบูรณ์ ต่อเมื่อเห็นธาตุทั้งหลายตามที่ เป็นจริงว่า เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่มีความหมายแห่งตัวตน จะเป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบกัน มันต้องเป็นที่ตรงนี้, แล้วเดี๋ยวเราเป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบกันหรือยัง ขอให้ลองคิดดู.

ถ้ายังเห็นเป็นตัวตนอยู่โดยไม่รู้สึกตัว ก็เรียกว่ายังไม่มีความเป็นพุทธบริษัท *พุทธะ* แปลว่า *ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ไม่หลับด้วยอวิชชา*, ก็ต้องเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน จึงจะเรียกว่า เป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบ ด้วยเหตุที่รู้จักธาตุทั้งหลายตามที่ เป็นจริง ว่ามันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ปราศจากตัวตน.

เป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์แบบได้ช่วยเรื่องเพียงเท่านั้น ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ก็ได้ อาตมาไม่ว่าอะไร, ใครจะเชื่อก็ได้ ไม่เชื่อก็ได้; แต่ขออย่างเดียวว่า ช่วยเอาไปคิดดู, ขออย่าให้พูดแล้วก็แล้วกันไป ขอให้เอาไปคิดดู ว่าเรานี้มันจมอยู่ในกองทุกข์ เพราะไม่เห็นธาตุ, เพราะไม่รู้จักธาตุ, แล้วหลงไหลในธาตุ ที่ปรุงแต่งกันแล้ว ให้ความเอร็ดอร่อยพอใจ หลงไหลกันอยู่จนเงินเดือนไม่พอใช้ ต้องคอร์รัปชั่น.

นี่การบรรยายนี้ เป็นเรื่องธรรมะเล็กน้อย ในเรื่องเดียวจบ ว่ามันไม่มีอะไร มันมีแต่ธาตุ, จิตล้วน ๆ มันก็เป็นธาตุล้วน ๆ, แล้วมันได้วิชชาธาตุเข้ามาครอบงำ, แล้วมันก็เป็นทุกข์ เป็นทุกข์ธาตุ, แล้วมันยังโง่, ว่าสุขธาตุเสียอีกนะ กคนที่เสวยทุกข์กามารมณ์ เขาเห็นเป็นสุขธาตุไปเสีย แล้วก็ต้องเจ็บปวดด้วยความหลงไหลอันนั้นแหละ. นี่ต่อมามันลืมหลืมตากันใหม่ เหมือนกับเกิดใหม่, รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามที่ เป็นจริง; แล้วจิตนี้มันก็ไม่หลงไหลในอะไรอีกต่อไป, เป็นจิตที่หลุดพ้น เข้าถึง

นิพพานธาตุ คับเสียซึ่งกิเลส คับเสียซึ่งตัวตน, คับเสียซึ่งการปรุงแต่งทั้งปวง ไม่มี
การปรุงแต่งทั้งปวง, นั่นเป็นนิพพานธาตุ สูงสุดที่สุด แต่ก็ยังเป็นธาตุ เป็นสักว่าธาตุ.
ถึงนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า มันเป็นสักว่าธาตุ ไม่ยึดถือโดยความเป็นตัวตนได้,
ไม่อาจจะยึดถือโดยความเป็นตัวตนได้ นับตั้งแต่คตินขึ้นไป จนถึงนิพพาน. ^๕สูตรตั้งต้น
ของการศึกษาพุทธศาสนาในมัชฌิมนิกาย แสดงสิ่งที่ยึดถือไม่ได้หลายสิบอย่างนี้ไว้ครบ-
ถ้วน นับตั้งแต่ธาตุดิน ขึ้นไปถึงนิพพานธาตุ, เรืองจบ.

อาตมาขออุทิศการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ เพื่อเป็นโอกาสให้พระคุณเจ้า
ทั้งหลาย สวดบทพระธรรมคุณสาธยาย ส่งเสริมกำลังใจของท่านทั้งหลาย ให้เข้มแข็ง
แก่กล้า ในการปฏิบัติธรรมะสืบต่อไป.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๑๑ —

๑๙ มีนาคม ๒๕๒๖

สังฆาร และ วิสังฆาร.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๑๑ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเรื่อง *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม, แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า *สังฆารและวิสังฆาร.*

ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า *ธรรมะเล่มน้อย* อีกตามเคย; กล่าวคือ เป็น การพูดสรุปรวมหลักพระพุทธศาสนาทั้งหมด มาไว้ในที่เดียวกัน, ในข้อความสั้น ๆ ก็นิยามครอบคลุมหมดทุกเรื่องในพระพุทธศาสนา. ดังนั้นเราจึงเรียกว่า *ธรรมะเล่มน้อย*; เช่นครั้งก่อนก็ได้พูดว่า *อะไร ๆ ก็สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิต* เมื่อได้บรรยายถึงเรื่องของจิตทุก ๆ ชนิดแล้ว มันก็เป็นการหมดทั้งสิ้น ในเรื่องของพระธรรมหรือของพระศาสนา, หรือจะพูดว่า *อะไร ๆ ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ* อย่างนี้ก็

เป็นการกล่าวรวบหมดไม่มีอะไรเหลือในพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้นอญหนึ่งก็เป็นธาตุสูงขึ้นไป ๆ จนกระทั่งถึงพระนิพพาน ก็เรียกว่าธาตุ ถ้าเราพูดถึงเรื่องธาตุ ก็เป็นอันว่าพูดหมดทุกเรื่อง.

ส่วนในวันนี้จะมีหัวข้อว่า สังขารและวิสังขาร ซึ่งก็มีลักษณะเดียวกันอีก ว่าถ้าเรารู้เรื่องสังขารและวิสังขารแล้ว ก็เป็นอันว่า รู้หมดทุกเรื่องในพระพุทธศาสนา. เคียงนี้เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่า สังขาร กันน้อยเกินไป แล้วก็เข้าใจว่ารู้หมดแล้ว, แล้วก็ไม่สนใจ, บางทีเข้าใจผิดเสียก็มี จึงต้องนำมาพูดจากันอีกเรื่องหนึ่ง.

ศึกษาคำว่า “สังขาร, วิสังขาร”.

คำว่า *สังขาร* ก็แปลว่า *สิ่งปรุง*, ตรงกันข้ามกับคำว่า *วิสังขาร* แปลว่า *สิ่งที่ไม่ปรุง*. ในพระพุทธศาสนาทั้งหมด ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่นเลย นอกจากสองเรื่องนี้; เรื่อง *สิ่งที่มีการปรุง* เป็นสัตว์ เป็นบุคคล จนมีความทุกข์, แล้วไม่มีการปรุงก็ไม่เกิดทุกข์ และเป็นเรื่องของนิพพาน. คำที่จะต้องทำความเข้าใจ จึงมีอยู่สองคำ คือ *สังขาร* และ *วิสังขาร*; แม้จะมีคำอื่นแปลออกไป ความหมายก็อย่างเดียวกัน เช่นคำว่า *สังขตะ* ก็แปลว่า *สิ่งที่ถูกปรุง*, *อสังขตะ* ก็แปลว่า *สิ่งที่ไม่ถูกปรุง* เช่นเดียวกับคำว่า *สังขาร* และ *วิสังขาร*.

ถ้าเรารู้จักทั้ง ๒ สิ่งนี้แล้ว เป็นอันว่ารู้หมดไม่มีอะไรเหลือ อะไร ๆ ในสากลจักรวาล หรือนอกไปจากนั้น ก็พูดว่าทั้งหมดก็แล้วกัน มันมีของสองสิ่งเท่านั้น คือ *สังขาร* และ *วิสังขาร*. *สังขาร* ก็เป็นไปตามการปรุง, แล้วก็ผลจากการปรุง. *วิสังขาร* ไม่มีการปรุง ก็มีผลเป็นการไม่ปรุง คือความสงบ ในเมื่อ *สังขาร* มีการปรุง มันก็ไม่สงบ.

สำหรับคำนี้ที่จะต้องทำความเข้าใจกัน ก็คือว่า ในภาษาไทยเราตามธรรมดา คำว่าสังขาร ทุกคนรู้ความหมายแต่เพียงว่าร่างกาย สังขารคือร่างกาย นอกนั้นไม่เข้าใจ ไม่ค่อยรู้, และก็ไม่ได้พูดคำว่าสังขารในความหมายอื่น เช่นพูดว่าดับสังขาร ก็หมายถึงตาย อย่างนี้เป็นต้น มันยังเป็นหลักธรรมะที่ฝึกกันอยู่มาก. ดับสังขารนั้นไม่ต้องตาย ซึ่งจะได้อธิบายกันต่อไป. สังขารในภาษาไทยหมายถึงร่างกาย นี้เกือบจะไม่ต้องบอก เพราะทราบกันอยู่แล้ว.

ที่นี้จะได้อธิบายถึง สังขารในภาษาบาลี, นี่แหละเรื่องมันมาก. คำว่าสังขารในภาษาบาลี คำนี้แปลว่า การปรุงก็ได้ คือกิริยาอาการที่เป็นการปรุง ก็เรียกว่าสังขารได้, สิ่งที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น มันปรุงแต่งสิ่งอื่นให้เกิดขึ้น สิ่งนี้เรียกว่าสังขารได้, หรือ สิ่งที่มีมันถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้นมา นี้ก็เรียกว่าสังขารได้. สิ่งที่มีการปรุงอยู่ในตัวมันเอง แล้วก็เรียกว่าสังขารได้ทั้งนั้น, ยังมีความหมายพิเศษ ออกไปว่าเป็นเครื่องกระตุ้น; เช่น คำบาลีว่า สติขาริก แปลว่า มีเครื่องกระตุ้น, สิ่งที่เป็นเครื่องกระตุ้น ก็เรียกว่าสังขารเหมือนกัน คือเป็นการปรุงชนิดหนึ่ง, หรือว่า อำนาจของการปรุง ก็เรียกว่าสังขารได้, อำนาจที่สามารถปรุงแต่งอะไร ก็เรียกว่าสังขารได้. ความหมายในภาษาบาลีจึงมีดังหลายอย่าง อย่างน้อยก็เช่นว่า มันเป็นการปรุง เป็นสิ่งที่ปรุงสิ่งอื่น เป็นสิ่งที่ถูกสิ่งอื่นปรุง เป็นสิ่งที่มีการปรุง เป็นสิ่งที่กระตุ้นสิ่งอื่น หรือว่ามีอำนาจในการปรุง. นี้ขอให้คิดดูเถอะว่า คำว่า สังขารในภาษาไทยนั้น มันแคบชนิดเดียว, หมายถึงสังขารร่างกาย; แต่ในภาษาบาลีมีความหมายครบไปทุกอย่าง ที่เกี่ยวกับการทำให้เกิดขึ้น.

และมีคำที่ควรจะทราบเสียในคราวเดียวกัน คือคำที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง การปลงสังขาร หรือปลงอายุสังขาร, สังขารคือการปรุง คือสิ่งที่มีอำนาจปรุง. ที่นี้เมื่อปลงสังขาร ก็หมายความว่า หยุดอำนาจของการปรุง, สลัดเสียซึ่งอำนาจของ

การปรุง. ถ้าเคิมเข้ามาว่า ปลงอายุสังขาร ก็หมายความว่า หยุดเสียซึ่งการปรุงแต่งอายุ; *สังขาร* แปลว่า *เครื่องปรุงแต่ง*, *อายุ* แปลว่า *อายุ*, *อายุสังขาร* แปลว่า *เครื่องปรุงแต่งให้อายุยังคงอยู่*; พอปลงอายุสังขาร ก็หมายความว่า หยุดเสียซึ่งการปรุงแต่งแห่งอายุ. นี่ เมื่อพระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ยังอีก ๓ เดือน ท่านมีการปลงสังขาร หรือปลงอายุสังขาร; สังขารในความหมายนี้หมายถึงสิ่งที่ปรุงแต่งให้อายุมีอยู่ได้ ท่านหยุดเสีย, หรือมีการตั้งพระเหตุท้าว หยุดการปรุงแต่งเสียซึ่งอายุ หลังจากนั้น ๓ เดือนก็จะปรินิพพาน. นี้คำว่าอายุสังขารหมายความว่าอย่างไร ถ้าเราหยุดได้ อายุก็จะสิ้นสุดลง.

ทุกสิ่งเป็นสังขาร, ยกเว้นนิพพาน.

ที่นี้คำว่าสังขารมันคืออะไรบ้าง ก็ลองคิดดู ยกเว้นพระนิพพานเสียอย่างเดียว แล้วก็ไม่มีอะไรที่มีใช่สังขาร : มีชีวิตก็ดี ไม่มีชีวิตก็ดี อยู่ภายในตัวเราก็ดี, อยู่ภายนอกตัวเราก็ดี สิ่งที่เป็นเหตุก็ดี สิ่งที่เป็นผลก็ดี, สิ่งที่เป็นกรรมก็ดี เป็นผลกรรมก็ดี, จะไม่ยกเว้นอะไรเลย ก็ล้วนแต่เรียกว่าสังขาร.

ที่นี้ การกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ นั้น ทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อนได้; เช่น คำในปฏิจาสัมปบาท มีถึง ๑๒ คำ มีคำว่าสังขารรวมอยู่ด้วยคำหนึ่ง คือคู่แรกว่า *อวิชชา* เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร, *สังขาร* เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ, *วิญญาณ* ให้เกิดนามรูป เป็นถึง ๑๒ อากาโร แต่มีคำว่าสังขารอยู่คำเดียวใน ๑๒ อากาโรนั้น. แต่โดยที่แท้แล้วทั้ง ๑๒ อากาโรนั้นก็เป็สังขาร; ปฏิจาสัมปบาททั้ง ๑๒ อากาโรนั้นก็เป็สังขาร คือสิ่งปรุงและถูกปรุง สิ่งซึ่งเป็นผู้ปรุง และสิ่งที่ถูกปรุง ทั้ง ๑๒ อากาโรเป็นอย่างนั้น. อวิชชา ก็ดี สังขารก็ดี วิญญาณก็ดี นามรูปก็ดี อายตนะก็ดี ผัสสะก็ดี เวทนาก็ดี ตัณหา

อุปาทานกัถิ ภพกัถิ ชาตีกัถิ ความทุกข์ท้งปวงกัถิ ท้งหมคนั้นเป็นสังขารทุกอย่างเลย แต่มีการเอ่ยถึงคำว่าสังขารเพียงคำเดียว คือคำที่สอง.

คนที่เรียนไม่คิ หรือว่าไม่รู้ ก็จักคิดไปว่า สังขารมีแต่อย่างเดียวคือข้อที่ ๒, ที่จริงท้งหมคนั้นเรียกว่าสังขาร; แต่ท่านไปใช้คำว่าสังขารแก่อาการที่ ๒ คืออำนาจการปรุงแต่ง อวิชชาทำให้เกิดอำนาจการปรุงแต่ง คือสังขาร สังขารอำนาจการปรุงแต่งก็ทำให้วิญญาณทำหน้าที่เป็นจิต, จิตก็ปรุงแต่งนามรูป เกิดนามรูป เกิดอายตนะ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา ไปตามลำดับ. นี้ขอเตือนให้ทราบว่ามีคำว่าสังขารเพียงคำเดียว เรียกชื่อว่าสังขารเพียงคำเดียว ในหมสังขารคือ ๑๒ ชนิด.

ทีนี้จะมากุที่เบญจขันธ์ ขันธ์ ๕ ก็คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, มีสังขารอยู่คำเดียว คือคำที่ ๔; แต่ว่าท้ง ๕ ขันธ์ ขันธ์ท้งห้าอันเป็นสังขารท้งนั้น : รูปก็เป็นสังขาร คือการถูกปรุงแต่ง, คือสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง, เวทนา ก็คือสังขารถูกปรุงแต่ง, สัญญาเป็นสังขารถูกปรุงแต่ง, สังขารก็คือตัวสังขาร เป็นความคิดคิดปรุงแต่ง, วิญญาณก็เป็นตัวสังขาร เพราะมันเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง. นี้ ขอให้เข้าใจว่าท้ง ๕ ขันธ์นั้นแหละเป็นสังขาร แต่มีคำ ๆ เดียวเรียกชื่อว่าสังขาร เป็นคำที่ ๔ อยู่ในขันธ์ห้า; อย่างนี้ก็ทำให้คนเข้าใจผิดได้แล้วว่า สังขารมีอยู่อย่างเดียวในขันธ์ท้งห้า, โดยไม่ได้เฉลียวว่า ท้งห้าอันมันก็เป็นสังขารเสมอกันหมด. คำกล่าวในภาษาบาลี มีความยุ่งยากอย่างนี้, ถ้าศึกษาไม่คิก็ฉงน หรืออง หรือเข้าใจไม่ได้ หรือเข้าใจผิดเอาที่เดียว.

ทีนี้จะมากุให้ละเอียดลงไปถึงคำว่าสังขาร, สังขาร โดยพยัญชนะ โดยคำพูดในภาษาบาลี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งพุทธกาล. คำว่าสังขารนั้นเป็นภาษาบาลี ถ้าแปลเป็นภาษาไทยเราอย่างถูกต้องที่สุดแล้ว ก็ต้องแปลว่าปรุง สังขารคืออะไร? สังขาร คือสิ่งที่ปรุง สิ่งที่ถูกปรุง การปรุง อำนาจแห่งการปรุง สิ่งกระตุ้นให้เกิดการ

ปรุง; เหล่านี้มันเป็นการปรุง. คำว่าปรุงคือทำอะไร? นี่เอาภาษาธรรมคาว-
บ้านก็ได้ ปรุงคือเอาของหลายๆอย่างมารวมกันเข้า แล้วให้เกิดของใหม่ขึ้นมา;
เช่นปรุงอาหารเป็นต้น, ในครัวปรุงอาหารจะเป็นแกงสักอย่างหนึ่ง มันก็มีหลายอย่างมา
รวมกันเข้าด้วยวิธีปรุง ก็เกิดเป็นแกงขึ้นมา. คำว่าปรุงนั้นนี่คือสังขาร คำว่าสังขาร
คือปรุง จะเล็งถึงการปรุงก็ได้ สิ่งที่ถูกปรุงก็ได้ สิ่งที่ปรุงสิ่งอื่นก็ได้ มันทำหน้าที่
พร้อมๆกันไป.

ยกตัวอย่างในร่างกายเรา^{นี้}. ร่างกายเราคนๆหนึ่ง^{นี้} ให้อุให้ทีละอะ
มีสังขาร คือการปรุง, ในร่างกาย^{นี้} มีการปรุงกันอยู่เรื่อย นั่นปรุงนั่น นี่ปรุงนี่
จนเกิดเป็นอะไรต่างๆ ขึ้นในร่างกาย หลายสิบระบบ เรียกว่ามีการปรุง. ทีนี้บางอย่าง
มันทำหน้าที่ปรุงสิ่งอื่น มันก็มีอยู่ เช่นว่าตับ ไต มันจะปรุงอะไรออกมา มันก็เป็น
ผู้ปรุง, มันปรุงอะไรออกมา ปรุงเป็นน้ำคั้น, ปรุงเป็นน้ำเหลืองน้ำหนองออกมา ก็คือ
สิ่งที่ถูกปรุง, มีอำนาจกระตุ้นให้เกิดการปรุง, มีการปรุง มีวิธีปรุง มีสิ่งที่ถูกปรุง
มีสิ่งที่ปรุงสิ่งอื่น. ในร่างกายของเรา^{นี้} เต็มไปด้วยสิ่งที่เรียกโดยภาษาบาลีว่า สังขาร ยุกยิบ
ไปหมด ไม่รู้จักสืบเรื่อง ก็ร้อยเรื่อง นั่นนี่เรียกว่าปรุง.

ทีนี้ถ้าเราดูข้างนอก ในสากลโลก^{นี้} มันก็มีแต่การปรุงอยู่เรื่อย;
แสงแดดปรุงอะไร น้ำปรุงอะไร ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ปรุงอะไร แล้วไม่ใช่ปรุงแล้วหยุด
มัน ปรุงต่อๆๆๆกันไป ในลักษณะที่ว่า เป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งกันและกัน : มีเมฆฝน
แล้วก็ต้องทำให้มีฝนตกลงมา ฝนตกลงมาก็ทำให้แผ่นดินมันเปียกชื้น หรือว่ามันจะทำ
ให้ถนนลื่น ทำให้แผ่นดินเปียกชื้น, มันก็เกิดสัตว์ เกิดพืชพันธุ์ เกิดอะไรต่างๆ
กระทั่งว่าเป็นที่อยู่อาศัยแห่งปลา แล้วก็มีอะไรต่างๆในน้ำ. หรือว่าทางหนึ่งมันทำให้
ถนนลื่น คนมันล้มลงศีรษะแตก แล้วมันต้องไปหาหมอ, หมอก็ต้องทำงาน การทำงาน
ของหมอก็ยุ่งกันไปหมด. ^{นี้}เรียกว่ามันปรุงทยอยกันเป็นลำดับๆ เรียกว่าปรุงก็แล้วกัน.

คู่ให้ ก็จะมีพบว่า มันทำหน้าที่ปรุ้งแล้ว ยังถูกปรุ้งด้วย มันปรุ้งให้เกิดขึ้นมา มันถูกปรุ้งให้เกิดขึ้นมา แล้วมันยังจะปรุ้งสิ่งอื่นต่อไป; อย่างนี้ทั้งนั้นแหละ เช่นว่า ปรุ้งให้เกิดเป็นต้นไม้ขึ้นมา, ต้นไม้ก็ปรุ้งให้เกิดสิ่งอื่นต่อไปอีก, ปรุ้งให้เกิดเป็นสัตว์ขึ้นมา, สัตว์ก็ปรุ้งแต่งสิ่งอื่นต่อไปอีก เป็นสายติดต่อกันไปยืดยาว เรียกว่าเหลือที่จะกำหนด; ถ้ามีสติปัญญามองเห็น ก็จะมองเห็นว่า สังขารเป็นอย่างนี้. คำว่า การปรุ้ง เป็นคำพูดสั้น ๆ, แต่การกระทำของมันนั้นมหาศาล เต็มไปทั้งจักรวาล, หรือจะเรียกว่าเต็มไปทั้งโลกธาตุหมกทุก ๆ จักรวาล มีแต่การปรุ้ง.

ขอให้ลึกลับกว่า คำว่าปรุ้ง หรือคำว่าสังขาร เพียงคำเดียวนั้นมันหมายถึง ทุกสิ่งอย่างไร, และมีอยู่อีกสิ่งเดียวเท่านั้นคือ สิ่งโดยตรงกันข้าม คือไม่ปรุ้ง, สิ่งนั้นอธิบายยากหน่อย แต่ก็พอจะเข้าใจกันได้.

การปรุ้งเป็นเรื่องของธรรมชาติ.

สังขารแปลว่าปรุ้ง คือทำหลายสิ่งให้เกิดขึ้น เป็นสิ่งใหม่เรื่อยไป เรียกว่า ปรุ้ง ๆ เป็นลักษณะเฉพาะของธรรมชาติ, แล้วก็ปรุ้งโดยธรรมชาติ แล้วก็ปรุ้งเพื่อธรรมชาติก็ได้ มันเป็นหน้าที่ หรือเป็นกิริยาอาการของธรรมชาติฝ่ายสังขตะ. ธรรมชาติทางฝ่ายสังขตะ คือ ปรุ้งเรื่อย, ธรรมชาติทางฝ่ายอสังขตะ ไม่มีการปรุ้ง แก่นนั้นมัน มีแต่นิพพานอย่างเดียว, นอกจากนั้นมันมีการปรุ้ง. เพราะฉะนั้นธรรมชาติทั้งหลายจึงเป็นการปรุ้ง ปรุ้งให้เกิดสิ่งที่เรานับไม่หวาดไหว นับไม่ถ้วน มันเป็นการกระทำของธรรมชาติ แล้วก็ทำโดยธรรมชาติ แล้วก็ทำเพื่อธรรมชาติ.

ฟังก์คล้าย ๆ กับระบบประชาธิปไตยของคนสมัยนี้ แต่ที่จริงมันไม่ใช่; ไม่ใช่ระบบประชาธิปไตย แต่มันจริงกว่า : ของธรรมชาติ โดยธรรมชาติ เพื่อ

ธรรมชาติ; นี่จริงกว่า ที่จะพูดว่า ของประชาชน เพื่อประชาชน โดยประชาชน
 นั้นมันโกหกเสียโดยมาก, แต่ถ้าว່าเรื่องของธรรมะนี้แล้ว มันจริงโดยส่วนเดียว มันเป็น
 การปรุ้งของธรรมชาติ เพื่อธรรมชาติ โดยธรรมชาติ อย่างนี้เรื่อยไป.

นี่เพื่อบอกให้รู้ว่า มันเป็นการปรุ้งของใคร, มันเป็นการปรุ้งของ
 ธรรมชาติ เป็นลักษณะเฉพาะของธรรมชาติ ซึ่งจะมีการปรุ้ง มันก็มีผลขึ้นมา. ขอให้
 มองให้เห็น จนเข้าใจได้ว่า ถ้าไม่มีการปรุ้ง ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น; ในสากลจักรวาลนี้
 ถ้าไม่มีการปรุ้ง ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น. เช่นใครจะเชื่อว่า มีดวงอาทิตย์ขึ้นมา ก่อนสิ่งใด
 มันก็ต้องมีอะไรปรุ้งดวงอาทิตย์ขึ้นมา ก็คือธรรมชาติ เพื่อธรรมชาติ โดยธรรมชาติ
 มันปรุ้งดวงอาทิตย์ขึ้นมา, แล้วดวงอาทิตย์ก็ปรุ้งต่อไป ให้เกิดอะไร ๆ ขึ้นมา. อย่างที่
 เขาเชื่อว่า ออกมาเป็นโลกนั้นโลกนี้ กระทั่งว่าเป็นโลกเรา, แล้วในโลกเราปรุ้งอะไร
 ขึ้นมา ก็ดูเอาเองก็แล้วกัน ไม่มีบัญญัติจะแจกแจงจาระไน รู้ได้แต่เพียงว่า มันเป็นการ
 ปรุ้งมาตามลำดับ.

ที่แรกก็มีดวงไฟ แล้วเย็นลง แล้วก็เป็นสิ่งที่มีชีวิต, แล้วก็เป็นพืชพันธุ์
 พฤษภชาติ, เป็นสัตว์ เป็นคน เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา แล้วแต่จะมี, มันล้วนแต่
 เป็นกระแสแห่งการปรุ้ง เป็นผลแห่งการปรุ้ง. จนเราพูดได้ว่า ถ้ามันไม่มีการปรุ้ง
 มันก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นมา แม้แต่ดวงอาทิตย์นั้นแหละ. ถ้ามันไม่มีกฎเกณฑ์แห่งการ
 ปรุ้งของธรรมชาติแล้ว แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าดวงอาทิตย์ ซึ่งนักวิทยาศาสตร์ถือว่าเป็น
 ต้นทอแห่งสิ่งทงปวง มันก็ไม่ได้เกิดขึ้น, แล้วอะไร ๆ มันก็ไม่ได้เกิดขึ้น. นี้เราจะพูด
 กันให้ละเอียดไปว่า อะไรปรุ้งดวงอาทิตย์ มันก็ลำบาก มันก็เสียเวลาไม่คุ้มค่า เพราะ
 เรามองเห็นได้แล้วว่า มันต้องมีการปรุ้ง.

การปรุงเป็นความทุกข์ อยู่ในตัวเอง.

ที่นี้เราจะดูที่การปรุง ซึ่งเป็นตัวปัญหา ที่ทำให้เกิดความทุกข์; ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีเกิด. นี้พูดได้ว่า ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีเกิด; โดยทางวัตถุนี้ ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่เกิดสัตว์ คน สิ่งของอะไร, ทางจิตใจถ้าไม่มีการปรุง ก็ไม่เกิดจิตวิญญาณ ไม่เกิดสัตว์คนอะไร, ถ้าไม่มีการปรุงก็ไม่มีเกิด.

เตียนหมัน มีสิ่งที่มีอำนาจการปรุง ถ้าทางวัตถุก็มีธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ มีเหตุปัจจัยที่ปรุง ปรุงดิน น้ำ ลม ไฟ ให้เป็นนั่นเป็นนี่มากมายเหลือประมาณ. ที่นี้ทางภายใน ทางจิตใจ คือสิ่งที่รู้สึกได้ มันก็มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับจะรู้สึก, ที่นั่นมีจิตสำหรับทำความรู้สึก, มันก็มีอารมณ์สำหรับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. เมื่อมีการเสวยอารมณ์ เพราะมีอารมณ์ก็มีการเสวยอารมณ์; เพราะมีการเสวยอารมณ์มันก็เกิดเป็นผลขึ้นมา, เช่น เป็นกิเลสโดยเฉพาะ — เกิดกิเลสแล้วก็ให้ทำกรรม — มีการกระทำไปตามอำนาจของกิเลส — ก็เกิดผลกรรม — เกิดสุขเกิดทุกข์ — เกิดปรุงแต่งต่อไปอีก.

เพราะว่าอยากได้สุข ไม่อยากได้ทุกข์ ก็ทำกันต่อไปอีก, เป็นกระแสแห่งการปรุง, ผลปรากฏออกมาอย่างที่เห็นอยู่ ความสุขความทุกข์ ของคนของสัตว์ หรือว่าตัวสัตว์ คน พืชนั่นเอง, กระทั่งว่าเป็นโลกนี้ แล้วเป็นหลายๆโลก เป็นจักรวาลหรือหลายๆจักรวาล เป็นโลกธาตุ, มันก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มีการปรุง. เนื้อแท้ตัวแท้ของมันก็คือการปรุง, ไม่ใช่การหยุดนิ่ง เพียงแต่ละเอียดที่ตาเรามองไม่เห็น หรือเราไม่ฉลาด. เราไม่มองเห็นว่า ทุกสิ่งนี้มันปรุงกันอยู่เรื่อย หรือมันไหลไปเรื่อยในกระแสแห่งการปรุง.

นี้สังขารเป็นอย่างนี้ สังขารคือการปรุง, หยุดการปรุงเสียเมื่อไร ก็จะไม่มีความทุกข์ เราไม่ต้องตาย คือหยุดการปรุงแต่งภายในจิตใจ ได้รับอารมณ์ เสวยอารมณ์ ก็ไม่ปรุงแต่งให้เกิดเวทนา ที่ยินดียินร้าย มันก็ไม่มีความทุกข์. ถ้ามีปัญหาหยุดเสียได้, ไม่ปรุงแต่งความยินดียินร้าย มันก็หยุดเสียได้ มันก็ไม่มีความทุกข์. ถ้าหยุดไม่ได้ มันเกิดความยึดมั่นถือมั่น ในความสุขและความทุกข์ มันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะการยึดมั่นถือมั่น, จึงกล่าวได้ว่า การปรุงนั้นเป็นความทุกข์อยู่ในตัวมันเอง. ในตัวการปรุงอย่างทีกล่าวนั้น มีความทุกข์อยู่ในตัวมันเอง; เพราะว่าถ้ามีการปรุง มันก็ไม่มีอิสรภาพ ไม่มีเสรีภาพ เพราะมันถูกปรุง ปรุงมันก็เปลี่ยน.

การปรุงมันก็คือการเปลี่ยน, มีแต่กระแสแห่งการเปลี่ยนไหลไป; นี้เรียกว่าไม่มีอิสรภาพ. ดังนั้นมันจึงเป็นความทุกข์อยู่ในการปรุง หรือการถูกปรุง, จึงมีพระบาลีว่า *สงฺขารา ปฺรมา ทุกฺขา - การปรุงเป็นทุกข์อย่างยิ่ง, ท่านตรัสไว้อย่างนี้;* ถ้าไม่มีการปรุง จะไม่มีความทุกข์เลย. *สงฺขารา ปฺรมา ทุกฺขา - การปรุง หรือสิ่งปรุง หรือของปรุง โดยสรุปแล้วก็คือ การปรุงเป็นทุกข์อย่างยิ่ง* ในทุกความหมายแหละ, การปรุงนี้เป็นทุกข์ในทุกความหมาย.

คำว่าทุกข์ ทุกข์นี้มีหลายความหมาย : ความหมายที่ ๑ คำว่าทุกข์ในความหมายทั่วไป ก็คือเจ็บปวด. ทุกข์ในความหมายที่ ๒ ก็คือ มองดูแล้วมันน่าเกลียด น่าชัง, สิ่งอะไรที่มองดูแล้วเห็นว่ามันปรุงแต่งเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเรื่อย ก็เรียกว่ามันน่าเกลียด. แม้ก่อนหินก้อนนี้ ถ้าดูเป็น เห็นการเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยในก้อนหินนี้ คือหลอกหลวงอยู่เรื่อย, คือมันเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ก็เรียกว่ามันน่าเกลียด. คำว่าทุกข์นี้แปลว่าดูแล้วน่าเกลียด อย่างนี้ก็มี.

คำว่าทุกข์ ความหมายที่ ๓ แปลว่า มันว่างอย่างน่าเกลียด, ก็มันว่างจากสิ่งที่คุณจะยึดถือว่าคุณตัวคุณ, มันไม่มีเลย มันไม่มีสาระที่คุณจะยึดถือว่าคุณตัวคุณเลย. นี่เรียกว่าว่างอย่างน่าเกลียด ก็เรียกว่าทุกข์เหมือนกัน. อย่างน้อยความทุกข์ก็มี ๓ ความหมาย : ว่าเจ็บปวดทรมาน น้อย่างหนึ่ง, ดูแล้วน่าเกลียด น่าชังน้อยอย่างหนึ่ง, แล้วมัน ว่างจากสาระอย่างน่าเกลียด นี้อีกอย่างหนึ่ง.

สังขารทั้งหลายเป็นอย่างนี้ : สังขารที่มีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิด ก็มีความทุกข์ชนิดที่เจ็บปวด. นี่สังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่มีความรู้สึกได้ เช่น ก้อนหินอย่างนี้ มันก็มีลักษณะที่ดูแล้วน่าเกลียด. ทั้งสังขาร มีชีวิต หรือสังขาร ไม่มีชีวิต ก็ตาม มัน ว่างจากสาระที่คุณจะเรียกว่าตัวคุณ, ไม่มีความหมายแก่ตัวคุณด้วยกันทั้งนั้น จึงเรียกว่ามัน ว่างอย่างน่าเกลียด.

นี่ขอช่วยกำหนดจดจำไว้ เป็นหลักเกณฑ์สำหรับศึกษาเรื่องความทุกข์ ว่าสังขารที่มีชีวิตจิตใจ มันมีความทุกข์อย่างเจ็บปวดทรมาน แม้แต่การดำรงชีวิตอยู่ มันก็ต้องทรมาน. ทั้งสังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจ มันก็เป็นสิ่งที่ดูแล้วมันน่าเกลียด เรียกว่าเป็นทุกข์เพราะดูแล้วน่าเกลียด. แล้วทั้งชนิด ที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตนี้ มันว่างจากตัวคุณ, ว่างจากสิ่งที่คุณจะเรียกว่าตัวคุณ.

ตัวคุณนั้นจิตมันนึกเอาเอง, มันสำคัญเอาเอง, มันเข้าใจผิดเอาเอง, เพราะจิตมันยังประกอบด้วยอวิชชา จิตจึงหมายมันสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นตัวคุณ เป็นของตน. แล้วจิตนั้นก็ต้องทรมานทุกข์ทรมาน เพราะไปหมายมันอะไรว่าเป็นตัวคุณเข้า, อย่างน้อยก็ต้องยึดถือว่าเป็นตัวคุณ มันก็เหมือนกับแบกของหนัก ก็เป็นทุกข์. เมื่อไปยึดมันสิ่งใดเข้าโดยความเป็นตัวคุณ มันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะว่าสิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปในอำนาจของใคร, สิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปในอำนาจของจิต. ดังนั้นจิตก็ต้องเป็นทุกข์

เพราะว่าสิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต, เพราะไปยึดถือเข้าจึงเป็นทุกข์. การปรุ้งเป็นทุกข์อยู่ในการปรุ้งเช่นนี้.

ฝ้ายวิสังขาร ไม่มีการปรุ้ง.

ที่นี้ดูในทางฝ่ายตรงกันข้าม คือไม่ปรุ้ง ปรากฏการปรุ้ง ไม่มีการปรุ้ง เรียกว่า วิสังขาร, เต็มตัว วิ เข้าไปข้างหน้าพยางค์หนึ่งเท่านั้น. สังขาร แปลว่า การปรุ้ง วิสังขาร แปลว่าปรากฏการปรุ้ง; นั่นแหละ เป็นนิโรธธาตุ เป็นนิพพานธาตุ หรือ อสังขตธาตุ, แปลว่าธาตุที่ไม่มีการปรุ้ง, ธาตุเป็นที่คับเย็น ไม่มีการปรุ้ง. ท่านจึงกล่าวเป็นหลักว่า นิพพานํ ปรมํ สุขญํ — นิพพานว่างอย่างยิ่ง เพราะไม่มีการปรุ้ง.

นิพพานคือวิสังขาร คือ ไม่มีการปรุ้ง; ฉะนั้นจึงว่างอย่างยิ่ง ว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์ ว่างจากความยึดถือ ก็เลยว่างจากสิ่งที่มีนเป็นปัญหา; แต่มันไม่ใช่ไม่มีอะไร มันก็มี ความว่าง นั่นแหละ เป็นตัวธรรมะ, และก็มี *บาลีตรัสว่า* นิพพานํ ปรมํ สุขํ นี้พูดภาษาชาวบ้าน พูดให้ชาวบ้านสนใจก็พูดว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง; เพราะพวกชาวบ้านเขาชอบความสุข, จะพูดว่านิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ ชาวบ้านไม่สนใจ ฟังคุณล้ายๆ กับจะไม่มีประโยชน์อะไร; แต่ถ้าพูดว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ชาวบ้านเขาสนใจ. ดังนั้นในบางคราวพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง; แต่นับว่าน้อยมาก แทบจะหาไม่ค่อยพบ พบแห่งสองแห่ง แต่ที่ตรัสว่านิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ นี้เต็มไปหมด ทั่วไปหมดในพระกัมภีร์; นั่นพูดความจริง ภาษาธรรม.

ผู้รู้ ว่า นิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ คือการไม่ปรุง หยุดปรุง เป็นที่สุดแห่งความทุกข์. แต่ถ้าพูดให้ชาวบ้านสนใจ ก็ต้องพูดว่า นิพพานหรือไม่ปรุงนี้เป็นสุขอย่างยิ่ง; เพราะคนทั่วไปเขารู้จักความสุข เขาชอบความสุข เขาพอใจในความสุข, เมื่อพูดว่าเป็นสุขอย่างยิ่งเขาก็สนใจ และพอใจ แล้วก็ติดตาม; ถ้าติดตามแล้วปฏิบัติไปๆ ก็จะมาพบว่า โอ, ไปสู่ความไม่ยึดถืออะไร คือไม่ปรุงอะไร, แล้วก็ไม่มี ความหมายแห่งความทุกข์หรือความสุข ค่าย้ำไป, มันว่างไปเสียเลย ไม่มีทั้งความสุข ไม่มีทั้งความทุกข์ เพราะว่ามันไม่มีการปรุง.

ขอให้จับหลักให้ได้ว่า การปรุงเป็นความทุกข์อยู่ในตัวการปรุงนั่นเอง, คือมันยุ่งสับสนวนวาย ให้เกิดการเจ็บปวดแก่สิ่งนั้น ถ้ามันมีชีวิตจิตใจ, หรือให้เกิดอาการที่น่าเกลียดอยู่ในสิ่งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่มีชีวิตจิตใจ. นี่สังขารทั้งปวง คือ ของปรุง แล้วเป็นทุกข์อยู่ในตัวการปรุงนั่นเอง.

การปรุงมีได้เพราะอำนาจอวิชชา.

ที่นี้คุณนักคิดหนึ่งว่า การปรุงมีได้เพราะอะไร? มีได้เพราะอวิชชา นี่เป็นการตรัสสำหรับคนเรา, ในระดับมนุษย์เราคนเรา ที่มีการปรุงนั้น มันเพราะอำนาจอวิชชา. คนเราเกิดมาแล้ว เป็นคนแล้ว เป็นมนุษย์แล้ว มีตา หู จมูก ดัน ใจ แล้วมีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ มาสัมผัสอยู่เสมอแล้ว; แต่มีอวิชชา มันไม่รู้ตามที่จริง; พอรูปมากระทบตา เสียงมากระทบหู กลิ่นมากระทบจมูกเป็นต้น, มันก็เกิดการปรุงด้วยอวิชชา คือปรุงไปในทางให้เกิดกิเลสตัณหา และเป็นทุกข์. นี่ การปรุงที่เป็นตัวปัญหา สำหรับมนุษย์จะเป็นทุกข์นั้น มันมีด้วยอำนาจอวิชชา.

บางคนอาจจะถามต่อไปว่า ที่ไม่ใช่ของคน ที่เป็นของสัตว์ วัตถุ ก้อนหิน อย่างนี้เป็นต้น มันปรุงด้วยอะไร? มันก็ตอบยาก; แต่ก็ต้องตอบว่า มัน เป็นเรื่องของธรรมชาติ อย่างนั่นเอง ซึ่งเราไม่รู้ได้. เป็นอวิชาของเราที่รู้ไม่ได้ ว่าทำไมธรรมชาติมันจึงมีหน้าที่ปรุง หรือปรุงโดยธรรมชาติ เพื่อธรรมชาติ หรือปรุงของธรรมชาติ; ก็เพราะว่า ในธรรมชาตินั้น มันยัง ปราศจากวิชา, มีแต่อวิชา.

ในธรรมชาติ ตามธรรมชาติ มัน ไม่มีวิชา เพราะมันไม่ได้อบรม เพราะมันไม่อาจจะอบรม มันจึงเปลี่ยนแปลงเรื่อย, เปลี่ยนแปลงเรื่อย ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าอวิชา. อวิชาในลักษณะอย่างนี้ ควรจะแปลว่า สิ่งที่เราไม่รู้จักมัน จะเรียกว่าอะไรก็ไม่ทราบ, เรียกมันก็มีแค่ว่า จะเรียกว่าพระเจ้า หรือจะเรียกว่าอะไร ก็จะถูกทั้งนั้นแหละ, คือมันปราศจากวิชา, มันไม่มีวิชาในสิ่งเหล่านั้น มันจึงเปลี่ยนแปลงด้วยการปรุง, ปรุงเรื่อยจนมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย, ไม่ได้เป็นสัตว์ ไม่ได้เป็นคน ก็คิดอะไรไม่เป็น แต่มันก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย คือปรุงเรื่อย.

ก้อนหินก้อนหนึ่งเมื่อก่อนมันอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ อยู่ที่เขาค้างคาวเขาข้างบนโน้นแหละ, แล้วมันค่อย ๆ มาอยู่ที่ตรงนี้ที่หลัง. อะไรทำให้มาอยู่ที่นี้? มันก็คือการปรุงของธรรมชาติ ฝน พายุ อากาศ พายุ มันก็แยกตัวออกมา เป็นก้อนหินก้อนหนึ่ง มาวางอยู่ที่นี้อย่างนี้เป็นต้น. แม้ธรรมชาติที่ไม่มีชีวิตจิตใจ มันก็มีการผลึกใสปรุงแต่ง อยู่ในตัวมันเอง, ไม่เท่าไรก้อนหินก้อนหนึ่ง ก็จะสลายออกไปเป็นกรวดทราย กระทั่งเป็นขี้ฝุ่นไปในที่สุด, แล้วมันจะไปเป็นอะไรต่อไปข้างหน้าอีก เราก็ไม่ต้องรู้ต้องเวียนละ.

พวกนักวิทยาศาสตร์เขาว่า ฝุ่น หิน ตะกอน โคลน เหล่านี้ มันจับตัวเป็นก้อนหิน, แล้วมันสลายตัวเป็นฝุ่น เป็นดิน เป็นโคลน แล้วมันจับตัวเป็นก้อนหิน, ที่ตรงโน้นมีอยู่ก้อนหนึ่ง เรียกว่า sedimentary rock (หินตะกอนอยู่ตามใต้น้ำ) จะเห็นว่ามี

หินหลายๆ ชนิด ก้อนเล็กก้อนน้อยรวมกันอยู่ในนั้น เพราะมันเคยสลายตัว แล้วจับกลุ่มกันใหม่, แล้วสลายตัว แล้วจับกลุ่มกันใหม่, จนปนกันอยู่ได้หลายๆ ชนิด. นี่ใครทำ, พระเจ้าหรือ ใครทำ? ถ้าเชื่อพระเจ้ายกัว่าพระเจ้าทำ, แต่ถ้าไม่เชื่อพระเจ้า ก็คือธรรมชาติมันทำ.

สรุปความว่า การเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่มีชีวิต ก็มีเรื่อยไป คือการปรุงไปตามแบบของสิ่งที่มีชีวิต, นี่การเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่ถึงขนาดที่เป็นชีวิต มันก็มีเรื่อย, ปรุงแต่งเรื่อยไป ตามแบบของสิ่งที่ไม่มีชีวิต; เราเรียกว่า ด้วยอำนาจของอวิชชา คืออำนาจของสิ่งที่ไม่มีความรู้, ไม่มีความรู้.

สำหรับมนุษย์นี้ มีคำที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ อย่างน่าประหลาดน่าสนใจอย่างยิ่ง คือว่า มัน *ไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ มาแต่ในท้อง*, เด็กทารกมันไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ มาแต่ในท้อง คือมันมีอวิชชา, มันไม่มีวิชา. ไม่รู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ก็คือมัน *ไม่รู้ว่า* ถ้าไปปรุงเข้าแล้วมันจะเป็นทุกข์, ถ้าไปปรุงเข้าแล้วมันจะเป็นทุกข์. แต่ว่า เหตุการปรุงเสียด้วยอำนาจของเจโต คือจิตก็ได้, หรือจะหยุดอำนาจการปรุงเสียด้วยอำนาจปัญญา ก็ได้ เรียกว่าปัญญาวิมุตติ.

เด็กทารกอยู่ในท้อง ไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แล้วมันก็ปรุงกันมาเรื่อย, คลอดออกมาก็ยังปรุงเรื่อย, ออกมาเป็นเด็กทารก วัยรุ่น หนุ่มสาว แก่เฒ่าแล้ว มันก็ยังปรุงอยู่เรื่อย, เพราะมันขาดความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ. ความขาดความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ นั้นแหละ คือตัวอวิชชา; แล้วมันเป็นเกลือกกันมาเรื่อยด้วยอวิชชา, มันจึงมีการปรุงแต่งเรื่อย แล้วมีความทุกข์อยู่ในการปรุงแต่งนั่นเอง, อย่างน้อยก็เพราะความเปลี่ยนแปลงนั่นเอง เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์.

เราจะมองให้เห็นชัด โดยเฉพาะเกี่ยวกับ ที่จิตยังไม่บรรลุนิพพานเกี่ยวกับ มองไปทางไหน, มองไปทางไหน ก็ขอให้เห็นกระแสแห่งการปรุง, มองไปที่ก้อนหิน ให้เห็นว่ามันมีกระแสแห่งการปรุงไหลเรื่อย, มองไปที่ต้นไม้ ก็เห็นกระแสแห่งการปรุง เปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเรื่อย, มองไปที่คนด้วยกัน ก็เห็นเป็นการปรุงแต่งเรื่อย ไหลเรื่อย, มองไปที่สัตว์เครื่องนุ่ง ก็เห็นเป็นการปรุงแต่งเรื่อย ไหลเรื่อย.

เกี่ยวกับเราไม่มีวิชา ไม่มีปัญญามากพอจะเห็นอย่างนั้น เราจึงเห็นเป็นการหยุดบ้าง เป็นการเคลื่อนไหวบ้าง, เป็นการไปบ้าง เป็นการมาบ้าง เป็นการได้บ้าง เป็นการเสียบ้าง เป็นการได้กำไรบ้าง เป็นการขาดทุนบ้าง เป็นความร้อนบ้าง เป็นความหนาวบ้าง เป็นอะไรเป็นकुๆไป, ล้วนแต่ให้เกิดความหมายแก่จิตใจที่จะยึดถือ. ฉะนั้น *ขอให้ฉลาดตามรอยของพระพุทธองค์* สามารถมองไปทางไหนเห็นแต่กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง : มองไปข้างนอกทั่วไปที่เห็นอะไรอยู่ด้วยตานี้ เห็นเป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง ไหลเรื่อยไป เป็นการเปลี่ยนแปลง, มองเข้าไปข้างใน ในตัวเรานี้ก็เห็นแต่กระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง. นี้เรียกว่าจะมองกันข้างนอกหรือมองกันข้างใน มองของตัวเอง มองของผู้อื่น มองใกล้มองไกล มองของหยาบของละเอียดอะไรก็ตามมันล้วนแต่เป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง.

เราไม่มองเห็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง; แต่เรามองเห็นเป็นความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้เราเกิดความรู้สึก ๒ ประการ คือยินดี หรือยินร้าย. ถ้าสวยก็รัก ไม่สวยก็ไม่รัก, ถ้าไพเราะก็รัก ไม่ไพเราะก็ไม่รัก, ถ้าหอมก็รัก ถ้าเหม็นก็ไม่รัก, อยู่กันแต่อย่างนี้ แล้วก็มีการปรุงอยู่เรื่อย. เพราะเห็นอย่างนั้น จึงมีการปรุงเรื่อย, นับตั้งแต่ปรุงให้เกิดความรัก หรือความไม่รัก, แยกแขนงออกไป เป็นความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตก กังวล อาลัย อารมณ์ อิจฉา ริษยา หึงหวง ต่างๆ นานา ที่มันเกิดแก่จิตใจของมนุษย์, แล้วในที่สุดมันไปจบอยู่ด้วยเป็นโรค

ประสาทเกือบทั้งนั้น. ถ้าไม่รู้เท่าทันสิ่งเหล่านี้แล้ว มันก็จะไปจบลงด้วยความวิปริตทางจิตใจ นับตั้งแต่เป็นโรคประสาท ซึ่งเป็นกันมากขึ้นทุกที; เพราะว่าคนเหล่านี้ ไม่มีความรู้เรื่องเจตวิมุตติ บัญญาวิมุตติเสียเลย. หมอเขาบอกว่ามันเป็นโรคประสาทเพิ่มขึ้น ๆ เร็วมาก ไม่เหมือนแต่ก่อน; เพราะว่าเดี๋ยวนี้มันมีเรื่องยุ่งให้ปรุงมากเกินไป, ฉะนั้นคนในโลกนี้ จะต้องเป็นโรคประสาทกันมากขึ้นทุกที. ควรจะเรียนเรื่องนี้กันเสียบ้าง ให้เห็นว่า มันเป็นการปรุงอย่างไร, แล้วอย่าเข้าไปเอากับมัน อย่าไปติดพันกับมัน อย่าเข้าไปยึดมันถือมันกับมัน.

นี่เราบอกให้ทุกคนมานั่งอยู่ในป่า ที่เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าให้ได้รับความรู้จากสิ่งเหล่านี้ ซึ่งมันจะปรุงน้อกว่าคนเรา; เช่นต้นไม้แบบนี้ ต้นไม้มันบอกว่า หยุคกันเสียบ้าง, หยุคกันเสียบ้าง, อย่าว่ากันนัก อย่าปรุ่กันนัก, หรือบางทีมันอาจจะใช้คำว่า อย่าบ้ำกันให้มากนัก. ต้นไม้ก่อนหินนี้มันจะพูดว่า อย่าบ้ำกันให้มากนัก, หยุค ๆ กันเสียบ้าง เอ็น ๆ กันเสียบ้าง. แต่ว่า เราไม่ได้ยินต้นไม้พูด ก้อนหินพูด ว่าอย่างงั้น อย่างงั้น อย่าปรุ่ อย่าบ้ำกันนัก เราก็ไม่ค่อยได้ยิน.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ขอให้สังเกตว่า ถ้าเรามานั่งอยู่กับก้อนหินหรือต้นไม้ อย่างนี้ มันหยุคของมันเองไม่มากนักน้อ, มันเอ็นของมันเองไม่มากนักน้อ, เข้าไปคบหาสมาคมกับต้นไม้ กับก้อนหิน หรือธรรมชาติล้วน ๆ นี้คุณเออะ, จะรู้สึกว่ามันหยุคลงเอง, ชะงักลงเอง. ข้อนี้เป็นเหตุให้คนเขาต้องไปตรัสรู้กันในป่า ไม่มีศาสนาองค์ไหน ตรัสรู้ในมหาวิทยาลัย หรือในบ้านในเมือง.

ศาสนาทุกองค์ไปตรัสรู้ในป่า ในที่เงียบสงบ ซึ่งมันมีลักษณะแห่งการหยุด เอ็น หรือหยุดปรุ่. พระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ในป่า พระพุทธเจ้าประสูติในป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็ในป่า, พระพุทธเจ้าสอนอยู่เดี่ยวอยู่ที่ในป่า, พระพุทธเจ้านิพพาน

ลงก็ในป่า; เพราะว่าป่าตามธรรมชาตินั้น มันมีการปรุรงน้อยกว่า มันแสดงให้เห็น การปรุรงที่น้อยกว่า. ฉะนั้นเราไปคบหากับสิ่งเหล่านี้ เราจึงเย็น เราจึงสบาย.

บางคนเดินบ่นว่า พอเข้ามาถึงที่นี่แล้ว รู้สึกเย็นสบายบอกไม่ถูก สบาย ออกสบายใจบอกไม่ถูก; นั่นคือเขาไม่รู้ว่า พอเขามานั่งอยู่กับก้อนหิน ต้นไม้เหล่านี้แล้ว การปรุรงมันลดลง, อำนาจแห่งการปรุรงมันก็ลดลง. ฉะนั้นคน จึงรู้สึกสบาย หรือ เย็นบ้างไม่มากนักน้อย; ไม่เหมือนอยู่ในบ้านเมืองอันวุ่นวาย มาอยู่กับป่าตามธรรมชาติ นี้มันจะรู้สึกหยุด เย็นลง. ฉะนั้นคนที่ชอบเที่ยวป่าก็มีเหตุผลอยู่ เพราะเที่ยวไปในป่า นั้นมันหยุด มันเย็นลงได้โดยง่าย; ถ้าคิดตามให้ค่อยๆ ไปก็จะพบว่า โอ, มัน เป็น ทุกข์ร้อนก็เพราะว่ามันยึดมันถือมัน มันปรุรงแต่งมากเกินไป. ต่อไปนี้เราจะปรุรง แต่งให้น้อย เราจะควบคุมการปรุรงแต่ง ไม่ให้มีการปรุรงแต่งมากมายด้วยอวิชา; ประโยชน์ของการอยู่ป่ามันก็เกิดขึ้น เพราะอยู่ในที่ที่มันสอนการปรุรงแต่งน้อย, ไม่เหมือนกับ อยู่ในที่ที่มันช่วยแต่การปรุรงแต่งเสียตลอดเวลา.

จิตที่มีอวิชาเป็นแหล่งของการปรุรง.

ที่นี้มาคุยกันถึง พุคอย่างภาษารวมคาน้อย ภาษาวัตถุก็ว่า สำนักงาน การปรุรงมันอยู่ที่ไหน? ถ้าปรุรงแวง สำนักงานการปรุรงมันก็อยู่ในครัว, ทำขนมทำอาหาร ทำอะไร สำนักงานการปรุรงมันก็อยู่ในครัว. เดียวนี้สำนักงาน การปรุรงจนเกิดความ ทุกข์ เกิดปฏิจัสสมุปปาทเกิดขึ้นเหล่านี้ มันอยู่ที่ไหน? มันก็ตอบได้ว่ามัน อยู่ในจิต ในขอบเขตของจิต, ในมณฑลของจิต ชนิดที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชา. จิตที่ยังไม่รู้ จิตที่ยังโง่เขลา ยังมีอวิชา มันมีขอบเขตอย่างไร ที่ไหน เท่าไร, ในขอบเขตนั้นแหละจะ

เป็นสำนักงานแห่งการปรุง. ถ้าจิตมันมีวิชาเสียแล้ว มันไม่ปรุง, มันต้องเป็นเรื่องของจิตที่ยังไม่มีวิชา, หรือเป็นเวลาของมันไม่อาจจะมีวิชา.

จิตของคนเรานี้ มีวิชาก็ได้ ไม่มีวิชาก็ได้; !บางทีศึกษามีความรู้แล้ว แต่พอเอาเข้าจริง ความรู้ไม่รู้หายไปไหนหมด, ความรู้มาไม่ทัน สติไม่พอ ความรู้มาไม่ทัน, จิตชนิดนั้นก็เป็วจิตที่มีวิชาอยู่นั้นแหละ. อย่างว่าเคยเรียนพระไตรปิฎก อ่านรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; แต่พอเอาเข้าจริง มันไม่มา เพราะ สติมันไม่พอ มันไม่เอาความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาช่วยทันเวลา. จิตนี้ก็ต้องโง่ ปรุงต่อไปด้วยอวิชา มันก็มีความทุกข์ได้ ทั้งที่เคยเล่าเรียนพระไตรปิฎกมา จึงพูดว่า ในมณฑลแห่งจิตที่ประกอบไปด้วยวิชานี้ คือสำนักงานแห่งการปรุง.

แม้จิตในขั้นต้นที่เรียกว่า จิตประภัสสร จิตเริ่มแรกยังไม่ทันเกิดกิเลส, ในจิตประภัสสรนั้น ก็ยังมีโอกาสแห่งอวิชา; เพราะจิตนี้ยังไม่เคยถูกฝึกเลย เปิดโอกาสให้อวิชาเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้ ฉะนั้นแม้ในจิตประภัสสร ก็ยังเป็นสำนักงานแห่งการปรุง, จึงพูดว่า ในมณฑลแห่งจิตที่ปราศจากวิชา มีแต่อวิชา เป็นสำนักงานแห่งการปรุง. ถึงแม้วงกัจจิต ที่เรียกกันว่าจิตล้วนๆ ไม่มีอะไรเลยนี้ ก็ยังเป็นสำนักงานแห่งการปรุง; เพราะว่าวงกัจจิตก็เปลี่ยนเป็นวิถิจิตเมื่อไรก็ได้ ตามที่อารมณ์มันมากระทบ. เมื่อจิตนั้นมันมีแต่อวิชา มันก็เป็นสำนักงานแห่งการปรุงได้. แม้จิตชนิดประภัสสร, แม้จิตชนิดวงกัจจิต, ก็เป็นสำนักงานแห่งการปรุงของใหม่ๆ ออกมาได้ ก็เป็นกิเลสและความทุกข์. ฉะนั้นขอให้ถือเสียว่า จิตที่ปราศจากวิชา เป็นจิตที่มีแต่อวิชานั้นแหละ เป็นโรงครัว สำหรับปรุงความทุกข์, ปรุงแต่งออกมาแต่ความทุกข์.

เครื่องประกอบในการปรุงมีอยู่แล้วในจิต.

ที่นี้เครื่องประกอบในการปรุง เปรียบเสมือนหนึ่งว่าวัตถุต่างๆ ที่มีอยู่ในห้องครัว, จะปรุงเป็นอะไรก็ได้ นั่น เพราะมันมีอยู่ในโลกนี้ ในมณฑลของจิตนี้ มันก็เกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งที่ป็นองค์ประกอบ เป็น ส่วนประกอบ ที่โดยตรง ก็คือ อารมณ์ ในภายในมีจิต, รอบจิตก็มีอารมณ์ ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่าอารมณ์, หรือว่า ก่อนที่จะมีอารมณ์ มีอายตนะ อยู่ก่อนแล้ว สำหรับจะรับอารมณ์.

อายตนะข้างใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, อายตนะข้างนอกคือรูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ ธรรมารมณ์; นี่เป็นสิ่งที่ทำให้อารมณ์เกิดมีความหมาย หรือมีฤทธิ์เคหขึ้นมา. รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ ธรรมารมณ์ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นจะมา เป็นตัวเครื่องปรุง, ในขั้นแรกมันก็เป็นอารมณ์ : เมื่อกระทบทางอายตนะแล้ว มันเกิดผัสสะ ผัสสะนั้นจะเป็นเครื่องปรุง, หรือบางทีไปรู้สึกตัวเอาตอนที่ป็นเวทนาแล้ว : เวทนาสุข เวทนาทุกข์ เวทนาไม่สุขไม่ทุกข์แล้ว มันก็เป็นเครื่องปรุง; ฉะนั้น อายตนะ กิตติ อารมณ์ กิตติ ผัสสะ กิตติ เวทนา กิตติ เป็นเครื่องปรุง.

ถ้ามีความเชื่อเรื่องโลกอื่น ก็จะได้ว่าผลกรรมในโลกอื่น ในชาติอื่น เป็นเครื่องปรุง อย่างนี้ก็ได; แต่ไม่เป็นสันทิฎฐิโก, ที่มองเห็นได้เดี๋ยวนี้. แต่ถ้าเชื่อก็มีประโยชน์ทางศีลธรรม คนที่เขาเชื่อผลกรรมในชาติก่อน มาช่วยทำให้ มาช่วยปรุงให้ดีหรือชั่ว กิตติเหมือนกัน, จะได้มีศีลธรรมแก่กล้า. แต่ถ้าพูดอย่างปรมัตถธรรมแล้ว ต้องเป็นสันทิฎฐิโก เห็นได้เองตรงนี้เฉพาะหน้าว่า อารมณ์เข้ามาปรุงอย่างไร, เกิดผัสสะปรุงอย่างไร, เกิดเวทนาปรุงอย่างไร, แล้วเกิดคตฺถนา เกิดอุปาทาน เกิดทุกข์ปรุงอย่างไร, นี่คือการปรุง หรือเครื่องปรุง เครื่องประกอบการปรุง.

ถ้าพูดให้เป็นวิทยาศาสตร์มากหน่อย ก็ต้องว่า เวลาด้วย อวกาศคือพื้นที่
 เนื้อที่ด้วย มันต้องมีขนาดแห่งเวลา มีขนาดแห่งเนื้อที่ ที่พอเหมาะสมพอดี มัน
 จะปรุ้งออกมา เป็นความรู้สึกน่ารัก น่ายินดี น่าพอใจ. ถ้าเวลานานเกินไป มันก็ไม่
 สวย ไม่ไพเราะ ไม่น่ารัก ไม่น่าพอใจ ต้องเวลาที่ดี รูปร่างหรือขนาดก็ต้องพอดี
 จึงจะเกิดเป็นอารมณ์ที่น่ารักน่าพอใจ. ฉะนั้นส่วนภายนอกโดยอ้อมไกลออกไป ต้องถือว่า
 อากาศ อวกาศ คือการกินเนื้อที่ก็ต้องพอดี, เวลาที่จะใช้ปรุ้งก็ต้องพอดี; เหมือนอย่าง
 ว่าจะต้มจะแกงนี้ ขนาดก็ต้องพอดี เวลาก็ต้องพอดี, มิฉะนั้นกับข้าวที่ทำขึ้นมา
 อาจจะกินไม่ได้ก็ได้ ถ้าเวลามันเกินขนาดไป หรือขนาดมันเกินขนาดไปไม่พอดี.

ฉะนั้นเราจะต้องถือว่า วัตถุก็มีความถูกต้องแห่งขนาด แห่งเวลาก็มี
 มารวมกันเข้าแล้ว ปรุ้งให้เกิดอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ทางตา ทางหู
 ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ซึ่งรวมเรียกกันง่ายๆว่า กามคุณบ้าง กามารมณ์บ้าง,
 เพื่อให้เกิดรสในทางที่จะให้หลงรัก หลงพอใจ หลงยินดี. นี่ก็ผลของการปรุ้ง ที่มัน
 ปรุ้งสำเร็จประโยชน์ สำหรับจะให้เกิดกิเลส, ส่วนการปรุ้งที่จะให้ไม่เกิดกิเลสนั้นมันไม่มี
 มันต้องไม่ปรุ้ง มันจึงจะไม่เกิดกิเลส. ถ้ามีการปรุ้งแล้ว มันก็ต้องเป็นกิเลสและ
 เป็นความทุกข์ ทั้งนั้นแหละ. ขอให้ช่วยระวังให้ดี ฉะนั้นอย่าไปหลงใหลกับมันนัก
 เรื่องสวยทางตา ไพเราะทางหู หอมทางจมูก อร่อยทางลิ้น นิ่มนวลทางผิวหนังหรือ
 ความรู้สึกที่กล่อมอารมณ์ทางจิตใจ; หนีอย่าไปหลงกับมันนัก มันจะปรุ้งชนิดที่นำ
 ไปสู่กองทุกข์.

กรรมวิธีของการปรุ้ง.

ทีนี้จะดูพฤติ พฤติหรือกรรมวิธีของการปรุ้ง โอบอ้อมประจบประแจงเรากันดีกว่า
 สำหรับสิ่งที่ไม่มีชีวิต มันก็ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับกันนัก. สำหรับมนุษย์เรา มันก็มีมาตั้งแต่

ในท้อง, ทั้งปฏิสนธิในท้อง มีไข่ของมารดา มีเชื้อของบิดา ประจุกัน. ตอนนั้นยังไม่ไข่จิต ยังไม่เป็นจิตยังไม่มีความรู้สึกว่าตัวตน; แต่ก็เป็นการประจุแล้ว, คือไข่ของมารดากับเชื้อของบิดา ถึงกันเข้าด้วยการอยู่ร่วมกัน มันก็มี การประจุแล้ว.

ไข่นี้มันเจริญๆ เจริญจนเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณธาตุ, วิญญาณธาตุเข้าไปอาศัยได้ ในสังขารก่อนนี้ อ้าว, ที่มันก็รู้สึกอะไรได้, แล้วมันก็ได้อาศัยธาตุครบทั้งหก : ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ฯลฯ จนมันตั้งต้นชีวิตทวารกนิตๆ ขึ้นมาในครรภ์, เป็นกลุ่มชีวิตขึ้นมาในครรภ์, แล้วก็เจริญขึ้นด้วยความรู้สึก มีความรู้สึกมากออกไปเท่าไร ความเจริญทางจิตใจก็มากขึ้นเท่านั้น. นั่นแหละคือการประจุ, ก็มันประจุให้มากขึ้นๆ ๑ๆ ดิน น้ำ ลม ไฟ ก็ประจุเป็นคี่ขึ้น จิตวิญญาณก็คี่ขึ้น การรวมหน่วยกันก็คี่ขึ้น มันเลยเป็นทารกที่มีความรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้. ในที่สุดก็คลอดออกมาเป็นทารก นี่คือการประจุ จิตก็เจริญด้วยสิ่งที่เข้ามาแวดล้อม.

ทารกนี้ไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ มาแต่ในท้อง; ฉะนั้นมันจึงคิดไปในทางที่จะให้เป็นทุกข์ เพราะมันไม่รู้ว่าเป็นทุกข์. ครั้นต่อมามันเกิดเป็นคน เป็นอะไรขึ้นมาแล้ว มันก็ประจุไปแต่ในทางที่เป็นทุกข์ มันก็เป็นทุกข์—เป็นทุกข์—เป็นทุกข์, จนเป็นวัยรุ่นเป็นหนุ่มสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน เต็มไปด้วยความทุกข์ เป็นชีวิตแห่งความทุกข์.

ที่มัน จะเริ่มต้นประจูนอกชนิดหนึ่ง คือว่าเกิดสติปัญญาขึ้นมาว่า อย่างนี้ไม่ไหว, อย่างนี้ไม่ไหว, คือประจูนี่ไม่ไหว, ประจูนี่ไม่ไหว, ก็เกิดสติปัญญาขึ้นมาว่าไม่ประจุแหละดีกว่า, ไม่ประจุแหละดีกว่า คืออย่าไปติดยึดมั่นถือมั่นอยู่ในอารมณ์เหล่านั้นจะดีกว่า, จนคนเรามีความรู้เรื่องว่า ไม่ประจูนั่นแหละดีกว่า. ฉะนั้นจึงชวนชวายไปในทางที่จะไม่ประจุ, ก็คิดว่าครองบ้านครองเรือนอยู่นี้ มันทำยาก มันประจุเรื่อยไป;

ออกไปบวชดีกว่า ไปอยู่ในป่า ในถ้ำ ในเขา ดีกว่า, มันจะง่ายขึ้นในการที่จะไม่ปรุง. เขาก็ไปบวช เขาก็ค้นหาการที่จะไม่ปรุง, นี่จึงเกิดบุคคลขึ้นมาประเภทหนึ่ง คือพบความที่ไม่ปรุง พบวิธีที่จะไม่ปรุง. นี่เป็นพระอริยเจ้า กระทั่งเป็นพระพุทธเจ้า พบเรื่องไม่ปรุงนั้น เกิดขึ้นมา.

ถ้ายังปรุง ยังเป็นทุกข์, ต่อเมื่อไม่ปรุง จึงจะไม่เป็นทุกข์ แม้ว่ายังรับอารมณ์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหมือนกันแท้ๆ แต่คนหนึ่งมันปรุง, คนหนึ่งมันไม่ปรุง. นี่ก็อกุศล นี่มันจะพบกันได้ที่นี่ว่า ไม่ต้องตายคอก ไม่ต้องตายคอก เราก็ไม่ปรุงได้ เราหยุดปรุงได้; เพราะว่าเรามีสติปัญญาพอ ที่จะไม่หลงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่มากระทบ, แล้วเราก็ไม่ปรุง, ไม่ปรุงนี่ คือว่าดับสังขาร, หยุดสังขาร. สังขารแปลว่าปรุง, หยุดสังขาร, ดับสังขาร คือ ไม่ปรุง. ดับสังขารเสียได้โดยที่ไม่ต้องตาย ยังมีชีวิตอยู่ที่นี้แหละ แต่ควบคุมการปรุงแห่งจิตใจได้ นี่เรียกว่าดับสังขารเสียได้ โดยที่ไม่ต้องตาย. ภาษาไทยพูดกันมาผิดๆว่า ถ้าดับสังขารแล้วก็ต้องตาย, ในภาษาธรรมะนั้น ดับสังขารก็คือไม่ปรุง แล้วก็ไม่ต้องตาย, แล้วก็ไม่ต้องมีความทุกข์ด้วย, ได้ความสุขโดยสมมติว่า สุขอย่างยิ่ง สุขสูงสุด คือพระนิพพานด้วย, นี่คือการไม่ปรุงหรือวิสังขาร.

จะเห็นได้ว่า มันเป็นจิตล้วนๆ จิตที่ไม่รู้อะไร มาแต่ในท้อง, แล้วก็จิตมารู้ผิดๆ สำหรับจะยึดมันถือมันและปรุง; พอปรุงกันแล้วจนเข็ด แล้วจึงค่อยๆรู้ว่า ไม่ปรุงดีกว่า; รวมแล้วเป็น ๓ ชั้นคอน คือว่าจิตล้วนๆ ทำอะไรไม่เป็น ไม่ถูก, แล้วก็ต่อมาจิตทำเป็นแต่ในทางที่จะปรุง จนเจ็บปวดถึงที่สุด. แล้วต่อมาจิตก็รู้ว่าไม่ปรุงดีกว่า. นี่เป็นเรื่องทั้งหมดของชีวิตมนุษย์เรา ตั้งแต่ต้นจนนิพพาน. จิต

ล้วนๆ เสียทอนหนึ่ง, แล้วก็จิตใจเสียทอนหนึ่ง, แล้วก็จิตฉลาดถึงที่สุด เสียทอนหนึ่ง ก็รู้เรื่องความไม่ปรุง.

ทั้งสังขารและวิสังขารไม่ใช่ตัวตน.

ที่นี้ก็จะมีพุดถึงคำพุดที่เป็นปัญหา คือคำว่ามิใช่ตัวตน, อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน. ตามพระบาลีแล้ว สังขารก็เป็นอนัตตา, วิสังขารก็เป็นอนัตตา; หมายความว่า ของปรุงนี้ก็จะเป็นอนัตตา, ของไม่ปรุงก็เป็นอนัตตา; ทั้งสองอย่างนั้น อย่ได้เข้าใจว่า เอาการเป็นทัวเป็นตน หรือเป็นของๆ คนได้.

สังขาร นั้นมันเห็นชัคอยู่แล้ว มันเปลี่ยนแปลงเรื่อยไหลเรื่อย เอาการเป็นตัวตนไม่ได้ เพราะมันปรุงเรื่อย; แต่แม้พวกที่ไม่ปรุง หยุค เย็น สงบอยู่ ก็จะยึดถือว่าตัวตนไม่ได้ เพราะมันเป็นของธรรมชาติ, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, เป็นนิพพานธาตุ เป็นนิโรธธาตุอยู่ตามธรรมชาติ, อย่าเอาการเป็นทัวคนของตน.

เช่นเกี่ยวกับทางฝ่ายวัตถุ นี้ เราถือว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นธาตุอยู่ตามธรรมชาติ เอาการเป็นตัวตนไม่ได้; แต่ถึงแม้นิโรธธาตุ นิพพานธาตุ วิสังขาร อสังขตธาตุนี้ มันก็เป็นธาตุตามธรรมชาติ เอาการเป็นตัวตนไม่ได้. ถ้าเอาการเป็นทัวคน ก็คือเข้าใจผิด แล้วก็ทำผิด, แล้วก็ทำให้เกิดเรื่องใหม่ ยึดมันถือมันในสิ่งที่เอาการเป็นตัวตนไม่ได้ มาว่าเป็นทัวคนของคน.

ดังนั้นคำว่าอนัตตาของธรรมทั้งปวง, ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานั้นเข้าใจยาก. สังขารก็อนัตตา, วิสังขารก็อนัตตา; จะพุดให้เป็นภาษาธรรมคาหน้อยก็ว่า

สิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ก็เป็นอนัตตา, แม้สิ่งที่เที่ยงและไม่เป็นทุกข์ ก็ยังเป็นอนัตตา เพราะว่ามันเป็นของธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น. หนทางที่จะไปเอาอะไรมาเป็นตัวตนเป็นอัตตา^๕ไม่มี, เพราะ มันเป็นสักแต่ธาตุตามธรรมชาติ. ถ้าใครจะไปเอามาเป็นตัวตนเป็นของตน มันก็เป็นความคิดที่ผิด ก็เรียกว่าอวิชชา แล้วมันก็กักเอา ก็มันจะเป็นทุกข์ เพราะกิดผิด หวังผิด ยึดมันถือมันอย่างผิดๆ ด้วยอำนาจอวิชชา, ไปยึดถืออะไรเอามาเป็นตัวตน มันก็กักเอาทั้งนั้นแหละ คือทำให้เป็นทุกข์ สิ่งที่ว่ามันไม่มีค่า มันก็ยึดถือไม่ได้ สิ่งที่มีค่าก็ยึดถือไม่ได้ ขอให้อยู่อย่างที่ไม่ยึดถืออะไร.

นี่มันเลยไปถึงว่า เรื่องดีเรื่องชั่วนั้นนะ ไม่ต้องยึดถือ ชั่วก็ไม่ทำ, ดีก็ทำตามที่จะต้องทำ, เพื่อใช้เป็นเครื่องอำนวยความสะดวก; แต่ก็ไม่ต้องยึดถือ. เช่นว่าข้าวของ เงินทอง เพชรพลอย แพงที่สุดนี้ ก็ใช้เพื่อความสะดวกได้ แต่อย่าไปยึดถือ; ถ้าไปยึดถือมันจะกักเอา ก็จะต้องเป็นทุกข์เดือดเนื้อร้อนใจ เพราะความยึดถือในสิ่งเหล่านั้น. ฉะนั้นจึงมีได้ ใช้ได้ กินได้ อาศัยประโยชน์ได้; แต่อย่าไปยึดถือมันเข้า, มันจะกักเอา. ความดีความชั่วนี้ก็เหมือนกัน ชั่วไม่ต้องทำ ถ้าทำมันกักเอา ความดีนี้ใช้เป็นประโยชน์ได้ แต่ถ้าไปยึดถือเข้ามันก็จะกักเอา, ในธรรมะชั้นสูงจึงไม่ยึดถือทั้งความชั่วและความดี.

ก่อนพระพุทธเจ้านะ เขายึดถือความดี ดีที่สุดไปพรหมโลกชั้นสูงสุด แล้วก็ยึดถือ แล้วก็ไต่เวียนว่ายอยู่ที่นั่น. นี่พระพุทธเจ้าท่านเกิดขึ้น *ท่านตรัสว่าไม่ได้* คือ *ไม่มีอะไรควรที่จะยึดถือ*, ก็เลยเหนือพรหมโลกขึ้นไปเป็นนิพพาน. ฉะนั้นนิพพานจึงพันดี พันชั่ว พันบาป พันบุญ พันกรรม พันผลกรรม, นิพพานคือวิสังขาร คือไม่ปรุง นั่นคือ เหนือชั่ว เหนือดี เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ เหนือกรรม เหนือผลของกรรม. การไม่ปรุงนี่เป็นกรรมที่ ๔ ในพระพุทธศาสนา.

ก่อนพระพุทธเจ้าเขาสอนกันแต่ว่า กรรมดี กรรมชั่ว และกรรมดีชั่วระคนกัน ใช้เป็นภาษาวัด. ในพระบาลีใช้คำว่า *กรรมดำ* อย่างหนึ่ง *กรรมขาว* อย่างหนึ่ง *กรรมปนกันทั้งดำทั้งขาว* ใช้อย่างหนึ่ง เป็น ๓ กรรม, นี้เขาสอนกันอยู่แล้ว ก่อนพระพุทธเจ้า มันก็ต้องไปตามกรรมแหละ : ทำกรรมชั่วมาก็ไปตามกรรมชั่ว, ทำกรรมดีก็ไปตามกรรมดี, ทำกรรมชั่วมั่วปนกัน มันก็จะกระเหินไปตามกรรมชั่วกรรมดีปนกัน.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ขึ้นมาว่า โอ, ยกลึก, คือเราจะอยู่เหนือกรรม จะหมกกรรม จะสิ้นกรรม; เรียกว่ากรรมไม่ดำไม่ขาว กรรมไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ดำไม่ขาว, เป็นที่จบแห่งกรรมดำและกรรมขาว. นี่คือการสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา; จะเรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญา หรือจะเรียกว่าอัฐสังคิมรรค, หรือจะเรียกว่าอะไรก็แล้วแต่. แต่ขอให้มองเห็นว่า มันเป็นกรรมที่ทำให้หยุดปรุง, เมื่อไม่ปรุงอะไรขึ้นมา มันก็ไม่มีอะไรชั่ว ไม่มีอะไรดี หรือไม่มีอะไรปนกันทั้งชั่วทั้งดี.

คนที่มองเห็นอย่างนี้ ก็กล่าวพูดว่า ทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่อัปรีย ซึ่งคนธรรมดาไม่กล่าวพูด, ใครพูดก็ถูกค่า. อาตมาก็เคยถูกค่า เมื่อพูดว่าทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่อัปรียนี้ ก็มีคนนึกค่า, บางคนก็ทำให้ได้ยิน ว่าพูดผิดแล้วสอนผิดแล้ว. นี้เพราะว่า รู้กันแต่แค่ชั่วและดี เหนือขึ้นไปนั้นมันไม่รู้.

หยุดการปรุงเสียได้ จะเป็นชีวิตเย็น.

ชั่วหรือดีนั้นมันอยู่ในวิสัยแห่งการปรุง, ปรุงแล้วก็มีผลเป็นชั่วเป็นดี. พอไม่มีการปรุงนั้นแหละ มันจึงไม่มีชั่วไม่มีดี, พ้นชั่วพ้นดี เหนือชั่วเหนือดี.

นิพพานคือภาวะที่อยู่เหนือชั่วเหนือดี; เมื่อจิตเข้าไปถึงภวะนั้นแล้ว จะไม่มี ความทุกข์เลย. ชั่วก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, ดีก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, พอไป ยึดถือเข้าแล้วมันกักเอาทั้งนั้นแหละ ไม่ว่าชั่วหรือไม่ว่าดี จึงปักไปหมดเลยว่า ทั้งชั่ว ทั้งดีล้วนแต่อุปปริย.

คำว่า *อุปปริย* แปลว่า *ไม่น่ารัก*, *ปริยะ* หรือ *ปริย* แปลว่า *น่ารัก*, *อัป* แปลว่า *ไม่* *อุปปริย* แปลว่า *ไม่น่ารัก*, ทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่อุปปริย หมายความว่า ทั้งชั่ว ทั้งดีล้วนแต่ไม่น่ารัก; ไปรักมันเข้ามันจะกักเอา. เรื่องชั่วนั้นมันไม่มีใครรักอยู่ แล้ว; แต่เรื่องดีนั้นก็มีคนรัก จนเป็นบ้า, ระทมทุกข์เพราะว่าไปยึดมันในความดี เรียกว่าไม่หลุดพ้น เข้าไปติดอยู่ในกองทุกข์.

ฉะนั้นอย่าไปยึดเป็นตัวตน เป็นของตน ทั้งความชั่วและความดี คือไม่ปรุง, ไม่ปรุงให้เกิดความรัก ความยึดถือ ทั้งในความชั่วและความดี. นี้เรียกว่า ไม่ปรุง คือวิสังขาร; ที่ปรุงมาแล้วทุกอย่างๆ นั้นก็เป็นสังขาร ก็ไหลเรื่อยไป, มีลักษณะแห่งความทุกข์เรื่อยไป. เคียงนี้ วิสังขารก็คือตรงกันข้าม ไม่มีอวิชชา เหลืออยู่ แล้วก็ไม่มี ความหมายมั่นเรื่องตัวตน เรื่องของตน มันก็ไม่ปรุงอะไรขึ้นมา สำหรับจะรัก จะโกรธ หรือจะเกลียด หรือจะกลัว หรือจะทรมานใจทุกอย่าง.

ในเรื่องนี้เราไม่ค่อยจะสนใจกัน ว่า ความสิ้นสุดแห่งความทุกข์นั้นคือ ความไม่ปรุง, เป็นวิสังขาร คือความไม่ปรุง; ครั้นไม่ปรุงแล้วมันก็ไม่เป็นชั่ว ไม่เป็นดี. ชั่วหรือดีนั้นมันอยู่ที่การปรุง, มันอยู่ในขอบเขตของการปรุง, ถ้ามันออกไป นอกขอบเขตของการปรุงแล้ว มันไม่มีชั่ว มันไม่มีดี นั้นแหละคือ ความหลุดพ้น เป็นกรรมที่สี่ ซึ่งไม่มีสอนในศาสนาอื่น มีสอนแต่ในศาสนาของพระพุทธเจ้า. แต่เราก็ไม่ค่อยจะเอามาสอนกัน เรื่องกรรมที่สี่ กรรมที่ไม่ปรุงให้เป็นดีหรือเป็นชั่ว.

เราสอนกันแต่เรื่องกรรมที่เป็นชั่วและเป็นดี, แล้ว สอนให้ยึดมั่น มั่นหมายติดอยู่ในกรรมดี แล้วมันก็กัดเอา.

คนที่ เป็นโรคประสาท ทั้งหมดก็ว่าได้ เพราะยึดมั่นในความดี ทั้งนั้นแหละ, ไม่ได้เป็นเพราะยึดมั่นในความชั่ว. ความวิตกกังวลทั้งหลายมาจากความยึดมั่นในความดี, ถึงความอิจฉาริษยา ก็มาจากความยึดมั่นถือมั่นในความดี. ฉะนั้นเป็นโรคประสาทกัน ก็เพราะว่ายึดมั่นถือมั่นในความดี นั้นแหละเรียกว่าความดีมันกัดเอา เรายังอยู่ใต้อำนาจของความดี มันก็กัดเอา ก็มันทำให้เราปรุงเรื่อย ทนทรมาณเรื่อย แล้วเมื่อไม่ได้อย่างที่ต้องการ มันก็เป็นโรคประสาท เป็นบ้า หรือตาย.

นี่เรารู้เรื่องกันแต่ฝ่ายการปรุง แล้วหลงไหลอยู่แต่ในฝ่ายการปรุง, ไม่ประสีประสาในเรื่องที่นอกออกไปจากการปรุง คือไม่ปรุง เรียกว่าวิสังขาร. ฉะนั้นเราจึงมีเรื่องเพียงสองเรื่อง ที่เราจะต้องรู้ให้ดีคือ สังขาร กับ วิสังขาร : สังขารคือเรื่องความทุกข์ทั่วไป เหตุให้เกิดทุกข์ทั่วไป, วิสังขารนั้นก็คือนิพพาน ไม่ปรุง ไม่มีทางที่จะเกิดความทุกข์ได้ เป็นนิพพาน. *นิพพาน แปลว่า เย็น เมื่อไม่ปรุงจึงจะเย็น; ถ้าปรุงแม้ปรุงดีก็ยังไม่เย็น* มันก็วิ่งว้ายไปตามแบบของความคิด มันร้อนแบบไม่แสดงอาการ, มันร้อนเพราะยึดมั่นถือมั่น. ที่จริงความดีมันไม่ทำอะไรเอา; ความดีก็สักว่าความดี, ความชั่วก็สักว่าความชั่ว, แต่ถ้า ไปยึดถือเข้ามันจะกัดเอา.

ฉะนั้น พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านก็ไม่ยึดถือแม้ในความดี; แม้ความดีจะมีมา หรือท่านจะได้รับทะนุบำรุงบำเรอ บูชาอย่างไร มันก็ไม่ทำให้เกิดความดี ชนิดที่ทำให้ท่านจะต้องเดือดร้อนและเป็นทุกข์. นี่เรียกว่าอยู่ฝ่ายวิสังขาร ฝ่ายไม่ปรุง, เหนือการปรุง, เรื่องมันจบ. เรื่องสังขารนี้ ปรุงให้มันมากๆๆ นับยี่ถาว ไม่หวาด

ไม่ไหว ตึงกันเมื่อไร จบเมื่อไร รั้นมาก; แต่ถ้าวิสังขารแล้วมันจับทันที คือมันไม่ปรุง, มันหยุด, หยุดปรุงมันก็เย็น.

คำว่านิพพาน คำนี้ ตัวหนังสือแปลว่าเย็น, เย็นเพราะไม่มีของร้อน คือ โลภะ โทสะ โมหะ; เพราะไม่มีการปรุง จึงไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ, ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นของร้อน ชีวิตนี้ก็เย็น, มันก็เลยพูดได้เป็นคู่กันว่า สังขาร เป็นชีวิตร้อน เพราะมันปรุง, วิสังขารเป็นชีวิตเย็น เพราะมันไม่ปรุง.

นี่เรื่องทั้งหมดของพระพุทธศาสนา โดยสรุปแล้ว มันเหลืออยู่เพียงสองคำเท่านั้น ว่าสังขาร กับ วิสังขาร.

นี่คือการปรุง หยุดการปรุง ไม่ต้องตาย. อาตมาสังเกตเห็นว่า ไปที่ไหนในงานศพ ไปสวดศพก็ดี หรือว่าไปอย่างอื่นก็ดี ที่ได้ยินคำพระสวดว่า เตสํ วุปลโม สุขุ สังเกตดูผู้ฟังเข้าใจผิดกันทั้งนั้นแหละ, เข้าใจผิดว่า ตายอยู่ในโลงนั้นแหละ เป็นสุข. อนิจจา วต สงฺขารา—สังขารไม่เที่ยงหนอ. เขาไม่แปลนี้, เขาเอาสังขารเป็นสังขารร่างกายเสียหมดนี่. พระสวดว่า อนิจจา วต สงฺขารา—สังขารไม่เที่ยงหนอ; ชาวบ้านผู้ฟังก็ฟังว่า ร่างกายนี้ไม่เที่ยง ที่จริงพระบาลีไม่ใช่อย่างนั้น; พระบาลีว่าการปรุง หรือสิ่งปรุง หรือของปรุงนะ, สังขารทั้งหลายคือสิ่งที่มีการปรุงทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ; เกิดขึ้นแล้วดับไป.

ที่นี้ก็ เตสํ วุปลโม สุขุ เข้าไประงับเสียซึ่งสังขารทั้งหลายเป็นความสุข; ไม่ใช่ว่าดับร่างกาย ดับสังขาร แล้วมานอนในโลงแล้วเป็นความสุข. ท่านบอกว่าไม่ปรุง, หยุดปรุงที่ไหน เมื่อไรก็ได้ จะเป็นความสุข; แต่เอามาสวดผิดกาลละ ผิดเวลา ผิดสถานที่ เอามาสวดเมื่อมีคนนอนอยู่ในโลง. คนฟังก็เข้าใจว่า เมื่อเข้าไป

นอนอยู่ในโลง มันก็คับสังขาร คือเป็นความสุข. ที่แท้พระบาตินี้ไม่ได้หมายความว่า
 อย่างนั้น, ว่าคับสังขารเสีย คือหยุดปรุงเสีย ที่ไหนก็ตามใจ ที่อื่นก็ได้ แล้วจะไม่มี
 ความทุกข์ จะมีความสุข. พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสคำนี้ไว้ สำหรับมาสวดเมื่อ
 คนนอนอยู่ในโลง. ท่านตรัสไว้เป็นหลักทั่วไป ที่ไหน เมื่อไรก็ได้; ถ้าปรุง
 จะต้องเป็นทุกข์, ระวังเสียซึ่งการปรุง คือสังขารทั้งหลายนั้นจะเป็นสุข.

หวังว่าไปฟังพระสวคศพ อนิจจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยมฺมิโน อุปฺปชฺชิตฺวา
 นิริขณฺนติ เตสํ วุปลโม สุโข. ถ้าได้ยินคำนี้ แล้วก็ขอให้จับใจประทับใจว่า หยุดการ
 ปรุงเสียเป็นความสุข; ไม่ใช่ว่าตายนอนในโลง แล้วจะเป็นความสุข. เคยจะได้
 ชวนกันฆ่าตัวตายไปนอนในโลงเป็นความสุข.

นั่นแหละคือ วิสังขาร หยุดการปรุงเสีย; แม้ครว้ก็หยุดปรุงแคงเสีย ก็ไม่
 ต้องมีเรื่องยุ่งวุ่นวาย, คนทั้งหลายก็หยุดการปรุงแต่งชีวิตนั้นเสีย มันก็เป็นความว่าง
 ความหยุด ความเย็น ความสงบ ความเป็นอิสระ, ไม่ต้องหมุ่นไปตามกรรม, ไม่ต้อง
 เวียนว้ายไปตามกรรม. กรรมนั้นคือการปรุง, ไม่ปรุงก็ไม่มีการม. ไม่ทำกรรม
 แล้วมันก็ไม่มีความทุกข์ ไม่เกิดกิเลส ไม่เกิดความทุกข์ นี้ฝ่ายวิสังขาร.

ฝ่าย สังขารคือการปรุง ฝ่าย วิสังขารคือการไม่ปรุง, สังขตะคือสิ่งที่
 ถูกปรุง, อสังขตะคือสิ่งที่ไม่ถูกปรุง มันมีสองสิ่งเท่านั้นในจักรวาล แห่งพระพุทธ-
 ภาษิต. คำสั่งสอนในพระไตรปิฎก มันมีอยู่สองเรื่อง คือเรื่องปรุงกับเรื่องไม่ปรุง.
 ฉะนั้นจึงถือว่าเป็นธรรมะเล่มน้อย ธรรมะเล่มเล็กๆ ย่อให้สั้นที่สุด เหลือแต่คำพูดเพียง
 สองคำว่า ปรุงกับไม่ปรุง : ปรุงนั้นคือกระทำไปด้วยอวิชชา, ไม่ปรุงทำไปด้วยอวิชชา
 ต้องการอะไร อยากได้อะไร แล้วทำอะไร กินอะไร ใช้อะไร ก็ตามเถอะ ขอให้ทำไป
 ด้วยอวิชชา. อย่าหมายมั่นเป็นตัวกูเป็นของกู มันก็ไม่ปรุง.

เราจะทำอะไร จะไปที่ไหน จะมาที่ไหน จะกินอะไร จะใช้อะไร จะเก็บอะไร จะรักษาอะไร จะสะสมอะไร ก็อย่าให้เป็นการปรุง, คือ อย่าทำด้วยอวิชชา ให้ทำไปด้วยสติปัญญา ว่าทำอย่างนั้นเพื่อประโยชน์อย่างนั้น, ทำอย่างนั้นเพื่อประโยชน์อย่างนั้น, เพื่อความสะดวกอย่างนั้น; แล้วก็ไม่ใช่เอาเป็นของเราคอก ทั้งความสุข ความสะดวก ความอะไรก็ตาม เป็นเรื่องของธรรมชาติไปหมด.

จิตนี้ต้องการแต่จะไม่ใช่เป็นทุกข้ออย่างเดียว, ที่เรียกว่าเราตัวเรา นี้ มันไม่มีอะไรนอกจากจิต. จิตมันนึกเอาเอง ว่าเราว่าของเรา เมื่อยังโง่อยู่ จิตมันก็เป็นตัวเรา เป็นของเรา; พอมันถึงที่สุด ฉลาดแล้ว มันก็เหลือแต่จิต ไม่มีความนึกว่าตัวเราหรือของเรา; อย่างนี้เรียกว่าจิตมันหลุดพ้นแล้ว จากความยึดถือว่าตัวเรา ว่าของเรา. นี่คือจิตที่หมดการปรุง เรียกว่า *วิสขาร คตฺ อจิตฺตํ—จิตนี้ถึงแล้วซึ่งวิสังขาร คือ การไม่ปรุง*; ไม่ต้องตาย, ไม่ต้องตายเข้าใจ, จิตไม่ปรุง จิตหยุดหมดแล้วซึ่งสังขารดับสังขาร คือการปรุงแล้ว.

ส่วนดับสังขารคือดับร่างกาย คือการตายนั้น ก็มีอยู่ส่วนหนึ่ง, คนละเรื่อง นั้นมันเป็นธรรมดา แม้เราจะรู้อะไร หรือไม่รู้อะไร มันก็เป็นไปอย่างนั้น. สัตว์ เคาจฉาน, มันก็ดับสังขารของมันได้ ตามแบบของสัตว์เคาจฉาน มนุษย์มันควรจะทำได้คิกว่านั้น คือดับสังขารชนิดที่เป็นจิต, เป็นภายใน เป็นเครื่องปรุงให้เกิดสุขทุกข์ ในภายใน เรียกว่าสังขารชนิดที่เป็นภายใน ที่ละเอียดที่เข้าใจยาก ที่ต้องศึกษากันมากหน่อย. อย่าให้เกิดการปรุงในกระแสแห่งจิตใจ แล้วมันก็เย็น เย็นโดยที่ไม่ต้องตาย; ครั้นไปถึงวาระที่ร่างกายมันจะต้องตาย นี่เป็นสังขารวัตถุ สังขารร่างกายนี้ มันก็ต้องดับไปตามธรรมดา.

เมื่อไม่มีการปรุ้งว่าตัวเรา ไม่มีการปรุ้งว่าของเรา สังขารมันก็ตายไปตาม
 ธรรมคา, สังขารร่างกายมันแตกดับไปตามธรรมคา. สังขารฝ่ายจิตไม่มีการปรุ้ง ว่านั่น
 เป็นของเรา นี่ก็เรียกว่า ออกมาเสียได้จากความตาย, จิตออกมาเสียได้จากการปรุ้ง
 จิตไม่เกิดปรุ้งว่าเราตาย เราอยู่ เราได้ เราเสีย เราแพ้ เราชนะ หรือเราอะไรก็ตาม.
 นี่จิตออกมาเสียได้จากการปรุ้ง โดยประการทั้งปวง ก็ไม่เป็นทุกข์.

ต้องเอาวิสังขารมาเป็นคู่จิตใจ เพื่อชีวิตเย็น.

สรุปความว่า เรายังเคยเข้าใจผิด เกี่ยวกับคำว่าสังขาร ๆ จนเข้าใจธรรมะไม่ได้.
 เรารู้จักแต่สังขารร่างกายอย่างเดียว ไม่รู้จักสังขารฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ, เราจึงเข้าใจผิด
 ว่า ดับสังขารก็คือตาย, แล้วก็ไม่รู้ว่ เมื่อไรจะมีความสุขกันได้ มันก็ปรุ้งอยู่เรื่อย.
 ฉะนั้น รู้จักเรื่องสังขารฝ่ายจิต, อย่าให้จิตปรุ้ง ก็ดับสังขารฝ่ายจิต. จิตนี้ก็ไม่เกิด
 กิเลส แล้วก็ไม่มีทุกข์ไม่มีความร้อน. เมื่อไม่รู้จักก็ต้องหลง; พุทกันได้สั้น ๆ
 ง่าย ๆ ว่า ถ้าไม่รู้จักไม่เข้าใจก็ต้องหลง, หลงผิดตรงกันข้ามจากความจริง เห็นเป็นตัวตน
 เป็นตัวกู เป็นของกูไปหมด ตามความหลอกลวงของอวิชา.

เมื่อจิตมันคบกันอยู่กับอวิชา มันก็ต้องหลง หลงเป็นตัวกู — ของกู
 ในทุกสิ่งทีเข้ามาเกี่ยวข้อง; พอจิตมันทำลายอวิชาได้, วิชาเข้ามาแทน มันก็ไม่
 หลงในอะไร, ไม่หลงว่า มีตัวตนหรือของตนในอะไร มันก็เป็นจิตที่เย็นเป็นนิพพาน.
 จิตที่เข้าถึงนิพพานคือความเย็น, จะเรียกว่าชีวิตเย็นก็ได้; ถ้ามีสังขาร มีการปรุ้ง
 ก็เป็นชีวิตร้อน, ถ้าไม่มีสังขาร ไม่มีการปรุ้ง ก็เป็นชีวิตเย็น.

ใครจะชอบอย่างไร ก็มีสิทธิที่จะเลือกตามความพอใจ. พระพุทธเจ้า
 ท่านก็ได้ตรัสไว้สำหรับให้เลือก, เรามันมีหน้าที่ที่จะเลือก, เราต้องรับผิดชอบในการเลือก

ของเรา. ถ้าเราเลือกไม่ถูก ก็ต้องได้รับสิ่งที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว, ใช้คำว่า
อย่างนั้น; ไม่ออกจากกองทุกข์ได้ ก็ต้องไปหลงในสิ่งที่มีอยู่มากมาย สำหรับจะหลอก
ให้เราหลง.

ฉะนั้นอยู่ด้วยความไม่หลงในสังขาร คือการปรุงหรือของปรุง, อยู่ด้วยความ
รู้เท่าทันในสังขาร ไม่มีคัมมันตือมัน, ถ้าเอาสังขารมาเป็นของคู่จิตคู่ใจ แล้วมันกัดเอา.
ต้องเอาวิสังขาร คือการไม่ปรุง มีความหมายเป็นพระนิพพานนั้น มาเป็นของคู่จิต
คู่ใจ ชีวิตนี้ก็เย็นตลอดไป, แล้วเรื่องมันก็จบ, จบเพราะรู้จักคำเพียงสองคำ คือคำว่า
สังขาร กับคำว่า วิสังขาร.

นี้ธรรมะเล่มน้อยในวันนี้ พุศกันด้วยเรื่องคำสองคำ คือคำว่า สังขารกับ
วิสังขาร, และหวังว่าท่านผู้ฟังทั้งหลาย คงจะมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับคำสองคำนี้
มากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน, แล้วก็ก้าวหน้าไปในทางไม่ปรุง คือก้าวหน้าไปในทางของ
วิสังขารหรือพระนิพพาน.

อาตมาขออุทิศการบรรยายนี้ ไว้แต่เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้า
ทั้งหลาย ท่านจะได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย เพื่อส่งเสริมกำลังใจของท่านทั้งหลาย
ให้มีศรัทธาความกล้าหาญ ในการที่จะไม่ปรุง กล้าที่จะไม่ปรุง. ก่อนนี้ขี้ขลาด ต่อไปนี้
จะกล้าในการที่จะไม่ปรุง และเจริญองกามไปตามทางของพระศาสนา ของสมเด็จพระ
พระบรมศาสดา อยู่ตลอดกาลนานเทอญ.

ธรรมะเล่มน้อย

— ๑๒ —

๒๖ มีนาคม ๒๕๒๖

สรุปความธรรมะเล่มน้อย.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๑๒ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเรื่อง ธรรมะเล่มน้อย ต่อไปตามเดิม, และเนื่องจากครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายของภาคนี้ ก็เป็นการกล่าวสรุปข้อความทั้งหมด ที่ได้กล่าวมา.

เราได้พูดกันถึงเรื่อง ธรรมะเล่มน้อย คือข้อความที่เป็นที่สรุปรวมของ ธรรมะทั้งหลาย เรียกว่าทั้งจักรวาลของธรรมะ เอามาพูดให้เป็นใจความสั้น ๆ ครอบคลุมแก่การศึกษาอย่างธรรมดาๆ ด้วยภาษาธรรมดาๆ เมื่อจดจำไว้ได้แล้ว ก็จะประกันความพินเพื่อ ในการที่จะศึกษาธรรมะทั้งหมดทั้งปวง ในพระพุทธศาสนา. ครั้งนี้ เป็นการสรุปข้อความทั้งหมด ตั้งแต่ต้นจนจบ ขอให้กำหนดให้ดีๆ คงจะมีประโยชน์.

ทุกสิ่งเป็นธาตุ, ปรุงกันจนเกิดจิต.

ธรรมะเล่มน้อยก็หมายความว่า จะพูดกันให้สั้นที่สุด, รวบรวมมาให้หมดที่สุด พูดไว้ในลักษณะที่มันสั้นที่สุด. ธรรมะทั้งหมดในพระพุทธศาสนาจะมีเท่าไรก็ตาม เราอาจจะพูดได้ด้วยข้อความเพียงสองสามบรรทัด ว่า ธาตุตามธรรมชาติ ปรุงแต่งกัน จนเกิดสิ่งที่ เรียกว่า จิต นับบรรทัดที่หนึ่ง. ธาตุทั้งหลายตามธรรมชาติ ปรุงแต่งกัน จนเกิดสิ่งที่เรียกว่า จิต; ฉะนั้นอะไร ๆ ก็คือจิต, ทุกอย่างรวมอยู่ที่จิต หรือคือจิต นี้ละเอียดหน่อย ต้องพูดกันหลายคำ, จากอะไร ๆ ก็คือจิต ก็มาถึงโพธิจิต คือจิตอันสูงสุด, จากโพธิจิต ก็มาถึงนิพพาน เรื่องมันก็จบ.

ขอทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า จากธาตุตามธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง ก็มาถึงเรื่องจิต, จนอะไร ๆ ก็คือจิต มาถึงโพธิจิต, จากอะไร ๆ ก็คือจิต จนมาถึงโพธิจิต, จากโพธิจิตก็ถึงนิพพาน. สามบรรทัด: จากธาตุถึงจิต, จากจิตทุกชนิดมาถึงโพธิจิต, จากโพธิจิตก็ถึงนิพพาน. นี่ท่านทั้งหลายพึงดูให้ดี สังเกตดูให้ดี ว่ามันสรุปกันเพียงไร เป็นการย่อมากมาย เป็นการย่ออย่างยิ่งเพียงไร.

ข้อแรกที่ว่าอะไร ๆ ก็สักว่าธาตุตามธรรมชาติ จะต้องเข้าใจว่า ไม่มีอะไรที่มีใช้ธาตุ ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ : รูปธรรมนามธรรมก็ตาม ล้วนแต่เป็นสักว่าธาตุ. ถ้าพูดกันอย่างชาวบ้านที่สุด ก็ต้องพูดว่า นับตั้งแต่ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่งจนถึงพระนิพพาน มันก็คือธาตุด้วยกันทั้งนั้นแหละ; แม้แต่พระนิพพาน ก็คือนิพพานธาตุ. ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่ง ไม่มีรากอะไรเลย ก็เป็นเรื่องวัตถุธาตุ, เป็นนามธาตุ เป็นสังขตธาตุ, แล้วก็มีสังขตธาตุ คือ นิพพาน. นี่คือคำที่จะต้องจำไว้เป็นหลักว่า มัน ไม่มีอะไรที่มีใช้ธาตุ ในหลักพระพุทธศาสนานั้น ไม่มีอะไรที่มีใช้ธาตุตามธรรมชาติ. ดังนั้นจึงไม่มีอะไรที่จะจัดว่าเป็นตัวคนหรือเป็นของตนได้ เพราะว่ามันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ.

ที่เป็นหลักใหญ่ๆ ก็ว่ามีอยู่ ๖ ธาตุ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ผ้ายรูปธาตุ, วิญญาณธาตุนี้เป็นผ้ายนาม แล้วก็อากาศธาตุ คือธาตุแห่งความว่าง ซึ่งไม่ควรจะจัดเป็นรูปหรือเป็นนาม แต่เขาก็มักจะจัดกันเป็นนาม. มันไม่ใช่เรื่องจิตที่จะมาจัดเป็นนาม ควรจะเรียกว่าธาตุที่มีใช้รูปมิใช่นาม คืออากาศธาตุ ที่ว่าง. นี้เรียกว่าธาตุทั้ง ๖ ถ้าจะมีนิพพานธาตุมาสงเคราะห์ในกลุ่มนี้ ก็จะสงเคราะห์ในพวกอากาศธาตุ คือที่ว่างจากรูปและนาม แต่ก็ไม่มีการจัดหรือการกล่าวไว้ ไม่เคยพบ, บางที่จะพบว่า มีคนจัดอากาศธาตุ ว่าเป็นสังขตธาตุเสียอีก ก็เลยเป็นนิพพานไปไม่ได้. ทั้งนี้เพราะว่าเราเข้าใจความหมายของคำว่าอากาศธาตุนั้นต่างกันมาก คำอธิบายต่างๆ ไม่เป็นที่ยุติ, แต่เอาเป็นว่า ให้ธาตุทั้ง ๖ นี้อยู่ในผ้ายสังขตธาตุ. ที่นี้ธาตุนอกไปจากนั้น ก็คืออสังขตธาตุ หรือนิพพาน ถ้าไม่เคยรู้เรื่องมาบ้างก่อน ก็คงจะงงหรือพินเผื่อ.

เอาจะได้พูดไปตามลำดับ : ธาตุ ๖ มีอยู่ตามธรรมชาติ ประกอบกันเข้าเป็นนามและรูป ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม นี้เป็นรูป แล้วก็ธาตุวิญญาณนี้ก็คือนาม, อากาศธาตุเป็นที่ตั้งแห่งรูปและนาม มันจึงมีครบ คือธาตุทั้งหลายประกอบกันเข้าแล้วก็มีสิ่งที่เรียกว่ารูปและนามเกิดขึ้นมา : รูปคือผ้ายร่างกาย, นามคือผ้ายจิตใจ, แล้วมันก็มีผ้ายจิตใจนั้นแหละ เป็นหลักใหญ่หรือเป็นประธาน ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายของคน หรือของสัตว์ หรือเป็นต้นไม้ เป็นต้น, แล้วมันมีธาตุที่มองไม่เห็นตัว เรียกว่า วิญญาณธาตุ ทำหน้าที่อยู่ในนั้น คือรู้สึกได้ อย่างน้อยก็รู้สึกได้ หรือมีชีวิตได้ และที่ว่ามีที่ว่างเป็นที่ตั้งแห่งธาตุทั้งปวง นี้ก็พึงยากสำหรับคนที่ไม่เคยศึกษา. แต่จะพูดได้ง่ายๆ ว่า มันต้องมีที่ว่าง มันจึงมีอะไรเข้าไปตั้งอยู่ที่นั่นได้; เหมือนก้อนหินก้อนนี้ มันจะมาวางอยู่ตรงนี้ มันต้องมีที่ว่าง. นี้เรียกว่า วัตถุมันก็ต้องอยู่ที่ที่ว่างจากวัตถุ ถ้าเป็นนามเป็นจิตมันก็ต้องตั้งอยู่ที่ที่ว่างจากนามหรือจากจิต ต่างก็มีที่ว่าง ให้เป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งปวง.

คำว่าความว่าง นี่เป็นคำประหลาด มีความหมายที่ยกย่ายได้หลายอย่างหลายประการ แล้วกลายเป็นสิ่งที่มีค่า; ถ้ามันไม่มีที่ว่างให้สิ่งใต้อะไร มันก็มาตั้งไม่ได้ มันก็ไม่มีอยู่; เช่นว่าโลกนี้มันก็ตั้งอยู่บนความว่าง, ถ้าไม่มีที่ว่างให้ตั้ง โลกนี้มันก็ตั้งอยู่ไม่ได้ มันก็ไม่มี, หรือคุณง่าย ๆ ภาษาทั้งหลาย เป็นถ้อย เป็นขาม เป็นโอง เป็นอ่าง เป็นไท เพราะมันมีที่ว่างอยู่ในนั้น มันจึงใช้ประโยชน์ได้ คือใช้ใส่ของอื่นได้ ถ้าว่าถ้อยขามโองใหม่มันไม่กลวง มันไม่มีที่กลวงเป็นที่ว่าง มันก็ใช้ใส่อะไรไม่ได้ มันก็ไม่มีราคาเลย. ฉะนั้นเพราะความที่มันมีกลวง มีที่ว่าง มีความกลวง ว่าง มันจึงมีประโยชน์ใช้ใส่อะไรได้. นี่ท่านทั้งหลายต้องรู้จักไว้เสียด้วยว่า แม้ ความว่าง ความกลวงที่ไม่มีอะไรในนั้นนะ มันก็เป็นสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญ จึงจัดไว้ว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน, เรียกว่าธาตุว่าง จะคุณกันไปที่สิ่งอื่นก็ได้ แต่ไม่ใช่เรื่องของเรา มาดูกันที่เรื่องตัวเรานี้ดีกว่า.

คน ๆ หนึ่งที่สมมติว่าคน ๆ หนึ่งนี้ ก็คือมี ดิน น้ำ ไฟ ลม มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วก็มีธาตุใจ คือธาตุจิต, แล้วก็มี ธาตุว่าง เพื่อให้ธาตุทั้งหลายเหล่านั้นตั้งอยู่ได้. ในคน ๆ หนึ่ง โดยสมมตินี้มันประกอบอยู่ด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุจิต คือธาตุวิญญาณ แล้วก็มีธาตุว่าง, พังตุก็แปลก. ถ้าเราแยกร่างกายนี้เป็นปริมาณ มันก็ทุก ๆ ปริมาณ มันก็ต้องตั้งอยู่บนที่ว่างสำหรับมัน. จิตมันก็ต้องตั้งอยู่บนธาตุว่างจากจิต มันจึงมีจิตปรุงแต่งหรือเกิดขึ้นมาได้. ฉะนั้นธาตุว่างนี้ถ้ายังไม่รู้จัก ก็ควรจะรู้จักกันเสียใหม่ เป็นสิ่งที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์ แม้เราจะไม่เชื่อตามพระคัมภีร์ เราก็พอจะมองเห็นได้ ว่ามันเป็นเช่นนั้นจริง.

เอาละ, เป็นอันว่า เพราะมี ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วก็มีธาตุจิต แล้วก็มีธาตุว่าง มันประกอบกันอยู่อย่างสนิทสนม ถูกเรื่องของธรรมชาติ มันก็เลยเกิดเป็นคนขึ้นมาคนหนึ่ง คือเราทั้งหลายแต่ละคนแต่ละคน. นี้เรียกว่า ธาตุธรรม-

ชาติ ประกอบกันขึ้นเป็นนามรูป คือกายกับใจ, แล้วก็มีส่วนที่เรียกว่าจิต หรือใจ นั้นแหละ เป็นประธานในกลุ่ม, นี้ขั้นที่สอง.

นี่อะไรๆก็เป็นเรื่องของจิต ที่เป็นประธานทั้งนั้นแหละ อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ประทุแต่งเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา จนถึงระดับที่เรียกว่า โพรจิต. ขั้นที่สามโพรจิต คือจิตที่เบิกบานแล้ว ถึงความรู้แจ้งเป็นโพธิแล้ว. โพรจิตนี้ เจริญจนถึงกับว่ารู้จัก หรือเข้าถึงซึ่งนิพพาน ซึ่งเป็นธาตุอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน, เรียกว่า นิพพานธาตุ นิโรธธาตุก็เรียก. จิตลุดถึงนิพพานธาตุ คือลุดถึงธาตุชนิดที่ไม่มี การประทุแต่ง ไม่เปลี่ยนแปลง แล้วก็ไม่มีความทุกข์; ใช้คำว่าธาตุเสมอทั้งหมด พอถึงนิพพาน เรื่องมันก็จบ.

ธาตุทั้งปวงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ, ประทุแต่งกันเข้า เป็นสิ่งที่เรียกว่า ร่างกายและจิตใจ ของสิ่งที่มีชีวิต เป็นคนๆหนึ่ง หรือเป็นสัตว์ตัวหนึ่ง, แล้วก็จิตนี้ ได้รับการประทุแต่งเปลี่ยนแปลงอย่างถูกวิธี มันก็เจริญออกมาสูงยิ่งๆขึ้นไป จนถึงเป็นโพรจิต รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงได้ แล้วลุดถึงนิพพานธาตุ เป็นที่คับแห่งทุกข์ ทั้งปวงได้, แล้วเรื่องมันจบ.

นี่เรียกว่าทั้งหมดแห่งเรื่อง ไม่รู้ว่าจะเรียกอะไรดี ก็เรียกว่าทั้งหมดแห่งเรื่อง หรือจักรวาลของธรรมะ มันมีเท่านั้น : ธาตุตามธรรมชาติประทุแต่งขึ้นเป็นจิต, จิตจะเจริญเรื่อยๆไป ใต้อาศัยร่างกาย กายกับจิตนี้มันทั้งกันไม่ได้ แต่ว่าส่วนใหญ่มันอยู่ที่จิต, จิตมันเจริญเรื่อยๆไปจนถึงนิพพาน เรื่องจบ.

ตัวตนไม่มี แต่จิตโง่ยึดถือเป็นตัวตน.

ไม่มีตัวตนที่ตรงไหน : กายก็ไม่ใช่ตัวตน, จิตก็ไม่ใช่ตัวตน, แม้แต่นิพพานก็ไม่ใช่ตัวตน, เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า มันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ จิตมันไม่ใช่ตัวตน แต่มันมีความโง่คิดเอาเอง ว่าเป็นตัวตน นี่ตอนที่สำคัญ บัญหามันเกิดอยู่ตรงที่ว่า จิตทั้งที่มีใช้ตัวตน คือมันเป็นเพียงสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; แต่แล้วมันได้รับธาตุโง่ ธาตุวิชา ธาตุวิชาธาตุเข้าไปปรุงแต่งจิต จิตจึงเกิดความคิดเป็นตัวตน, ยึดถือเอาว่าเป็นตัวตน เอานั่นเอานี้เป็นตัวตน เอาตัวมันเองเป็นตัวตน แล้วแต่โอกาส. แต่ว่ามัน เนื่องด้วยจิต ทั้หนักนั้นแหละ ที่มันจะเอามายึดเป็นตัวตนได้, พอจิตมันโง่ขนาดนั้น มียึดถืออะไรเป็นตัวตน มันก็ยึดถือ คือจับฉวยขึ้นมายึดถือ, เมื่อจับฉวยขึ้นมายึดถือไว้มันก็หนัก นั่นแหละคือ ความทุกข์.

ความทุกข์ทั้งปวง มันเกิดมาจากความยึดถือ, ความยึดถือด้วยจิต ไม่ได้หมายถึงว่ายึดถือด้วยมือ. ถ้าเป็นเรื่องร่างกายมันก็ยึดถือด้วยมือ เป็นเรื่องของจิตมันก็ยึดถือด้วยจิต, คือสำคัญมันหมายความว่าตัวตน สำคัญมันหมายความว่าของตน. นี่คือจิตโง่ที่ประกอบไปด้วยวิชาธาตุ, ธาตุจิตมาประกอบด้วยวิชาธาตุ ไม่รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ก็ยึดถือตามธรรมชาติ.

ตอนนั้นก็พอจะมองเห็นได้ง่ายๆ เช่นว่าพอจิตมันได้สิ่งที่ต้องการมากิน กินของอร่อยอยู่ จิตได้รับอร่อยจากของที่กินอยู่ มันก็ ปรุงความคิดต่อไปว่า กูอร่อย คือมีตัวตนสำหรับเป็นผู้อร่อย แล้วถือเอาความอร่อยว่าเป็นความอร่อยของกู. ที่จริงมันเป็นจิตล้วนๆ มันไม่ใช่ตัวตนอะไร, แต่มันมีความโง่ คืออวิชามาก, พอมันได้เห็นสวยๆ หรือ ได้ฟัง เพราะๆ ได้กลิ่น หอมๆ หรือว่า ได้กิน อร่อย, หรือ ได้สัมผัสที่นึมนวลสบายที่สุด, หรือ ได้ความคิดที่สบายที่สุด, มันก็ไ้อร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ความ

เป็นต้นนี้, ความคิดของจิตก็งอกออกมาเอง เกิดออกมาเอง ว่ากูอร่อย. นี้ความอร่อยต้องมาก่อน. จิตนั้น สัมผัส ความอร่อยแล้ว, มันก็ปรุงแต่งความคิด ขึ้นมาว่ากูอร่อย. นี้ตัวกูเพิ่งเกิดเกี่ยวเนื่อง, ก่อนนี้ไม่เคยมีตัวกู. เกี่ยวนี้จิตมันคิดโง่ๆ ขึ้นมา ยึดถือโง่ๆ ขึ้นมาว่าตัวกู.

นี่คือหัวใจของเรื่องที่สำคัญที่สุด ที่ถ้าไม่รู้ก็ไม่รู้แหละ ถ้าไม่รู้ก็ไม่รู้ว่าเป็นทุกข์เพราะเหตุไร; ถ้ารู้มันก็เข้าใจได้ว่า เป็นทุกข์เพราะจิตมันโง่ ไปยึดถือเอาอะไรว่าเป็นตัวตนขึ้นมา; มันก็จะยึดถือตัวเองนั้นแหละก่อน ว่าเป็นผู้อร่อย ก็เป็นตัวกูผู้อร่อย, แล้วก็ยึดถือเอาความอร่อยนั้นเป็นของกู.

บางที่จิตมันมันมีเหตุการณ์ที่เนื่องกันอยู่กับรูป, เช่นรูปเป็นตัวกระทำเหตุการณ์ ไปกระทบไปกระทบ มันก็จะเอาตัวร่างกาย ที่กระทบกระทั่งนั้น ว่าเป็นตัวกู, เอาสิ่งที่มากระทบว่าเป็นของกู.

บางที่จิตมันรู้สึกเวทนา เวทนาสุขหรือทุกข์ มีเวทนาอยู่ มันก็เอาจิตที่รู้สึกเวทนาหรือเอาตัวเวทนานั้นแหละ ว่าเป็นตัวกู, จิตที่รู้สึกเวทนา มันยึดถือตัวเองว่าเป็นตัวกู, เพราะมันมีเวทนาให้รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ รู้สึกว่าเวทนานี้ก็ของกู.

บางที่จิตมันสำคัญมันหมายสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ด้วยสัญญา มันหมายความว่าอย่างนั้นอย่างนี้ : มันหมายความว่า เป็นคน, มันหมายความว่า เป็นสัตว์, มันหมายความว่า เป็นหญิง มันหมายความว่า เป็นชาย, มันหมายความว่า เป็นอะไรก็ตาม เป็นบุตรภรรยาสามีอะไรก็ตาม, ก็เรียกว่าสัญญา มันมีความมันหมาย มันเอาความมันหมาย หรือสิ่งที่มันหมายคือจิตนั้นแหละว่า เป็นตัวกู, สำคัญอย่างไรก็เป็นสัญญาของกู.

บางทีก็มีความคิดนึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรียกว่า สังขาร, มีสัญญาอย่างไร แล้วก็คิดไปตามเรื่องที่เหมาะสมกับสัญญานั้น ๆ มันก็เกิดความคิดขึ้นในจิต. จิตก็ยึดถือเอาตัวความคิด หรือจิตที่กำลังคิด ว่าเป็นตัวกู, แล้วก็ เป็นความคิดของกู. เมื่อมันทำหน้าที่ถึงที่สุดแล้ว มันเป็นสิ่งเดียวกัน คือตัวจิตกับตัวความคิด, มันเข้าเป็นตัวเดียวกัน แล้วเอาเป็นตัวกู, เอารายละเอียดของความคิดเป็นเรื่องต่าง ๆ ว่าเป็นเรื่องของกู.

ที่นี้ บางทีบางกรณีจิตมันก็เอาวิญญาณ คือที่รู้แจ้งทางตาว่าเป็นรูปเป็นอย่างไร, รู้แจ้งทางหูว่าเสียงเป็นอย่างไร, เอาวิญญาณที่กำลังรู้แจ้ง ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ว่าเป็นตัวกู ซึ่งเป็นคำสอนอีกฝ่ายหนึ่ง มีลักษณะเป็นตัวตนเป็นสัสสตะ, คือเขาว่าจิตมาทำงานที่ตา, จิตมาทำงานที่หู, จิตมาทำงานที่จมูก, จิตมาทำงานที่ลิ้น, จิตมาทำงานที่กาย, จิตมาทำงานที่มโนทวาร คือจิตคือใจ, จักให้เป็นตัวเป็นตนเสียเลย. นี้ก็เรียกว่าเอาวิญญาณเป็นตัวตน ในลัทธิอื่นไม่ใช่ พุทธศาสนา, เขาสอนเป็นตัวตนจริง ๆ จัง ๆ กันไปเลย.

ที่นี้ อาจารย์ทางพุทธศาสนาบางคน ก็รับเอามาสอนผิด ๆ ว่าเป็น พุทธศาสนา ว่าสิ่งที่รู้แจ้งที่ตา รู้แจ้งที่หู รู้แจ้งที่จมูก นั้นเป็นตัวตน มีตัวตนมาทำหน้าที่รู้แจ้งที่นั่นอย่างนั้นก็มิ. อย่าไปยึดถือเอามา ว่านั่นมันเป็นหลักในพุทธศาสนา, มันเป็นเรื่องความโง่ของจิต; ไปยึดเอาเรื่องรูปเป็นตัวตน, เวทนาเป็นตัวตน, สัญญาเป็นตัวตน, สังขารเป็นตัวตน, วิญญาณเป็นตัวตน, นี้ตัวตนมันก็เกิดขึ้นมา.

ที่นี้ที่มันเป็นเรื่องการปรุงแต่งทางจิต ด้วยธาตุต่าง ๆ กัน; สิ่งที่เขาปรุงแต่งจิต; เช่น รูปก็เป็นธาตุ เสียงก็เป็นธาตุ กลิ่นก็เป็นธาตุ รสก็เป็นธาตุ โผฏฐัพพะก็เป็นธาตุ ธรรมารมณ์ก็เป็นธาตุ, นัยน์ตาก็เป็นธาตุ หูก็เป็นธาตุ จมูกก็เป็น

ธาตุ ล้วนก็เป็นธาตุ กายก็เป็นธาตุ จิตเองก็เป็นธาตุ. นี่จะเห็นว่าเป็นธาตุ ธา—ตุ ธาตุ ไปเสียทั้งหมด ไม่ใช่ตัวตน, จับกลุ่มกันเข้าแล้ว ก็ทำงานตามหน้าที่ได้ แต่ตัวประธานของมันเป็น จิตนั้น มันยังโง่ได้, แล้วมันเอาอวิชชาธาตุเข้ามาปรุง ก็เลยเป็นจิตโง่ มันก็เลยมีตัวตนขึ้นมา.

อะไร ๆ ก็เป็นเรื่องของจิต.

จะอธิบายตัวอย่างที่ค่อนข้างละเอียดสักหน่อย ละเอียดสักหน่อยหรือละเอียดที่สุด ก็แล้วแต่จะพูด. ที่ว่า อะไร ๆ ก็คือจิต; เมื่อมีการเห็นรูปด้วยตา ถูกแล้ว จิตนั้นแหละทำหน้าที่ที่ตา, แล้วมีการเห็นรูป เพราะว่าตามัน กระแทบกันเข้ากับรูป, รูปมากระทบตา เกิดจักขุวิญญาณ คือจิตที่เห็นรูป เห็นแจ้งรูป รู้อันเป็นอย่างไร. เราจึงพูดได้ว่า ผู้ที่เห็นรูปก็คือจิต; แต่อย่าเพื่อเอาเป็นตัวคน มัน เป็นจิตตามธรรมชาติ เห็นรูปก็จิตเป็นผู้เห็น.

ที่นี้ การเห็นรูปนั้น คือจิตกำลังทำหน้าที่ของมันตามธรรมชาติ; เมื่อรูปมาถึงตา มีจิตทำหน้าที่เห็น. ตัวการเห็นนั้นคือตัวจิตที่กำลังทำหน้าที่ของมันตามธรรมชาติ; เพราะว่าจิตมันทำหน้าที่อย่างนั้น ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับรูป คือตา ฉะนั้น การเห็นก็คือจิตที่กำลังทำหน้าที่.

ที่นี้ สิ่งที่ถูกเห็น เช่นว่าเห็นต้นไม้อย่างนี้; เห็นคือต้นไม้ต้นหนึ่งที่จิตสร้างขึ้นในวิถีแห่งจิต, ไม่ใช่ต้นไม้ต้นนั้นมันเข้าไปในตา, ไม่ใช่. แต่ว่า จิตนั้นมันได้สร้างภาพชนิดนี้ เหมือนที่เห็นข้างนอกก็ขึ้นในภายใน. ระบบของจิตมันจึงเกิดเห็นต้นไม้ต้นนี้, แล้วต้นไม้ต้นที่จิตเห็นนั้น คือต้นไม้ที่จิตสร้างขึ้น ไม่ใช่ต้นไม้ต้นนี้. พึงดู

ให้ตี เป็นคันไม้ที่จิตมันสร้างขึ้นตามวิถีทางของจิต เห็นอยู่ในจิต. ฉะนั้นสิ่งที่ถูกเห็นก็คือจิตอีกเหมือนกัน.

พูดอย่างนี้คนธรรมดาคงไม่เชื่อ หรือว่านักวิทยาศาสตร์ทางฝ่ายวัตถุก็คงไม่เชื่อ; เพราะเขารู้กันแต่เรื่องวัตถุ, แต่ถ้าเรื่องของจิตแล้วมันกลายเป็นว่า อะไรๆ ก็คือจิตไปหมด. ผู้เห็น ก็คือจิต การเห็น ก็คือจิต สิ่งที่ถูกเห็นก็คือจิต มันถึงขนาดนั้น. นี่เรียกว่า เรื่องของจิต อะไรๆ ก็คือจิต.

บททวนอีกทีหนึ่งก็ได้ว่า ตาถึงเข้ากับรูป ก็เกิดจักขุวิญญาณ มีการเห็นรูป; ผู้เห็นก็คือจิตหรือจักขุวิญญาณ. ที่นี้การเห็นก็เมื่อเกิดจักขุวิญญาณชนิดนี้แล้ว มันก็ทำหน้าที่ของมันเป็นการเห็นตามธรรมชาติ, คือจิตที่อยู่ในหน้าที่ของจิต ก็มี การเห็น คือการกระทำที่เรียกว่าการเห็น. ฉะนั้น การเห็นก็คือจิต จิตทำหน้าที่อย่างนั้น หรือการกระทำของจิต เป็นตัวจิตนั้นแหละ เรียกว่าเป็นการเห็น. ที่นี้สิ่งที่ถูกเห็น ก็คือสิ่งที่จิตมันสร้างขึ้นเพราะการเห็นนั้น, เป็นเรื่องของจิตในภายใน มันก็เห็นสิ่งที่เข้าไปกระทบจิต จิตรู้สึก นั้นมันก็คือสิ่งที่จิตสร้างขึ้น ของข้างนอกนั้นมันเข้าไปในนั้นไม่ได้ แต่มันไปสร้างภาพขึ้นได้ใหม่ เปรียบเหมือนหนึ่งว่าที่เครื่องรับภาพของกล้องถ่ายรูป, มันสร้างภาพขึ้นมาได้ในนั้นแล้วมันก็เห็น. นี่มันเลยไม่มีอะไรเหลือตก มันกลายเป็นเรื่องจิตไปหมด ผู้เห็นก็คือจิต การเห็นก็คือจิต สิ่งที่ถูกเห็นก็คือจิต.

ในเรื่องของหูก็เหมือนกัน; ผู้ได้ยิน ก็คือจิต, การได้ยิน ก็คือจิต สิ่งที่ถูกได้ยินก็คือจิต. จมูก—กลิ่น ผู้รู้กลิ่น ก็คือจิต, การรู้กลิ่นก็คือจิต กลิ่นที่ถูกรู้ก็คือจิต. ที่นี้การรส ผู้รู้รส ก็คือจิต การรู้รสก็คือจิต รสที่ถูกรู้ก็รู้ก็คือจิต. นี่สัมผัสผิวหนังนี้ ผู้สัมผัส ก็คือจิต การสัมผัส ก็คือจิต สิ่งที่ถูกสัมผัสก็คือจิต. ที่นี้

เรื่องของจิตเอง จิตที่รู้อารมณ์ การรู้อารมณ์ อารมณ์ที่ถูกรู้ มันก็เป็นเรื่องของจิต, คือตัวจิต ชนิดหนึ่งในลักษณะหนึ่งในขณะหนึ่ง.

ฉะนั้นถ้าพูดว่า อะไร ๆ ก็คือจิตนี้ เป็นคำพูดครอบจักรวาล; ถ้าเข้าใจ ก็เข้าใจ, ถ้าไม่เข้าใจก็ไม่เข้าใจ, จะโทษอาทมาว่าพูดบ้าง ๆ บอ ๆ ไม่รู้เรื่อง ก็ได้เหมือนกันแหละ. มันไม่มีทางพูดเป็นอย่างอื่น, มันมีทางพูดแต่อย่างนี้ แล้วไม่รู้จะพูดอย่างไรอีก. ขอให้ไปใคร่ครวญดูเองบ้าง เพื่อจะเข้าใจว่า อะไร ๆ ก็คือจิต.

ฉะนั้นเราก็มีแต่สิ่งเหล่านี้ คือสิ่งที่รู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทุกอย่างมันก็เป็นเรื่องของจิต หรือเป็นเรื่องจิตโดยตรง. พระพุทธเจ้าในชั้นลึก ก็คือจิตที่รู้ธรรมะ เป็นพระพุทธรเจ้า, ธรรมะก็คือสิ่งที่จิตรู้ จนกลายเป็นจิตเสียเอง, พระสงฆ์ก็คือจิตที่รู้ตามพระพุทธรเจ้า. ดู มันไม่มีเรื่องอื่น นอกจากเรื่องของจิต : พระพุทธรเจ้าคือจิตที่ตรัสรู้, สิ่งที่ตรัสรู้ก็คือสิ่งที่ปรุงขึ้นด้วยจิต ในจิต โดยจิต เป็นจิตชนิดนั้นอยู่ ในความรู้สึกของจิต นั่นคือธรรมะที่ตรัสรู้, พระสงฆ์ทั้งหลาย ก็คือจิตทั้งหลายที่รู้ตามอย่างเดียวกัน.

ผลที่จิตปรุงมี ๔ ลักษณะ.

ทีนี้ถ้าจะมากูที่ผลที่เกิดขึ้น เป็นบุญเป็นบาป เป็นอะไรเหล่านี้ มันก็เป็นเรื่องของจิต. ในลักษณะอย่างนี้ เรียกว่าบาปเพราะมันผิด คือมันไม่ถูกและเป็นทุกข์, ถ้าเป็นเรื่องอย่างนี้ก็เรียกว่าบุญ เพราะมันไม่ได้เป็นทุกข์ มันรู้สึกเป็นสุข. หรือว่าแม้แต่ว่า ไม่หวั่นไหว ไม่จัดเป็นบาปเป็นบุญ เขาเรียกว่า *อนเนชชา*, อย่างนั้นมัน ก็ยังเป็นเรื่องของจิต, หรือว่ามันอยู่เหนือโลก มันขึ้นพ้นอำนาจของสิ่งเหล่านี้

เรียกว่า เหนือโลก มันก็ยังคือจิต. ฉะนั้นจึงมีคำเรียกจิตนี้ต่าง ๆ กัน เป็น กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต; มันไม่มีอะไรที่มีใช้จิต.

ที่นี้อยากจะให้สังเกตตามลำดับกันอีกแนวหนึ่ง เพื่อให้รู้ที่เดียวหมด ทั้งหมดจะมีคำสัก ๔ คำ, คอยจำให้ดีๆ ๔ คำ คือ คำว่า บาป คำหนึ่ง คำว่า บุญ คำหนึ่ง คำว่า อเนญชา คำหนึ่ง คำว่า โลกุตตระ อีกคำหนึ่ง. คำว่า บาปคือจิต ที่ต้องใช้ คำว่า ที่มันเลว ที่มันผิด ที่มัน เป็นทุกข์, หรือมัน เป็นชั่ว นี้เรียกว่าบาป. บุญถูก ความต้องการในโลก อย่างโลก ๆ เป็นสุขอย่างโลก ๆ เป็นสุขของคนโง่ที่มีกิเลสก็ เรียกว่าบุญ.

ที่นี้มาถึงตอนหนึ่ง มันสลักความหมายของคำว่าบาปว่าบุญออกไปอยู่คล้าย ๆ กับว่า ไม่มีบาปไม่มีบุญ เขาเรียกว่า อเนญชา แปลว่า ไม่หวั่นไหวตามความหมายของคำว่าบาปว่าบุญ, โดยเฉพาะเจาะจง ก็หมายถึงแนวสัตญาณาสัญญาขณะ จะ เป็นอเนญชาอย่างยิ่ง, หรือ อรูปฌานทั้งหมดเป็นอเนญชาอย่างยิ่ง. บางอาจารย์ ขยายความคำลงมาถึงจตุตถฌานว่า ก็เป็นอเนญชาด้วยเหมือนกัน.

ถ้าบาปมันผิด ถ้าบุญมันหวาน, แล้วแต่จะใช้คำไหนนะ. ถ้าว่า บาปมันขม ถ้าบุญมันหวาน; แต่ถ้ามัน ไม่บาปไม่บุญไม่ขมไม่หวาน นั้นแหละ มันจะมีความหมายแห่งอเนญชา, เป็นจิตที่เป็นสมาธิ ไม่สนใจกับบุญกับบาป พวกนี้ เป็นอเนญชา, แต่มันยังมีความรู้สึก ในเวทนาในสัญญาในอะไรอยู่. ที่มัน สูงขึ้นไป จากนั้นอีก ก็เป็นโลกุตตระ, ขึ้นเหนือโลกเหนือความหมายแห่งโลก เหนือคุณค่า ของ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รัชมารมณฺ์ เรียกว่า โลกุตตระ.

เพราะคำมันแปลกหรือใหม่ บางทีจะไม่เข้าใจ ย้ำกันอีกทีหนึ่งก็ได้ว่า ที่ เลวที่สุดนั่นคือบาป จิตผิดจิตชั่ว, สูงขึ้นมาคือบุญ จิตถูกหรือจิตดี ^{ตาม}ความหมายอย่าง

โลกๆ ตรงกันข้ามกับบาป, ที่นี้ อีกที เป็นอเนนุชาไม่บุญไม่บาป, แต่ก็ยังเป็นสังขารอันหนึ่ง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. นี่ไม่ค่อยจะพุดถึงกัน ไม่ค่อยจะรู้จักกัน ระบุเอาอรุณมานเป็นหลัก นี่ไม่บุญไม่บาป ไม่มีความรู้สึกบุญหรือบาป คือมันเฉยไปได้ เหมือนกับว่าไม่หวานไม่ขม. ถ้าขมก็เป็นบาป, ถ้าหวานก็เป็นบุญ, ที่ไม่หวานไม่ขมมันก็มีอยู่ นี่ให้มันเป็นอเนนุชา. แต่ถ้าหมดพ้นไปจากนี้ ก็มัน ไม่มีการปรุงแต่งเลย แล้วก็เรียกเป็นโลกุตตระ; รู้จักสิ่ง ๔ สิ่งนี้ คือรู้จักทั้งหมดไม่ยกเว้นอะไร ผู้ใดรู้จักสิ่งทั้ง ๔ สิ่งนี้ ผู้นั้นก็จะรู้จักหมดทุกสิ่งไม่มีอะไรเหลือ. ถ้าจะให้มันง่ายเข้า เราก็มาดูตรงที่สมมติโดยภาษาคน. นี่มันพูดภาษาธรรมนะ ที่ว่านี้ เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องอเนนุชา เรื่องโลกุตตระ.

ที่นี้มาดูโดยภาษาคน ก็จะมีสัก ๔ ชนิด ๔ ระดับ เหมือนกัน ว่า : นรคนรกละมามาก ต่ำมาก. แล้วก็ สูงขึ้นมา อีกชั้นหนึ่งก็คือ มนุษย์, มนุษย์นี้มันดีกว่านรก. ที่นี้ สูงขึ้นไปกว่า มนุษย์ ก็คือ เทวดา - เทพ กระทั่งชั้นพรหม ก็คือ เทพ. ที่นี้ สูงขึ้นไปอีก ก็คือ นิพพาน.

นี่ถ้า พุดให้เป็นสมมติ เหมือนกับว่าเป็นวัตถุเป็นโลกเป็นอะไรขึ้นมา : โลกนรกลต่ำสุด, สูงขึ้นมาเป็นโลกมนุษย์ คือผิวดินนี้, ที่นี้ สูงขึ้นมาอีกเป็นเทวดา เทวดาใน ๖ ชั้นนั้นก็ดี รูปพรหมก็ดี อรูปพรหมก็ดี เขาเรียกว่าเทพ เทวดาไปหมด. พ้นไปอีกก็มีแต่ นิพพาน, พ้นพรหมโลกไปอีกก็มีแต่ นิพพาน. ต่ำสุดก็อนรก, สูงขึ้นมาถึงผิวดินคือมนุษย์, สูงขึ้นไปบนฟ้าเรียกว่าพวกเทพพวกเทวดา, พ้นนั้นหมดเลย ก็เรียกว่านิพพาน.

ใต้ดิน ผิวดิน บนฟ้า แล้วอวกาศ พุดเป็นอย่างนักวิทยาศาสตร์เสียหน่อยว่า ใต้ดิน แล้วบนดิน แล้วบนฟ้า แล้วก็ออกไปจากนั้นก็คืออวกาศ คือที่ว่าง สุญญากาศหรือที่ว่าง. นี่ก็พอจะเทียบกันได้ง่ายๆ นะ ใต้ดินคือนรก บาป, ที่ผิวดิน นั่นคือบุญ หรือมนุษย์หรือเทวดาชั้นที่ต่ำๆ; พวกที่ยังอยู่ในกามารมณ์ แม้จะเป็นเทวดา เขาก็เรียกว่า พวกบุญนี้เหมือนกัน, ถ้ามันเก่งกว่านั้น มันเป็น พวกอเนนุชา แต่ก็เรียกว่าเทวดาเหมือนกัน. สูงจากนั้นเป็นนิพพาน. พวกใต้ดินคือนรก, พวกผิวดินคือมนุษย์, พวกบนฟ้าคือพวกเทวดาทั้งหลาย, อวกาศนอกออกไปจากอากาศนี้เป็นสุญญากาศเป็นอวกาศนั้นนั่นะคือนิพพาน, เปรียบนะไม่ใช่ว่าเป็นตัวจริง, เปรียบเทียบให้เห็น. นี่พุดเป็นคำเปรียบในภาษาคน มันก็ได้เป็น ๔ ชั้น, ใต้ดิน บนดิน บนฟ้า แล้วอวกาศโน้นเลย. ทั้งหมดนั้นก็ไม่มีอะไรนอกไปจากจิต, ไม่มีอะไรนอกไปจากจิต ที่มันอยู่ในลักษณะที่ต่างๆ กัน.

ที่มันอยู่ใต้ดินหรือผิวดินหรือบนฟ้านี้ เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องอเนนุชา เรื่องมนุษย์และเทวดานี้ อย่างนี้ก็เรียกว่ามัน เป็นสังขตธาตุ, คือธาตุที่มีการปรุงแต่งได้. ที่นั้นนอกออกไปจากอวกาศ ในภาษาธรรมะ คือนิพพาน มันก็เป็นอสังขตธาตุ คือ เป็นธาตุที่ปรุงแต่งไม่ได้, อะไรปรุงแต่งไม่ได้. ธาตุทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้น แยกเป็นสองพวก : พวกหนึ่งมีอะไรๆ ปรุงแต่งได้, หรือมีการปรุงแต่ง; พวกหนึ่งไม่มีอะไรปรุงแต่งได้, คือไม่มีการปรุงแต่ง.

จากสังขตะไปสู่อสังขตธาตุ เป็นเรื่องของจิต.

เอามาจับกลุ่มกันก็ว่า เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องอเนนุชานี้ เป็นสังขตธาตุ, เป็นธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง. ส่วนเรื่อง นิพพานนั้นเป็นอสังขตธาตุ คือ ธาตุ

ที่ไม่มีอะไรปรุ่งแต่ง, ไม่มีการปรุ่งแต่ง. ที่มันวนเวียนอยู่ในกองทุกข์นี้ ก็คือธาตุที่มีบ้ำจัยปรุ่งแต่ง มีการปรุ่งแต่ง; ถ้าหยุดการปรุ่งแต่งเหล่านั้นเสีย ไม่เกี่ยวกับการปรุ่งแต่ง มันกลายเป็นอสังขตธาตุ, แล้วเป็นดับทุกข์สิ้นเชิง. ถ้ามันมีการปรุ่งแต่งอยู่ มันก็เป็นทุกข์ไปเรื่อย ๆ ตามการปรุ่งแต่ง; ท่านระบุเอาการปรุ่งแต่งนั้นแหละว่าเป็นตัวความทุกข์, หยุดการปรุ่งแต่งเสีย เป็นความสุขอย่างยิ่ง; เป็นบาลีว่า *เตสํ วูปสโม สุขิ* เมื่อสวดบังสุกุลช้กอนิจจากนตายจะได้ยินคำว่า *เตสํ วูปสโม สุขิ* — ระวังเสียซึ่งสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข คือไม่มีการปรุ่งแต่งนั้นนะ เป็นความสุข มีความสุข. ถ้ายังมีการปรุ่งแต่งอยู่ยังมีความทุกข์; แต่แล้วมันก็คือธาตุ ธาตุที่ปรุ่งแต่ง, ธาตุที่ไม่ปรุ่งแต่ง. ถ้าเราจะพูดให้สั้นที่สุด ก็พูดได้คำสองคำว่า จากสังขตธาตุไปสู่อสังขตธาตุ มันมีเท่านั้น. เรื่องของจิตทั้งหมดมันมีเพียงว่า จากสังขตธาตุไปสู่อสังขตธาตุ.

จิตเป็นธาตุตามธรรมชาติ แล้วเป็นพวกสังขตธาตุ คือปรุ่งแต่งได้. ที่นี้จิตได้รับการปรุ่งแต่ง มีการปรุ่งแต่งอยู่เรื่อย, ปรุ่งแต่งอยู่เรื่อย ๆ กว่าจะเป็นโพธิจิต. ที่นี้มันก็ข้ามไปสู่ฝ่ายอสังขตธาตุ. ฉะนั้นเราพูดได้สั้น ๆ ว่า เรื่องของจิตนั้นไม่มีอะไร นอกจากว่า จากสังขตะไปสู่สังขตะ มีเท่านั้นแหละ. แต่คำเหล่านั้นไม่เคยได้ยิน เทียบก็ฟังไม่ถูก แล้วก็เลิกกัน; จะพูดให้สั้นก็ว่า จากทุกข์ ไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. เรื่องของจิตอันนี้ขยายกว้างขวางมันไม่มีอะไรนอกจากพูดว่า จากความทุกข์ ไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. ธรรมะทั้งหมด ๘ มหีน ๔ พัน ธรรมขันธ์หรือเท่าไรก็ตาม มันมีย่อ ๆ สั้น ๆ เพียงว่า จากความทุกข์ไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; ถ้าพูดโดยปรมัตถ์หน่อยก็พูดว่า จากสังขตะไปสู่สังขตะ เรื่องมันมีเท่านั้น. อะไร ๆ มันก็เป็นสักแต่ว่าจิตแล้วมันมีอาการ ก็จากสังขตะแล้วไปสู่อสังขตะ, แล้วเรื่องมันก็จบ.

นี่คือความหมายของคำว่าธรรมะเล่มน้อย ธรรมะเล่มเล็ก ธรรมะเล่มจิ๋ว มันมีพูดได้เพียงไม่กี่คำ. อย่าลืมทบทวนที่พูดที่แรก ว่าจากธาตุตามธรรมชาติปรุงแต่งกันมา มีจิต, อะไรๆ ก็คือจิต จนกว่าจะมีโพธิจิต. ครั้นมีโพธิจิตแล้วก็มาถึงนิพพาน เลิกกันๆ จบกัน. ยักษ์ตายเรื่องจบ, เรื่องมีอย่างนี้ จากทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์ มันมีอย่างนี้.

แนวปฏิบัติจากสังขตะสู่อสังขตะเทียบกับพฤษกษาแห่งชีวิต.

ที่นี้พูดให้มันมากอีกก็ได้ พูดให้มันว่าคาถาเล่นให้มันมากอีกก็ได้ ก็จะต้องพูดว่า ปฏิบัติกันอย่างไร จึงจะจากสังขตะไปสู่อสังขตะ หรือจากทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์ ปฏิบัติกันอย่างไร? อาตมาจะพูดว่า ปฏิบัติเหมือนกับปลุกต้นไม้ ๕ ต้น ปลุกต้นไม้ ๕ ต้น, จะพูดไปที่ละต้น การปฏิบัติตั้งแต่ต่ำสุดจนถึงที่สุดไปจนถึงจุดสูงสุด คือนิพพานนั้น จากขั้นผู้หนึ่งไปถึงนิพพานนั้น เราจะมีปฏิบัติเปรียบเหมือนกับว่าเราปลุกต้นไม้ ๕ ต้น.

ต้นที่หนึ่ง เป็น เรื่องร่างกาย เรียกว่ากายพฤษกษา, พฤษกษาทางกาย ปลุกให้มันถูกต้อง ทางกายหรือสิ่งที่เนื่องด้วยกาย ออกแต่ชื่อก่อนนะ.

ต้นที่สอง มัน เป็นเรื่องของจิต เรียกว่าจิตตพฤษกษา ต้นไม้ของจิต ระวังจิต คือทำให้มันถูกต้องในทางจิต.

นี่ปลุกต้นไม้ที่สาม คือ โพธิพฤษกษา โพธิพฤษกษาคือต้นไม้ทางสติปัญญา, ต้องทำให้ถูกต้องทางสติปัญญา; ไม่ใช่ตัวจิตนะ หมายถึงตัวสติปัญญาซึ่งอาศัยจิต.

ที่นั่นที่สี่ เมตเตยยพุกษา พุกษาแห่งความเมตตา ได้ ๔ คัน.

เมื่อตะกั้เรียกว่า ๕ คัน ให้ไปเติมคันที่ห้า วจีพุกษา เข้าไปอีกคันหนึ่ง ที่จริงก็ไม่อยากจะแยกออกไป เพราะมันอยู่ที่กาย วาจาตามหลักธรรมะชั้นสูง เขาบอกไว้ที่กาย ก็มันอยู่ที่พวกกายหรือพวกรูป. ถ้าคุณอยากจะแยกวจีออกไปอีกคันหนึ่ง มันก็ได้ ๕ คัน, ถ้าไปรวมเสียในกายมันก็เป็น ๔ คัน.

ที่นี้คุณโคยรายละเอียก กายพุกษา-ความถูกต้องทางกาย จงมีการ ประพฤติ กระทำ หรือปรุงแต่ง ก็แล้วแต่จะเรียก, ทางฝ่ายรูปธรรมฝ่ายกายนั้นให้ถูกต้อง กายก็ดี สิ่งที่เนื่องด้วยกายก็ดี เช่นเครื่องใช้ไม้ส้อยบ้านเรือนอะไรก็ตามนี้ มันเนื่องด้วยกาย อยู่ด้วยกาย กายก็ดี สิ่งที่เนื่องอยู่ด้วยกายก็ดี ทำให้ถูกต้อง ด้วยการ ประพฤติข้อปฏิบัติในทางกาย. ซึ่งขยายความออกมาถึงทุกอย่างที่เนื่องกับกาย. ถ้า พุคอย่างศีลพระปาฏิโมกข์ ก็ถูกต้องทางมรรยาทที่เนื่องอยู่กับกาย ถูกต้องทางโคจร คือสถานที่ต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องด้วย. เราก็ต้องประพฤติให้มันถูกต้องด้วย ที่มา ที่ไป, ตลอดถึงวัฒนธรรมประเพณีทั้งหลาย ที่มันเกี่ยวกับร่างกายภายนอก มันก็ถูกต้องด้วย. ถ้าเราทำสำเร็จตามนี้ ก็เรียกว่า เราปลุกต้นไม้คันที่หนึ่งสำเร็จ, คือกาย-พุกษา เจริญออกมา รุ่งเรือง เยือกเย็น ทางค่านกาย ปลุกต้นไม้คันแรก กายพุกษา.

ที่นี้ถ้าเราเอา วจีพุกษา อีกคันหนึ่ง ไม่รวมกับกาย มันก็ถูกต้องทางวาจา หรือสิ่งที่มีมันมีความหมายอย่างเดียวกับวาจา วาจา นี้คือเครื่องสื่อสารติดต่อกันระหว่างบุคคล ก็เรียกว่าวาจา ถ้ามีเราเพียงคนเดียว ก็ไม่ต้องพูดจากับใครก็ได้ วาจา มันก็เลิกไปเอง. แต่โดยเหตุที่มันมีหลายคน มันก็ต้องมีสื่อสำหรับติดต่อกัน มันก็คือวาจา; ฉะนั้นวาจา และสิ่งที่ทำหน้าที่อย่างเดียวกับวาจา คือการสื่อสารใด ๆ ก็ตาม จะเป็นการเขียนรูป เขียน ภาพ เขียนอะไรก็ตาม มันก็เป็นพวกวาจาด้วยกันทั้งนั้น ก็ต้องประพฤติถูกต้องตาม

กฎของวาจา, วาจกรรมที่เป็นกุศลกรรมบถถูกต้องหมด, ตลอดถึงวัณณธรรมขนบ-
 ธรรมนิยมประเพณีทางวาจา, ถูกต้องหมดทางวาจา ไม่มีโทษทางวาจา ก็เรียกว่า
 ปลูกต้นไม้ต้นนี้สำเร็จ คือวจีพุดชา แต่ถ้าไม่แยกมันก็รวมอยู่ในคำว่ากายพุดชา.

ที่นี้ต้นดักมาเรียกว่าจิตตพุดชา ระบบจิต จิตแม้จะอาศัยอยู่ที่กาย มัน
 ก็ไม่ใช่กาย จิตมันก็เป็นจิต แล้วมันยังมีสิ่งที่เนื่องอยู่กับจิตหรือฝ่ายจิต. เราจะจัด
 อุปการณ์ของจิต เช่น ระบบประสาท ระบบประสาททั้งหลายนี้ ก็เรียกว่าฝ่ายจิต
 มีเรื่องสมาธิเป็นหลัก. จิตตพุดชามีเรื่องสมาธิเป็นหลัก, เจริญสมาธิก็คือเจริญจิต
 จิตก็เจริญ. สมาธิที่คนเขารู้จักกันนั้น ก็แต่เพียงว่าอยู่หนึ่ง ๆ ไม่คิดนึกอะไร. แต่สมาธิ
 แท้ตามความหมายในธรรมะนั้นั้น ก็ว่าจิตมันบริสุทธิ์ จิตบริสุทธิ์ไม่มีกิเลสกวน
 จิตตั้งมันไม่มีกิเลสกวน จิตพร้อมที่จะทำหน้าที่ของมัน; นี้เรียกว่าเป็นสมาธิ คือ
 จิตบริสุทธิ์ จิตตั้งมัน จิตพร้อมที่จะทำหน้าที่ของมัน : อันหนึ่งมันบริสุทธิ์, อันหนึ่ง
 มันตั้งมันเข้มแข็ง, อันหนึ่งมันไวต่อความรู้สึก, ก็เรียกว่านี่คือมีสมาธิ; ไม่ใช่ว่า
 หลับตานิ่ง ๆ ไม่คิดอะไร. อบรมจิตให้มีจิตตพุดชางอกงาม นี้ก็เป็นสมาธิ *บริสุทธิ์*
-บริสุทธิ์, สมาธิโต-ตั้งมัน, กมฺมมโย - เป็น *active ที่สุด*. นี้คือเรียกว่า จิตต-
 พุดชาที่ปลูกขึ้นงอกงามแล้ว.

ถ้ามองดูที่ผล เพียงแต่เป็นสมาธินี้ก็มผลมาก คือจะมีความสุขก่อน; ใน
 สมาธินั้นจะมีความสุข, แล้วจะสามารถใช้จิตที่เป็นสมาธิทำปฎิหาริย์ต่างๆได้. แต่ที่
 ไม่ต้องพูดถึงคือว่า เพราะว่าไม่ได้มุ่งหมาย มันเป็นส่วนเกิน; แต่ว่ามันทำได้, ถ้าจิต
 อบรมดีแล้วมันทำปฎิหาริย์ได้, แล้วก็เป็นจิตที่มีสติสมบูรณ์ ไม่ผิดพลาด รอบคอบ
 สมบูรณ์ด้วยสติ. จิตที่เป็นสมาธิจะสมบูรณ์ได้ด้วยสติ, แล้วก็เป็นจิตที่พร้อมที่จะ
 เจริญมรรค ผล นิพพานสูงขึ้น, มันออกมาถึงระบอบวัณณธรรมประเพณีด้วย

เหมือนกันแหละ. วัฒนธรรมนี้แหละถ้าว่ามันนิยมความมีสมาธิ มันก็แสดงออกมาให้เห็นว่า บุคคลเหล่านั้นมีความเข้มแข็งมั่นคง บริสุทธิ์ นิ่มนวล อ่อนโยน, เป็นมนุษย์ที่มีวัฒนธรรม. นี้เรียกว่ามันมีความถูกต้องในทางจิต เรียกว่าเป็นจิตศกศึกษา.

ที่นั่นมันไม่ถัดไปอีก ก็เรียกว่า โพรทิพศึกษา ที่นั่นความรู้แล้ว มาถึงความรู้จิตจะ อบรมความรู้ มีความรู้เจริญในจิต.

คำว่าความรู้ในทางธรรมะนั้น คือความเห็นแจ้ง ในภาษาไทยใช้คำว่าความรู้อยู่เป็นประจำ; ฉะนั้นขอให้เรารู้จักเปรียบเทียบความต่างกันระหว่างคำ ๓ คำ คือ ความรู้ เรียนก็รู้; นี้ความเข้าใจ, นี้มันต้องคิด ต้องใช้เหตุผล จึงจะเข้าใจ; นี้ความเห็นแจ้ง นี้คืออยู่ในขั้นสุดท้าย. ในภาษาอังกฤษก็ไปดูเอาเอง ระหว่างความแตกต่างระหว่างคำว่า knowledge, คำว่า understanding, คำว่า realization, คำเหล่านี้คนละความหมายทั้งนั้น ความรู้ แล้วก็ความเข้าใจ แล้วก็ความเห็นแจ้ง.

ความรู้ทำเอาได้ด้วยการศึกษาเล่าเรียนธรรมดา, ความเข้าใจนั้นต้องไปใช้เหตุผล ต้องรู้จักก็รู้จักใช้เหตุผล, ความเห็นแจ้งนั้นมันต้องผ่านสิ่งนั้นไปหมดแล้วโดยทางจิต ไม่อาจจะเรียนโดยทางหนังสือ, และไม่อาจจะประสบได้ด้วยการใช้เหตุผล. ก็มันเหนือเหตุผลมันต้องผ่านสิ่งนั้นเข้าไปจริงๆ เสร็จแล้วจึงจะรู้แจ้งในสิ่งนั้น. นี้เราเรียกว่าความรู้ โพรทิ, โพรทิ ความรู้ คือความรู้ที่เป็นความเห็นแจ้ง, ไม่เพียงแต่ความเรียนรู้ หรือความเข้าใจ, นั้นมันไม่พอ.

ความรู้มันก็ ไปจบเอาที่เห็นแจ้งต่อพระนิพพาน; เมื่อจิตอบรมดีแล้ว มันก็รู้ๆๆ จนรู้ความไม่ยึดถือสิ่งใดๆ ไม่ปรุงแต่งด้วยสิ่งใดๆ เรียกว่ารู้แจ้งนิพพาน, ใช้คำว่ารู้แจ้งนิพพานดีกว่า.

ลักษณะของนิพพาน.

นิพพานนั้นคือความว่างจากความทุกข์, ว่างจากกิเลส; เมื่อเราว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์แม้ชั่วขณะหนึ่งก็เรียกว่า มีนิพพานชนิดชั่วขณะ, มีนิพพานชนิดชั่วขณะ มีได้ตามธรรมชาติ ที่ไม่ได้ทำอะไรหนักก็ได้, คือบางเวลาหรือบางคราว เหตุปัจจัยแวดล้อมเหมาะสม, กิเลสไม่เกิดแก่เรา, ความทุกข์ไม่เกิดแก่เรา, จิตของเราสงบเย็นตามธรรมชาติ มีได้ง่ายเมื่อไปนั่งไปอยู่ในที่ที่มันไม่มีสิ่งยั่วกิเลส. หรือว่าแม้ตามธรรมดา จิตมันก็ต้องการจะหยุดจะพักของมันได้ มันขึ้นก็เลยไปรับอารมณ์ มันก็หยุดได้เหมือนกัน. เมื่อกิเลสไม่เกิด ความทุกข์ไม่เกิด เรียกว่า นิพพานชั่วขณะตามธรรมชาติ ซึ่งเราก็มีกันอยู่ด้วยกันทุกคน แล้วก็บ่อยๆ. ถ้าว่าผู้ใดไม่มีจิตใจสงบเย็นชนิดนี้เสียเลย คนนั้นก็เป็นบ้า, แน่นอนละมันก็เป็นบ้า และตายแล้ว ไม่ได้มานั่งอยู่. ฉะนั้นมันมีการพักผ่อนของจิตใจในวิธีนี้ พอสมสัคสมส่วนกัน.

ไปคำนวณดูเอาเองก็แล้วกันว่า วันคืนหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมงนี้ เรามีจิตรอนด้วยกิเลสกี่ชั่วโมง, แล้วก็เย็นว่างจากกิเลสกี่ชั่วโมง, แล้วก็ ชอบสิ่งนี้ คือว่างจากกิเลสแม้ชั่วคราวนั้นให้มากๆ จะได้รู้จักชิมรสของกิเลส และความไม่มีกิเลส เปรียบเทียบกันดู. เวลาที่มีกิเลสร้อนเหมือนกับตกนรก ก็ลองชิมดูซิ, เวลาที่ได้ของอร่อยๆ เหมือนกับสวรรค์ก็ลองชิมดู เวลาที่มันไม่มีกิเลส ไม่มีสิ่งรบกวนเลย ก็ชิมดู, มันจะรู้จักเปรียบเทียบระหว่างมีกิเลสกับไม่มีกิเลส. ชีวิตที่เยือกเย็นในโลกนี้ เป็นชีวิตที่เยือกเย็นอยู่ในโลกนี้ ก็สังเกตศึกษาให้มาก; จะเอามาจัดไว้เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมก็ได้; กรอบครวัณนี้แต่ละคนมีความเยือกเย็น เพราะเขาอยู่กันอย่าง

ชนิดที่กิเลสเกิดยาก, กิเลสไม่ค่อยรบกวน มันเป็นชีวิตที่เยือกเย็น. นั่นแหละคือ นิพพานตามธรรมชาติ, นิพพานชั่วคราวตามธรรมชาติ.

ที่นี้ถ้าว่า ปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา อบรมจิตจนถึงนิพพานสมบุรณ์ คือสิ้นกิเลส สิ้นอาสวะ สิ้นอนุสัย มันไม่กลับมีกิเลสอีกได้ นี่เป็นนิพพานแท้ นิพพานขั้นสมบุรณ์แบบ. อันนี้ไม่อยู่ในรูปของวิเศษธรรมหรือประเพณี, มันไปอยู่ในรูปของธรรมะในขั้นสูงสุด บรรลุแล้วก็ไปเป็นพระอรหันต์ไปเลย, นี่นิพพาน ความที่ไม่ปรุงแต่ง ภาวะที่ไม่ปรุงแต่ง, ลักษณะที่ไม่ปรุงแต่งของกิเลส และ ไม่เกิดความทุกข์ เป็นนิพพานสมบุรณ์.

จะเป็นนิพพานชนิดไหน ก็เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ. นิพพานชั่วคราวเรียกว่า *สามายกนิพพาน* นี่ก็เป็นธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่ง. นิพพานแท้จริงเป็น *สอฺปาทีเสสนิพพาน* หรือ *อนฺปาทีเสสนิพพาน* ก็ตาม มันก็เป็นธาตุตามธรรมชาติ อยู่นั่นเอง; แม้แต่นิพพานก็เป็นธาตุ สักว่าธาตุตามธรรมชาติ เอามาเป็นตัวตนไม่ได้. นี่โพธิพุดกษของเรา มันอบรมกันไปจนถึงบรรลุนิพพาน โพธิพุดกษานั้น พอกพูน เจริญเลี้ยงรักษา เจริญออกงาม จะแตกใบ ออกดอก ออกผล เป็นนิพพาน.

นี่เรื่องมันจบแล้ว สำหรับส่วนบุคคลนั้น; แต่เรื่องยังไม่จบสำหรับสังคม หรือหลายคน เพราะว่าความทุกข์หรือปัญหา มันไม่ใช่มีแต่สำหรับคนคนเดียว มันมีความทุกข์หรือมีปัญหาของสังคมด้วย. เราอยู่โดยไม่มีสังคมนั้นมันอยู่ไม่ได้; เพราะว่าธรรมชาติมันจัดให้มาอย่างนั้น. เราจะมาขึ้นอยู่คนเดียวไม่มีใครนี้ มันทำไม่ได้ อยู่ไม่ได้, ดังนั้นเราจึงต้องมีสังคม และอยู่กันเป็นสังคม.

หน้าที่ที่จะต้องประพฤติ ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่สังคม มันก็ยังเหลืออยู่ ดังนั้นเราก็จะต้องปลูกต้นไม้ต้นสุดท้าย คือเมตตையพุดกษา. ทุกศาสนามีคำว่า พระ-

ศรียาวยเมตไตรยแม้จะเป็นคำในภาษาอื่น ก็มีความหมายเหมือนกับ ศรียาวยเมตไตรย คือยิ่งด้วยเมตตา. นี้เรายังจะต้องปลูกต้นไม้ต้นนี้ เพื่อแก้ปัญหานั้นให้หมดสิ้น. ปัญหาหมดส่วนเราคนเดียว มันก็ยังมีปัญหาของสังคมเข้ามาบรบกวน; จะแก้ปัญหานั้นให้หมด ก็ต้องแก้ปัญหานั้นทางสังคมให้หมดออกไปด้วย, จึงต้องปลูกต้นไม้อีกต้นหนึ่งเรียกว่า เมตเตยยพุดชา เมตเตยยะ แปลว่า เกื้อกูลแก่ความเป็นมิตร, เกื้อกูลแก่มิตรภาพ, เพื่อประโยชน์แก่มิตรภาพ เรียกว่าเมตเตยยะ ปลูกต้นไม้เพื่อเกื้อกูลแก่มิตรภาพในสังคม.

เหตุผลในการปลูกเมตตา มีทั้งทางโลกและทางธรรม.

มีเหตุผลที่เราต้องปลูกต้นไม้^{นี้} เหตุผลที่ค่อนข้างเห็นแก่ตัว ภาษาโลก เราต้องมีเมตตา ที่ทำเพื่อประโยชน์ผู้อื่น เพราะว่าเราอยู่ในโลกคนเดียวไม่ได้; มันไม่มีบริสุทธินัก เราทำเพราะเหตุที่เราอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้, ดังนั้นเราจึงต้องทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นด้วยอีกส่วนหนึ่ง. เหตุผลทางโลกิยะหรือทางศีลธรรม เราต้องประพฤติประโยชน์ผู้อื่น เพราะเหตุที่เราอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้. นี่เหตุผลของศีลธรรม มันเป็นเพียงเท่านั้น. ฉะนั้นเราจึงต้องทำประโยชน์ผู้อื่นให้อยู่ด้วยกันได้.

ที่นี้ถ้าเป็นเหตุผลทางปรมาตมธรรม ที่จริง ที่แท้ เราก็มีเหตุผลว่า เพราะเราเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน; พังคุให้ดี เพราะว่าเราเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน; ดังนั้นเราต้องประพฤติประโยชน์ผู้อื่น, ทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น.

นำประหลาดอยู่อย่างหนึ่งที่ว่า ทุกๆ ศาสนาเท่าที่เราเรียนรู้หรือเห็นกันอยู่ มันซัดไว้ตอนหนึ่งเสมอ คือพระศรียาวยเมตไตรยที่จะมาถึงข้างหน้า, ใช้คำว่าที่จะมาถึง

ข้างหน้า. ในศาสนาพุทธ เราก็มีคำว่า พระศรีอาริยมตไตรย อันจะมาข้างหน้า, ในศาสนาฮินดู เขาก็มีกัลกิ หรือ กัลกียาวตาร ที่จะมาถึงข้างหน้า ก็ยังไม่มาถึงเหมือนกัน, ในศาสนาพวกเซเมติก พวกยิว ศาสนาคริสต์ อิสลาม เขาก็มี เมสืออา เมสืออา ความหมายเดียวกับ อาริยมตไตรย, จะมาถึงข้างหน้า. พระเยซูมาอ้างตัวเป็นเมสืออา ก็ถูกจับฆ่า ใคร ๆ ก็ว่าอย่างนั้น เพราะเขาไม่ยอมรับกัน; แต่ว่าในทุกศาสนายกไว้ว่า พระศรีอาริยมตไตรยอันจะมาข้างหน้า นั้นนี่คือหน้าที่ยังไม่จบ หน้าที่จะต้องประพฤติกระทำเพื่อผู้อื่นยังไม่จบ ต้องช่วยกันทำต่อไป.

ฉะนั้นแม้เราจะทำหน้าที่ส่วนตัวเราเสร็จแล้ว เราก็ยังจะต้องทำหน้าที่เพื่อเพื่อนมนุษย์อีกชั้นหนึ่ง. นี่ต้นไม้ต้นสุดท้ายที่จะต้องปลูก เรียกว่าเมตเตยยพุดกษา. ในเรื่องพระศรีอาริยมตไตรยของเรา มันก็มีคำพุดกษาเป็นหลักอยู่แล้ว, เรียกว่ากัลปพุดกษ กัลปพุดกษา ต้นกัลปพุดกษ ที่ว่าใครต้องการอะไร ไปที่ต้นกัลปพุดกษ แล้วก็ได้ทั้งนั้น. ในศาสนาพระศรีอาริยมตไตรย มีต้นกัลปพุดกษ, ในภาษาศาสนาฮินดู ดูเหมือนเขาใช้คำว่า กัลปะ ทรูมะ, ทรูมะ ก็แปลว่าพุดกษเหมือนกัน ภาษาบาลีฝ่ายพุทธนี้ว่า กัลปพุดกษ, ต้นไม้ที่ให้สำเร็จความต้องการ, กัลปทรูมะ ทรูมะ ทุมมะ หรือ ทรูมะ นี้ ก็แปลว่าต้นไม้เหมือนกัน. เขาก็มีต้นไม้ที่ว่า ใครต้องการอะไรไปที่นั่น ล้วนแต่ถือว่ายังไม่มา และยังอยู่ไกล.

ที่นี้อาตมาก็พูดแหวกแนวว่า ไม่อยู่ไกล อยู่แค่ปลายจุมก. ศาสนาพระศรีอาริย^๕นี้อยู่แค่ปลายจุมก; เพียงแต่ให้ทุกคนรักผู้อื่นเท่านั้นแหละ, ขอให้ทุกคนรู้จักรักผู้อื่นเท่านั้นแหละ ศาสนาพระศรีอาริยก็ผุดขึ้นมาทันที โผล่ขึ้นมาทันที.

เราจงไปอบรมสั่งสอน ชี้แจง โฆษณาอะไรก็ตาม ให้คนมันรักผู้อื่น แต่ละคนรักผู้อื่น มันก็เต็มไปด้วยต้นกัลปพุดกษา, มันมีแต่คนรักเรา คอยช่วยเหลือ

เรา ไปที่ไหนก็มีแต่คนที่คอยจะให้เรา. พอเราลงจากบ้านไปพบหน้าใคร มันก็พบหน้า
แต่คนที่จะให้เรา จะช่วยเรา ไปเสียทุกหนทุกแห่ง; นั่นแหละคือต้นกัลปพฤกษ์.
อย่าพูดว่าสี่มุมเมืองเลย, พูดว่าทั่วไปทั้งเมืองดีกว่า. พอลงจากเรือนพบแต่คนที่รักใคร่
พร้อมที่จะช่วยอย่างนี้, ก็เรียกว่ามันมีต้นกัลปพฤกษ์ เต็มไปทั้งเมือง ทั่วไปทั้งเมือง.

เมื่อไรมันจะเป็นอย่างนี้ พวกนายทุนไม่มีทางจะทำอย่างนี้, พวกคอมมิวนิสต์
ก็ขี้ๆ ที่ว่าจะสร้างโลกนี้ให้เป็นโลกพระศรีอารีย์ ศรีอารีย์เมตไตรย, ขี้ๆ มันเพื่อตัวเอง
ทั้งนั้นแหละ. ถ้าเป็นศาสนาพระศรีอารีย์เมตไตรยจริง มันก็ต้องเพื่อผู้อื่นจริงๆ
มันต้องเห็นโทษของการที่ไม่รักผู้อื่น แล้วยังเพิ่มกิเลส และมีความทุกข์ทรมาน. คนที่
ไม่รักผู้อื่นไม่ช่วยผู้อื่นนั้น มันจะทรมานตนเองอย่างยิ่ง มันจะหวง จะแค้น จะหึง
จะอิจฉาวิชยา จะอะไรทรมานตนเองอย่างยิ่ง. ฉะนั้นการรักผู้อื่น เจือจานผู้อื่น, เฉลี่ยให้
ผู้อื่นนั้นนะเป็นความสุข, เมื่อให้ผู้อื่นกินมีความสุขมากกว่ากินเอง.

ฉะนั้นเราจะต้องปลูกต้นเมตตเคยพฤกษา อบรมจิตใจของเราทีละนิดๆ
ให้รักผู้อื่น. พอทุกคนรักผู้อื่นแล้ว มันก็เกิดโลกพระศรีอารีย์เมตไตรย ไปที่ไหนมีแต่
คนที่พร้อมที่จะช่วย; เหมือนกับชุน้ำสลอนออกมาจากทุกทิศทุกทาง ว่าฉันจะช่วย
ฉันจะช่วยอย่างนั้นอย่างนี้.

นี่เรื่องเห็นแก่ผู้อื่น หรือเห็นแก่สังคม มันก็เป็นหน้าที่ของมนุษย์
ที่จะเว้นเสียไม่ได้ด้วยเหมือนกัน. ฉะนั้นขอให้เราที่เป็นพุทธบริษัทนี้ นึกถึงด้วย ว่า
เมื่อประโยชน์ของตนเสร็จไปแล้ว ก็ต้องนึกถึงประโยชน์ของผู้อื่นด้วย, ประโยชน์
ที่สาม คือประโยชน์ที่มันร่วมกันหรือผูกพันกัน.

ประโยชน์นี้มี ๓ ประโยชน์ : โดยแท้จริงคือ ประโยชน์ตน ล้วนๆ
อย่างหนึ่ง. ประโยชน์ผู้อื่น ล้วนๆ อย่างหนึ่ง, ที่นี้ ประโยชน์ที่ผูกพันกันอยู่

ทั้งคนและผู้อื่นนั้นมันก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง. ประโยชน์ที่เนื่องกัน เราต้องทำให้ครบ ทั้ง ๓ ประโยชน์ แล้วจบ เรื่องจบ. แล้วทุกเรื่องเป็นเรื่องของจิต, เป็นเรื่องของการอบรมจิต เจริญจิต ก็มาถึงขั้นสุดท้าย.

การปลุกต้นไม้ทั้ง ๔ ต้น หรือทั้ง ๕ ต้น นี้เป็นเรื่องของจิตทั้งนั้น เป็นเรื่องของการพัฒนาจิต เจริญจิตทั้งนั้น ปลุกต้นไม้ก็คือปลุกที่จิต ให้จิตมันเจริญ เป็นความเจริญของจิต แล้วก็ได้รับผลอยู่ที่จิต อยู่ในจิต จึงว่า อะไรๆ มันสำเร็จอยู่ที่จิต. ชีวิต ร่างกาย อุตสาหภาพ สุขทุกข์อะไรก็ตาม ขึ้นอยู่กับจิตสิ่งเดียว, มันทำที่อื่นไม่ได้ ต้องทำที่จิต; ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่เอาจิตเป็นตัวตน. และโดยเหตุที่ว่า จิตมันอยู่ไม่ได้ตามลำพังจิต, มันต้องเนื่องอยู่กับร่างกายด้วย จึงต้องทำร่างกายให้ถูกต้องด้วย เราจึงไม่นิยมจิตฝ่ายเดียว ไม่นิยมกายฝ่ายเดียว, คือไม่นิยมวัตถุฝ่ายเดียว ไม่นิยมจิตฝ่ายเดียว.

มีคนกล่าวหาพุทธบริษัทผิดๆ ว่าเป็นพวกนิยมจิตฝ่ายเดียว. เราจึงบอกเขาว่า เราไม่ได้นิยมจิตฝ่ายเดียว, เรานิยมกายด้วย, คือทั้งสองอย่าง มีความถูกต้องทั้งทางกายและทางจิต. เราเรียกว่า เป็นธรรมนิยม; นิยมกายอย่างเดียวเรียกว่า วัตถุนิยม, นิยมจิตอย่างเดียวเรียกว่า จิตตนิยม, นิยมทั้งสองอย่างให้มันถูกต้องพร้อมๆ กันเรียกว่า ธรรมนิยม หรือมัชฌิมนิยม.

พุทธศาสนาเป็นธรรมนิยม จัดการกับจิตที่มีร่างกายเป็นฐานรองรับ, ใช้คำว่านามรูป, นามรูปไม่แยกกัน; นามกับรูปคือกายกับจิตนี้ ไม่แยกกัน จับกลุ่มเป็นอันเดียวกันอยู่ นั่นเรียกว่านามรูป เพราะโดยธรรมชาติมันก็ไม่แยกกันอยู่แล้ว. ถ้าไปแยกกัน มันก็ตายเลยแหละ มันก็ทำอะไรไม่ได้, ใช้มันพร้อมกันไปทั้งนามและรูป คือทั้งกายและจิต โดยให้จิตเป็นส่วนที่สำคัญ.

นี่เหมือนกับเครื่องจักรแต่ละเครื่อง มันก็มีส่วนสำคัญอยู่ส่วนหนึ่ง ระบบนั้นนำหน้า. ในชีวิตนี้ก็มีระบบจิตมันนำหน้าระบบกาย; แต่จะว่าใครสำคัญกว่าใครมันก็ได้ เพราะว่ามันขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้, มันต้องมาด้วยกัน. แต่โดยเหตุที่จิตมันทำอะไรได้มากกว่า และสามารถจะนำร่างกายได้ด้วย จึงยกเอาจิตเป็นเรื่องสำคัญ ว่าอะไรๆมันสำเร็จอยู่ที่จิต; แม้ร่างกายมันก็ขึ้นอยู่กับจิต มันเป็นไปตามอำนาจของจิต.

นี่ธรรมะเล่มน้อย พุทธสามประโยคจบ จากธาตุตามธรรมชาติ ก็มาถึงจิต, จากจิตทั่วไปทั้งหมด ก็มาถึงโพธิจิต, จากโพธิจิตก็ถึงนิพพาน เรื่องจบ ยักษ์ตาย คือกิเลสหมด; นิทานทั้งหลายก็เขาจะจบเมื่อยักษ์ตาย คือกิเลสมันหมด. ถ้าว่าจิตมันถึงโพธิแล้วก็ถึงนิพพาน กิเลสร้ายทั้งหลายมันก็ตายหมด, ความทุกข์ทั้งหลายมันก็ตายหมด เรื่องมันก็จบ. นี่คือธรรมะเล่มน้อย.

ขอให้สนใจสรุปเป็นเรื่องสั้นๆไว้เป็นหลักง่ายๆว่า เราจะต้องพัฒนา, พัฒนา. อยู่ใต้ดินนี่เป็นนรก, อยู่ผิวดินก็เป็นมนุษย์, อยู่บนฟ้าก็เป็นเทวดา, พันฟ้าไปอย่าไปไ้ว่าพันฟ้าก็มีฟ้า นั่นมันคนโง่พูด เนื้อฟ้าก็มีฟ้า มันต้องพูดในลักษณะว่า เนื้อฟ้า เนื้ออะไรขึ้นไปหมด, เป็นสุญญากาศ นั่นนี่มันจึงเป็นเรื่องนิพพาน. ดูให้คิดว่าใต้ดินก็มี บนดินก็มี บนฟ้าก็มี นอกเหนือฟ้าไปก็มี; นี่คือเรื่องของจิต.

เรื่องบาปอยู่ใต้ดิน, เรื่องบุญธรรมคานี้อยู่ผิวดิน, เรื่องบุญหรือว่าเกือบจะไม่ใช่บุญเป็นอเนกานัน ก็อยู่บนฟ้า, พอเหนือขึ้นไปก็อยู่นอกอวกาศ นี่เทียบนะ, เปรียบเทียบ ไม่ใช่ว่าระบุสิ่งนั้นที่นั่น เปรียบเทียบให้เห็นว่า มันจะเป็นชั้นๆกันอยู่อย่างนั้น.

เดี๋ยวนี้เราอยู่ที่ดิน หรือว่าอยู่บนผิวดิน หรือว่าอยู่บนฟ้า; โดยเหตุที่ว่า จิตเป็นสิ่งที่ว่องไว รวดเร็วเหลือประมาณ, มัน *มี*อาการเกิด ของมันที่ เรียกว่า *อุปบัติ*, อุปบัติ เกิดแปบเดียวโดยไม่ต้องมีพ่อแม่ เกิดแล้วโตเต็มที่เลย, เกิดโดยวิธี *โอบปาติกะ*, นี้จิตมันเกิดได้. ดังนั้นคนเรานั่งอยู่ที่นี้แหละ ไปเกิดอยู่ที่ดินในนรกก็ได้, ไปเกิดอยู่ที่มนุษย์นี้ก็ได้, ไปเกิดบนสวรรค์หรือพรหมโลกก็ได้, มันก็ไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่ามันจะมีโพธิจิตไม่อยากจะเกิด ไม่มีตัวตน ทำลายตัวตนเสีย ก็ไม่มีอะไรจะเกิด มันก็ว่างไป, นี้เรียกว่าเป็นจบ.

ว่างกิเลส ว่างความทุกข์ เป็นนิพพาน อย่างที่ท่านกล่าวว่า *นิพพานํ ปริมิ สุขณํ* คำพูดนี้พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสก็จริง แต่เขาสรุปมาจากคำที่พระพุทธเจ้าตรัส จนกล่าวได้ว่า *นิพพานํ ปริมิ สุขณํ*—*นิพพานว่างที่สุด*, ว่างจากตัวตนนั่นเอง จึงว่างที่สุด. เมื่อไม่มีตัวตนก็ไม่มียกเลส ก็ว่างจากกิเลส, เมื่อไม่มีกิเลส ก็ว่างจากความทุกข์ มันไม่มีความทุกข์, จึงได้พูดว่า *นิพพานนี้ว่างอย่างยิ่ง* เป็นที่จบของเรื่องของการเวียนว่ายในวัฏฏะ.

หวังว่าเมื่อท่านทั้งหลาย ได้เข้าใจเรื่องนี้ดีแล้ว คงจะปรารถนาความว่าง ความหยุด ความจบ ไม่ปรารถนาความเวียนว่ายอีกต่อไป; แม้ว่าจะเวียนว่ายดี มันก็ไม่ใช่ดับทุกข์, จะไม่เวียนว่ายในความชั่วความดีอีกต่อไป, จะขึ้นอยู่กับความชั่วและความดี ไม่เวียนว่ายอยู่ในกระแสกรรม กรรมดี กรรมชั่วอีกต่อไป.

พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้คนเวียนว่ายอยู่ในกรรมดี แต่สอนให้พ้นไปจากความเวียนว่าย จากกระแสแห่งกรรมชั่วกรรมดี. นี่คือการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา. ศาสนาอื่นที่ต่ำกว่านั้น เขาสอนกันแต่เพียงให้ทำดี, และเวียนว่ายไปในความดี, แล้วก็ไปติดกันอยู่นั้นแหละ

โดยความไม่เข้าใจ, ไปตักกันอยู่ที่นั่น เป็นเมืองสวรรค์ เป็นเมืองพระเจ้าอะไรก็ตาม เต็มอยู่ด้วยความดี ไปตักกันอยู่ที่นั่น. แต่ว่า พุทธบริษัทนี้ไม่เอา ไม่ไปเวียนว่าย และก็ ไม่หยุดอยู่ที่ไหน ไม่ติดอยู่ที่ไหน, ต้องการจะอยู่เหนือทุกสิ่ง คือจิตว่างจากตัวตน, จิตว่างจากความยึดถือว่าตัวตน. นั่นนะมันจะอยู่เหนือทุกสิ่ง แล้วก็เหนือกรรม, เหนือกรรมดี เหนือกรรมชั่ว เหนือความทุกข์ทั้งปวง. นี้เรียกว่ามันจบเรื่องจุดหมายปลายทางของชีวิต ก็คือออกไปได้จากความผูกพัน ของสิ่งที่ผูกพันจิต. ดินนี้-แหละ ระวังให้ทันะ มันผูกพันจิตยิ่งกว่าข้าว, บ้าก็แล้วมันก็ตายอยู่ที่นั่น มันก็ทนทุกข์อยู่ที่นั่น.

คำว่า ประโยชน์ คือสิ่งที่เลวร้ายที่สุด. คำว่า *ประโยชน์* แปลว่า เครื่องผูกพันอย่างแน่นหนา; *ปะ* แปลว่า *แน่นหนา* หรือ *ครบถ้วน*, *โยชนะ* แปลว่า *มัดหรือผูก*, *ประโยชน์* แปลว่า *เครื่องมัดอย่างผูกพันแน่นหนา*. ในเมื่อติดอยู่ในประโยชน์ใด มันก็จะทนทุกข์อยู่ในประโยชน์นั้น เพื่อประโยชน์นั้น. ฉะนั้น เราจะขึ้นอยู่เหนือประโยชน์ พ้นจากความผูกพัน เช่น เป็นพระนิพพานนี้ พ้นความผูกพันโดยประการทั้งปวง.

อย่าไปเรียกพระนิพพานว่าเป็นประโยชน์ มันจะขบถต่อพระนิพพาน; เพราะว่า พระนิพพานไม่ผูกพันใคร ที่จะไปผูกนิพพานประโยชน์ ประโยชน์นิพพานนะ มันไม่ถูกคอก. ถ้ายังผูกพันอยู่ยังไม่นิพพาน, ถ้าเป็นนิพพานแล้วไม่ผูกพันใคร; เพราะ ฉะนั้น นิพพานจึงอยู่เหนือความเป็นประโยชน์ มันปล่อยให้เป็นอิสระ คือหลุดพ้นหรือว่างออกไปได้.

หวังว่าทุกคน คงจะมุ่งหมายจุดปลายทางให้ถูกต้องอย่างนี้ คือหลุดพ้นออกไปได้, ไม่ต้องเวียนว่ายอยู่ในความผูกพันของสิ่งใดๆ ซึ่งเต็มไปด้วยกิเลส ด้วยค้นหาด้วยความทุกข์ทรมาน.

นี่การบรรยายเรื่องธรรมะเล่มน้อยเป็นครั้งสุดท้าย มันก็สมควรแก่เวลา ขอให้เขาไปใช้ให้สำเร็จประโยชน์ คือจากชีวิตที่เราร้อน ไปสู่ชีวิตที่เยือกเย็น ทั้งของตนเองและผู้อื่น.

อาตมาขอยุติการบรรยายครั้งสุดท้ายไว้ ด้วยความสมควรแก่เวลา แต่เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทคุณสาธยาย ส่งเสริมกำลังใจในการปฏิบัติธรรมะสืบต่อไป.

บันทึกท้ายเล่ม

ธรรมชาติเล็กน้อย

(ตามแถลงการณ์ของคณะกรรมทานข้างต้นเล่ม)

หน้า	บรรทัด*	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๒	๕ จล.	นอกจากมัน	นอกจากให้มัน	→ ตามเทพทำให้ความชัดขึ้น
๓	๑๐	ชนิดจะ	ชนิดที่จะ	อีกแบบหนึ่ง
๓	๖ จล.	มีปัญหา, เมื่อ...ปวง ก็มี	มีปัญหา เมื่อ...ปวง มี	→ ถ้าตามเทพความสืบเนื่อง
๕	๔	ต้องเห็น...แต่มีเหตุ	ก็เห็น...และมีเหตุ	ติดเป็นประโยคเดียวกัน
๕	๑๐	และขอให้	แต่ขอให้	
๗	๗ จล.	มันเช่น	มันก็เช่น	
๗	๕ จล.	กัน, ความเป็นอย่างนี้ฟัง	กัน ความเป็นอย่างนี้ ฟัง	
๗	๒ จล.	เขาว่า	ถ้าว่า	
๘	๔	ทำให้ธรรมชาติสวยงาม.	ในธรรมชาติอันสวยงาม.	
๘	๗ จล.	ล้างจานนี้	ล้างจานอย่างนี้	
๙	๘	มันจะ	ที่มันจะ	
๑๐	๖ จล.	ทำอะไร	ทำอะไรให้	
๑๐	๑ จล.	ก็ล้วน	ก็ล้วนแต่	
๑๑	๘ จล.	ถ้ามีกันน้อย	ถ้ามีน้อย	
๑๑	๖ จล.	ถึงกำหนด	ถึงขนาด	
๑๑	๑ จล.	มากมาย,	อีกมากมาย,	
๑๓	๖ จล.	อะไรนั้น	เรื่องอะไรนั้น	
๑๔	๔ จล.	ติดต่อกัน	ติดต่อกับ	
๑๖	๓	ครบถ้วน	ครบถ้วนแล้ว	
๑๖	๗ จล.	รวมกัน แผลติดกันอยู่.	รวมกันนะ แผลติดกันอยู่นะ.	
๑๗	๑๐	นายบังคับ	กับนายบังคับ	
๑๘	๕ จล.	นี่รู้ไว้	ที่รู้ไว้	
๒๐	๘ จล.	แยกออก	แยกออกจาก	→ ตามเทพความจะชัด
๒๑	๗ จล.	ต่อสู้อย่างยึดเยื้อ	ต่อสู้อย่างยึดเยื้อ	
๒๒	๖ จล.	แล้วเข้าใจผิด	แล้วเข้าใจผิดไม่ได้	→ ต้องแก้ตามเทพ จึงจะสมบูรณ์

* การนับบรรทัด นับจากบรรทัดบนสุด คือบรรทัดเลขหน้า,
ถ้ามี จล. นับจากบรรทัดล่างสุด, เพื่อประหยัดเวลา

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเพลง	หมายเหตุผู้สอบเพลง
๒๒	๔ จล.	มันเชื่อ	มันให้เชื่อ	→ ตามเพลงกว้างดีกว่า
๒๒	๓ จล.	มันเชื่อ	ให้มันเชื่อ	→ ตามเพลงกว้างดีกว่า
๒๓	๑๐	ช่วยตัวเอง นี่	ช่วยตัวเอง: ทีนี้	
๒๔	๕ จล.	แล้วดีจริง	แล้วดีจริงหรือ	
๒๕	๗ จล.	ก็ทำกัน	แล้วก็ทำกัน	
๒๖	๔-๕ จล.	ทำอย่าง...อย่างนั้น? จะต้องให้...ความทุกข์.	ทำอย่าง...อย่างนั้น : จะให้...ความทุกข์?	→ ประโยคนี้ความในหนังสือ ก็อย่างหนึ่ง ความตามเพลง ก็อย่างหนึ่ง ถูกทั้งสอง เนื้อความ
๒๖	๒ จล.	ใครบ้าง	มันมีใครบ้าง	
๒๗	๓	ที่เรา	นี้เรา	
๒๗	๖ จล.	ในการเกิด	ในทางการเกิด	
๒๗	๗ จล.	มันก็เหนียว	มันจึงเหนียว	→ ตามเพลงถูกความกว่า
๒๘	๘ จล.	เปลี่ยนบูชา	เปลี่ยนเป็นบูชา	→ ถ้าไม่ตามเพลงความกำกวม
๒๘	๗ จล.	อะไรก็อีก	อะไรก็ อีก	→ เนื้อความคือ :- อะไรอีก
๒๙	๒ จล.	แล้วว่า	แหละว่า	
๓๐	๓	คู่ปรับ	ที่เป็นคู่ปรับ	
๓๐	๔	ภาวิตญาณ	วิญญาณ	→ ตามหนังสือผิด
๓๑	๕	นี้	นี้เอง.	
๓๑	๔ จล.	จะนั้นชาว	ถึงชาว	→ ตามหนังสือไม่ตรงความ
๓๕	๓	นั่นคือ	นั่นก็คือ	
๓๕	๘	นี่กลายเป็น	อย่างนี่กลายเป็น	
๓๘	๒ จล.	เกิดอุปมา	เกิดค้นหา เกิดอุปมา	→ ตามหนังสือผิด ตก
๓๙	๑๐	มันสูง	มันสูงที่สุด	
๔๒	๑ จล.	ผิดพลาด	ผิดพลาดก็	
๔๓	๑ จล.	จะเป็นรู้	จนเป็นรู้	→ ตามหนังสือไม่ตรงความ
๔๔	๔	ว่าหู	ว่าที่หู	
๔๖	๕	มาว่ากัน	มาต่อกัน	
๔๗	๔	ไหมว่า เพื่อ	ไหม: ว่าเพื่อ	
๔๗	๔ จล.	ใจ ได้	ใจ ก็ได้	→ คนละความหมายกัน แต่ถูกทั้งสอง
๔๘	๑๑	เร็วมาก	เร็วมากนะ	
๕๐	๕	ก็รอดตัวชิ	ทีนี้ก็รอดตัวชิ	
๕๐	๗	อย่างไร	ยังไงละ.	→ ความว่า เพราะเหตุดังนี้ แหละ เราจึงต้องมีการ อบรมจิตกันยังไงเล่า.
๕๒	๘ จล.	เลยนี้	เลยอย่างนี้	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๕๓	๔ จล.	มันไม่	มันจะไม่	
๕๔	๗ จล.	สัตว์ (คำที่ ๓)	สัตว์	
๕๕	๑๒ จล.	ให้เป็นจิตตภาวนา	ให้จิตภาวนา	
๕๖	๒ จล.	สูงมากขึ้น	มาสูงขึ้น	
๖๑	๗	หายใจนี้	หายใจอย่างนี้	
๖๒	๓	รบกวน	รบกวนแอะ	
๖๓	๖	ไม่เชื่อ	ไม่เชื่อแล้ว	
๖๓	๕ จล.	สมาธิจะตรง...จะตรง	มันจะตรง...มันจะตรง	
๖๔	๑๐ จล.	ว่าไม่ใช้กันมา	ว่าได้ใช้กันมา	→ ตามหนังสือผิดความ
๖๖	๖ จล.	ແ່ວແ່	ແ່ວແ່ (ซึ่งเป็นขั้นที่ ๓ เรียกว่า อธิปนาภาวนา).	→ ข้อความในวงเล็บไม่มีใน เทพ
๖๗	๔	แล้วมันແ່ວ	นั่นมันແ່ວ	→ ตรงเทพ ตามเทพเสียงถึง อิริยาบถนี้
๖๗	๖	คือนี้	คือนี้	
๖๗	๗ จล.	ที่จะทำ	ที่จะมาทำ	
๖๘	๑๐	ขั้นต่อ	โน้ขั้นต่อ	
๖๔	๒	นี้ดูมัน	ที่นี้ดูมัน	
๖๔	๗	ทางเพศ	ทางเพศ เรียก	
๗๐	๔	เรื่องดู	เรื่องดู (เห็น)	
๗๗	๗	ทำอะไรจะให้	ทำอะไรก็ให้	
๗๗	๑๒	ก็ร้อยคำ	ก็ร้อยคำก็ตาม	
๗๗	๑๔	ชื่อขึ้นใหม่มาได้	ชื่อใหม่ขึ้นมาได้	
๗๘	๒	จนเย็น	จนถึงเย็น	
๗๘	๑๐ จล.	ชื่อเดิมอีก, แท้จริงครั้งสุดท้าย	ชื่อเดิมอีกแหละว่าคือ	
๗๘	๔ จล.	เขายังถือ	ที่เขายังถือ	
๗๘	๒ จล.	ภาษาธรรมะ	ในภาษาธรรมะ	
๗๙	๖ จล.	ขอให้	ขอให้ทรง	
๘๑	๘	ก็ไม่เรียกความหวัง	เขาไม่เรียกความหวังหรอก.	
๘๑	๔	หิวกระหายหวัง นี้เรียก	หิวกระหาย, นี่หวังนี้	
๘๒	๓	เป็นชีวิต	เป็นชีวิตที่	
๘๒	๔	คือมัน	คือให้มัน	→ ตามเทพถูกความดึกว่า
๘๒	๑ จล.	ว่าทำ	ว่า	
๘๓	๔	เฉยๆได้	เฉยได้	→ ตามเทพไม่ชวนให้เข้าใจผิด

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเพลง	หมายเหตุผู้สอบเพลง
๘๓	๔	แล้วทำให้	แล้วทำได้	
๘๕	๕	ตันหลัง	ตันท่วง	→ ตามหนังสือผิด
๘๕	๑๕	มันยั่ว	ที่มันยั่ว	
๘๕	๑๗	ที่ไทรธ	ที่จะไทรธ	
๘๖	๔	อะไรก็ไม่	เคยอะไรก็ไม่	→ ตามเพลงความกว้างดีกว่า
๘๖	๘ จล.	มันเป็น	มันก็เป็น	ที่มีในหนังสือ
๘๖	๗ จล.	เกิดขึ้นอยู่	เกิดอยู่	
๘๗	๔ จล.	ที่มีความ	ที่เป็นความ	
๘๘	๔	เริ่มรู้.	เริ่มรู้ๆ.	
๘๘	๒ จล.	เซไป	เซเข้าไป	
๘๙	๔	บังคับตัววัตถุ	บังคับวัตถุ	
๘๙	๕	ก็รู้จัก	มันรู้จัก.	
๘๙	๘	แล้วมา	เข้ามา	
๘๙	๔	แล้วมันจึง	จะได้มันจึง	
๙๐	๕	ให้ได้มาก	ให้ได้ให้มาก	
๙๑	๑๒	จึงวัง.	จึงวังๆ.	
๙๑	๗ จล.	อะไรขึ้นมา.	ขึ้นมาได้.	
๙๔	๔	ร้อยครั้ง	ร้อยครั้งพันครั้ง	
๙๕	๑๐	ในลักษณะ	มีลักษณะ	→ ตามหนังสือผิดความ
๙๕	๗ จล.	ชีวิตจะ	ชีวิตนี้จะ	
๙๖	๑๑ จล.	เนื้อหาของชีวิต	เนื้อหาของชีวิต	
๙๖	๘ จล.	ภาวนาชีวิต	ภาวนาแห่งชีวิต	
๙๗	๖	ชีวิตที่ไม่	ชีวิตชนิดที่ไม่	
๙๗	๑๐	มันเป็น	มันก็เป็น	
๙๗	๕ จล.	ยังเรียก	ยังมาเรียก	
๙๘	๓	อะไรนี้.	อย่างไรนี้.	
๙๘	๔	บอกมา. มาพาไป	บอก 'มา มา' พาไป	
๙๘	๑๑ จล.	หัวไปเลย	หัวไปเลย ถ้าไม่ไปกับมัน	
๑๐๑	๔ จล.	จงช่วยกัน	จงช่วย	
๑๐๑	๕ จล.	คือจะคัด	ที่จะคัด	
๑๐๒	๓	เดิมลงอีก	เดิมลงไปอีก	
๑๐๒	๖	เรียกว่า	ที่เรียกว่า	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๑๐๓	๔	นี้ผล	ที่นี้ผล	
๑๐๓	๑ จล.	การพัฒนา	ของการพัฒนา	
๑๐๔	๗ จล.	ไปหมด. ว่า	ไปหมด ว่าไอ้	
๑๐๔	๔ จล.	ชาติอะไร	ชาติอะไรวะ!	
๑๐๕	๓ จล.	ได้รับระบบ	ได้ระบบ	
๑๐๖	๗ จล.	เป็นชีวิตที่	เป็นชีวิตชนิดที่	
๑๐๗	๑๑	เฉื่อย	เฉื่อย	
๑๑๓	๑๑	ไม่พูดหลาย	ไม่พูดให้หลาย	
๑๑๔	๖	ทราบแล้ว. เป็น	ทราบ แล้วเป็น	
๑๑๔	๑๒	ปิติบ้าง	สมาธิบ้าง	
๑๑๔	๗ จล.	เปล่า? (ทั้ง ๒ คำ)	เปล่าเปล่า?	
๑๑๕	๕	ไม่ใช่จุด	ไม่ใช่จุดวัตถุ	
๑๑๖	๘	มันเป็นของ	มันเป็นผลของ	→ ตามในหนังสือผิด
๑๑๖	๗ จล.	ไม่ยินดีในร้าย	ไม่ยินดีไม่ยินดี	
๑๑๗	๒	ที่จะทำ	ที่เคยจะทำ	
๑๑๗	๗ จล.	อยู่ทุกเรื่อง	อยู่เรื่อย	
๑๑๘	๔ จล.	เรียกว่า	ก็เรียกว่า	
๑๑๘	๑๐	ต่างๆ	อะไรต่างๆ	→ ความตามเทพทำให้มี
๑๒๐	๖ จล.	กูได้	กูก็ได้	ความกว้าง ว่าหมายถึง
๑๒๑	๗	กิเลสแล้ว.	กิเลส.	ของใช้อื่นๆอีก
๑๒๑	๗	ไปเสีย.	ไปเสียได้.	
๑๒๑	๔ จล.	เกิดมาตัด	เกิดเมื่อตัด	
๑๒๓	๗ จล.	ทำสวน	ทำสวน ทำอะไร	
๑๒๓	๑ จล.	ที่เป็น	ที่ยังเป็น	
๑๒๔	๔	ก็ไม่รู้	ก็จะไม่รู้	
๑๒๔	๕	ต้องเก็บ	จะต้องเก็บ	
๑๒๔	๘ จล.	จะพลอย	จะค่อย	
๑๒๕	๔	นี้มาทำ	นี้เอามาทำ	→ ตามเทพความชัด
๑๒๕	๕ จล.	กิเลสไม่.	กิเลส เห็นผลของความ	
			สิ้นกิเลสไม่.	→ ในหนังสือตกไปวลีหนึ่ง
๑๒๖	๖	ธรรมนิยม.	ธรรมนิยม. (นี่เป็นสรณาคัมภีร์	
			อันที่หนึ่ง.)	→ คำในวงเล็บไม่มีในเทพ

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๑๒๖	๔	จะมีบุญ	เช่นจะมีบุญ	
๑๒๖	๘ จล.	สรรณาคมนที่สาม	(สรรณาคมนที่สาม)	→ คำนี้ไม่มีในเทพและคำนี้คงไว้ก็ถูกความ จึงวงเล็บไว้
๑๒๖	๘ จล.	ว่ามา.	ว่ามา.	→ ว่ามา คือตั้งที่ว่ามา
๑๒๘	๗ จล.	อาตมามา	อาตมาเอามา	อธิบายมา ตามลำดับ
๑๒๙	๑๑	ลมๆ	ลมๆแล้งๆ	
๑๓๐	๘	ไปตาม	ต่อไปตาม	
๑๓๐		ย้ายคำว่า [ทบทวน] ลงมาไว้เหนือบรรทัดที่ ๗ จากล่างสุด		
๑๓๐	๔ จล.	จิตใจให้	จิตให้	
๑๓๑	๘	ตามธรรมชาติ	ตามกฎของธรรมชาติ	→ หนังสือผิดคำที่ทำให้รัดกุม
๑๓๑	๙	ความหมายเดียวกันกับเรื่องจิตต	คราวเดียวกันกับเรื่องของจิตต	→ ตามเทพจึงจะถูกความ
๑๓๑	๑๐	เกลออกไกลไป	เกลไกลออกไป	
๑๓๒	๑๐	ทักนี้	ทักอย่างนี้	
๑๓๒	๑๐	ถือเป็น	ยังถือว่าเป็น	
๑๓๒	๑๑	จะไม่รับ	จะไม่ได้รับ	
๑๓๓	๕ จล.	ซึ่งมี	ซึ่งยังมี	
๑๓๓	๓ จล.	เป็นประโยชน์	เป็นประโยชน์มาก	
๑๓๔	๗	อะไรก็ตาม	มีอะไรก็ตาม	
๑๓๔	๑๐	ใช้เป็นที่	ใช้ให้เป็น	
๑๓๔	๒ จล.	เก็บไว้ให้	เก็บเอาไว้ให้	
๑๓๕	๕	ปวดฟันอะไร	ปวดฟันปวดอะไร	→ ตามเทพทำให้ความกว้าง
๑๓๕	๕ จล.	แปลว่าดี.	แปลว่าดีกว่า.	→ ตามเทพจึงจะถูก
๑๓๕	๔ จล.	คำว่าไสยะ.	คำว่าเสยยะ	→ เสียงเทพท่านจะพูดทั้งสองนัย
๑๓๖	๙	ไม่กิน	ไม่ได้กิน	
๑๓๖	๑๒	ผลไป	ผลเป็นไป	
๑๓๖	๑ จล.	อกกันมา	บอกๆกันมา	
๑๓๘	๖ จล.	ปฏิบัติผิดไป	ปฏิบัติมันให้ผิดไป	→ คำว่า 'มัน' คือศิลวัตร
๑๓๘	๔ จล.	มาอาบ.	มาอาบอย่างนั้นแหละ.	ข้อประพจน์ปฏิบัติ
๑๓๘	๓ จล.	ขัดสนุ.	ขัดสนุอย่างนั้นแหละ:	ทั้งหลาย
๑๓๘	๒ จล.	เขาว่า	ว่า	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเพลง	หมายเหตุผู้สอบเพลง
๑๓๘	๑ จล.	เกลี้ยงนี่	เกลี้ยงอย่างนี้	
๑๓๙	๗	มันเข้า	มันเข้ามา	
๑๔๐	๒ จล.	แม้บาง...ก็ต้อง	แล้วบาง...จะต้อง	
๑๔๑	๑๐ จล.	ในบรรดา	ในบรรดาคำแปล	
๑๔๑	๕ จล.	ค่อยเข้ามาแทนที่ๆ ที่โลกนี้	เข้ามาแทนที่ๆ โลกนี้	
๑๔๒	๑๑	มีมาหลัง	มีมาทีหลัง	
๑๔๒	๑๕	ต้องการ	ต้องการให้	
๑๔๒	๔ จล.	นั้นมา.	นั้นนะ.	
๑๔๓	๓	จะมีความ	จะให้มีความ	→ ตามเพลงถูกประสงค์กว่า
๑๔๔	๔	เหมาะสม	เหมาะสมสำหรับ	
๑๔๔	๑๑ จล.	อะไรก็	อะไรๆก็	→ ตามเพลงมีความกว้างและชัด
๑๔๔	๕ จล.	สำหรับ	กับ	→ ความเหมือนกันทั้งตาม
๑๔๕	๘	ถือเอา	มันถือกัน	หนังสือและเพลง
๑๔๕	๑๒	อยู่ศาลาทำด้วย	อยู่ที่ศาลาพ้อตา ทำด้วย	→ คนไทยบางถิ่นที่ศึกษาปฏิบัติ
๑๔๕	๘ จล.	ให้ทำ	ยอมให้ทำ	ธรรมชาติน้อยจึงสร้างศาล
๑๔๕	๓ จล.	กระทำที่	กระทำชนิดที่	เทพารักษ์ ไว้บูชาเรียกชื่อ
๑๔๗	๔ จล.	ให้เจริญ	ให้เจริญขึ้น	ต่างๆกันเช่นศาลเพียงตา
๑๔๗	๘ จล.	งอกงาม	ให้งอกงาม	ศาลาพ้อตา เป็นต้น
๑๔๘	๖	คนเราถือ	คนเขาถือ	
๑๔๘	๗ จล.	ความที่ปน	ความที่มันปน	
๑๔๙	๒ จล.	โดยมากโดย	โดย	
๑๕๐	๔-๕	เรื่องวัตถุ (๒ คำ)	เรื่องทางวัตถุ	
๑๕๐	๔ จล.	รวมกับ	รวมกันกับ	
๑๕๐	๖ จล.	ให้ปน-ปน	ให้ปนให้ปน	
๑๕๑	๔	แยกออก	แยกออกๆ	
๑๕๑	๔	เขาทำพิธี	เขาทำพิธีชนิด	
๑๕๒	๖	อย่างนี้เอาผ้า	อย่างนี้เดียวกับมันก็จะ	
๑๕๒	๘ จล.	แยกตัวเอง	แยกตัว	→ ส่วนฉบับนี้ท่านอาจารย์
๑๕๒	๔ จล.	แม่พระศาสนา	แม่พระพุทธศาสนา	เคยตอบ (เมื่อถามท่าน)
๑๕๒	๒ จล.	จนพวกผีปิศาจ	จนพวกผีปิศาจ	ว่าให้คงไว้ โดยใส่...ไว้
๑๕๓	๓	นี้พระ	ที่นี้พระ	ด้วยให้ผู้อ่านรู้ใส่เอง อย่า
				เดิมนะโรงไปหรือเอาออก

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๑๕๓	๘ จล.	จะรุนแรง	จะไม่รุนแรง	→ ถ้าไม่แก้ตามเทพ จะผิดความ
๑๕๓	๕ จล.	กับพรหมชาลสูตร	กับพรหมชาลสูตรนั้นแหละ→	ตามเทพจึงถูกความ
๑๕๔	๖	ดังนี้:	ดัดลงไปอย่างนี้:	→ ตามเทพถูกความครบ
๑๕๔	๕ จล.	ให้แจ่มยิ่ง	ให้แจ่มแจ้งยิ่ง	
๑๕๕	๔	แต่สวด	แต่สวดนะสวด	→ โปतालที่เขียน มีความหมายอักษรนี้ เพราะพระธรรมเวลาสวดกลับสวดสรรเสริญตระกูลอักษรท่านจึงว่ามันขวางกัน
๑๕๕	๑๐	ทั้งนี้ให้	ทั้งที่ให้	→ เทพถูกความ
๑๕๕	๑๓	แยะไป	แยะเลย	
๑๕๕	๓ จล.	น่าจะรู้	น่าจะรู้ ควรจะรู้	
๑๕๗	๕ จล.	ชี้ฉลาด	ชี้ฉลาดกัน	
๑๕๘	๗ จล.	ที่พิจารณาว่า	ที่จะนับว่า	
๑๖๐	๖	แล้วจะมี	จะมี	
๑๖๐	๗	ทีนี้เพื่อจะให้	ทีนี้ (ข้อที่สอง) เพื่อจะให้ →	คำในวงเล็บไม่มีในเทพ
๑๖๐	๑๒ จล.	ชีวิตนี้ คนมีชีวิต	ชีวิต คนมีชีวิตนี้	ใส่มาเพื่อให้รู้ความของข้อที่สองง่าย. (ข้อที่หนึ่งอยู่ที่หน้า ๑๕๔). ข้อที่สองในหน้า ๑๖๑ มีข้อหนึ่งหรือข้อแรกอยู่ที่หน้า ๑๖๐ ไม่ใช่ที่หน้า ๑๕๔.
๑๖๑	๒	ก็รับเอา	มันก็รับเอา	
๑๖๑	๑๐	อย่างละ	อย่างแหละ	
๑๖๑	๔ จล.	ดีได้ง่าย	ดีง่าย	
๑๖๑	๘ จล.	ทำบัตพลี	ทำบัตพลี	
๑๖๒	๓	ถูกต้องแบบ	ถูกต้องตามแบบ	
๑๖๒	๘ จล.	กันละ	กันแหละ	
๑๖๒	๗ จล.	ใครหมด	ใครหมดเลย	
๑๖๒	๖ จล.	คือคาถา	ถือคาถา	
๑๖๒	๖ จล.	เอาไป. เราจะ	เอาไป ว่าจะ	
๑๖๒	๕ จล.	มีเดชะมี	มีเดชะมี	
๑๖๒	๓ จล.	ผู้อื่น.	ผู้อื่น. นั้น	
๑๖๓	๗	โยมไล่	โยมไล่ให้	
๑๖๓	๔ จล.	นี้ข้อที่ทำมันเป็น	นี้มันเป็น	
๑๖๓	๑ จล.	ที่ช่วยตัวเอง.	เพื่อช่วยตัวเอง.	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในแปล	หมายเหตุผู้สอบแปล
๑๖๓	๒ จล.	ให้พระสงฆ์	ให้พระธรรมเป็นผู้วิเศษ	
			ศักดิ์สิทธิ์คอยช่วยเรา. ให้	
๑๖๔	๒	แม่จะมีกว่า	แม่จะดีกว่า	→ หนังสือตลกข้อความนี้
๑๖๕	๗	ทำไปในรูปพุทธศาสตร์ก็ได้.	(ชิตออก)	→ ตามแปลตรงนี้ ไม่พียงเห็น
๑๖๕	๘ จล.	ศาสนา ก็จะ	ศาสตร์ ก็จะ	ว่าพูดขัดกันกับที่หน้า
๑๖๔	๒ จล.	โดยที่จริง	โดยที่จริงแล้ว	๑๒๖ เข้าใจว่า ที่พูดว่า
๑๗๐	๑ จล.	หนังสือเรียน มิใช่หนังสือเรียน	หนังสือ เรียนมิใช่หนังสือเรียน	ดีกว่า ตามแปลนี้คงมุ่ง
				พูดให้รู้อีกนัยหนึ่ง. แต่
๑๗๔	๕ จล.	เราสรุป	เราสรุปใจความสำคัญ	ถ้าจะคงไว้ตามหนังสือว่า
๑๗๕	๔	เด็กนั้น	เด็กคนนั้น	มีกว่าก็เข้ากันได้กับที่
๑๗๕	๘	นี้พวก	ที่นี่ พวก	หน้า ๑๒๖ ซึ่งท่านจัด
๑๗๖	๗ จล.	กระจก	กระจกได้	สรณาคมน์ว่าตามๆ ตาม
๑๗๗	๑๐	ว่าเราจะ	เพราะฉะนั้น เราจะต้อง	ธรรมนิยมไว้เป็นอันที่
๑๗๘	๒ จล.	รับอุปสรรค	รับเอาอุปสรรค	หนึ่ง. จัดสรณาคมน์แท้
๑๘๗	๒	วាយโม้นั้น เป็นตัว	วាយโม สติ นั้นเป็นตัว	จริงไว้วันที่สาม.
๑๘๗	๑ จล.	แล้วก็เป็น	แล้วเป็น	
๑๘๘	๕	โลกในแผ่นดิน	-ในโลกในแผ่นดิน	
๑๘๐	๒	เป็นคน	เขาเป็นคน	→ เขาเป็น คือเขาจะว่า จะ
๑๘๑	๕	จนเป็น	จนจะเป็น	เข้าใจ จะอะไร...ว่าเป็น
๑๘๑	๑ จล.	วิญญานัญญ	วิญญานัญญ	→ น กับ ณ ในสองคำนี้
๑๘๔	๖ จล.	เป็นสุข	นั้นแหละเป็นสุข	ตามภาษาบาลีต่างกัน
๑๘๕	๔ จล.	เนวสัญญานาสัญญาตนะ	สัญญาเวทียตนิโร	มาก ในที่นี้ที่ถูกต้อง ณ
๑๘๖	๖ จล.	กามารมณนี้	กามารมณอย่างนี้	
๑๘๖	สุดหน้า	๑๘๖ นี้ มีข้อความตามแปลต่ออีกว่า ความพอใจในตติยฉน		มันก็จะไปขัดศอกการ
		ที่จะบรรลุดุตตฉน ฯลฯ		
๑๘๗	๔	พอใจใน	พอใจอยู่ใน	
๑๘๗	๗	ยกไป	ยกขึ้นไป	
๑๘๗	๔	สูงไปสู่	สูงขึ้นไปสู่	
๑๘๗	๔	ขึ้นนั้น.	ขึ้นเหมือนกัน.	
๑๘๗	๑๑	กามาวจร	กามาวจรชั้นดี :	→ กามาวจรมีทั้งชั้นสวและ
๒๐๐	๕	กันได้	กันได้	ชั้นดี พวกอบายเป็นชั้น

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๒๐๒	๔ จล.	ก็คือดู	ก็คือให้ดู	แล้ว มนุษย์และเทพ ที่เสวยกามเป็นชั้นดี
๒๐๓	๖ จล.	และถ้าดู	แต่ถ้าดู	
๒๐๔	๑๐	อย่างไร ให้มัน	อย่างไร ให้	
๒๐๔	๑๒	ก่อนแล้ว	มาก่อนแล้ว	
๒๐๕	๓ จล.	ทุกรูปแบบ	ทุกรูปแบบ	
๒๐๖	๑ จล.	เดี่ยวปัญหา	เดี่ยวนี่ปัญหา	
๒๐๖	๑๑ จล.	ทันกาล	ได้ทันกาล	
๒๐๙	๖	ประจำวัน	ประจำวันๆ	
๒๑๒	๕	สัญลักษณ์	สัญลักษณ์	
๒๑๗	๖	นี่ก็ว่า	นี่เรียกว่า	
๒๑๙	๙ จล.	อยู่หนึ่งๆ.	หนึ่งๆ	
๒๑๙	๖ จล.	โปรตรอน.	โปรตรอน. หรืออะไร	
๒๒๑	๖ จล.	จิตธาตุ	จิตธาตุ	
๒๒๑	๖ จล.	ของจิตละเอียดที่สุด	ละเอียดที่สุดของจิต	
๒๒๕	๓ จล.	ไปอย่างนั้น	แต่อย่างนั้น	
๒๒๕	๑ จล.	มันทำ	เมื่อทำ	
๒๒๗	๔	เป็นจิต	ไปเป็นจิต	
๒๒๗	๕ จล.	ก็เปลี่ยนเป็น	ก็เปลี่ยน เปลี่ยนเป็น	
๒๒๘	๓	ก็ขอพยายาม	ก็ขอให้พยายาม	
๒๓๓	๑๐	คือทำลาย	หรือทำลาย	
๒๓๙	๒	ที่ต้องปลุก	ที่จะปลุก	
๒๔๐	๘	แบ่งระบบภายในออก	แบ่งออก	→ ๒๔๐, ๒๔๑, ๒๖๖ ดู
๒๔๐	๖ จล.	ตัวคนนั้น	ตัวบุคคลนั้น	พร้อมกันทั้ง ๓ หน้า
๒๔๙	๒	เช่นเครื่อง	เครื่อง	จะได้ความรู้กว้าง
๒๔๗	๙	คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม	คือ	→ ดิน น้ำ ไฟ ลม
				ขีดออกเพราะท่านพูด
				แบบยัง กลับพูดใหม่
๒๔๗	๙	โรคจิต	ระบบจิต	→ ตามเทพจึงจะถูก แต่
๒๔๘	๓ จล.	ขวางละ	ขวางแหละ	ตามหนังสือที่ดูอีกนัยหนึ่ง
๒๕๐	๗ จล.	ระบบที่ฝ่ายที่	ระบบฝ่ายที่	→ คำว่า 'ที่' คำแรกเกิน
๒๕๑	๘ จล.	เป็นเรื่อง	มันพูดเป็นเรื่อง	
๒๕๒	๗	ที่จะทำ	ที่จะมาทำ	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทป	หมายเหตุผู้สอบเทป
๒๕๒	๑๓	เราก็รู้จัก	แล้วก็รู้จัก	
๒๕๕	๖	ทุกคน	ทุกคน. ทุกคนทำไม่ได้.	
๒๕๖	๒	หลงไปอยู่	หลงไปผิดอยู่	
๒๖๑	๔	มาคิดดู	เอามาคิดดู	
๒๖๑	๒ จล.	เป็นระบบ	เป็นตัวระบบ	
๒๖๑	๑ จล.	แผ่นดินคือทางแผ่นดินตลอด	แผ่นดิน	
๒๖๒	๓ จล.	ปัญหาหนึ่ง	อีกปัญหาหนึ่ง	
๒๗๑	๗ จล.	เดี๋ยวนี้	ที่นี่	
๒๗๗	๘ จล.	ไม่เจริญอะไรได้	เจริญอะไรไม่ได้	
๒๘๐	๘ จล.	แล้วมันก็	เพราะฉะนั้นมันก็	
๒๘๒	๒	ยังไม่ได้มี	ยังไม่ได้อายตนะทั้งหก ยังไม่ได้มี	
๒๘๒	๑๐	แล้วนี้เวทนา	แล้ว. ที่นี้เวทนา	
๒๘๓	๓	โผฏฐัพพะได้	โผฏฐัพพะ ชัมมารมณฺ์ ได้	
๒๘๔	๘	จมูก.	จมูก ฯลฯ →	ฯลฯ คือมีเวทนาครบ ๖ อายตนะ
๒๘๔	๑๒	เห็นมาแล้ว	เป็นมาแล้ว →	ตามเทปจึงจะถูกประสงค์
๒๘๕	๖ จล.	โกรธ บางอย่างก็เกิด	โกรธบางอย่าง ก็เกิด	
๒๙๐	๔	ตัวตนนี่ถูก	ตัวตนนี่ถูก	
๒๙๑	๔	ที่จิตคิดนึก	ที่จิตคิด	
๒๙๓	๔	เก็บไว้ใน	เก็บไว้ใน	
๒๙๔	๑ จล.	ทวีขึ้นๆ.	มากทวีขึ้นๆ.	
๒๙๘	๗	ในรูปาวจร	ในรูปของรูปาวจร	
๒๙๘	๑๑	หรือร่างกายอื่น	โดยร่างกายอื่น	
๓๐๓	๒ จล.	คือเรียกว่า	จะเรียกว่า	
๓๐๔	๖	กัมมยตาญาณ	กัมมตาญาณ	
๓๐๔	๑๐	กลับ	เป็น	
๓๐๕	๔	แรกแม่	แรกนั้น แม่ →	คำตามเทปเข้าใจง่าย และชัด
๓๐๖	๔	ไม้หนัก	ไม้หนัก	
๓๑๖	๘	เคยได้ยิน	จะเคยได้ยิน	
๓๑๖	๑๓	สอนเรื่องนี้.	สอนกันอย่างนี้.	
๓๑๗	๑ จล.	ที่ผสม	ที่ผสมหรือ	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๓๑๘	๒ จล.	ก็เพื่อสอน	ก็เพื่อจะสอน	
๓๑๙	๓	ธาตุที่เป็น	ธาตุที่	→ คำตามเทพดีกว่า
๓๑๙	๔	ในพระ	เช่นพระ	→ คำตามเทพกินความกว้าง
๓๑๙	๓ จล.	อะไรก็ตาม	ด้วยอะไรก็ตาม	
๓๒๓	๘ จล.	๓ หมวด :-	(๒ พวกๆละ) ๓ หมวด :-	→ คำในวงเล็บทุกแห่งไม่มี ในเทพ
๓๒๔	๒	อากิญจนะ	อากิญจัญญะ	→ คำตามเทพถูก
๓๒๖	๓ จล.	จิตคิดว่าตัวที่เรา	จิตที่คิดว่าตัวเรา	→ คำตามเทพถูกกว่า
๓๒๙	๓	เป็นผู้หญิง	เป็นมนุษย์ผู้หญิง	
๓๒๙	๗ จล.	ประ	ประ	
๓๓๐	๘	สอนว่า	สอนว่ามัน	
๓๓๐	๘ จล.	เลย.	ไป.	
๓๓๑	๘ จล.	ตัวตน	ตัวตนๆ	
๓๓๔	๘	แห่งตัวตน	แห่งตัวตนแล้ว	
๓๓๕	๓	รู้เรื่องราว	รู้เรื่อง	→ คำตามเทพชัดกว่า
๓๓๖	๕	เป็นต้นนี้ นี่เรียก	เป็นต้น นี่เรียก	
๓๓๗	๒ จล.	นี่ต่อมา	ที่นี่ต่อมา	
๓๔๑	๑๑	นี่ก็	สิ่งนี้ก็	
๓๔๑	๑๓	สัสซา	สสงซา	
๓๔๓	๘	นี่ชื่อ	นี่คือชื่อ	
๓๔๓	๙	คือ ๑๒	ตั้ง ๑๒	→ คำในหนังสือผิด
๓๔๓	๑๓	สัญญาเป็น	สัญญาก็เป็น	
๓๔๔	๓	ภาษาธรรมดาชาวบ้าน	ภาษาชาวบ้านธรรมดา	
๓๔๘	๓	ภายใน	ทางภายใน	
๓๕๐	๘	การปรุง.	การปรุง. ธาตุเป็นที่ดับ.	
๓๕๐	๒ จล.	เป็นที่สุด	เป็นที่สิ้นสุด	

ตามเสียงในเทพคำสุดท้ายบรรทัดหน้า ๓๕๐ มีเนื้อความต่อกันไปกับบรรทัดแรกของหน้า ๓๕๑ ดังนี้ :-

'นั่นพูดความจริง ภาษาคนผู้รู้ ว่า นิพพานเป็นที่สุดแห่งความทุกข์' ถูกใช้ได้เหมือนกันทั้งสองความหมาย คือทั้งในหนังสือและในเทพ ต่างแต่พยัญชนะตัวหนังสือ ที่ยกมาก็เพื่อทราบว่าตรงนี้ท่านพูดไว้ดังกล่าวนั้น

๓๕๑	๕ จล.	ธัมมารมณ	ธัมมารมณ	→ บางแห่งในเล่มนี้ใช้
๓๕๓	๗	นี้การ	ที่นี้การ	ธรรมารมณก็มี ถูกทั้งคู่
๓๕๓	๘ จล.	แต่ว่า	แต่ว่าจะ	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๓๕๕	๔	มานั่งอยู่ในป่า ที่เป็น	เข้ามามานั่งอยู่ในป่า ซึ่งเป็น →	เทพกินความกว้างใน
๓๕๕	๑๐	ต้นไม้มัน	ให้ต้นไม้มัน	หนังสือถูกนัยเดียว
๓๕๘	๔	มีอยู่ในโลกนี้	มีอยู่ ในโลกนี้ →	วรรคตามเสียงในเทพ ที่
๓๕๘	๖	ใจเรียก	ใจ นี้เรียก	ยกมานี้ เพื่อให้เห็นว่า
๓๕๙	๘	จะแกงนี้	จะแกงอย่างนี้	คำในเทพมีความกว้าง
๓๖๐	๖	ที่นั่นก็รู้สึกอะไรได้.	เดี๋ยวที่นั่นก็รู้สึกอะไรได้	ถ้าไม่วรรคมีความแคบ
๓๖๑	๔	ไม่หลงรูป	ไม่หลงในรูป	โดยเฉพาะตรงนี้ (สอง
๓๖๓	๕ จล.	นี้พระ	ที่นี้พระ	เปิดไปพิจารณาดู จะเห็น
๓๖๓	๔ จล.	ไม่มีอะไร	ไม่มีอะไรที่	ว่าหนังสือที่มีวรรค
๓๖๕	๗ จล.	จะโกรธ	หรือจะโกรธ	เครื่องหมายถูกต้องนับว่า
๓๖๕	๘ จล.	เหลืออยู่ แล้วก็ไม่มี	เหลืออยู่แล้ว ก็ไม่มี	สำคัญ)
๓๖๗	๒	รู้มันยาก	รู้ได้ยาก	
๓๖๗	๑๑ จล.	ที่ได้ยิน	ที่เขาได้ยิน	
๓๖๘	๗	อุปาทาย	อุปาทาย	
๓๖๙	๑๑	วิสังขาร คต	วิสังขารคต	
๓๗๑	๖	ถือมัน, ถ้าเอา	ถือมันเอา →	คำตามเทพนั้น ถ้าเข้าใจ
๓๗๔	๓	ฝ่ายรูป	นี่ฝ่ายรูป	ไม่ถูก จะผิดความหรือ
๓๗๔	๔	ไม่เป็นที่	ก็ไม่เป็นที่	เข้าใจไม่ได้ ที่จริงตาม
๓๗๔	๔	ตามลำดับ	ตามลำดับว่า	เทพนั้นถูกแล้ว ตาม
๓๗๔	๑๒	ธาตุ ๖	ว่าธาตุ ๖	สำนวนแบบนี้ คำใน
๓๗๕	๑๑ จล.	สมมติว่า	สมมติเรียกว่า	หนังสือแยกเป็นประโยค
๓๗๕	๑ จล.	ธาตุธรรม-	ธาตุตามธรรม-	เข้าใจความได้ง่าย โดย
๓๗๖	๔	อะไรดี	ว่าอะไรดี	สรุปใจความเหมือนกัน
๓๗๗	๘	เอาตัวมันเอง	หรือเอาตัวมันเอง	
๓๗๗	๑๒	ทุกข์ทั้งปวง	ทุกข์ทั้งปวง ท่านบัญญัติ	
๓๗๗	๑ จล.	มันได้ร่อย	มันได้ความร่อย	
๓๗๘	๑๐	บางที่จิตนั้น	บางที่จิต	
๓๗๙	๖	ว่าเป็นเรื่อง	ว่าเป็นความคิด	
๓๗๙	๘	ว่าเป็นรูปเป็น	ว่าเป็นรูป	
๓๗๙	๑ จล.	นัยน์ตา	ตา	
๓๘๐	๔ จล.	นั่นคือต้นไม้	นั่นคือต้นไม้อีก	

หน้า	บรรทัด	คำในหนังสือ	ถ้อยคำในเทพ	หมายเหตุผู้สอบเทพ
๓๘๓	๗	บุญถูก	แล้วบุญถูกตาม	→ ในหนังสือผิดความ, ผิดตรงข้ามจากเทพ
๓๘๓	๑ จล.	ความหมาย	ตามความหมาย	
๓๘๕	๖	พวกบุญนี้	พวกบุญอยู่	
๓๘๕	๗ จล.	ที่นั่นออกออกไปจากอวกาศ	ที่นั่นถ้าออกไปอวกาศนอก ไปอวกาศ	
๓๘๕	๕ จล.	แยกเป็น	แยกได้เป็น	
๓๘๖	๒ จล.	มีอากา	ก็มีอากา	
๓๘๗	๒ จล.	นี้ปลุก	ที่นี้ปลุก	
๓๙๐	๔	นี้ความเข้าใจ	ที่นี้ความเข้าใจ	
๓๙๐	๔	นี้ความเห็นแจ้ง	ที่นี้ความเห็นแจ้ง	
๓๙๐	๓ จล.	จบเอาที่เห็น	จบเอาที่รู้ที่เห็น	
๓๙๑	๑ จล.	เยือกเย็น	เยือกเย็นๆ	
๓๙๑	๒ จล.	ให้มาก:	ให้มาก:	
๓๙๑	๔ จล.	ลองชิมดู	ลองชิมดูซิ.	
๓๙๑	๔ จล.	ก็ชิมดู.	ก็ชิมดูซิ.	
๓๙๕	๔	แล้วก็ยิ่ง	แล้วก็ยิ่ง	
๓๙๙	๑๐ จล.	ขึ้นอยู่เหนือ	ขึ้นเหนือ	
๓๙๙	๑๐ จล.	พ้นความ	พ้นจากความ	